ь
ı-
ıѣ
›л-
›мъ
ıше
; не
ренъ
може
. ед-
нъкъ
л. Въ
чинов-
та поз-
у тѣхъ
ваха от-

ГОД. I. КН. VI.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

умственния и обществения животъ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

ВѢРА.

Очеркъ отъ В. Крестовский (псевдонимъ). 1894 год.

(Продължение отъ IV и V кн.)

Случи се, когато последний пѫть ходихъ въ Петербургъ, миналата година.

Мръкна се, притъмнѣ. Не ми се щѣше да излѣза никѫдѣ. По това време повечето мои познайници отиваха по театритѣ. Наоколо, въ хотела, всичко се спотаило; въ стаята ми печката горѣше. Азъ си четѣхъ нѣщо и мислѣхъ, че тъй и ще свърша тая вечерь, когато чухъ на каридори името си. Питаха за менъ; после похлопа се на вратата.

Азъ отворихъ и посвѣтихъ. Влезе една жена, облечена въ черна сукняна шуба, обвита съ черна гугла.

— Не ме ли познавате?

Азъ се спуснахъ да цѣлувамъ рѫката й: — Вѣра Михайлова!

Ний се знаехме още, когато бѣхме млади. Тя живѣеше съ баща си и съ майка си въ единъ далеченъ градъ въ губернията, дѣто и азъ преживѣхъ тъй сѫщо много години, а послѣ много пѫтѣ нарочно съмъ ходилъ, само за да прекарамъ нѣколко дни въ това честно, близко за меня семейство. Тѣ съвсемъ не бѣха богати хора. Бащата презъ цѣлия си животъ служаше безъ да сбира; но нито той, нито жена му, ни дъщеря му не се грижеха за утрѣшния день, винаги бѣха готови за черенъ день. Но живѣяхъ изящно . . . именно, изящно, инакъ не може да се нарече това. На домашнитѣ разноски, разбира се, едвамъ стигаха срѣдствата, но нѣкакъ се не видѣше това, пъкъ не се мѫчеха нѣщо да скриятъ, безъ смѣшни претензии. Въ кѫщи не влизаха клюкитѣ на губернията, интригитѣ на чиновницитѣ, кални придумки, лоши хора. Алтѣеви имаха доста познайници и твърдѣ разнообразни; но като дохождаха у тѣхъ всички нѣкакъ земаха образа на домакинитѣ: приказваха от-

кровенно, смѣяха се по-весело, отнасяха се по-просто, осѣщаха се по-свободно. Незнамъ какъ ставаше това. Мнозина сж ми повтаряли, че само у Алтѣеви може човѣкъ да „отджхне". Тамъ много четѣха; за книгитѣ забравѣха необходимото. Алтѣевъ бѣше образованъ човѣкъ, подритнатъ отъ нещастието. . Найдоброто ми време се мина у тѣхъ.

Азъ се забравихъ отъ радость, като я видѣхъ. Четири години не бѣхме се виждали. Тогава тя ми обади, че умрѣлъ баща й, азъ ходихъ да посѣтя нея и майка й. Послѣ сждбата ме хвърли твърдѣ далечъ, и нѣмахъ ни време, ни възможность да се изтръгна, за да ги споходя; ний си пишехме. Изведнажъ преди двѣ години Вѣра ми написа, че майка й умрѣла внезапно и че тя заминава при сестра си да живѣе у тѣхъ.

Тя имаше една сестра на година по-голѣма отъ нея. Казваха, че за „хубостьта" й роднинитѣ издѣйствували да я турятъ въ институтъ. Вѣра се считаше за грозничка и за това останала въ кжщи. Сестра й щомъ излезе изъ института, тутакси се омжжи за единъ твърдѣ богатъ човѣкъ. Азъ я видѣхъ само веднажъ; ний-нѣкакъ се събрахме у Алтѣеви, и мене само отъ тоя пжть не ми бѣше тъй добрѣ, както винаги. На всички бѣше нѣкакъ си мжчно и най-мжчно—на гостенката, която не го криеше, но по длъжность искарваше цѣлия срокъ на своето посещение, както бѣше назначила. Роднинитѣ — туй го знаемъ, обичаха я; може и тя да ги обичаше, но тѣхния животъ; какъ тѣ мислѣха, какъ разбираха нѣщата до най-малкитѣ дреболии, до вкусоветѣ, навицитѣ — всичко се различаваше. Простотата на тоя оргиналенъ животъ глождеше тая млада жена, хубава, накичена цѣлъ день; разговори безъ новини не я занимаваха, тя не знаеше да работи, да чете не обичаше.. Тя не на шега се чудѣше и се сърдѣше, че Вѣра не е женена. Веднажъ като остана сама съ мене, тя каза, не защото се довѣряваше, ами съвсемъ равнодушна, като най-обикновенно нѣщо, че и за себе си предвиждала такъвъ не радостенъ животъ и за туй побързала да си намѣри мжжъ.

— Господь ме вразуми, завърши тя сериозно. . .

Вѣра отиваше при нея. . . Писмото й бѣше безумно, отъ нѣколко реда. Тя обожаваше майка си; трѣбваше да се сбърка. Забравила да деде адреса си. Азъ чувахъ, но отдавна вече, че сестра й овдовѣла, че мжжъ й оставилъ всичкия си имотъ, че отъ селото, дѣто живѣяха до тогава, тя се преселила въ градъ,

но въ кой? азъ не помнѣхъ, струва ми се, че тя още веднажъ се пресели. Азъ никога не питахъ Вѣра за нея, съвсемъ я забравихъ, като чузда. Само подиръ нѣколко мѣсеца, следъ много издирвания азъ разбрахъ, дѣ е Вѣра и написахъ ѝ. Тя не отговори. Азъ писахъ десетина пѫти, дордѣ, най-сетнѣ, върнаха ми писмото въ пликъ, подписанъ отъ непозната рѫка, но распечатано, смачкано, види се, прочетено.

Дѣ се изгуби?

И ето тя, е тукъ, си сѫщата, каквато си бѣше — ний сме рѫка за рѫка, тя гледа съ своя чуденъ, безкраенъ погледъ. . . Че има ли нѣщо по-добро отъ свиждание, не исказано блаженство, когато всичкото давашъ изведнажъ, и миналото, и настоящето, и всичко забравено, и всичко незабравимо, на всичко ти е драго, и всичко ти е жално. . .

— Вий сте тука! повторихъ азъ.

— Втора година, какъ съмъ тукъ.

— Азъ втора година ви пиша, вий не отговаряте.

— Тамъ писахте! . . . Незнамъ. Безразлично. . . Да, азъ не съмъ ви писала. Е, хаде—безразлично. . .

— Какъ ме намерихте.

— Случайно. Бѣхъ у единъ господинъ (тя го нарече); вий се не познавате, но той ви знае: Нейдѣ ви срѣщалъ. Той спомѣна нѣкакъ, че вий сте тукъ. . .

— Защо ходихте при него?

— Че какво?

— Празенъ човѣкъ.

— Туй азъ знамъ. Но той превежда отъ английски едно богословско съчинение, уморява се отъ писанието и за това диктува; азъ ходя у тѣхъ да пиша. . . . Кѫдѣто и да се канѣхте, сѣдете въ кѫщи; азъ съмъ дошла да посѣдя.

Тя сѣдна, като хвърли гуглата си. Азъ я гледахъ, нейнитѣ черни коси светѣха като стомана; очитѣ ѝ засъхнали отъ работа или отъ сълзи; въ изражението на нейното лице имаше нѣкаква горчива отвага. Азъ искахъ да я попитамъ. . . Незнаяхъ що. Мене ми се видѣ допачително, че тя ми заповѣда да остана въ кѫщи: като че можехъ да помисля да я оставя! Ний мълчахме. Тя стана пакъ, приближи се къмъ огъня и се грѣеше.

— Сегичка на ида отъ тамъ. Отъ зарань-та. То е смѣшно. Наистина, съвсемъ празенъ човѣкъ, пъкъ още съ претенции.

Расхожда се изъ кабинета си, съ дългъ кадифенъ халатъ; въ една ржка държи книга, съ другата се пери, като че декламира своя преводъ, и какво ли излиза! По нѣкога, като се боишъ отъ Бога, какъ да е уловишъ една фраза и пишешъ отъ себе си, пъкъ той не забелѣзва.

Тя се смѣеше. Азъ не отговаряхъ; все по-тежко ми ставаше. Ний се занимавахме съ друго, съ празна работа. . . То тъй, ужъ продължавахме единъ разговоръ, почнатъ вчера — като че не сме се раздѣляли . . То е хубаво за хора честити!...

— Остави го, казахъ азъ.

— Азъ тъй сжщо бихъ казала, но той ми трѣбва. Азъ земамъ висока цѣна: двѣ рубли за единъ печатенъ листъ . . . оргиналъ, прибави тя, като се смѣеше — предчуствовамъ, че превода никога нѣма да види бѣлъ свѣтъ, за туй азъ зехъ мѣрки, когато се условихъ . . . Хж, не знайте ли, дѣ да се подири още работа? Трѣбва ми. Каквато щете: преписка, — коректура, компиляция, преводи отъ разни езици, каквото щете, макаръ ризи да кърпя — всичко ще зема.

— Миличка . . . рекохъ азъ, като я приближихъ.

— Че, какво?

Тя прегърна главата ми, цѣлуна я и заплака.

— Минаха нашитѣ хубави дни, продума тя — не, стига, стига, доволно. . . Ехъ, чакай да се понаплача. Двѣ години нѣмаше съ кого. . . Слушай, извика тя, като се отклони изведнажъ и ме гледаше въ очитѣ: — слушай, ти сжщия ли си, какъвто бѣше по-напредъ, когато майка ми те наричаше свой синъ? Тъй ли ме обичашъ, както ме обичаше. Нѣма да ме отблъснешъ? да ме испъдишъ? Азъ не чакахъ вече . . . не чакахъ, че нѣкога прѣзъ живота ми ще се случи ей така, човѣшки....

Миналата младость, миналитѣ най-хубави години, което цъвтѣше и ни радваше, всичко скжпо, което ни остави тъй безжалостно, което ни истръгнаха съ болка, всички забравени и не забравени, близки съ своето щастие, което ний не разбираме, далечни задъ мъглата на загробний сънъ—всичко ни мина презъ ума въ тия минути. Ний бѣхме сами самненинки. Тъй стоятъ хората надъ ровътъ врѣзъ оцѣлѣлата плоска земя, като гледатъ надолу това, което сж загубили, чакатъ, че ще се срине и подъ тѣхнитѣ крака и чакатъ вече безъ страхъ

— Казвай ми ти, рече тя.—Помнишъ ли, какъ т о г а в а на шега. Сега не на шега. Азъ двѣ години отъ никого не съмъ чула „ти“. Знаешъ ли, че азъ не живѣя сама?

— Не знамъ.

— Художникъ Карцовъ. Чувалъ ли си?

— Не.

— Не е чудно, че не си чувалъ: не е прочутъ. Но голѣмъ талантъ. . . бѣше.

— А сега.

— Сега ? . . . Сега.

Тя махна съ ржка, расходи се, върна се къмъ масата, зе цигарата и изведнажъ като че се рѣши.

— Ето какво. Дай ми парче хлѣбъ. Азъ не съмъ обѣдвала.

Ний сѣдѣхме късна. Подиръ първитѣ движения, първитѣ думи распалени, забѣлѣжваше се, че е уморена. Тя почиваше; азъ бѣхъ честитъ, че тя почива. Виждаше се още, че тя си дава воля, като че снемаше отъ себя се товаръ,о тъ първата притворна бодрость не остана и следа отъ почти неприятната резкость на първитѣ минути; тя нѣкакъ-си се уталожи, като се успокояваше, размисляше и като се озърна на моя погледъ, засмѣ се милкаво.

—Охъ, хубаво, ей така, да си гостенка, кога домакиня ти се радва, тя се облегна по добрѣ въ жгъла на канапето.— ще се разглезешъ тукъ. Азъ можа да заспя, нѣма да си ида.

Не ходи, рекохъ азъ.

—Тъй, какъ щѣло? Ами сутра какво ? Ще се разгалишъ. Не бива. Не струва тъй да се отпущашъ.

— Голѣма работа!

— Твърдѣ голѣма. Меня ми е сега добрѣ отъ всѣка страна—и душевно, и физически, какво е тамъ отдирѣ, азъ желая да не мисля. Пъкъ колелото стои и чака, и сутра пакъ ще ме смели. Само ще ми се стори, че ме боли повече. . . Колко ми се спи ! . . Ей, твърдѣ лесно се разлакомявашъ, по добрѣ да не почивашъ. По добрѣ да навиквашъ на това, каквото имашъ. Знаешъ, като че се облѣжишъ на тѣсна корава постелка. . . Сиромаситѣ навикватъ.

— Ти не можешъ привикна.

— Къмъ сиромашия ли? Навикнахъ.

Но къмъ нравственна нищета, имашъ право—не мога.

Тя помълча и се размисли.

— Това е глупаво, продума тя пакъ, и нейното лице се

озари съ милата усмивка, както по напредъ. Глупаво е по това че тукъ има твърдѣ голѣма гордость.

Истина, не мога да привикна къмъ никаква нравственна оскѫдность: нито къмъ хайтитѣ, или къмъ дреболиитѣ, ни къмъ пиптиитѣ или къмъ простотията, къмъ надутостьта. Трепахъ се, мѫчихъ се да принудя себя си—не мога! Видите ли понятия на аристокрация! И отъ нея за тебъ по злѣ. Смѣшно! . . Знайшъ ли приказката — дворянката лежала подъ печката, влезла при нея една свиня, растворила стаята:—„Пъкъ азъ нѣма да покоря своя родъ, да затварямъ вратата подиръ свинята". Не слѣзла и надъ печката замръзнала. И азъ мръзна. Да се смѣя надъ блюдкавипи не мога, да живѣя безграмотно не мога, смѣтки не разбирамъ. Азъ съмъ се родила и проживѣла сиромашка, ний пазѣхме и смѣтахме да подаримъ на слугинята за нейния трудъ, да помогнемъ на човѣка, кога се намира въ нужда. Пъкъ тукъ . . . нѣкакъвъ новъ свѣтъ! Смѣтатъ всѣка трѣска, всичко „влиза въ работа" всичко за „въ кѫщи". Представи си моето аристократическо очудване! И тукъ, но азъ не разбирамъ!—невъзможно (разбери: невъзможно, както е невъзможно да не дишешъ!) да нѣмашъ по три шуби—сукнена, копринена, кадифена, за пѫть, за всѣки день и на парадъ. Яде ли слугинята и на какво спи—безразлично; но тя трѣбва (на своя смѣтка, разбира се!) да се облича по модата, защото живѣе въ „прилична" кѫща . . . Какво е това прилична кѫща? Азъ не знамъ; азъ узнахъ, че баща ми и майка ми живѣли неприлично.

— Какъ си се рѣшила да идешъ тамъ? и преживѣ толкова време.

Повече отъ година . . . Какъ се рѣшихъ? Какъ можахъ да се не рѣша? Азъ останахъ сама, изведнажъ сама. Азъ не мога да сѣда сама. Не знамъ. Страшно; безъ цель, безъ резонъ да сѫществувашъ.

—Какъ—да мислишъ само за себя си, да се безпокоишъ само за себе си? Струва ли си труда? Съ какви залагалки, съ какви увеселения да залисашъ своята особа, за да забрави тая особа всичко, всичко и всички! и да й се доще нѣщо? да правишь сама отъ себя си трете лице, да го възбуждашъ къмъ животъ и за него да се грижишъ.

На нищо не прилича. Да си казвамъ „азъ съмъ свободна"? Но азъ винаги съмъ била въ всичко свободна! Азъ не избѣг-

вахъ чуздитѣ, но меня ми сѫ потрѣбни близки, най-близки. Казвамъ ти, сама се обърквамъ. Какъ да не чуешъ отъ никога проста, сърдечна дума, съвѣтъ въ нѣщо житейско, общо, простъ разговоръ за дреболии.

Дреболиитѣ свързватъ. . . Ти самъ си знайшъ, колко е необходимо да се искажемъ, да узнаемъ чуствата на другиго, да сподѣлишъ, да провѣришъ себя си, да кажешъ какво мислишъ.. . по да се откликнатъ на мисъльта ти! И не тъй между другото, отъ вѣжливость, отъ вѣжливость се интересуватъ и чуздитѣ! —но моята мисъль да стани своя у човѣка, той да я милѣе, самъ си да помисли за нея.

—И ти очакваше ли това . . . тамъ?

—Друже, на ли не сѫ всичкитѣ хора лоши! Каква е тая безумна гордость да считашъ само по себе си за правъ, за по-добъръ. Умрѣ майка ми—мене ми бѣше тъй тѣжко. . . тъй тѣжко, че всѣки, който само ми протегнеше рѫка—истина незнамъ, но меня ми се чинѣше да е ангелъ! . . . Пъкъ тя, сестра. . . Азъ се надѣвахъ. . . не, много е да кажа „надѣяхъ се“!—Ехъ стори ми се дано! . .

Тя наведи глава и заплака.

—Подиръ, ето какво. Сестра ми има двѣ дъщери петнадесетъ и четернадесеть годишни. Азъ си помислихъ, че можа да имъ трѣбвамъ . . . О! разбери това! Нищо му не трѣбва, кога човѣкъ е самъ, и той никому не трѣбва. Не това ни свързва съ хората което тѣ ни правятъ, а което ний вършимъ заради тѣхъ. Това гордость ли е, егоизмъ—наречи го, както щешъ !

Но нѣма нищо по утѣшително отъ това, кога те повикатъ: „ела при менъ“! значи, въ очитѣ на тоя, който ме вика, азъ струвамъ още за нѣщо, азъ не съмъ му умрѫзнала, не съмъ дотегнала, нъ съмъ ничтожна. . . .

—Повикаха ли те?

—Не. Предложиха ми.

—И ти отиде?

—Отидохъ, защото ми бѣше мѫчно до смърть. Азъ бѣхъ сама. . . Истина, то е ужасно: хората си въобразяватъ, че съ раскошъ, съ вещи излишни може въ всичко да се утѣши човѣкъ. Или това е изложение на великодушие у тѣхъ? или, просто, така да се похвалятъ съ богатството си? . . . Дадоха ми една стая накичена, каквато никога не съмъ имала. . . Помнишъ ли чудната есимия на майка ми? Азъ я зехъ, загина—

толкозъ по-добрѣ. Ехъ, цѣла година никой не прекрачи прага на тая стая, никой не рече: „Ела при менъ!“ за какво да е, разбирашъ ли, за какво да е, за нищо и никакво! Да се пошегува, както се шегуватъ въ едно семейство; да покаже нѣщо—дреболия, накитъ, покупка отъ пазаря, да ме земе за другаръ не въ занятията, не въ работа, даже не въ удоволствия, а тъй само въ нѣкаква празна работа, въ нѣкаква измислица! Само да си спомни, че подъ тая стрѣха живѣе още единъ човѣкъ... Азъ съмъ нетърпѣлива. Примжчней ми, тръгна да диря—какво? сама не знамъ, гласъ човѣшки. Отида при тѣхъ, при челядьта. Не имъ бъркамъ, но не имъ трѣбвамъ. Всѣкога, непремѣнно всѣкога, ще ме изгледатъ и попитатъ: „Какво обичате?“ Просто питание, ужъ учтиво, но то всѣкой пжть ще ме скъса. Какво обичамъ? нищо. То си е тъй: имамъ стая, имамъ какво да ѣмъ, слугиня—какво ми трѣбва още? Мигаръ да се оплача? но нѣма отъ какво, и нѣмамъ право, ако и да има отъ какво; азъ не живѣяхъ безъ нищо (имамъ си пенсията на баща си, отстжпиха ми всичкото наследство, каквото имаше), но това което плащахъ, не можахъ да имамъ туй, което получвахъ: то се виждаше, азъ и сама можехъ да разбера, ако даже и не ми го обясняваха . . . о, каква гнусотия!

—Остави, минало се, прекъснахъ я азъ, като уловихъ ржцѣтѣ й.—Че какво прави по цѣли дни сама?

—Не помня... Отговори тя, като тръсна глава.—Шиехъ, четехъ—вѣтхото. Азъ се не раздѣлихъ съ своя имотъ—съ книгитѣ, наредихъ ги въ сандъчета и си ги взехъ. Тъй и стоеха тия сандъчета заковани въ стаята ми, неприляга, неприбрано. Извадя една книга, извадя друга. Чета и мисля--свѣтъ ми се вий. Азъ предлагахъ да се занимавамъ съ сестриницитѣ си; тѣ ходѣха въ гимназията; сестра ми каза, че стига имъ и това.

—Тѣ обикнаха ли те?

—Чудно, отговори тя, като помълча.

Азъ толкова обичамъ младата хубость! Живи, весели. Погледашъ ги, нѣкакъ ти свѣтва на сърдцето. Но чудно. По малката, гаче ли се боеше отъ менъ; ако останемъ съ нея двама въ стаята, тя не продумва ни думица, даже като че се спотаи, като че я нѣма тамъ. Само веднажъ--това добрѣ помня, единствена минута, която съмъ преживѣла човѣшки за цѣла година. Тя бързаше нѣкаква работа: азъ, прѣзъ нощьта я довършихъ; тя видѣ на заранньта—„ахъ, лелйо!“ хвърли се на шия-

та ми, цѣлуна ме и побѣгна. Но отъ тогава още по злѣ; тя почна да избѣгва, погледни ме и се обърне. Тя осѣщаше и видѣше, че се мжча, срамуваше се заради другитѣ, предъ мене се плашаше, знайшъ, жалостьта плаши дѣцата.

—Но ти само не я плашеше. Това е ниско: види момичето, че голѣмитѣ сж неблагосклонни, и тя като тѣхъ.

—О, не думай тъй,! прекъсна ме тя.

—Ами другата?

—Другата... Всичко това е мжчително и смѣшно. Другата отъ първия день прие нѣкакъвъ тонъ распуснатъ.

Бѣше много приказлива, но и най проститѣ нѣща не приказваше просто, все се шегува и се криви; то фрази каже съ високъ слогъ, то поговорки, то цитати изъ книгитѣ, стихчета, комедии. Приляга й; на другитѣ се аресваше. Всичко шеговито, даже „добъръ день“ и „сбогомъ“. Както знаешъ. азъ не мога да търпя привземки.

—Ти каза ли имъ го?

—Не, отговори тя на късо.--Азъ се навикнахъ да търпя.

Тя млъкна, наведе глава и чертаеше по масата съ пръсть, като че нищо не видѣше.

—Кажи ми само едно: по-леко ли ти е сега?

Тя се озърна; очитѣ й блеснаха и се спрѣха на меня вторачено.

—Какво имашъ на ума си?

—Това, което те питамъ: по леко ли ти е?

—Само това?.. А какъ предполагашъ ти?

—Че не ти е по леко.

—Защо ти тъй предполагашъ?

—Защото ти помисли, че азъ не съмъ искрененъ. На-ли сегичка това си помисли? който се съмнѣва...

—Ехъ, мълчи, прекъсна тя.—Ти позна.

Тя стана и почна да ходи тъй бърже, колкото позволяваше малката стаичка; тя даже я изглеждаше като да дири съ нѣщо да се залиса, изведнажъ нетърпѣливо се върна при меня.

—Какъ заминахъ съ Карцова и какво се върши сега—за това ще говоримъ, заприказва тя.—Трѣбва най-напредъ да разберемъ, какво бѣше тамъ... Самотия; разлика въ образа на живота... разлика въ всичко!.... дребно предателство, присмѣхъ--всичко това още може да се претърпи. Азъ съмъ дяволски горда, казахъ си: тѣ за себя си, азъ за себя си; тѣ не сж хора,

азъ съмъ човѣкъ... Но азъ се сетихъ, че сама ставамъ не човѣкъ. Нечестностьта е блато, всмуква. Нищо разбрано не чувашъ--почвашъ да слушашъ безмисленото. Забѣлѣзвашъ клюки и почвашъ да правишъ отъ тѣхъ заключения... и логични! какъ не! навикнахъ на анализъ: материалъ за него--безсмислица, но когато нѣма другъ? И навиквашъ на дреболиитѣ, на всѣкидневнитѣ грижи, на градскитѣ новини. а общитѣ, всѣкакви... ехъ да ги наречемъ изведнажъ!—свѣтовнитѣ интереси отиватъ се по далечъ, и по-далечъ; за тѣхъ никой отъ околнитѣ не споменува; за тѣхъ нѣма кога да се помисли: житейското преобладава, тѣ се сливатъ въ нѣкаква мъгла, тегнѣятъ--като сънъ, когото искашъ и не можешъ да си припомнишъ. Става ти мъчно, срамувашъ се, каешъ се--нищо се не връща! какво се върши тамъ по свѣта, по истинския свѣтъ въ сѫщинския животъ, дѣто знанията, искуствата, идеитѣ, убѣжденията, борбата, всичко това е неизвѣстно, всичко скрито, всичко изчезнало, то нѣма даже и име. Разучвашъ се да приказвашъ... Тъй, тъй, разучвашъ се, смѣшно! Зеръ азъ нѣкога си разсѫждавахъ за всичко, имахъ свои мнѣния, исказвахъ ги—приказвахъ даже хубавичко... Изведнажъ: нѣма думи! думитѣ се изгубиха! Трѣбва какъ да е да напиша петь реда—не мога, не се лепи, запъвамъ се да обясня най-обикновеннитѣ нѣща; главата притисната, физическа мѫка... оплашихъ се—това може да е лудина? Много ли трѣбва да полудѣйшъ?

Боже упази!

Тя трепна и замина.

— И жалость, жалость, заприказва тя, като че сама си приказва: — жалость за себе си: зеръ бѣхъ нѣщо! Премирашъ, гаснешъ... распръснаха огъня и насила го стъпкаха съ крака... Когато първъ пѫть съзнахъ това, първото осѣшание... Случайно ми се падна вѣстникъ; прочетохъ за нѣкаква изложба; припомни ми се, едно време тия нѣща не бѣха чузди за менъ... О, съ думи не се исказва!

Тя чупѣше рѫцѣ.

— Какво чакаше? прекъснахъ я:

— Ти бѣше свободна.

— Азъ съмъ сама! извика тя: — азъ ти рѣкохъ, не знамъ да живѣя сама!

— Но мигаръ не можеше да се намерятъ занятия, дѣятелность, дѣто да те окрѫжатъ. . . .

— Да-ли училищата? Мигаръ азъ нѣкога съмъ фразирала? Виждала съмъ ги: чиновничество подсладено! Мигаръ бива да се обича и да се грижишъ нарочно, за забава. Дай ми истиника грижа, съзнателна длъжность. . . За туй азъ и заминахъ съ Карцова.

— Длъжность . . . повторихъ азъ.

— Пъкъ ти мислишъ — любовь ли? попита тя сърдито.— На тридесеть и петь години да се влюбишъ? Прилича ли ми!.. Стига; веднажъ обичахъ. . .

Тя замина, много мълча и изведнажъ се изсмѣ.

— О, смѣшенъ свѣтъ, какви смѣшни хора!.. И ти си смѣшенъ. Има нѣща, които вий хичъ не можите да разберете; не се побиратъ въ главата ви, жена съ бѣла коса и младъ момъкъ . . . Хж, прибавете още: Карцовъ-хубавецъ — и у васъ тутакси се захващатъ небивалици. Ами ако нѣма нищо? Нищо, освенъ грижа и тѣжко задължение?

— Тѣжко? казвашъ. . .

— Тъй. . . Излезе тѣжко.

Тя се́ се расхождаше.

— Карцовъ ослѣпява, рече тя изъ жгжла на стаята. — Ето нà и талантъ, и надежди, и бждящность, и младость, и хубость. Той сега вижда едва на нѣколко крачки разстояние, подиръ и съвсемъ.

— Какъ се случи това?

— Случи се!! Господъ знай какъ. Докторитѣ обясняватъ. Преди шесть мѣсеца се начена. Той не обръщаше внимание, работи два мѣсеца, че какъ работи. Сега по-злѣ и ще бжде по-злѣ до край.

— Той знае ли го?

— Не, и никога нѣма да узнае. Той чака.

— Тъй ли нѣма никакво спасение, никаква надежда? . . .

— Казватъ: кога се свърши съвсемъ, тогава може щогодѣ да се помогне, и подиръ двѣ години, може би, ако се сполучи, той ще прогледа; но, разумѣва се, при пазение, при предосторожностьта — да не работи, да не чете . . . ехъ тамъ чорапи да плете, безъ да гледа. . .

— Вѣра, ти на-ли нѣма да го оставишъ!

— Благодарство, че каза това, издума тя: — умни хора заржчватъ да го пъхна въ болницата.

Азъ уловихъ и цѣлувахъ ржцѣтѣ й.

— За Бога, извика тя: — намери ми работа; каквото намеришъ. Имамъ си пенсията на баща си; още имаше каквогодѣ, живѣехме, сега не стига . . .

— Че какъ по напредъ, на-ли стигаше? Карцовъ добиваше ли?

— Малко. Той правѣше само малки копия. . . но знайшъ, както трѣбва! прибави тя съ минутна радость. — Азъ му не давахъ да пише портрети, дреболии. Грѣхота да се харчи такава дарба на това. Видишъ ли, каква е работата. Той е синъ на единъ селянинъ. Отъ Пермъ, момчорлакъ дошло въ Петербургъ. Заобиколи ли го, турили го въ училище, подиръ въ академия; пишелъ Херколесовци, на свършване курса, спречкалъ се и излезалъ — въ пространството.. Кѫдѣ, какъ е скиталъ?— безразлично. Церковния старейший, отъ прихода на сестра ми, намира го въ Москва и го доведе да пише иконостасъ. Тамъ го видѣхъ и го доведохъ у дома. Чудесенъ талантъ, прѣсенъ, въображение, такова честно стремление да се образова . . . Заучилъ френски и нѣмски съ „самоучитель“ — каквото можалъ и колкото можалъ челъ. И проклета сиромашия. . . Мигаръ бива да се не потрудишъ да туришъ такъвъ човѣкъ на редъ, да го не запазишъ, да му не дадешъ да се усили. Истинка, азъ оживѣхъ, като го узнахъ!

Казвамъ му: „всѣка вечерь, като свършите работата си, идвайте при менъ“. . .

Смѣеха ми се, оскърбяваха ме. Той свърши иконитѣ си— азъ заминахъ съ него.

Тя цѣла оживѣ, като расказваше.

— Хубаво бѣше! Моитѣ сънджчета всички съ насъ замъкнахме. . . Тогазъ азъ разбрахъ, какъ си отърсятъ праха отъ нозетѣ; но тъй ми бѣше леко и добрѣ, че всичко простихъ. Проклѣваха ме. Чухъ, сестра ми обявила на всички, че съмъ умрѣла. . . Съвсемъ умрѣла и ме закопали! Представи си: една госпожа, на която казали това, срѣщаме тукъ на улицата и се отстѫпи. . . О, то бѣше чудно време—нашето отивание, нашето нареждание, чудно! Азъ турихъ редъ. Мене ме зашемади цѣла година пътание: днесъ у насъ гости, сутра — на гости, занятия какъ да е, тичание на горѣ-на доло изъ кѫщи: азъ се уморѣвахъ, гледамъ, не мога да мръдна. Захвана се пъкъ друго. Той ходѣше въ музея да изучва, да копира отъ масторитѣ; азъ си намѣрихъ частни уроци. Вечеръ късно ще се сберемъ

на обѣдъ — и се залавяме за работа: той чертае, азъ му прочитамъ. Намине нѣкой човѣкъ за свѣтъ . . . азъ пакъ се научихъ да се сближавамъ съ хората: нѣкакъ изведнажъ това ми се върна. Той бѣше толкова веселъ; всичко вървѣше добрѣ. То бѣше миналата есень. Ето настѫпя втората година отъ тогава. Ний заедно ходѣхме да слушаме лекции. Два пѫти ходихме въ опера. Той ми направи сюрпризъ, зелъ билети: спечелилъ, скришомъ отъ менъ написалъ мъничакъ единъ жанрикъ въ ателието на единъ познайникъ. Отъ селския животъ, хубавичакъ; но азъ не бѣхъ доволна. Защо да работи на бързо, каквото му се падне, безъ мисъль — зеръ лесно му е? може да се разглези. Той се призна, че това е истина, лесната сполука увлича, искушава, но самъ си види, не чини така. . . И какво да направи! . . Ядъ ме е да припомня! представи си. . . Имаше годишна изложба. Азъ отидохъ. Гледамъ — какво е това? Редъ женски портрети, цѣли петки, бѣлички, чернички, червенички сѫщи цвѣтникъ; атлази, флйонги—„Карцовъ“!, около тѣхъ се сбиратъ хора и хвалятъ! Азъ додохъ у дома вънъ отъ себе си, плакахъ. Казвамъ, бива ли, Боже мой, тъй да се харчишъ, да губишъ себе си! Това на-ли е портрети — за угода, надница, неволя. . . .

—Той изслуша ли?

—Той ето какво рече. . .

Тя се спре, развълнувана.

—Азъ всичко ще ти кажа, ти ще разберешъ. . . Той ми улови рѫката.

—Ето тъй, каза, мога да не бѫда надничарь, давамъ честна дума...

Тя не можеше да говори отъ сълзи.

—Господе, колко хубаво работѣши той! какъ улавѣше всѣка отсѣнка на идеята, най малката красота! каква память, каква жажда знания, сила на волята! Даде честна дума—и се трудеше вече!

—Замислѣше ли нѣщо голѣмо?

—Да. . . Чудни наброски, и се още не се спираше надъ тѣхъ. . . О, азъ разбира се, не го карахъ да бърза! Между другото: тъй, двѣ-три довършени нѣща, малки съкровища; писалъ ги е лѣтосъ. Колко бѣхме щастливи, когато отиваше работата успѣшно. . .

„Бѣхме“... Господи, Боже!

—Тъй ли нѣма надежда? Мигаръ тъй вече е рѣшено?

—Азъ ти рѣкохъ вече. Загубенъ човѣкъ. Трѣбва само да се мисли, да не бѫде подхвърленъ, да не види пищета... Дордѣ съмъ жива, това нѣма да бѫде. Видишъ ли, азъ му длъжа. Останахъ сама, обгорѣла глъвня на пепелището! азъ тѫжахъ, срѣщнахъ го. Той ми върна живота. Азъ го обичамъ не съ майчина любовъ... майкитѣ бавятъ! не съмъ му сестра: сестритѣ сѫ робини на братята си. Азъ не му съмъ жена, ни любовница: той е свободенъ. Азъ го уважавамъ. Той ми бѣше утѣшението, надеждата ми. . . Може да се надева и той на меня.

—Господъ да ти дава сила.

—Да! отговори тя съ нѣкаква усмивка на една загатка и пакъ тръгна да ходи по стаята.

Много време тя не продума ни дума, приближаваше се и земаше цигари, спрѣ се, машинално се прислуша къмъ нѣщо, погледна въ прозореца, загледа се у сѣнката си. Тя като че ме забрави и забрави дѣ, се намира. . . .

—Защо ме не питашъ за това, дѣто се сети? изведнажъ каза тя съ високъ гласъ.

Гласа й се прекъсна отъ трепетъ.

—За какво се сетихъ?

—Забрави ли?

Тя се смѣеше и се облегна да се грѣе.

—Че не ти е по леко ли? Ти вече го каза.

—Че стѣпецъ имашъ на рѫцѣтѣ си и трѣбва да се работи? Това ли е то мѫката?.. Не, ти не си масторъ да познавашъ.

— Какво може още да бѫде? рекохъ азъ въ ужасъ:—ти беззаветно жертвовашъ себя си . .

— А то може да бѫде . . . прекъсна тя изведнажъ ; — ехъ, прощавай, не мога повече. Време е да си вървя.

Ако щешъ испрати ме ; таманъ ще научишъ, дѣ живѣя.

Тя вече метна шубата си. Ний вървѣхме далечъ, но тя мълчеше презъ цѣлия пѫть.

Какво още недоисказа ?

На другия день азъ отидохъ у тѣхъ вечерьта. Сърдцето ми се свиваше. Мѫчеше ме това — да узная подробноститѣ; искаше ми се да видя, какъ се е закопала.

Тя наистина бѣше се жива закопала. . . Пуста една улица, подиръ хубаво освѣтлената Набережна, тя се виждаше още по-тъмна ; купинда като че въ нѣкоя цаланка, на небосклона

се вижда червено огнило изъ тръбитѣ на нѣкакви заводи. Кѫщата не е висока, отдолу й дюкенчета. Азъ видѣхъ това още вчера. Всичко наоколо тъмно, освенъ прозорецътъ на втория катъ. Тя вчера ми каза, че това е нейния прозорецъ. Азъ издрънкахъ; отвори ми една жена. Всичко помня; намусеното лице на тая жена, тъмното антре съ една ивицъ свѣтлина изъ отворената врата.

Вѣра стоѣше на вратата.

—А, вижъ кой билъ! каза тя.

Стори ми се, че тя ме чакаше, тя го не каза.

—Заповѣдайте. Вий вече знаете единъ другиго, прибави тя, като ме подведе къмъ момъка, който стана отъ канапето въ кѫта на стаята, гѣто не достигаше свѣтлина отъ единствената свѣщь.

Азъ му подадохъ рѫка; той мълкомъ подаде своята, като се помая секунда. Той, истинка, бѣше много хубавъ, очитѣ му особно блещѣха, напрягжени, безпокойни, нѣщо дирѣха и се спрѣха на менъ засмѣни. Всичко това стана въ една секунда; на мене лъхна студенина, страшно е да си припомня; азъ разбрахъ, че меня, именно меня тукъ не ми е мѣстото, и че Вѣра знаеше това отъ напредъ. . . .

„Тя тука душата си е заложила“ . . . помислихъ си, като я гледахъ и не можахъ да я позная. Тя като че се смая, почти се слиса, гаче ли бързаше да сѣдне нѣкѫдѣ, и ме повика при масата, дѣто лежеше оставената книга. Карцовъ се расхождаше.

—Днесъ по голѣмъ мразъ отъ вчера, каза тя.

—Да, струва ми се.

—Макаръ не е на край февруарий. И не може да се каже, че сутра нѣма да вали дъждъ; за туй е Петербургъ . . . Дѣ ходихте днесъ?

—Цѣлъ день въ кѫщи.

—Работа ли?

—Да . . . ужка.

Мигаръ тя искаше да расказвамъ новини? Тя нѣкакъ-си насила се усмихваше.

— Не помните? Значи, важни работи . . . Не, азъ днесь останахъ безъ никаква работа. Моя преводачъ (азъ ви казвахъ?) обади ми писменно, че се отказва отъ дѣятелностьта (която никой не му е предлагалъ) и тъй се убѣдилъ въ равноду-

шието на обществото, че счита за излишно . . . Какъ се изразяваше? попита тя Карцова.

—Какво? Каза той, като минаваше край насъ.

Ба, истинка студено, рѣче тя. Азъ сегичка ще направя чай.

Тя излезе, доде, пакъ излезе.

Карцовъ предложи да запушимъ. Като подигнахъ свѣщьта, свѣтнахъ малко наоколо. Картини, платна, залепки, молберъ, работилница — като че тая зарань сѫ работили въ нея.

Карцовъ забелѣжи, че азъ поизгледахъ.

— На Вѣра Михаиловна бѣше угодно да затрупамъ нейната приемна стая, рече той.

Той заприказва, види се, само защото оставахме двама.

— То е по хубаво отъ всички приемни стаи, рекохъ азъ.

Той се усмихна и помълча, като да чакаше, каква безмислица ще прибавя азъ още.

— Вий още много ли време ще сѣдите въ Петербургъ? попита той.

— Както се случи, не знамъ.

— Почакайте, скоро ще има изложба.

Вѣра Михаиловна е такава любителка на искуствата; вий сте, както казва тя, другари отъ дѣтинство, приличате си па вкусоветѣ: ней ще й бѫде приятно да погледа заедно съ васъ.

— Ще има ли нѣщо забелѣжително? попитахъ азъ.

— Като се гледа по наградитѣ, всичко е забелѣжително: и медали, и звание на академикъ, и профессури.

— На кого, и какво?

— Не знамъ. Не съмъ видѣлъ. Чухъ.

— Но тия работи, вѣроятно, сѫ направени отдавна?

— Да, но да ги видишъ, трѣбва да ходишъ въ работилницитѣ.

— Мигаръ художницитѣ се криятъ отъ събратията си?

— Моля, какъвъ съмъ азъ събратъ-художникъ? Мигаръ имамъ азъ право да се увирамъ въ работилницата? Тамъ отиватъ да обсѫдятъ — пъкъ азъ отъ какво отбирамъ?

— Позволете ми да не вѣрвамъ, че казвате това искренно.

— Защо?

— Че вий щѣхте отдавна да захвърлите работата, ако не се съзнавахте за художникъ.

— А! . . . Вѣра Михаилова ви е говорила . . . рече той

ужъ на себе си. — Не; за да признавашъ разнитѣ велики призвания, трѣбва хората да кажатъ, а не домашния тъмянъ. Ще възмечтаешъ себе си за Тициянъ, погледнешь — иконописецъ.

Твърдѣ много хора съ вкусъ, и знающи, вижда ли сѫ вашитѣ работи, възрази Вѣра, като се върна да приготви чай.— истина мнението на тия, които само се расхождатъ по изложбитѣ...

Той нетърпѣливо снѣ абажура, когото тя тури на свѣтилника.

— На-ли ще сѣднете тукъ . . . забелѣжи тя тихо.

Той, безъ да я изслуша, обърна се къмъ мене.

— Пакъ азъ, тъкмо нищо не върша—хубавъ художникъ!

— Може и да си почине човѣкъ, казахъ азъ : — защо да се уморявате.

— Да се уморявамъ ? Азъ никога се не уморявамъ, а злѣ настроенъ, нищо не върви.

— И по-добрѣ да не трепешъ себе си, да се не бърза.

— Нѣма защо да бързамъ, отговори той троснато: поржчки нѣмамъ, не излагамъ. . . Изложбитѣ на-ли сѫ за тълпата, която скита. Само ето какво : художникъ безъ тая тълпа— не е художникъ. С да обмисляшъ и да се гледашъ въ святилището на работилницата си. . . Тия дни Вѣра Михалова има добрината да ми прочете една приказка. . . Балзака ?

Той се обърна въпросително къмъ нея.

— Тъй, Балзака, за живописецъ, който въ тишината на самотията измислилъ нищо и нацапалъ своя chef d' oeuvre до набито пепиливо леке. Ако щете то не е приказка, а станало. Умътъ помрачава разума. Да полудѣешъ, тъй сѫщо е чудесна перспектива.

— Вѣра се не мръдна ; той я погледна, очитѣ му свѣтнаха.

— Оставете, възразихъ азъ, като се мѫчахъ да се засмѣя : — оня, балзаковския не е билъ русинъ, безъ енергия— откровенно — безъ вашата силна воля. . .

— Препорѫчеха ли ви и моята сила на волята ? каза той. — Твърдѣ приятно. Значи, може да не бугашъ нищо и да станешъ знамѣнитъ.

— Разумѣва се, отговорихъ азъ весело : и никому не е тъй лесно, както вамъ.

— Какъ тъй ?

— Да изложите първото нѣщо, каквото се намѣри у васъ. На-ли ще се намѣри нѣщо ?

Той не възрази и на една минута се замисли; прекраснитѣ му очи оставаха спокойни, гледаха на долѣ; той мъничко се усмихваше.

— Разбира се, ще се намѣри, каза Вѣра.

Карцовъ дигна глава.

Нищо нѣма, рече той.

— Не може да бѫде! възразихъ азъ.

— Имате една прекрасна свършена вещь, каза Вѣра.

— Коя?

— Сцена изъ „Геца". Помните ли, обърна се тя къмъ мене: младежи лѣятъ коршуми въ залата на обсадения дворецъ, и единъ отъ тѣхъ испраща изъ прозореца „горещичка, отъ тигання". Не е голѣмо, ама толкова хубаво!...

— Бива ли да го видя? попитахъ азъ.

— О, ако обичате! отговори той, като се засмѣ. — Съ голѣмо удоволствие.

Той се завтече къмъ своитѣ платна, спъна се, махна стола отъ пѫтя, дръпна молбера и тури картината.

— Направете си трудъ да посвѣтите, Вѣра Михаилова...

Че не може ли да се запали още нѣщо? Тъй и видящий нищо не може видя. . .

Той искочи изъ стаята, за едно мъгновение се яви съ ламба и прибави свѣтлина, колкото бѣше възможно за тая ламба.

— Стоката трѣбва да бѫде на лице казваше, той.

— Аресва ли ви се? твърдѣ ми е драго. Сега самъ-си се убѣдихъ, че това е велико произведение; преди два мѣсеца Вѣра Михаилова намираше, че то не е достойно за изложба. Види се, кога нѣщо полежи излиза по-горѣ.

— Не азъ, а вий казахте, че още трѣбва да се поработи, възрази Вѣра.

Картината бѣше очарователна: сила на рисунката, историческа вѣрность на подробноститѣ, простота, животъ... азъ неможахъ да отведа очи.

— Аресва ли ви се? повтори Карцовъ. — Тържествувамъ; классическо нѣщо, първообразъ. . . Ще внесатъ въ моята биография, че ето тая дреболия е подала мисъль. . .

Вѣра поблѣдня, гледаше го и чакаше.

— Знайте ли художника Гарчева? попита ме той.— Ако не лично, то несъмненно сте чували? Извѣстенъ портретистъ; неговитѣ маншони сѫ чудо! Той поиска да бѫде академикъ и получи за „исторически жанръ"—ето за това сѫщото.

— Какъ за това! извика Вѣра.

Карцовъ ѝ обърна гърбътъ си.

—Той не знамъ какъ, удостои, намина тукъ. Това се пишеше. Не се бърза: зеръ трѣбва още да съзнаешъ своето призвание, да изучишъ, да преживѣйшъ; азъ три недѣли просѣдѣхъ въ народната библиотека . . . ехъ, пъкъ мастора—дайте му зародишъ на идеята и готово е! . . . Ще видите на изложбата.

— Не може да бъде! извика Вѣра: — отъ дѣ знайте?

— Азъ самъ си видѣхъ, отговори той, като се усмихваше.

— Вчера, когато вий излезохте, азъ тъй също излезохъ по Невский. Срѣщнахъ Грачева. Самъ си ме поведе да видя; отъ нея снематъ фотография: самъ ми разказа, тъй обязателно. Смѣе се.

—Но това на нищо не прилича ' това е кражба, прекъсна Вѣра.

Карцовъ се смѣеше.

— Не смѣя да осъждамъ.

— И сѫщото расположение, сѫщата групировка?

— Почти сѫщата и не съвсѣмъ сѫщо. Моля ви — масторъ! Платно повече отъ метръ. Само единъ колоритъ какво струва: освѣщение, лунна свѣтлина, мома въ розова блуза. . . . Вече я продалъ; заминава за Италия. Вѣстницитѣ ще разгласятъ... „за васъ безразлично, казва:—вий не ще свършите. . . .“

— Това е свършено! извика Вѣра: — изложете, за да знаятъ всички. . .

— Изложете, повторихъ азъ.

— За да знаятъ що? попита той студено, като устреми на насъ неприятнитѣ си очи. — Че неудачникъ, безименникъ, ничтожность тъй сѫщо се пъха . . . късно!

Той пъхна лампата на края подъ прозореца, Вѣра я улови.

— Обичате ли още да погледате? попита ме той.

Азъ не намѣрихъ дума да отвърна. Той равнодушно спѣ картината, обърна е къмъ стѣната и се върна къмъ масата съ чай. Вѣра и азъ тъй сѫщо машинално заминахме и машинално сѣднахме на мѣстата си. Карцовъ, правъ, испи, безъ да спрѣ, чашата си и пакъ почна да ходи по стаята, мълкомъ, като че мълчанието нѣмаше край.

— Чуйте, каза Вѣра.

Той се не спрѣ.

— Чуйте, Александръ Василевичъ. . . ,

— А, на меня ли приказвате? заповѣдайте.

— Защо не щете да изложите картината?

— Защо искате вий това?

— Азъ мисля, че вий знаете, отговори тя.—Азъ се докачамъ, Господъ знай, колко ми е тѣжко, че тъй постѫпиха съ васъ.

— Нищо. Ще изтърпимъ, отговори той, като замина пакъ.

— Не; това не бива да се изтърпи, възрази тя распалено: — намѣсто прекрасно нѣщо, не трѣбва да се явява на свѣта безобразие, не бива да се допуща кражба. . . .

— Това вий отъ любовь къмъ красотата и истината ли хортувате? Ехъ, нека бѫде така, успокойте се.

— Не мога, ядъ ми е! възрази тя, като се смѣеше и блѣднѣеше. — И когато може да се поправи! Сутра дайте картината; за нея ще има статия, и не една. . . .

— На дявола! извика той, като се блъсна у молбера.

— Какво правишъ . . . изтръгна се у нея.

— Ахъ, простете, каза той, като се спрѣ изведнажъ предъ насъ. Виноватъ, простете. По надѣвамъ се, че искреннитѣ стари приятели. . . .

Той се обръщаше любезно къмъ меня.

— Отъ напрежъ сѫ запознати, предупредени за моя характеръ, за моето образование.... надевамъ се на снисхождение...

— Не е ли по-добрѣ на участие? прекъснахъ азъ.

— Не видите ли вий наистина, какъ това е тежко и на Вѣра Михаилова и на менъ.

— Не видя, отговори той тихо, настоятелно, отчаено, и продължаваше, като се смѣеше — но напълно чувствувамъ. По малко участие — ще да бѫде по-добрѣ,

— По добрѣ ли?

— Тъй! Когато вече всичко е много — участие, кротость, грижи, великодушие — незнаешъ вече, какъ да ги приемашъ. Какво да се прави — човѣшка натура! Насилятъ я съ всѣкакви блага, тя и не може да се измъкне, силица не стига; легнала тамъ и пцуисала. . , Ехъ, а като умиратъ, пѐ благодарятъ.

Той бърже се отби, върна се; негова огненъ погледъ посрѣщна лицето на Вѣра.

— Някъ вий за това още никога не сте помислили, никога това не сте изследвали? Тъй, твърдѣ много, не можешъ да поемешъ дѫхъ! чувствувамъ, че ви е тѣжко! чувствувамъ, че

азъ съмъ безкрайно задължителенъ! Зеръ ако не сте вий, азъ ще бѫда просякъ, азъ щѣхъ да драща таваннитѣ по кафепетата! Нали това вий вече сте расправили? И пакъ съ участие? Какво отъ това?

— Слушайте, ...

—Азъ цѣла година слушахъ? Късно! Какво сте намислили да ме залъгвате? Късно! Ако небѣхте вий, отдавна щѣхъ да имамъ име — кадво да е, но щѣхъ да имамъ! Какво чакахте? Какво искахте отъ меня, умувахте? . . . Да, портрети, женскитѣ портрети твърдѣ ви безпокояха? Какво да се прави — азъ съмъ младъ, искаше ми се да живѣя. . . . Вий погубихте младостьта ми — ни за васъ, ни за хората. Всичко загубено, нищо се не връща! Мигаръ азъ не разбирамъ, мигаръ азъ съмъ малко дѣте. Разумѣва се, азъ нищо нѣма да свърша! разбира се, азъ нищо нѣма да направя. . . .

Той не доисказа, искочи и тръшна подирѣ си вратата.

Ний останахме, безъ да гледаме единъ на другъ.

— Съжали се, рѣче тя, като подигна глава: — намини сутра въ редакцията; азъ съмъ безъ работа. . . . . Чухъ, че тамъ нѣщо си захващатъ.

— Вѣра, и ти още можешъ ли. . . .

— Нему е по-злѣ, отъ колкото на менъ, издума тя и захлюпи лицето си, да заглуши риданията. . . .

Въ лоното на сиромашията.

Изъ „Очерки и картинки".

Накрай градътъ, по другиятъ брѣгъ на малката рѣка, сѫ се смушили десетина кѫщици, върхъ които балкана хвърля своята дебела сѣнка, и едва къмъ вечерь бѣгло огрѣватъ нѣколко слънчеви лучи този тъменъ и мръсенъ кѫтъ, сѫществуванието на който едва ли личи.

Отъ това гнѣздо на сиромашията бѣ излезалъ и ученикътъ Брайно. Едно ниско, съ испито, миловидно лице момче, вѣчно

държащо едната си ржка въ джеба. Много пжти, като слушахъ остроумнитѣ му отговори, се чудѣхъ, отъ гдѣ тия подбуждения къмъ науката въ едно дѣте, което освенъ лишения, грубости и безчиния нищо друго не е виждало презъ своятъ животъ. Всѣкога урацитѣ му бѣха научени, упражненията—направени, а пъкъ бѣше толкова миренъ, че азъ често го струвахъ за боленъ.

Бѣше презъ единъ ясенъ априлски день; исправихъ го по Естество вѣдение и го накарахъ да расправя за магнетизама. До като гледахъ така белѣжкитѣ си, чухъ плачевни хълцания и изведнажъ си издигнахъ главата.— Брайно, цѣлъ трепѣрящъ до черната дъска плачеше.

— Що е то Брайно? Защо плачешъ? — го запитахъ слисанъ.

Той мълчеше.

— Какво има, защо плачешъ? — повторихъ азъ, като се приближихъ и го погладихъ по русо-косата му главичка.

— Учителю . . . — съ задавенъ отъ сълзи гласъ, начена той не го зна-амъ . . . простете ме . . .

Още по очуденъ отъ отговорътъ му, инстинктивно му казахъ да си сѣдне и се замислихъ върху причината на това ново за менъ явление. — Азъ никога не бѣхъ чувалъ отъ него: не знамъ. Цѣлъ часъ той непрестана да плаче; дрънна звънеца, азъ излезохъ отъ класната стая.

Въ училищния шумъ бѣхъ съвършенно забравилъ тъзи случка, но щомъ пакъ влѣзохъ въ отдѣлението и окото ми се спре на задния столъ, върху онова испъкнало челце, подъ което се въртѣха голѣмитѣ му умни очи, изведнажъ си спомнихъ за последнята сцена, и туку-що четящия молитвата каза: „аминъ", азъ извикахъ:

— Брайно Костовъ!

Той се подигна съ наведена глава, уловенъ съ треперящата си ржка за стола и по книгитѣ му бърже закапаха пакъ бистри дѣтински сълзи.

— Ела тука Брайно! — повторихъ му тихо.

— Учителю . . . — Заподѣма тѣжко съ задавенъ гласъ — не знамъ !. . .

. . . Какво има това дѣте — замислихъ азъ натжженъ — като кога тъй Костовъ Брайно да ми каже два пжти подредъ, че не си знай урока ? . . .

— Хай сѣдни си — додадохъ полегка — следъ искарването на часътъ, ще останешъ да ми кажешъ нѣщо.

Той си сѣдна, но още по-силно зарида и така непрестана прѣзъ цѣлото време. Следъ излизанието на ученицитѣ, азъ останахъ самъ при него и тихо го запитахъ:

— Кажи ми Брайно, кажи ми какво ти е, азъ знамъ, че ти си добро и прилѣжателно момче, за това те и питамъ.

Ала ни дума, освенъ глухи ридания не чухъ. Като видѣхъ, че и азъ го повече наскърбявамъ, оставихъ го и си отидохъ. —

Цѣла недѣля не го вадихъ на урокъ, но неопредѣлена тъга обземаше душата ми, щомъ ми се мѣрнеше предъ очитѣ пожълтѣлото му подпухнало лице. Изъ учителската стая, изъ канцеларията, гдѣто се сприкажахъ съ другаритѣ си, всички ми казваха същото. А нѣкои даже съ ненавистъ добавѣха:

— Изхайлази се и той. Ахъ, тая пролѣтъ, като дойде, като имъ разиграй кръвьта, че хубавитѣ игри по поленитѣ оставатъ ли се, та да си блъскатъ умоветѣ да учатъ!...

Следъ нѣколко дни, като си тръгвахъ една вечеръ отъ училище, забелѣзахъ Брайно съ другъ единъ ученикъ приказватъ; щомъ ме видѣха, другия ученикъ побѣгна изъ вратитѣ, а Брайно се скри въ една стая. Като, че нѣщо ме повлѣче къмъ стаята, влѣзохъ и видѣхъ Брайна облѣгнатъ до стѣната, държеше двѣ миризливи китки отъ минзухаръ и синчецъ въ ржка.

— За какво ти е това цвѣте, Брайно?

— Продавахъ го на Петра — начена той.

— Продава го на Петра ли, че отъ гдѣ си го взелъ ти?

— Ходихъ да го бера въ гората!

— Че Петръ, неможе ли и той да отиде и си набере въ гората, ами ще си дава паритѣ за минзухаръ и синчецъ!....—

Той ме погледна странно, па пакъ начена:

— Ехъ, учителю, той е богаташки синъ, що му трѣбва да отиде да си боде ржцетѣ и си чупи кръста да бере цвѣтъ, когато ний имъ го носиме толкова евтено.

. . . Пакъ тия умни отговори — замислихъ, като впихъ развълнуванъ погледъ въ него — пакъ тия старешки заключения!...

— Ами защо не му го продаде? — продължихъ азъ.

— Много малко ми дава.

— Че колко му искашъ ти?

— Азъ му искамъ и за двѣтѣ китки двайсеть пари, пъкъ той ми даде петнайсеть!....

— Хайди, азъ ще да ти дамъ тридесеть пари! — Извадихъ да му дамъ паритѣ и що ги сложихъ въ рѫката му, той съ наведени очи и срамежливъ гласъ начна:

— Благодаря... Тѣ, учителю, не струватъ толкова, ама азъ ще донеса други пѫть повече...

Азъ взехъ киткитѣ, помилвахъ го още веднажъ и го пустнахъ да си върви. Не искахъ да смутя малко поразвеселената му душа пакъ съ уроцитѣ, но се замислихъ, и тия мисли не излѣзоха отъ главата ми. Азъ съзнавахъ дълга си, като въспитателъ, трѣбваше да бдя за своитѣ ученици и непременно трѣбваше да изуча домашното състояние на това момче; — кой знай, често пѫти и то прави голѣми преврати въ младитѣ. И съ намѣрение утрѣ да отида у тѣхъ азъ заспахъ.

На сутреньта, щомъ се пробудихъ, погледа ми се спре на сочнитѣ разцъвтѣни китки, които изведнажъ ми напомниха за продавачътъ имъ, и азъ си наумихъ за снощнитѣ рѣшения. Отидохъ въ училището, обаче Брайно презъ цѣлия денъ отсѫтствува, безъ да знай нѣкой причината.

После-обѣднитѣ училищни занятия се свършиха и азъ се отправихъ право къмъ краятъ на градътъ, пъленъ съ мисли и въображения за жилището на моя ученикъ.

Преминахъ тѣсната б р ъ в ь, която се препрѣчваше надъ пълноводната шумяща рѣка, гдѣто играеха дестина боси, мускурливи дѣца; тръгнахъ по тѣсната пѫтека, отъ двѣтѣ страни на която се издигаха ниски, полусъборени кѫщички, въ краятъ на пѫтеката се простираше едно крѫгло мѣсто, по което бѣха разхвърляни разни мрасотии — тукъ се въргаляше искривено газено тенеке, тамъ парчетии отъ счупена стомна за вода, по нататъкъ мазепъ, кирливъ дрипелъ, а подъ самитѣ, съ съдрани и ископани стѣни, стрѣхи, гдѣто дремѣха съ кадели жени, се показваха два три стърка въ саксця кокиче. Орлѣкъ малки дѣца и тукъ кирливи, опърпани играеха. Моето появявание имъ привлѣче вниманието. Нѣколко по възрастни дѣца, които идваха въ училището, търтиха да бѣгатъ, а пъкъ женитѣ взеха да се бутатъ съ лакатъ и тихо промълвиха нѣщо, което азъ не чухъ. На другия край на този мръсенъ кѫтъ имаше кръчма,

отъ която се не чуваше нищо; кръчмаря, дебелъ, високъ съ запрѣтнати ржкави и припасанъ съ синя измазана престилка, мълчаливо бѣ сѣдналъ на прагътъ.

Едва ли отстжпихъ двѣ крачки отъ кръчмата и въ дъното на уличката се подаде едно малко момче.

. . . Той е — си рекохъ азъ, като се взрѣхъ недовѣрчиво въ момчето, що идеше на срѣща ми. — Да, той е... Брайно!... — И следъ нѣколко още шага, азъ вече го познахъ. Той бѣше — Брайно; свитъ съ малко шишенце въ едната му ржка, а другата пакъ въ джеба. Като ме забелѣза, наведи страхливо погледъ и дордѣ го видя, той се изправи съ умилителенъ, натжженъ погледъ предъ менъ:

— . . . Учителю — начена той — . . . моля ви се . . . моля ви се...

— Какво има Брайно?

— Ахъ, недѣйте ме испъжда . . . Не казвайте у дома, че не се уча, азъ ще залѣгна — ще застигна пакъ другитѣ...

И пакъ съ оня свѣтълъ погледъ, той продължаваше да ме гледа и моли отъ сърдце...

— Не, Брайно, — наченахъ съ развълнуванъ гласъ азъ — азъ нѣма да казвамъ такова нѣщо на родителитѣ ти, азъ ще имъ кажа, че прилежавашъ; азъ зная, колко си добро момче ти. Ами нали тука, като излѣзешъ предъ салкъмз, ти е кжщата ?

— Ай тука — подигна треперящия си пръсть да ми показва — като се закривите отъ лѣва страна първата кжща!...

— Хубаво, а ти гдѣ отивашъ сега?...

— За масло — подигна шишенцето — за кандилото !....

— А... хайди върви!... — Завършихъ азъ и тръгнахъ, а той потегли нанататъкъ къмъ кръчмата.

На лѣвата страна отъ излизването на пжтеката се простре отпредѣ ми ниска съ варъ измазана кжща, предъ която се зеленѣеше малка цвѣтна градинка, обградена съ ниски до поясъ баскийки и една отворена малка врата. Двата прозореца бѣха отворени, една червена завѣска забуляше до полвина едина и едвамъ се забелѣзваха нѣкои человѣчески сѣнки, които стоеха въ тъмната стая. Азъ влѣзохъ въ градинката; едно измжчено блѣдо-жълто, съ хлътпати очи, женско лице се показа на прозореца и впи испитателенъ погледъ въ мене; неопредѣленно безпокойство ме обхвана.

— Добъръ вечеръ! — едвамъ промълвихъ азъ.

— Добъръ вечеръ! — ми отвърна ступанката съ сжщия страненъ видъ, а азъ заплетено едвамъ подехъ:

— Вий имате единъ синъ ученикъ....

— А-а, ваша милость учитель ли сте? — извика, като си дигна въ знакъ, че е разбрала, главата.

— Да, да учителъ съмъ на вашия Брайно!

— Тя стана и като начна да пребира съ костеливитѣ си ржцѣ, разчорлената си, невчесана коса, ме покапи:

— Заповѣдайте, влѣзте у дома... не е за предъ хора.. но заповѣдайте, той Брайно сега ще си дойде.

Бутнахъ вратитѣ, — влѣзохъ въ единъ длъгнестъ входъ, отъ дѣсната страна на който се отвориха вратитѣ и азъ влѣзохъ въ нискатa малка стаица; на една страна лѣжеше съ обвързани крака необрѫснатъ съ полу-побѣлели косми человѣкъ; насрѣща му на едно поиздигнато лѣгло спѣше въ полуразголени гърди мома, съ испито и жълто, като восъка, лице, косата й небрѣжно се бѣ разпиляла по една малка бѣла възглавница. Надъ главата й стоѣше иконостасъ съ кандило и свѣщи, а подъ иконостаса маса, по която грижливо бѣха нарѣдени нѣколко реда книги, навѣрно отдавна неразбутвани, понеже коритѣ имъ се бѣлѣха отъ прахъ. Въ другия жгълъ се бѣ свило едно четири-петь годишно дѣте. Като че тжгата, която обгрѫщаше, бѣ се стихнала съ стѣнитѣ на стаята.

—Охъ, то у дома какворо е, отъ легла человѣкъ неможе да шавне на никадѣ! — Начена майката, като ми подаде столъ и азъ сѣднахъ облегнатъ до масата, а тя пакъ се сви до прозореца мълчелива. Следъ малко мълчание тя недовѣрчиво начена:

— Азъ не зная . . . днесъ много ми трѣбваше Брайно, та не го пустнахъ да отиде на училището.... зеръ сама съмъ, както виждате, около тези хора, нѣма кой да донесе една стомна вода. . . .

— Вашия Брайно — я присѣкохъ азъ — е единъ отличенъ ученикъ и азъ дойдохъ да ви поздравя. . .

Задоволна усмивка се показа по напуканитѣ й устни.

— Азъ не го оставямъ тия дни май да чете... По напредъ като нѣмахъ това на главата си, бѣше лесно, а сега? . .

— Тая мома ваша ли е ?—се обърнахъ азъ къмъ болната дѣвица, която неспокойно си мърдаше главата и се бранеше отъ мухитѣ.

— Наша е ! . . . — отвърна майката и пакъ наведе глава.

— А този человѣкъ навѣрно ще бѫде мѫжътъ ти, и той боленъ ли е ?

— Охъ! въздъхна пакъ тя—че кой ли е здравъ у насъ ?

— Та защо не го занесете въ болницата, какво му е ?...

— Доктора каза, не може той да оздравѣе ! . . Краката му се и двата пребити.

— Така ли ? — че какъ ги преби ? . .

— Ехъ, нима вий не знайте за ледницата на хаджи Саввовия синъ онъзъ година ?

— Незнамъ—отвърнахъ азъ и любопитно наострихъ уши.

— Охъ, вий незнайте, пъкъ то какво нѣщо бѣше ? . . . Онъзъ година, като се запролѣти . . . по туй време, кажи; нали хаджи Саввовия синъ Михалъ има фабрика за бира; събра нѣколко о р а к ч и и да му копаятъ ледница задъ рѫта. Мѫжъ ми и той отиде. ; ахванаха да копаятъ подъ канаритѣ отдоло, пъкъ на канаритѣ, ако сте ходили, едно мръдване трѣбва да се търкулятъ на доло. Вѣднъжъ таманъ ядѣли за пладня, та като се откъртилъ единъ камъкъ, търкулилъ се чакъ доло въ дола; тогазъ ги нѣмало копачитѣ тамъ, никого не закачилъ. Подирѣ викатъ на чорбаджията, че ги е страхъ да не се срополятъ и други, но той отишелъ испушилъ си една цигара подъ канарата, да ги насърдчи ужъ де, че нѣма да се срополятъ и други камани и ги накаралъ да копаятъ. На другия день, копали що копали до икиндия, го речи, па като се откъртила цѣлата стѣна, та единайсетъ души отъ мѣстото си не мръднаха, пъкъ на двайсетъ и трима души, които по отстрана копаяли, кому кракъ, кому рѫка пребило. . . Ехъ, вий незнайте . . какво чудо бѣше тукъ ? . . Цѣлата махала кънтѣше отъ писакъ, три вдовици останаха и една щу свалила вѣнчило отъ глава . . пъкъ и колко ай туй стоятъ на едно мѣсто ! . . .

Азъ печално наведохъ глава, безъ да мога да кажа нѣщо. И дълго тъй мълчехме и двама; най сетнѣ единъ непознатъ гласъ ме стресна; лѣжащата на кревата мома почна да бълнува :

— Мирно дѣца . , . стойте прилично, съберете си крачката, турете си рѫцетѣ на чина. . . . Ахъ, не, ти не изговаряшъ правилно буквата р . . кажи р-р-р-р. . . Дѣца; дѣца... миналя пѫть. . . Дѣца слушайте мене . . . внимавайте . . Буквитѣ се дѣлятъ на гласни и безгласни. . . — Тя се закашли,

голѣма храчка се закърти отъ гърлото й; послѣ размаха покривкитѣ си. Майката се приближи и съ просълзени очи начена:

— Охъ, все гори . . . все гори.

— Какво й е ? . .

— Зная ли ? отъ три дена все така бълнува ! . .

Пакъ онзи сипкавъ гласъ се разнесе:

. . Дѣца, стойте мирно, съберете си крачката, турете си ржцѣтѣ на чина ! . . на три мѣста по двѣ . . . по двѣ, колко ставатъ ? не, не е четире, кажи тамъ . . . Дѣца мирно, дѣца... Слушайте, пишете. . кравата. . . пишете, кравата лѣжи на двора. . . Вни . . ма . . .

Кашлицата я присече.

— Навѣрно тъзи вашата дъщеря е била учителка — се обърнахъ къмъ майката азъ, която съкрушена стоеше.

— За такава я учихме ! . . Ахъ, защо ли си пилѣхме парitѣ на халость. . . Да я учимъ . . . за кого ? . . Свидѣтелство имаше съ отлично, но я отхвърлиха . . . нерачиха я за учителка . . . Я вижте, колко пари сме дали само за ония книги ?..— И тя ми показа съ пръсть къмъ масата.

Болната се обърна на другата страна и пакъ начна:

. . . Господинъ Инспекторе . . . моля ви се, Господинъ Инспекторе . . . изслушайте ме Господинъ Ин ... спекторе свършила съмъ съ зрелостенъ испитъ . . . чуйте ме . . . нѣмамъ препоржка. . . Баща ми е работникъ съ пребити крака. . . За Бога Господинъ Инспекторе ! . .

— Охъ, синко!— захвана захълцана майката — защо ти бѣ туй учен'е ? . . Да те завлече по-скоро. . .

— Но какъ нея не я назначиха ? . .

— Охъ, като сме сиромаси, . . Като нѣмаше кой да ни престои да я настанятъ. . .

Бѣше взело де се вздрачва. Брайно донесе маслото и майката излезе да прави кандилото, а азъ останахъ самъ потъналъ въ мисли:

. . . И при тия домашни обстоятелства, при тѣзи вѣчно ехтящи хора ний се чудимъ и сърдимъ на дѣцата, че не знаяли уроцитѣ си. . . Сестра умирающа, — баща съ пребити крака...! — И тѣжко, още по-тѣжко ми стана, при тѣзи мисли. Дигнахъ погледъ къмъ болнитѣ и случайно на масата до мастилото и ржждиво перо забелѣжихъ тетрадки съ надписъ: Дневникъ на Невѣна Костова. Силно любопитство се породи въ менъ,

дръпнахъ изведнъжъ тетрадката, отворихъ я, но едвамъ два листа отъ нея бѣха написани; наченахъ да чета:

1 Януарий 1894 год.

Уви, колко късно се сѣтихъ?.. Едва когато охтиката ме обхвана съвършенно и моитѣ дни сѫ прочетени. Азъ земамъ да си пиша дневникъ. Защо ли ми е?— на кого ли ще го оставя да го чете, па и да го чете, трѣбва ли му нѣкому?.. Какво ще срещне той тукъ?— Оплакване на една пропаднала младость, на едни разбити мечти, на единъ на праздно пропилянъ трудъ!. Това ли е всичко?.. Кому се потрѣбни хорскитѣ сълзи? — кой нѣма да умре?.. Но азъ умирамъ толкова млада; едвамъ си издигамъ главата въ пролѣтьта на живота и слапата подкосява коренитѣ ми... Ахъ, колко ми е жалко, колко ми е мѫчно?.. Когато цѣлия свѣтъ се радва, азъ далечъ отъ това да гния... подтисната подъ земята безчувственна да гния.

... О, колко ужасни мисли и колко прости думи; никой, никой не може да узнай, какво забулватъ тия черни, дребни букВици, никой не може да разбере какво значи думата: „смъртъ" сега за менъ!.. Ахъ, колко ме безпокои кашлицата!.. Двѣ думи не мога да напиша... Днесъ е Нова-година, земята се завъртѣва на ново; на ново захваща новъ животъ, а у дома... Ахъ, вѣчно тия сурови, монотонни extежи на баща ми; вѣчно тия хлътнали, просълзени очи на майки ми... Бѣдни хора, що ли ви е, като ме гледате така? менъ за която вий отдѣлихте и троха хлѣбъ отъ уста, а сега азъ да не мога да ви помогна!...

11 Януарий.

Студено е днесъ. Камъкъ се пука отъ студъ, а въ нашето огнище нито искрица. У дома ни клечка дърва. Рѫката ми е вкоченясала; не мога да пиша.

30 Януарий.

Азъ ще умра! Това е повече отъ вѣрно. Гърдитѣ ми сѫ прогнили, дробоветѣ ми сѫ изѣдени. Азъ ще умра!.. Ахъ, Боже мой, колко е тѣжко да се съзнавашъ; да виждашъ, какъ вѣхнешъ и изгасвашъ отъ день на день... Какъ мечтитѣ ти сѫ разпилѣни... Моитѣ най-свети мечти да стана учителка въ нашето училище, — да въспитавамъ бѫдащето на тоя бѣденъ кѫтъ, въ когото съмъ се родила, порасла и когото толкова обичамъ!.. Но мечти тука не помагатъ — азъ ще умра!..

22 Февруарий.

Като че ли пролѣтьта ми вдъхва нови сили; като че ли моитѣ скашкавени гърди почватъ да се съживяватъ отъ свѣжия пролѣтенъ дъхъ. Охота чудна имамъ, но нѣма що да ямъ. Тъзи сутрена ходихъ на болницата; доктора ми каза да ямъ булионъ и сѣчено, сурово мѣсо, гдѣ го това у насъ?.. Колко съмъ се променила? — Директорътъ на Гимназията ме срещна и едвамъ можа да ме познай. Съ какви натъжени очи ме гледаше; добриятъ старъ директоръ, като толкова ме обичаше!.. Уви, колко далечъ е училището отъ живота?.. Какви въздушни кули градѣхме ний тамъ и какво излезе въ дѣйствителность? — О, да имахъ дарба, да можехъ да напиша този страшенъ романъ: „Една година вънъ отъ училището“. Да наченехъ отъ излизанието ми отъ гимназията и распрощаванието съ другаркитѣ ми, ваканцията и моитѣ златни надежди презъ нея; наближаванието на учебната година; писания на прошения, ходение изъ Окръжния Съвѣтъ и моитѣ чисто-сърдечни просби на оня строгъ и твърдъ инспекторъ, който най-сетнѣ ме исхвърли отъ инспекцията, когато азъ плачехъ съ кървави сълзи и въ къщнитѣ нъщове нѣмаше ни к р и в а ч ъ брашно. О, ако бихъ написала всички тия авантюри, ту по печатницата словослагателка, ту изъ книговѣзницата, гдѣто гънахъ печатнитѣ коли, ту пъкъ по редакцията да надписвамъ адресси... Ахъ и най-сетнѣ да завърша съ своитѣ прогнили гърди и черни мисли за смърть — смърть въ награда на толкова трудове!...

19 Мартъ.

Праздни надежди! — Азъ ще умра; вече се чувствувамъ извънредно слаба; немога ни да вървя ни да правя нѣщо. Съ ужаснитѣ си мисли като че ли се свикнахъ, съ положението си като че ли се примирихъ... Съ моето толкова ужасно положение, когато предъ мене зѣе гробъ, когато едина ми кракъ е въ трапа... Бѣдни родители, все за васъ мисля, но що мога да направя, когато азъ сама съмъ толкова слаба и ничтожна... Простете ме, забравете ме... Имайте надежда въ Брайна; той е мъжъ — той ще да може да улекчи старинитѣ ви!..

И дълго следъ това азъ гледахъ последнитѣ думи, които нарастваха все повече и повече предъ моитѣ очи съ своята страхота.

Майката се завърна съ кандило въ ръка, което залѣ съ

тумящата си свѣтлина иконата, и предмѣтитѣ отпуснаха злокобни голѣми сѣнки. Болната отвори очитѣ си, въ дъното на които свѣтна желание и молба.

— Ахъ. . . Азъ не искамъ да умра. Ахъ, какъ ще ме прежалѣйте. . . Мале. . . майчице, ела да те прегърна. . .

Майката пакъ се расплака.

— Тя бълнува. . . — Едвамъ прошепнахъ азъ.

— Не бълнувамъ ! . . — Се разнесе сипкавия гласъ на болната — вѣрвайте ме, не бълнувамъ . . . всичко виждамъ . . . Ахъ, колко е грозно. . . Колко е тѣжко. . .

Тя поиска да надигне глава, но не можа и отпусна умаломощеното си лице, въ което свѣтяха вѣчно ония убити, замолени очи, върху възглавницата.

— О-о-охъ . . . ще умра. . .

Пакъ силно се закашли.

— Нѣма, мари синко, нѣма мари майчице — начена нещастната измъчена майка — нѣма, какъ ще да умрешъ . . . . Защо приказвашъ . . .

— Охъ — болната се закашли още по-силно — ще умра... Ела, мамо... Ела... Охъ, ще умра...

— Нѣма мари синко... — майката се приближи да й оправи главата ; болната едвамъ издигна кокалиститѣ ръцѣ къмъ шията на майка си и мършаво увисна :

— Мамо, прос....

Тя неможа да доискара, падна безчувствено на лѣглото — смъртьта смрази молитвата на устата й.

Майката се стрѣсна, пипна гладкото чело на дъщеря си и като почувствува смъртната студенина, викна отчаяно :

— . . . Охъ, умрѣ ми рожбата . . . . най-милото ми дѣте умрѣ . . .

Отъ този викъ, бащата, който дрѣмеше сънливо до това време, се стрѣсна, хвърли единъ печаленъ погледъ къмъ мъртвиятъ трупъ и като изохка силно, затули лицето си въ тъмниятъ жгълъ.

Брайно и сестричето му се уловиха плачущи въ майчинитѣ си поли, а азъ съ натъжени мисли излѣзохъ отъ този тъменъ кжтъ и незабелѣзано достигнахъ площада всрѣдъ града, гдѣто бѣха свѣтнали кафенетата, гърмящи отъ свирни и пѣсни; далечъ отъ всичко що стрѣска и тревожи тънкитѣ струни на сърдцето.

П. Ю. Тодоровъ.

Пуякъ.

(Басня)

— „Важна птица!
Чудна птица!
Прелѣстна птица!“ —
Писнаха чудато нѣколко птички въ хоръ,
Накацали по клоньетѣ, с' устременъ надолу взоръ.
И наистина, кой знай какъ,
Единъ захласнатъ пуякъ
Между алеитѣ на една градина попада.
Тѫпостьта на пуяка — кой не знае! —
Но меж' дребния свѣтъ да се птица даровита покаже —
За туй му бърже мисъль дохада.
И на́, той се цѣлъ надува,
Мърсоля си надолу исплюва
И наперенъ горделивъ,
Голѣмливъ
Всрѣдъ алеитѣ, кат' гвардѣецъ пристѫпва;
Ту се като философъ замисля, озърта се
Спира се
И пакъ напредъ стѫпва . . .
С' любопитство голѣмо птичкитѣ окол' него накацватъ
И всички за него почватъ да приказватъ:
— „О, да, важна, гиздава птица!“ тѣ с'удивление произнасятъ
— Да, и какви ли дарби има, какъвъ ли й чуденъ пѣвецъ!“ с' боязънъ
Славейко добава.
Тукъ пуяка застава,
Надува се йощъ по-силно, челото си набръчква
И до заглуха изкурква . . .
Ехъ, да знайте какъвъ смѣхъ, следъ туй, птичкитѣ вдигнаха!...
И в' мигъ до една тѣ се пръснаха.

* *
*

Жалко! Дарбитѣ нищожни на пуяка — всички узнаха;
И ето, отъ тазъ срѣща славейко моралъ извлича
И на всеуслишанье тѣзъ думи изрича:

„Мои драги! Срѣщнете ли йощъ веднъжъ мѫж' васъ
Персона таквасъ,
Не, не вглеждайте се въ външностьта ѝ фалшива —
Макаръ и красива: —
Важна, мазна птица,
Но — с' празна главица!"

Ст. Максимовъ.

ЕЛЕГИЯ.

От Н. Некрасовъ.

Нека измѣнливата мода ни казва, че „страданието на народа" е стара тема и че поезията трѣбва да я забрави. Не вѣрвайте, младежи: тя не старѣе! О, ако можеха годинитѣ да я състарятъ! Процъвтѣлъ би тогазъ свѣта!... Уви, до като народитѣ се търкалятъ въ бедность, подчинени на камшика, както стадата, когато ги каратъ на искосена ливада — да се оплаква тѣхната сѫдба и музата ни да имъ служи е най-прекрасния и най-здравия съюзъ съ тѣхъ. Да напомня на тълпата, когато се весели и пѣе, че народа страда, да възбужда внимание на силнитѣ къмъ народа — на какво по-достойно може да служи лирата?...

Азъ си посвѣтихъ лирата на народа. Може би, азъ ще умра, безъ той да ме познава, но азъ му служихъ и сърдцето ми е спокойно... Макаръ че всѣки войникъ не вреди на неприятеля, но всѣки върви въ боя! А пъкъ боя ще се рѣши отъ сѫдбата... Азъ видѣхъ свѣтълъ день: въ Руссия вече нѣма роби! И сълзи сладки отъ умиление азъ пролѣхъ... „Стига си ликувалъ въ наивно увлечение" — ми пошушна музата.— „Време е да се върви напредъ: народа е свободенъ, но щастливъ ли е той?..."

Слушамъ ли пѣснитѣ на жетваркитѣ, гледамъ ли, какъ старецъ бавно крачи следъ оралото, или какъ доволно дѣте тича съ бащиния си обѣдъ, пѣейки и подсвирвайки, изъ ливадитѣ, блѣщатъ ли сърповетѣ, звънтятъ ли дружно косите — на всѣкждѣ азъ диря отговоръ на тайнитѣ въпроси, които кипятъ въ главата ми: „въ последнитѣ години по-сносно ли стана селското страдание? И когато дългътъ замѣсти робството, свободата, найсетнѣ, промѣни ли народнитѣ сѫдби, слушани въ пѣснитѣ на селскитѣ дѣвици? Или тѣхния напѣвъ е пакъ тъй тѫженъ?!“...

Настане вечерь. Вълнуванъ отъ мечти, по нивя и ливади се скитамъ азъ, умисленъ въ прохладната дрезгавина, и пѣсеньта сама по себе си се реди въ ума ми, пѣсень, която е живо въплощение на недавнашни, тайни мисли: благославямъ селскитѣ трудове, проклинамъ народния врагъ, моля се на могѫщитѣ небеса — и пѣсеньта ми е громка!... Нея я повтарятъ доловетѣ и нивитѣ, и ехото на далечнитѣ планини й праща своитѣ отзиви, и гората се обажда... Природата ме слуша, но този, за когото пѣя въ вечерната тишина, комуто сѫ посвѣтени мечтанията на поета — уви! не слуша той, и не отговаря...

Прев. отъ русски Д. Очковъ

ДИАЛЕКТИКА И МЕТАФИЗИКА

отъ

Фр. Енгелса.

Паралелно съ французската философия отъ XVIII-й вѣкъ се развиваше новата нѣмска философия, която се завърши съ Хегеля. Най-голѣмата й заслуга бѣше възвръщанието къмъ диалектиката, като висша форма на мислението.

Старитѣ гръцки философи сѫ биле отъ рождение естественни диалектици, и най-голѣмата универсална глава между тѣхъ, Аристотель, е изследвалъ вече всичкитѣ най-важни форми

на диалектическото мисление. Въ новата пъкъ философия макаръ диалектиката и да е имала блестящи представители (напр. Декартъ и Спиноза), но подъ влиянието особенно на английската философи въ нея все повече и повече е захваналъ да се закрепява тъй наречения метафизически начинъ на мислението, който всецѣло е обладалъ и французитѣ отъ XVIII-й вѣкъ, поне въ специално философскитѣ имъ трудове. Но вънъ отъ областьта на чистата философия французитѣ сѫ могли да създадатъ образци отъ диалектиката; да си вспомнимъ само „Племенника Рамо“ отъ Дидро и „За происхождението на неравенството между хората“ отъ Руссо. — Ний ще охарактеризираме тука на кратко сѫщностьта на двата метода на мислението.

При мисленното разглеждание на природата или човѣческата история, или собственната наша духовна дѣятелность, предъ насъ се представя една картина отъ безкрайно сплитание на съединения и взаимодѣйствия, гдѣто нищо не остава на едно мѣсто и такова, каквото е било, всичко се движи, измѣнява, възниква и исчезва. Отъ най-напредъ ний виждаме само една обща картина, въ която не сѫ изяснени подробноститѣ, ний обрѫщаме по-голѣмо внимание на самитѣ движения, на преходитѣ и съединенията, отъ колкото на онова, което именно се движи, преминава и се съединява. У това първоначално и наивно, но по сѫщество вѣрно възрение върху свѣта, сѫ се придържали старо-грѫцкитѣ философи; то за пръвъ пѫть ясно е било изразено отъ Хераклита: всичко сѫществува и въ сѫщото време не сѫществува, тъй като всичко т е ч е, постоянно се измѣнява, постоянно възниква и исчезва. Но колкото вѣрно и да въспроизвежда това възрение общия характеръ на явленията отъ всичката картина, то не е въ състояние да обясни съставляющитѣ я частности, безъ знанието на които не е възможно да се уясни и цѣлата картина. За да се разбератъ тѣзъ частности, тѣ трѣбва да се изолиратъ отъ естественната и историческата сврѫзка и да се изследватъ свойствата, причинитѣ и дѣйствията на всѣка една отъ тѣхъ. Но това е задачата на естествознанието и на историческото изследвание, т. е. на тѣзи отрасли отъ знанието, които, по извѣстни причини, сѫ имали въ класическитѣ времена у гърцитѣ второстепенно значение, тъй като преди всичко за тѣхъ не е имало материалъ. Критическото изследвание, сравнението, а после дѣлението на классове,

редове и родове е могло да възникне само тогава, когато се натрупалъ достатъчно естественно-наученъ исторически материалъ. За това приемитѣ на точното изследване природата сѫ се изработили само у гърцитѣ отъ Александрийския периодъ и после вече сѫ биле развити въ срѣднитѣ вѣкове отъ арабитѣ. Настоящето пъкъ естествознание води своето начало само отъ втората половина на XV-й вѣкъ и отъ тогава то прави все по-голѣми и по-голѣми успѣхи. Разложението на природата на отдѣлнитѣ й части, классификацията на явленията и предметитѣ отъ природата, изследването вѫтрѣшнитѣ свойства на органическитѣ тѣла, сѫ турили основа на онзи исполински прогрессъ, който е направило естествознанието въ последнитѣ четире столѣтия. Но отъ друга страна, благодарение на това, у насъ се е загнѣздила привичката да разгледваме явленията и предметитѣ въ природата изолирани, вънъ отъ тѣхната велика, обща свръзка, да ги разгледваме не въ движение, а въ покой, не като сѫщественно измѣняющи се, а като неизмѣнни, — не живи, а мъртви. И тъй като този приемъ на изследването е билъ пренесенъ отъ Бекона и Локка изъ естествознанието въ философията, то въ тази последнята се установила характерната ограниченость на последнитѣ столѣтия — метафизическия начинъ на мислението.

За метафизикътъ нѣщата и тѣхнитѣ умственни отражения, т. е. понятията, се явяватъ обособени, смръзнати, независими едно отъ друго, веднажъ за винаги установени предети за изследване. Метафизикътъ мисли съ непосредственни противоположения; неговата речь се състои отъ: да-да, не-не, а което е вънъ отъ това, то е отъ лукаваго. За него нѣщата сѫществуватъ или не сѫществуватъ, за него нѣщата не могатъ да бѫдатъ едновременно и сами-сѫщи и нѣщо друго. Положителното и отрицателното абсолютно исключаватъ едно друго, — причината и следствието тъй сѫщо сѫ право противоположни по между си. Този приемъ на мислението за това ни се показва на пръвъ погледъ съвършенно вѣренъ, защото се съгласува съ тъй нареченият здравъ смисълъ на хората. Въ домашния животъ между четертѣхъ стѣни този здравъ смисълъ е твърдѣ почтенъ рѫководитель, но щомъ като той се усмѣли да се пустне въ далечния миръ на изследването, съ него се начеватъ поразителни приключения. Тъй сѫщо и метафизическото мировъзрение, вѣрно и даже необходимо въ извѣстни области, рано или късно дохажда

до такива граници, които като престжпи, то става едностранчиво, ограничено, абстрактно и се забърква въ неразрешими противоречия, тъй като заради отдѣлнитѣ нѣща забравя за тѣхната свръзка, задъ битието не вижда възникванието и исчезванието, задъ покоя не вижда движението, задъ дърветата не вижда горитѣ. Въ всѣкидневния животъ ний можемъ точно да кажемъ, сжществува ли животното или не; но при по-близко изледвание ний ще видимъ, че това е въ висша степень забъркано нѣщо. Това твърдѣ добрѣ знаятъ юриститѣ, които напразно сж се опитвали да прекаратъ точно границата, задъ която умъртвяванието на дѣтето въ утробата на майката може да се счита за убийство; тъй сжщо не е възможно да се опредѣли и момента на смъртьта, тъй като физиологията указва, че смъртьта не е внезапенъ, мъгновененъ актъ, а твърдѣ бавенъ процессъ. Всѣко органическо сжщество, въ всѣкой моментъ е то само, и въ сжщото време не е то; въ всѣкой моментъ то пр работва вспринимаемото отъ вънъ вещество, като отдѣля въ сжщото време други вещества; въ всѣкой моментъ измиратъ едни клѣтки отъ тѣлото му и се образуватъ нови, тъй щото веществото на неговото тѣло отъ ново се възстановява, замѣнява се съ нови атоми, за това и всѣко органическо сжщество е то само, и въ сжщото време не е то. При по-точно изследвание ний тъй сжщо видимъ, че двата полюса на каквато и да е противоположность, положителния и отрицателния, сж толкова неотдѣлими единъ отъ други, колкото и протвоположни, и безъ да се гледа на всичката имъ противоположность, тѣ проникватъ единъ въ други. Тъй сжщо причината и следствието сж понятия, примѣними само къмъ отдѣлни случаи; като разгледваме пъкъ отдѣлнитѣ случаи въ тѣхната свръзка съ цѣлия свѣтъ, ний виждаме, че тѣзи понятия за причина и следствие съвпадатъ, тѣ сами исчезватъ при изучвание общото взаимодѣйствие, въ което причинитѣ и следствията постоянно се промѣнятъ съ мѣстата си, и онова, което сега или тука се явява причина, тамъ или тогава може да стане следствие и наопаки.

Всичкитѣ тѣзи процесси и начини на мислението не се побиратъ въ рамкитѣ на метафизиката. За диалектиката пъкъ, която разгледва нѣщата и умственнитѣ имъ отражения най главно въ взаимната имъ свръзка, въ тѣхното сцѣпление, въ тѣхното движение, въ тѣхното възникване и исчезвание, процесси подобни на приведенитѣ само потвърждаватъ правилностьта на нейния собственъ

методъ на изследването. Природата се явява пробенъ камъкъ за диалектикътъ, и ний трѣба да въздадемъ дльжното на естествознанието: то натрупа за тази проба въ висша степень богатъ и всѣкой день растящъ материалъ, като доказва, че всичко въ природата въ последнята инстанция се върши диалектически, а не метафизически, че природата не се движи въ вѣчно еднороденъ заключенъ кржгъ, а има дѣйствителна история. Тука преди всичко ще споменемъ Дарвина, който нанесе могжщественъ ударъ на метафизическото възрение върху природата, като доказа, че всичката съвременна органическа природа, растенията и животнитѣ, а значи, и человѣкътъ, се явяватъ продукти отъ процесса на развитието, който се е извършвалъ въ течение на миллиони години. Но при все това и сега може да се прочетатъ всички естествоиспитатели, които сж се научили да мислятъ диалектически, а възникающия вследствие на това конфликтъ между добититѣ резултати и метафизическия методъ на мислението ни обяснява всичката онази безкрайна бъркотия, която господствува сега въ теоретическото естествознание, като привежда въ отчаяние, както учителитѣ, тъй и ученицитѣ, както писателитѣ, тъй и читателитѣ.

Точно представление за вселената за нейното развитие и развитието на человѣчеството, за отражението на това развитие въ главитѣ на хората, може да бжде изработено само по диалектически начинъ, само при вземанието въ внимание общото взаимодѣйствие между възникающето и исчезвающето, между прогрессивнитѣ и регрессивнитѣ измѣнения. Съ това е излѣзла и новата нѣмска философия. Кантъ почналъ отъ това, че преработилъ нютоновската теория за неизмѣнната слънчева система съ нейното вѣчно сжществувание — после знаменитото първо тласпувание — въ исторически процессъ: въ възникване на слънцето и всичкитѣ планети изъ вращающата се мъглява масса. При това той е доказвалъ, че съ възникванието на слънчовата система необходимо е свързано и бждащето й исчезвяние. Следъ половина столѣтие неговия възглядъ е билъ математически доказанъ отъ Лапласа, а още следъ половина столѣтие спектроскопа показа сжществуванието въ вселенната именно на такива нагорѣщени газови масси, които се намиратъ въ различни степени гжстина.

Тази нова нѣмска филасофия намѣри своето завършване въ Хегелевската система, която за пръвъ пжть — и въ това е

нейната величайша заслуга — представи всичкия естественъ, исторически и духовенъ свѣтъ въ видъ на процессъ, т. е. въ видъ на постоянно движение, измѣнение, преобразование и развитие и която се е упитвала да намѣри вѫтрѣшната свръзка въ това движение и развитие. Отъ тази гледна точка историята на человѣчеството не се явява вече невъзможна бъркотия отъ безсмислении насилия, които всички сѫ достойни за еднакво осѫждание предъ сѫдилището на чакъ сега узрѣлия философски умъ, и за които най добрѣ е да се забравя по възможность по-скоро; историята се явява процессъ на развитието на самото человѣчество, и задачата на мисленнето се заключава сега въ това, щото посредъ всичкитѣ отклонения отъ настоящия пѫть да се проследи постоянния ходъ на развитието и да се докаже вѫтрѣшната му закопосъобразность посредъ всичкитѣ случайности.

Че Хегелевската система не е разрѣшила турената си задача — това за насъ е безразлично. Нейната заслуга, която създаде епоха, се състои въ турянието на тази задача. Единъ человѣкъ не е билъ въ състояние да разрѣши тази задача. Макаръ Хегель да е билъ универсалнѣйша глава на своето време, но и той е билъ ограниченъ, първо, отъ обема на своитѣ собствении знания и, второ — отъ обема и дълбочината на знанията отъ своята епоха. Къмъ горнето трѣба да се прибави още и това, че Хегель е билъ идеалистъ, т. е., че той е виждалъ въ своитѣ мисли много или малко абстрактни отражения на сѫществующитѣ нѣща и фактове, а, наопаки, на нѣщата и на тѣхното развитие той е гледалъ като въплощение на „идеята", която сѫществувала нѣкѫдѣ си още преди сътворението на свѣта.

Съ това той всичко е турилъ съ краката на горѣ, като съвършенно е пребърналъ дѣйствителната свръзка на явленията. И колкото и да сѫ вѣрни и гениални вглядоветѣ на Хегеля върху взаимната свръзка на нѣкои отдѣлни явления, но вследствие на указанитѣ вече причини и въ частноститѣ на неговата система има много невѣрно, искуственно, обтѣгнато, съ една дума — извратено. Хегелевската система, като такава, е била колосално недоносче, последне отъ такъвъ родъ. Тя страда отъ вѫтрѣшни непримирими противоречия; отъ една страна той излиза отъ това положение, че человѣческата история е процессъ на развитието, който по самата си природа не може

да се завърши съ откриването на тъй наречената абсолютна истина. Всеобемлюща, веднаждъ за винаги установена система на познание природата и историята противоречи на самитѣ основи на диалектическото мислепие; това, обаче, не само не изключава, но наопаки, предполага, че систематическото познание на всичкия външенъ свѣтъ може да прави исполински успѣхи отъ поколѣние въ поколѣние.

Съзнанието на всичката погрѣшность на нѣмския идеализмъ по необходимость е привело къмъ материализма, но, разбира се, не къмъ чисто метафизическия, исключително къмъ механическия материализмъ отъ XVIII столѣтие. Въ противоположность на наивно революционното, простото непризнавание всичката предидуща история, съвременния материализмъ вижда въ историята процессъ на развитието на човѣчеството и за своя задача той туря откриванието законитѣ на това движение.

У французитѣ отъ XVIII вѣкъ и още и у Хегеля е господствувало представлението за природата, като за нѣщо си неизмѣняемо цѣло, което се върти въ тѣсни предѣли, съ всичкитѣ свѣтовни тѣла, както е училъ Нютонъ, и съ неизмѣняеми видове отъ органическитѣ сѫщества, както е училъ Линней.

Въ противоположность на това, съвременния материализмъ свързва въ едно цѣло най новитѣ успѣхи на естествознанието, които показватъ, че и природата има своя история по време, че свѣтовнитѣ тѣла, както и организмитѣ, които при благоприятни условия ги населяватъ, възникватъ и изчезватъ и че предѣлитѣ на кръговрѫщението на тѣлата, до колкото ний можемъ да сѫдимъ за тѣзи предѣли, сѫ безконечни. И въ двата случая материализмътъ е сѫществено диалектиченъ, той изчиства всѣка философия, която се опитва да бѫде по-горѣ отъ другитѣ науки. Когато къмъ всѣка отдѣлна наука се предявява искание да се опредѣли нейното отношение къмъ общата система на предметитѣ и знанията, то за тази система всѣка отдѣлна наука става излишна. Отъ всичката минала философия самостоятелно значение има само учението за мислението и неговитѣ закони—формалната логика и диалектиката. Всичкото останало влиза въ положителнитѣ науки за природата и историята.

Но до като възрението на природата е могло да се възвишава само постепенно съ натрупванието на съотвѣтствующето положително знание, за то пъкъ много по-рано се извър-

шиха социални събития, които предизвикаха рѣшителенъ превратъ въ възрението върху историята. Въ 1838—1841 г. г. първото национално работническо движение на чартиститѣ въ Англия, достигна до своята апогея. Классовата борба между буржуазията и пролетарията излѣзе на прѣвъ планъ въ историята на по развититѣ европейски страни.

Старото, но още не исчезнало идеалистическо възрение върху историята не е знаяло никаква борба, която се опира на материалнитѣ интереси; то въобще отрича тѣзи материални интересси. До производството, както въобще и до всичкитѣ економически отношения, то се докосвалло само случайно, като второстепененъ елементъ отъ „историята на културата“.

Новитѣ факти накараха да се изследва отъ ново всичката минала история, и тогава се откри, че всичката история, съ исключение на първобитното състояние, е история на классовата борба, и че тѣзи борящи се една съ друга класси всѣкога се пораждать отъ условията на производството и размѣната, съ една дума — отъ економическитѣ отношения на тѣхната епоха.

Економическата структура на обществото образува онзи реаленъ фундаментъ, който въ последнята инстанция обусловва всичката надстройка отъ правови и политически учреждения, а тъй сжщо религиознитѣ, философскитѣ и други възрения на всѣка историческа епоха.

Хегель освободи възрението върху историята отъ метафизиката, той го направи диалектическо — но неговото възрение върху историята е било по сжщество идеалистическо.

Сега идеализмътъ е билъ изгоненъ изъ последнето му убѣжище — изъ историята. Възрението върху историята е станало материялистическо; самосъзнанието на хората захванаха да обясняватъ съ тѣхното битие, вмѣсто това—да обясняватъ развитието съ тѣхното съзнание, както това сж правили до сега.

Прев. отъ руски: Р. А.

ФИЛОСОФИЯ ИЛИ ФАРСЪ.

Въ миналата си статия: „Критиката съ побърканитѣ заглавия“*) ний видѣхме лилипутскитѣ силия на проф. Г. Бахметьева, основайки се на два „авторитета“, да „приближи“ „краятъ“ на научниятъ материализмъ. Но Г. Бахметьевъ бѣше само волниятъ предвѣстникъ и стрелецъ на една фаланга отъ млади и увлечени идеалисти, които сѫ се загнѣздили въ катедритѣ на Висшето училище и имената на които личатъ по „месѣчнитѣ чиновнически вѣдомости“. Статията на г. Бахметьева е предназначена да служи като здрава научна основа на зданието на идеализма. И следъ като тъзи научна основа бѣше положена, ето иди отъ фалангата г. Ив. Д. Шишмановъ, за да положи и той своя камъкъ въ новата църква. Това той прави въ статията си „Единъ новъ русски критикъ“ помѣстена въ сѫщата III кн. на Българский прегледъ. Но да не забравяме, че Г. Шишмановъ е само единъ работникъ отъ второстепенна важность, защото въ краятъ на своята статия, „за повече освѣтление“ испраща читательтъ си къмъ статията на г. Бахметьева.

Но освенъ „нашиятъ авторитетъ“ г. Бахметьева, Шишмановъ се основава и на другъ единъ авторитетъ. Последниятъ не е никой освенъ г. Волински — критикъ въ „Севѣренъ Вѣстникъ“. Наистина г. Волински минува въ Руссия за посмѣшище на литературата, неговитѣ колеги се обръщатъ съ него като съ „едно мъртво куче“, както би казали немцитѣ, но не трѣбва да забравяме, че „никой не е пророкъ въ своята страна“. Евреитѣ распнаха своятъ мессия Христа, но другитѣ народи въсприеха неговото учение и реабилитираха паметьта му. Русскитѣ литератори осмѣха Волински — пророкътъ, но фалангата на млади и увлечени идеалисти изъ В. Училище приематъ учението на г. Волински и реабилитиратъ неговата честь.

Освенъ това г. Шишмановъ нѣма защо да се тревожи отъ поведението на русскиятъ печатъ къмъ г. Волински. Той разбира много добрѣ, че тъзи борба противъ г. Волински е една заинтересована борба. Тя не е освенъ завистьта и умразата на единъ баща, който вижда, че неговиятъ синъ го измѣстя повече и повече изъ мѣстото, което той е заемалъ въ собственната си кѫща.

„Цѣлата тъзи тайна, пиши г. Шишмановъ, на жестоката борба между Сѣверний Вѣстникъ и либералнитѣ русски журнали — борба съвсемъ не толкова не равна и недостойна за внимание, както се мисли — се свежда, чини ми се (именно чини ви се!) върху вѣчната тема на Тургеневия романъ „Отци и дѣти“. Ново поколение, ново мировъзрение, нова литература, нова критика, ето всичко. Трогателната картина на кокошката, която излупила патета и съ ужасъ гледа какъ тѣ нагазватъ весело въ водата, а нея оставятъ да се скита по брѣга!“ (sic).

---

*) Гл. кн. I.

Защо г. Шишмановъ тъзи борба да е непременно между бащитѣ и дѣцата, а не между бащитѣ и дѣдитѣ? Вий казвате по-нататъкъ, че г. Волински иска да възкреси „стариятъ Хегель“, но Хегель не е едно дѣте, той е единъ дѣдо и ако го облачатъ въ младенчески костюми, съ това той не ще подмладѣе.

Нека видимъ сега и самата „трогателна картина“, тъй както ни я рисуватъ Веселитѣ Патета около Б. Прегледъ.

„Половинъ вѣкъ русската интелигенция живѣ съ идеитѣ на Бѣлински отъ вториятъ периодъ на неговата дѣйность, съ идеитѣ на Чернишевски, Добролюбова, Писарева. Половинъ вѣкъ ней се внушава, че материализмътъ е едничкото научно спасително мировъзрение, а Молешотъ, Карлъ Фогтъ и Бюхнеръ едничкитѣ дълбоки учени, че утилитаризмътъ е едничкиятъ законенъ принципъ въ нравственнитѣ отношения, че искуството не може да бѫде понѣкога (защо понѣкога, а не всѣкога?) и цель за себе си, а трѣбва да служи исключително на общественнитѣ интереси, че живата дѣйствителность стои по-горѣ отъ всѣко художествено произведение, че критиката нѣма основание, освенъ ако е чисто публицистична и т. н.

Тия начала, защищавани съ необикновенъ талантъ и вѣща тактика, съ всички позволени и не позволени средства (спомнете си само Добролюбивия „Свистокъ“, знаменития първообразъ на Петковата „Свирка“) не закъсняха да се вкоренятъ много скоро въ русската младежъ“.

Едно неочакваемо наследство за Петкова: „Свирка“ наследница на „Свистокъ“, а самъ Петковъ наследникъ на Добролюбова. Напрасно г. Шишмановъ се е спрѣлъ толкова скоро въ своето сравнение. Той трѣбаше да продължи: Стамболовъ наследникъ на Чернишевски, а Зах. Стояновъ — на Писарева, а самъ г. Шишмановъ наследникъ на Александра II. Това е едно важно откритие, но за да го направи г. Шишмановъ чака паданието на Петкова. Вижда се, той се побоялъ, ако го направи преди 3 години да не продължи чрезъ това днитѣ на Стамболовото царство.

Нека продължаваме:

„Приведено въ най-прости формули, тоя плодъ (материализма) на най-наивната безкритична мисъль, се вмъкваше тъй лесно въ умоветѣ и отговаряше тъй добрѣ на реалистичнитѣ стремежи на русското общество за вѫтрѣшната политика и устройството на държавата! Русската интелигенция имаше предъ себе си една велика практическа задача и предъ нея трѣбваше да бледнѣятъ всички отвлечени интереси: освобождението на селянина и неговото нравственно и умственно повдигание. Време ли бѣше

„Для звуковъ сладкихъ и молитвъ?“

Ала вижъ, че настѫпи реакцията, и сѫщевременно разочарованието отъ Бюхнера и Молешота. Въ тоя моментъ, когато материализмътъ почна въ цѣла Европа бавно да се руши, на либералното течение въ Русия се туря високъ бентъ. Русското правителство за да се огради отъ опасностьта, която грозеше,

пипна тоя пжть радикално, и между другитѣ реакционни мѣрки, които счете за нужно да вземе, то рѣши да измѣни программитѣ на среднитѣ училища и уставитѣ на университетитѣ". И его следъ „бентътъ", когото русското правителство постави — чрезъ изменението на училищнитѣ программи — срещу материализма явява се г. Волински, който иска да подплати правителственниятъ „бентъ" за да бжде по солиденъ съ своятъ философски „бентъ". Това едничко съпоставяние би било достатъчно да „произнесе приговоръ", както би казалъ г. Бахметьевъ на новото „идеалистическо" (sic) течение въ Руссия, както обстоятелството, че „идеализмътъ" въ България е намерилъ убежище въ субсидираниятъ отъ Живкова „Български Прегледъ" и защитници между нѣколко горещи привърженци на „месѣчнитѣ вѣдомости", е достатъчно да ни освѣтли, като какво ний трѣба да разбираме подъ тѣзи думи.

***

Но какво представлява въ сжщность статията на г. Шишманова? Той не е развилъ, даже по Волински, нито една точка. Той говори противъ „материализмътъ", „противъ утилитаризмъ" и други доктрини, цо безъ да представи на читателитѣ си, въ какво се тѣ състоятъ и после да покаже, въ какво се състои тѣхната слабость. Но на всички тѣзи въпроси г. Ш. може да отговори само едно: Ignorabimus.

При тѣзи условия критиката е много лесна. Да прикачишъ на своитѣ противници различни епитети, да имъ припишишъ различни нелепости, това ще кажемъ ний, като перефразираме едни думи на Кавура, може и едно м а г а р е да направи. Но ако съ такава критика се задоволяватъ Веселитѣ Патки, тя не може да задоволи никой сериозенъ читатель.

„Материализмъ е плодъ на най-наивната безкритична мисъль" . . . „Добролюбовъ е билъ едно наивно дѣте . . . за него нѣма трудни въпроси . . . Наивнитѣ хора продължаватъ да пишатъ за нищожни предмети, съ важность и глжбокомислие, когато „антропологията е вече доказала", а „науката обяснила", че силата е неизбѣжно свойство на материята . . . Какво заблуждение и тия хора говорятъ за идеализмъ, когато Фогтъ, Бюхнеръ и Молешотъ доказватъ, че идеитѣ сж сжщо такъвъ продуктъ като човѣшкитѣ е к с к р е м е н т и".

Както се вижда, вий, г. Шишмановъ, имате особно развитъ вкусъ къмъ нѣкои думици, но не препцсвайте вашиятъ вкусъ на другитѣ. Даже Фогтъ, който е написалъ фамозната фраза: мисъльта е по отношение къмъ мозъкътъ това, което е жлъчката спрѣмо черниятъ дробь или пикочьта спрямо бъбрецитѣ, и той не е отишелъ тъй далечъ, както вий. Но и фразата на Фогта вий нѣмате ни най-малкото право да я преписвате на други никого, освенъ на пайния авторъ, който въ сжщность е искалъ да каже съвсемъ друго нѣщо. Както ний вече забелязахме въ друга една статия, противъ това сравнение възстава и Бюхнеръ, и само „наивната без-

критична мисъль" на Веселитѣ Патета, може да смѣта, че силата на материалистическото учение се състои въ такива фрази.

Още по-малко Чернишевски и Добролюбовъ сж считали всички въпроси разрѣшени. Но тѣ сж твърдѣли, а съ тѣхъ наедно и цѣлиятъ ученъ свѣтъ, че ако има въпроси, които могатъ да бждатъ разрѣшени, то тѣхното разрѣшение могатъ да дадатъ само положителнитѣ науки, а не „тайнитѣ науки" (т. е. спиритизмътъ), които захващатъ да придобиватъ „право на гражданство", споредъ г. Бахметьева — сътрудникътъ на г. Ш.

Шишмановъ или Волински, на когото той повтаря мждроститѣ, иматъ голѣма „ученость", ако мислятъ, че Чернишевски и Добролюбовъ сж имали за учители Молешота, Фохта и Бюхнера. Това показва, че тѣ не познаватъ освенъ авторитѣ, които критикуватъ. Тъй Чернишевски заявява въ единъ отговоръ до нѣкой си Дудушкинъ, следующето:

„Вий навѣрно би поискали да узнаете, кой е този учитель, за когото азъ говоря? За да ви улесня търсенията, азъ хога да ви кажа: че той не е нито руссинъ, нито французинъ, нито англичанинъ; — нито Бюхнеръ, нито Максъ Щирнеръ, нито Бруно Бауеръ, нито Молешотъ, нито Фохтъ, — кой е тогава той? Вий захващате да се усѣщате". И наистина учительтъ на Чернишевски — а и на Добролюбова, съ когото тѣ сж имали „общи учители", както казва Черн. — не е нито Фохтъ, нито Бюхнеръ, нито Молешотъ а Л ю д в и г ъ Ф е и е р б а х ъ.*)

А какъвъ е материализмътъ на Черн. и Добролюбова, това се вижда изъ следующитѣ редове изъ „Антропологическій принципъ въ философіи:"

„За принципъ на философския възгледъ — върху човѣшкиятъ животъ, пиши Чернишевски съ всичкитѣ негови явления, служи изработената отъ естественитѣ науки идея за е д и н с т в о т о на човѣшкиятъ организмъ; наблюденията на физиолозитѣ, зоолозитѣ и медицитѣ отстраняватъ всѣка мисъль за дуализмъ въ човѣка. Философията вижда въ него това, което виждатъ медицината, физиологията, химията; тѣзи науки доказватъ, че никакъвъ дуализмъ въ человѣка не се вижда, а философията добавя, че ако человѣкъ би ималъ, освенъ своята реална природа друга природа, то тази природа непременно би се проявила въ нѣщо, и тъй като тя се не проявява въ нищо, тъй като всичко, което се проявява и случава въ човѣка, се случава въ силата на неговата реална природа, то друга природа въ него нѣма".

Чернишевски е испусналъ изъ предъ видъ ансестралната природа на човѣка, задгробнитѣ духове, които се явяватъ въ тъмнитѣ

---

*) *„Современникъ" февруарий 1862 г. Цитирано у Плеханова въ статията: „Н. Г. Ч е р н ы ш е в с к і й" помѣстена въ № 1 стр. 95, на русскиятъ „Социалъ-Демократъ." Всичкитѣ тѣзи статии на П. сж издадени напоследъкъ въ отдѣлна книга на нѣмски подъ сжщото заглавие отъ Дица въ Щутгартъ,*

стаи на спиритическитѣ сеанси и които, чрезъ ръката на Медиума, измъкватъ кесиитѣ изъ джобоветѣ на присътствующитѣ.

* * *

Върху материализма на Чернишевски, Добролюбова и другитѣ шестедесятници, ний нѣма да се спираxe, защото въ общитѣ си чърти това материалистическо или монистическо учение, ний вече излагахме въ други статии.

Тука ний ще разгледаме Естетиката и Етиката на шестедесятницитѣ и да захванемъ най-напредъ съ първата.

Отъ приведенитѣ по-горѣ цитати изъ статията на Шишманова излиза, че споредъ Чернишевски и другаритѣ му: „искуството неможе да бъде понѣкога и цель за себе си, а трѣбва да служи исключително на общественнитѣ интереси . . . . че критиката нѣма основание, освенъ ако е чиста публицистична (?) и т. н."

Отъ тѣзи думи следва, че Естетиката за Чернишевски и др. трѣбва да се подчинява на исканията на разнитѣ партии и обществени групи, че искуството трѣбва да бъде тенденциозно, а художницитѣ и писателитѣ трѣбва да пишатъ на заръчани теми.

Ето възгледътъ, който сѫ си съставили г. г. Волински и Шишмановци за Естетиката на Чернишевски и другаритѣ му. Но това е едно вулгарно мнение, което може да се оправдае само съ неразбиранието на това, което е писалъ Чернишевски.

Не ще съмнение, че единъ общественъ дѣятель, и даже единъ простъ гражданинъ, може да иска отъ поета или художника да обърне своето внимание върху тази или онази група явления, да взема сюжети отъ живота на тази или онази общественна класса. Нѣщо повече: това се върши незабелѣзано всѣки день. Не рѣдко вий срещате въ различнитѣ списания да се приканва поета или писателя да упражни своятъ талантъ въ този или онзи родъ на искуството, да опиши тѣзи или онѣзи нрави. Това може да сѫ правили повече и навѣрно сѫ правили и Чернишевски, и Добролюбовъ и най-вече Писаревъ, но, както вече забелязахме, това прави всѣкой и тѣхнитѣ противници въ числото, обаче не въ това се състоятъ естетическитѣ взглядове на Чернишевски.

Неоцѣнимата заслуга на Чернишевски е, че той се залови съ изследванието на други единъ много по важенъ въ Естетиката въпросъ; той е: генезиса на поетическото или белетристическото произведение. И въ своитѣ критически статии върху русската литература, начиная съ Пушкина, Чернишевски се занимава съ тѣзи нужди и условия, които създадоха въпроснитѣ писатели, които повлияха на формата и на съдържанието на тѣхнитѣ произведения.

И въ тъзи смисълъ не ще съмнение, че Чернишевски е възставалъ противъ нелепата формула: искуството за искуството. И наистина, ако писателя е продуктъ на своето време и на своята среда, то неволно и несъзнателно той прокарва въ своитѣ творения взглядоветѣ на тъзи среда, въ която израсълъ и отъ идеитѣ и понятията на която се е проникналъ: той прокарва въ своитѣ творения

понятията за хубавото и прекрасното тъй, както тѣзи понятия се разбиратъ отъ епохата или обществената класса, въ срѣдата на която живѣе поета или писателя. И неговитѣ произведения се распространяватъ и се четатъ именно, защото тѣ отговарятъ на изискванията на тѣзи хора, които ги четатъ. И ако нѣкой ни заяви, че той пише за да пише, че той е партизанинъ на искуството за искуството, всѣки може да му отговори съ основание, че искуството за искуството е една безмислица, единъ авторски фокусъ и че поетътъ или писательтъ пише за хората и ако той пишеше даже само за себе си, то и той самъ принадлежи къмъ известна срѣда и той самъ е пропитъ съ понятията и исканията на тъзи срѣда и че той самъ не би се челъ, ако неговото произведение не отговаряше на тѣзи понятия и искания.

И така, което твърдеше Чернишевски, то е, че понятието за хубавото и прекрасното се мѣни съ времето и срѣдата.

„Добриятъ животъ, пише Чернишевски, живота тъй както трѣба да бѫде за простиятъ народъ, се състои въ това да се наядешъ до насита, да живѣешъ въ добра кѫща, да спишъ доволно; но наедно съ това у селянина понятието „животъ" всѣкога се заключава въ понятието за трудъ: да живѣешъ, безъ да работишъ не трѣба; а и при това било би несносно. Следствие отъ доволния животъ, при напрегнатъ трудъ, но който да не отива до истощавание на силитѣ, ще бѫде крайно всѣжиятъ цвѣтъ на лицето, румѣни страни — първо условие за красотата тъй, както тя се разбира въ простонародието. Като работи много и при това като има здраво тѣлосложение, селската мома при здрава храна ще бѫде достатъчно яка — това сѫщо е необходимо условие за селската красавица; свѣтската „полувъздушна красавица" съвсѣмъ „не пълни очитѣ" на селянина, даже ще произведе на него неприятно впечатление; защото той е привикналъ да счита „сухотата", като следствие на болесть или зла участь. Но трудътъ не дава на човѣка да растълстѣе: ако селската мома е тлъста, това е единъ видъ болесть, признакъ на распуснато тѣлосложение и народа счита голѣмата пълнина за недостатъкъ; у селската красавица не може да има малки рѫчици и краченца, защото тя много работи — за тѣзи принадлежности на красотата не се и помѣнува въ нашитѣ пѣсни. Съ една дума въ описванието на красавицитѣ въ народнитѣ пѣсни не ще се намери нито единъ признакъ на красотата, който да не бѫде изразъ на цвѣтущо здравие и равновѣсие въ силитѣ на организма, всѣкогашно следствие отъ живота въ доволство при постояненъ и не празенъ, но не и чрезмѣренъ трудъ. Съвсѣмъ друга е работата съ свѣтската красавица: вече нѣколко поколения нейнитѣ прадѣди сѫ живѣели безъ да работятъ съ рѫцетѣ; при бездѣйственниятъ образъ на живота въ крайщата отива малко кръвь; съ всѣко ново поколение мускулитѣ на рѫцетѣ и на краката слабѣятъ, коститѣ ставатъ по тънки; необходимо следствие на всичко това се явява малки крачка и рѫцѣ — тѣ сѫ признака на такъвъ животъ, какъвто — единственъ се струва да е животъ

за висшитѣ класси на обществото — животъ безъ физически трудъ; ако свѣтската жена има голѣми крака и ржцѣ, това е призиакъ или че тя е злѣ направена или пъкъ, че тя не произлиза отъ стара и добра фамилия. . . . Здравието, наистина, никога не може да изгуби своята цѣна въ очитѣ на човѣка; защото и при доволството и при раскоша безъ здравие лошаво се живѣе—следствие на това румѣнитѣ страни и цвѣтущата отъ здравие свѣжестъ продължава да бжде привлекателна и за свѣтскитѣ хора; но болезнината, слабостьта, умората, блѣднината иматъ въ тѣхнитѣ очи сжщо достоинствата на красотата, щомъ като се показватъ за следствие отъ раскошно-распуснатия образъ на живота. Блѣднината, умората, тъмнината иматъ още друго значение за свѣтскитѣ хора: ако селянина търси отдихъ, спокойствие, то хората отъ образованото общество, у които материални нужди и уморяване нѣма, но които твърдѣ често ги напада мжка отъ бездѣлието и отсътствието на материални грижи, търсятъ „силни усѣщания, вълнения, страсти", съ които се предава цвѣтъ, разнообразие, увлекателность на свѣтскиятъ животъ и безъ това монотоненъ и безцвѣтенъ. А отъ силнитѣ усѣщания отъ горѣщитѣ страсти човѣкъ скоро се исхабява: какъ да не се увличашъ отъ тъмностьта и блѣднината на красавицата, ако нейната тъмность и блѣднина служатъ за признакъ, че тя е много живяла?"*)

Ето гледната точка на Чернишевски. Наистина тука нищо не се говори за вѣчнитѣ идеали на красотата, за отвлечената истина, отъ която, както заявява Волински, нѣма нищо по-високо.*)

Но какво ни интересува насъ отвлечената истина на г. Волински, когато ний знаемъ, че тя е конкретна, че тя се измѣнява съ измѣнението на човѣшкитѣ отношения? И това което г. В. ще ни представи за вѣчна истина и вѣченъ идеалъ не ще бжде освенъ нѣкой обикновенъ филистерски взглядъ, твърдѣ конкретенъ и защото именно е много конкретенъ, затова и г. В. ще го обвие въ философски етекетъ, за да минава по лесно,

И което е най удивителното, което може би ще удиви и идеалиста г. Шишманова, ако въобще нѣщо може да удиви Веселитѣ Патки, то е, че, за да дойде до горнята истина Чернишевски е черпалъ знанието си именно отъ идеалистическата философия—но която коренно се отличава отъ и д е а л и з м а на русскитѣ и български Весели Патки, макаръ и тѣ да заявяватъ, че се родеятъ съ нея—на Хегеля. Въ своята книга „Очерки Гоголевскаго периода русской литератури", Чернишевски заявява, че една отъ най голѣмитѣ заслуги на Хегеля, е гдѣто той извади философията изъ областьта на отвлечената мисъль и внимателно се вгледа въ д ѣ й с т в и т е л н о с т ь т а. „Да обясни дѣйствителностьта, пиши Чернишевски, стана сжщественна задача на философската мисъль. Отъ тукъ се по-

*) *Соч. Чернишевскаго, т. I. стр. 44, 45, 46. Задграничното издание на Елпидина. Цитирано у Плеханова; стр. 121*

*) *Сѣверный Вѣстникъ, стр. 133. (1893 г. Януарий).*

яви голѣмото внимание къмъ дѣйствителностьта, надъ която по-напредъ не се замисляха, като я изкривяваха безъ всѣкаква церемония въ угода на собственнитѣ си едностранни предубѣждения. Но въ дѣйствителность всичко зависи отъ обстоятелствата, отъ условията на мѣстото и времето — и затова Хегель е призналъ, че предишнитѣ общи фрази, съ които сѫ сѫдили за доброто и злото, безъ да разгледватъ обстоятелствата и причинитѣ, въ сила на които е възникнало дадевото явление, че — тѣзи общи и отвлеченни изречения не сѫ удовлетворителни. Отвлечена истина нѣма: истината е конкретна, т. е. определено сѫждение можешъ да произнесешъ само за определенъ фактъ, следъ като разгледашъ всичкитѣ обстоятелста, отъ които той зависи."**)

Несъмненно Чернишевски се е ползувалъ за своитѣ естетически теорий още и отъ Лесинга — върху живота и дѣятелностьта на когото той е написалъ едно съчинение — който пръвъ ясно заяви, че писателя както по жанрътъ тъй и по съдържанието на произведенията си е рожба на своето време.

Въ по-ново време доктрината на Чернишевски е развивана — независимо отъ Ч., разбира се — отъ Иполита Тена.

„Представете си, господа, че следствие на всички тѣзи открития — Тенъ говори за условията, за общественното происхождение на художника — достигнемъ да опредѣлимъ природата и да отбележимъ условията на сѫществуване за всѣко изкуство: ний ще имаме тогава едно пълно обяснение на изкуството въобще, сиречъ на художественнитѣ изкуства: това именно ний можемъ нарече е с т е т и к а. Къмъ тъзи се стремимъ ний, господа, и не къмъ друга. Нашата е модерна и се различава отъ старата по това че тя е и с т о р и ч е с к а, а не д о г м а т и ч е с к а, с и р е ч ъ п о т о в а, ч е т я н е н а л а г а п р а в и л а, а к о н с т а т и р а з а к о н и. (к. н.) Старата естетика даваше най-напредъ опредѣление на прекрасното и казваше, напр., че прекрасното е изразъ на моралния идеалъ, или пъкъ че прекрасното е изразъ на невидимото или пъкъ още, че прекрасното е изразъ на човѣшкитѣ страсти; и послѣ, като тръгваше отъ тамъ като единъ членъ на кодекса, тя отпущаше, наказваше, осѫждаше и направляваше".

Малко по-горѣ: „произведенията на човѣшкиятъ духъ както тѣзи на живата природа се обяснява само чрезъ тѣхната среда".**)

Нека читателя сравни турнатитѣ по-горѣ въ курсивъ думи на Тена съ следующитѣ думи на Чернишевски:

„И с т о р и я т а н а и с к у с т в о т о с л у ж и з а о с н о в а н и е на теорията на изкуството".***)

---

*) *Современникъ. 1856, кн 3. Критика стр. 12. Цитирано у Плеханова стр. 116.*

**) H. Taine, Philosophie de l'art. Paris, *1890. T. I, стр. 11, 13 и 14.*

***) *Соч. Чернышевскаго Т. I, стр. 3-4.*

— *У Плеханова стр. 117.*

Но тука може да се яви г. Шишмановъ, който може да ни каже: „но азъ приемамъ Тена!"

—Вий сте въ твърдѣ „весело" настроение, г. Шишмановъ, за да можете да приемете когото и да е. Тенъ, Сенъ-Бьовъ, Чернишевски, Добролюбовъ, материализмъ, „тайнитѣ науки" на Бахметьева, Волински и „ексkp. . . ." — върху всичко това вий можете да разсъждавате само като ви мине „веселото" настроение.

* * *

Нека разгледаме сега Етиката на шестидисятницитѣ. Последнитѣ твърдятъ, пиши г. Ш., „че утилитаризмътъ е единствениятъ законенъ принципъ въ нравственнитѣ отношения" — това е тѣхниятъ „грубъ и практиченъ, както пиши още г. Ш., материализмъ" въ Етиката.

Но какво трѣбва да разбираме подъ думата утилитаризмъ?

Ако подъ утилитаризмъ се разбира стремлението да се натрупа, колкото е възможно повече, „движимо и недвижимо", да си усигоришъ мѣсто и пенсия, да фигурирашъ на нѣколко „мѣсечни вѣдомости" изведнажъ, то ний би оскърбили паметьта на великиятъ Сибирски заточенникъ, който загина за освобождението на русскиятъ народъ и за общечовѣшкитѣ идеи на социализма. Утилитаризмътъ на Чернишевски, Добролюбова, Писарева и др. не е билъ такъвъ, какъвто е „идеализмътъ" на самозванцитѣ „идеалисти мечтатели", г. г. Волински, Шишмановъ и С-ие. И нека кажемъ мимоходътъ: забелѣжително нѣщо, че утилитаризма и „практичния" и „грубъ" материализмъ, както казва г. Ш., сѫ намирали своитѣ най-върли противници именно между твърдѣ практичнитѣ и утилитариститѣ— въ лошавата мисъль на думата — членове на обществото. Това е стара пѣсень да хвърляшъ обвинения на противницитѣ си, че сѫ проповядвали егоизмъ и грубъ мотериализмъ, само да прикриешъ предъ хората собствениятъ си егоизмъ и собствениятъ си материализмъ.

Ich kenne die Weise, ich kenne den Text,
Ich Kenne auch die Verfasser;
Ich weiss Sie trinken heimlich Wein.
Und predigten öffentlich Wasser. *)

Ако подъ утилитаризмъ трѣбва да разбираме, че е нужно да се защитяватъ интереситѣ на народа, то дѣйствително такъвъ единъ утилитаризмъ е опасенъ за ВеселитѣПатки, но той далечъ не черни паметьта на тѣзи, които го проповядватъ и испълняватъ на дѣло.

Чернишевски, Добролюбовъ и другаритѣ имъ не сѫ се борили за своитѣ материални интереси, тѣ сѫ жертвували своето по-

*) *Азъ познавамъ мелодията, познавамъ и текста. — Азъ познавам също и авторитѣ й, — Азъ знам, тѣ пиятъ тайно вино. А явно проповядватъ вода.* *Хайне*: „Deutchland".

ложение, своето бѫдаще и своятъ животъ за народа, но все таки тѣ сѫ утилитаристи.

Въ какво се състои тогава утилитаризмътъ? Той не се състои въ отричанието на добродѣтельта, а въ нейното обяснение, т. е. въ откриванието на нейнитѣ причини.

За пръвь пѫть учението на утилитаризма биде формулирано ясно отъ френскитѣ материалисти Холбаха и особно Хелвеция. У последниятъ го взе англичанина Бентамъ, *) непосредственъ ученикъ на когото бѣше Джонъ Стюартъ Милль. Отъ Хелвеция и Бентама утилитаризма мина въ русската литература. Чернишевски бѣше единъ отъ неговитѣ най-главни апостоли. Между другитѣ си съчинения, гдѣто той прокарваше тъзи идея, е и романътъ „Что дѣлать?“**).

Нека видимъ сега въ нѣколко думи, въ какво се състои и самиятъ утилитаризмъ.

Човѣкъ е едно чувствующе животно, казваше Хелвециусъ. Той избѣгва всичко, което му е неприятно и наопаки търси всичко, което възбужда въ него приятни чувства. Той отбѣгва страданията и търси наслажденията. Такава е човѣшката природа.

„Побудителитѣ на човѣка, пиши Хелвециусъ, сѫ наслаждението и физическитѣ страдания. Защо глада е най-обикновенното начало на неговата дѣятелность? Защото между другитѣ нужди, последнята е тъзи, която се подновява най-често и която заповядва най-повелително. То е гладътъ и трудностьта да се удовлетвори тъзи нужда, което дава, въ горитѣ, на мѣсояднитѣ животни такова духовно превъсходство надъ тревопаснитѣ животни. Гладътъ е който дава на първитѣ сто остроумни средства да нападнатъ и да изненадатъ ловидбата си: глада е който задържа дивака цѣли шесть мѣсеца върху езерата и въ горитѣ, научава го да прекрива своятъ лѫкъ, да усъвършенствува своята въдица, да простира клетки на жертвата си. Гладътъ е още, който въ цивилизованитѣ народи, туря всичкитѣ граждани въ движение, кара ги да обработятъ земята, да научатъ единъ занаятъ и да испълняватъ нѣкоя служба. Но въ испълнението на тъзи служба всѣкой забравя мотивътъ, който го побутналъ да я испълнява, защото нашиятъ умъ се занимава не съ нуждата, но съ средствата за удовлетворението й...

Наслаждение и страдание сѫ, и ще бѫдатъ всѣкога единственното начало въ човѣшкитѣ дѣйствия. Ако небото би задоволявало всичкитѣ наши нужди; ако нуждата за тѣлото храна бѣше, както въздуха и водата, единъ елементъ на природата: човѣкъ за всѣкога би кисналъ въ лѣнность.

---

*) Bentham. Principes de legislation et d' Economie politique. *Съ предисловие отъ* S. Raffalovich *Издание на* Petite Bibliothèque economique. *Гл. XIII ст. въ предисловие и 4–5 въ текста.*

**) *Гл. българския преводъ „Какво да се прави?“. Русе 1891 г., Стр. 92, 93 и пр.; 267, 337 и др. Лопусовъ е който обяснява всичкитѣ свои постѫпки отъ утилитаристическа точка.*

„Гладътъ, следователно страданието е началото въ дѣятелностьта на бѣдниятъ, сир. на по-голѣмото число; а наслаждението е началото на дѣятелностьта на не находящия се въ нищета, т. е. на богатия. Обаче, между всичкитѣ наслаждения това, което, безъ противоречие, дѣйствува най-силно върху насъ и съобщава на нашата душа най-голѣма енергия, е наслаждението отъ женитѣ. . . ."

По-долу въ една забелѣжка Хелвециусъ продължава тъй:

„Между ученитѣ има такива, казватъ нѣкои, които далечъ отъ свѣта се осъждатъ да живѣятъ въ отшелничество. И какъ можемъ да се увѣримъ, че у тѣхъ любовьта къмъ физическитѣ наслаждения и най вече върху тъзи на женитѣ? Какъ да премиримъ тѣзи непремирими? Въ този случай нека предположимъ, че съ учениятъ става сѫщото, което става съ скѫперникътъ. Ако последниятъ се лишава днесъ отъ необходимото, то е съ надеждата, че ще се ползува утрѣ отъ излишното. Скѫперникътъ желае ли единъ хубавъ палатъ и човѣкъ съ талантитѣ една хубава жена? Ако за добиванието на едното и другото сѫ нужни голѣми богатства и голѣма слава, тѣзи двама души работятъ всѣкой отъ своя страна за увеличаванието единътъ на своето съкровище другиятъ на своята извѣстность. Ако, обаче, презъ употребеното време за придобиванието на тѣзи пари и на тъзи извѣстность, тѣ сѫ устарѣли, ако тѣ сѫ спечелили привички, отъ които тѣ не могатъ да се избавятъ безъ усилия, каквито възрастьта не имъ позволява, скѫперникътъ и човѣкътъ съ талантитѣ ще умратъ, единиятъ безъ палатъ, другиятъ безъ любовница.

„Не само меджу тѣзи двама души има сходство, но такова има и между кокетката и скѫперникътъ. И двамата, по-щастливи, отъ колкото можемъ да си представимъ, сѫ по сѫщиятъ начинъ. Скѫперникътъ, като пресмѣта своето злато, се наслаждава отъ близкото владение на всички предмети, които могатъ да се получатъ срещу злато; а кокетката, като се огледва въ огледалото, наслаждава се сѫщо отъ всичкитѣ почести, които ще ѝ донесатъ нейната прелести и красота. Това, което азъ ще посъвѣтвамъ и на двамата, е да си останатъ тамъ. Нека тѣ да нѣматъ нито палати, нито любовници; тѣ ще испитатъ, като влѣзатъ въ владението на предметитѣ на тѣхнитѣ желания, отвръщения, непознати преди него.

„Състоянието на желание е едно състояние на наслаждение. Палатитѣ, любовницитѣ и женитѣ, които богатствата, хубостьта и талантитѣ могатъ да си ги доставятъ, е едно наслаждение въ очакване, несъмнено по малко живо, но по-трайно, отъ колкото дѣйствителното и физическо наслаждение. Тѣлото се истощава, въображението никога. За това и отъ всичкитѣ наслаждения последнитѣ сѫ въобще тѣзи, които въ цѣлиятъ нашъ животъ ни даватъ най-голѣмата сумма отъ щастие".*)

---

*) De l' Homme de ses facultés intellectuelles et de son éducation, ouvrage posthume de M. Helvetius. Londres. M. Dcc. L. *XXIII*. T. *I*, Section *II*, Chapitre *X*, *Стр. 121—122.*

Несъмненно горнитѣ редове ще поразятъ много тартюфи, но Хелвециусъ заявяваше, че отъ „всички добродѣтели на душата най възвишената е, която отхвърли лъжата". Завистьта, пиши Хелвециусъ въ предисловието къмъ [illegible] може да ни препиши желанието, че азъ искамъ да оскърбя нѣкои отъ своитѣ съграждани. . . Но азъ не разгледвамъ хората въ частности, а хората и народитѣ въобще. . . . Азъ ще прибавя : като четатъ моитѣ съчинения, ще забелѣжатъ, че азъ обичамъ хората, желая тѣхното щастие, безъ да мразя и презирамъ нѣкой отъ тѣхъ въ частности." *)

Също така е несъмненно, че за Хелвециуса хората далечъ не сж ангели, нъ въ това той има най силенъ защитникъ—знаете ли кой ? — „стария Хегель".

„Но кои мислятъ, пиши Хегель, че исказватъ крайне дълбока мисъль, като казватъ : человѣкъ по своята природа е добъръ ; тѣ забравятъ, че много, много по голѣми и дълбоки мисли има въ думитѣ : человѣкъ по своята природа е лошавъ". „У Хегеля, продължава следъ горнитѣ негови думи Енгелсъ, злото е форма, въ която се проявява двигателната сила на историческиятъ процессъ. Въ това се заключава единъ двоякъ смисъль. Отъ една страна всѣка крачка напредъ необходимо се явява оскръбление на нѣкоя свѣтиня, бунтъ противъ старитѣ, отживелитѣ но осветеннитѣ отъ привичкитѣ отношения. Отъ друга страна отъ това време, отъ какъ възникна противоположностьта въ обществениитѣ класси, двигатели на историческото развитие станаха лошавитѣ страсти на човѣка: жаждата и властолюбието." *)

Нека се повърнемъ пакъ къмъ Хелвециуса. На друго мѣсто въ своитѣ съчинения той показва, че всичкитѣ най високи добродѣтели, приятелството, самопожертвуванието за другитѣ, се свеждатъ следъ малко или много обобщения къмъ способностьта на человѣка да избѣгва неприятнитѣ осѣщания и да търси приятнитѣ. Този взглядъ е билъ подържанъ отъ всичкитѣ тогавашни французски метериалисти. Кондорсе се наемаше да докаже, че цѣлиятъ прогрессъ може да бжде сведанъ къмъ този принципъ: ч о в ѣ к ъ е е д н о м и с л я щ о и ч у с т в у ю щ о с ж щ е с т в о.***) Но има хора „които нищо не цѣнятъ по горѣ отъ правдата и истината", защото това е станало у тѣхъ като привичка, „и ако человѣкъ спечели еднажъ тъзи привичка, продължава Хелвециусъ, да счита за гордость да бжде всѣкога справедливъ и добродѣтеленъ, то нищо не ще се намери, което той да не пожертвува за тъзи благородна гордость".****)

---

*) Traité de l' esprit. (*издадено въ* Bibliotheque nationale) Paris 1836 T. I. *стр* 9.

*) *Людвигъ Фейербахъ. сочинение Фр. Енгельса. Переводъ съ нѣмецкаго Г. Плеханова: Женева 1892. стр. 30.*

***) *гд. Съчинението на Плеханова* Anarchismus und socialismus. *Въ тъзи минута нѣмаме книгата предъ себе си, за да посочимъ на страницата.*

****) *Цитирано въ едно съчинение на Плеханова, заглавието на което ще преведемъ по долу.*

Както виждаме отъ горнитѣ цитати Хелвециусъ далечъ да отрича добродѣтелитѣ и великитѣ подвиги стараеше се само да ги обясни, а съ това значението на самитѣ добродѣтели не се намалява, както—нека си послужимъ съ едно сравнение на Ренана—изъ предисловието къмъ популярното издание на La vie de jesus — не се намалява блѣсъка на диаманта отъ това и науката откри, че той не е освенъ чистъ вѫгленъ. Само Хелвециусъ и неговитѣ другари не проповѣдваха нито груби удоволствия и наслаждения, нито сибаритизмъ; наопаки тѣ бѣха най напредначивитѣ и най достоинитѣ граждани на Франция: тѣ именно приготвиха Революцията. А тѣхнитѣ противници —тѣзи, които съ възмутена невиность викаха противъ разрушителитѣ на морала, не бѣха други освенъ защитницитѣ на стария режимъ съ всичкитѣ негови безобразия и лицемѣрия — сѫщитѣ тѣзи които, наистина, непознаваха друго нищо, освенъ пълата и любовници. Сѫщото може въ още по голѣмъ размѣръ да се каже за русскитѣ шестидисятници утилитаристи и тѣхнитѣ противници.

Следъ като отдадохме дължимата данъ на историческата истина, която тъй безцеремонно искривяватъ Веселитѣ Патки ний трѣба да забелѣжимъ, че утилитаризма е една невѣрна етическа доктрина. Тя представлява човѣка като една резьоньорска машина, която съзнателно си поставя цели, съзнателно си създава инстинкти, съзнателно направлява съ своитѣ постъпки. А въ сѫщность ний знаемъ, че повечето отъ постъпкитѣ на човѣка сѫ неволни, несъзнателни. Че човѣкъ дѣйствува съ силата на инстинкти, страсти, наклонности, понятия, които той придобилъ въ своето дѣтинство тогава, когато най малко е можалъ да резонира и разсъждава. Ний гледаме на човѣка като продуктъ на въспитанието, което отъ своя страна е продуктъ на извѣстна срѣда, и Хелвециусъ, който казваше, че „човѣкъ не е освенъ въспитанието", т. е, това което му даватъ другитѣ — срѣдата. Ако, както забелѣза Енгелсъ, въ днешната епоха на классови противоположнос и лошавитѣ инстинкти: славолюбието, користолюбието, властолюбието се явяватъ за единственнитѣ двигатели на човѣка, то това е именно защото срѣдата, епохата е такава, а това което можемъ да приложимъ къмъ днешната епоха, не трѣба да обобщаваме и да прилагаме къмъ другитѣ епохи тогава, когато классовата борба още не е сѫществувала или къмъ бѫдѫщитѣ епохи когато тя ще исчезне.

На свършвание ний ще си позволимъ, за да бѫдемъ по ясни, да приведемъ нѣколко реда, касающи се до въпроса изъ новото съчинение на Плеханова:

„Ний търсимъ постоянно физическитѣ наслаждения и отбѣгваме физическитѣ страдания. Ето едно сериозно твърдение. Но какъ това се доказва? Хелвециусъ взема единъ готовъ човѣкъ, единъ възрастенъ човѣкъ съ „страсти", истинскитѣ причини на които сѫ извънредно многобройни и сложни, които дължатъ своето сѫществувание на влиянието на обществената срѣда, сир. на историята на видътъ и се мѫчи да обясни происхожде-

нието на тѣзи „страсти“ чрезъ чувственнитѣ осѣщания. Това, което сѫществува независимо отъ съзнанието, предлагатъ ни като единъ непосредственъ, очевиденъ плодъ на сѫщото това съзнание“*)

Тъзи е била погрѣшката на френскитѣ материалисти: че тѣ макаръ и да се приближаваха несъзнателно къмъ истината, че характера на човѣка можелъ да обяснимъ само чрезъ дѣйствието на общественната срѣда, все таки нѣмаха ясно представление за теоритическитѣ последствия, които произтичатъ отъ приеманието на този принципъ.

* * *

Г. Волински претендира да води своето родство отъ Хегеля. Ний ще видимъ по-долѣ по какъвъ начинъ, но тука ще забелѣжимъ, че философията и системата на Хегеля бѣше подхвърлена на веща и строга критика отъ собственнитѣ негови ученици — тъй наречената лѣвата Хегелианска школа. Между тѣхъ най-забелѣжителни бѣха братия Бауери, Людовигъ Феиербахъ и после великитѣ учители на научния социализмъ Марксъ и Енгелсъ.

Ний тука нѣма да се спираме върху философията на Хегеля, за която читателя може да намѣри подробни и пълни сѫждения въ хубавата критическа статия на Плеханова, преведена въ 2 кн. на Севлиевскиятъ „Социалъ-Демократъ“ подъ заглавие: Хегелевата Философия на Историята.

Ще се ограничимъ само да забелѣжимъ, че философията на Хегеля се распада на двѣ части: 1) неговата Логика и 2) философската му система. Последнята както всичкитѣ системи на филофоситѣ искаше да открие сѫщностьта на мировиятъ процессъ — който тя намираше въ Абсолютниятъ Всемиренъ Духъ — и за това неизбѣжно водяше къмъ една малко-много чудновата Метафизика. Обаче Хегелъ, както забелязва Чернишевски, обърна такова сериозно внимание на дѣйствителностьта, както никой философъ до него и съ това той принесе неоцѣнима заслуга на общественнитѣ и исторически науки и подготви расцъвтяванието на историческиятъ материализмъ.

Другата часть отъ философията на Хегеля е неговата логика или по скоро неговиятъ диалектически методъ. Той се състоеше въ общата гледна точка върху природата и историята. Както природата тъй и историята Хегелъ разгледваше като единъ процессъ, който се развърта въ времето и пространството. За него всичкото е развитие, Werden, бѫднина. Тъзи именно гледна точка на Хегеля — диаликтическиятъ методъ бѣше пренесенъ и приложенъ отъ Маркса и Енгелса въ историческитѣ и общественнитѣ науки.

Това, което имаше въ философията на Хегеля здраво, основателно и вѣрно, мина въ историческиятъ материализмъ. И нека по

---

*) Beiträge zur Geschichte des Materialismus, von G. Plechanow, Stuttgart, 1896, стр. 95.

този случай напомнимъ тука думитѣ на Енгелса: ний социалиститѣ сме наследницитѣ не само на великитѣ утописти Сенъ Симона, Оуена и Фурие, но и на классическата нѣмска философия — на Канта, Фихте и Хегеля".

* * *

Влиянието на Хегелиянската школа се отрази и въ русската литература. Кружока на Бѣлински, Станкевича и другитѣ четиридесятници се бѣше турналъ подъ знамето на Хегеля. Неговата естетика и етика, неговата философия на Историята е излагана въ единъ възторженъ и великолѣпенъ слогъ въ съчиненията на Бѣлински. Но скоро последниятъ захвърли „философскиятъ калпакъ" на Хегеля, както той се изразяваше. Защо това?

Г. Волински съ всичката си наивность мисли, че Бѣлински не разбралъ Хегеля, а г. Шишмановъ прибавя къмъ това нѣколко несвързани предложения, че Бѣлински билъ искренно убѣденъ, както по-напредъ въ Хегеля тъй и после въ „полезното творчество".

По-горѣ ний забелѣзахме, че за Хегеля Историята бѣше единъ процессъ. Една историческа форма замѣнява друга форма, за да отстъпи скоро мѣсто на трета форма и т. н. Обаче ний трѣбваше да прибавимъ, че за да се появи втората форма, трѣбва вече въ старата, въ първата форма, която е повикана да исчезне, да сѫ се появили елементитѣ за нова форма. Старата форма тъй да се каже носи въ утробата си вече новата форма. Въ тъзи мисъль Хегель казваше, че всичко сѫществующе е разумно, т. е. то е оправдано отъ предшествующото го развитие.

Русската дѣйствителность бѣше много безобразна. Въ първиятъ си философски жаръ Бѣлински и неговитѣ другари обръщаха внимание на миналото, тамъ тѣ намираха историческитѣ причини на нейното сѫществувание, тѣ я оправдаваха. Но скоро тѣ трѣбваше да забелѣжатъ всичката й безобразность. Какъ да я отрекатъ? И най-главно кѫдѣ сѫ историческитѣ елементи въ сегашниятъ русски режимъ, които да послужатъ за неговото отрицание? Такива елементи Бѣлински не можеше да съзрѣ. Тогава той й отрече самиятъ „философски калпакъ", като видѣ, че подъ него могатъ да се скриятъ главитѣ на палачитѣ на русскиятъ народъ. Тука бѣше и първото философско „грѣхопадание" на русскитѣ литератори, както пиши Плехановъ.

Чернишевски уважаваше крайно Хегеля, както видѣхме вече. Той разбираше и неговиятъ диалектически методъ, който резюмираше въ такива възторженни слова:

„Вѣчната смѣна на формитѣ, вѣчното отрицание на формата, породена отъ извѣстно съдържание или стремление, следствие на усилванието на сѫщото стремление, висшото развитие на сѫщото съдържание, който е разбралъ този висшъ, вѣченъ, повсемѣстенъ законъ, който се е научилъ да го прилага къмъ всѣко явление — о, какъ спокойно той може да очаква шансоветѣ, отъ които се смущаватъ другитѣ! И като повтаря следъ това

Ich hab' mein' Sach auf Nichts gestellt
Und mir gehört die ganze Welt.[1])

той не жалѣе за нищо, което отживява своето време и говори: „нека бѫде каквото ще бѫде, но все таки на нашата улица праздникъ ще бѫде.“ **)

Но Хегелевото положение, че всѣко едно отрицание на какъвто и да е режимъ трѣбва да бѫде оправдано отъ в ѫ т р ѣ ш н о т о р а з в и т и е на самиятъ този режимъ Чернишевски премълчаваше. Но сега вече не е тъй. „Теоритическата задача, пиши Плехановъ, неразрѣшима за русскитѣ философски кружоци отъ 40-тѣ години се показа твърдѣ леко разрѣшима, следъ като Марксъ „превърна съ дъното на горѣ“ Хегелевската философия, т. е. постави я на материалистическата основа. Марксъ откри вѫтрѣшнитѣ причини на историческото движение на човѣчеството. Оставаше само да се погледне съ неговата гледна точка на русскитѣ общественни отношения. Това и направиха социалъ-демократитѣ, често съвсемъ независимо единъ отъ други, доходящи къмъ единъ и сѫщъ възглядъ на русскиятъ животъ. Въ лицето на социалъ-демократитѣ русската общественна мисълъ влезе въ общото корито на научната мисълъ на 19 столѣтие. Теоретическото грѣхопадание на старитѣ западници биде искупено: за отрицанието на русската дѣйствителность в ъ с а м а т а н е я бѣше намѣрена непоколебима обективна о с н о в а“.***)

* * *

А Волински?

Ако питаме самиятъ Волински, то той ще ви отговори, че иска да реабилитира Хегелианизма. Ний сме чели нѣкои отъ неговитѣ статии въ „Сѣв. Вѣстникъ“— статии които излѣзоха въ отдѣлна книга за която именно и пиши г. Ш. — но за да прочете човѣкъ всичкитѣ, даже една малка часть отъ тѣзи статии, трѣбва да има твърдѣ „весело“ настроение—това, което разбира се не може да има всѣки човѣкъ. Боже мой, не всѣки човѣкъ може да бѫде Весела Патка!

Ний ще си позволимъ все-таки да приведемъ нѣколко реда изъ Волински, за да се види, каква е книгата, която „заслужва, както пиши г. Ш., да се препорѫча на нашата младежь“.

Ето и самитѣ редове изъ Волински:

„Но философията не е още последната степень на този процессъ, въ който трѣбва да се очистя и развърта човѣшката мисъль. По-горѣ отъ философското мислене стои религиозното съзерцание, което включава въ себе си философията и обгърнатитѣ отъ философията наука и животъ, като разработено и сведено въ строга сис-

---

[1]). *Азъ въздигнахъ моето Дѣло върху нищо,*
Но на мене принадлежи цѣлий свѣтъ.
Изъ „Фауста“ ако се не лъжемъ.

**). *Соч. т. V-й стр. 531.*

***) *Коменторитѣ на Плехановъ къмъ „Л. Феиербахъ“ отъ Енгелса цитирано по-горѣ*

тема, идейно съдържание. Въ религиозното мисление се расцредѣля по опредѣленъ редъ и по стъпенитѣ на важностьта си всичкиятъ този разнообразенъ материалъ, който е миналъ чрезъ двойната преработка на науката и философията. . . . Религията поставя тѣзи високи классификации, безъ които подраздѣленията на философията и науката сѫ непълни и безцѣлни, като създава при това върховниятъ идеалъ за всички форми на живота, за всичкитѣ проявления на човѣшката дѣятелность. . . . Човѣкъ намира своето истинско назначение, своето благо: мѫченическа борба за правдата, за собственнитѣ убѣждения, за правдата на ближнитѣ — става нравственнъ дългъ и нравственна потрѣбность, която се изразява въ истинската любовь къмъ Бога и къмъ хората. Религиозното съзнание принася съ себе си съвършенно ново отношение къмъ живота, като възбужда безконеченъ интересъ и любовно участие къмъ всичко, което я съставлява—сѫщо къмъ голѣмото и къмъ малкото, защото както голѣмото тъй и малкото сѫ еднакво нищожни въ своята емпирическа обстановка и безкрайно важно и значително въ своята свръзка съ всесилното мирово начало (т. е. Бога N. В.) . . . Политически идоли, издигнати отъ тъмнитѣ сили на случайнитѣ, безсъзнателни пристрастия се превръщатъ въ прахъ и на тѣхно мѣсто се издигатъ невеществении олтари за служение на единниятъ Богъ въ духътъ на любовьта и истината". . . .*)

Най-отдолу живота, по-горѣ науката, оше по-горѣ философията, надъ нея религията, а най-горѣ „всесилното мирово начало" Богъ— единъ и нераздѣленъ, съ своатъ пророкъ единъ неподражаемъ Волински. Всичко това показва, че г. Волински много се е увлекалъ отъ Катехизиса и Апокалипсиса на православието, въ лоното на което, до колкото ни е извѣстно, той влѣзе преди нѣколко години. Това, несъмненно, прави честь на неговиятъ прозелитизмъ.

Но ний предадохме такива редове изъ Волински, които сѫ за предъ хора, а останалата безмисленна, монотона, тежка фразеология, която той растила неизмѣнно сѫщата, съ сѫщитѣ обръщения и сѫждения, сѫщата дива претенциозность — за да си състави човѣкъ понятие за това трѣбва самъ да прочете най-малко 3-4 страници отъ Волиниски.

Но гдѣ е „веселото" настроение?

И този бездаренъ пигмей се крие задъ философията на Хегеля! Ако за русскитѣ последователи на Хегеля ний сѫдяхме по г. Волински, тогава ще сме принудени да кажемъ: ако Англия е страната, гдѣто се явяватъ само фантомитѣ на починалитѣ нѣмски философи и нищо друго освенъ фантомитѣ*), то Руссия е страната, гдѣто на нѣмскитѣ философи се показватъ задницитѣ и нищо друго освенъ задницитѣ.

---

*) *Вражда и борьба партій, Сѣверный Вѣстникъ, 1894, Май № 5. Стр. 145 — 146 — 147.*

**) Les Successeurs, Charles Bonnier, Le Devenir Social (1895) *стр. 365.*

Но вижда се, че и ВеселитѢ Патки не сж твърдѢ доволни отъ „младия русски критикъ“. „Нашиятъ Хегелъ, пиши г. Шишмановъ, още не е дошълъ. Ний го очакваме съ нетърпѢние, но че той нѢма да бжде оня Хегелъ, на когото се кланя г. Волински, това го знаемъ положително“.

Съсипана е вече „безкритичната мисъль“ на материалиститѢ, но все таки тѢзи господа иматъ нужда отъ единъ Хегелъ. Вижда се нѢщо трѢба да не е тъй: вижда се, тѢ сами разбиратъ много добрѢ, че съ фразитѢ на Волински и съ „веселото“ настроение на Шишманова и съ символизма и пессимизма на нѢкаква си часть отъ русската интеллигенция всички опитвания да се разруши материалистическото течение оставатъ безплодни, даже когато и русското правителство имъ се явява на помощь. Въпреки тѢхнитѢ твърдения, че „модата на естественнитѢ науки вече мина . . политическата економия и социологията преваляха кулминационниятъ си пунктъ“, никога въ Руссия не сж излизали толкова съчинения по естественнитѢ науки, по социологията и политическата економия. Това течение позволи да се въздигнатъ такива издателски кжщи, като тѢзи ча Павленкова, Солдатенкова и множество други фирми и комитети по частна инициатива, най многото издания на които се съставятъ именно въ книги по горнитѢ науки. Но тѢзи книги се распространяватъ не между ВеселитѢ Патки, които сж твърдѢ въ „весело“ настроение, за да се занимаватъ съ нѢщо сериозно, а въ работническата срѢда.

Да, самитѢ наши противници осѢщатъ своето безсилие и за това чакатъ „съ нетърпѢние“ своятъ Хегелъ.

Но какъвъ ще бжде той? Каква ще бжде неговата философия?

„Хегелъ казваше, че всичкитѢ голѢми събития въ историята на свѢта, съ тѢхнитѢ герои се появяватъ на два пжти. Той, продължава Марксъ, забрави да прибави: че първиятъ пжть като трагедия, вториятъ пжть като „фарсъ“.*) Въ силата на това новиятъ Хегелъ на г. Ш. не ще бжде освенъ единъ фарсьоръ, а неговата философия — фарсъ.

К. Р.

---

*) Le Dix — Huit Brumair de Louis Bonoparte, par Karl Marx, L. IIe *1891* стр, 11.

ЖЕНСКОТО НАУЧНО ОБРАЗОВАНИЕ.

(Продължение отъ кн. II.)

IV. Мненията на лѣкаритѣ. Фактътъ, че не само въ Съединенитѣ Щати, но и въ Руссия има жени лѣкари и че огромно число жени се учатъ въ медицински факултети въ Парижъ и въ Швейцарскитѣ университети, всичко това сѫ явления, съ които е трѣбвало да се справятъ Германскитѣ медицински свѣтила. Трѣбва да имъ отдадемъ справедливость, че тѣ сѫ се исказали съ пълна откровенность и, безъ да сѫ разглеждали тъмнитѣ въпроси, на право сѫ постѫпили къмъ практически съображения. Мненията на лѣкаритѣ заематъ значителна часть отъ книгата на Кирхофа. Както и трѣбваше да се очаква, тука сѫ исказани много разнообразни и даже диаметрално противоположни мнения.

Да захванемъ съ Анатомитѣ и Физиолозитѣ. Тѣ обсѫждали „женския въпросъ" най-вече отъ точка зрение на Анатомията и Физиологията на женския организмъ.

Анатомътъ Барделебенъ (отъ Иена) заявилъ, че въпроса за женското обрязование се състои собственно отъ два въпроса: 1) Способна ли е жената да се учи въ университета и 2) има ли тя на това право? Колкото се отнася до способностьта, то, по мнението на Барделебена „трѣбва да да се отличава тѣлесната способность отъ душевната". Тѣлеснитѣ сили на жената, споредъ Барделебена, не позволяватъ сериозно изучвание на медицината. Даже въ „висшитѣ дѣвически училища твърдѣ много сѣдатъ и при това криво, отъ гдѣто се явяватъ врѣдни влияния на гръбнака, грѫдната клетка, на тазътъ, органитѣ на кръвообращението и органитѣ на долнята часть на корема. Упорното учение често привежда къмъ нервность и истерия.

Колкото се отнася до различието въ абсолютната и относителна тѣжина на мозъка, Барделебенъ не му придава значение и забелѣзва иронически: „Ний не можемъ да изолираме, да извадимъ и претеглимъ отдѣлно тѣзи центрове, който иматъ отношение къмъ научнитѣ занятия. Че жената, средньо, е помалко способна къмъ научни занятия, това споредъ Барделебена, е „общепризнато", макаръ и да е безпорно, че много талантливи жени сѫ надарени много по-вече отъ колкото стотини мѫже.

Но Барделебенъ предполага, че отъ туй следва само едно — необходимостьта за по строгото допущание на мжжетѣ къмъ висше образование.

Най-сетнѣ Барделебенъ неочаквано заявява, че той, макаръ и да е принципиално противникъ на висшето женско образование, но се исказва въ полза за основанието на женски университетъ съ цѣль „да се види, какво отъ туй ще излезе. Едно отъ двѣтѣ: или ще излѣзе нѣщо умно, казва той, тогава и азъ ще се обърна въ друга вѣра, или нищо умно нѣма да излѣзе, тогава всичката агитация ще се окаже, че е безразсждна".

Почти толкова куриозно и противоречиво е и мнението на проф. Левина, директоръ на сифилитическата клиника въ кралската болница Charité въ Берлинъ. Тоя почтенъ професоръ захваща съ утвърждението, че истинската женственность, тая, която не само „привлича" но и подбужда къмъ любовь, т. е. къмъ бракъ, ако не затжнява съвсемъ отъ усилени занятия, то въ всѣки случай претърпѣва ущърбъ. Уморяванието отъ умственъ трудъ дѣйствително е лоша подготовка за любовьта и брака, но може да се поясни, че тая забелѣжка се отнася както къмъ слабия, тъй и къмъ силния полъ. Може да се приведатъ стотини случаи, които доказватъ, че истощенитѣ отъ не по силитѣ имъ умственни трудове млади хора и отъ двата пола ставатъ сжщества малко способни къмъ брачень животъ, лоши жени и мжже, майки и бащи. Но за нашия „первенъ вѣкъ" е толкова написано, че тука не му е мѣстото да се разглежда тоя по-вече общъ въпросъ. Проф. Левинъ, обаче, не се ограничава съ тая белѣжка. Той увѣрява положително, че жена знающа медицина, запозната съ Анатомията и физиологията на половия животъ, внушава на мжжа единъ видъ отвращение, което може да служи за препятствие на брака съ нея! Но следъ нѣколко реда, сжщия проф. Левинъ казва: „Трѣбва да забелѣжа, че въ време на кратковременното ми стоение въ Петербургъ не веднажъ срещахъ случаи, когато студентитѣ сж се женили за своитѣ другарки дѣвици безъ знанието на родителитѣ си. Казватъ сжщо, че у тѣхъ не рѣдко има незаконни бракове". Излиза, че горната причина не може да има значение въ женидбитѣ между студенти и изучающи медицината студентки, които женидби даже ставатъ безъ знание на родителитѣ. Въ всѣки случай едно отъ двѣтѣ: или женственностьта страда отъ медицинската наука

или не страда. Въ първия случай никого не заплашва опасностьта отъ женитѣ, които получаватъ значение на „трети полъ“. Въ втория случай неоснователни сж всички нападки върху науката като причина за „загинване на женственностьта“.

Съвършенно друго-яче сжди за този въпросъ професоръ Фонъ Лайденъ. Като не се решава да се искаже напълно категорически, той казва, че въпросътъ трѣбва да се реши на основание на опита. Въ Германия тоя опитъ едвамъ що се е захваналъ. Безъ съмнение, трѣбва се изисква отъ женитѣ сжщата гимназиална подготовка, каквато получаватъ мжжетѣ, въ противенъ случай, ще се размножатъ шарлатани, които сж опасни и за пациентитѣ и за лекаритѣ. Колкото се отнася до прочутия въпросъ за конкуренцията на мжжетѣ, споредъ Лайдена никакъ не трѣбва да се боимъ отъ такава конкуренция: съперничеството на шарлатанитѣ е много по-опасно. Изобщо физическитѣ сили на женитѣ сж безпорно по-малко отъ мжжкитѣ; умственнитѣ способности на женитѣ споредъ Лайдена срѣдньо сжщо сж по ниски отъ мжжкитѣ; но срѣдната величина не може да бжде приспособена къмъ всѣки случай. Несъмненно е, че има жени, които и физически и духовно сж на пълно способни за университетски занятия, макаръ и да съставляватъ меншество.

Колкото се отнася до затрудненията като следствие на половитѣ особенности на ученитѣ, то никакъ не е работа на мжжетѣ да се грижатъ за това. Нека женитѣ се расправятъ съ тия трудности, както искатъ; може само да се каже, че именно по причина на такива трудности въ борбата за сжществувание ще се удържатъ на медицинското поприще само тѣзи жени, които дѣйствително сж напълно способни къмъ труда.

Тѣзи съображения на проф. Лайдена въ значителна степень се подкрепятъ отъ забелѣжкитѣ на Бреславуския проф. Розенбаха. Наблюденията на всѣки лѣкаръ, казва той, показватъ, че здравитѣ жени никакъ не испитватъ какви да е тежки препятствия при испълнение на профессионалнитѣ си обязанности въ зависимость отъ временното физиологическо състояние на половитѣ органи. У здравитѣ жени даже бременностьта прекъсва обичната имъ дѣятелность само за малко време. Много по-важно би било да се обърне внимание на правилното физическо въспитание на женитѣ, страдающи напр. отъ вредителни моди. Жената не трѣбва да бжде нито амазонка, нито

балерина; правилното физическо развитие само ще помогне на успѣха на умственното развитие. Споредъ Розенбаха, сегашното женско движение въ Германия не е просто капризъ, нито мода, а изражение на закова на развитието. Ще доде време, когато ще бѫде унищожено всѣко насилствено натрапване на жената изнамѣреното отъ мѫжа щастие. Да се очаква отъ женското движение какви да е вредни последствия, споредъ Розенбаха, е неоснователно. Наопаки женитѣ ще внесатъ прѣсна струя, ще оживятъ мъртвитѣ учреждения, безъ да испитватъ желѣзната дисциплина, тѣ по-леко ще свалятъ оковитѣ на устарѣлата методика и по-леко ще се расправятъ съ преживѣлитѣ времето си авторитети.

Твърдѣ оригинално е мнението на знаменития Берлински проф. Сенатора, директоръ на университетската поликлиника. Колкото се отнася до въпроса за способноститѣ у женитѣ Сенаторъ го счита твърдѣ трудно разрѣшимъ. Изследванията за образуването на черепа, за величината, тежината и строението на мозъка не сѫ довели до какви да е сѫществени резултати. Споредъ проф. Сенаторъ, знаменития талантъ въ една каква да е область често се съвпада съ бездарность въ други области; за това е възможно, че у много знаменити хора мозъка изобщо не превишава средната норма или даже не я достига. Знаменития юристъ може да се укаже напълно не способенъ къмъ математика. Гениалния Чарлсъ Дарвинъ едва ли е можалъ въ областьта на математиката да надмине кой да е гимназиаленъ учитель. Даже ако би било доказано, че женския мозъкъ е по-ниско отъ мѫжкия, то би следвало да си зададемъ въпросъ: не се ли явява то като следствие на малко упражнение и лошо възпитание и образование. Въ всѣки случай, несъмненно е, че нѣкои жени сѫ способни да достигнатъ сѫщата степень на умствено развитие, каквато придобиватъ мѫжетѣ, които сѫ прекарали курсоветѣ въ висшето учебно заведение. Предъ видъ на всичко туй проф. Сенаторъ предполага, че само привичката и обичая правятъ чудно появяването на жената въ ролята на сѫдия, проповѣдникъ и др. т. Било е време, когато въ Германия не сѫ сѫществували даже жени педагози, като се исключатъ само учителкитѣ, които сѫ преподавали плетението на чорапи. Колкото се отнася специално до медицинското поприще, проф. Сенаторъ предполага, че именно то принадлежи къмъ числото на най-малко полезнитѣ за женитѣ. При все туй, това никакъ

не служи за основание да запретяваме на женитѣ да изучаватъ медицината и да се занимаватъ съ медицинска практика. Работа е на всѣко отдѣлно лице да обсѫди, счита ли се то способно за конкуренция съ другаритѣ си по профессия. Да се боимъ отъ тая конкуренция е неосновательно. Условията на културния животъ сѫ такива, че и за напредъ мѫжетѣ ще си удържатъ най-вече или даже исключително тѣзи кариери, които сѫ твърдѣ трудни за женитѣ. Въ повечето медицински специалности мѫжетѣ и за напредъ ще удържатъ преимущество. Развитие на знанието, увеличение числото на образованитѣ жени може само да облагороди расата, а опасяванието за увеличение на учения пролетариатъ е крайно неосновательно. Твърдѣ важенъ въпросъ е, кое е по-лошо: учения ли пролетариатъ, макаръ и най-многочисленъ или пъкъ пролетариатъ състоящъ отъ невѣжи.

Отъ дѣтскитѣ лѣкари по интересующия ни въпросъ сѫ се исказали само двама — проф. Хофмаеръ (въ Вюрцбургъ) и пр. Томасъ (въ Фрайбургъ), двамата почти въ еднаква смисъль. Хофмайеръ казва, че, нѣмската жена, като „родово понятие“ въобще е малко способна за университетската кариера. Сѣдящата умствена работа въ възрастьта отъ 16—25 години е крайно врѣдна за здравитѣ жени и много повече отъ колкото за здравитѣ мѫже. Сѫществуватъ, обаче, исключения и би било несправедливо да се закрива за тия жени пѫтьтъ, който имъ доставя умствено развитие, а може би и насѫщенъ хлѣбъ. Споредъ Хофмаера трѣбва да се откриятъ вратитѣ на университетитѣ за женитѣ, макаръ само за туй, щото да се прекрати пѫтя за всѣка агитация, която се подкрѣпя съ тая мисълъ, че мѫжетѣ, като държатъ въ рѫцѣтѣ си браздитѣ на управлението, лишаватъ женитѣ отъ естественното имъ право отъ страхъ за конкуренция. Щомъ като бѫде позволено на женитѣ да постѫпатъ въ университета, самия животъ ще покаже, до колко сѫ тѣ способни къмъ тази или онази кариера. Нѣма защо да се грижимъ за конкуренцията. Тривиалната мисъль, че „жената не е мѫжъ“ съставлява всичката сѫщность на работата: никакво въспитание и образование не ще я превърне въ мѫжъ, въ което ни убѣждаватъ наблюденията надъ инстинктивнитѣ дѣйствия на дѣтето. Именно за това женитѣ никога не ще истикатъ мѫжетѣ отъ тамъ, гдѣто последнитѣ сѫ по-способни.

Проф. Томасъ се изражава въ сѫщия духъ, но по силно.

Жената е безспорно способна къмъ медицинското поприще, тя е особно полезна да бѫде дѣтски лѣкарь, а сѫщо ассистентка въ болницата; но едва ли женитѣ могатъ да бѫдатъ добри селски лѣкари и хирурги. За акушерскитѣ операции тѣ нѣматъ достатъчно физическа сила. Колкото се отнася за подготовката на женитѣ, които постѫпватъ въ медицинскитѣ факултети, тя трѣбва да се състои въ каквото и да е, но само не въ изучване на старитѣ езици. Вмѣсто „основателното“ изучване на гръцкия и латинския езикъ за бидѫщия лѣкарь би било по-добрѣ да изучи новитѣ езици

Отъ хирурзитѣ двѣ свѣтила— Гергманъ и Есмархъ — сѫ се исказали противъ допущанието на женитѣ. Лаконическото изражение на Бергмана е: „Признавамъ женитѣ въ физическо и умственно отношение съвършенно неспособни къмъ университетски занятия и професия“.

Есмархъ допуща, че женитѣ могатъ да принесатъ полза по вѫтрѣшнитѣ болести и въ акушерството, но хирургията тѣ трѣбва да остаятъ исключително на мѫжетѣ.

На друго мнѣние е Хайделберския хирургъ д-ръ Черни (Czerny). Способностьта си къмъ университетската наука женитѣ сѫ доказали споредъ него съ многочисленни примѣри, значи доказали сѫ и своята правоспособность. Примѣрътъ на г-жа Кетрицъ показва, че и юриспруденцията е достѫпна на женитѣ. Никой не ще имъ откаже въ таланта да защищаватъ правото и даже кривото дѣло. Още въ срѣднитѣ вѣкове сѫ сѫществували женски ордени за лѣкуване на болни. Нѣма основание сѫщо да не се допущатъ женитѣ до теологически занятия . Проф. Черни утвърждава само, че висшитѣ женски училища, въ туй число и медицинскитѣ, безусловно трѣбва да бѫдатъ отдѣлени отъ мѫжкитѣ. „Азъ самъ, казва той, съмъ се училъ въ смѣсено народно училище и считамъ за основателно мнѣнието, че ученицитѣ трѣбва да се раздѣлятъ споредъ пола. Да поставимъ на една скамейка момъкъ и дѣвица въ епохата на най силното развитие на половитѣ стремления е неумѣстно, тъй като естественно ще се явятъ стълкновения, които ще пречатъ за цѣльта на преподаването“. Споредъ Проф. Черни опитътъ на Съединенитѣ Щати, а сѫщо на Англия и Руссия показва, че на всѣкѫдѣ одържа върхъ принципа на отдѣлнитѣ медицински институти за женитѣ. Друга е работата, когато на една скамейка сѣдатъ вече завършили образованието

си лѣкари отъ двата пола. И тъй необходимо е да се основатъ женски университети . „Такава велика нация, каквато е Германия, трѣбва да намѣри, макаръ не голѣми срѣдства, за устройството на подобна опитна станция“.

Бреславски офталмологъ проф. Херманъ Конъ казва, че жената може да бѫде отличенъ лѣкарь на очнитѣ болести. При това той се основава на собственъ опитъ. Преди 20 год. проф. Конъ частно челъ лекции по очнитѣ болести на една млада дѣвица, дъщеря на единъ високопоставенъ юристъ. Дѣвицата показала прекрасни способности, но за съжаление нѣмала никаква математическа подготовка, което я крайно затруднявало въ разбиранието на оптиката, а следователно и на офталмологията. Той съвѣтвалъ способната ученичка да посѣщава мѫжската гимназия, но безъ да се гледа на добритѣ препорѫки, това не можло да се достигне. Съ голѣли трудности я подготвили съ частни учители и тя отлично издържала зрѣлостенъ испитъ въ Швейцърия. Сетне изучила медицината и сега практикува въ Цюрихъ. Отъ туй проф. Конъ дава следующата мораль. Гръцкия езикъ за медицината е безполезенъ, латинския трѣбва да се намали до минимумъ, а трѣбва да се усили преподаванието на новитѣ езици и математиката. Безъ математика лѣкарьтъ, и особно тоя за очнитѣ болести сега не може да направи нито една стѫпка. Колкото се отнася до организацията на женското медицинско образование проф. Конъ казва, че по „естетически“ причини дамитѣ трѣбва да се учатъ отдѣлно отъ мѫжетѣ. Думата е не за опасностьта, че прекраснитѣ млади дѣвици ще отвличатъ вниманието на студентитѣ отъ лекциитѣ, но за туй, че „никакъ не е хубаво, не е естетично, ако младата жена въ присѫтствие на мѫже реже трупове или пъкъ изследва въ клиниката мѫже сифилитици“. Даже въ клиниката по вѫтрѣшнитѣ болести се срѣщатъ случаи, когато естественната срамежливость на нравственно въспитаната млада дама ще бѫде предизвиквана отъ присѫтствието на младитѣ мѫже. Предъ видъ на тия неудобства извѣстни курсове по Анатомията и Физиологията, а особенно учението за сифилитическитѣ болести трѣбва да се преподаватъ на женитѣ отдѣлно отъ мѫжетѣ. Другитѣ курсове, напр. учението за очнитѣ болести, може съ най-голѣмо удобство да се четатъ наедно на лицата отъ двата пола. Проф. Конъ пада даже въ лирически патосъ по поводъ на своята специалность и възклицава, че „нѣма

по изящно, по нежно, по чисто и по благодарно занятие за учащата се млада жена отъ колкото учението за очнитѣ болести". Операциитѣ тука не искатъ проливание на кръвь; тѣ особно сѫ удобни за нежната женска рѫка. Важно е туй обстоятелство, че тая професия не е твърдѣ уморителна физически. Най-много лѣкаритѣ ги уморява ходението, а въ градоветѣ необходимостьта за качвание по стълби. Лѣкаритѣ по очнитѣ болести се ползуватъ съ привилегия: обикновенно болнитѣ сами ходятъ при тѣхъ. Нарушение на нощното спокойствие бива единъ-два пѫти въ годината. Ще обогатятъ ли женитѣ науката — неизвѣстно е. Въ Швейцария сѫ се въспитали много жени офталмолози, но никоя не е отишла по-далечъ отъ докторска дисертация.

Да преминемъ къмъ мнението на лѣкаритѣ гинеколози. Директора на Страсбургската университетска клиника проф. Фрейндъ захваща отъ далечъ. Споредъ него нормалния човѣкъ не обича революция, а предпочита спокоенъ животъ; само нуждата го припуждава къмъ бунтъ. Въ наше време твърдѣ много жени искатъ сѫществении измѣнения на обществения строй. Обаче отдавна е минало времето, когато това се е считало за бунтъ и се е отхвърляло безъ всѣкакви разсѫждения. Женския въпросъ е възникналъ отъ начало на почва на брачнитѣ отношения, както напр. въ романитѣ на Ж. Зандъ; сега тоя сфинксъ стои предъ лицето на теолога, лѣкаря, юриста и смущава всички ни. Споредъ него женитѣ, общо казано, не сѫ даровити. Способноститѣ имъ обикновенно не превишаватъ средната норма. Тѣ достигатъ туй, което може да се достигне съ прилежание и постоянство; но твърдѣ е забелѣжително, че тѣ не се отличаватъ съ техническа похватность, макаръ, ако сѫдимъ по рѫкодѣлията имъ, би трѣбвало да се очаква обратното. Ни една жена лѣкарь не е станала знаменита. Забелѣжително е, че въ опаснитѣ болести болнитѣ жени рѣдко се довѣряватъ на жени лѣкари. Ни една жена още не е поставила самостоятелно нито една крупна научна задача. Даже въ акушерството всичкитѣ научни успѣхи сѫ дѣло на мѫжското искуство и трудъ, при всичко, че женитѣ сѫ се занимавали съ акушерство много по-рано отъ мѫжетѣ. Макаръ женитѣ до насита и да се занимаватъ съ музика, но ни една жена не е станала великъ композиторъ. Женитѣ усвояватъ истината, мѫжетѣ испитватъ потрѣбность да създаватъ нови истини. Въ една область жени-

тѣ сѫ равни на мѫжетѣ, а именно въ сценическото искуство: но това е въ областьта на подражанието par excellence. Даже ако допустнемъ, че жената може да бѫде добъръ математикъ, философъ, художникъ, отъ тукъ не следва, че тя би могла да бѫде и добъръ лѣкарь. Следъ такова предисловие трѣбваше да се очаква, че почтенния гинекологъ, проф. на „науката за женитѣ“ ще осѫди слабия полъ исключително на домакинство. Но неочаквано заявява, че нѣма особни основания да се закриватъ университетскитѣ врати предъ женитѣ. Та и не всички мѫже сѫ способни изобщо къмъ всичко и частно къмъ медицината, за това и проф. Фрейндъ дава право на женитѣ да изучватъ медицината макаръ, и да не очаква отъ това особни резултати, съ исключение на едно твърдѣ куриозно преимущество: проф. Фрейндъ казва, че по такъвъ начинъ лесно ще се подготвятъ добри невѣсти за селскитѣ лѣкари. Въ селата и въ малкитѣ градове лѣкарьтъ се нуждае отъ добрѣ обученъ, добросъвѣстенъ и вѣренъ помощникъ. Най-добра помощница би могла да бѫде жена му, ако тя е получила медицинско образование, а за това проф. Фрейндъ охотно признава, че извѣстно ограничено число жени трѣбва да се посветятъ на медицинската наука . . . . . подъ непременно условие — да се оженятъ за селски лѣкари.

Изобщо болшинството отъ гинеколозитѣ се исказватъ съвсемъ не въ полза за допущание женитѣ до лѣкарска профессия. Не зависи ли, обаче, туй отъ простото обстоятелство, че гинеколозитѣ иматъ постоянно работа съ болни жени, а за това забравятъ, че освенъ болни има и здрави?

Отъ сравнително благоприятнитѣ мнения може да се отбелѣжатъ следующитѣ. Проф. Олсхаузенъ (въ Берлинъ) вижда источника на женското движиние въ социалния въпросъ. Женитѣ сѫ биле принудени да се стремятъ къмъ науката подъ влиянието на економически причини. Нѣкои медицински обязанности напълно сѫ полезни за женитѣ. Женскитѣ и дѣтскитѣ болести въ много случаи искатъ по нежна женска рѫка. Много жени и особно дѣвици, разбира се, ще предпочетатъ женитѣ лѣкари предъ мѫжетѣ. Проф. Олсхаузенъ знае лично много жени лѣкари, които по характера и дарбитѣ си сѫ напълно способни къмъ своята роль и пренасятъ голѣма полза. Особни ползи за медицинската наука той, обаче, не очаква отъ женитѣ.

Най-благоприятно за женитѣ е мнението на Мюнхенския гинекологъ проф. Фонъ Винкеля и ние съ удоволствие за-

вършваме тази статия съ показанията на казания ученъ. „Отъ 1 Януарий 1873 г. до Май 1893 г., въ течение на 11 години въ Дрезденъ и 10 год. въ Мюнхенъ, азъ отъ време на време давахъ работа на женитѣ лѣкари, като доброволни ассистентки въ моитѣ гинекологически клиники. Изобщо при мене имаше по вече отъ 40, най-много американки, швейцарки, русскини; една бѣше французойка, нѣколко нѣмцойки, които обаче сѫ се учили не въ германски университети. Колкото се отнася до способноститѣ на тѣзи жени лѣкари, трѣбва да забелѣжа, че имахъ работа само съ отбранъ материалъ, тъй като г-жа Хаймъ, род. Мария Фегтлинъ, отъ Цюрихъ, моя бивша ученица, ми испращаше само такива кандидатки, за които е знаяла, че може смѣло да ми ги препорѫча. И тѣ дѣйствително оправдаха довѣрието. Вѣрността къмъ дълга, прилежанието, добросъвѣстностьта, усърдното старание какъ по-добрѣ да утилизиратъ времето — всичко това дойде до тамъ, че работитѣ на повечето отъ тѣзи ученички азъ съ радость мога да призная почти равноцѣнни съ работитѣ на другаритѣ имъ лѣкари. Даже най-нежнитѣ отъ тѣзи жени бѣха въ състояние да искаратъ щастливо до край тежкитѣ операции. Много отъ тѣхъ по-подиръ се настаниха въ отечество си при болницитѣ и завзеха официални длъжности, други спечелиха обширна практика. Само за една азъ узнахъ, че тя не живѣе отъ практика. Много следъ туй се ожениха и бѣха щастливи майки, безъ да се оставятъ отъ любимото си призвание, даже въ тоя случай, когато занятието на мѫжа имъ доставяше напълно обезпечено положение".

Като съпоставя горѣ-приведенитѣ мнения на нѣмскитѣ учени, непредубѣдения читатель самъ ще съумѣе да направи общо заключение. Безъ да падаме въ сантиментални преувеличения, безъ да кадимъ тамянъ на женитѣ, безъ да ги поставяме по-горѣ отъ мѫжетѣ, ний въ всѣки случай сме въ правото си да кажемъ, че сегашното женско движение, както въ Германия тъй и въ другитѣ страни не е плодъ отъ увлечение или мода: то е сериозно стремление, което проистича отъ всичката съвокупность на съвременнитѣ обществени отношения. И каквото и да бѫде по-нататъшнато развитие на тоя въпросъ, ясно е едно: връщание къмъ предишното е немислимо. Жена-кукла, която да се интересува само отъ накити и даже домакиня, която да се грижи само за кухнята, е станало вече анахронизмъ. Интеллигентния женски трудъ е социална необходимость на нашето време,

Който е увѣренъ какво могжществено влияние може указа на умственния прогрессъ високо образованата, мислящата и горѣщо чувствуюшата жена, даже въ тоя случай, когато тя не излиза самостоятелно на учена и литературна арена, което е не всѣкога съвмѣстимо съ нейнитѣ други важни обязаности, първата отъ които е въспитанието на хора и бждащи граждани, — той, безъ съмнение, ще застане въ редоветѣ на борцитѣ за принципа на равенството, поне въ смисъль за предоставяние на женитѣ всички условия за свободното развитие на тѣхнитѣ способности. Ако това развитие създава знаменитости, като М-м е Сталъ, Жоржъ Зандъ, София Жерменъ, Джорджъ Еллиотъ, Бичеръ Стоу, Карменъ Силва, София Ковалевская — толкосъ по-добрѣ, но и за по-скромна роля не трѣбва да се заглушаватъ, а да се развиватъ всички налични способности.

Д. Д-ва.

ПЖТНИ БЕЛѢЖКИ

(Впечатления и въспоминания)

Бѣше пролѣтенъ день не отъ хубавитѣ. Черни дъждовни облаци покриваха небесний сводъ, като пречаха на животворящето слънце да огрѣе мократа земя отъ дълготрайнитѣ дъждове, които непрестано валяха отъ нѣколко дни. По цѣлото протѣжение на Родопитѣ бѣше засѣднала гъста непроницаема мъгла, която имъ пречеше да покажатъ своята величественность, своитѣ високи скалисти върхове, надвѣсени задъ рѣката, наречена „Чаятъ", която, като ги процѣпва, се спуща прѣзъ срѣдъ градътъ Станимака, мие основитѣ на старитѣ му кжщи. Можахъ да забелѣжа отъ шосето само чудната мѣстность, прекрасната околность на тоя градецъ, накиченъ отъ природата съ прекрасни лозя, сѣпчести орѣхи, извънредно много черници, тъй като тукъ бубарството е доста развито, и високи тънки тополови дървета, които като че ли опираха остритѣ си върхове до самата черта на повисналата гъста мъгла. Дребенъ движдъ ронеше по спусна-

тата капра на файтона и отъ шумулението му се приспиваше на човѣка. Въ таково време хора, които не сѫ унесени въ мисли и въспоминания, които не сѫ впечатлителни и наблюдателни забиватъ глави, и сънятъ ги натисва съ най голѣмата си тяжесть. Отъ такивато хора бѣше и моя спѫтникъ въ файтона, който като търговецъ въ Станимака бѣше преминалъ по тия мѣста безъ четъ пѫти и едва ли се интересуваше отъ хубавата околность на тоя пѫть. Той спѣше здравата съ облегната глава въ лѣвото кюше на файтона. Тропотътъ на конетѣ, които тичаха търсомъ, постоянното и монотоно викание на файтонджията: „де“, пълзганието на колелетата по правий, насипанъ съ дребни камачета и пѣсъкъ пѫть, най сетне люлението на файтона на горѣ на долѣ, всичко това спомагаше за сладкия сънь на моя спѫтникъ. Какъ сладко той спѣше! Азъ му завиждахъ на широкото сърдце. Азъ бѣхъ буденъ и унесенъ въ тѣжкитѣ мисли, и колкото повече наближавахме градътъ С-ка, толкова тия тѣжки мисли и въспоминания испъкваха въ главата ми все повече и повече. И колкото времето бѣше намусено, толкова и моята душа приемаше меланхолично настроение. Времето, казватъ, много влияе на душевното спокойствие на хората. Именно сега азъ чувствувахъ това съ всичката тяжестъ. Намѣсто да се радвамъ, че пѫтувамъ, което най-много обичамъ въ животътъ си, намѣсто да се въсхищавамъ отъ зеленитѣ нивя и ливади около пѫтятъ, на хубавитѣ дървеса, на чуруликанието на птичкитѣ, които префръкваха около пѫтятъ, по дърветата и телеграфнитѣ жици, намѣсто да се интересувамъ отъ хората, които ни пресрѣщаха и стигаха — нѣща които другий пътъ въ пътуванието ми сѫ ме привличали и радвали, сега азъ чувствувахъ една хладина къмъ всичко. Азъ не допущахъ, че ще испадна въ таково не весело настроение, иначе едва ли бихъ се решилъ да тръгна. Даже бихъ казалъ на файтонджията да ме върне назадъ въ Пловдивъ, ако нѣмахъ другарь—спѫтникъ. Това настроение, подъ което бѣхъ подпадналъ, ми бѣше обяснимо. Азъ отивахъ въ единъ градъ, съ който градъ ме свързваше миналото и единъ животъ отъ 14 мѣсеца и нѣколко дни, животъ пъленъ съ горчивини, неволи, мѫки, страдания и въспоминания, които сега, както и всѣкога, когато си спомняхъ за тоя животъ, изпъкваха въ умътъ ми и картинитѣ преминаваха нескончаеми една по една, като се спираха, и азъ виждахъ всичко, което се бѣше запечатило въ умътъ ми и което сега бѣше причина на

лошовото ми душевно настроение. Тукъ въ тоя сжщия градъ преди $3^1/_2$ години бѣхъ хвърленъ. безъ да ща, далечъ отъ родители и приятели, въ единъ зандана, въ едно учреждение на съвременното чудно и ничтожно по своитѣ нрави общество, въ едно мъчилище за младитѣ граждани, което носи грозното име казарма. Да, тукъ, лишенъ отъ свобода, най милото за единъ човѣкъ нѣщо, исплащахъ единъ отъ най безсмисленитѣ данъци. Отъ свободенъ гражданинъ, съ свободна сравнително воля и дѣятелность, бѣхъ лишенъ и отъ всѣкаква свобода и отъ воля и бѣха ме принудили да заприличамъ на единъ автоматъ, на една машина, която се движеше не по собственото си желание, а по желанието на едни ничтожни хора, изгубили образъ и подобие човѣшко, хора съ извъртени нрави, съ звѣрски наклонности, съ уста, отъ които нито една утѣшителна дума излизаше, а толкова много псувни, грубости и всѣкакъвъ родъ мрасотии, които никждѣ другадѣ и отъ никого не може да ги чуе човѣкъ, освенъ въ това заведение — казармата и отъ нейнитѣ тъмни герои. И всичко това днесъ се търпи, се подържа, днесъ въ XIX вѣкъ, въ вѣкътъ на хуманната цивилизация. Колко наистина сж глупави хората! Тѣ, приличатъ на ония хора, които преди нѣколко вѣка сж подържали и сж считали за законно онова отвратително учреждение, записано въ историята съ кървави букви, „инквизицията", осждена отъ съвременницитѣ. Не сж ли глупави и съвременницитѣ сжщо тъй, както и тѣхнитѣ „не цивилизовани" предшественници? Не подържатъ ли тѣ и сега едно учреждение, което на „законно основание", по единъ най-противоестественъ начинъ измъчва, усакаща и туря въ гроба толкова невинни младежи, хвърлени въ казармитѣ, за да исплащатъ единъ данъкъ съ своята кръвь и плътъ? Днесъ милитаризма не унищожава ли по единъ противохристиянски начинъ най младитѣ и пълни съ жизненость членове на народитѣ и обществото?

Съ такива мисли бѣхъ обзетъ, когато влѣзохме въ самий градъ С-ка.

Нищо ново за мене нѣмаше тукъ. Улицитѣ бѣха сжщитѣ и хората все тѣ. Много хора видяхъ, които бѣхъ виждалъ и преди три години, когато бѣхъ войникъ. Другарятъ ми по пътуване се събуди отъ силното тракание на файтона при разваленитѣ и каменисти улици и каза: „Ей, ний сме стигнали вече". — „Да", му отговорихъ азъ и пакъ замълчахъ. Най-сетне,

следъ нѣколко минутно движение по развалений калдаръмъ файтона се спрѣ предъ единъ хотелъ отъ самъ рѣката, и ний трѣбваше да слеземъ, защото прѣзъ мостътъ за отвѫдната часть на градътъ не можеше да се отиде съ файтонъ. Разплатихъ се съ файтонджията, взехъ подъ лѣвата си рѫка пѫтната чанта и се отправихъ къмъ моста. Бѣше пакъ сѫщий дървенъ мостъ. Отъ силнитѣ дъждове „Чаятъ“ (рѣката) бѣше придошла доста. Шумтенисто на мътнитѣ ѝ води, които се плъзгаха изъ каменистото ѝ корито, които влачеха разни боклуци и дърveса, задаваха страхъ на човѣка, минующъ прѣзъ слабий дървенъ мостъ, който не малко пѫти е ставалъ жертва на бързитѣ ѝ води. Азъ се вгледахъ въ високий балканъ. Видѣхъ многобройнитѣ параклиси, които се бѣлѣятъ на всѣкадѣ по височинитѣ. Видѣхъ и старата крепость, нейнитѣ развалини надъ единъ балкански хълмъ, за която крепость бѣхъ слушалъ толкова много и разнообразни нѣща и предания да говорятъ. Азъ взехъ по-добрѣ да дишамъ. Чуствувахъ чистий въздухъ, който излизаше изъ прорѣзаний отъ рѣката балканъ. Обаче никакво измѣнение не стана въ моята убита душа. Продължихъ пѫтьтъ си прѣзъ моста. Отъ лѣво на отвѫдната страна току до самий мостъ видѣхъ нова хубава постройка съ двѣ крила, поставена врѣдъ хубава разработена градина, на която фитаринтѣ, гдѣто бѣха засѣти разни цвѣтя, бѣха заградени съ яйцеобразни камъни, които образуваха бѣли вѣнци всрѣдъ преобладающата зелинина. Задъ самото здание надъ самата рѣка имаше построенъ отъ дърво хубавъ кьошкъ въ форма на шестоѫгълна призма. Това за мене бѣше ново нѣщо. Изминахъ мостътъ и завихъ къмъ лицето на зданието, гдѣто за мое голѣмо очудване видяхъ надъ самата врата написано съ голѣми букви „Офицерско Събрание“. Следъ малко видяхъ единъ войникъ да излиза изъ вратата, носящецъ въ рѫката си метла, на която имаше боклукъ. „Това ще да е отъ прислугата“, си помислихъ азъ. Помислихъ си, че единъ отъ по-късно уволненитѣ войници ми расправяше, че прѣзъ лѣтото войницитѣ отъ полка правили здание за офицеритѣ и ми казваше, че ги уволнили по-късно отъ войницитѣ въ другитѣ полкове, защото не биле искарали клубътъ. Азъ си представихъ, какво е било положението на нещастнитѣ войници, догдѣто искаратъ такова голѣмо здание. Единъ човѣкъ, предъ дюкяна на когото се бѣхъ спрѣлъ и запитахъ, „кой е правилъ това здание“?, ми расправи, че всѣки день идвали по команда войници, които работали

усилено презъ цѣлий день. Едни носяли камани и тухли, други бъркали варьта, трети градили и извършвали купъ работа. Трудътъ билъ продължителенъ и уморителенъ. Войницитѣ биле поставени подъ строгъ надзоръ на офицери и унтеръ-офицери. Колко е възмутително наистина. Войницитѣ събиратъ, за да ги приготвятъ за въ случай на война. Отдѣлятъ ги отъ семействата имъ, отъ женитѣ имъ, отъ дѣцата имъ и ги втикватъ въ казармата да ги учатъ да защищаватъ „княза и отечеството“ отъ „вжтрѣшни и вънкашни неприятели“, държатъ ги по 2-3 години, при туй казватъ, че времето 2-3 години е недостатъчно, за да се въспита войника въ военото искуство, а въ сжщото време употрѣбяватъ войницитѣ — тия не платени слуги—за вестовои, да правятъ казарми, офицерски клубове и купъ още не строеви работи. И представете си, че нещастнитѣ войници сж биле принудени да работятъ усилено, за да поставятъ здание за развлечение, за удоволствие на „началството“, което имъ отплаща съ презрение.

Азъ продължихъ пжтятъ си. Нѣщо ме тѣглеше къмъ онова мѣсто, гдѣто прекарахъ 14 месѣчния несносенъ животъ— казармата. И азъ се упжтихъ за тамъ. Преминахъ прѣзъ военний лазаретъ (болницата), който бѣше пакъ на сжщото си мѣсто, на край градътъ почти, въ едно съвсемъ не хигиенично здание. Тукъ азъ си спомнихъ за нещастната нощь, що прекарахъ веднажъ, като дежуренъ на лазарета, въ която нощь за мое нещастие умрѣ единъ още по-нещастенъ войникъ, тъй че азъ бѣхъ свидѣтель на смъртьта. Гледахъ, какъ угасваше живота на единъ човѣкъ, безъ да му помогне нѣкой въ нѣщо. Този нещастникъ бѣше войникъ отъ една рота, на която ротний командиръ имаше много малко човѣщина. Както можахъ тогава да науча, нещастний войникъ всѣки день билъ изложенъ на непоносимитѣ му удари на всѣкадѣ по тѣлото само за туй, че не можалъ добрѣ да стреля. Нещастника силно заболява отъ гърдоболъ и въ оная нощь, когато дежурихъ, напущаше за винаги свѣтътъ, за да си почини и да се отърве отъ несносний животъ. Азъ видяхъ старий фелшерь П., отъ когото пищяха и здрави и болни войници, който ги биеше и пъдяше изъ болницата подъ предлогъ, че „не сж болни“, макаръ че тия последнитѣ да примираха отъ болѣсть. Видяхъ и нѣколко болни войници, облечени въ болнични дрехи и шапки, които показваха изъ прозорцитѣ испититѣ си лица. Тѣхний погледъ бѣше печаленъ и

безнадеженъ, защото тѣ знаяха, че щомъ веднажъ влѣзатъ тукъ нѣмаше излизание, че отъ тукъ пѫтятъ е въ черната земя.....

Излѣзохъ на край градътъ. Отъ тукъ виждахъ вече онии здания, дѣто живѣехъ толкова време като арестованъ-затворнически животъ. Тѣ бѣха на около единъ километръ далечъ отъ градътъ, изолирани отъ общественното наблюдение. Тукъ гинѣха сили и младость на толкова стотинъ человѣка и то най-младитѣ и здравитѣ сили на обществото. Приближихъ се близо до самитѣ казарми. Понеже бѣше дѣлниченъ день, то войницитѣ се готвѣха за послеобѣдното учение. Нѣкои вече бѣха натоварени съ раницитѣ, шинелитѣ си и съ други снаряжения. Сегисъ, тогисъ приижидаха нѣкои отъ по-младитѣ офицери. Азъ познахъ мнозина, които и въ мое време бѣха въ полка. Заобиколихъ около малкитѣ дюгенчета. Едното отъ тѣхъ бѣше развалено и на негово мѣсто се строѣше здание. Бѣше въздигнато само скелета отъ кириши. На него работяха десятки войници. Зданието се виждаше, че ще бѫде доста голѣмо. Запитахъ единъ войникъ, за какво ще става това здание, той ми отговори: „нестроева рота“ и „щаба на полка“. И тукъ работяха не платенитѣ слуги — войницитѣ. Видяхъ нѣколко унтеръ-офицера, насѣдали въ механата около една маса и се разговаряха. Тукъ бѣше и моя „зводний командиръ“ Д. Н., който вижда се за туй, че бѣше повече отъ звѣръ, бѣха го произвели „фетфебель“. Мина ми презъ умътъ, какво бѣше положението на войницитѣ отъ звода ни. Този звѣроподобенъ човѣкъ бѣше оставилъ сума войници безъ зѫби. Единъ, като не можа да изстърпи мѫкитѣ, избѣга, а другъ единъ новообранецъ отъ побои умрѣ. Другиго едного войника Стефанъ Ивановъ отъ село Палицитѣ (Еленска околия) го испратиха за служитель въ дивизионната болница въ Пловдивъ, защото отъ бой му бѣше искъртилъ зѫбитѣ и бѣше craналъ неспособенъ да се храни. Другъ единъ войникъ Иванъ Запрѣновъ осакатя въ краката отъ ритание. Като лежа нѣколко мѣсеца въ лазарета, го уволниха по неспособность за войникъ. Той бѣше отъ селото Чешнигиръ Нова-Махала (Станимашко). Предъ очитѣ ми изпъкна всичко минало, като нарисовано на картина. Спомнихъ си, че единъ пѫть по заповѣдьта на ротний командиръ поручикъ, сега вече капитанъ Б., държахме на „прицелка“ по 15-20 минути и бѣгахме „бѣгомъ“ половинъ часъ, само за туй, че наший взводъ на стреля добрѣ въ „честа стрелба“. Ротний командиръ каза на взводния: „Ти трѣбва да нау-

чишъ хората си да стрелятъ". Взводния това и диреше. Смъкнеше ли нѣкой пушката отъ „прицелката", отъ умаляване на ржцѣтѣ, които отъ стеклата се кръвь бѣха посинѣли, престанеше ли въ „бѣгома" нѣкой да бѣга, десетки юмруци като градъ се изсипваха върху нещастника. А денятъ бѣше горѣщъ. Слънцето пърлеше. Рой капки потъ обливаше лицата ни, а мжчението не преставаше. Взводния стоеше подъ сѣнка, а ний се съсипвахме съ бѣгъ. Трѣбваше да искапятъ нѣколко войника въ припадъкъ на земята, за да се удовлетвори ненаситний звѣръ.

По на долѣ въ полето забелѣжихъ „вала", въ който стреляхме. Той бѣше на сжщото си мѣсто. Боже мой, за тая стрелба какви страдания се искатъ! Помня, че веднажъ ротния ми каза, когато изпустнахъ 4-тѣ куршума и то отъ силно нервно растройство, получено отъ сценитѣ, които се извършваха съ нещастнитѣ ми другари войници, на които възводния Д. Н. избиваше зжбитѣ съ юмруци :„да сваляшъ и звѣздитѣ отъ небото, не ми ли стрелишъ, не си добъръ войникъ". Азъ сега като че ли гледахъ десятки войници, обърнати срѣщу жежкото слънце съ лица плувнали въ потъ, въ пълна муниция, а по нѣкога съ раница, напълнена съ камъни, да стоятъ съ пушки предъ рамо. А тамъ нѣйдѣ, задъ стрелковата линия, цѣли редици упражняваха убийственната маршировка и бѣгъ, за наказание. Изпъкнаха ми предъ очитѣ такива ужасни картини изъ миналото въ войнишкия ми животъ, щото сърдцето ми се свиваше отъ ужасъ. Само тоя, който не е ималъ „щастието" да бжде войникъ, който не е испитвалъ тѣжестьта на военщината и каприцитѣ на галенитѣ ѝ дѣца, само той, казвамъ, не може да си представи тия нѣща, които азъ чувствувахъ тая минута.

На югъ се простираха височинитѣ, обраснали съ лозя и дървеса и много праздни мѣста. Тукъ както и на долѣ по полето произвеждахме „тактическитѣ" занятия. Прѣзъ цѣлий день, отъ сутринъ до вечерь, гонѣхме мнимия неприятель до упадъкъ на сили. Ужасното еднообразие, което сжществува въ обучението и въобще въ милитаризма, страшно ми дотѣгаше. Бѣше ми дотѣгнало да слушамъ вече по хиляди пжти приповтарянитѣ команди: „верига стани", „бѣгомъ", „често", „рѣдко", „почни" и пр. и пр. още купъ команди, които бѣха затжпили слухътъ ми.

Отидохъ да забиколя прекраснитѣ градини, които се поливаха отъ безбройно многото вадички, пуснати почти въ всѣ-

ка градина. Гжсти орѣхови, тополови и черничеви дървета покриваха цѣлата тая мѣстность, въ която вирѣеше гъста, дебела зелена трѣва. Стотини птичета подвръкваха отъ клонъ на клонъ, отъ дърво на дърво и чуроликаха. Славеи, заврени между сѣнчеститѣ брѣгове на по голѣмитѣ води, пеяха своитѣ мелодии и се любуваха на малкитѣ си пилета. Много млади и стари жени, мъже и дѣца работяха тукъ тамѣ изъ градинитѣ и песнитѣ на момитѣ се смѣсваха съ тия на птицитѣ. Много бѣдни женици обработваха градини съ зеленчукъ, отъ които се прехранваха. Азъ стигнахъ въ тая мѣстность. Както преди, така и сега тукъ приличаше на рай. Тукъ по тия мѣста, скритъ нѣкждѣ изъ шумака, стояхъ и прекарвахъ по цѣлъ день въ свободното си време. А то бѣше тъй кратко. . . Тукъ подъ хубавитѣ дървеса, подъ сладкитѣ песни на птичкитѣ и въ повечето случаи, подъ звуковетѣ на жалнитѣ песни на градинаркитѣ, азъ си отпочивахъ и мечтаяхъ за свобода, за добъръ животъ. О, азъ си спомняхъ, какъ тая дума — свобода звучеше въ ушитѣ ми, когато я изговаряхъ въ нѣкоя пѣсенъ! Сѣднахъ на зелената и още мокра отъ дъжда трѣва, даже легнахъ край една вадичка, която безгрижно влечеше мжтната си вода и оплодотворяваше земята. Тя бѣше свободна както и азъ сега. Бѣхъ дошълъ, тукъ дано распъдя отъ себѣ си тѣжкитѣ мисли въ тая хубава и поетична мѣстность, но напразно. Тѣ бѣха се тъй дълбоко загнѣздили въ душата ми, щото нищо, нищо не бѣше въ състояние да ги отвлече. Нито хубавата мѣстность, нито бързотечната вадичка, нито пъкъ славейскитѣ песни. Азъ и сега виждахъ, че всички тия нѣща сж свободни, и безпрепятственно вадата си тече и славея пее. Ала на нѣколко стотина раскрача отъ тукъ, въ онова здание има стотина хора, лишени отъ тая свобода. Нѣколко войника не далечъ отъ мене перяха дрехи въ бакитѣ (сждове за едение). Вижда се да сж свободни отъ заиятия по нѣкои причини. Азъ се приближихъ къмъ тѣхъ. Тѣ бѣха отъ кашеваритѣ (така наричатъ войницитѣ, които приготовляватъ храна за войницитѣ отъ полка). Размѣнихъ нѣколко думи и си тръгнахъ за къмъ градътъ. Извръщахъ се нѣколко пъти да изгледвамъ зданието. Изъ пжтятъ срѣщнахъ ротния си командиръ—капитанъ Б. и понеже минахъ отъ него на 100—200 крачки на страна, той не мѐ забелѣжи, а и азъ никакъ не желаяхъ да се срѣщамъ съ тоя „казарменъ герой". Срѣщата на тоя човѣкъ ме повърна на много мисли. Спомнихъ си, че той веднажъ пакъ за

стрелбата изкарваше войницитѣ изъ ротата, които не стреляха добрѣ и на всѣкиго избиваше „мордитѣ“, както той се изразяваше, като се заканваше, „че ще ни изсуши като чирози отъ бѣгъ на юлското слънце, ако не сме му стреляли добрѣ“. Спомнихъ си, че единъ денъ той нанесе ужасенъ побой на войника Апостолъ Христевъ отъ с. Широка Лѫка, защото билъ открадналъ пари и тютюнъ отъ другъ единъ войникъ — турчинъ. Не стигаше това, но го и даде подъ сѫдъ. Между другитѣ сѫдии бѣше и той членъ на сѫда. Войника осѫдиха на 3 мѣсеца затворъ. Другъ единъ войникъ Манолъ Николовъ, който избѣга, защото не можеше да търпи побоитѣ на взводния си командиръ и когото хванаха, го даде въ сѫдъ и като сѫдия го осѫди на „повтори разрѣдъ поведение“, което ще рече, че войника трѣбва да служи, следъ като уволнятъ наборътъ, му още 6 мѣсеца. Правосѫдието за тоя г-нъ Б. игра. Той бѣше всеизвѣстенъ по своитѣ грубости и побои на цѣлий полкъ.

По нататъкъ срѣщнахъ капитана В. и веднага ми се испрѣчи предъ лицето една ужасна картина. Тоя капитанъ еднажъ съ гола шашка рани главата на единъ войникъ само за туй, защото „испортилъ билъ залпа“. Войника бѣше отъ Пловдивъ и се казваше Димитръ Костадиновъ. Лежа нѣколко време въ болницата. Той бѣше и заведующий на учебната команда“, въ която бѣше и пишущия. Войницитѣ отъ ротата му пищяха отъ него.

Влѣзохъ въ градътъ. Следъ като обиколихъ нѣколко мѣста и хора, съ които се познавахъ, се отправихъ обратно за градътъ Пловдивъ.

На връщание дъждътъ бѣше престаналъ и тукъ тамѣ изъ разреденитѣ облаци проблѣщукватъ лѫчи отъ слънцето, което искаше да огрѣе. Сега бѣхъ самичекъ въ файтона и съ горнитѣ мисли и впечатления стигнахъ въ градътъ Пловдивъ. Спомнихъ си пословицата, която казва; „изсказани кахъри биватъ по леки отъ неизказанитѣ“, и нека читательтъ мя прости, ако тѣ сѫ не добрѣ изказани.

И-нъ В-въ

Проблемата на богатството.

ИНДУСТРИАЛНОТО И ЗЕМЛЕДѢЛЧЕСКО ПРОИЗВОДСТВО НА ЦИВИЛИЗОВАНИТѢ СТРАНИ.

отъ

Désiré Descamps.

I. Гладътъ, всемирна болесть; търсение на храна. — II. Игото на стомаха; изворитѣ за живѣение. — III. Човѣшкото творение; земледѣлчески храни; индустриални продукти. — IV. Распилѣвание на работнитѣ сили, пречкитѣ представени на земледѣлческото производство, — на индустриалното производство. — V. Земледѣлието утрѣ, бѫдѫщата индустрия; край на земледѣлието. — VI. Изхарчвание на работнитѣ продукти; Еволюция или Револющия.

Земята е нашата майка. Фауната и Флората които я покриватъ сѫ излѣзли отъ нейнитѣ недра. Отъ нейната почва тѣ изваждатъ всѣкидневната си паша.

Живота прогрессира. Всѣки день неговата власть се увеличава.

Човѣкъ е укротилъ природнитѣ сили. Той е станалъ господарь на нейнитѣ растения. Дивото животно — неговия най-старъ братъ — отстѫпва предъ него; неговитѣ общества се разсипватъ, неговата способность за раждание се намалява; изворитѣ за неговото хранение се пресушаватъ. Утрѣ то не ще сѫществува вече.

„Човѣка животно (La bête humaine) нѣма да бие вече своитѣ „нисши братя". Тѣ сѫ побѣдени. Колко изъ между тѣхъ испълняватъ вече, въ настоящия часъ, ролята на роби? — колко му доставятъ работа, мѣсо, млѣко, яйца, кожа, косми, пера и т. н.? Другитѣ ще се подчинятъ или ще загинатъ

Земята става рай, — рая на баснята — поставенъ тъй, щото да може да задоволява нуждитѣ, вкусоветѣ и удоволствията на „царя на вселенната".

Каква ирония!

Подъ покрива на тъзи плодородна и великодушна растителность, близо до това покорено и преданно животинство, човѣка страда отъ гладъ — и по нѣкога умира!

Господарь на свѣта — той носи синжиритѣ произлѣзли отъ неговата ковачница, както се прегърбва предъ боговетѣ, които е създалъ. Суверенъ (върховенъ господарь) на най-могѫщитѣ природни сили — той е робъ на економическитѣ сили, дъщери на неговитѣ богатства. Неговото земледѣлие покрива почвата съ жъртви— и нему

---

*) Изъ «La Revue» socialiste, fondée par Benoît Malon, directeur Georges Renard, № 148, Avril 1897. Paris.

му липсва хлѣбъ. Неговата индустрия приготвя повече продукти, отъ колкото може да консомира (употрѣби) — и всѣкой день, тѣзи сѫщитѣ продукти му липсватъ.

Защо тъзи дълбока мизерия въ средата на тъзи чудесна изобилность?

Защото обществениото тѣло е разяждано отъ единъ ненаситенъ паразитъ: капиталиста.

Кой поглъща богатството? — Настоящия етюдъ ще ни научи.

I.

Ти ще ѣдешъ
Genèse.

Човѣкъ диша и ѣде.

Отъ люлката до гроба, той длъженъ е да иска: отъ атмосферата, неговия кислородъ; — отъ водата, нейния водородъ; — отъ растението и животното, тѣхния въглеродъ и азотъ.

Атмосферата го храни тритѣ четвърти. Безплатно и безъ умора, тя му отпуща своя кислородъ.

Това е много, безъ съмнение, но това не е достатъчно.

Човѣшката машина не може да функционира безъ въглеродъ, безъ азотъ и безъ водородъ.

Отъ тамъ, за нея (човѣшката машина) — както и за всичката земна фауна — висша необходимость е да поглъща всѣки день едно извѣстно количество храни отъ различно произхождение.

Растителното и минералното царство съдѣйствуватъ много за една голѣма часть отъ това подържание, но животното царство, уви! трѣбва сѫщо да достави своята часть.

Борбата на видоветѣ е много распространена върху нашата земя. Това е едно следствие отъ бѣдностьта на въздуха. Животнитѣ се раскъсватъ по между си и ѣдятъ растенията, защото атмосферата не е достатъчно хранителна.

Гладътъ е всемирна болесть. Всичкитѣ сѫщества я чувствуватъ. Всички дѣйствуватъ да я укротятъ.

* * *

Да се ѣде! Нужда по-повелителна отъ тъзи не сѫществува. Да я задоволи е била първата грижа на човѣка.

Преди даже да се отдѣли отъ подобния си типъ, ний го виждаме да се снабдява съ инструменти за работа. Брадвата отъ изгладенъ камакъ отъ станциитѣ на Néanderthal и на Naulette не е ли едно средство за производство? Да се въскачиме още по-горѣ въ предисторията на човѣшкия видъ. Тоягата на третичния антропопитекъ не е ли едно сечиво — едно сечиво преди появяванието на човѣчеството?

Човѣка се е съединилъ съ човѣка. Зачатъцитѣ на обществата сѫ се образували. Защо, ако не да се направи по-лесно — по-полезно — търсението на прехраната?

Земледѣлието и опитомяванието на животнитѣ сѫ биле прак-

тикувани. Защо, още единъ пѫть, ако не за да се усигорятъ изворитѣ за храна и друго, безъ които живота е невъзможенъ?

Цивилизацията се появи, увеличавайка производителностьта на индивидуалнитѣ усилия. Искуството, индустрията, търговията, мореплаването . . . . всичко е било създадено, за да се направи по-изобилна и по-премѣняема човѣшката храна.

Машината е разгледвана като фея освободителка на човѣчесвото, още превито подъ игото на гладътъ.

Възможно ли е, въ настоящия часъ, побиранието на всичкитѣ хора въ блаженството (au banquet) на живота?

Това е нуждно да се търси.

II.

Трѣбва хлѣбъ.
P. DUPONT.

Казватъ: „човѣкъ не живѣй само съ хлѣбъ".

Безъ съмнение, но безъ хлѣбъ живота е невъзможенъ. Науката и философията, изящнитѣ искуства и добрата литература могатъ да развиватъ ума и да облагородяватъ сърдцето. Тѣхното дѣйствие върху огладнѣлия коремъ е нула.

Дълго сѫществуванието на човѣка е текло върху бойното поле за работа, съ чело наведено къмъ земята, съ гръбъ превитъ отъ тѣжината на сечивата. Дълго стомаха е царствувалъ надъ мозъка. Кой може се нарече свободенъ, ако му липсва храна. Гладътъ е найтѣжкия синжиръ на свѣта. Добросъстоянието, ето майката на всички свободи. Прогреса ни го носи. Неговото дѣйствие бѣше слабо въ угаснапитѣ вѣкове. То е бързо днесъ. Нашия вѣкъ направи повече за економическото освобождение на индивидуума (личностьта), отъ колкото всичкитѣ срѣдни вѣкове.

Търпение! Игото на стомаха се улекчава. Социализма ще избави човѣка.

Една „освободителка" ни е родена, Машината. Тя расте на „сила" и на „умъ". Всѣки день, тя повдига нѣколко чела, освобождава нѣколко рамена. Всѣки день сѫщо, тя показва врѣдностьта на капиталистическия режимъ и необходимостьта отъ една реформа отъ общественъ редъ. Не на празно тя говори на пролетарията отъ двата свѣта. Увеличающата могѫшественность на социалистическата армия свидѣтелствува сладкодумно.

* * *

Колко сме далечъ отъ времето когато „човѣка животно" (La bête humaine) се скиташе въ дълбочинитѣ на боритѣ, като се диспютираше съ звѣроветѣ за една слаба плячка — и имъ служаше нѣкоги за паша.

Да укроти своя гладъ, изглежда да е била единствената мисъль на първобитния човѣкъ, въ продължение на единъ дългъ редъ вѣкове. — Това е още тъй за дивака.

Храната е рѣдка върху необработени почви. Ловжийството и

риболовството сѫ малко плодовити. Ордиитѣ се скитатъ тукъ тамъ за търсение на храни рѣдко достатъчни. Населението е съвършенно рѣдко. Десеть хиляди цивилизовани фамилии ще живѣятъ въ охолность, гдѣто расте само единъ Червенокожъ.

Споредъ прогрессирането на човѣка, той изважда отъ земята една по изобилна храна. Овчаръ, той експлоатира животното. Земледѣлецъ, той обработва растения. Индустриалецъ, той си служи съ всичкитѣ природни богатства.

Колкото населението е гѫсто, толкова неговата сила е по-голѣма, толкова по-производителна е неговата работа, толкова по-изобилни сѫ неговитѣ срѣдства за сѫществувание.

Опитомяванието на животнитѣ е не познато на членоветѣ на ордията. Земледѣлието не е било никоги практикувано отъ номадскитѣ (чергарски) челяди. Индустрията не е възможна, освенъ за народи организирани въ общества.

Охолностьта е не позната на чергарскитѣ народи по пустинитѣ.

Цивилизованитѣ сѫ я намѣрили чрезъ съединение на тѣхнитѣ усилия, толкова по-могѫщо съединение, колкото сѫ по-многобройни.

III

Възможностьта, съ помощьта на общественното производство, да се осигури на всичкитѣ членове на обществото не само едно материално сѫществувание, напълно удовлетворително, което ще се удобрява се повече и повече, но да имъ гарантира, въ сѫщото време, свободно развитие на всичкитѣ имъ физически и умственни способности, тъзи възможность сѫществува сега, за първий пѫть, но тя сѫществува.

F. ENGELS.

Мизерията на диващитѣ, распръснати на малки групи по широкитѣ територии, е явна, ще кажатъ, но храната не липсва ли сѫщо и на цивилизованитѣ народи?

Не!

Една преголѣма работа е била извършена отъ човѣка отъ епохата, когато слабъ и обезорѫженъ предъ лицето на природата, той се бореше за живота си, за жертвата си и за своя покривъ съ дивитѣ животни. Мечката, хиената, вълка, лева, тигъра, чакала — неговитѣ тогавашни неприятели — сѫ биле истласкани къмъ ненаселенитѣ страни. Тѣхнитѣ дни сѫ прочетени. Кучето, котката, коня, магарето, вола, овцата, свинята, козата и т. п. сѫ биле опитомени. Почвата е била разработена. Дивото растение е отстѫпало мѣсто на култивираното растение. Горитѣ сѫ биле очистени. Блатата сѫ биле исушени. Най-бѣднитѣ почви сѫ биле наторени, исушени, оросени. Кладенцитѣ сѫ биле пробити чакъ въ сърдцето на най-негостоприемнитѣ пустини. Многочисленни градове сѫ се построили въ околноститѣ на моретата и брѣговетѣ на рѣкитѣ. Канали сѫ биле прокарани. Пѫтищата препрѣчватъ глобуса по всички посоки. Морета

сѫ биле исчезнали. Мореплаването е станало възможно по дължината на баиритѣ, въ малкитѣ и голѣмитѣ рѣки. Една голѣма мрѣжа отъ желѣзни пѫтища, телеграфни и телефонни линии покриватъ свѣта. Подморски жици съединяватъ континентитѣ. Планинитѣ сѫ пробити. Провлаци сѫ биле пресечени. Мостове сѫ биле хвърляни върху рѣкичкитѣ, рѣкитѣ и морскитѣ рѫкави. Аеростати се издигатъ въ въздуха. Кораби плуватъ върху вълнитѣ. Нѣдрата на глобуса сѫ биле раскопани; всички употрѣбяеми метали и всички предмѣти за горѣние. Вѣтъра, свѣтлината, топлината, водната пара, електричеството . . . . сѫ укротени и поробени. Едно човѣчество отъ желѣзо и стомана е създадено, за да освободи отъ работа живота, мислящото и обичливото човѣчество. Великолѣпни палати, чудесно богати съ произведения на искуството, на науката и на философията сѫ се издигнали подъ различни ширини. Тайнитѣ на природата сѫ биле открити. Мистерията на живота е била обяснена. Човѣкъ управлява свѣтовната панорама. Той може да се гордѣй съ своето произведение. То е грандиозно. То е горделиво.

Земята безъ паразититѣ, които я ограбватъ и обесплодяватъ, ще бѫде единъ прелъстителенъ Рай.

Тя изобилствова съ богатства.

Почвата и индустрията произвождатъ въ изобилство: хлѣбъ, зеленчуци, плодове, месо, риба, дрѣхи, обуща, гориво и т, н. Храната, облѣклото, топливото съ една дума: необходимото за подържание на живота съществува въ достатъчно голѣмо количество, за да могатъ всички да ядатъ спорѣдъ гладътъ си, да се обличатъ споредъ вкусътъ си и да се топлатъ, когато почувствуватъ нужда.

Ний твърдиме. Трѣбва да се докажи.

Това ще направятъ подиришнитѣ данни.

По добрѣ отъ великолѣпни дисертации, тѣ ще установятъ справедливостьта на нашитѣ казвания и несъобразностьта — за да не кажемъ нѣщо повече — на буржуазното общество, което ражда една голѣма мизерия отъ едно още по-голѣмо богатство.

* * *

Спорѣдъ автора на **Продуктитѣ на земята** (1885 г.) населението въ Европа и Американскитѣ Съединени Щати, располага годишно съ единъ хранителенъ бюджетъ по-голѣмъ отъ 400 милиона метрически тѣла.

Това, наистина, излиза и отъ следующата таблица, която заемаме отъ него:

Годишно производство на хранителни вещества распредѣлени въ Евр[illegible]а и Съединенитѣ Щати.

Вещества.	Тѣжината въ метрически тонове.
Пшенич[illegible]нъ хлѣбъ	52,088,400
Хлѣбъ [illegible]тъ други житни растения	172,500,000
Разл[illegible]и зеленчуци и плодове	158,500,000
Зах[illegible]отъ цвѣклю и медъ	2,300,000

Месо отъ касапницитѣ и птици	19,958.860
Млѣко	70,000,000
Яйца	744,000
Риба, Молюски и (Миди) Ракови (Раци) . .	4,000,000
Всичко . .	429,091,260
Всичко (хиляди литри)	12,000,000

Населението въ Европа и Съединенитѣ Щати е 387 милиона личности.

На всѣка отъ тѣхъ възможно е, значи, да се достави всѣки дневно 3 килограмма 38 грамма хлѣбъ, зеленчуци, плодове, медъ, захаръ, месо, млѣко, яйца, риба и т. н. и почти 8 сантилитри и половина вино, или на година 1109 килограмма твърди хранителни вещества и 31 литра вино.

Една такава хранителна печалба достатъчна ли е?

Да.

Възрастния човѣкъ изгубва всѣкидневно чрезъ отдѣляние и различни исхвърляния, сиречь, чрезъ бѣлодроблото дишание, чрезъ отдѣляние на влага и испарение чрезъ поритѣ на кожата, чрезъ пикочьта и т. н., 330 грамма въглеродъ и 20 гр. азотъ. Храната трѣбва да ги достави. За да се живѣй нормално, човѣкъ трѣбва да поглъща всѣки день достатъчно третични вещества (хидро-въглероди и въглехидрати), и четворни вещества (азотни продукти) за да бѫде всѣкоги въ равновесие бюджета на организма.

Какво тегло отъ хранителни материи представлява нашата всѣкидневна порция храна? 1,000 гр. хлѣбъ, зеленчуци и т. н. съдържатъ приблизително 300 гр. въглеродъ и 10 гр. азотъ; 300 грамма месо, сирене, яйца и т. н. набавятъ около 30 гр. въглеродъ и 10 грамма азотъ. Значи на 1300 грама хранителни вещества и опредѣлената сума въ продуктитѣ, които възрастния човѣкъ трѣбва всѣкидневно да употрѣбява. Това прави за една година 365 килограма третични вещества и 109 килограма четворни вещества или изцѣло 474 килограма хранителни материи за всѣки възрастенъ човѣкъ.

„Ако се обърнемъ къмъ сумата на производството за хранителни вещества, дадена по горѣ, казва цитирания авторъ, може да се види, че нуждитѣ на населението въ Европа и Съединенитѣ Щати може да бѫде широко задоволено. Трѣбва на жителитѣ отъ тѣзи страни (даже като се предполага, че иматъ всички нужда отъ порцията на възрастния, което не е тъй) 474 килограма хранителни вещества на глава и за година. Земята, добродѣтелката, имъ доставя 1109 килограма, сиречь пове е отъ два пѫти необходимото количество."

Въ сѫщность, като се смѣта 474 килограма на глава отъ населението, 387 тѣхъ милиона цивилизовани, на които ний установяваме срѣдствата за прехрана ще консомиратъ (употрѣбятъ) 183 милиона и 438 хиляди тона годишно. Производството ще бѫде 429 милиона 91 хиляда и 260 тона, не 387, а 905 милиона

ще може да храни Европа — Американската почва. Масата е сложена значи — отъ сега още — за 518 милиона отсѫтствующи. Животнитѣ и фабрикуванието на спиртнитѣ питиета мотатъ да консомиратъ 120 милиона тона. Остава по малко отъ 125 милиона, 653 хиляди и 260 тона, или порцията на 265 милиона жители.

* * *

Ако земята доставя на човѣка двойно отъ това, което му е необходимо, за да живѣе охолно, не трѣбва да се мисли че индустрията е по-малко великодушна.

Отъ представенитѣ данни отъ автора на Продуктитѣ на индустрията (1887 г.) излиза, наистина, че облеклото, обущата, топливото, освѣтлението и т. н. съществуватъ въ изобилие въ всичкитѣ цивилизовани държави.

Търговската стойность на индустриялното производство въ Европа и Съединенитѣ Щати се въскачва, всѣка година, на повече отъ 800 милиона лева.

Следующата таблица изяснява това:

Годишното индустриялно производство въ Европа и Съединенитѣ Щати.

	Стойность въ милиони левове
Велико-Британия	22,500
Франция	13,000
Германия	12,000
Руссия	6,000
Австро-Унгария	5,250
Белгия	3,000
Италия	2,925
Испания	2,400
Холандия	1,000
Скандинавия	925
Швейцария	800
Портогалия	500
Дания	400
Турция-Гърция	20
Дунавскитѣ Княжества	5
Съединенитѣ Щати	26,000
Менерални и растителни вещества за горѣние, не употрѣбени въ самата индустрия	3,000
Всичко	99,725
Повече отъ индустриялнитѣ продукти иматъ една продължителность отъ много години. Годишната дѣйствителна стойность на индустриялнитѣ продукти трѣбва, значи, да бѫде увеличена най-малко съ двѣ трети или съ	65,150
Което дава една сума отъ	164,875

Търговската стойность като бжде срѣдньо 5 пъти по-голѣма отъ фабричната цѣна*) то индустриялното производство въ Европа и Съединенитѣ Щати се възкачва на милиона левове . . 824.375

Распредѣлена на 387 тѣхъ милиона жители, които наброяватъ тѣзи страни, пада се една сума отъ 2104 лева на глава или 10,520 лева на фамилия отъ петь члена.

Анонимния авторъ, отъ когото ний заемаме тѣзи данни, опредѣля 600 лева годишнитѣ разноски на една охолна личность; топливо и освѣтление 180 лева; облекло и обуща 450 лева; второстепенни разноски 70 лева, 232 милиарда и 200 милиона лева ще бждътъ достатъчни, значи, за да се усигури добрѣ състоянието на всичкитѣ жители въ Европа и Съединенитѣ Щати.

Извадена тъзи сума отъ стойностьта на цѣлото производство, остава единъ остатъкъ отъ 582 милиарда и 150 милиона лева.

Ако допуснемъ, съ цитирания писатель, че половината отъ тази сума е употрѣбена за работа отъ обществена полѣзность (поддържание на жилища, построявание нови, желѣзни пжтища, канали и т. н.) остава, значи, на расположение едно количество стоки по настощемъ распилени на чиста загуба, най малко 291 милиарда лева. Това е достатъчно, за да се усигури згодностьта за живѣние (конфортътъ) на повече отъ 485 милиона хора.

IV.

Съществуванието на класситѣ врѣди на общитѣ интереси на човѣчеството. Д. Д.

Нашето земледѣлие е още въ пеленитѣ си.

Агронома Жилбертъ казваше въ 1788 г. — и ний можемъ го повтори въ настоящия часъ: „Земледѣлието прогрессира много бавно отъ Римско време насъмъ".

---

*). *„Не по фабричната цѣна ний купуваме произведенитѣ продукти, отъ които имаме нужда. Тѣзи продукти достигатъ до потребителя слѣдъ като сж минали чрезъ ржцѣтѣ на една тълпа посрѣдници, и тѣ прѣдставляватъ, въ момента когато ний можемъ да ги употрѣбимъ, една сума много по горня отъ първоначалната имъ стойность. Напримѣръ, сольта, която е смѣтана 44 лева тонътъ въ рудничнитѣ статистики, се продава на дребно 150 или 200 лева тонътъ; сжщьта струва 1,700 лева въ фабриката и 3500 или 4000 лева у бакалина; сапунътъ 620 лева тона, като излиза отъ работилницата и 1600 до 2000 лева въ дюкенитѣ; повечето тъкани, съ които си ний служиме, сж придобили една сврьхъ стойность тройна, петорна и десеторна въ момента когато ний ги употрѣбяваме като облѣкло. Има, най сетнѣ манифактурни предмѣти, извѣстни антекарски продукти напримѣръ, които ний плащеме сто пжти тѣхната дѣйствителна стойность. Невъзможно е да се смѣтне въ каква точна мѣрка, пренасянието, различнитѣ такси, търговскитѣ разноски, ползуванията на последнитѣ или работницитѣ увеличаватъ цѣната на индустриялнитѣ продукти, но може да се увѣри, че едно на друго тѣзи продукти сж добили срѣдньо една стойность осеторена на първата стойность въ момента когато тѣ сж биле дадени на потрѣбителя (консоматора)."*

Anonyme, Les Produits de l' Jndustrie (*1887*) (*Продуктитѣ на индустрията*).

Наистина, въ цѣла континентална Европа, изобщо владей още дребното производство на срѣднитѣ вѣкове

Машинизма, който е направилъ вече революция въ индустрията, е много малко измѣнилъ земледѣлческитѣ сечива.

Щомъ науката трансформира начина на обработване, продуктитѣ на почвата ще станатъ десетъ, двадесетъ, сто пъти повече.

Уви! много прѣчки има за побѣдяване! Има. Рутината, невежеството, казватъ. Безъ съмнение тѣ сж прѣчки, които трѣбва да се смѣтатъ, но тѣ не сж най голѣмитѣ.

Истинскитѣ причини на злото, по наше мнение, лежи въ режима на частната собственность.

Въ страни съ едра собственность, пространствата обработени съ житни растения намалява отъ година на година. Ирландия, Шотландия, Англия*), Унгария, Италия и т. н. се покриватъ съ блатища, съ мочурлаци, съ пасбища, съ полѣни, съ мѣстности за ловъ и т. н. Въ страни съ дребна собственность почвата, раздѣлена на бесчисленно дребни парчета**) е оставена на единъ голѣмъ земледѣлчески пролетариятъ, много бѣденъ, за да експлоатира съ познания (savamment).

Това е бивало често константирвано отъ агрономитѣ, економиститѣ и социалиститѣ.

Нищо по убѣдително отъ този пасажъ изъ — Продуктитѣ на земята:

„Настоящата общественна организация ограничава значително производството на земята: Частната собственность, подъ каквато форма да я разглеждаме, е една прѣчка за научното и рационално обработвание, което, реализирания прогрессъ прѣзъ този вѣкъ, позволяваше да се приспособи. Едрата собственность е наистина злочеста, защото тя обесплодява, отъ части, почвата въ неискустнитѣ ржцѣ на една финансова аристокрация, която, като не обработва сама, е неспособна да се ползува отъ земята както трѣбва. Дребната собственность сжщо, защото тя дава достъпъ само на отдѣлнитѣ неравни усилия и изобщо несъединяеми, които щѣха да произведатъ много по-вече, ако бѣха отправени къмъ една обща цель, чрезъ едно общо съгласие. Между туй, съвременното раздѣление на почвата съ своитѣ милиони огради или краища (синури) размѣсени, и всичкитѣ мъчнотии, които то докарва, намаляватъ значително обработваната земя; въ нѣкои страни, количеството на добрата земя изгубена за култивирането, може да се смѣтне на една четиредесета часть отъ почвата. Лесно е тогава, да се разбере, какво ще стане, ако утрѣ частната собственность изчезне, за да

*) *Въ Англия, въ продължение на 10 години (1873—1883), повръхността посѣвена съ пшеница е намаляло съ 26°/₀. Въ 1883 г. тя бѣше 1095828 хектаря срѣщу 1480575 хектаря въ 1873 г., или съ 384747 хектаря по-малко.*

**) *Въ Франция 11 милиона, 53 хиляди 702 собственника — дѣйствителни или фиктивни — притежаваха въ 1851 г. 126 милиона 210 хиляди 198 части земя. Всѣки собственникъ имаше, значи, да обработва — или да дава да обработватъ — срѣдньо 11 парчета. Ний нѣмаме по-нови официални цифри.*

стори мѣсто на колективната собственость. Днесъ всѣкий притежательъ прави отъ своя фондъ, това което иска, безъ да се грижи за обществото, въ което е задълженъ да живѣе. Ако е едъръ собственникъ, и го обхваща фантазията, да промѣни широкитѣ полета, които произвеждатъ жито, на широко пространство за ловъ, той испъжда своитѣ арендати (които взематъ земя съ южюретъ) и опустошава често нѣколко стотини ара. Спорѣдъ каприза си, той култивира или не земята, която задържа и много често, ако експлоатира самичъкъ собственостьта си, то я експлоатира злѣ, защото той познава само вѣковната рутина. Съ колективната собственость не ще бѫде вече тъй. Унищожението на всичкитѣ синури и искуственни прегради, които ограничаватъ полетата, ще докара заведнажъ на расположение едно широко пространство съвършенно непроизводително днесъ. Изцѣло реколтитѣ ще се увеличатъ значително . . . . . . Не само обработваемата повърхностъ ще се увеличи, но и самото производство, ще се остоти чрезъ единъ начинъ за експлоатация, който ще позволи приспособението на рационални и научни методи. Ний сме сега още въ варварския периодъ на екстенсивната култура, и всичкитѣ интелегентни земледѣлци признаватъ, че за да се накара земята да дава, което трѣбва да ни достави, трѣбва да се предпочетатъ начинитѣ за обработвание, на интесивната култура. Значи, никоя форма на собственостьта не може да бѫде по-добра, отъ колективната собственость, за приложението на тѣзи начини, защото тя ще сгрупира всичкитѣ распилени днесъ сили на земледѣлцитѣ и ще ги отправи къмъ общата целъ. Ний знайме, спорѣдъ това, което виждаме въ индустрията, колко силата на производството се увеличава отъ съединението на работницитѣ въ широки работилници, гдѣто всичко става съгласно правилата на науката; ний можемъ, значи, да си представимъ, какво ще стане земята, ако бѣше тъй експлоатирана отъ съединението на свободни хора, които, намѣсто да израсходватъ отдѣлно тѣхнитѣ усилия, ще ги употрѣбятъ въ една земледѣлческа работа, научно комбинирана за колкото е възможно по-голѣмо произвеждание. Това групиране на земледѣлчески работници ще има най-щастливи следствия, и съ малко работа, земледѣлцитѣ ще могатъ направи почвата да даде по-вече, отъ колкото дава днесъ. Едно добро уползотворение на естественния торъ ще е достатъчно самъ да усигури този резултатъ. Съ милиони кубически метри оставяме да се губятъ отъ плодороднитѣ надовлачания, които рѣкитѣ отвличатъ, и които можаха по-вече отъ сто пѫти да увеличатъ производителната сила на нашитѣ земи. Ще се уползотворятъ, безъ съмнение, въ деньтъ, когато частната собственостъ, като исчезне, всичкитѣ прѣчки, които се противопоставятъ на едритѣ работи за бранение на почвата, ще исчезнатъ съ нея."

(Испѣло своята пѣсень).

Частното обработвание, е свършило своето време,
Мѣстото е на общественното обработвание,

***

Плодовита е земята! Още по плодовита е индустрията въ ржката на цивилизования човѣкъ!

И между туй, едвамъ една трета отъ възрастното население се предава на работа.

„Въ Франция, казва Крапоткинъ, нѣма десетъ прѣки производители, върху тридесетъ жители. Цѣлото земледѣлческо богатство, е дѣло на по-малко отъ седемъ милиона хора и въ двѣтѣ едри индустрии — на миннитѣ и тъканитѣ — наброяватъ по-малко отъ два милиона и половина работници. — До колко се въскачватъ експлоататоритѣ на работата? Въ Англия (безъ Шотландия и Ирландия), 1,030,000 работници, мжже, жени и дѣца, фабрикуватъ всичкитѣ тъкани; малко по-вече отъ половина милионъ експлоатиратъ миннитѣ; по-малко отъ половина милионъ работятъ земята, и статистицитѣ трѣбва да преувеличаватъ цифритѣ, за да установятъ единъ максимумъ отъ осемъ милиона производители, върху 26 милиона жители. Въ дѣйствителностъ, отъ 6 до 7 милиона работници най-много сж създателитѣ на богатствата, испращани на четиритѣ страни на земното кълбо. И колко сж арендаторитѣ и посрѣдницитѣ, които прибавятъ предварително изваденитѣ доходи, върху цѣлата вселенна, като каратъ консоматоритѣ (потрѣбителитѣ), да плащатъ отъ петъ до двадесетъ пжти по-вече отъ това, което е платено на производителя?"

Господари на инструментитѣ за работа, капиталиститѣ ограничаватъ производството, за да не спада твърдѣ цѣната отъ изобилието на стокитѣ.

Тука, затварятъ работилницитѣ, напущатъ миннитѣ и т. н. Тамъ, прѣкъсватъ работата въ продължение на седмици и мѣсеци. На друго мѣсто, тѣ смаляватъ персонала, отдаденъ на производството. За да си усигурятъ пре-голѣми печалби, тѣ осжждатъ непрекъснато на бездѣйствие милиони работници.

За какво служи голѣмата армия отъ вагабонти? — тъзи отъ крадци? — населението отъ затворитѣ и тюрмитѣ, гдѣто затварятъ хора осждени на трудна работа (des bagnes)? Всичко това консомира и не произвежда нищо, което да струва.

Милиони войници, милиони служащи — трансформирани на кучета, пазачи на капитала — консомиратъ много продукти, но не създаватъ нито единъ.

Колкото пъкъ за усилията, посвѣтени за произвеждание на безполезни или врѣдни предмѣти, тѣ сж безмѣрни. „Достатъчно е да цитираме, казва Крапоткинъ, милионитѣ расходи въ Европа за въоржжение, безъ друга цель, освенъ за завладявание на пазари, за да се възложи економическия законъ на съсѣдитѣ и да се улесни вътрешната експлоатация; милионитѣ плащания всѣка година на служащитѣ, отъ всѣкакъвъ видъ, на които мисията е да подържатъ правото на малцинството, да управлява економическия животъ на нацията; милионитѣ израсходвани отъ сждитѣ, затворитѣ, стра-

жаритѣ, и всичката паплачь, което наричатъ правосѫдие . . . . . . Милионитѣ, най-сетнѣ, употрѣбени за распространение, посрѣдствомъ пресата, на врѣдни идеи, новини искривени въ интереса на тази партия, на този политически персонажъ, или на тази компания експлоататори . . . . — Израсходва се още по-вече работа на чиста загуба: тука да се продължи яхъра, кучешката кошара и стаята за слугитѣ на богатия; тамъ за да се отговори на свѣтовнитѣ каприви и на разглезенитѣ луксове на висшата аристокрация, отъ татъкъ, за да се насили консоматора да купува това, отъ което нѣма нужда, или да му се натрапи, чрезъ реклами, една стока отъ лошо качество; още по отъ татакъ, за да се произвеждатъ хранителни вещества, съвършенно врѣдни, но полезни за предприемача. Това, което е распиляно по такъвъ начинъ, ще е достатъчно, за да удвои полезното производство."

Всичко е направено отъ имеющитѣ и управляющитѣ класси, за да пресушатъ изворитѣ на богатството . . . . . и това богатство, не престава да исхвърква отъ всички страни, съ една увеличающа сила.

Днесъ, въпрѣки рутината, въпрѣки невѣжеството, въпрѣки распиляванието на работната сила, въпрѣки паразитството на сѫдията, на полицая, на войника, на свещеника, на законодателя, на политикана, на арендатора, на вагабонтина, ... и въпрѣки периодическитѣ безработици, ний виждаме да излизатъ отъ всѣки клонъ на индустриалното производство по-вече потрѣбни предмѣти, отъ колкото ний можемъ да консомираме. (следва).

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Гръцко-турската война и причинитѣ на поражението на Гърция. — Мирътъ и „Европейския концертъ". — Критския въпросъ подиръ войната. — Единодушието на силитѣ днесъ и происхождението му. — Ръстътъ и влиянието на социалната-демократия върху съвременната политика на държавитѣ.

Подиръ блокадата на Критъ събитията сѫ извѣстни. Захваща се гръцко-турската война, която се сврърши съ пълното поражение на гръцкитѣ войски, която костува на гръцкия народъ голѣми жертви, извънредно скѫпо, безъ да достигне нищо. И до войната положението на гръцкия народъ бѣше твърдѣ плачевно, но подиръ нея той ще бѫде окончателно съсипанъ материално. Гръция ще трѣбва да плати на Турция контрибуция отъ 4 милиона лири, т. е. 80—90 милиона франка! Са-

мата война ней костува ако не повече, не по малко отъ 80 милиона лева, освенъ загубата въ хора. Очевидно е, че тия грамадни расходи ще стоварятъ върху гърба на и тъй съсипания гръцки работенъ народъ. Кой. обаче, е кривъ за тия злощастия на Гърция?

Причинитѣ най-напредъ трѣбва да ги диримъ вжтрѣ въ Гърция. Има почти 70 години отъ като сжществува тя, като отдѣлна държава. Въ тоя не кжсъ периодъ тя систематически е влизала въ дългове и исмуквала жизненнитѣ сокове на елинския народъ. По-бѣдна по природата си отъ другитѣ балкански страни, Гърция почти нищо не е направила за повдигането на своитѣ производителни сили. Всички нейни сили и срѣдства се поглжщаха за поддържанието на едно управление и на учреждения, които не й даваха нищо и които далечъ не отговаряха на наличнитѣ й сили и нужди. Поддържанието на единъ царски дворъ и на военно-бюрократическата система поглъщатъ всички средства на елинския народъ и всички грамадни дългове, които Гърция е правила, безъ никаква, положително безъ никаква полза за народа, освенъ за котеринтѣ, които сж управлявали въ продължение на 70 години тая злочестна страна, за царския дворъ и неговитѣ фаворати и за бюрократитѣ. Гърция сж я управлявали, прѣзъ всичкото това време котерии отъ хора, които въ България и Сърбия, сж предадени на егоизма си, на личния си интересъ, които върху нещастията на елинския народъ обогатяваха себе си и блискитѣ си поддържници. Фаворитизмътъ и камарилството въ войската и въ всички други учреждения правятъ управлението на Гърция още по-тѣжко.

Войната й съ Турция показа, какви плодове могатъ да се пожънатъ отъ таквосъ безчестно управление на страната. Желанието на елинския народъ да се съедини въ едно цѣло, е съвършенно естественно, справедливо и напълно законно. Това негово желание при туй се съвпада съ желанието на кралската фамилия, на военно-бюрократическата и изобщо на гръцката буржуазна класса и на котеринтѣ, които управляватъ гръцкия народъ. Съединението би увеличило доходитѣ имъ, би имъ дало нови средства за поддържание на своето паразитно сжществувание. Елинския работенъ народъ, отъ когото, както сега е ясно и както е на всѣкждѣ, систематически скриваха положението на страната и състоянието на защитителнитѣ й сили, имаше право поне въ туй да се надѣва, че неговитѣ парази-

ти, които винаги се хвалятъ съ високъ патриотизмъ, сѫ направили нужното, за да се сполучи съединението. Обаче, оказа се, че неговитѣ паразити, освенъ за своето си лично положение, за нищо друго сериозно не сѫ мислѣли. Гърция се оказа съвсѣмъ не готова, за да посрѣщне следствията отъ единъ актъ за съединението на елинския народъ. Войната показа, че Гърция е безъ пушки, безъ топове, безъ всѣкакви припаси, при всичко че всѣка година военния ѝ бюджетъ поглъща най-голѣмата часть отъ общия бюджетъ; че въ войската ѝ владѣе пълна деморализация, безъ всѣкакви авторитети, на чело на която стоятъ фаворити и лакеи на диадоха (престолонаследника), самъ фатъ по въспитание и ограниченъ по природа, бездарници и глупци, които при първата срѣща на неприятеля срамно бѣгаха и причиняваха неописуемата паника въ войскитѣ. Въсхваляваната гръцка флота така сѫщо се оказа не способна за нищо. Гръцкия кралевски дворъ и гръцкитѣ управители при туй дадоха доста време на Турция, която така сѫщо не бѣше готова, да се приготви. Очевидно е, че тѣ не се надѣваха на народнитѣ сили и на народното съчувствие при обявяванието съединението на Критъ къмъ кралевството на краль Георги. При такова положение на работитѣ не можеше друго да се очаква, освенъ едно окончателно поражение на Гърция и нови нещастия за елинския народъ. Той е въ пълното си право, когато се бунтува противъ кралската си фамилия и противъ своитѣ управители. И нѣма никакво съмнѣние, че и за него спасението е въ смитанието на днешнитѣ наредби отъ лицето на земята.

Гръцкото правителство съ куражъ отхвърли всички настоятелни предложения на силитѣ да очисти Критъ, да повика назадъ войскитѣ си. Както казахме по-горѣ, тоя куражъ на гръцкото правителство произлизаше не отъ съзнанието на своята готовность да посрѣщне следствията отъ своитѣ дѣйствия, а отъ външни обстоятелства. Сега е вече извѣстно, че гръцкото правителство е било насърчавано отъ кабинета на Солсбери. Наистина, английското правителство помогна на Гърция, съ протаканието на преговоритѣ за блокадата на Критъ, да испрати на войскитѣ си въ острова припаси за шесть мѣсеци, както и съ отказа си да се присъедини къмъ мнението на другитѣ правителства, да се наложи блокада и на по-важнитѣ гръцки пристанища. Но английското правителство повече

нито можеше нито искаше да направи за Гърция. Английското правителство, като насърдчаваше гърцкото въ елинската кауза, се ръководѣше отъ чисто егоистични побуждения. Сега добрѣ се знае, че английското правителство отдавна се стремѣше да земе островъ Критъ за себе си. Не еднажъ тя е предлагала да го купи отъ Турция. Така щото, английското правителство, като насърдчаваше гръцкото правителство къмъ заемането на острова съ войски и провъзглашението му за съединенъ къмъ владѣнията на краль Георги, то, английското правителство, въ никой случай не е дѣйствувало безъ задни цели. Английското правителство се надѣваше, че съ провъзглашението съединението на Критъ къмъ Гърция, ще стане едно заплитание на Истокъ и по тоя начинъ ще отвлече вниманието на другитѣ сили отъ най-новитѣ дѣйствия въ далечния югъ на Африка. Въ това сжщото време, когато се изострюваше гръкотурската расприя и другитѣ сили бѣха не на шега загрижени, английското правителство бързаше да усили военно-морскитѣ си сили въ южна Африка, съ цель да нападне и подчини Трансваалската република, а така сжщо да увеличи владѣнията си въ севѣрна Африка. Но заплитание на Истокъ не произлезе, и расприята се ограничи само между Гърция и Турция. Отъ друга страна, другитѣ сили макаръ и много загрижени отъ тая расприя, зорко следяха дѣйствията на английското правителство, особенно Руссия и Германия. Старанието му да разрѣши въпроситѣ, които го занимаватъ въ севѣрна Африка въ едно мирно споразумѣние съ абиссинския негусъ, бидоха осуетени отъ влиянията на другитѣ сили; на югъ въ Африка сжщо така то несполучи, поне до сега то никакви дѣйствия не предприема; въ сжщото време се захващатъ смущенията въ английска Индия и не скриваемитѣ днесъ претенции на афганистанския емиръ да испжди англичанитѣ отъ Индия и да я подчини подъ своята власть. Вследствие на всичко това, английското правителство бѣше принудено оффициално да се съглашава, разбира се, следъ извѣстни „възражения“ и протакания, съ „европейския концертъ“. Английското правителство очевидно не очакваше такова единодушие по гръко-турската расприя на „европейския концертъ“, каквато той наистина показа. Трѣбва да се признае, че тоя последния показа едно забелѣжително единодушие въ смазванието и недосмазванието на единъ народъ, на Гърция.

Друго едно обстоятелство, което накара английското правителство да насърдчи гръцкото, е политика на русското спрямо тоя островъ. Напоследъкъ русското правителство бѣше влѣзло въ преговори съ Турция, за да ѝ отстжпи едно отъ пристанищата на острова, на което да държи своя ескадра. Осжществлението на тоя русски планъ би било много опасно за плановетѣ на Англия. Руссия тогава би се намѣрила предъ вратитѣ, тъй да се изразимъ, на Цариградъ и би заела едно твърдо положение на Средиземното море и на входа въ Дарданелитѣ. Въ сжщото време това би означавало свободно минаване за русскитѣ военни сили прѣзъ дарданелския проходъ. Вѣковното русско стремление, за достигването на което Руссия въ разни времена прибѣгвала е до заевователната политика и до мирнитѣ завладявания, по-често до заевоваимата, е било излизанието ѝ отъ Черното море прѣзъ Дарданелитѣ въ Средизеното. Това именно излизание на Руссия и плаши сериозно капиталистическа Англия. Руссия все повече става капиталистическа страна, и ако сега не е още толкосъ опасенъ конкурентъ за Англия, то въ близко бждаще може да ѝ бжде твърдѣ опасенъ. Английската капиталистическа буржуазия и днесъ вече доста е оплашена отъ конкуренцията на другитѣ капиталистичееки страни. Напоследъкъ тя вече захваща да се отказва отъ безграничната свободна търговия и да вика за едно покровителство на „отечеств. индустрия“ отъ външната конкуренция. Тази опасность е причината, дѣто Англия се явява най-голѣмия противникъ на русскитѣ стремления. И отъ Стълкновението на тия различни интереси на голѣмитѣ капиталистически държави проистича днешната европейска обща политика, която най-много е пагубна за малкитѣ държави.

Гръцкото правителсто очевидно е расчитвало главно на това стълкновение на интереситѣ между великитѣ сили и се е надѣвало, че „европейскиятъ концертъ“ въ тоя случай нѣма да се осжществи и не ще може да дойде до единодушие. Обаче „концертътъ“ излезе не само единодушенъ, но и много последователенъ. Следъ побѣдоносното завземание на Тесалия отъ турскитѣ войски и следъ като гръцкото правителство предаде „интереситѣ на Гърция въ ржцѣтѣ на великитѣ сили“, „европейски концертъ“ се залови съ още по-голѣмо единодушие да спасява кралската фамилия и управляющитѣ елинския народъ отъ неизбѣжната опасность на една вжтрѣшна революция. „Кон-

царьтъ" веднага следъ това заповѣда на Турция да спрѣ своето побѣдоносно шествие и наложи условията на мира. Турция испразднува Тесалия и се връща въ старитѣ си граници, а Гърция плаща 4 милиона лири контрибуция. Въпрѣки категоричното заявление на силитѣ, че нито една отъ воюющитѣ страни нѣма да получи никакви ползи отъ войната, обаче тѣ днесъ налагатъ на Гърция контрибуция. Това се разбира, че така трѣбва да бѫде. Ако испразднуването на Тесалия е необходимо за запазването честьта и положението на кралевската фамилия и на управляющитѣ. Въпросътъ за контрибуцията не се касае до тѣхъ, а до гръцкия работенъ народъ. А, че послѣдния се съсипва, за „европейския концертъ" това съвсѣмъ не важи, толкосъ повече, четиритѣ миллиони лири ще отидатъ въ рѫцѣтѣ не на турцитѣ, а на самитѣ „концертанти". И всичко това „европейския концертъ" го извършва наистина съ небивало единодушие.

Въ тоя моментъ, когато пишимъ тия редове, гръко-турската расприя може да се счита вече свършена и въпросътъ за мира окончателно рѣшенъ. Относително Критския въпросъ, до сега той стоеше на заденъ планъ и въ положението до гръко-турската война. Въпросътъ навѣрно ще се свърши съ автаномия на Критъ. До въвеждането на автаномията, обаче ще мине още доста време, както се вижда. Два важни въпроса предстоятъ да се рѣшатъ; Кой да бѫде губернаторътъ на Критъ и за очистването на острова отъ турската войска. Относително губернатора „европейския концертъ" още не може да дойде до едно рѣшение. Една часть отъ него намира най-подходящъ за генералъ-губернаторъ бившия прѣдсѣдатель на Швейцарската република — Нума Дрозъ; но другата часть, именно тритѣ европейски империи, а тъй сѫщо и Турция сѫ противъ кандидатурата на Дроза. Послѣдния е извѣстенъ, като явенъ врагъ на Турция, при туй като гражданинъ на республиканска Швейцария, въспитанъ въ республикански-демократическитѣ понятия, той естественно не може да вдѫхва никакво довѣрие на правителствата на тритѣ империи, и още по-малко може да вдѫхва довѣрие на Султана. Освенъ туй, до колкото е извѣстно Н. Дрозъ туря непремѣнно условие за приемането на генералъ-губернаторството на Критската автономия да бѫде сѫвършенно независимъ отъ консулитѣ. Колкото до испразднуването на острова отъ турскитѣ войски, то Турция не само нѣма намѣ-

рещие да го испразднува, но тя напослѣдъкъ се готви да прати нови войски. Вследствие на това, до окончателно рѣшение на Критския въпросъ ще мине още доста време. Прочее, „европейския концертъ“ е твърдо рѣшенъ, както се вижда, да уреди въпросътъ, безъ да допустне нови усложнения. Но каквото и да бѫде разрѣшението на Критския въпросъ, едно остава несъмнѣнно, че критяцитѣ съвсѣмъ не сѫ доволни отъ автономията. Тѣ продължаватъ още съ орѫжие въ рѫка да се борятъ и заявяватъ, че нѣма да сложатъ орѫжието, додѣто не се съединятъ съ своитѣ съотечественници, додѣто Критъ не се присъедини къмъ гръцкото кралство. Великитѣ държави, нѣма съмнѣние ще накаратъ критянитѣ съ сила да се подчинятъ на тѣхното рѣшение; но усмирението имъ ще бѫде само временно, Въ едно близко бѫдѫще тѣ пакъ ще се повдигнатъ, и „концертътъ„отново ще бѫде принуденъ да се занимава съ „опасния въпросъ“. Нъ ще ли той тогава да бѫде пакъ тъй единодушенъ?

При разгледванието на днешното положение на общоевропейската политика неволно изниква въпросътъ:-при явното противоречие на интереситѣ на европейскитѣ сили, коя е причината, гдѣто тѣ днесъ се явяватъ тъй единодушно въ явно несправедливи дѣла? Извѣстно е, че главно побуждение къмъ съгласието на силитѣ депломатитѣ изваждатъ опасностьта отъ една обща война за народитѣ и цивилизайията. Дѣйствително, следствията отъ една обще-европейска война могатъ да бѫдѫтъ най-опасни. Но за кого? Изучванието на съвременното положение на европейскитѣ държави ни убѣждава, че въпросътъ съвсѣмъ не е въ опасностьта за народитѣ и цивализацията отъ една обща война. Отъ такава една война опасноститѣ за народитѣ и цивилизацията едва ли ще бѫдатъ по-голѣми отъ ония, които създава днешното положение на работитѣ въ Европа. „Въорѫжения миръ, казватъ е много по-опасенъ отъ самата война“. И това е съвършенно справедливо. Че европейскитѣ сили, когато говорятъ за опасноститѣ отъ една обща война, нѣматъ предъ видъ народитѣ и цивилизацията, се вижда отъ туй, че тѣ се готвятъ, щото при първия удобенъ случай да се хвърлятъ едни срѣщу други. Никакъвъ други смисълъ нѣматъ грамаднитѣ въорѫжения и увеличение на милитаризма, подъ които днесъ пѫшкатъ народитѣ и които прѣчатъ на културното имъ развитие. Опасностьта очевидно е нито за народитѣ, нито

за цивилизацията. Отъ една обще-европейска война опасность има главно за господствующитѣ днесъ класси, а най-вече за монархизма на средня Европа и за царския абсолютизмъ на Руссия. Грамадния ръстъ на социалната-демокрация въ Европа и нейното неотразимо влияние върху народнитѣ масси — ето, кое кара дипломацията да избѣгва общата война, да се бои много отъ нейнитѣ последствия. Опасностьта отъ ръстътъ на социалната демокрация е най-опасна за тритѣ империи, които напоследъкъ проявяватъ толкосъ единодушие въ стремлението да избѣгватъ общата война. и на първо мѣсто за русския царизмъ. И наистина отъ 1795 година насамъ социалъ-демократическото движение въ Руссия се усили, до тамъ, че всички сретства на царската полиция да убие „крамолата“ още въ зародиша й се оказватъ безплодни. Прочие за социалъ-демократическото движение днесъ оставяме да поговоримъ въ единъ отъ следующитѣ прегледи. Но тукъ ще забелѣжимъ, че всички увѣрявания на дипломацията за нейното миролюбие произлиза отъ страхътъ предъ недоволнитѣ народи и предъ социалната-демокрация и отъ желанието й да употрѣби всички средства на съвременната държава за потжпкванието на народното недоволство и на влиянието на социалъ-демокрацията Но всичкитѣ й усилия сж напраздни и борбата, която правителствата обявяватъ на последнята къмъ никакви други резултати нѣма да докара, освенъ къмъ още по-голѣмото й усилване. Забелѣжително е, че и урокитѣ на миналото на нищо не учатъ правителствата. Прочее, утопающия и за сламката се олавя, казва пословицата. Таквосъ е и поведението на съвременнитѣ господствующи класси. Иллюзорнитѣ средства имъ се виждатъ за спасители.

S. D.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Пакъ за литературното сътрудничество. — обяснението на г. Кръстевъ. — A priori ли или a posteriori? — Редакторъ на сп. „Бълг Сбирка“ и неговото изопачение на фактитѣ. — Въпросътъ за литературното сътрудничество въ Руссия. — Литературното сътрудничество въ западна Европа. — Толерантностьта и нашитѣ противници.

Тая статия трѣбваше да бжде посветена на други въпроси. Но статията ни за литературното сътрудничество у насъ извади изъ мълчанието, което бѣха наложили на себе си нѣкои отъ на-

шитѣ буржуазни литературни органи спрямо нашето списание, и ги накара да заговорятъ. Поне два буржуазни литературни органа едновременно се явиха съ своитѣ възражения и оправдания, които сѫ характерни, и за това не можемъ да ги оставимъ не разгледани. Толкосъ повече сме длъжни да ги разгледаме, че тѣ носятъ въ себе си явната тенденция да заблудятъ читателя и сътрудницитѣ, за които ний говорихме.

Думата е за сп. „Мисъль“ и „Бълг. Сбирка“. Право да си кажемъ, ний никакъ не очаквахме, че нашата статия ще задѣне тъй силно редакторитѣ на тия двѣ списания. Но, както се вижда, ний улучихме тъкмо въ най-болното имъ мѣсто, та тѣ и двамата и едновременно, при всичко че бѣха се зарекли да мълчатъ, поне г. Кръстевъ, прекѫснаха мълчанието си и излѣзоха съ обяснения, съ опровержения и оправдания предъ читателитѣ и сътрудницитѣ си. И при туй и двамата препорѫчватъ себе си за такива невини ангели, щото само „нашитѣ социалисти“, които „сѫ заразени и отъ буржуазни привички“, могатъ да имъ приписватъ нѣкакви пороци! Но да видимъ, така ли е наистина.

Да захванемъ отъ обясненията и оправданията на редактора на сп. „Мисъль“, г. Кръстева. Ний молимъ читателя да си припомни онова, което писахме въ туй сѫщото мѣсто въ II кн. на списанието ни за понятията б у р ж у а, б у р ж у а з и я и т. н. Тамъ, както ще си припомни читательтъ, ний показахме сѫщностьта на тия понятия, защо и въ какъвъ смисъль се употрѣбяватъ въ литературата. Тамъ, при туй, ний посочихме и на факта, че названията „буржуа“, „буржуазия“, „буржуазенъ“ нѣматъ нищо докачително за онogова, който е убѣденъ или вѣрва въ правотата и вѣчностьта на основния принципъ на съвременнитѣ обществени наредби. Обаче, редакторътъ на сп. „Мисъль“ обича да чете, въ нашитѣ списания, както се вижда, само онуй, което се отнася до неговата собствена персона. И наистина, какъ другояче да си обяснимъ думитѣ на г. Кръстева, че социалиститѣ „като че дѣлятъ българскитѣ граждани на ч е с т н и (социалисти) и б у р ж у а (опетнени) и поне въ своитѣ присѫди оперират съ такива понятия“? Подиръ нашитѣ обяснения върху употрѣбляваннитѣ отъ насъ понятия б у р ж у а, б у р ж у а з и я и т. н., направени въ статията ни въ II кн., едно отъ двѣтѣ е вѣрно: или г. Кръстевъ не чете това, което пишатъ „нашитѣ социалисти“ и сѫди за тѣхнитѣ мнения и идеи п о н а с л у ш к а, което е не само твърдѣ вулгарно, но и твърдѣ нечестно; или той чете ги, следов., знае, какво пишатъ; следов., знае, какво писахме и въ статията въ II кн.; и при всичко туй приписва на „нашитѣ социалисти“ една классификация, измислена отъ него, — което е тъй сѫщо твърдѣ нечестно, отъ каквато щете гледна точка.

Прочее, едно обяснение върху классификацията на българскитѣ граждани на ч е с т н и и о п е т н е н и, които г. Кръстевъ приписва на „нашитѣ социалисти“, е необходимо. Ний дѣлимъ гражданитѣ просто на буржуа и социалисти, безъ всѣкакво отношение

къмъ въпроса за честностьта и нечестностьта, единствено за да квалифицираме двѣ съвършенно различни мировъзрения, два противоположни принципа. Но нѣма съмнѣние, че думитѣ, които казва Аристотоль въ своята „политика" за търговската класса, сѫ вѣрни и за цѣлата буржуазна класса. Въ начина на сѫществуването на тая класса наистина има нѣщо твърдѣ нечестно, защото нейното сѫществувание се основава на експлоатацията, на ограбването чуждия трудъ и изобщо на лъжата и измамата. Обаче за всѣки отдѣленъ буржуа не може да се каже, че е безчестенъ или опетненъ. Това зависи отъ обстоятелството, до колко той съзнава, че начинътъ на сѫществуванието на буржуазната класса е нечестенъ или не съзнава това. Човѣкъ, който съзнава, който е убѣденъ че е нечестно сѫществуванието на классата, къмъ която се числи, и въ сѫщото време продължава да защищава това нейно сѫществувание, продължава да проповѣдва нейнитѣ принципи, е, безъ съмнѣние, твърдѣ голѣмъ безчестникъ. Казанното е много лепо и само по себе си, и ако ний го излагаме тука, правимъ го, за да се отмахнатъ и най-малкитѣ недоразумѣния въ нашитѣ думи.

Слѣдъ като стовари върху гърба на „нашитѣ социалисти" една измислена классификация на българскитѣ граждани, слѣдъ като придаде на нашето дѣление на обществото единъ съвършенно нелѣпъ и превратенъ смисълъ, редакторътъ на сп. „Мисъль", г. Кръстевъ по-нататъкъ иди пакъ да ни натяква, че сме се отнасяли къмъ него не съ онова уважение, съ което той се отнасялъ къмъ насъ, че безъ всѣкакви основания сме правили „обидни белѣжки" за него, че отъ това, което сме писали за него нѣмало нищо истинно и че сме предполагали користни мотиви „въ всѣко негово дѣйствие". Преди всичко ще забелѣжимъ, че г. Кръстевъ си е усвоилъ спрямо насъ една литературна маниера, тъй да кажемъ, много чудна. На нашитѣ „обидни белѣжки" той отговаря подиръ една година близко, когато на всѣкакви други не по-малко отъ нашитѣ за него „обидни белѣжки" г. Кръстевъ незабавно отговаря! Читательтъ разбира, какви голѣми неудобства представлява, въ дадения случай за насъ, такъвъ закъснѣлъ отговоръ. Ний пишехме своитѣ „обидни белѣжки" за г. Кръстева всѣкога на основание извѣстни факти. Подиръ една година близко г. Кръстевъ иди да обяви, че въ нашитѣ белѣжки нѣмало „ни една дума истинска". Това е вече наистина най-лесенъ начинъ за оборвание фактитѣ и за оправдание на своето поведение предъ читателитѣ. Но нѣма що! Трѣбва да се повърнемъ къмъ факти, които почти преди една година си имаха мѣстото, за да видятъ читателитѣ ни, да ли въ нашитѣ „обидни белѣжки" за г. Кръстева нѣма „ни една дума истинска".

Всѣкой пѫть, когато сме писали нѣщо за г. Кръстева, имахме предъ видъ редактора на сп. „Мисъль". Значи, ний говоримъ за единъ редакторъ на едно списание, за единъ писатель, за единъ публицистъ, за единъ представитель на общественното мнение, на българската мисъль, а не за г. Кръстевъ, като Кръстевъ. Въ та-

къвъ случай пита се: по какво може да се сѫди за единъ редакторъ, за единъ писатель, и отъ какво можемъ да се рѫководимъ при разглеждането на поведението му, като такъвъ? Ний лично не познаваме г. Кръстева, не сме имали възможность нито да изучваме чрезъ прѣки лични наблюдения характера му и стремленията му, нито да проникнемъ въ с ъ к р о в е н н и т ѣ (задушевнитѣ) му лаятения, та по това да сѫдимъ за него. Отъ кѫдѣ можемъ ний да знаемъ, користни ли или безкористни мотиви рѫководятъ него въ писателската му дѣятелность? Очевидно, че само отъ характера на последнята можемъ да сѫдимъ за мотивитѣ на писателя. Очевидно е така сѫщо, че при оцѣнката на последнитѣ ний не можехме да се рѫководимъ отъ друго, освѣнъ отъ самитѣ факти. Защото лични расправии, т. е. каприции нѣкакви не сме имали, да сме обидени нѣщо отъ него, не сме; напротивъ чували сме отъ него много комплименти, следов., лично имаме причини да бѫдемъ много доволни отъ г. Кръстева; а да завиждаме на литературната му слава, мислимъ, нѣма защо (да ни простятъ читателитѣ тая ни нескромность). Така щото ний сѫдимъ за г. Кръстева само като за редакторъ на сп. „Мисъль“ и за поведението му като такъвъ единствено по това, което ни дава неговото списание, по фактитѣ. А какви сѫ тия факти?

Както помнятъ читателитѣ ни въ III кн. на това мѣсто, ний свършихме статията си съ едно заключение за измѣнението на мненията у насъ. Въ това заключение споменаваме и за измѣнението на мненията на редакт. на сп. „Мисъль“. Но отъ сѫщата статия е ясно, че баснословното измѣнение на мненията у насъ ний го обясняваме съ безпринципностьта у хората, съ отсѫтствието у насъ на установени понятия за нѣщата. Тамъ даже изрично се отказахме, съ исключение за поименно споменатитѣ продажни личности, да приписваме измѣнението на мненията на користни мотиви. При туй, се разбира, че „угаждането“ може да произлиза не само отъ користни мотиви, но и отъ безпринципность и отъ безхарактерностьта на личноститѣ. Така щото, очевидно е, че не въ статията ни на III кн. на нашето списание се съдържатъ „обиднитѣ забелѣжки“ за г. Кръстева, поне не въ нея се съдържатъ „обиднитѣ белѣжки“ за неговитѣ „користни мотиви“. Тамъ се отбелѣзва само факта за измѣнието на мненията на г. Кръстева, и ний крайно съжаляваме, че не разполагаме съ ония броеве отъ в. „Нар. Права“, въ които, подиръ изборитѣ на 17-й Ноемврий миналата година, г. Кръстевъ се произнасяше за социалиститѣ, за да покажемъ на читателитѣ, въ сравнение съ онуй, което той пишеше порано и за което ний ще говоримъ по-долу, какви противоречиви мнения той може да изказва. Нашитѣ най „обидни забелѣжки“ за г. Кръстевитѣ „користни мотиви“ се намиратъ въ друга статия, именно въ сп. „Дѣло“, год. II, въ „общ. хроника“ на XI—XII кн. Който е челъ тая статия, той ще се съгласи съ насъ, че ний говоримъ тамъ не голословно, не б е з ъ д о к а з а т е л с т в а, а съ факти, противъ които г. Кръстевъ и подиръ една година, и днесъ,

съ нищо не излиза, освенъ съ една гола фраза, че въ тѣхъ нѣмало „ни една дума истинска“.

Между това въ казанната статия ний привеждаме единъ фактъ, който твърдѣ релиефно ни рисува, отъ какви мотиви се е ръководилъ г. Кръстевъ тогава въ своето поведение и който въ всѣка една литература, въ която нравственнитѣ мотиви не сѫ отстѫпили мѣстото на низкитѣ, егоистичнитѣ побуждения на хората, се смѣта безъ друго за користенъ мотивъ. Когато г. Кръстевъ бѣше м а л к о „въ по-добри отношения“ съ „силнитѣ“, отколкото днесъ и когато покрай професорската си плата получаваше и прибавочни плати отъ командировки, похуленъ за това (въ което порано обвиняваше своитѣ противници), той не се постѣсни съ едно писмо въ столичнитѣ вѣстници да въсхвали себе си и да си припише добродѣтели, каквито нѣмали неговитѣ противници и да оправдава получаването на нѣколко плати съ високи добродѣтелни цели. Мигаръ въ тоя фактъ нѣма никакви користни мотиви? Въ всѣка п о р я д ъ ч н а литература самохвалттвото се смѣта за порокъ. При писването самъ на себе си високи добродѣтели, оправданието на явно некоректнитѣ си дѣйствия, за които преди малко обвиняваше другитѣ, съ желанието чрезъ тѣхъ да постигатъ високи добродѣтелни цели, въ всѣка п о р я д о ч н а литература се смѣта не само за порокъ, но и за порокъ, въ основата на който лѣжатъ явно користни побуждения. Нека при туй читательтъ обърне внимание, че ний до сега никѫдѣ не сме направо казвали, че г. Кръстева ръководятъ користни мотиви. Както въ споменатата статия, тъй и въ други „обидни белѣжки“ за г. Кръстева, се ограничавахме да посочимъ само на фактитѣ отъ неговата дѣятелность, безъ да ги коментираме, като оставяхме на читателитѣ сами да си правятъ заключение отъ тѣхъ и като се надѣвахме, че г. Кръстевъ ще обърне внимание на нашитѣ, може би, „обидни забелѣжки“ за него, по справедливи, и ще признае въ себе си, че тия факти никакъ не сѫ достолѣпни за единъ порядъченъ писатель и общественъ дѣецъ. Ако сега коментираме тия факти, правимъ го, за да покажемъ на г. Кръстева, че „въ всичко това“ има не само „една дума истинска“.

Единъ другъ фактъ, по поводъ на който ний направихме „обидни бѣлѣжки“ за г. Кръстева, е и той, че сп. „Мисъль“, на което главенъ редакторъ е той, и всичката морална отговорность пада върху него, който и самъ признава, не всѣкога се е държало на височата, на която трѣбва да стои едно списание, каквото е то. Тука нѣма да взимаме поведението на това списание, следов.. на неговия редакторъ, при миналия режимъ, Ще споменемъ само, че тъкмо тогава, когато „нашитѣ социалисти“ напъваха последнитѣ си сили въ борбата съ него, редакторътъ на „Мисъль“, г. Кръстевъ тъкмо тогава съ готовность помѣстваще надутитѣ и безсмисленнитѣ сатири на Ст. Михайловски противъ „Хлапака“. Тука се ограничаваме само съ поведението на г. Кръстева, като редакторъ на „Мисъль“, само за периода отъ встѫпването му въ професорската длъжность до миналата година Октомврий мѣсецъ. Въ тая длъж-

ность г. Кръстевъ е назначенъ прѣзъ 1885 год. и е билъ на нея до 1886 год. 1-й Октомврий. Какво поведение държа това списание прѣзъ тоя пириодъ? — При всичко че прѣзъ туй време у насъ се извършиха много важни въ обществено и политическо отношение нѣща и при всичко че туй списание говорѣше и за политика (гл. статиитѣ на И. Плачковъ) и за обществении въпроси (гл. статиитѣ на сѫщия и на покойни г. Балмезовъ), обаче сп. „Мисъль" минаваше по край най важнитѣ обществении и политически въпроси като се задоволяваше съ веселитѣ. съ „мухабетчийскитѣ" „литературни бѣлѣжки" и „малко политика" на Плачкова, съ безопаснитѣ народнически теории на не нашъ и съ съчиняванието на о-опасности отъ социализма за европейската цивилизация. (гл. статиитѣ на И. Калина) и за България (гл. стат. на г. Кръстева за „День") и т. н. До Октомврийската книжка 1896 год. сп. „Мисъль" е държало именно: тъзи „политика", която съвършенно се отличава отъ „политиката", която държи то отъ нея книжка, която излѣзе скоро следъ уволнението на г. Кръстева, и въ която е помѣстено писмото му до г. Министра на Просвѣщението, неочаквано е направенъ скокътъ отъ първата „политика" къмъ послѣдната. Тези скокъ е направенъ въ политическия дневникъ на Cognitus-Incognitus. Истената нв тая статия, която цѣла още е „молба къмъ днешния кабинетъ" и е пълна съ приятелски съвѣти къмъ него, редакц. на сп. „Мисълъ" категорически се обявява противъ всѣкакво промененне на кабинета, догдѣто сѫществува днешния законъ за изборитѣ". Обаче на края на тая статия има една забелѣжка (P. S.), която вече препоръчва промененне на кабинета и назначение на едно временно непартизанско министерство. Следъ това се захваща новата „политика" на сп. „Мисъль". Какъ да се обясни таквосъ поведение на едно списание? Споредъ насъ, е очевидно, че то може да се обясни само съ положението, което заемаше редактора му и което го караше да постегва юздитѣ на критиката връзъ дѣлата на „силнитѣ за да не се проявява съ" всичка, прилична на едно независимо публицистическо списание, сила и енергия. Нѣщо повече даже: читательтъ може да проследи, какъ сп. „Мисъль", съ расклащанието положението на главния му редакторъ, причинитѣ на което тъй сѫщо сѫ характерни, но съ които тука нѣма да се занимаваме, постепенно увеличава тона на независимото критическо отнасяние къмъ явленията въ нашия животъ. Мигаръ „въ всичко това" нѣма никакви користни побуждения? Мигаръ да турямъ на едно списание направления въ зависимость отъ личното си положение, което заемамъ не предполага никакви користни мотиви?

Редакторътъ на сп. „Мисъль", г. Кръстевъ, колчимъ заведе дума за насъ социалиститѣ, все увѣрява читателитѣ си, че той винѫги се отнасялъ къмъ нашитѣ идеи съ уважение. Хубаво уважение! ще кажемъ ний, когато на редъ съ увѣренията за уважение иди едно превратно тълкувание на тия идеи, които видѣхме погорѣ, когато наредъ съ тѣхъ идатъ памфлети, появяванието на които при туй се съвпада тъкмо съ оня периодъ, въ който г. Кръстевъ

скжпѣше заетото си положение, като професоръ на Вишето училище, което положение, бѣше за него лично небезвигодно, както не безвигодна е изобщо тая професия за всички „хора на науката“, както справедливо казва бившия сътрудникъ на г. Кръстева И. Калина въ кн. V отъ 1895 год. на сп. „Мисъль“, стр. 468. Но г. Кръстевъ сега иди да се оправдава, че памфлетътъ „двѣтѣ прошения“ билъ помѣстенъ безъ негово знание. Да ни позволятъ читателитѣ да употрѣбимъ сега и ний думитѣ на г. Кръстева: „ни дума истинска“ има въ това оправдание на г. Кръстева. Преди всичко ще забелѣжимъ, че въ сп. „Мисъль“ прѣзъ сжщия периодъ се яви не само една памфлетна виходка противъ социалиститѣ и социалистическитѣ идеи. Ний тука нѣмаме възможность да изброяваме всички памфлети на сп. „Мисъль“. Но помнимъ много добрѣ, че двѣ презрителни виходки се срѣщатъ въ двѣ отъ статиитѣ на г. И. Плачковъ, едната отъ които се отнасяше до в. „Социалистъ“, а другата до социализма изобщо и социалиститѣ.

Но главното е, че г. Кръстевъ, като говори за голѣмото си „уважение“ къмъ насъ и нашитѣ идеи, не може да не се сѣща за пасквилътъ „двѣтѣ прошения“, който грубо го изобличава. Той казва, че пасквилътъ билъ помѣстенъ въ негово отсжтствие и че неговата статия, помѣстена въ сжщата книга на „Мисъль“ за сп. „День“, въ която е помѣстенъ и пасквиля, исказвала неговитѣ лични „възгледи за социализма“, които нѣмали „нищо общо съ тенденцията на пасквиля“. Между другото г. Кръстевъ прибавя, че тоя пасквилъ никого не можилъ да заблуди, тъй като той носѣлъ „явенъ печатъ на своето происхождение“. А ний знаемъ, че тогава г. Кръстевъ се намираше, ако не въ интимно. то малко въ добро приятелство съ автора на пасквиля и съ неговитѣ интимни приятели. Прочее, ний на драго сърдце би приели тия оправдания на г. Кръстева, ако сжщностьта на работата отъ туй се измѣнеше. Но сжщностьта никакъ не се измѣня отъ туй. Работата е, че пасквильтъ и статията на г. Кръстева иматъ една и сжща тенденция, само че тая тенденция се прокарва въ различни форми. И въ пасквиля и въ статията се изказватъ сжщитѣ мисли, въ различни форми и съ различни изражения, но въ които се съдържатъ все сжщитѣ филистерски мждрувания за социализма. Една паралель ще потвърди това. Вижьте!

Пасквильтъ:	г. Кръстевъ:
„Бждащето, далечното бждаще, е на социализма. Това е безспорно. Такова е поне моето убѣждение. Но туй никакъ не прѣчи, щото нашитѣ социалисти да бждатъ карикатурни и смѣшни хора. Причината не сме нито ние, нито сж пакъ социалиститѣ. Причината е отсжтствие-	„Отъ всичко до тукъ казано слѣдва, че у насъ нѣма и, благодарение на обстоятелствата, дълго време нѣма да има нито причини за озлобеность, нито озлобеность у оная масса, която е истинскиятъ носитель на социалистическата, классовата борба. Съ други думи

то на всѣка почва въ България за това учение. Българскитѣ социалисти приличатъ на лястивици, които сѫ дошли прѣзъ мѣсецъ януарий да прѣдизвѣстятъ настѫпването на пролѣтьта. Тѣ немогѫтъ да разберѫтъ, че зимата още не се е изминала и че тая зима ще бѫде дълга . . . . Рѣзко съвсѣмъ не мислѣше за България и за българитѣ, когато четѣше чуждитѣ автори по социализма. Той знаеше повече нѣщо за нѣмцитѣ отъ колкото за хората, между които живѣеше, и обществото, въ което се движеше. Ето защо, той безъ да му прѣсмѣта на дълбоко, зема нѣмскитѣ социалисти, облече ги на сила въ потури, тури имъ по една гугла на главата и противъ волята имъ поиска да ги прѣсади въ една страна, гдѣто тѣ може да убѣдиѣятъ повече, отъ колкото у дома си, и гдѣто въ неприличното си облѣкло рискуватъ да бѫдѫтъ изѣдени отъ гадъ, понеже Рѣзко не имъ позволява да работятъ повече отъ осемъ часа въ денонощие. („Мисъль“ отъ 1895, кн. V, стр. 491 и 493).

казано: както всичко, така и това у насъ е наопаки: не въ массата, за чиито интереси се води борбата, сѫществува нѣкаква ожесточеность, а въ водителитѣ на тая борба и тѣ съзнателно култивиратъ тая ожесточеность, тая ужасна вражда. И най-печалното е, че тѣзи водители, кое съзнателно, кое безсъзнателно, гълтатъ всичко туй изъ книги, писани за съвсѣмъ други условия и хора. Тая точка е една отъ ония, които ни правятъ българския социализмъ малко несимпатиченъ и съ това нѣщо ний никога не сме могли да се помиримъ, нито даже да разберемъ, какъ могѫтъ разумни хора да считатъ това поведение за разумно или полезно. Но може би ще ни отговори нѣкоя по-гореща глава: то е именно полезно, защото колкото посилно бѫдѫтъ распалени страститѣ, толкова по-близъкъ ще бѫде деньтъ на „социалната революция“. („Мисъль“, 1895, кн. V, стр. 580).

Отъ тая паралель ясно личи, че между тенденцията на пасквиля и между оная на статията на г. Кръстева не само има много общо нѣщо, но тя е една и сѫща. И не само е една и сѫща, но г. Кръстевъ употрѣби всичкия си пламъ, всичкото си писателско искуство, за да смѣсти к р а с к и т ѣ, боитѣ на страшната картина отъ опасноститѣ за България отъ социализма. Всичко друго и въ двѣтѣ статии не е важно. И при всичко туй, г. Кръстевъ не се стѣснява никакъ подиръ една година да увѣрява читателитѣ си, че е невиненъ „въ всичко това“ като ангелъ. И при всичко туй, г. Кръстевъ говори за уважение къмъ насъ социалиститѣ и къмъ социализма!

И тъй, отъ всичко казано читательтъ вижда, че ний не a priori говорихме и говоримъ за г. Кръстева, а напротивъ a posteriori, съ доказателства, на основание на фактитѣ. Наистина ний не ги коментирахме, сир. не ги придружавахме съ подробни

обяснения за смисъла имъ. Още по-малко бихме правили това сега, ако го не поискаше г. Кръстевъ и го не изискваше истината. Колкото до комплиментитѣ, които г. Кръстевъ прави по нѣкогаш „нашитѣ социалисти", тѣ, споредъ насъ, не трѣбва никого да подкупуватъ. Тѣ сѫ все отъ сѫщия характеръ като този, ако бихме казали на г. Кръстевъ: „вий сте много добъръ човѣкъ, още по-добъръ сте писатель, но сте ограниченичъкъ и надутичъкъ". И за такъвъ комплиментъ г. Кръстевъ може само низко да ни се поклони и покорно да ни поблагодари.

Да минемъ сега къмъ възраженията на сп. „Българска Сбирка". Тия възражения напълно изобличаватъ извѣстнитѣ на българската читающа публика свойства на Бобчевата натура. Тия възражения съдържатъ таквосъ безсъвѣстно изопачение на добрѣ извѣстнитѣ факти, каквото е способенъ да прави само редакторътъ на сп. „Бълг. Сбирка". Напримѣръ той казва, че Тургеневъ сътрудничалъ въ сп. на извѣстний русски мракобѣсъ Катковъ „Русский вѣстникъ", безъ да обясни, обаче кога Тургеневъ е сътрудничалъ въ това списание и какво е представлявалъ тогава Катковъ. Очевидно е, че редакт. на сп. „Бълг. Сбирка" изопачава фактитѣ и крие истината, като расчита на незнанието тия факти отъ неговитѣ читатели и сътрудници. Между туй истината се състои въ следующето. До 1870 Катковъ, който по преди принадлѣжеше къмъ кружока на Станкевича, Бѣлински и Бакунина, бѣше либералъ. Катковъ захваща своето сп. „Русский Вѣстникъ" въ 1856 година. Какво представляваше това списание до началото на седъмдесетитѣ години. Въ XIV т. отъ Енциклопедическия рѣчникъ на Ф. А. Брокхауза, стр. 731—733 четемъ следующата характеристика на сп. „Русский Вѣстникъ" и неговия редакторъ: „Катковъ се явява рѣшителенъ защитникъ на свободата на словото, сѫда на присяжнитѣ, на мѣстното самоуправление. Въ тогавашната дѣятелность на Каткова обръща на себе си внимание борбата, която той водѣше съ цензурата, за расширение свободата на печата при обсѫжданието на общественнитѣ и държавнитѣ въпроси .... До 15 априлий 1863 год. К. се отнасяше съчувственно къмъ полската нация — като иска „не подавление на полската народность", а повикванието й къмъ новъ, общъ съ Русския политически животъ"..... До 1870 год. К. още съчувствува на либералнитѣ реформи. Окончателния превратъ въ неговото политическо настроение стана едвамъ най-накрая на 70-тѣ години". Така щото, до 1870 год. „Русский Вѣстникъ" още представляваше единъ либераленъ органъ и въ началото си либераленъ на английски маниеръ. Естественно е, че за такъвъ либералъ, като Тургенева нищо лошо не представляваше това списание, около което тогава се групираха най-добри либерални литерат. сили когато той печаташе въ него своя романъ „Отци и дѣти". Тоя последния се печати въ „Рус. Вѣстникъ" въ началото на 1862 год., т. е. тъкмо тогава когато Катковъ бѣше горѣщъ либералъ и водеше енергична борба противъ стѣсненията свободата на печата. Редакторътъ на сп. „Бълг. Сбирка" не може

да се похвали и съ подобно минало. Следъ преврата, който стана съ Каткова, Тургеневъ не само да сътрудничи въ неговото списание не приемаше, но не приемаше и да се ръкува съ редактора му. Въ 1880 год. Тургеневъ се върна въ Руссия, за да присътствува на „Пушкинския праздникъ“. На пушкинския праздникъ, четемъ на 733 стр. на спомѣнатия речникъ на Брокхауза, Катковъ произнесалъ речь, въ която предлагалъ едно примирение на всички събравши се на праздника. „Речьта на Каткова не намѣри съчувствие у присътствующитѣ; Тургеневъ даже отблъсна съ презрение поостреннаta къмъ него отъ Катковъ наздравица. Колкото до сътрудничеството на Л. Н. Толстой въ „Русскій Вѣстникъ“ на и въ в. „Московския вѣдомости“ може да се каже почти все сѫщото. Романътъ му „Анна Каренина“ се печата въ това списание прѣзъ 1875 и 1876 год., т. е. тогава, когато Катковъ още не бѣше излѣзълъ окончателно въ пѫтя на мракобѣсието и когато вече и у самия графъ бѣше се извършилъ радикалния превратъ въ мислитѣ му, „който, както казва извѣстния русски критикъ Скабичевски, го обърна отъ беллетристъ въ авторъ на богословски трактати“ и който го накара да отрича всѣкакъвъ „коллективенъ прогрессъ“ и науката. Следъ този умственъ превратъ естественно е, че за графа Л. Толстой не можеше да важи толкосъ, че сътрудничи въ „Русскій Вѣстникъ“. Прочее, рѣзкия превратъ на Каткова къмъ мрачното реакционерство, очевидно е била причината за скарването на графа съ последния за последнитѣ глави на романа „Анна Каренина“, въ които хероятъ на Толстой Левинъ изказва отрицателното отношение на автора къмъ днешната цивилизация, съ всичкитѣ ѝ атрибути, и въ които се съдържаха бѫдѫщитѣ „мистико-религиозни умствования„ на графа, смѣсени съ обскурантизма и мракобѣсието на неговото време и съ свѣтли идеи, смѣли и демократични. Тия „умствования“ на графа очевидно не можаха да се харесатъ на Катковъ и той не допустна последнитѣ глави на „Анна Каренина“ въ своето списание.

Както вижда читательтъ отъ казаното, истината е тъкмо обратна на онова, което казва редакторътъ на „Б. Сб.“, съ явната цель да заблуди читателитѣ и сътрудницитѣ си. Като стана дума за русската литература, ний се ползуваме отъ случая, за да покажемъ на читателитѣ си, че въ нея именно най-много се осѫжда отъ най-добритѣ ѝ критици безразборчивото литературно сътрудничество и че въ нея именно всѣка п о р я д о ч н а литературна сила обръща внимание на направлението на литературнитѣ органи, въ които могатъ да сътрудничатъ, съ исключение, разбира се, периодитѣ на преходнитѣ ѝ времена и на упадъка въ идейно отношение. Ето какво казва Скабичевский въ своята „История на най-новата русска литература отъ 1848—1892 год.“, стр. 14: „Въ миналата глава ний посочихме, като на една отъ сѫщественнитѣ особности на новия периодъ на литературата, на образуванието литературни лагери и изискванието отъ списанията направление. Но въ петдесетитѣ години списанията отново приимать характеръ на безцвѣт-

ни и безхарактерни сборници, които почти съ нищо не се различаватъ едно отъ друго, толкосъ повече, че мнозина отъ сътрудницитѣ сж общи за тѣхъ. Преди всичко, разбира се, беллетриститѣ и поетитѣ: Григоровичъ, Писемский, Потѣхинъ, Полонский, Фетъ, Щербина и др. начнаха да се печататъ едновременно въ всички органи, безъ да проявяватъ нито най-малко пристрастие ни къмъ едно отъ тѣхъ. Но не само беллетриститѣ и поетитѣ, които всѣкога се отличаваха до извѣстна степень съ индефферентизмъ къмъ направленията на списанията, минаваха отъ едно списание въ друго, — тѣхния примѣръ следваха и критицитѣ, безъ да се гледа на туй, че по самата си профессия, явявайки се представители на тоя или оня литературенъ лагеръ, тѣ длъжни бѣха да съсредочатъ своята дѣятелность въ единъ нѣкой органъ; тъй, ний виждаме, че виднитѣ критици по онова време: Дружининъ, Аксаковъ, Ап. Григорьевъ — постоянно се премѣстятъ отъ единъ органъ въ други или пакъ участвоватъ изведнъжъ въ нѣколко".

Новия периодъ на литературата, за който се говори въ цитата, и въ който русскитѣ писатели се дѣлѣха на литературни лагери съ опредѣленни направления и изискваха отъ списанията направления, а въ страницитѣ си провъзглашаха, както казва Скабичевский по-горѣ на сжщата страница, „че първенството принадлежи на общественнитѣ науки и че критиката е длъжна да оцѣнява литературната дѣятелность въ отношение къмъ общественнитѣ въпроси" — тоя периодъ бѣше знаменития периодъ на 40-тѣ години, периода на Бѣлинский, Герцена, Грановский и др., пъленъ съ високи идеали и високочестни мисли. Следъ него настжпва силна реакция, извънредно стѣстнение на печата, вследствие на революциитѣ на края на 40-тѣ години, противъ които стѣснения даже Катковъ се борѣше въ началото на 50-тѣ години. Въ туй време на реакцията настжпва и безразборчивото литературно сътрудничество въ русската литература, което не бѣше мислимо въ предишния периодъ на идейнитѣ движения и честни стремления. Подчеркнатитѣ отъ насъ редове изъ Скабичевский ясно показватъ, че той осжжда това безразборчиво сътрудничество и не само го осжжда, но и го смѣта за сжщественъ признакъ на идейния упадъкъ въ русската литература. И не само Скабичевский тъй гледа на въпроса за безразборчивото литературно сътрудничество. Сжщо така гледа и другия извѣстенъ русски публицистъ М. Протопоповъ. Като цитира едного отъ най-талантливитѣ и най-честнитѣ русски писатели по въпроса за низкия характеръ, който владѣе въ русската журналистика. Протопоповъ (гл. „Письма о литературѣ", Р. М., 1893 г. февраль) казва: „сжщия писатель, когото цитирахме по-горѣ, еднъжъ забелѣжи, че нему е доста затруднително да си представи Бѣлинскаго въ литературно съсѣдство (понюхивающаго табачокъ) съ Булгарина. Тоя образъ разяснява работата. Колкото той е по-неправдоподобенъ, толкова, значи, е по-високо нравственното

равнище на журналистиката, толкова сѫ по-строги и по-чисти нейнитѣ нрави — и наопаки". Смисълътъ на тия редове е ясенъ. Бѣлински, както и всѣка порядочна литературна сила, никога не би приели сътрудничество съ русскитѣ Булгарини или съ българскитѣ Бобчевци и чистотата на литературнитѣ нрави, висотата на нравственното равнище въ литературата се опредѣлятъ отъ литературното съдрудничество.

Така стои въпросътъ за литературното сътрдничество въ русската литература Но не тъй по видимому стои той въ другитѣ европейски литератури и особенно въ литературата на романскитѣ народности. Обаче то е само по видимому. Редакцията на „Бълг. Сбирка" ни посочва фактътъ, че Жоресъ сътрудничалъ въ в. «Le Matin» и че Либкнехтъ едно време е сътрудничалъ въ единъ буржуазенъ вѣстникъ. Ний можемъ да увеличимъ числото на социалиститѣ французски, италиански и испански, които пращатъ статии и въ буржуазнитѣ вѣстници и списания. Обаче, нѣма нужда, защото нашитѣ думи се отнасятъ еднакво до всички случаи. Но литературното сътрудничество на социалиститѣ, за които е думата, прилича ли на онова, за което ний говорихме? Такова ли е то безразборчиво, каквото е у насъ или въ Руссия прѣзъ периодитѣ на усилената реакция? Въпросътъ тука е, кой къмъ кого се приспособлява: буржуазния ли печатъ къмъ исканията на социалиститѣ или социалиститѣ къмъ исканията на буржуазния печатъ? До колкото ний знаемъ, нито единъ свѣсенъ социалистъ въ Западна Европа не приспособлява себе си и своитѣ си убѣждения къмъ исканията на буржуазния печатъ, а напротивъ буржуазнитѣ органи, въ които сътрудничатъ социалиститѣ, буржуазнитѣ органи, отъ чисто спекулативни цели, за да привлекатъ повече читатели, понеже социализма въ Европа взима все по-голѣмо распространение, приспособляватъ себе си къмъ социалистическитѣ искания. Има много такива буржуазни органи, които, предъ видъ на голѣмото распространение на социалистическитѣ идеи, за да привлекатъ повече читатели, предлагатъ на извѣстнитѣ социалисти грамаденъ хонораръ за нѣколко социалистически реда. И социалиститѣ въ такива случаи се ползуватъ отъ буржуазнитѣ органи за пропагандата на своитѣ идеи. Обаче, отъ друга страна, нито единъ свѣсенъ социалистъ въ свѣта нѣма да отиди, за никакви блага, да пише каквото и да било въ единъ органъ, който постоянно пуска памфлети противъ социалиститѣ и социализма, който се субсидира отъ правителството, който се редактира отъ единъ редакторъ съ репутацията на редактора на „Бълг. Сбирка". Това отъ само себе си се разбира. Чувството на личното достоинство и на своитѣ убѣждения е толкова развито въ социалиститѣ на западна Европа, че другояче и не може да бѫде.

Следъ казаното не е мѫчно да си обяснимъ сътрудничеството на Жореса въ в. „Matin". Тоя вѣстникъ, до колкото можахме да съберемъ свѣдения, е единъ вѣстникъ безъ всѣкакво политическо значение въ Франция. Освенъ по една статия по дневнитѣ общи

политически въпроси въ оппозиционенъ даже духъ, различни новивини обявления той съ нищо друго не се занимава. При всичко че той минава за клерикално-монархически органъ, следователно е неправителственъ, нито субсидированъ, обаче той е единъ вѣстникъ безцвѣтенъ. При туй очевидно е, че редакторътъ му не се ползува въ Франция съ репутацията на редактора на сп. „Бълг. Сбирка" въ България. Най-сетнѣ нѣма никакви данни отъ които може да се заключава, че Жоресъ при сътрудничеството си въ тоя вѣстникъ е правилъ нѣкакви компромисси съ съвѣстьта си, съ своитѣ убѣждения. Значи, той е употрѣбявалъ в. „Matin" за органъ, чрезъ който е пропагандиралъ своитѣ идеи. А в. „Matin" е приемалъ социалистически статии и статии противъ правителсвото. Били печатала такива статии „ ълг. Сбир."? То се знае, че никога. Колкото до сътрудничеството на Либкнехта, читательтъ може да намѣри обяснения, които самъ Либкнехтъ дава, въ подлистника на в. „Социалистъ", год. III, брой 15. Либкнехтъ въ 1862 година е сътрудничалъ въ републиканския в. «Norddeutsche Algemeine Zeitung» съ условие на пълна свобода да пише споредъ убѣжденията си, противъ бонопартизма въ чужбина и буржуазията въ Германия. Но скоро той напусна тоя вѣстникъ, макаръ последния и да му е билъ единственния изворъ за сѫществувание. Причината е била, че Бисмаркъ подкупилъ редакцията, и вѣстникътъ си измѣнилъ направлението. „Въ това време, казва Либкнехтъ, и по сетнѣ правиха много опити, за да ме подкупатъ, тѣ бѣха агентина Бисмарка, които искаха да ме подкупятъ и при условия твърдѣ благоприятни даже за достоинството ми. За тая цѣль предложиха на приятелитѣ ми и на мене, да пишемъ статии съ комунистическо направление. Естественно, отблъснахъ съ отвръщение това предложение на бисмарковитѣ агенти; и ако бѣхъ билъ тъй безхарактеренъ да приема тѣзи предложения, като пожертвувахъ принципитѣ на интереситѣ си — щѣхъ сега да се намѣря въ най-блескаво положение, вмѣсто да се намирамъ тукъ на сѣдалището на обвинкемитѣ, дѣто сѫ ме довели тия, които напраздно мислеха да ме подкупятъ". Отъ приведената цитата е ясно, че Либкнехтъ приема да сътрудничи въ единъ републикански вѣстникъ, но съ условие да прокарва въ него своитѣ убѣждения и щомъ усѣща, че вѣстникътъ си измѣнява направлението и е подкупенъ отъ правителството, веднага, съ рискъ да гладува и да бѫде подложенъ на жестоки преследвания, съ отвръщение се отказва отъ сътрудничеството си въ него. И тука ний виждаме не безразборчиво сътрудничество, а едно строго опредѣлено. Това ли, обаче, виждахе въ литературното сътрудничество у насъ?

И тъй, фактитѣ ни показватъ, че истината е тъкмо въ обратното на онова, което се мѫчи да представи редакторътъ на сп. „Б. Сб.". Но съ туй още се не свършва работата. Нашитѣ противници, колчимъ се усѣтятъ на тѣсно, веднага прибѣгватъ до другъ единъ въпросъ за оборвание — до въпросътъ за, толерантностьта, толерантность се провиква „Мисъль", толерантность

повтаря „Бълг, Сбирка". Тоя въпросъ заслужва едно специално изследвание и, може би, нѣкой пѫть ще ни се представи случай да го разгледаме. Тука ще се ограничимъ да докажемъ само, че въ дадения случай въпросътъ за толерантностьта съвършенно си нѣма мѣстото. Да изобличавашъ безпринципностьта, нечестностьта, безидейностьта и безхарактерностьта, въ литературата да се отвръщавашъ отъ реакционерството и подкупничеството, мигаръ това ще рѣче не толерантность? Или да защищавашь своитѣ убѣждения е нетолерантность? Ако нашата нетолерантность се състой въ туй, ний се признаваме, че сме много нетолерантни и отъ сърдце желаемъ на нашата страна по-голѣма такава нетолерантность.

Тука трѣбваше да свършимъ статията си, но ред. на сп. „Б. Сбирка" прави двѣ обвинения, които се отнасятъ вече лично до насъ. Казаната редакция казва, че и „г-жа Благоева" е сътрудничила въ „Бълг. Сбирка". Всичкото сътрудничество на г-жа Благоева се е състояло въ помѣстванието въ „Бълг. Сбирка" само една статия по физическото въспитание и то въ Стамболово време, когато редакторътъ на това списание неполитиканствуваше, както днесъ. При туй, тогава и не бѣше още извѣстно, на какви подвизи билъ способенъ той, всеизвѣстния днесъ редакт. на „Б. Сбир." Колкото до нашата безхарактерность, която се състояла въ туй, че сме служили подъ вѣдомството на едно министерство, съ което не сме съгласни, оставаме на читателитѣ сами да сѫдятъ. Едно само ще кажемъ, че ний не служимъ на министерства и правителства и това не смѣтахме и не смѣтаме за нужно да мълчимъ. Знаемъ кѫдѣ боли ред. на сп. „Бълг Сбирка", но и да се испълни желанието ѝ, нѣма да я спаси, нито ще сѫжиляваме много.

Като свършваме статията си, нека ни бѫде позволено да искажемъ своето последне заключение по въпроса за литературното сътрудничесво. Споредъ насъ, идеалътъ на всѣка социалистическа литературна сила трѣбва да бѫде служението на своитѣ убѣждения чрезъ своята литература, чрезъ широкото ѝ подобрѣние и распространение. При невѣжеството и егоизма на нашата буржуазия нашия литературенъ идеалъ не е мѫчно да се достигне напълно. За туй е необходимо само, щото нашитѣ сили да не се харчатъ за украшение на буржуазнитѣ органи, а да се употрѣбяватъ за служение на собственното дѣло, на своитѣ идеи и за подобрѣние на силитѣ ни въ качественно отношение и за увеличението имъ въ количественно. Това е желателното.

Д. Б.

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ.

Посѣганията противъ свободата на митингитѣ и събранията.— Посѣганията противъ печата. — Опровержения на Телеграфо-пощенското управление. — Фактитѣ.

Потжпкванието на основното право на гражданина — на изборното право е най-грубото доказателство, че въ страната владѣе реакция, че се управлява отъ една зла противонародна воля. Унищожението свободата на изборитѣ е, както видѣхме, най-близкия источникъ на широката деморилизация въ управлението на страната. Следъ потжпкванието на изборното право неизбѣжно иди потжпкванието на другитѣ правдини на гражданина. Правдинитѣ на последния сж едни съ други свързани и едни отъ други проистичатъ. Посѣганието върху една отъ тѣхъ безъ друго води къмъ посѣганието и върху другитѣ. Посѣганието върху свободата на изборитѣ води къмъ посѣганието върху свободата на събранията, а последнето води къмъ посѣганието върху свободата на печата и т. н. Нито едно правителство не е правило и не прави ни едно посѣгание върху правдинитѣ, колкото и маловажно да бжде то, безъ да има лоши намѣрения, скрити цели, не съгласни съ народнята воля, безъ да има заднята цель да посѣгне и върху другитѣ правдини и изобщо да покори страната подъ своята тирания и подъ своя егоизмъ. Ако избирателното право се смѣта за най-важното, за едно отъ първитѣ священни права на гражданина, то се разбира защо. Освенъ другитѣ последствия, потжпкванието на избирателното право води къмъ съставянието на едно законодателно тѣло, едно Народно Събрание—тая е главната цель на тия, които тжпчатъ това право — което се явява слѣпо орждие на правителството. Народното Събрание, както се знае, е най-върховното учреждение въ конституционнитѣ страни, което има право и е длъжно — за което дава клѣтва — не само да иска смѣтка за управлението на страната, да измѣнява законитѣ и да издава нови,— но и да наказва правителствата, които тжпчатъ законитѣ, които управляватъ не съгласно съ основния законъ, които отнематъ правдинитѣ на гражданитѣ. Ако Народното Събрание е слѣпо орждие на правителството— а то винаги и на всѣкждѣ бива такова, когато произлиза не отъ свободно исказаната народна воля, а отъ насилието, — ако то

се състои отъ „капалитѣ“ па народа, отъ хора, готови за лични облаги да даватъ гласа си за най-гнусни дѣла; тогава ржцѣтѣ на правителствата сж развързани, тогава правителствата безъ стѣснение тжпчатъ законитѣ па страната, грабятъ народа, сгазватъ правдинитѣ на гражданина. Нѣма нито едно буржуазно правителство на свѣта, което при такива обстоятелства да не злоупотрѣбява съ властьта, което да не посѣга върху свободитѣ народни и да не обръща управлението на страната противъ самия народъ и за достигване свои егоистични цели.

Въ продължение близко на 20 години всички наши правителства, кои повече, кои по-малко, сж посѣгали па народнитѣ правдини. Консерваторитѣ винаги въ съюзъ съ двореца, сами или заедно съ либералитѣ, прѣзъ всичко това време интригуваха противъ народното самоуправление, копаяха гробъ на народнитѣ правдини, за да създадатъ основание да обвиняватъ народа въ неприготвеностъ и въ неспособность за конституционно управление, за конституционни правдини, за да обвиняватъ самоуправлението, като причина на нещастията народни. Либералитѣ сами и въ съюзъ съ консерваторитѣ водѣха страната въ сжщия пжть на незачитание, не уважение къмъ народнитѣ правдини и постановленията на основния законъ. Въ най-либералнитѣ времена се вършиха най-груби посѣгания противъ народнитѣ свободи и противъ свободното упражнение на правдинитѣ, които дава на българския гражданинъ конституцията. Въ продължение на 12 години консерватори и либерали распжватъ свободата на България, тъпчатъ правдинитѣ на българския гражданинъ съ всички непростими средства. Отъ три год. насамъ консерваторитѣ въ съюзъ съ хора, които препоржчваха себе си и за „демократи“, и за „прогрессисти“, и за „свободолюбци“, и за „идеалисти“, повикани на власть отъ двореца и стоящи въ управлението на страната съ насилия, беззакония и престжпления, отъ три години насамъ продължаватъ съ сжщитѣ средства да изтезаватъ страната. България едва ли нѣкога се е чувствувала въ такова безисходно политическо положение, както днесъ. Следъ като по единъ нечуванъ и най-безочливъ начинъ сгази народната воля на 17-й Ноемврий, днешното наше правителство си състави едно законодателно тѣло, което въ ржцѣтѣ му е слѣпо орждие. Естественно, че то, правителството, наредъ съ потжпкването на избирателното право, посѣга безъ всѣкакво стѣснение върху правото на сдружаванията, на митингитѣ, на събранията и печата.

Споредъ конституцията сдружаванията въ бълг. княжество сѫ свободни. Никакви ограничения тя не прави. Да се иска позволение за това или да се разрѣшава отъ нѣкого сдружаването на гражданитѣ въ никой законъ не се предвижда, защото това би било противъ основния законъ. Обаче, по предложението на министра на просвѣщението, министерския съвѣтъ утвърдява единъ правилникъ за сдружаванията на учителитѣ съвършенно противуконституционенъ. Наистина, тоя правилникъ се отнася само до учителскитѣ сдружавания. Въ него се казва, че учителски дружества, не подтвърдени отъ министерството, сѫ не законни. Не е въпроса, на кого не се позволява да се сдружава; въпросътъ е, че се посѣга, противъ изричнитѣ предписания на конституцията, върху правото на сдружаванията. Отъ кѫдѣто и да излиза, противъ когото и да се прилага ограничението е все беззаконие, е все престѫпление противъ правата на гражданина. Тази противуконституционна мѣрка на правителството е едно очевидно доказателство за неговия реакционенъ духъ, за желанието му да ограничи народнитѣ правдини.

Прочее, доказателствата за реакционния духъ на днешното правителство и за желанието му да стѫпи върху свещеннитѣ права и свободи на народа сѫ толкова изобилни, че не остава никакво съмнѣние. Споредъ основния законъ българския гражданинъ има право свободно да се събира на отворено или оградено мѣсто и да обсѫжда държавнитѣ и общественни работи. Предписанията на конституцията и въ туй отношение сѫ съвършенно ясни. Когато гражданитѣ се събиратъ на отворено мѣсто, подъ открито небе, сиречъ на митингъ, се задължаватъ да съобщатъ на полицията само за мѣстото и времето, гдѣ и кога ще стане митинга. Но нищо повече. Никой нѣма право да забранява или по какъвто и да било начинъ да пречи на събранията на гражданитѣ на митинги. Обаче, у насъ съвсѣмъ безнаказанно властитѣ употрѣбяватъ всички средства противъ свободното събиране на митинги. Нека говоримъ съ факти. Въ в. „Социалистъ“, брой 32, год. III, отъ 25 Априлий, четемъ следующата телеграмма отъ Дубницѫ до м-ра на Вѫтр. Работи и до всички други вѣстници: „Полицията конфискува възванието за утрѣшния митингъ по македонския въпросъ и го забранява, защо? Беззаконие, високо протестираме, за последствията държимъ васъ отговорни. Настоятел. Македонското Дружество“. По надолѣ въ

сжщия вѣстникъ е помѣстепа друга телеграмма отъ сжщия градъ. „Началника вика виднитѣ граждани, забранява участието имъ въ митинга, заплашва съ довеждание войска и екстернирането имъ въ Турция. Низки личности подъ покровителството на депутатитѣ, съ знанието на полицията устрояватъ шайка да испъдятъ участвующитѣ. Съгласно кой законъ се върши това?“ За поведението на властитѣ въ Севлиево по поводъ на митинга за Македония, станалъ тамъ на 23-й априлий т. г., пишатъ на сжщия вѣстникъ, брой 37, следующето: „Поведението на правителството се осжждаше изъ дюкенитѣ, кафенетата и улицитѣ още по-рано, та, когато се издаде обявлението за митингъ, правителствената партия на чело съ управителя и окол. началникъ се мжчаха да побъркатъ и говоряха, че ще развалятъ митинга, като устроятъ скандали. Обаче, гражданитѣ не се уплашиха“. Въ гр. Пловдивъ предъ Великденъ се пръсна слухъ, че прѣзъ праздницитѣ щѣлъ да се държи митингъ за Македония. Тоя слухъ сетнѣ пренесе времето за свикванието на митинга на 11-й май. Както прѣзъ Великденскитѣ праздници, тъй и на 11-й май града се обикаляше отъ усилени патрули отъ въоржжени конни стражари. Дали гражданитѣ се оплашиха или никой не е мислилъ да прави митингъ, но фактъ е, че полицията бѣше готова да пръсне всѣкакво събрание на гражданитѣ, което се потвърдява и отъ това, че полицията не е допущала и прости случайни скупища отъ гуляющи и че другитѣ години прѣзъ тия праздници такъвъ усиленъ патрулъ гр. Пловдивъ не е виждалъ.

Отъ приведенитѣ факти е ясно, че правителственнитѣ власти на всѣкждѣ, гдѣто могатъ, се стараятъ да попречатъ на свободното събирание на митинги, посѣгатъ върху правото на гражданитѣ да обсждатъ на открито държавнитѣ и обществени работи. Това, разбира се, е едно грубо беззаконие, едно престжпление противъ основния законъ, което подлѣжи на строго наказание. Обаче тия престжпления не само не се преследватъ отъ никого, но още и се насърдчаватъ. Никой, разбира се, не е наказванъ до сега за това; напротивъ хероитѣ на тия престжпления се награждаватъ даже съ ордени „за гражданска заслуга“.

Но най-груби сж посѣганията противъ събранията на гражданитѣ въ оградени мѣста съ политико-просвѣтителни цѣли. Противъ събрания за такива даже цели, като обсждание на тър-

говскитѣ договори, правителството употрѣбява всички низки средства, за да не ги допустне. Ето какво пише в. „Знаме" въ 75 брой, год. II: „Въ недѣля на 19-й того, не можа да стане тукъ проектираното събрание по търговскиятъ договоръ съ Австрия, защото предсѣдательтъ на Славянската Бесѣда, д-ръ Брадель, въ послѣдниятъ часъ отказалъ да отпустне салона на Бесѣдата за такова събрание. Казватъ, че повечето отъ членоветѣ на Настоятелството сѫ се произнесли за да се отпусне салона за проектираното събрание и че отпослѣ д-ръ Брадель се е рѣшилъ да не отстѫпи салонътъ за тая цѣль, поради натискътъ, който е билъ упражненъ върху него отъ страна на властьта". Сѫщото поведение сѫ държали властитѣ и въ другитѣ градове спрямо събранията на гражданитѣ за обсѫждание на сѫщия въпросъ. Въ брой 3-й, год. III на в. „Поминъкъ" четемъ, както следва: както въ Видинъ, така и въ Ломъ еснафитѣ поискали да правятъ не митинги, а просто събрания, противъ търговския договоръ. Властитѣ обаче не имъ позволили. Даже учений Видински кметъ казалъ билъ: „Ами мигаръ нашитѣ м-ри незнаятъ, та ний отъ тука ще ги учимъ".

Прочее, когато се говори за посѣгането противъ правото на събранията трѣбва да се има предъ видъ, че редовни събрания съ политико-просвѣтителни цели водятъ у насъ само двѣ обществени организации, а именно Работническата Социалъ-демократическа Партия и учителскитѣ дружества. И ето противъ свободата на тия събрания правителствената власть не престава да се опълчава съ всичката си груба сила. На 23-й февруарий т. г. Пловдивскатѣ работници социалисти бѣха наели единъ салонъ, въ който се предполагаше да държи сказка социалистътъ депутатъ Н. Габровски. Пловдивската полиция, научена за това, още отъ сутриньта обсади хотела, гдѣто трѣбваше да се държи сказката и никого не пропускаше въ салона му до 12 часа предъ обѣдъ. На въпроса, защо се прави това единъ отъ приставитѣ отговорилъ: „нека Габровски отиде да държи сказки тамъ, отъ гдѣто е избранъ; тука нѣма да му позволимъ". На 3-й май т. г. сѫщитѣ работници даваха вечеринка за въ полза на своята библиотека. Обаче, врѣдъ вечеринката се втурва полицията, по заповѣдь на сѫщия градоначалникъ Цоеличъ, който се оказа преди това съ рѫцѣтѣ си удуши една нещастна слаба жена, насилствено

растури вечеринката. Въ брой 20-й, на в. „Социалистъ", год. III, се описва сѫщо таквосъ нахално растуряние отъ полицията на работнич. вечеринка въ гр. Плѣвенъ. Отъ Ст.-Загора телеграфиратъ на 15 мартъ т. г. до в. „Социалистъ" и други опозиц. вѣстница следующето: „Днесъ работнический клубъ обяви за сказката си утрѣ: „социалъ-демократията и источний въпросъ отъ теоретическа и практическа гледна точка" въ помѣщението на клуба. Тутакси послѣ обявленията полицията се пръсна по всички направления да кѫса обявленията и да нагрубява четцитѣ. Правото за събрание е освѣтено отъ чл. 82 отъ конституцията и чл. 180 отъ наказателний законъ. Прочее вандализма на полицията е ужасенъ. Неужели българскитѣ граждани сѫ безправни роби — мужици вече? Обществото трѣбва да си издаде гласътъ". Отъ Карлово пишатъ на сѫщия вѣстникъ (20 брой), че полицията не позволява да стане вечеринката, която давало учителското дружество въ тоя градъ и било принудено да повърне паритѣ на публиката. До какви размѣри може да достига нахалството на властитѣ, ни показватъ подвизитѣ на полицията въ София, въ самата столицата, на 1 ий май (19 априлий) при празднуванието отъ работницитѣ праздника на труда. Изобщо посѣгането противъ събранията сѫ тъй изобилни, че нѣма физическа възможность да ги изброява човѣкъ. И напраздно ще се питаме: „кой законъ дава това право на властьта? на кое основание"? Това сѫ беззакония, престѫпления и произволи.

Колкото се касае до посѣганията противъ свободата на печата, то тука за правителство се оказватъ не достатъчни нито създаденитѣ отъ него углавни закони и закони за печата, нито честитѣ давания подъ сѫдъ, нито другитѣ косвенни пречки, които неговитѣ учреждения и агенти правятъ на опозиционния печатъ. Днешното правителство дири нови средства за убиванието на независимия печатъ и особенно на списанията

Единъ прѣсенъ фактъ. Знаятъ читателитѣ ни, че нашето списание се пренася по пощитѣ съ плата. Три мѣсеца чакахме отговоръ на заявленията ни за безплатно пренасяние. Обаче следъ три мѣсеца министерството съ писмо под № 8453, отъ 9-й Априлий 1897 год. отговори съ отказъ. Мотивътъ му е, че нашето списание имало и политически отдѣлъ. Трѣбва да се вземе предъ видъ, че сп. „Н. Вр." замѣсти двѣтѣ спис. „День" и „Дѣло", отъ които първото въ продължение на че-

тири години и въ Стамболово време, а „Дѣло“ въ продължение на двѣ години и съ разрѣшение на това сжщото министерство, безплатно се пренасяха по пощата. Сжщо така безплатно се пренасятъ и всички други списания, които тъй сжщо иматъ политически отдѣли. Обаче се отказва само на „Н. Вр.“. Читателитѣ разбиратъ защо. Въ сжщото писмо министерството съобщава ни, че назначавало една особенна коммиссия, която щѣла да разгледа, кои списания не могатъ или могатъ бесплатно да се пренасятъ по пощата. Очевидно е, каква е работата. Установява се единъ видъ цензура, цельта на която е, несъмнѣнно, да убие опозиционнитѣ списания, които критикуватъ политическитѣ работи у насъ. Напразно то се ласкае съ тая надежда! Но на какво основание правителството установява тая своеобразна цензура. Въ закона за пощитѣ и телеграфитѣ е казано, че списания съ научно и религиозно съдържание се пренасятъ по пощитѣ безплатно Излиза споредъ министерството, че нашето списание не е научно, а Бобчевата Сбирка е научно списание, защото хвали правителственнитѣ подвизи и прикрива беззаконията. Мигаръ съ факти на ржцѣ да доказвашъ, че политиката на едно правителство е пагубна, е ненаучно? Прочее, напразно се питаме. Очевидно е, какви сж целитѣ на правителството — посѣганието върху свободата на печата по всѣкой начинъ.

Като говоримъ за печата, смѣтаме за длъжность да споменемъ и за опроверженията, на които е щедро нашето телеграфо-пощенско управление. По поводъ на споменатитѣ отъ насъ факта за „пощенскитѣ нередовности“ въ II кн. на това мѣсто, Дирекцията на телеграфитѣ и пощитѣ ни испрати едно опровержение. Тя иска да ни увѣри, че „нередовноститѣ“ сж неумишленни, отъ обикновеннитѣ, които ставали въ всички пощи на свѣта, и че телеграфо-пощенското управление всѣкога е взимало мѣрки за подобрѣнието на телеграфо-пощенската служба. Преди всичко ще забелѣжимъ, че подиръ това „опровержение“ в. „Социалистъ“ два пжти, съ факти, доказва, че тия нередовности толкосъ сж чести и отъ единъ такъвъ характеръ, щото дѣйствително не виждашъ никакво подобрѣние въ пощенската служба. Р. „Народни Права“ така сжщо въ туй време се оплакова отъ „нередовности“. Ний имаме цѣлъ купъ оплаквания отъ сжщитѣ нередовности. Освенъ дѣто мнозина отъ абонатитѣ ни се оплакватъ, че не сж получавали книгитѣ, които по два и три пжти имъ пращаме, но отъ Силистра ни се оплакватъ, че або-

мати, на които отъ тука сѫ испратени по 4 книги, вързани съ дебелъ канапъ, сѫ доставени само по една книга. Дирекцията въ „опровержението“ си ни обръща вниманието, че въ сборника на телегр. и пощитѣ можело да се види, колко отчисления имало за тия передовности“. Обаче отъ него ний виждаме, че се отчисляватъ повечето разсилнитѣ. Между това фактътъ че на пощата развързватъ книгитѣ и ги предаватъ не всички по адреса, никакъ не допущаме да е работа на разсилнитѣ. Изобщо има толкосъ груби „нередовности“, щото не може да се смѣтатъ за обикновенни работи. И какъ тъй наистина тия „нередовности“ да се случватъ съ опозиционния печатъ, и особенно съ социалистическия? Очевидно е, че въ нашитѣ пощи се вършатъ много произволи. Необходими сѫ енергически внушения на чиновницитѣ и наказания на дѣйствителнитѣ виновници, намѣсто „опровержения“. И ний първи ще бѫдемъ, които ще се радваме да видимъ попе сигурность въ пощитѣ.

И тъй, отъ изследванията, които направихме въ нашитѣ политически прегледи, съ факти, които можахме да съберемъ, политическотовѫтрѣшноположение на страната представлява една много прискърбна картина. Въ нашето вѫтрѣшно управление владѣе беззаконието, произволътъ, престѫплението. Потѫпкването на най-светитѣ права на гражданина, незачитанието на законитѣ отъ самитѣ опия, които ги издаватъ—тоя е най близкия източникъ на широката (и) деморализация въ нашето вѫтрѣшно управление. И което е по-печално, управляющитѣ у насъ нито могатъ, нито искатъ премахванието на таквосъ едно управление. Мраченъ реакционенъ духъ ги владѣе. И гдѣ е исходътъ отъ това положение? Какво да се прави? Ето сериозния, важния жизнененъ въпросъ, който изниква подиръ изучванието на фактитѣ. За съжаление ний пъкъ сме принудени да отложимъ разгледванието му, тъй като то ще заеме доста мѣсто, а размѣритѣ на списанието не ни позволяватъ да направимъ това сега. Нека оставимъ до идущия пѫтъ.

КНИЖНИНА

И. Кетлеръ. Какво нѣщо е женската еман-сипация? Прев. В. Папратевъ. Варна цѣна 25 ст. Да се говори у насъ за едно женско движение не може още. Като исключимъ движението въ полза на висшето женско образование всички други страни на така наречения женски въпросъ стоятъ още незачекнати у насъ. Причинитѣ на това сѫ различни, и не му е тука мѣстото да ги изброяваме и разглеждаме. Обаче, макаръ и да нѣма каквото и да било движение за женитѣ, у насъ има вече доста обширна литература, въ която се слагатъ всички мнения и възрѣния относително този въпросъ. И горнята книжка, написана отъ предсѣдателката на „Нѣмското общество за женската реформа" --И Кетлеръ иде да допълни тази литература. По нея именно искаме да направимъ нѣколко бележки, които, вѣрваме, нѣма да се видятъ безинтересни.

Женското движение е вече една широка вълна, която обхваща почти всички страни на образована Европа и Америка, но, макаръ и да има всеобщо брожение въ женскитѣ умове, не може да се каже, че исканията на женитѣ въ различнитѣ страни сѫ еднакви и съгласни помежду си. Това е твърдѣ обяснимо, като се вземе предъ видъ, че не може да има съгласувание на исканията тамъ, дѣто има различни обществени положения и, следователно, различни убѣждения.

Въпросната книжка не отстѫпва отъ това, така да кажемъ, правило. Мненията, които се прокарватъ въ нея по женския въпросъ, ни се виждатъ малко остарѣли за сегашното състояние на този въпросъ, а средствата, които се препорѫчатъ — много наивни.

Най-напредъ авторката успокоява общественното мнение, на което при думитѣ „женска емансипация" предъ очитѣ се представя впълнѣ ужасна картина. „У мнозина, говори тя, вѣроятно се възбужда представление за нѣкаква революция, устроена за разнообразие не отъ мѫже, а отъ жени. Тѣзи жени, облѣчени отъ главата до краката въ червено, съ бутилки петролей въ рѫцѣ, стоятъ високо по барикадитѣ, или пъкъ марширувать съ пѣсни по улицитѣ, подъ червено като кръвь знаме!" Авторката успокоява мнението на обществото, увѣрява го, че женската емансипацая съвсѣмъ не прилича на революция, а е нѣщо по-дребно, по-невдъхвающе страхъ, нѣщо

което може да се разрѣши въ благоприятенъ смисълъ, стига добрата воля на нѣмскитѣ мѫже и жени да благоволи това.— Послѣ се излага на кратко положението на съвремената жена, преимуществено въ Германия. Това положение е повече отъ ужасно. Отъ една страна — жената е принудена да напусне домашното огнище, защото постоянно нарастващата фабрична промишленность й отнема домашнитѣ занятия, а отъ друга — мѫжетѣ искатъ тя да си останѣла въ кѫщи, въ кѫщната сфера. При това се притуря и голѣмия, постоянно нарастващъ процентъ неомѫжени жени, които сѫ принудени щатъ-нещатъ, да работятъ вънъ отъ кѫщата.

„Надъ главата на жената сѫ разбили на парчета едновременното нейно жилище — а сега искатъ, щото тя да останѣла подъ защитата на нейния покривъ", възклицава авторката.

Но, невъзможно е да се ступанствува въ съборена кѫща.

Невъзможно е да се подържи огънь на разрушено огнище.

Невъзможно е да се живѣе съ средствата на несъществуващъ мѫжъ.

Невъзможно е да се въспитаватъ неродени дѣца.

Мѫжетѣ не даватъ на жената да напуща своята сфера, но не тя напуща сферата — а сферата нея.

Въ заключение авторката казва, въ що се състои (споредъ нея) женската емансипация: мѫжетѣ да позволятъ на жената да завземе длъжности и служби по всичкитѣ клонове на науката и промишленностьта*). (Незнаемъ по какви причини но авторката избѣгва да говори за политическитѣ права на жената. Може би, тя е противъ тѣхъ.)

Средствата сѫ още по-прости, достатъчно е добрата воля на нѣмскитѣ мѫже и жени и всичко ще се свърши повече отъ добрѣ. Споредъ насъ, нито сѫщностьта на женската емансипа-

---

*) Може би, по нѣкоя статистическа грѣшка, но въ книжката съвсѣмъ извратено е резюмирано опредѣлението на женската еманисипация. „И така, говори се тамъ, борба противъ тая глупость (която иска да ограничи жената въ кѫщната сфера) противъ това безчувствие, следователно, борба съ съвремената система за въспитание на дъщеритѣ ни съ всичкятѣ нейни послѣдствия — ето що означава женската еманисипация". Явно е, че самата борба за жен.-освобождение, по никой начинъ не може да бѫде сѫщото освобождение.

Д. И. Б-евъ

ция се състои въ това, нито пъкъ средствата сѫ тѣзи. Да обяснимъ защо.

Между семейството преди сто, и даже преди педесятъ години, и сегашното—несъмнѣно е, че има голѣма разлика.

Жената бѣше напълно ограничена въ своята домашна сфера и неможеше да види по-далече отъ носа си. Обаче, прогресса,който направи промишленностьта прѣзъ настоящия вѣкъ, неостави незачекнато и семейството. Голѣми промѣни направи той въ него. Но, най-важната, разбира се, е тази, че жената бѣше принудена, за да прехрапва себе си и да помогни на мѫжа си, да напусне кѫщното огнище и да отиде въ фабриката. Тука ний говоримъ за жената на пролетарията и пролетариятката, разбира се. И намъ се струва, че никой не е пречилъ и не пречи на това раздѣление на жената отъ семейството. Напротивъ, мѫжа-фабрикантъ всѣкога иска да има свои работници жени и дѣца, които за една ничтожна, почти нищенска заплата, работятъ непосиленъ трудъ. Значи, да искаме отъ мѫжа да пусне жената въ фабриката, както прави авторката на въпросната книжка, е съвършено безполезно, защото и безъ това то всѣка минута става. За участието на жената въ науката е почти сѫщото. Кой не знай, съ колко хиляди моми излизатъ всѣка година изъ гимназиитѣ и университетитѣ — за да влѣзатъ въ обществото, като работници, които иматъ капиталъ само своята умствения сила, като умствени пролетариатки?

Пъкъ и дали само въ това се състои женската еманципация: да заема жената промишлени служби и свободни занятия? Намъ се чини, че не. Чини ни се, че ако даже и на женитѣ биха дали политически права (което е невъзможно при сегашнитѣ обществени условия) пакъ женската еманципация не ще да бѫде полезна. Тогава ще остане съвремения бракъ — това най унизително учреждение на женското робство, ще остане проституцията — това ужасно и унизително учреждение на сѫщото робство.

Женския въпросъ е въпросъ социаленъ, въпросъ свързанъ съ коренни промѣни въ общественото устройство. До като не се осѫществятъ тѣзи промѣни, женската свобода ще бѫде само голи думи. А тѣзи промѣни, това социализиране на обществото е повикано да осѫществи пролетарията. И ето защо, жената трѣбва да се нареди заедно съ него въ редоветѣ на борбата и заедно съ него да се бори за своята свобода. Освобожде-

нието на жената не може да стане безъ освобождението на пролетарията. Само тогава, когато жената се организира заедно съ пролетария въ борба противъ капиталистическия строй, тя ще налучка истинския пѫть на своето освобождение. Вънъ отъ този пѫть всичко е глупости и фрази, но не и истинско средство за освобождение. Само подъ „червеното, като кръвь“ знаме на социализма е истинското женско освобождение.

Д. И. Б-евъ

„Край Волга“ — повѣсть изъ живота на рускитѣ революционери отъ Сергѣй Степнякъ—Кравчински. Превелъ отъ русски Г. Б. Цѣна 50 ст.

Повѣстьта на Кравчински — русски емигрантъ, който наскоро загина въ една отъ многолюднитѣ улици въ Лондонъ, смазанъ отъ трена, дава ни една вѣрна илюстрация на рускитѣ революционери. Главния герой е младъ момъкъ, когото полицейскитѣ агенти пазятъ въ трена, за да го предадатъ на други стражари въ сибирскитѣ зандани. Той сполучва да побѣгне изъ вагона. Тукъ автора много вѣрно предава душевното състояние на бѣглеца и неговата натура. По природата си Волгинъ (това е третето име на героя, той е уловенъ подъ чузда фамилия) представлява единъ спокоенъ, слабохарактеренъ момъкъ, но се рѣшава на такава отчаена постѫпка — да скочи отъ прозореца на вагона, когато влака хвърчи, защото въ тъмницата, дѣто го водятъ лежи предателя — бивши неговъ приятель, който ще го познае, ще открие неговото име, а съ това полицията ще си послужи за по-нататъшни разисквания и открития на много важни конспирации.

Волгинъ скочилъ изъ вагона прѣзъ нощьта и лежалъ въ несвѣсть, разбитъ, окървавенъ до зараньта. Приближението на вторий влакъ го стрѣсва. Той си помислилъ, че го ловятъ, че ще го хванатъ стражаритѣ и се спуща да бѣга. Но следъ като се убѣдилъ, че никой го не гони, той се съвзема, осѣтилъ кръвьта, която тече отъ раната, сполучва да я спре; избърсалъ се, измилъ се и бърза да скрие следитѣ си отъ преследванията, които по соображение съ времето отъ какъ заминалъ трена съ заспалитѣ негови пазачи, трѣбва вече да се е почнало разискването на политическия престѫпникъ. Следъ като отминалъ доста далечъ отъ желѣзната линия, Волгинъ излиза на

пѫтя, дѣто го достигатъ двама селяни тъкмо въ минутата, когато той искалъ да скрие още една следа отъ очитѣ на полицията — да хвърли чантата отъ плещитѣ си въ една стъгда. Селянитѣ го съгледали, за това си помислили, че той е открадналъ нѣщо отъ ближната станция, и когато той почналъ да ги распитва за пѫтя, тѣ го поизгледали на криво, но пакъ му посочили близкото село. Бѣглеца забелѣжилъ подозрението на селянитѣ и уловилъ другъ пѫть прѣзъ гората, да се скрие и отъ тѣхъ, тамъ захвърлилъ пѫтническата си чанта и се спрелъ; на брѣга на голѣмата руска рѣка — Волга съ намерение да купи, или да открадне нѣкоя лодка, за да мине на срѣщния брѣгъ. Тукъ той срѣща една мома, която се расхожда сама съ лодка по рѣката. Моли я да го прекара на срѣщния брѣгъ. Тя му отказва и заминава съ лодката си. Разбитъ, раненъ, гладенъ той остава на брѣга. Негова видъ възбудилъ съжалѣние въ сърдцето на Катя — момата. Тя си припомня за брата си и се връща къмъ нещастника да му помогне. Волгинъ сѣда въ нейната лодка, откровенно се признава предъ непознатата, че е политически бѣглецъ. Тя обръща лодката да го заведе у дома си. Волгинъ ѝ обяснява на какъвъ рискъ се излага сама, ако го укрие; но тя казва, че това го прави за Ваня и продължила пѫтя си.

Въ кѫщи у Катя Волгинъ сидѣлъ на гости доста време. Катината майка, като узнала, че госта е приятель на Ваня— сина ѝ, не искала да го пусне. Момата и момъка въ туй време можили да се сближатъ. Волгинъ считалъ за своя длъжность да пропагандира и се мѫчѣлъ да увлече Катя въ редовете на революционеритѣ. Но Катя излиза по-силна отъ него, тя го побѣдява. Волгинъ се влюбилъ. Дохожда и годеника на Катя, важенъ чиновникъ при губернатора. Последния не му се аресва госта на годеницата му, защото билъ прекрасенъ момъкъ, но ревностьта му не отива по-далечъ отъ едно неприятно чувство. Волгинъ страдае повече отъ него, но нито дума казва за своитѣ чувства, рѣшава се да побѣгне изъ гостеприемния домъ и остава една записка на Катя въ етажерката съ книгитѣ ѝ, дѣто се извинява, че заминава, безъ да се прости. Въ туй време го среща Катя съ годеника си и го връщатъ. Годеника получилъ писмо, въ което му казватъ, че Ваня е уловенъ и че предателя е Муриновъ—сѫщия Волгинъ. Майката като чу това припадна. Като я занесе въ спалнята ѝ, тамъ

тя сѣдѣше денѣ и нощѣ при болната. Годеника трѣбваше сѫщия день да замине, защото го викаше губернатора. Волгинъ забелѣза неговата умраза и рѣши: „тоя ще ме предаде“. Трѣбваше да дири друго прибѣжище, но нѣмаше възможность да види Катя, да й обясни страшната клевѣта. Тя не знаеше, че той е Мурииовъ—сенаторски синъ, но можаше нѣкакъ да узнае и да повѣрва клевѣтата. Когато очакваше да види Катя, годеника й свърши почтенната служба на царски човѣкъ—предателството. Волгинъ едвамъ каза сбогомъ на Катя, обясни й, че по-голѣмо наказание за брата й неможе да бѫде отъ Сибиръ, а че отъ Сибиръ хората бѣгатъ и Волгинъ обѣщава да уреди това бѣгство, да върне брата й. Катя захласната отъ радость, че братъ й не е загиналъ, горѣщо му благодари.

„Недѣйте благодари, не! казваше Волгинъ съ растреперанъ отъ вълнение гласъ. Вий незнайте, какво сте за мене! Какво не бихъ направилъ азъ, за да изсуша една ваша сълза, за да възбудя на вашитѣ устни една усмивка! Да служа вамъ... Боже, това е такова щастие...“ Той се спира и се извинява за неволното си признание. Подиръ това прощавание за винаги на младитѣ приятели полицията окрѫжава кѫщата. Катя се мѫчи да задържи полицията, дордѣто се скрие Волгинъ. Тукъ се рисува обиска, какъвто се практикува отъ русската полиция. Насмалко остало полицейскитѣ да пипнатъ Волгина, но записката му, че заминава, безъ да се прости съ домакинитѣ, която въ туй време се изтърсила изъ книгитѣ, спасява революционера. Тая критическа минута тъй хубаво е изобразена, както и цѣлата развязска, което показва голѣмъ талантъ на автора.

Развязката е такава: Катя испраща Волгина на парахода, тя протестира противъ неговитѣ подозрения за предателството на годеника си, но кога се връща въ кѫщи и го заваря тамъ, отблъсва го. Той сполуча да се оправдае и Катя бърза да направи свадбата, за да се избави отъ чувствата, които препълняха сърдцето й: да жетрвува себе си за другитѣ, за свобода и правда, да иде на мѫки, на смърть. Свадбата стана, Катя се исправя предъ свещенника съ годеника си. Тукъ силитѣ я оставятъ, тя не може да каже, че обича годеника си, предъ очитѣ й стои Волгинъ. Тя заминава за Петербургъ, дѣто се омѫжва за любимия човѣкъ. Братъ й билъ избавенъ отъ желѣзнитѣ клещи на русската полиция чрезъ Волгина.

Постжпиха въ редакцията следующитѣ нови книги:

„Сѣячъ“ год. II кн. II и III. Варна 1897 г.

Списание на „Българското Икономическо дружество“ год. II кн. I. София 1897 г.

„Медицински сборникъ“ год. III кн. VII. София 1897 г.

„Медицинска беседа“ год. III кн. X. Видинъ 1897 г.

„Мода“ год. I брой 8 и 9. София 1897 г.

„Природа“ год. IV кн. X. София 1897 г.

„Златното правило“ въ земание давание, цѣна 25 ст. София 1897 год.

„Ново земледѣлие“ год. II брой 4, 5, 6 и 7. Руссе 1897. г.

„Юридически прѣгледъ“ год. V кн. XII. Пловдивъ 1897 г.

„Къмъ историята на висшето училище“. София 1899 г. Цѣна 50 ст.

Овощарството въ Сърбия, Босна и Херцеговина. София 1897 г.

Забелѣзани печатни грѣшки въ 4—5 кн., въ ст. „Социология и биология“ на стр. 459, редъ 5 нап. вънщни да се чете научни; на стр. 459, р. 22 нап. социализа, да се чете: социализма; на стр. 460, р. 19 нап. имъ, да се чете: или; 463, р. 26 нап. ненаученъ, да се чете: ненаучна; на стр. 465, р. 21 нап. сжществувание ли, да се чете: сжществуваше ли, ; на стр. 468, р. 25 нап. да признае етиката, че, да се чете: да признае, че; етиката на стр. 468, р. 34 нап. нищо, да се чете: нито; на стр. 470, р. 6 нап. по-вече даже;, да се чете: по-вече: даже; на стр. 470, р. 13-14 нап. разбиратъ, да се чете: работятъ; на стр 470, р. 26 нап. най-сетнѣ по, да се чете: най-сетнѣ още по; на стр. 470, р. 46 нап. отратъкъ, да се чете: отрастъкъ; на стр. 471, р. 15 нап. Гарвилъ, да се чете: Дарвинъ; на стр. 472, р. 15 нап. говори прогресъ, да се чете: говори за прогресъ; на стр. 472, р, 28 нап. области, изваждатъ, да се чете: области, когото изваждатъ; на стр. 473, р. 7 нап. За това опитвания, да се чете: За това всички опитвания; на стр. 473, р. 13 нап. Марксизма, да се чете: че Марксизма; на стр. 474, р. 4 нап. цоль, да се чете: цель; на стр. 474, р. 22 нап. организическа, да се чете: органическа; на стр. 475. р. 7 нап. се установяваше, да се чече: установяваше; на стр. 475, р. 24 нап. по, да се чете: на; на стр. 476, р. 36 нап. ева ли, да се чете: едва ли не; на стр. 477, р. 31 нап. които, да се

чете: както; на стр. 478, р. 8 нап. заключение на, да се чете: заключение, на; на стр. 478, р. 32 нап, теория, а, да се чете: теория, и; на стр. 478, р. 41 нап. jnsticra qereat, да се чете: justicia pereat; стр. 539, подписана отъ 885 избиратели, отъ—1110.

ГОД. I. КН. VII.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

Спасена отъ живота.

Разказъ отъ Ионъ Хенри Макай*)

Непрестанно да може да спи — безъ да сънува и безъ да се събуди; колко хубаво щѣше да бжде това! . . .

Имаше ли за нея друго избавление отъ живота! Какъ бѣ прекарала тя своя животъ, своето дѣтинство? . . .

Въ тѣзи мисли бѣше потънала младата дѣвойка, която сѣдѣше въ тѣсната бѣдна стая, близо при собата. Въ стаята бѣше студено и тя треперѣше отъ студъ и все повече и повече се доближаваше до собата, която едвамъ испущаше топлина.

Да, нейното дѣтинство! Тя въздъхна и си покри челото съ ржцѣтѣ., като помисли, какъ бѣше го прекарала тя.

Една верига отъ гладъ и лишения, отъ злочестини и отчаяния — лишена отъ всичко: отъ майчина любовь и грижи, отъ радость и свѣтлина — тъй бѣше израстла тя, дѣтето на една нещастна — отъ единъ знатенъ нехрани-майко излъгана — майка. Наскоро следъ като видѣ тя бѣлъ свѣтъ, майка й я напусна—пресели се въ вѣчностьта.

Тя нѣмаше никого на свѣта, когото да можеше да нарече свой. За баща си тя не знаеше нищо, пъвъ и не искаше да знае. Следъ смъртьта на майка си тя бѣше — едно дѣте на нѣколко мѣсеци — дадена въ ржцѣтѣ на една стара жена, на една „възпитателка“, която я отхрани съ много бой и ов-

*) Макай е единъ отъ най-виднитѣ модерни нѣмски поети. Станалъ извѣстенъ и на работническата класса съ стихотворната си сбирка «Snrm» (Буря), което бѣ забранено прѣзъ времето на исключителния законъ за социалиститѣ, и съ романа си «Die Anarchisten.» По происхождение той е Шотландецъ.

кѫдна храна. Като порасте, тя си искарваше сама прехраната.

И какъ трѣбваше тя да работи!

Тъй бѣха преминали нейнитѣ млади години. Самата тя не знаеше, какъ бѣха сѫ истекли тѣ — една вѣчна мѫка, необлекчена нито отъ една сладка дума, нито отъ една искренна милувка. Тъй тя бѣше станала равнодушна къмъ хуканията на старата жена, която всѣка вечерь й взимаше спечеленитѣ прѣзъ деня въ фабриката пари, и къмъ външния свѣтъ.

Въ нея бѣше всичко увѣхнало. Ако бѣше я премѣстилъ човѣкъ отъ тази задушлива атмосфера въ една по-свободна, по-чиста — нада-ли щѣше да може да се разцъвти пакъ. При все това отъ нѣколко седмици тя се чувствуваше друга: въ помрачения пѫть на нейния животъ бѣше проникнала една свѣтла лѫча.

Тя съ радость гледаше къмъ нея.

Единъ день — тъкмо преди нѣколко седмици — старата бѣше й казала, че тя трѣбва да напустне фабриката и да стане продавачка на цвѣтя. Тя сега е възрастна и продаванието цвѣтя ще докарва по-добра печалба — бѣ прибавила старата, като я изгледа испитателно. За нея това бѣше все едно. Разбира се, най напредъ тя поразмисли за причината на това промѣнение. Поразмисли, — но не можа да я узнае. Пъкъ се и страхуваше да пита по-отблизо старата.

На другата сутринь при единъ отъ незаетитѣ жгли на главната улица стоеше една млада мома, която предлагаше на минувачитѣ теминужни китки. Другитѣ продавачки я гледаха завистливо: тя бѣше още въ пълната разцъвналость на младостьта си. Лицето й имаше, безъ да се гледа на уморений му изгледъ, тънки и красиви черти. Хубостьта й накарваше нѣкой отъ минувачитѣ да се спре и купи цвѣтя. И както по-преди всѣки день тя отиваше да работи въ фабриката — тъй и сега всѣки день отиваше при своя жгълъ на главната улица да продава цвѣтя. При несигурностьта на продажбата тя не печелеше колкото въ фабриката. но старата, за чудо, не бѣ вече тъй недоволна.

Новата й работа бѣше я направила малко по-жива и не изнуряваше до толкова силитѣ й, както при тежката и уморителна фабрична работа. Тълпата хора, които всѣкидневно минаваха покрай нея, постоянния шумъ отъ колата и конетѣ— всичко това бѣше единъ новъ свѣтъ за нея.

Тя обикна своитѣ цвѣтя. Предъ нея, въ кошницата лежаха първитѣ миризливи предвѣстници на пролѣтьта: синята теменужка и бѣлото кокиче. И когато нареждаше цвѣтята и виеше китки — обземаше я често едно неисказано чувство, едно страстно желание да отиде въ зелената кичеста гора, кадѣто тѣ растатъ. Тя не е била никога тамъ. Кой знае, колко хубаво, прекрасно щѣше да бѫде тамъ!

Всѣка сутрина идеше отъ околностьта едно малко момиче и доставаше на старата цвѣтята за много малко пари. По нѣкой пѫть тя помолваше момичето да ѝ расправи за гората. Много често тя не разбираше отъ това, що ѝ се расправаше. За това момичето ѝ казваше, че тя трѣбва сама да отиде и да я види. Да, само веднъжъ да посмѣеше да излѣзе отъ глухата, кална уличка въ свободната природа! Мисъльта да иска отъ старата за това позволение ѝ се струваше тъй дръска, щото тя не се рѣшаваше да я искаже.

Но тя пакъ имаше, за какво да се радва. Въ нейното младо копнѣюще за любовь сърдце, за което до сега всички хора бѣха чузди, бѣше се събудила една наклонность, една обичь. И тази обичь ставаше толкова по силна, колкото повече тя се пазѣше да я открие. Единъ день една млада дама отъ висшитѣ съсловия, придружена отъ една по-стара — види се нейна майка — и отъ единъ господинъ бѣше се спрѣла при нея да си купи една малка китка. При това бѣше ѝ хвърлила такъвъ искренъ погледъ, щото тя се покърти: не бѣше научена на такива погледи тя. И когато на следующата сутрина младата дама доде пакъ и пристѫпи къмъ нея съ сѫщия приятелски поздравъ — тя мисли цѣлия день, дали на другата сутринъ ще дойде пакъ. . . . И тя не се излъга: дамата продължаваше да иди всѣки день. Отъ тогава тя избираше за нея най-хубавитѣ и най-миризливитѣ китки и до толкова я обикна, щото бѣше готова на всичко за нея.

Още на другата сутринь тя попита единъ хамалинъ, който стоеше при сѫщия ѫгълъ за името на младата дама. Казаха ѝ, че тя е едничката дъщеря на една много богата фамилия и се зове г-жица Мирани. Г-на, единъ графъ, който често я съпровожда, билъ единъ отъ най-горещитѣ ѝ поклонници. Но неговата обичь била напрасно: госпожицата не искаше да знае за него, макаръ майка ѝ да му съчувствуваше. Богатата наследница искаше да узнае, дали той дѣйствително обожава нея или пъкъ — богатството ѝ.

Продавачката неможеше да го търпи. Очитѣ му имаха едно нахално и сладострастно изражение, което й бѣше противно, отъ което тя се боеше. Какъ смѣеше той, като придружава онова прелестно творение, да има очи още за друго момиче!

Тази сутринь той доде самъ и се помѫчи да завърже съ нея разговоръ, но понеже тя не му отговаряше — той си замина: не искаше да обръща върху себе си вниманието на хората. На отиванье той бѣше й прошепналъ: до виждане тази вечерь!

Тѣзи думи я преследваха цѣлия день. Какво означаваха тѣ?

Тя мислѣше и сега върху тѣхъ.

Изеднъжъ тя се стресна. Вратата се отвори и вътрѣ влѣзе старата. Чертитѣ й бѣха груби и погледа й, устременъ къмъ сѣдящата при собата, бѣше испитателенъ.

„Тъй самичка, миличка", извика тя съ единъ пронизителенъ, неприятенъ гласъ, „тъй сама?" „Чакай малко, потърпи: тази вечерь ще имаме посѣщение!"

Продавачката се смая отъ този мекъ тонъ: той бѣше новъ за нея. До сега тя чуваше само псувни и хуканици. Отъ кадѣ доде тъй изъ единъ пѫть този ласкателенъ, но противенъ тонъ?

„Какво искашъ?" попита я тя кѫсо. Тя видѣ въ рѫцѣтѣ на старата нѣколко бутилки и продължи: „За какво сѫ тѣзи бутилки?"

„Почакай малко, мило дѣте, ей сегичка ще дойде той, хубавия младъ господинъ —."

„Кой ще дойде?!" попита тя настойчиво. Отведнъжъ й станаха ясни тази сутришнитѣ думи на графа.

Тя не получи отговоръ на въпроса си, защото въ този моментъ, следъ кѫсо потракване, влѣзе въ стаята графътъ.

Той се отправи право къмъ нея. Тя стана и отстѫпи една крачка назадъ. „Какво търсите, какво искате вий тукъ —."

„Трѣбва ли да питашъ, мило, хубаво дѣте, какво търся." — Той си допрѣ бастоня до стената, хвърли си шапката и мантела и продължи, като се усмихна цинично: „Искамъ малко да подрънкамъ съ тебе, мое дѣте. Налѣй, старо, налѣй! Нека да пиемъ за добрѣ дошелъ!"

Той взе чашата, която старата бѣше напълнила ревностно.

„Пия за твоето здравие, мило дѣте“, каза той и посѣгна да я пригърне съ лѣвата си ржка, а съ дѣсната доближи чашата до устата си.

Тя стоеше вцепенена. „Какво искате отъ мене вий?“ извика тя боязливо, „оставете ме —.“

„Какво искамъ ли? — Една целувка отъ твоитѣ червени бузи, миличка.“ Той я пригърна и доближи бузитѣ си до нейнитѣ.

Но той не можа да ги допрѣ. Единъ мигъ я обвзе едно неисказано отвращение, предъ нея се въртеше всичко и когато тя подигна несъзнателно ржката си да се подпрѣ, — узна уплашена истината; всичко ѝ стана като бѣлъ день ясно. Тя узна, какво иска графа. Изведнъжъ тя се почувствува силна и го блъсна толкова силно, щото той политна назадъ.

„За това ти ще се каешъ“, крѣсна той и се впусна отъ ново къмъ нея.

Този пжть той не можа да докосне даже ржката ѝ.

Стройната, млада мома стоеше гордо изправена предъ него, страха бѣше исчезналъ изъ гжрдитѣ ѝ; въ очитѣ ѝ пламтѣше гнѣва.

На стѣната до вратата бѣше подпрѣнъ бастоня на графа. Тя го улови и въ следния моментъ тънката тояга процепи въздуха да се сложи върху лицето на графа — тогава тя излѣзе бързо изъ стаята, мина тичишкомъ стълбитѣ и се намѣри за единъ мигъ на улицата.

На кадѣ сега? . . . и тя самата не знаеше — само далечъ, далечъ искаше да бжде тя.

Страха отново потисна гжрдитѣ ѝ.

На кадѣ — на кадѣ? . . . Все едно . . . . само да бжде далечъ. И съ бързи крачки вървеше тя по пустата улица надолу.

Хиляди забъркани мисли преминаха прѣзъ главата ѝ, но нито една отъ тѣхъ не ѝ показваше исходъ. Всичкитѣ ѝ представяха напълно безутешностьта на положението ѝ и подигнаха възбуждението ѝ до безуменъ страхъ. Позоръ — позоръ!.... Тя се отдръпна съ ужасъ назадъ отъ бездната, която ѝ се отвори ненадейно предъ очитѣ и къмъ края на която тя отъ седмици вървѣше, безъ да се осѣща.

На кадѣ? — на кадѣ, сега? . . . . Тя бѣше достигнала края на улицата. Предъ нея се намираше моста простренъ

върху рѣката. Нейния шумъ долетя до ушитѣ ѝ и ѝ се струваше да звучи като освобождение . . . .

Сега вече тя знаеше на кадѣ . . . .

Въ нейнитѣ хладни вълни искаше тя да си постели — за вѣчно спокойствие; тамъ долу искаше тя да спи — да спи, колко хубаво! . . . .

Тя достигна срѣдата на моста и се надвеси надъ неговитѣ желѣзни рашетки. Посребренитѣ отъ свѣтлата луна вълни шумѣха привлекателно отдолу; издигаха се и спускаха надолу полека и се удряха съ голѣма ярость въ стълбоветѣ на моста . . . .

Наоколо бѣше всичко тихо. Само отъ време на време се чуваше бързия ходъ на закъснѣлитѣ минувачи. Но никой отъ тѣхъ не обръщаше внимание на осамотената фигура.

И тя гледаше надолу. Небето се простираше отгорѣ чудно ясно. Тя обърна очитѣ си къмъ него и погледа ѝ се скова отъ бескрайностьта — тя се покърти и забрави кадѣ бѣше, положението си, рѣшението си, забрави всичко . . . .

Изведнъжъ я уплаши единъ бързъ вървежъ, който прозвуча по калдаръма. Тя видѣ близо задъ себе си фигурата на графа. Той бързаше къмъ нея. . . .

Тя искаше да извика, но не можа: страха ѝ сключи устата. Като се съвзе, тя търти да бѣга по моста.

Едно купе идѣше право на срѣщу ѝ. Тя не можа да го види на време и въ единъ мигъ се намѣри подъ краката на конетѣ — единъ болѣзненъ викъ процепи въздуха . . . . . едно проклятие изговори устата на коларя и вратата на купето се отвори отвжтрѣ. Съ уплашено лице скочи отъ вжтрѣ едно младо момиче, последвано отъ една по-стара жена, и се втурна къмъ продавачката, която лежеше полумъртва на земята. Това бѣше г-жица Мирани. Тя колѣничи при лежащата и се опита да ѝ подигне главата. Случайно погледа ѝ падна върху графа, който смаянъ бѣше се отдръпналъ назадъ и не смѣеше да се доближи.

„Въ името на Бога, графе, помогнете.....“

Но когато тя видѣ неговото смутено лице и главата му безъ шапка — узна истината.

Графътъ искаше да се доближи, но една ржка го отблъсна и единъ погледъ пъленъ съ презрение го вкамени на мѣстото му . . . .

„Азъ се догаждамъ, графе; вървѣте си; махнете се . . . Вашата жертва тука . . . . ахъ колко ужасно . . . .

Той нѣмаше смѣлостьта да остане и се отдалечи.

Нѣколко хора бѣха се събрали, но и тѣ не знаяха, съ какво да помогнатъ.

„Моето бѣдно дѣте“, плачеше дъщерята и цѣлуваше блѣдото чело на умирающата.

Единъ потокъ кръвъ протече изъ устата на последнята и й облѣ балната рокля — единъ рѣзъкъ контрастъ съ облеклото на продавачката !

Тя си отвори очитѣ и по лицето й премина една мимолетна усмивка, като позна младата дама.

„Вий . . . . Вий . . . .“ прошепна тя едвамъ.

„Моето обично, обично, дѣте . . . . !“

Като чу нежния тонъ, съ който се изговориха тѣзи думи, по уморенитѣ й черти на лицето, премина една щастлива усмивка. Следъ това главата й се отпусна още повече върху ржцѣтѣ, които я държаха и очитѣ й се затвориха . . .

„Кой знае, колко си страдала . . . . Смъртьта е била за тебе, може би, едно избавление отъ живота, който бѣше много тежъкъ за тебе . . .“

„Има ли още надежда?“ — попита тя току-що пристигналия лѣкарь.

Той колѣничи отъ другата страна на починалата и следъ единъ мигъ си поклати главата отрицателно.

Пр. отъ нѣм. К-тъ.

АЛИ-БЕГОВИЦА.

Малко е селцето Р. въ Македония. Хвърлено е всрѣдъ една долчинка, презъ която тече и живописно се вие една рѣчица, що дѣли селото на горня и долна махла. Селото не е чисто българско—има много турци и не сжщи турци, а помаци—всички говорятъ български. Главниятъ занаятъ на селото е обработването лена. Обширни ленища се протакатъ отъ двѣтѣ страни на рѣката и горѣ по баиритѣ се губятъ въ хоризонта.

Лѣтото превалява кадѣ есенъ: време на беридбата на лена. Цѣлото село е на работа: едни бератъ лена изъ ленищата, други го топятъ въ дълбоки „топила“, трети пъкъ го „мнатъ“.

Въ една отъ най голѣмитѣ кѫщи въ горнята махла, у Али-бегови се събрали най много мналки.

Всички дѣвойки се надпреварватъ да идатъ у Али-бегови — хубаво имъ плаща, па и хубаво ги гощава старата Алибеговица.

Щомъ се пукнала зората, сѫ се събрали тѣ. Отъ заранъ дишатъ прашния въздузъ врѣдъ оглушителния трѣсъкъ на „мелницитѣ“, ала нищо имъ е, сѣкашь — весели сѫ, шегуватъ се, па нѣкоя и пѣсенъ подкачи: крѣщи до Бога да чуе гласа си врѣдъ невъобразимия шумъ.

Ала обща, задружна пѣсенъ не се пѣе още — знаятъ тѣ, кога ще я пѣятъ: кога дойде при тѣхъ старата беговица.

Кога мине пладне, кога се нахрани голѣмата ступанска челядъ и всички излѣзатъ на работа, кѫщата опустѣе и старата беговица остане сама, тя бавно, едвамъ тътрейки остарѣлитѣ си крака, отива въ стаята гдѣто се мне лена. Щомъ се покаже на вратата прегърбената ѝ о двѣ фигура, облечена въ черна фереджа, забрадена съ бѣла ш е м и я, веднага всичко млъква: за минутка „мелницитѣ“ прекъсватъ оглушителния си шумъ а дѣвойкитѣ смѣха и шегитѣ.

Едвамъ чуто имъ каже старата беговица: „добъръ ви день моми“, па се заплѣте къмъ обикновенното си мѣсто въ единия кѫтъ на стаята. Тукъ сѣднали на послания за нея миндерь, тя съ бавни движения на треперливитѣ си рѫцѣ разбражда бѣлата шемия, пооправя фереджета, обхване съ двѣтѣ си рѫцѣ колѣнетѣ, па втренчи старческитѣ си свити очи въ дѣвойкитѣ, които едвамъ се видятъ прѣзъ прашливата гѫста мъгла.

— Хѫ работѣте, работѣте си щерки, издумва пакъ едвамъ чуто старата и се подновява оглушителния трѣсъкъ. Ала нѣма вече предишенъ смѣхъ, предишнитѣ прикаски. Усърдно работятъ дѣвойкитѣ — праха ги полѣпилъ цѣли, едвамъ се гледа прѣзъ покрититѣ съ прахъ клепачи, едвамъ се диша въ сгѫстената до невъзможность прашна атмосфера — ала нали е за пара! Пуста неволия!

Ами що дири тая богата Али-беговица врѣдъ тия неволници — каурки? Дали работа дошла да надглѣдва съ слѣпешкитѣ си очи?

Чудѣха се много отпърво дѣвойкитѣ, ала научиха й се сетнѣ: сѣдне старата въ кѫта, гледа ги вторачено и слуша.... тѣхнитѣ пѣсни. Не да ги надгледва идѣше при тѣхъ старата беговица, да дипа праха — ами за тия имъ пѣсни — за старитѣ български пѣсни. . . .

Следъ влизанието на беговица не се минува много и една отъ мналкитѣ почва единъ български мотивъ. Всички скупомъ го подематъ всрѣдъ шума на мнелницитѣ, който гаче ли се е смалилъ още при първитѣ думи на пѣсеньта. Бавно съ проточени извивания се нижатъ думитѣ на старата пѣсень — на пѣсень юнашка, хайдушка. . . .

Испѣха нея, сетнѣ друга, трета . . . Вънъ съвсѣмъ се стъмнило и старата беговица се сѣди въ кѫта, гаче ли вкаменена, безъ ни най малко движение, сѣди и слуша, слуша. , . . Дѣвойкитѣ престанали вечь да мнатъ, допѣватъ последнята, най любимата пѣсень на Али-беговица. Съ полусклопени отъ умора очи слуша старата думитѣ на пѣсеньта, която и тя нѣкога е пѣла, и която сега караше да испъкватъ изъ мрака цѣли картини отъ отколѣ, отколѣ минало . . . .
. . . .

*
* *

Първа хубавица бѣ въ селото дѣдо Колювата Кръстана.

Хубава, напѣта мома.

Никой нѣмаше очи като нея, съ ония черни гъсти, вити вежди. Никой нѣмаше нейна тънка снага, никой нѣмаше неинъ гласъ на славей. Всичкитѣ момци въ селото бѣха луди за нея. На хорото, на седѣнкитѣ тя бѣ първа,

Още много млада бѣше, кога я заискаха отъ много мѣста ; имаше и момци, за които всѣка мома би отишла съ радость. Ала на никого Кръстана не хвърли погледа си, а продумаше ли нѣкога баща й за нѣкой момъкъ —Кръстана мълчеше, ни дума не думаше, само приблѣднѣе, па нѣкакъ цѣла трепне.

Страшно нѣщо ставаше съ Кръстана, тя любеше и любеше единъ турчинъ, хубавъ, напѣтъ бегъ—Али-бегъ. Страстно го либеше тя, отъ неговъ погледъ цѣлата й снага се растреперваше, свѣтъ й се завиваше — ала заедно съ туй душата й се пълнѣше съ безграниченъ ужасъ при мисъльта, че люби —турчинъ.

Родителитѣ ѝ бѣха българи, хора стари, набожни, па и тя бѣше набожна. По цѣли нощи тя се молѣше Богу, съ страсть, съ сълзи се молѣше: дано пропъди дявола, що смущаваше ума и душата ѝ. Тя се борѣше противъ престъпната си любовь, ала напразно. Въ борбата ѝ страстьта гаче ли се по-распаляше . . .

За да забрави образа на хубавия Али-бегъ, тя избѣгваше да го не срѣщне, криеше се, кога го видѣше или кога сърдце ѝ го догаждаше още отдалечь — ала и туй не помагаше. Въображението ѝ почваше да работи по усиленно, изострюваше се така, щото, на времена, тя го виждаше живъ, исправенъ предъ нея да я гледа и гали съ залибения си погледъ.

И Али-бегъ я любеше, тая каурка. И въ погледа на красивитѣ му очи ясно четеше Кръстана присѫдата си, че не ще се отърве тя отъ него, кога и да е ще бѫде негова. И при всичкия си ужасъ, отъ тая мисъль, тя цѣла се занисаше.

Тя се бори, ала борбата не бѣ споредъ силитѣ ѝ!

Тя падна побѣдена.

Една вечеръ Кръстана закъсня на чешмата, заедно съ двѣ свои дружки. Дойдоха двама ергени, българчета, що копнѣяха отдавна за Кръстана и ходѣха по диритѣ ѝ. Поиска едина отъ тѣхъ отъ Кръстана вода да пие, отъ нейната стомна — тя не му даде. Поиска и другия — и нему не даде. Дръпнаха се и двамата. Зададе се красивия турчинъ — Али-бегъ. Кръстана го видѣ, отдалечъ го позна. Червенина като огънь опари бузитѣ ѝ. Сърдцето ѝ усилено затупа. Всичко потъна въ мъгла: тя никого не видѣше, освенъ оногова, къмъ когото неудържимо се теглѣше цѣлото ѝ сѫщество.

А Али-бегъ идеше право къмъ нея. Приближи се — поиска вода да пие отъ нейната стомна. Като замаяна му подаде Кръстана стомната. Па Али-бегъ я взимаше и не махваше очитѣ си отъ нейнитѣ примрежени очи . . . .

На сутриньта цѣлото село знаеше грозната новина: Кръстана либи турчинъ. Узнаха скоро и Кръстанинитѣ родители. Почнаха се мъченията за Кръстана. И бияха я, и въ зимника я затваряха, и хлѣбъ по цѣли дни не ѝ даваха да хапне. Всичко покорно, безъ да продума дума, пренасяше Кръстана, ала кога баща ѝ съ стиснато отъ жалость сърдце, гледайки поблѣднялата си посърнала едничка рожба, я попиташе:

— Любишъ ли го още?

Кръстана едвамъ чуто издумваше:

— Любя го . . .

Пъкъ Али-бегу нищо не можеше да направи дѣдо Колю: знаеше той, що е съ турчинъ да се заѣде. Пъкъ и Али-бегъ бѣше първъ въ селото.

Притъмня дѣдо Колювата къща, почерни се отъ срамъ Кръстанината майка: салтъ Богу се молѣше, дано той паметь даде на щерка й.

Ала Господъ не помогна.

Една сутринъ Кръстана избѣга отъ бащиния си домъ. Отиде у Али-бегови и не се видѣ вече . . . .

Люто я прокълня дѣдо Колю, и се помина скоро. Следъ него умрѣ и баба Колювица.

Чакъ тогава излѣзе Кръстана на свѣтъ Божи, облечена въ дълга черна фереджа, забрадена съ бѣла забрадка.

Отиде тя право на гробищата и горчиво плака на бащиния и майчиния си гробове . . . .

Много, много години се изминаха отъ тогава. Остаря тя, умрѣ и Али-бегъ, като й остави голѣмо имане. Сама самичка остана старата беговица. Клѣтвата я постигна: не роди се отъ каурка и турчинъ нито едно чадо. и следъ Али-беговата смърть дойдоха да сѣдатъ у кѫщата му негови роднини.

Мълчаливо, по цѣли дни прекарваше старата беговица на едно мѣсто, безъ да мръдне, безстрастна къмъ всичко. Въ кѫщи гледаха на нея, като на отживѣла вече вѣкътъ си и търпеливо чакаха смъртьта й.

Само на лѣто, кога наближаваше да се мне лена, кога видѣше първитѣ мналки да влѣзатъ у тѣхъ, гаче ли се посъживяваше старата беговица. Всѣкога следъ пладне отиваше тя въ одаята, отгѣто идѣше оглушителния трѣсъкъ ужъ да нагледва дѣвойкитѣ, сѣднѣше въ кѫта си и като на съня преживяваше невъзвратното минало.

И тая вечеръ, следъ свършека на последнята пѣсень тя раствори очитѣ си, огледа се, като замаяна, дигна се отъ мѣстото и цѣла покрита съ прахъ тя бавно, съ нетвърди крачки излѣзе изъ стаята, за да лѣгне болна отъ задухата, а утрѣ пакъ да дойде да слуша пѣснитѣ на дѣвойкитѣ . . .

Карима

ИСПОВѢДЬ НА ЕДНО ДВАНАДѢСЯТЬ-ЛѢТИЕ

(СТИХОТВОРЕНИЯ)

I.

Трепетлика.

И день и нощь прѣзъ пролѣтъ и прѣзъ лѣто
Трѣптятъ й непрестанно листоветѣ,
Тъй както и сърдце ми въ пламъ облѣто
И день и нощь гори отъ — вѣковетѣ

А дойде есенъ, зима . . . не се чуватъ
Ни птичи гласъ, ни пѣнье ; клоноветѣ
Пращятъ и стенятъ, плачатъ и жалуватъ
На трепетликата отъ вѣтроветѣ.

Пакъ всѣки трепетъ, всѣка жална пѣсенъ
На благодатното дърво е моя,
Та често, безъ да зная, превъзнесенъ,
Предаденъ въ мисли самъ подъ него стоя. . . .

И смѣлъ подиръ окачвамъ моята лира
Тогазъ между трептящитѣ й клони, —
Да се напои всичко, що извира
Тукъ отъ земята и отъ небосклони. . .

II.

Квартетъ.

Полѫхва вѣтрецъ миризливий
На пролѣтъ, всичко тамъ вирѣй; —
Сърдцето пакъ въ тѫги горчиви
С'облива : за другарь копнѣй.

Шумува вѣтрецътъ вечерний
Прѣзъ лѣто, месецътъ мечтай, —

Пѣвецътъ само въ пѣсни вѣрни.
За родни мисли, пѣй, страдай.

Подухва вѣтерътъ есенний
И шъпне тихо, жално вѣй, —
И буди струни вдъхновенни
Въ сърдцето, що на жалость пѣй. . . .

Върлува вѣтерътъ студений
Въ зимата суха, леденѣй, —
Гърдитѣ кърти преломени
На бедний, що въ бѣди линѣй. . . .

III.

Перестий облакъ.

Залѣзва слънце задъ балкани,
Зари последни праща то,
Трепти и гасне, ще обхване
Тамъ други краища въ злато.

Въ небето мило и лазурно
Се краси перестъ облакъ, тамъ
И хвърка — хвърка младо-бурно
Съ крила небесни волно самъ.

И кать полята гледа родни,
Ще заспятъ скоро сънъ, покой, —
Съ лучитѣ слънчеви заходни
Прощални думи дума той. . . .

Но скри се слънце привѣтливо.
Хали подухнаха за мигъ
И распиляха тѣ бурливо
Мечти и облакъ, и свѣтликъ. . . .

IV.

17-ий Ноемврий

Петъ вѣка грозни, петъ вѣка мрачни,
Наредъ поробенъ, не ти стигнаха,
Та чада свои за злато алчни
Въ верига нови те вечъ сковаха.

А дѣ сѫ твойтѣ права свещенни?
(Въ Софийскитѣ ли хищни соколи?!)
И дѣ сѫ твойтѣ бѣди сломени
Подиръ петъ вѣка борби, неволи?

А! дѣ сѫ? думай! — ханджаръ забиватъ
Въ сърдце ти младо, а ти салъ мигашъ,
Нѣмѣй гласътъ ти, рѫце се свиватъ,
Га има нужда да ги повдигашъ! —

Но . . . що ти трѣбва да се вълнувашъ,
Кога си имашъ свободна урна;
Защо ти трѣбва да се бунтувашъ,
Кога те съ сопа налагатъ умна! . . .

V.

Сонетъ.

Кога къмъ западъ слънце златно хвърка
И въ чудни блѣсъци сияй;
Кога следъ туй природата захърка
Сънь тежъкъ, катъ предъ страшний край;

Кога нощьта, невидимата сила
Обвие съ гробния саванъ
И поутихнатъ свѣтскитѣ патила . . .
Тогазъ салъ хитрий бди тиранъ! —

Но не салъ той: и азъ съмъ буденъ!
И отъ свѣтата Истина събуденъ
Азъ тебе следя въ нощний мракъ!

И въ менъ не нощь е, а въ гърдитѣ
Гори зарята, нося и лѫчитѣ
На утренния слънчевъ зракъ.

VI.

Ясенъ.

Wer erfreute sich des Lebens?
Der in seine Tiefen blickt! . . .
Schiller.

Шуми жълтолиста есенъ
Съ своитѣ вѣтрове хладовни
И ни пѣе жална пѣсень
За теглилата свѣтовни.
Усърнали, пожълтѣли
Падатъ листове шумливо
И плачъ, скърби, наранени
Тѣ унасятъ мълчаливо.
А пъкъ Ясенъ младъ въ гората
Съ здрави клонове зелени
Стои крѣпко — сила свята,
Съ листье още несломени.
И той гледа листний падъкъ,
Стоноветѣ слуша братски, —
Свѣтътъ тлѣе въ безпорядъкъ
И се лѣятъ сълзи рабски . . .
„Дали, мисли си, и мене
„Жадно тази участь чака,
„Младостьта ми ще извѣхне,
„Болки, рани ще дочакамъ . . .
Духатъ вѣтрове бездомни
И навѣватъ страхъ въ душата,
Капятъ листове отломни
И ни топятъ съ плачъ сърдцата.

Една заранъ още рано,
Що видѣхме, братко милний? —
Нивга толкозъ много рано,

Ни прѣзъ другитѣ години:
Мъгли, снѣгове обвива
Наща земя страдна, клета
И скрѣжъ рано вси покрива—
И къщята, и дървета.
И тамъ въ пуститѣ долини
Прѣзъ нощьта отъ вихроветѣ
Лѣжи Ясенъ, — пънь унилий,
И въ безсилье въ снѣговетѣ.
А тъй шъпне: „ехъ, и мене
„Злата участь не остави,
„Животъ, младостъ вечъ сломени,
„Щастье минало, прощавай . . . .“
Шуми жълтолиста есенъ
Съ своитѣ вѣтрове хладовни
И ни пѣе жална пѣсенъ
За теглилата свѣтовни.

VII.

Миражъ.

Гори, гори срѣдневно южно слънце
Въ пустинната и мъртвата Сахара,
А тамъ по ней въ горѣщий огненъ пѣсъкъ
Срѣдъ пушекъ, прахъ и димъ арабинъ кара.
Пѫтува отъ страни далечни, морски
Къмъ милия далеченъ роденъ край,
Дѣ тамъ го чакатъ, чакатъ отъ години,
Кога ще дойде той въ домашний край.

——

Но дни текатъ, текатъ недѣли бавно
И все пакъ тази страшната пустиня;
Кога свещенна Мека той ще стигне
И види пакъ той своята родина!
Съ богатства: стоки и безброй елмази
Дома се връща черний бедуинъ,

Петнадесеть години отъ любими
Родители, туку що роденъ синъ!

— —

Върви безспирно и — мина вечъ месецъ,
Откакто самъ се скита въ жаркий пѣсъкъ,
Но ни оазисъ нѣкой, ни надежда
Да види; нищо, освѣнъ слънчевъ блѣсъкъ;
И кости салъ, останки отъ камили
И хора. А другарь му бѣ Самумъ,
Що всѣки часъ и мигъ го застрашава
Съ нечайна страшна смърть въ безвѣстний друмъ.

— —

„Аллахъ! тукъ моя край ли си предрекълъ,
„Така ли пише въ божията книга? —
„О, нека: отъ смъртьта се вечъ не боя,
„За Тебъ око предъ нищо днесъ не мига!
„Но има други, що съ сълзи ме чакатъ . . . .“
И сълзи горки рукнаха порой,
Та, не довършилъ още' молбитѣ свои,
Клюмна глава надъ камилата той.

— —

Но я вдигна изново въ безсъзнанье:
Къмъ истокъ вижда . . . . Той видѣ сиянье! —
Единъ блаженъ, обрасналъ кѫтъ срѣдъ палми . . .
И нѣмъ тогазъ подъ чудно обаяние
Тръгна на тамъ и съ радость, и утѣха,
А после него цѣлия керванъ;
На тамъ, отгдѣ надеждата изгрѣва, —
Въ спасително — сияющий лиманъ . . .

— —

Дали е туй оазисъ благотворенъ,
Когото Богъ за него въ мигъ посади!
Дали е туй градъ нѣкой отъ Египетъ,
Въ когото Богъ му вечъ подслонъ отдаде:
Душата да успокои, тѣлото
Сега за него тоя земенъ рай!

Или пъкъ туй е милата родина,
Арабия! — безценний бащинъ край! . . .

——

„Аллахъ! О, дай ни чедото едничко. . .
„И дѣ си ти о, синко, нашъ Емине? —
„Дали забрави родната си майка,
„Или пъкъ въ гробъ сърдце ти буйно стине . . .“
Така очакватъ въ бащината кѫща
Баща и майка, и жена, и синъ
И на Всевишний сърдчени молитви
Всечасно пращатъ зарадъ свой Єминъ.

——

А часъ по часъ следъ свѣтлата посока
Върви той — и, при западъ слънце вечерь,
Стигна . . . . Но — Пропастъ, бездна е предъ него! —
Вѫвъ нея адъ отъ вопя и отъ черви,
Изъ нея вой и ревове хиенски,
Задъ него ураганътъ пъкъ . . . Самумъ!
И изнуренъ най-сетнѣ той политна
Въ пламналий пѣсъкъ и съ изгубенъ умъ . . . .

(следва).

ВЪ УЧИЛИЩЕТО И ЖИВОТА.

Расказъ отъ J. Renard'a

Имаше едно време малко едно момченце, ученикъ въ гимназията. Родителитѣ му, хора бѣдни и съзнавалщи чувствително бѣдностьта си, говорѣха му често: „Нищо не притежаваме, чедо наше, и нищо не можемъ ти остави въ наследство. Ама, който владѣе науката, твърда воля и малко умецъ, все ще може да се завърти въ свѣта“. И Каролчо се зарече да се труди прилѣжно, за да може да се завърти въ свѣта и да спечели съ време богатства.

Не твърдѣ уменъ, ама пъкъ и не много глупавъ, въ клас-

са той не принадлежеше къмъ първитѣ, нито къмъ последнитѣ ученици.

Приятелитѣ на неговитѣ родители ходатайствуватъ предъ учителя му, който не обичаше указанията ни подказванията си по неговъ адрессъ. Но положението му въ классъ оставаше сжщото.

Като искаше, съ каквато и да била цѣна да се отличи въ классътъ си, той се стараеше да спечели благоволението на своя учитель. Нарочно ходѣше при него съ молба за обяснения и мнѣния по различни въпроси. Въ време на преподаване той си клатѣше постоянно главата утвърдително и се смѣеше съ увлечение отъ учителскитѣ „хитрости". Но положението му въ классъ си оставаше и за напредъ все сжщото, а учительтъ повидимому не обръщаше ни най-малко внимание на неговитѣ подмилквания. Другаритѣ му пъкъ се шегуваха съ туй и му прикачиха прѣкоръ: „блюдолизецъ".

Веднажъ въ желанието си да добие добра белѣжка, той преписа урокътъ отъ книга и го даде като свой собственъ трудъ. Но учительтъ откри кражбата и го засрами предъ всички.

Другъ пжть, като искаше да се покаже предъ професорътъ си, той му откри виновника на една шега въ време на урокъ, въпрѣки решението на цѣлия классъ да не исказва името му. Другаритѣ му го утулаха и отъ това време избѣгваха неговото приятелство, а преподавателя и той не скриваше презрѣнието си къмъ него.

Младия Louchard дойде най-после до убеждението, че въ свѣта само заслугитѣ ползуватъ човѣка. Той виждаше, какъ циноветѣ на банкеритѣ и депутатитѣ кисиѣха на последния чинъ. Чуваше всѣкога, че престжплението влече следъ себе си наказание, а добродѣтельта — награда. Подлизурството, лъжата, униженностьта му докараха по-вече неприятности, отколкото полза и му навъдиха по-много врагове, отколкото приятели. Предполагаше си, че такъвъ ще да е естественния редъ на нѣщата, а съзнавайки скромностьта на способноститѣ си, той се страхуваше, че и ролята му въ обществото ще бжде скромна. Но най-после той се примири съ мисъльта да прекара днитѣ си врѣдъ скромнитѣ условия на честния животъ.

*
* *

Съ това наивно мировзрѣние напустна той гимназията. Свършивши съ матура, той искаше да постжпи въ департамен-

та . . . — „Кой ви протежира ?", попитаха го тамъ. Не можеше да назове никого. Прошението му биде отхвърлено „по нѣмание надлежна препоръка".

Мѣстото, което желаеше да заеме, дадоха другиму отъ неговитѣ съученици. Той бѣше най-голѣмия хаймана и глупакъ въ цѣлия классъ, елегантенъ развѣй плѣва, който не владѣеше исправно даже матерния си езикъ; но баща му бѣше богатъ и влиятеленъ депутатъ. Ето защо никого не очудваше това освѣнъ Louchard'a.

Louchard започна да се оглежда по внимателно. Видѣ той, какъ поздравляваха и подигаха съ най-голѣмо уважение този, който се биеше съ сабля, а арестуваха и осъждаха, като убийца, този, който се биеше съ ножъ. Първия носеше тънко палтенце, втория-работническа блуза. На всѣкиго се стори това естественно, само не на Louchard'a.

Въ една отъ главнитѣ улици на града той срѣщна бѣдна просѣкиня, която му расправи., че е вдовица следъ убитъ въ войната солдатинъ. Попита, кой е притѣжателя на красивия палатъ, който се вижда въ долината посрѣдъ зеленина. Обади му името: на единъ финансистъ, който спечели всемирна извѣстность по това, че забогатя съ доставяние вмирисано месо и бутуши съ мукавени пенчета за войската. Louchard започна да се замислюва. „Осторожность, Карле, — каза си той — не ставай глупакъ. Съществува, види се, двойственна нравственность: една на която ни учатъ въ училището и която на практика не оттърва да се прилага; тя е достойна само за дѣтцата и има въ повседневния животъ също такова значение, каквото значение има и гръцкия езикъ, който се вкарва въ главитѣ на ученицитѣ, и друга, същинска нравственность, която се срѣща въ живота и на която човѣкъ самъ, безъ учители може да се научи, стига да има очитѣ и ушитѣ си отворени. Едната казва: всѣкиму споредъ заслугитѣ, другата пакъ —: както комуто се случи. Коя трѣбва да се предпочте? Ба, най добрѣ е да се сключи едно условие; въ думитѣ ще служа на първата, въ дѣлото — на втората. Живота е гатанка, решението на която имамъ въ ръцѣтѣ си сега. Ще мога да се завъртя въ свѣта.

* * *

Отъ тая минута Louchard стана покоренъ и униженъ прѣдъ силнитѣ на деня, гордъ и неотстъпчивъ прѣдъ слабитѣ.

Занемари родителитѣ си и прекъсна сношенията си съ предишнитѣ приятели. Ласкаеше хората, които имаха власть и пари, удобряваше тѣхнитѣ глупости, славѣше умътъ, който не притежаваха. Сега него го протежираха. — „Търпѣние, мислеше си той, гдѣто не може да се прескочи, трѣбва да се припълзи“.

Единъ отъ неговитѣ протектори търсѣше човѣкъ, който да му помогне да осквернятъ паметьта на едного отъ починалигѣ му приятели. Интересътъ бѣше писъкъ, но полозовитъ. Louchard го взе върху си, спечели славата на уменъ човѣкъ и обърна върху си вниманието на хората; че ще стигне далечь, бѣше нѣщо очевидно.

Тая първа крачка много му костуваше, но пъкъ и много му докара. Съ незначителни извъртвания на гъвкавата си съвѣсть, той наскоро сполучи да утрои богатствата си. Като му тръгна вече работата тъй добрѣ, повѣриха му, като на човѣкъ опитенъ и достоенъ за довѣрие, значителна сумма, която употрѣби за парични операции. Ниския № би го вкаралъ въ тюрмата, високия — го направи министеръ.

Богатия Louchard постанови да уголѣми още по-вече иманието си съ богато оженвание. Взе зестра 60 хиляди лева. Жена му бѣше нещастна, ама съпругътъ стана сега вече влиятелна персона.

Искаше да получи титла на благородство и получи я скоро. Даде заемъ пари на единъ банкрутиралъ князь съ 20 процента, а той му заплати половината лихви съ титлата „баронъ“. Отъ тогава той носѣше титлата: господинъ de Louchard.

Искаше да го изберать за депутатъ и избраха го. Бѣше туй въ края на втората монархия въ Франция. Поржчано му бѣше да работи за унищожението ѝ, а той я защищаваше. За това неизпълнение на обѣщанията си той получи кръсть отъ почетната легия.

Въ 1870 година той гласува за войната, но самъ не взе участие въ нея. Въ палата си устрои болница за раненитѣ и по тоя начинъ се отърва отъ куршуми и германци. Периодическитѣ журнали, които заплащаше, пръскаха похвали за неговия патриотизмъ, а французсктоо правителство го награди съ орденъ за заслуга.

Когато падна втората монархия, той взе страната на ней-

нитѣ врагове, нападаше я съ вси сили предъ избирателитѣ си и бѣше избранъ за въ парламента, а като не знаеше, какво ще настѫпи сега, той зае срѣдньо мѣсто, това именно мѣсто, гдѣто се срѣщатъ монархическитѣ съ републиканскитѣ начала.

Въ деньтъ, когато се гласуваше, да ли Франция да стане република или монархия, той отсѫтствуваше „случайно", но на другия день, когато се распръсна извѣстието за побѣдата на републиканцитѣ, той заяви, че гласувалъ съ тѣхъ и биде избранъ за дожизненъ секретаръ.

Нѣколко мѣсеца следъ туй монархиститѣ си правѣха иллюзии, че пакъ ще могатъ да вематъ властьта въ рѫцѣтѣ си и ще свалятъ републиката, като работятъ подъ нейното крило. Баронъ Louchard благоприятствуваше на тия планове и за награда направиха го амбасадоръ (посланникъ). Но като старъ практикъ усѣти той скоро, че дѣлото на монархиститѣ е изгубено. За туй даде тържественно отставката си, сближи се съ републиканцитѣ, а понеже въ небето по-голѣма радость възбужда 1 раскаянъ грѣшникъ, отколкото 99 праведници, то искаха да го направятъ министъръ, но тукъ смъртьта го грабна най-немилостиво отъ обожанието на ближнитѣ му и почеститѣ, които го очакваха.

Ако и да не вѣрваше въ нищо, той умрѣ като примѣренъ християнинъ; защото записа 10 хиляди лева на духовенството за погребението си, което и стана тържественно. Отрупанъ бѣше съ рози и лилии, возенъ съ шесть коня, покрити съ черенъ валъ; литургии, свѣщи отъ всевъзможна голѣмина, пѣения и молитви имаше много; толкова, колкото може да си ги достави човѣкъ съ 10 хиляди лева. Тълпи отъ хора придружаваха печалното шествие, солдати маршируваха задъ ковчега; а надъ гроба се въздигаха до небесата въ дълги речи заслугитѣ на най-добрия отъ гражданитѣ.

Епитафията на монумента (разбира се величественъ отъ черъ мряморъ) изброява всичкитѣ му титли, добродѣтели и пожелава спокойствие за праховетѣ му.

Louchard или de Louchard може да почива спокойно. Осѫществи той надеждитѣ си и тия на своитѣ родители. Завъртѣ се въ свѣта.

И тъй, приятели, расказа ми е свършенъ, какво мислите за него?

* * *

„Ами, казва единъ отъ слушателитѣ, щастливъ ли бѣше той?“

„Почти! Недостигаше му само самоуважението и уважението на честнитѣ хора.“

„Ама, вика другъ, има ли наистина двойственна правственность?“

„Несъмненно. Правственностьта на честнитѣ хора и правственностьта на остатъка.“

„Ами че той бѣше вагабонтинъ, заявява третий; нему несправедливо му вървѣше.“

„Туй ни доказва, драги ми, че обществото, въ което живѣемъ, не е такока, каквото трѣбва да бѫде. Отъ кого трѣбва да очакваме справедливость? Отъ обществото ли? То само е мизерно! Отъ провидението ли? То е много капризно! Отъ бѫдащия животъ ли? Той е много далечь! Казвамъ ви: надѣвайте се само на собственнитѣ си сили. Презирайте, откривайте, съсипвайте подлецитѣ и се съединявайте съ тия, които искатъ да премахнатъ тоя мизеренъ общественъ строй.“

Превелъ: S. W-ı.

СОБСТВЕННОСТЬТА ВЪ СТАРИЯ РИМЪ.

отъ Ш. Летурно

Първитѣ периоди на Римъ — Началата. — Земледѣлие и пастирство. — Общность на земитѣ. — Семейна собственность. — Обществено поле (Ager publi5us). Родътъ, gens. — Правата на бащата съ семейството (Parjer failes). — Войната обогатява. — Социологически аналогии.

Ако се съберѣха всички съчинения, писани по римското право отъ законовѣдцитѣ (легиститѣ), тълкователитѣ, языковѣдцитѣ и пр., би се образувала една доста голѣма библиотека. Нѣма нито редъ нито дума отъ тия стари текстове, които да не сѫ претеглени, изучени. Но повечето отъ тия научни трудо-

ве сѫ правени отъ исключително законна точка зрѣние, или сѫ били просто занятие на учени хора, които особенно сѫ мислѣли, че римското право е едно единствено дѣло, несвързано съ нищо. Въ една студия върху еволюцията на собственостьта, гледнята точка трѣбва да бѫде съвсѣмъ друга. Азъ тукъ ще работя като социологъ, а не като законникъ. Безъ да имамъ лудешката претенция, че ще начъртая въ тия нѣколко страници пълната история на собственостьта въ Римъ, азъ ще се огранича да отбелѣжа на кратко главнитѣ фазиси на нейното развитие, и особенно да го присъединя къмъ фактитѣ отъ сѫщия родъ, наблюдавани и наблюдаеми въ другитѣ страни и расси. Започнато по тази метода, изучаването на собственостьта въ Римъ става другояче привлекателно, то взема донѣкадѣ другъ, новъ видъ, и законодателството губи своя исключителенъ характеръ, който твърдѣ погрѣшно му се е отдавалъ. Още единъ пѫть се вижда, че различнитѣ народи, отъ всѣкаква расса, иматъ твърдѣ аналогично обществено развитие и че, напримѣръ, Китайскитѣ нрави и обичаи хвърлятъ извѣстно свѣтлина върху обществения животъ на първобитния Римъ.

Какво е било първоначалното състояние на населението въ Лациумъ? Ний не знаемъ, и по този предметъ можемъ да направимъ само предположения. Въ римскитѣ устни и писменни предания се е запазило въспоминание за единъ дивачески периодъ, отъ който не е останала следа въ историята. Въ найотдалечената епоха, до която могатъ да ни доведатъ изследванията отъ всѣкакъвъ родъ, първобитнитѣ римляне сѫ групирани въ варварски кланове, вече земледѣлчески, но които още практикуватъ скотовъдството на едро, развъждатъ добитъкъ, подвижна цѣнность, която може да служи за монета, както това е и днесь още въ негърска Африка, понеже една отъ първитѣ римски монети се е наричала vacco (крава) и че думата pecuni (добитъкъ), происхожда вѣроятно отъ pecus „Землитѣ, казва Моммсенъ, дълго време сѫ биле общи у римлянитѣ, и раздѣлението имъ се е извършило въ сравнително неотдавнашно време. Собственостьта никакъ не се разви найнапредъ неподвижно; тя се състоеше само отъ притежаването на роби и на добитъкъ, „familiae, pecuniaeque."

Въ краятъ на римската история, земята, която владѣе

племето, е вече раздробена на семейни притежания, и семействата сж группирани въ кланове, на които всички членове мислятъ, че произлизатъ отъ единъ общъ прадѣдъ[1]). Всѣко семейство има свой heredium, отъ около два югера (jugerum), едно право повече въ недѣлимата собственость на клана или на общината. Въ началото употреблението на общитѣ пасбища и на държавнитѣ земи е било привилегия на общината. По-късно то става прерогатива, закупена отъ патрицитѣ; optimum jus civis и малкитѣ собственици сж биле исключени отъ него[2]). Общата область е билъ ager publicus и той е билъ значително уголѣменъ отъ завоеванията на царьетѣ и прѣзъ време на Републиката. Между различнитѣ семейства, които съставляваха единъ родъ (gens), кръвната, роднинската връзка се още считаше като твърдѣ тѣсна, понеже, по нѣмание на по-близки наследници, gentilis-тъ (роднината) е наследвалъ; това показва, че въ една по-напрешна епоха, собственостьта е била обща на цѣлия роднински кланъ.

Семейството, въ началото на историческитѣ времена е било съвършенно излѣзло отъ кланътъ, и това е станало навѣрно преди много време, понеже римското семейство е съвършенъ типъ на патриархално семейство. Pater familias е билъ нѣщо повече отъ господарь; той е билъ притежатель на членоветѣ отъ своето семейство: на жената, дѣцата, робитѣ; обаче семейната собственость е била неотчуждаема; бащата, жрецъ и сждия въ едно и сжщо време, е ималъ право само да управлява употреблението на плода отъ една неотчуждаема земя. Наследството се е предавало отъ едно мжжско дѣте на друго, безъ да се дѣли[3]). Даже продажбата на земята, когато стана търпима отъ закона, се пакъ мжчно се извършваше и бѣше окржжена отъ твърдѣ стѣснителни формалности. Даже рѣдко се е хвалѣла недѣлимата собственость, и дълго време законътъ не е правѣлъ разлика между давание подъ наемъ и продажба, между emptio venditio и locatio conductio; отдаването подъ наемъ се е смѣтало

1). E. de Laveleye, De la propriété; 148.

2). Meyer et Ardant, Question agraire, 62.

3). Meyer et Ardant Loc. cit, 59—60.

като временна продажба[4]). — Въ най-стария Римъ, човѣкъ е можелъ да се обогати само съ оржжие, на война. Всѣка побѣдоносна война е доставяла земи за ager publicus, земи, роби и добитъкъ, на отдѣлнитѣ воюющи личности. Имуществата, придобити съ оржжие въ ржка, сж се считали като особенно почетни: „Най-законната собственность въ очитѣ на нашитѣ прадѣди, казва Gaius, бѣше тази, която сж придобили на война [5]).

Въ тази наредба на не до тамъ първобитния, но все пакъ твърдѣ стария Римъ, нѣма за насъ нищо твърдѣ оригинално. Ний въ много други страни срѣщаме тия патриархални семейства, закрѣпени върху едно нераздѣлно и неотчуждаемо парче земя. Сжщо на много други мѣста бащата е жрецъ на семейството, т. е. съвършенно естественно натоваренъ, въ името на малката група, на която той е началникъ, да принася жертва на боговетѣ, на които благоволителното покровителство се е струвало желателно. Старо-римскитѣ домашни богове подъ различни имена се срѣщатъ и у другитѣ народи. Колкото за общата гробница, въ единъ кжтъ отъ семейното стѣжание, считана за особенно священна, тя тъй сжщо, не е нѣщо исключително принадлѣжаща на римлянитѣ. Извѣстно е, че въ Китай се е запазило непокжтнатъ такъвъ обичай и до днесь. Неограничената власть на бащата надъ всички членове на семейството му, е сжщо обикновенно нѣщо у всички варварски или дивашки страни, дѣто е прието, че дѣцата прямо происхождатъ отъ бащата. Сжщо и правото за продавание, правото за животъ и смърть надъ жената си и дѣцата си, уприличени на роби, тия права сжществуватъ въ всѣка дивашка страна. Частно на най-стария Римъ принадлѣжи строгостьта на това извънмѣрно право до периодътъ на цивилизацията, която още го усилва.

За да си съставимъ вѣрно понятие за общественната организация и за режимътъ на собственностьта въ предисторическиятъ Римъ, ний нѣма, освенъ да группираме нѣколко неоспорими факти и да извадимъ отъ тѣхъ нѣкои социологически индукции съвършенно законни, следъ предидущитѣ наши изследвания, които сж вече многобройни и се отнасятъ къмъ го-

---

4). H. S. Maine, Village—Communities, 188—190.

5). Domengel, Instituts de Gaius.

лѣма часть отъ человѣческиятъ родъ. Но тия нрави и обичаи, като се поправяха по-малко, най-сетне достигнаха да станатъ писани закони, законитѣ на 12-тѣхъ таблици, въ които ний въ този случай намираме съвършенно автентични свѣдения върху формата на собственностьта въ стариятъ Римъ. И тъй струва си да се поспремъ върху този законъ малко. Както всички други народи, първитѣ Римляни сж живѣли дълго време безъ други закони освѣнъ традиционнитѣ обичаи. Около 450 г. пр. Хр. римскиятъ сенатъ, подбудеиъ отъ усърдие, испратилъ една коммиссия въ Гърция да изучи Солоновитѣ закони и да издаде най-подирѣ писанъ сборникъ отъ закони. После този сборникъ отъ закони билъ представенъ на приемание отъ тритѣ класси и прие се единодушно. Съ това римското законодателство стана свѣтско и даже усъвършенствоваемо; то престана да бжде смотрено като незиблемо предписание зависяще отъ самата религия. Но въ първобитнитѣ общества измѣненията се извършватъ крайно трудно, сжщо законътъ на 12-тѣ таблици управлява дълго време римскиятъ народъ. Въ Солоновата Атина правото за частна собственность бѣше признато, но въ дѣйствителность поземелната собственность бѣше особно семейна. Сжщото бѣше и въ Римъ, гдѣто бащата бѣше абсолютенъ притежатель. — Благодарение на предубеждението, което заслѣпява нашитѣ учени всѣки пжть, когато въпросътъ е за стариятъ Римъ, считали сж pater familiàs за единъ видъ священна личность. Той е билъ само единъ малъкъ деспотъ, който е запазилъ върху околнитѣ си извънмѣрнитѣ права, каквито си присвояватъ главатаритѣ на семейства въ дивашкитѣ общества.

Римлянинътъ баща бѣше притежатель не само на семейната земя, но и на всички които живѣеха върху нея: жена, дѣца и роби. Въ друго едно съчинение, азъ говорихъ за брачната manus, на която съпругата е била подчинена. — Синоветѣ, както и майка имъ, съставляваха часть отъ семейството, само като роби, като притежавани предмети. — IV-та таблица да затваря дѣцата си, да ги бие съ камшикъ, да ги принуждава вързани съ вериги на тѣжки трудове, да ги продава и да ги убива, даже и тогава, когато сж натоварени съ най-висшитѣ тегоби на Републиката (II постановление). Обаче третото опредѣление отъ сжщата табла гласи, синътъ да се освобождава отъ бащинската власть (potestas), когато ба-

щата три пѫти го продаде. — Въ римското семейство синътъ нѣма никакво значение. Той престава да принадлежи на семейството, щомъ се освободи и се лишава отъ наследство, а напротивъ храненикътъ си придобива всички права на кръвнороденъ синъ.

Извърши ли синътъ нѣкаква щета другиму, той отговаря за това, като робъ; въ този случай бащата собственикъ отговаря за сина си, но той има да възнаграждава, причинената грѣшка, като дава сина си, който я е извършилъ временно да послужва на пострадалото лице (in mancipio), както би направилъ съ робътъ си[1]).

Както забелѣзахъ, тази бащинска власть не принадлежи само на Римъ Въ царуването на Антониновцитѣ, Гаюсъ я намиралъ въ Галатитѣ и ний я срѣщаме въ голѣмо число народи. Частно на Римъ принадлежи само това, че я е узаконилъ.

Но ако римскитѣ синове и роби сѫ биле притежавани, то не сѫ били притежатели. Обаче признавале сѫ имъ да си съставатъ извѣстна собственность, образувана отъ евентуални печалби и икономии[2]).

Тази търпима собственность се наричаше peculium и това име после се распространи върху всички притежания придобити независимо отъ бащинската власть; това бѣха Canstrense peculium у войницитѣ; Quasi canstrense peculium у гражданскитѣ чиновници.

Peculium canstrense се е съставлявала главно отъ движими стойности, взети отъ неприятеля, понеже недвижимитѣ, които сѫ се завладавали, ги е вземала държавата. — Сѫщитѣ тия именно завладани територии сѫ образували общественното поле (ager publicus]. Конфискували сѫ се по преимущество владенията на побѣденитѣ царье, въ които горитѣ и пасбищата ставаха общински.

Работнитѣ земи въ тия царски притежания или се предаваха за въ полза на сѫкровището или се отдаватъ на нуждающи се граждани. Въ най-старо време, казва Аппианъ, сенатътъ е отстѫпвалъ държавни земи на тогова, който е искалъ да ги обработва и да се ползува отъ трудътъ имъ. Това се е наричало собственность по временно владение (possessio),

---

1) Ortolan Hist. leg. rom.
2) Qubain Lois' civiles de Rome, 133.
3) H. Maine, Ancien droit 134.

и този, който се е ползувалъ отъ трудътъ, е плащалъ на хазната единъ периодически данъкъ, (vectigal)[4]. Сервий Тулий далъ на плебеитѣ, на бѣжанцитѣ и на исчисленитѣ отъ съсловие хора, взети отъ неприятеля земи; той имъ призналъ правото на притежание и на гражданство. Това е било голѣмо посѣгателство върху старата семейна комуналность, понеже правото за собственность е било отдадено на бащата и по-късно законътъ на 12-тѣ таблици утвърдилъ актътъ[5]. — Отъ прокарването на дванадесетьтѣ таблици нататъкъ недвижимата частна собственность е била прочее установена. Всѣкой гражданинъ е ималъ право да си продава имуществата и да ги завѣщава. Можели сѫ да дѣлятъ земята и да я закупуватъ[6].

Отъ тогава насѣтнѣ неравенството въ богатствата се усилва и на кредиторътъ се признаватъ исключителни права върху личностьта и имуществата на длъжника му. По този предметъ, текстътъ на закона на 12-тѣ таблици е най жестокиятъ, какъвто нѣкога се е издавалъ[7]. Ако следъ 30 дневниятъ законенъ срокъ, казва този текстъ, ако длъжникътъ не се наплати или не намѣри vindex (поръчитель), „кредиторътъ да го заведе у домътъ си; да го свърже съ ремъци или съ букаи, които да тѣжатъ най-малко 15 литри, ако искатъ". (Таблица III, Положение 3).

„Той (длъжникътъ) да бѫде свободенъ да живѣе на свои разноски, ако не, кредиторътъ да му дава всѣки по една литра брашно, или повече, ако желае" (Постановление 6).

„Следъ 27 дни заемодавцитѣ да си го раздѣлятъ на части; да се потъкмяватъ, единъ да не отрѣзва по-голѣма, а другъ по-малка часть. Заемодавецътъ, може сѫщо да убие неисправниятъ си длъжникъ, или да го продаде на чужбина, т. е. оттатъкъ Тибъръ. (Постановление 4); понеже единъ римски гражданинъ е не могълъ да бѫде продаденъ на священната римска земя. Неисправниятъ длъжникъ се е отдавалъ отъ сѫдътъ на кредитора (jure addicitur); той е ставалъ съвършенъ робъ[8]); кредиторътъ, разбира се, е можелъ да го задължава да му работи, догдѣ му се напълно наплати; най-

---

4). Mayer et Ardant, Question agraire, 79
5). " " " " " 63
6) " " " " "
7). Ortolan, Hist. leg. rom. 89;
8). Cubain, Lois civiles de Rome, 129.

сѣтнѣ, поржчителствуванието е било сигуръ, но и утвърдено и заемодавецътъ е могълъ да избира едного отъ двамата: или длъжникътъ, или поржчительтъ[9]).

Отъ тия варварски практикувания, именно сж произведени нашитѣ (французски) изражения: **soisic, contrainte, contrainte par corps** (хващание, вземание дългъ на сила, подъ арестъ), изражения, които вече сж станали фигуративни, но които въ Римъ дълго време сж се употрѣбявали буквално. Освѣнъ това, тия обичаи не сж никакъ на **стария** Римъ. Въ всѣка почти страна, докато въ нея траятъ низшитѣ стадии (степени) на цивилизацията, неисправниятъ длъжникъ става собственность на кредитора си, може-би, превърнатъ (длъжникътъ) въ робъ и на всѣкадѣ господарьтъ има върху робътъ си право на животъ и на смърть. Сжщото е не само у дивацитѣ, но и у варваритѣ. У Кабилитѣ, напр., кредиторътъ взема по нѣкога синътъ на неисправния длъжникъ, за да принуди последниятъ да му се издължи[10]). Отъ друга страна, четемъ въ Библията, въ книгата на царьетѣ, следнето стихче, което ужъ една жена казва на Елисея: „Твоя слуга, моятъ мжжъ, умрѣ. Ти знаешъ, че той се боеше отъ Яве. И тъй, ето че заемодавецътъ дойде съ цѣль да вземе двѣтѣ ми дѣца за роби[11]). Върху тази пакъ точка, стариятъ Римъ само даде законна сила, утвърди тия варварски обичаи, които по-напредъ бѣха въ сила.

По принципъ, длъжникътъ, когато земаше въ заемъ, предаваше по сжщество собственностьта си на кредитора, само съ контрактъ за **искупувание** (rémére); но по-после гражданското право оставаше собственностьта въ ржцѣтѣ на длъжника, като позволяваше на кредитора само да я притѣжава временно. Такъвъ единъ контрактъ даваше на заемодавецътъ възможность да продава, ако длъжникътъ не му се наплати[12]), Още днесь въ Кабилия, заемодавецътъ, у когото има хипотекиранъ имотъ за нѣколко дни, засвоява залогътъ си, за да покаже на всички своето право на кредиторъ[13]). Едва-ли е нуждно да доказваме важностьта на тия мѣстни и частни аналогии за общата социология.

---

9). Duruy, Tilon etc. Italie, 502.
10). Hanoteau et Letourneux, La **Kabylie**, 356.
11). Царьетѣ, кн. VI, гл. IV, V.
12) Mayer et Ardant, Question agraire 97.
13) Hanoteoux et Letoueseu- **Kabylie** II, 530.

Законнитѣ срѣдства за добивание на собственность ни даватъ доста ясни свѣдения относително появяването на частната собственность въ първобитниятъ Римъ. Вземането на безступанскитѣ вещи или открадчатитѣ отъ неприятельтъ имущества трѣбва да е била първата форма на частната собственность. Самото име „собственность" въ пълниятъ смисъль на думата би било достатъчно доказателство. Това е квиритарната собственность, т. е. на хората съ копие (quirites), понеже копието имъ е билъ отличителниятъ знакъ. Твърдѣ е било естественно, щото частното засвояване на тия квиритарни имущества, които никой другъ гражданинъ не е могълъ да оспорва, е влечело следъ себе си абсолютното право на собственность и наистина, dominium quiritarium е доставяло права на употребление и злоупотребление съ тази собственность, извѣстното jus utendi et abutendi: Напротивъ, владѣнието, наречено in bonis не е давало нито право на располагание съ притежаваната собственность, нито право за изискване, но само — на употребление на плода отъ нея. Само римскитѣ граждани сж били достойни напълно да притежаватъ квиритарна земя (владѣние[15]) Но още отрано квиритарното право за собственность е могло да се придобие не съ мечьтъ. Имало е много срѣдства да стане човѣкъ квиритаренъ собственникъ: 1) законътъ за завѣщанията; 2) продължителното владѣние прѣзъ извѣстно време, което се е наричало съ разни имена: usus, auctos, usucapio; 3) In jure cessio, или по-общо обявление (декларация), че притежательтъ е висши сждебенъ чиновникъ[16]); 4) Emptio sub corona, или купуване и плячка, придобито въ време на война; 5) най-сетнѣ mancipatio или продаване на теглилка (контрактъ). per aes et libram. Азъ запазихъ за най-подирѣ този начинъ на добивание, понеже, макаръ и да нѣмамъ никакъ претенцията да пиша искусна и пълна глава върху собственностьта според римското право, азъ немога да не опредѣля поне res mancipi res nec mancipi.

Етимологическото происхождение на думата mancipi е ясно и откровенно, manus capire, буквално това, що

14) Ortolan Hist leg Rom, 119.
15) Domenget, Institutes de Gaius, 129.
16) Ortolan, Loc. cit, 118.

ръката може да хване; изражението се вижда, че добрѣ показва. Първобитната частна собственность се е приложила въ Римъ сжщо, както у дивацитѣ, за които азъ говорихъ въ началото на тази книга („Evolution be la Propriété"), само за движимитѣ вещи, най-вече за робитѣ и добитъка capitale глава добитъкъ, оттукъ chebtel u capital; pecunia — пари отъ pecus—добитъкъ). Когато клановетѣ на предисторическия Римъ сж станали земледѣлчески и особенно сж започнали да воюватъ, земята е останала, като предмѣтитѣ mancipi (т. е. почнали сж да гледатъ на нея като на предмѣтъ, който може частна да се владѣе). Улпианъ изброява вещитѣ mancipi въ следниятъ редъ: 1) Неподвижнитѣ наследства върху италиянската земя, наследството на общинскитѣ имоти (право за преминавание прѣзъ тѣхъ, за ползувание отъ водопроводитѣ); 3) робитѣ и добитъкътъ (волътъ особенно), земледѣлческитѣ орждия. Всичко останало било nec mancipi (неприкосновено). И тъй категорията на имуществата nec mancipi е била неопрѣдѣлена; но не е било сжщото съ тая на вещитѣ mancipi, която е била опредѣлена и считана като по-високо нѣщо. Тя се е състояла отъ най-напредъ, за квиритарътъ pater familias, отъ цѣлата familia, именно: нивитѣ, кжщата, полскитѣ работи и тия които ги извършватъ: жената, дѣцата, подчиненитѣ на неговата власть хора и домашнитѣ животни [18]): всичко това въобще. Тия nec mancipi вещи сж могли да се отчуждаватъ безъ церемония, по-просто предавание (traditio); за другитѣ трѣбвало да се прибѣгва до по-строгъ законенъ начинъ, mancipatio. Присвояванието съ право до извѣстенъ срокъ (usucapio), не се е прилагало по принципъ върху тия притежания въ пъленъ смисълъ на думата.

Манципацията засвояванието) е било, очевидно, остатъкъ отъ една далечна епоха, въ която писменностьта е била още неизвѣстна и въ която монетата се представлявала отъ металлически кюлчета съ различни тяжести. Продажбата прѣзъ манципацията е бивала строго законна и тържественна; тя се е извършвала въ присжтствието на седемь лица: петима свидѣтели, представляющи, безъ съмнѣние, петьтѣхъ класси, уста-

---

17) Ulpien, Règles XIX.
18) Ortolan, Loc, cit 121.

новени отъ царь Сервий Тулия, едно лице натоварено да държи кантарьтъ,‹(Libripens), и най-сѣтнѣ седмо едно лице antetestotus, чиято роля още не е добрѣ опредѣлена. Както всички церемонии отъ този родъ, тази се опрости, стана символическа. Отъ най-напредъ, наистина, сж претегляли цѣната на продадениятъ кантарь съ монетата и е казвалъ: „Този човѣкъ, това имущество и др. т. заявявамъ, че е мое, ex jure quiritiuni[19]). Азъ го купихъ съ този бакжръ и съ този бакжренъ кантарь [20]). Робитѣ, животнитѣ и др. трѣбваше да се представятъ и да сж наистина завладани, хванжти отъ този, що ги добива (куповачътъ). Отъ по-рано не се изисквало сжщото за земитѣ [21]). После сж хванали да се задоволяватъ да турятъ само едно малко парче мѣдь, за форма колкото, единъ as въ едното блюдо на вѣзнитѣ[22]). Още по-кжсно, сж зели да считатъ теглението за извършено и парчетата металъ (монетитѣ) дадени, а се запазили само думитѣ, които сж се казвали при закнната тържественна продажба и които сж били доведени до едно запитване Sponsio stipul'atio), послѣдванъ отъ едно съобразно обѣщание; или даже сж се задоволявали съ едноросто пи вписване въ домашнитѣ списъци. Съ това вписване се е отбелѣзвало, че се е счелъ металътъ за претегленъ и даденъ[23]).

Всичката тази церемония на манципацията стана за римскитѣ граждани обща и главна форма за правяние на контракта. По сжщиятъ начинъ сж се извършвали завѣщанията и залаганията[24])

Завѣщавачието играе голѣма роля въ обществениятъ животъ на историческия Римъ; за туй азъ трѣбва да дамъ сега върху него нѣкои подробности, които още ми послужатъ за нѣщо въ ближната глава за наследството. Правото за завѣщание е било навѣрно по-рано отъ законътъ на 12-тѣхъ таблици, който законъ го подтвърди; но въ началото си това право нѣмаше тази пространность, която после му се предаде. Законътъ на 12-тѣ таблици позволяваше свободното завѣщаване само ако завѣщательтъ нѣмаше ни дѣца ни близни роднини[24]). Въ

---

19) Cubain, Lois civiles de Rome 132
20) Demenget. Institutes de Qaius; p. 67.
21) Ibid, 68
22) Duruy etc., L'Itali e, 494.
23) Ortloan, Hist leg. Rom,, 122.
24) S. Maine, Ancien Droit. 206.

противенъ случай неможеха да се правятъ завѣщани [25]) понеже завѣщанието тогава никакъ не е било средство за раздѣляние и распокжсвание на семейнитѣ имущества; то е служело само да се управятъ вжтрѣшнитѣ семейни работи, да се грижатъ за халътъ на по-добритѣ членове отъ семейството, което нѣщо не се постигаше съ общитѣ правила за наследството ab intestat[26]).

Ако е направено завѣщание, ако покойниятъ нѣма свой наследникъ, то най-близкиятъ роднина по мжжска страна е вземалъ наследството. (Таблица V, пост. 4); а ако нѣма и такъвъ роднина, наследвалъ е нѣкой обиченъ приятель. (Табл, Пост. 5).

Съ предидущитѣ стеснения, правото за завѣщавание се признава отъ законътъ на 12-тѣхъ таблици: „uti legassit supėr pecunia tutela ve suae rei ita, jus este“— “ако единъ главатарь на семейство рѣши да направи завѣщание върху своя добитъкъ, или върху с оитѣ домашни, той да има право да направи “(Табл. V, Пост. 3) [27]). Обаче това право за завѣщавание бѣше дадено само на главатаритѣ на семейства[28]); но малко по малко го добиха и други. Въ началото, римскитѣ завѣщания сж се испълняли, щомъ сж се направели и не сж били нито тайни, нито отмѣними[29]). Пристжпвало се е къмъ съставянието имъ въ събранието на комицитѣ, или предъ войската. Най после се вежда една по-пълна, по-съвършенна форма за зивѣщавание: предаванието на имуществото при-живѣ, неотмѣнното и всецѣло отчуждавание на имуществото и семейството на завѣщателя, на единъ опредѣленъ наследникъ[3]).

Завѣщанието можеше да бжде устно, ако се е направело предъ седемь души свидѣтели[31]). Това сж били, очевидно, 7-тѣхъ нужднии при манципацията лица. И наистина, завѣщаванието е ставало често per oes et libram, като обикновенна продажба.

Който купува семейството familiae emptor, споредъ обичаятъ, е ударвалъ кантарьтъ съ една монета; завѣщательтъ е утвърждавалъ устно съ една формула nuncupa-

25) Ibid. 196,
26) Ibid. 185,
27) Ortolan Hist. leg Rom 99.
28) Domenget' Institutes de Gaius, 169.
29) Sumner Maine, Ancien Droit, 166.
30) Ibid, 191.

tio) и наследството веднага се е възлагало на наследникътъ заедно съ правата, тегобитѣ и задълженията му.

Азъ съмъ длъженъ да се огранича тукъ съ тия кратки данни върху собственностьта, споредъ законътъ на XII-тѣхъ таблици; но сега ми остава да покажа, прѣзъ какви по-нататъшни фази е преминало, въ стария Римъ правото за собственность.

Успѣхитѣ на социалдемократията въ Австрия

Чървения призракъ се обръща вече въ стихия, подъ натиска на която тазъ година се искъртиха вратитѣ на австрійската депутатска камара. Навлезлитѣ за пръвъ пѫть представители на работническа Австрия, отъ най-високата народна трибуна, връчиха на юнкерска, клерикална и буржуазна Австрия протеста противъ днешната хищническа наредба. Появяването на социалистическата партия въ австрийския парламентъ, е фактъ отъ високо историческо значение, който заслужва да запрѣ нашето внимание. Побѣдата на австрийската социалдемократия, е толкова повече отъ голѣмо значение и толкова по цѣнна за австрийската соц. демократическа партия, че тя е пионера на онова грандиозно движение по цѣла Австрия, което се довърши съ една избирателна реформа, която за пръвъ пѫть даде възможность на австрийския народъ да искаже, на коя страна сѫ неговитѣ симпатии и антипатии, да покаже, че той знае не само да плаща данъци, но и да пита, какво става съ тия данъци. Ако постепенното въвеждание на всеобщото избирателно право потвърждава все повече и повече мисъльта, че края на деветнадесетото столѣтие ще принадлежи на демокрацията, то непрестанното растение на социалистическитѣ избирателни сили несъмненно указва на факта, че началото на двадесетото столѣтие, ще принадлежи на превъзпитаната отъ социализма демокрация — на социалната демокрация. Всички съвременни събития, ясно показватъ, че ние се намираме въ навечерието на една неминуема катастрофа. Когато равновѣсието на една течность въ скаченитѣ сѫдове е нарушена, течностьта непрестава да се движи, догдѣто не се възстанови задължителното отъ физическитѣ закони равновѣсие. Трѣбва да бѫде човѣкъ слѣпъ, за да не види, че въ

съвременния животъ несѫществува никакво равновѣсие; изискватъ се извѣстни исторически познания — а най-вече, извѣстно социално положение (положението на пролетарий), за да се разбере, че едно равновѣсие въ съвременното общество е възможно само чрезъ социализирането на средствата за производство. И всѣко едно историческо събитие, иде да потвърди горнята мисъль. Такова едно историческо събитие е борбата на австрийския народъ за избирателно право и избирателната побѣда на социалистическата партия.

За улеснение на читателя, ний ще предговоримъ избирателната борба и нейнитѣ резултати, съ нѣколко кратки бележки за австрийската конституция. Въ Австрия има двѣ избирателни тѣла — Горнята камара, членоветѣ на която се назначатъ право отъ короната и долнята камара — Algeordnetenhaus — камарата на депутатитѣ, която отъ 1873 до миналата година се е състояла отъ 353 депутати, избрани отъ четире избирателни класси или курии. Първата курия (едритѣ земледѣлци) е имала 85 представители; втората (градската курия — избиратель може да бѫде само тоя гражданинъ, който плаща не по-малко отъ 5 гулдена (около 10 фр.) прями налози — тъй нареченитѣ Fünfguldenmänner) — 118 представители; третята (търговско-промишленнитѣ камари) — 21 представ. и най-сетне четвъртата, курията на селскитѣ общини, е имала 129 депутати. Но не сѫ само тия хубавитѣ страни на тая чудовищна избирателна система. Избирателното право на много мѣста — особенно въ селскитѣ общини — не е тайно, а явно; на много мѣста — не е прямо, а посредственно: Първичнитѣ избиратели (Urwähler) избиратъ гласни — и тия последнитѣ избиратъ депутатитѣ. За нѣкакво си равно избирателно право тука и дума не може да става: между числото на избирателитѣ, съставляющи курията и числото на избранитѣ депутати нѣма никаква пропорция. Всичката ужасъ отъ тая избирателна система ще стане, може би, понятна на читателитѣ, ако смѣтнемъ, че единъ депутатъ се пада.

На 63-ма избиратели отъ първата курия,
„ 2492-ма „ „ втората „
„ 27-ма „ „ третята „
„ 10918-ма „ „ четвъртата „

Реакционния характеръ на тая избирателна система се хвърля на очи още повече, ако сравнимъ избирателнитѣ условия въ Германия и Австрия. Въ 1890 г. въ Германия, при едно население отъ 49 милиона, имало е приблизително 10 милиона избиратели: въ Австрия, при едно население отъ 24 милиона, имало е 1 милионъ и 700 хиляди избиратели. Ако вземемъ французкитѣ избирателни условия, то ще намѣримъ, че въ Франция на 1000 жители, сѫ се падали 271 избиратели; въ Германия — 217, а въ Австрия само 72-ма избиратели.

Отъ казаното до тукъ следва, че споредъ тая избирателна система, която господствуваше въ Австрия, до миналата година, Австрия се е управлявала отъ голѣмитѣ чокои, подъ чиято власть сѫ

се намирали и селскитѣ общини и отъ едритѣ капиталисти—промишленници. Работническия народъ, този, който има най-голѣма нужда отъ всичко; този, комуто гласа трѣбва най-много да се чува, той е билъ единъ безгласенъ робъ, който е нѣмалъ никакъвъ представитель въ парламента.

На извѣстна степень на своето развитие поединичната економическа борба, която работницитѣ, експлуатируемитѣ водятъ съ господаритѣ, експлоататоритѣ, се обръща въ классова борба — а всѣка классова борба е борба политическа. Австрийската работническа партия има да се гордѣе, че успоредно съ работническото движение се е развивало и движението за избирателната реформа; австрийската работническа партия има тази заслуга предъ историята, че тя е представителка, както на всѣкадѣ, на прогресса, и че тя съ своята непрекъсната борба направи Австрия да заприлича на едно модерно господарство. Избирателната реформа е тъй тѣсно свързана съ работническата партия, щото за да разберемъ първата, ний трѣбва да расkажемъ на кратко историята на втората,

Първото нѣщо, което бие въ очи при изучванието австрийското работническо движение, то е голѣмата зависимость на това последньото съ развитието на социализма въ Германия: всѣки успѣхъ на социализма въ Германия е билъ единъ тласъкъ за работническото движение въ Австрия и обратното. Ние можемъ да кажемъ, че не е имало ни единъ нѣмски социалистически конгрессъ, на когото да не сѫ присѫтствували и австрийски делегати. На Айзенахския конгрессъ въ 1869 г. Австрия е била представена отъ толкосъ много делегати, щото градътъ Виена е билъ избранъ за сѣдалище на контролната комиссия. Айзенахския конгрессъ бѣше единъ силенъ тласъкъ за работническото движение въ Австрия. Въ Виена и по-голѣмитѣ градове сѫществующитѣ синдикати, открито пригрѫщаха нѣмската социалистическа программа. Тука, както и на всѣкадѣ, господствующитѣ класси показаха своето дълбоко невѣжество и неразбиране работническитѣ движения на новото време. Малко следъ конгресса, нѣкогашния младъ революционеръ и тогавашенъ воененъ министръ Гискра, растури всичкитѣ социалдемократически дружества. Споредъ господствому, Айзенахската программа доказва, че социалдемократията е опасна за държавата. „Всеобщото избирателно право никога не ще може да бѫде введено въ Австрия; него желаятъ само вагабонтитѣ, слугитѣ и гюнлюкчиитѣ, и съ единъ Моисеевски авторитетъ, Гискра се провиква: Die Soziela Trage hört bei Bodenbach auf — Социалния въпросъ се свършва при Боденбахъ*). Не се мина единъ четвертъ вѣкъ и желнието на вагабонтитѣ, слугитѣ и гюнлюкчиитѣ се вписа въ австрийската конституция; не се мина единъ четвертъ вѣкъ и социалния въпросъ прескочи не само Боденбахъ, ами и Землинъ, ами и Царибродъ....

---

*) Последния нѣмски градецъ на австрийската граница. —

Една голѣма прѣчка за развитието на Австрийската социалдемокрадия сѫ били езиковнитѣ различия, които прѣчатъ на работницитѣ за по-лѣсното имъ споразумѣвание въ Чехия и Моравия, дѣто едрия капиталъ се намира въ рѫцѣтѣ на нѣмцитѣ. Думата нѣмецъ е била идентична за чехския работникъ съ думата господаръ, експлуататоръ. Но съ развитието на промишленостьта, съ развитието на капитализма економическиятъ антагонизмъ между работника и господаря става толкова явенъ, щото работника забравя националното происхождение, чехския работникъ вижда въ лицето на нѣмския господарь свой врагъ, въ лицето на нѣмския работникъ — свой защитникъ и другарь. Работническото движение въ Австрия почена да се развива съ особенна сила следъ влизанието въ нейнитѣ редове на Д-ръ Викторъ Адлеръ, който даде на партията не само всичкитѣ си дълбоки историкосоциални познания, но и всичкото си богатство. Въ осемдесетътѣхъ години захванаха да се забелѣзватъ разни течения въ партията. Само единъ човѣкъ, който стоеше надъ всички лични умрази можеше да сгрупира всички сили и да напѫти всички тия съединени сили къмъ нови борби и побѣди. Тоя човѣкъ бѣ Д-ръ Адлеръ. Несъкрушимитѣ основи на австрийската социалдемократия бидоха възложени на конгресса въ Хайнфелдъ (30 Дек. 1888); тоя конгрессъ съставлява епоха за работническото движение въ Австрия. Веднажъ за винѫги австрийската социалдемократия се расправи съ анархиститѣ. Всичкитѣ резолюции относително завоюванието на общото избирателно право и работническото законодателство сѫ били приети единогласно. Принципалната часть на программата — крайнитѣ цели на социализма — въ основата на която е била положена программата на германската социалдемократия, е била приета единогласно. Съ тази программа австрийската социалдемократия застава на почвата на научния социализмъ и обявява социализиранието на производителнитѣ средства — цель, завладѣванието на политическата власть средство за достиганието тая цель. Парижския интернационаленъ конгрессъ прѣзъ 1889 г. оказа още единъ мощенъ тласъкъ на работническото движене въ Австрия. При исканието осмо-часово работенъ день чрезъ майската манифестация—австрийскитѣ работници присъединиха и избирателната реформа—тайно, равно и прямо избирателно право. Агитацията се водяше неуморимо отъ нашитѣ австрийски другари — нѣколко години наредъ. При преминаванието си прѣзъ Виена, ние си спомняме грамаднитѣ чървени афиши за свикванието на грамадни работнически събрания съ тема Die Wahlreform und die Arbeiterklasse — Избирателната реформа и работническата класса. Но когато въ 1893 г. вратитѣ на белгийския парламентъ се строшиха подъ натиска на социалистическа Белгия когато 30 социалистически депутати се наредиха въ законодателното събрание — въодушевлението на австрийскитѣ работници надминаваше всички граници и всѣки, който е присъствувалъ поне на едно работническо събрание, не можеше, при вида на тая колосална и чудесно ор-

ганизирана стихия, да не се съгласи, че избирателната реформа въ Австрия е само въпросъ на време и форма. На 1-й Май 1893 г. Виена видя една отъ най грандиознитѣ манифестации въ полза на всеобщото избирателно право. 150000 мжже и жени, наредени въ стройни редове минаваха предъ депутатската камара и искаха своитѣ политически правдини. На 9-й Юлий въ двора на виенския градския съвѣтъ 40.000 работници и работнички бѣха се събрали, за да обявяватъ «nicht ruben unè vor keinem Opfer zurückscgrecken» че нѣма да мирясатъ и нѣма да се спратъ предъ никоя жертва, додѣто не извоюватъ избирателно право. Движението вземаше сжщо такива заплашителни размѣри изъ по-голѣмитѣ градове на провинцията. Въ Прага и Брюнъ често пжти полицията е прибѣгвала до оржжие. Резултата отъ това движение не бѣше мжченъ да се предвиди: избирателната реформа става остьта, около която се движи всичкия вжтрѣшенъ политически животъ на Австрия. Съ растението на движението се разширяваше и работническата пресса. Виенския работнически вѣстникъ се распръскаше въ 19.000 екземпляра, Виенскатаа народна трибуна въ 9009 екземпляра, вѣстникъ за работническитѣ — Arbiterinnen Zeitune въ 4000 екз. и пр. Въ Августъ Централния Комитетъ издава едно окржжно, съ което другаритѣ се умоляватъ да се зинимаятъ съ въпроса за устрояванието на една всеобща стачка. Прѣзъ Октомврий Централния Комитетъ заявява, ча ако депутатската камара отхвърли въпроса за избираелната реформа, то на следующия конгрессъ на партията въпроса за всеобщата стачка ще бжде поставена на първо мѣсто на дневния редъ. На 10 Октомврий 1893 г. графъ Т а а ф е предсѣдателя на министерския съвѣтъ вниса въ парламента единъ законопроектъ за избирателна реформа. Т о в а б ѣ п ъ р в а т а п о л и т и ч е с к а п о б ѣ д а н а а в с т р и й с к а т а с о ц и а л д е м о к р а т и я. Туй, което споредъ Гискра бѣ искание само на вагабонтитѣ, слугитѣ и гюлиюкчиитѣ, днесъ се внасяше въ парламента отъ името на короната. Избирателната реформа искърти зжбитѣ на нѣколко министерства. Таафе наследи Виндишгрецъ; Виндишгреца — едно преходно министерство съставено отъ Щатхалтера на долня Австрия — графъ Килманнсеггъ; — тоя последния — графъ Бадени, — Щатхалтера на Галиция, човѣкъ вече извѣстенъ по своята специалность да прави избори. Избирателната реформа, предложена отъ министерството Бадени, бѣ приета. Колкото и реакционна да бѣ реформата, тя бѣше една гигантска крачка напредъ къмъ равното, тайното и прямото избирателно право. Реформата се заключаваше въ следующето: При първитѣ четири курии се принажда една пета, въ която могатъ да гласуватъ австрийскитѣ граждани на възрастъ 24 години и нагорѣ. Въ петата курии се падатъ приблизително 5 милиона избиратели. В ъ п е т а т а к у р и я м о г а т ъ д а и з б и р а т ъ и и з б и р а т е л и т ѣ о т ъ п ъ р в и т ѣ ч е т и р и к у р и и; отъ 72-та нови избирателни окржзи само въ 15 избора ще бжде прямъ въ другитѣ: ще става посредствомъ гласни. За пръвъ пжтъ, колкото реформата и да бѣше реакционерна — тя даваше

на австрийската социалдемокрация възможность да примѣри своитѣ сили. Борбата се начена още нъ другия день. Германската социалдемокрация по случай избирателната борба испрати 12.000 фр. на Централния Комитетъ. На 23 Януарий т. г. австрийския парламентъ биде напустнатъ. На другия день единъ манифестъ въ два милиона и половина екземпляра извѣстяваше на австрийския народъ влизанието на социалистич. батальони въ избирателната борба, крайнитѣ искания на социализма и реформитѣ, които могатъ да се прокаратъ за сега. Отъ 72-та избирателни окрѫзи социалистическата партия бѣ поставила кандидати въ 60 избирателни окрѫзи.

* * *

Намъ е невъзможно да раскажемъ избирателната борба по цѣла Австрия. Ще се ограничимъ само съ австрийска Полша—Галиция и съ столицата Виена. Австрийска Полша е земледѣлческа страна; промишленностьта е развита повече въ западната частъ,— источна Галиция съ столицата Лембергъ —(Львовъ) е чисто земледѣлческа страна. На нашитѣ другари въ Галиция предстоеше тежката задача да подготвятъ избирателнитѣ батальони отъ много лоша материя, както се изразяваше единъ русски другарь. Главно въ два центра бѣха сосредоточни социалистическитѣ сили: въ Лембергъ и въ Краковъ. Условията на борбата не сѫ били особенно благоприятни за социалистическата партия: голѣма частъ отъ Галиция е населена отъ руссини (малоруссти), другата частъ отъ населението съставляватъ поляцитѣ и евреитѣ. Много време се е изминало, догдѣто полскитѣ работници сѫ могли отъ части да се освободятъ отъ духовното иго на полскитѣ панове и още повече време, догдѣто руссинския работникъ разбере общностьта на интереситѣ си съ еврейския работникъ. За избора въ Лембергъ ние ще се ползуваме отъ впечатленията на русския журналистъ Водовозова*. Въ Лембергъ е имало трима кандидати: полякъ Мохнацкий (правит. кандидатъ) живописеца Иванъ Козакевичъ (социалдемокр. кандидатъ), и третя една кандидатура на поляка Брайнеръ, радикалъ, пустната нарочно, за да се раздѣлятъ при първия изборъ колебающитѣ се избиратели. Както въ Германия, тъй и тука, пише Водовозовъ, най голѣма енергия и страстность въ борбата проявяваха социалдемократитѣ. Нѣколко деня преди изборитѣ стенитѣ на града сѫ биле декорирани съ грамадни чървени плакати, съ които (на три езика) се каняло работническото население да гласува за социалистическия кандидатъ Иванъ Козакевича, решителния, безусловния врагъ на полския клубъ, твърдия защитникъ на униженитѣ и преследванитѣ. Незабравяйте, че основата на нашия народъ образуватъ работническитѣ рѫцѣ. Нека затова всѣки отъ васъ подаде гласа си за кандидата на тази партия, която една само честно защищава интереситѣ на работническия народъ; нека всѣки отъ

*) *гл. Новое Слово, Априлъ 1897.*

отъ васъ подаде гласа си за Ивана Козакевича, живописецъ отъ Лембергъ. Господаритѣ на Галиция — полскитѣ панове, въ ржцѣтѣ на които се намира всичкото управление въ Галиция, иматъ особенна дарба къмъ тъй наречената Wahlgeometrie— избирателната геометрия. При индустриялнитѣ и по събуденитѣ центрове тѣ прилепятъ най реакционернитѣ селски общини за да подбиватъ числото на полученитѣ въ града гласове. Тъй при Лембергъ сж биле прилепени села и които трѣбатъ, и които не трѣбатъ. Въ изборитѣ особенно се е отличила полицията и духовенството. Въ последнитѣ нѣколко години навсѣкадѣ духовенството си показва рогата. Ние си спомняме думитѣ на Дидро: — Поповетѣ сж продали небето за да завоюватъ земята. И наистина въ последньо време армията на чернокапцитѣ се занимава повече съ земни, отъ колкото съ небесни работи. Въ Белгия ние видѣхме амвона преобърнатъ на катедра отъ кждѣто кюретата дъвжатъ избирателнитѣ си филипики противъ социалистическитѣ кандидати; въ Франция, за да се прокара кандидатурата на аббата Гейро, католическитѣ попове учатъ отъ исповѣдническия амвонъ женитѣ на избирателитѣ да не испълняватъ съпружескитѣ си обязанности, ако мжжетѣ имъ негласуватъ за кандата на църквата; въ Галиция пановетѣ нѣматъ по-голѣми защитници и работницитѣ по-голѣми врагове отъ духовенството. Колкото за подвизитѣ на полицията читателитѣ ни знаятъ, че противъ нейнитѣ дѣйствия се възмути даже и г-нъ Стоиловъ*).

Въ деньтъ на избора Водовозовъ, желаящецъ да види, какъ ставатъ изборитѣ въ околнитѣ села, взелъ трена до градеца Дрогобичь. Въ вагона до него стоялъ единъ момъкъ на 25 години, съ живо, интелегентно лице. Ние присъствуваме на следующия разговоръ.

— Далеко ли отивате?

— До Миколаевъ, днесъ е деньтъ за изборъ.

— Значи вие отивате да гласувате?

— Не, азъ живѣя въ Лембергъ и съмъ калфа у единъ марангосчия.

—Значи въ деньтъ на избора вие напущате избирателното мѣсто. Вашия гласъ значи ще пропадне.

—Не, азъ тъй устроихъ работата, щото нѣма да пропадне. Тукъ азъ съмъ по потребенъ — отивамъ по агитация.

— А за кого агитирате?

— Разбира се, за Козакевича. Ние сме всички за Козакевича. Само въ социализма е нашето спасение. Насъ притискатъ, насъ експлуатиратъ.

— А васъ не смущава ли факта, че Козакевичъ е полякъ, а вие сте руссинъ.

— Какъвъ полякъ ти е Козакевичь? Козакевичь е живописецъ, работникъ, а нима за работника има националность. Нацио-

---

*) *Този сжщи г-нъ Стоиловъ, който прави избори съ изгасени свѣщи. При подобенъ случай по насъ казватъ:* ***Присмѣла се тугла на краста***

налната борба е една безсмислица; тукашнитѣ чокои сѫ всички поляци и затова полския клубъ е една чокойска партия, но поляка-работникъ може да бѫде сѫщо такъвъ работнически защитникъ, какъвто руссина или нѣмеца.

При спирането на трена влѣзли нѣколко руссински селени. Младия момъкъ се нафърля на тѣхъ като вълкъ на плячката си.

— На кѫдѣ, братя? Да гласувате?

— Да гласуваме.

— За кого искате да гласувате?

— Тамъ ще видимъ, билъ уклончивия отговоръ.

— Кои сѫ вашитѣ кандидати пита горѣщия агитаторъ, очевидно съ задня цель, защото той прекрасно знае, кои сѫ кандидатитѣ въ окрѫга.

— Тамъ ще узнаемъ.

— Ехъ, какви сте вие — кажете баремъ за кого ще подадете гласа си за пана ли или за работника. Селенитѣ, навѣрно хора доста опитни, не отговарятъ нищо, но когато на слѣдующата станция нѣколко пѫтника слѣзли, езицитѣ на селянитѣ се развързали.

— Да, ние знаемъ, че трѣба да се гласува за Козакевича неожидано заявили тѣ.

Въ Дрогобичь, дѣтое кандидатиранъ народника Иванъ Франко, ето какъ Водовозовъ описва избора. Въ двора на градската магистратура стои единъ отрядъ отъ 30 солдати, готови за дѣйствие. Предъ залата за гласувание стоятъ двама жандарми съ пушки и австрийски щикове; на входа стои една тълпа селени — гласни, избрани миналата неделя, а средъ тѣхъ се расхожда полицейския коммисарь и на прекрасенъ малорусски езикъ витийствува:

— Ехъ братя, какво викате вие Франко, Франко! Франко е безбожникъ, азъ зная сигурно, че дѣцата му не сѫ кръстени. Какъвъ ще бѫде той вашъ защитникъ. Той само знае да мѫти водата. Подайте си по-добрѣ гласа за Левицки.

Подобно намисание на полицията въ изборитѣ, би предизвикало въ Германия цѣла буря — това тука сѫ само цвѣтчета. Въ залата влиза единъ избирателъ.

— Избирателната карта — крещи грозно жандарма.

— Картата — (избирателната бюлетина) — отново крещи блюстителя на порядъка.

— Азъ нея ще пустна въ урната, заявява избирателя.

— Картата! Още по-грозно крещи жандарма.

— Азъ не съмъ обязанъ да ви я показвамъ.

— Навънъ! искрясква жандарма и съ приклада въ гърба отправя избирателя на улицата. — Въпрѣки всички тия безакония, кандидата на социалдемокр. партия, другарьтъ Козакевичь е билъ избранъ съ 9434 гласа отъ 14930 гл. Това бѣ една грамадна побѣда за социализма и едно пълно поражение за панскоклерикална Галиция.

Въ Майската книга на „Новое Слово", другъ единъ корреспондентъ расказва следующето за изборътъ въ Краковъ. Къмъ гра-

дътъ сѫ биле присъединени четире чисто селски окрѫзи, тъй щото побѣдитель е можалъ да бѫде само тоя кандидатъ, който има на страната си селското население. Цѣлата агитация се е водила измежду населението на тия четире селски окрѫзи. Имало е главно три кандидата: Князь Понински (офиц. канд.); Д-ръ Миколски (антисем.) и водителя на галицийското работническо движение Дашински. Въ вагона стои единъ момъкъ, еврей повидимому, който се неуморява да агитира за Дашински.

— Ахъ, ако да знаехте, какъвъ човѣкъ е тоя Дашински. Той е златенъ човѣкъ, право, не лѫжа, златенъ човѣкъ. А какъ пъкъ говори, а какво пъкъ говори! Вчера бѣше събрание въ цирка, дѣто говори и Дашински. Ахъ да знаете какво тамъ бѣше. Бѣше пълно съ народъ, яйце да хвърлишъ нѣма дѣ да падне — а когато той заговори, всичкитѣ спрѣха дъха си. Ахъ, какъ говори той. Всичко, което говори, като че ли ти го вади изъ сърдцето. Бабичкитѣ плачеха! Не, господине, ако не искате да пропадне гласа ви, дайте го за Дашински. Туй нищо ви не струва. Гласуванието е тайно и никой не ще узнае.

Насѣдалитѣ селени слушатъ съ четире уши. Неуморимия агитаторъ продължава: Вземете вий, напримеръ единъ селски мужикъ, — кой му е по-близо Князь Понинский ли, който винаги ще е на страната на пановетѣ, или Дашински, човѣкъ бѣденъ, който вече сумма години, безъ почивка, работи за бѣднитѣ хора, за селенитѣ, за работницитѣ. Ахъ, братя, хубаво познавамъ азъ Дашински. Стига да идите при Дашински, все едно, че си еврей или полякъ. Дашински всѣкому помага и ще ти каже какво да правишъ, кѫдѣ да се обърнешъ. Наистина, пари не дава, защото и той самъ нѣма за него си. Той е такъвъ сѫщо бѣденъ, като нази. Дайте, братя, гласа си за него и вие нѣма да се каете.

Селенитѣ удобрително кимнуватъ съ глава, а единъ заявява:

— Ние и тъй ще си гласуваме за Дашински. Ние хубаво го познаваме! Въ нашето село имаше вече много събрания. Най-напредъ хората се бояха отъ социалдемократитѣ, мислехме, ще ни земать земята, ще ни дѣлятъ воловитѣ, ще ни събарятъ черквитѣ.... Сега знаемъ, каква е работата, никой не може ни излъга. Ахъ какъ славно пишатъ тѣ! Селенина изважда отъ пазвата си единъ исподранъ отъ четенье брой „Правда Народа“, захваща да чете избирателната программа на социалдемократитѣ.

— Тъй е, пресича го единъ 23 годишенъ момъкъ. Тѣ бивахa и въ нашето село и какъ дѣйствуватъ! Додатъ напримѣръ агитаторитѣ на кн. Понинский, упояватъ селенитѣ и имъ даватъ пари. Яви се Миколайский, ще събере по заможнитѣ селени, ще се затворятъ въ нѣкоя изба и ще захване да ругае социалдемократитѣ. Друго нѣщо Дашински и неговитѣ хора. Ще додатъ на село, ще свикатъ събрание. Да отива, който иска! Ще ти дадатъ единъ брой отъ „Правда Народа“ и разни книжки, ще ти растълкуватъ, защо живѣешъ такъвъ скотски животъ, кой е твой врагъ и кой твой приятель, кой те излъгва и кой ще ти помогне. И всѣки мо-

же да ходи на тѣхнитѣ събрания, и всѣки може да говори. А колкото за пари — една пара нѣма да получишъ! Виждашъ, че щомъ не искатъ да подкупватъ хората, дѣлото имъ трѣбва да е право. И всички отиватъ подиръ тѣхъ — нашето село цѣло ще гласува за Дашински.

Дашински е човѣкъ съ високъ ръстъ, пише корреспондента на „Новое Слово", съ едно енергично и въ висша степень интеллигентно лице, съ елегантни маниери, всѣкога облеченъ изящно. Блѣстящъ ораторъ, еднакво дѣйствующъ и на интеллигентната публика и на работницитѣ, и на селенитѣ, уменъ и твърдѣ ядовитъ публицистъ, прекрасенъ организаторъ, Дашински се ползува въ Галиция съ необикновенна популярность. Обожаванъ отъ работницитѣ и селенитѣ, Дашински се ползува съ уважението и на своитѣ политически противници, които иронически го наричатъ „полския Лассаль".

Никой не се е съмнѣвалъ, че въ самия градъ Краковъ Дашински ще получи болшинство, но по интересенъ е билъ резултата отъ селскитѣ общини. Извѣстията отъ селата, сѫ биле очаквани съ най-голѣмо напряжение — най-сетнѣ резултата става извѣстенъ. Въ Краковъ Дашински получава 9132 гласа; Попинский 1462; Миколайский 1377. Всичко Дашинский получава 22.214 гласа, а неговитѣ противници заедно само 6625. Единъ неописуемъ ентусиазмъ обхваща работническия Краковъ и една двадесеть хилядна тълпа прави овация на своя избранникъ. Дашински въ една кратка рѣчь благодари избирателитѣ си и ги моли да се разотидатъ мирно по домоветѣ си. Следъ половинъ часъ улицитѣ на Краковъ сѫ биле пусти. Такава е нашата социалистическа дисциплина, която намъ никой не налага, която ний доброволно си налагаме и за престъплението на която насъ никой не наказва. Ние забравихме да кажемъ, че въ Източна Галиция при изборитѣ е имало 884 избиратели арестувани безъосноване, 8 избиратели убити и 43-ма ранени. Правителството, полицията на което е винаги невинна, като благовѣщенския гълъбъ, искаше да представи работата, че причината на убийствата сѫ биле националнитѣ противорѣчия — но достатъчно е да се обърнемъ къмъ фактитѣ и да видимъ, че селото Давидово напр., дѣто е убитъ полския комисаръ Попель, е чисто полско село, за да се разбере, че избирателната борба въ източна Галиция не е имала националенъ характеръ, и че причината на всичкитѣ безпорядъци е била полицията. Извѣстно е въобще, че гдѣто тая госпожа си пъхне мутрата, тамъ избирателитѣ ставатъ виновни.

Въ избирателния окрѫгъ Ярославль, социалдемократическия кандидатъ е билъ въ баллотажъ съ кандидата на пановетѣ и поповетѣ. Само благодарение на нечувани фалшификации и на неособенно красивото държание на тъй наречената „народна партия", социалдемокр. кандидатъ, получилъ гласоветѣ на 314 гласни, а противника му 349 — една разлика, значи отъ 35 гласа.

* * *

Въ Виена ний имаме работа съ двѣ партии — социалиститѣ и антисемититѣ. Последнята е една много неприятна партия — неприятна, защото тя е партията на единъ водитель отъ много старъ калъпъ, — който не обича программитѣ и който, подобно на ловкитѣ генерали, не съобщава плана си предъ сражението. Въ това отношение Д-ръ Люегеръ — der Herr von Wien или още Виенския народенъ трибунъ ни напомня до извѣстна степень единъ български трибунъ, който има това общо съ Виенския, че и двамата обявяватъ война на два фронта: отъ една страна на едрия капиталъ — на буржуазията, отъ друга страна на пролетарията. — Това сѫ защитницитѣ на дребната буржуазия. Ако тия хора сѫ малко последователни въ своята борба противъ едрия промишленъ капиталъ, тѣ трѣбва да бѫдатъ противъ желѣзницитѣ, противъ приложението на електричеството въ промишленностьта и пр. На парния казанъ и чиличенитѣ вретена, тѣ противопоставятъ рѣчния чакрѣкъ и дървеното вретено:—Кремъклийката излиза срѣщу Манлихера, Маузера, Лебеля. Съмнителенъ ли е исхода на борбата?

Антисемитизма е първия несъзнателенъ протестъ противъ едрия капиталъ, противъ едрото производство. И както фетишитѣ даватъ на всѣка сила една конкретна форма — тъй и антисемитизма дава особенна форма на тая необяснима за него стихия. Cherchez le juif — ето расковничето на днешнитѣ „ненормални“ времена, ето защо занаятитѣ не вървятъ, ето защо търговията спира. Антисемитизма, по духовитото изражение на Бебеля, това е „социализма на диванетата“. „Социалистическата партия“, по думитѣ на французскитѣ марксисти, „не е една партия, а единъ кръстопѫтъ, дѣто дошли отъ разни слоеве на обществото, водими отъ най-противоположни интереси, дребни мастори и попове, дюкянчии и дребни предприимачи се срѣщатъ за мигъ, за да се разминатъ и да не се срѣщнатъ никога“. Антисемитизма е преходната форма къмъ социализма. Антисемитизма въ Германия е доста назидателенъ примѣръ и ний смѣло можемъ да кажемъ, че победоноснитѣ дни на антисемитизма сѫ внесени вече въ календаритѣ за миналитѣ години!

Виена трѣбваше да мине прѣзъ тоя периодъ. Антисемитизма намѣри тамъ хубава почва. Като всѣки голѣмъ градъ, въ Виена мѣсаритѣ, фурнаджиитѣ, дребни дюкянджии, притежателитѣ на кафетата и ресторанитѣ, файтонджиитѣ, които само развитото классово съзнание може да научи, че истинскитѣ имъ интереси сѫ по-близо до интереситѣ на работническия классъ, отъ колкото до интереситѣ на среднитѣ и едритѣ буржуа — всички тия елементи сѫ единъ отличенъ материалъ за една антисемитическа партия, партия, толкосъ похватна, че намира лѣкъ за всѣка обществена болка; предъ работника не е мѫчно да се псува господаря; предъ господаря хичъ не е мѫчно да се псува работника. На Люегера никой не иска да отказва енергичностьта и никой нѣма да го нарече

глупавъ човѣкъ, но, пише единъ корреспондентинъ, „постороннил наблюдатель изведнажъ вижда, че работата не е въ силния умъ на Люегера, а въ слабото развитие у антисемитическата масса; че работата не е въ голѣмитѣ способности на Люегера, като политически дѣятель, а въ политическата неразвитостъ на массата". Антисемититѣ нѣматъ программа, у антисемититѣ не търсете последователность. Антисемититѣ, които сутринь и вечеръ изядатъ по единъ съплеменникъ на Ротшилда, тия, които дѣто сѣднатъ и станатъ, проповѣдватъ кръстоносенъ походъ противъ едрия капиталъ — тия сѫщи антисемити, които съставляватъ подавляюще болшинство въ Виенския градски съвѣтъ, даватъ търга за приготовлението на газопроводнитѣ трѫби на едно акционерно дружество на чугунолейни заводи, единъ отъ главнитѣ акционери на което е Ротшилдъ. Антисемититѣ, които исчерпаха всички псувни на немския лексиконъ, за да протестиратъ противъ полицейскитѣ избори въ Венгрия, искатъ въ деня на изборитѣ изъ града да циркулиратъ патраули и предъ всѣки единъ отъ 245-тѣхъ избирателни плакати, освѣнъ коннитѣ и пешитѣ полицейски, да стоятъ и военни караули.

Една много мѫчна работа е, ако не си антисемитъ, да проникнешъ въ едно тѣхно избирателно събрание. При най-малакъ неудобрителенъ знакъ, васъ ще исхвърлятъ по най-неделикатенъ начинъ отъ залата. А да видите начинъ на полемика, а да видите какъ се води избирателна борба противъ социализма. Единъ корреспондентъ, който за пръвъ пѫтъ посѣщава едно събрание на антисемититѣ, извлича следующитѣ впечатления: „Въ рѣчитѣ на ораторитѣ поражава повърхностьта и неясностьта на мислитѣ, противорѣчието въ взглядоветѣ по най-основнитѣ въпроси на обществения животъ, много често, пълно невѣжество по тия въпроси. Пишущия тия редове, самъ е виждалъ непресторено изумление на лица, за пръвъ пѫтъ попаднали въ събрание на антисемити. Като слушашъ оратора, ти не можешъ да разберешъ, дали говори сериозно, или се шегува, и вий сте по-склонни къмъ последньото предположение. Но сериозностьта на слушателитѣ и шумнитѣ апплодисменти убѣждаватъ най-сетнѣ и най-скептицитѣ, че тука царува не театрално, а дѣйствително невежество". Съвършенно нелесно е било за Виенската социалдемократия, да се бори съ такъвъ единъ противникъ, комуто отсѫтствуватъ най-елементарнитѣ атрибути за политическа борба. И ний разбираме всичкото отчаяние на Д-ръ Адлера, който въ едно грандиозно събрание, при рѫкоплесканието на десятки хиляди съзнателни работници извика: „Истина, ний сме си правили иллюзии, като си предполагахме, че виенскитѣ работници сѫ заслужили, съ своето минало, по приличнии по достойни противници!"

Намъ не би постигнало ни хартия, ни време, ако бихме искали да запознаемъ колко годѣ читателитѣ си съ избирателнитѣ приеми на виенскитѣ антисемити, които, нека имъ бѫде казано

за честь, си приличатъ на всѣкадѣ, както едно яйце прилича на друго. Тука вече трѣбва да преминемъ въ особенна область на драматическото искуство, което се нарича фарсъ или карикатура. Единъ антисемитъ на въпроса, какъ е тѣхната програма основана: Нашата программа исчерпватъ три думи — Докторъ Карлъ Люегеръ. Ако събранието се състои отъ фаетонджии — оратора зададе въпросъ на слушателитѣ си, които никой пѫть, може би, не сѫ отваряли Виенския работнически вѣстникъ: Чели ли сте вий В. Р. В. — и при отговора не, оратора, при громко рѫкоплескание, витийствува, че социалиститѣ сѫ най-голѣмитѣ неприятели на фаетонджиитѣ и противници за увеличение тарифата. Въ друго едно събрание, оратора расказва, че на 26-й декемврий 1893, въ едно работническо събрание, Д-ръ Адлеръ взелъ отъ всѣки присѫтствующъ по 40 крайцера, ужъ за една книга, но платившитѣ и до день днешенъ не получили обѣщаната книга. Оказва се обаче, че Д-ръ Адлеръ, не е билъ на това събрание и че взетитѣ 40 крайцера биле членски вносъ.

Антисемититѣ подобно на полскитѣ кремове и птицитѣ небесни се не грижатъ за утрѣшния день. Съзнателни партизани тѣмъ не трѣбатъ, тѣ искатъ хора, които да си подадатъ гласа за тѣхъ — ама тия гласоподаващи разбиратъ ли, защо вършатъ това, разбиратъ ли своитѣ интереси, това е единъ въпросъ, отъ който антисемититѣ се интересуватъ толкосъ, колкото Свирчо се интересува отъ педагогиката (което, между насъ казано, не му прѣчи въ предговора на „Документи"—тѣ да дава педагогически наставления на учителитѣ за руссофобското въспитание).

Въ Виена има петь избирателни участъци. Избирателнитѣ списаци сѫ се приготвятъ отъ градския съвѣтъ, избирателнитѣ карти се раздаватъ отъ него, избирателнитѣ участъци се распредѣлятъ отъ него — а градскиятъ съвѣтъ е въ рѫцѣтѣ на Антисемититѣ. „Избирателната геометрия" тука може да намери очарователно приложение", къмъ работническитѣ квартали се пресъединяватъ най буржуазнитѣ и селскитѣ квартали; за примѣръ, къмъ населенитѣ съ фабрични и желѣзно-пѫтни работници предмѣстия Майдлингъ и Маргаретенъ е билъ присъединенъ буржуазния участъкъ Мариахилфъ и селската община Хитингъ.

Въ първия избирателенъ участъкъ е билъ поставенъ отъ страната на работ. партия издателя на Виенския работнически вѣстникъ Райманъ; отъ страната на антис. партия единъ запасенъ фелдфебель Бѣлоглавекъ, за сѫществуванието на когото, по думитѣ на единъ приятель, сѫ знаяли само неговитѣ роднини и приятели.

Въ втория избират. участъкъ отъ страната на работническата партия е билъ поставенъ Д-ръ Адлеръ, редактора на централния партиенъ органъ. Нему билъ противопоставенъ нѣкой си Прохаска, за когото Виенцитѣ, за пръвъ пѫть чувающецъ това име, въ недоумѣние подигали раменетѣ си и напрасно се старали да си

спомнятъ, съ що е забелѣжителенъ тоя новъ кандидатъ на антисемитическата партия.

Въ третия участъкъ отъ страната на работническата партия е билъ поставенъ редактора на главния органъ на чешкитѣ работници (Delnici Listy) —Н ѣ м е ц ъ; отъ страната на антисемис. партия — е била поставена, ако можемъ да кажемъ самата програма, съ други думи, Докторъ Карлъ Люегеръ.

Въ четвъртия избирателенъ участъкъ отъ страната на раб. партия е билъ поставенъ С к а р е т ъ — простъ работникъ — столяръ срѣщу антисемита Аксманнъ и най-сетнѣ въ петия участъкъ срѣщу антисемита оберкелнеръ М и т т е р м а й е р ъ *) — редактора на Народната Трибуна — Ш у м а й е р ъ за когото „работическата срѣда е неговата родна стихия; той мисли и чувствува въ тактъ съ широката работническа масса; нему сѫ познати гѫнкитѣ на пролетариатската душа, своеобразния крѫгъ на идеитѣ и формитѣ на мислението у работническата масса".

Навечерието на изборитѣ—8 Мартъ е било посвятено за генераленъ смотръ на двата воюющи лагера. Антисемититѣ сѫ имали 20—30 събрания, работническата партия до 60. Какъвъ контрастъ между двѣтѣ воюющи страни — отъ една страна едно стадо за гласуваняе (Stimmvieh), отъ другата—горди, съзнающи правата си работници, за които избирателната побѣда не е цель, а средство за постиганието братството между всичкитѣ хора. Колкото повече свѣтлина отъ едната страна, толкосъ по непроницаема тъмнина отъ другата! Безукоризненно, високо хуманно въодушевление отъ едната страна, тѣсенъ егоизмъ и ожесточение отъ другата! Ние неможемъ изброи една хилядна часть отъ злоупотребленията на антисемититѣ въ деня на избора. Достатъчно е да споменемъ, че десятки антисем. агитатори сѫ биле арестувани за подкупване избирателитѣ, за гласувание съ чужда карта, за нѣколко кратно гласувание и пр. При такива условия резултатитѣ отъ Виенскитѣ избори не сѫ можали да изненадатъ единъ вниемателенъ наблюдатель. Само голѣмото въодушевление и голѣмата вѣра въ светостьта на дѣлото сѫ могли да заблудятъ виенскитѣ социалдемократи и да ги накаратъ да вѣрватъ, че тѣ ще излѣзатъ побѣдители срѣщу тая паплачь, която свързва само едно общо качество — невежество и неудоволствие отъ положението си и у която има такава еднородность, каквато у едновременното царство на Митридата.

За социалдемократическитѣ кандидати сѫ биле подадени:

Въ I участъкъ 13,810 гласа,
„ II „ „ 19,154 „
„ III „ „ 18,076 „
„ IV „ „ 16,390 „
„ V „ „ 20,920

---

*) *Миттермайеръ е извѣстенъ въ Виена и съ прозвището си* Der Tschendieb — *пладнешкия хайдутинъ, понеже е билъ осѫденъ за кражба.*

За антисемит. кандадати сѫ биле подадени

Въ I участъкъ	16,056	гласа
„ II „ „	25,111	„
„ III „ „	23,938	„
„ IV „ „	27,117	„
„ V „ „	24,820	„

Изобщо партията на антисемититѣ сполучила 117,820, социалдемокротическата партия—88,350. Изненадата е била обща и отъ двѣтѣ страни. Раздражението на Виенскитѣ работници било неописуемо. Единъ присѫствующъ кореспондентъ между другото пише: „Особенно бурно изразяваха своето възмущение отъ полученія резултатъ женитѣ. Много отъ тѣхъ плачеха. По загрубелитѣ, сухи лица на старцитѣ течаха сълзи. По отривиститѣ всклицания и по израженията на лицето можеше да се сѫди, каква дълбока борба е ставала въ душата на всѣкиго между обиденото чувство и негодованието“.

Не по малко сѫ били изненадани антисемититѣ. Тѣ сами неочаквали такава побѣда. Резултата отъ избора ги смутилъ и тѣ изглеждали плахо, като умокрени плъхове. Само благодарение на дисциплината на работническата партия е било възможно да се избѣгнатъ всѣкакви стълкновения. Но ние сме сигурни, че ако антисемититѣ бѣха били побѣдени—то Виена не би се простила съ тѣхъ безъ кръвопролитие. Ото 72-та мандата въ петата курия — курията на осакатеното всеобщо избирателно право социалдемократическата партия е получила четиренадесетъ мандата съ шестьстотинъ хиляди гласове и подобно на германската социалдемократическа партия става найсилната партия въ Австрия. И това още съ първия избирателенъ щурмъ! Антисемититѣ иматъ въ нейната курия само 12 мандата.

Въ областитѣ Горня Австрия, Салцбургъ, Тиролитѣ и Щайермаркъ, дѣто господствува безконтролно клерикализма, социалдемократическитѣ гласове сѫ биле удавяни отъ гласоветѣ на селенитѣ, благодарение на обстоятелството, че избирателнитѣ окрѫзи сѫ биле грамадни и по този начинъ къмъ едно ничтожно градско население е бивало присъединявано едно грамадно селско население. Много избирателни окрѫзи сѫ броели по 500,000 жители. Но въ градоветѣ Линцъ, Салцбургъ, както и въ индустриалния горенъ Щайермакъ социалдемократическитѣ кандидати сѫ били прокарани. Учителитѣ сѫ агитирали за социалистическитѣ кандидатури, сѫщо и синдиката на желѣзопѫтнитѣ работници, за което, следъ изборитѣ той е билъ растуренъ.

*
* *

Партиитѣ въ новия австрийски парламентъ сѫ распредѣлени приблизително по следующия начинъ. Поляци — 69, Чехи — 63, нѣмски либерали — 47 вмѣсто предишнитѣ 70; нѣмски националисти — 46; клерикали — около 90; со-

циалисти — 14; останалитѣ 65 се распредѣлятъ: италиянци— 19; словаци — 16; сърбохървати—13; руссини—11; романци— 6.

Още въ първото засѣдание малката, но сговорната социалистическа дружина обърна всичкото внимание на себѣ си и за всѣкиго, който имаше уши да слуша и очи да вижда бѣше ясно, че присъствието на една социалистическа група въ парламента указва на факта, че въ Австрия се начева новъ културенъ периодъ. Още въ първото засѣдание малката група спечели първата побѣда — предложението ѝ да се освободи на часа арестования галицки депутатъ Сцайеръ биде прието. Изведнажъ бѣха внесени предложения за введанието всеобщо, равно и прямо избирателно право; введанието осмочасовъ работенъ день за рудокопачитѣ; позволяванието на всѣка националность да употрѣбява официално родния си езикъ. Голѣмо впечатление е произвела речьта на другаря Дашински по изборнитѣ злоупотребления. „Обвиненията, които ние отправяме противъ правителството на графа Бадени сѫ отъ таково естество, щото честьта на министра президента не му позволява да отговори само съ едно мълчание. Ние мислимъ, че министра-президента нѣма да подигне раменетѣ си, а заедно съ насъ ще гласува за незабавното отдавание на една 36 членна комиссия иследванието на изборнитѣ злоупотребления. Ние ще преведемъ точни доказателства, че на съвѣстьта на правителството Бадени лѣжи следующето: при първоначалнитѣ избори сѫ биле извършени масса избирателни злоупотребленя подъ покровителството на правителство. Полицията се е ползувала на широко съ насилия и провокации и смѣлото населене е бивало разгонвано съ войска. Ние желаемъ да докажемъ всичко това. При избирателнитѣ урни сѫ били извършени най-безчестни и подли злоупотребления, и всичко това подъ покровителството на самото правителство.“ Председателя звъни, Дашински продължава: Ний искаме да докажемъ това! Ако вий не ни позволите това, ний ще си отидемъ . . . Намъ съобщаватъ отъ Лембергъ, че чиновницитѣ се расщъкали да дирятъ противни доказателства. Ний, отъ наша страна, не криемъ нашитѣ обвинения. Ний ги исказахме още въ първото засѣдание и, както се вижда работата, правителството иска да се застрахова по отъ рано. Ний искаме да видимъ, можемъ ли да имаме довѣрие къмъ едно правителство, което се обвинява въ убийства, арести и насилия, извършени отъ полицията. Ний искаме да видимъ, ще остане ли това мило, сладко довѣрие и болшинството ще ли поиска да стовари на гърба си всичкитѣ тия позорни дѣяния. Вий трѣбва да вземете подъ внимание, че ний говоримъ за дѣлото „дѣто сѫ убити 9 души, ранени 29 и арестувани 800.“

Рѣчьта на другаря Дашински е произвела такова силно впечатление, щото неговото предложение е било прието единогласно. Нахлуваньето на социализма, като че ли, не като че ли, нахлуванието на социализма подигна нравствения уровенъ на австрийския парламентъ!

* * *

Ний не можемъ да искажемъ радостьта си за колосалнитѣ успѣхи и голѣмитѣ побѣди на социализма въ Австрия. Първото преброяване на социалистическитѣ сили въ Австрия, удиви цѣла Европа. И ний се радваме, че когато нашата руссофилствующа буржуазна пресса ще говори за „коварна“ Австрия, ний ще можемъ да говоримъ на българския работникъ за „новата“, работническата, социалистическата, братската намъ Австрия. Днесъ вече говорятъ за оффициалното прокламиранье на двойния съюзъ. „Ний социалиститѣ имаме още по-силни съюзници — нашъ мощенъ съюзникъ е работническия народъ и на тройния и на двойния съюзи!“

К. Ид.

СОЦИОЛОГИЯТА

Като наука и като учебенъ предметъ въ Франция

(Отъ В. Д. Ивановски)

I.

Основнитѣ въпроси на социологията, т. е. всичко което се отнася до строението и функциитѣ на човѣшкитѣ общества, а особенно въпроситѣ за причинната свръзка на явленията въ обществения животъ и за закономѣрностьта на тия явления, всѣкога сѫ възбуждали най живъ интересъ въ всѣки образованъ човѣкъ. Обаче всичко, което до сега е било направено на това поприще, било е далечъ отъ цельта, и колкото по интенсивенъ е ставалъ интереса и стремлението да се познае природата на обществата, толкова, повидимому, по трудно е било достиганието на тази цель. Последньото обстоятелсто се обяснява съ постоянното развитие на съзнанието и убеждението, че науката за достигание на тази цель не располага съ подходящи и сьотвѣтствуюши методи. Безъ да се гледа на сѫществуванието и развитието на много социални науки, каквито сѫ напр. държавнитѣ, економическитѣ, юридическитѣ и др. т. науки, ни

една отъ тѣхъ до сега още не е стъпила на дѣйствителенъ наученъ базисъ, т. е. нито една не оперира съ всички необходими въ всѣка точна наука методи и, следователно, ни една не е можала и не може се възвиси до откриванието на социалнитѣ закони. Ако е такова положението на отдѣлнитѣ социални науки, то толкова повече затруднения се представляватъ за построението и разработванието на социологията, като една наука, къмъ която като центръ, да се свеждатъ всички отдѣлни обществении науки. Испитателния човѣшки умъ, който се стреми, както и да е, да познае истината, не тъй лесно, обаче, се примирява съ това безотрадно положение; интереса къмъ социологическитѣ изследвания не се умалява; споредъ едни частичното приложение методитѣ на точнитѣ науки е възможно и въ социологията; споредъ други трѣбва да се отдаде преимуществото на дедуктивния методъ; трети искатъ да съединятъ и единия и другия. Тука е важно и характерно това, че необикновенната сложность на научния обектъ не само не умалява усърдието на изследователя, но повидимому, още повече го усилва.

Примѣръ отъ усилено подигание на енергиата въ дѣлото на социологическото изучване ни придставлява съвременна Франция, гдѣто въ течение на последнитѣ 2-3 години се е образувала, може да се каже, нова социологическа школа, ако не въ смисъль на еднаквость въ научнитѣ възрения на нейнитѣ представители, то поне въ смисъль на солидарность на стремленията имъ да поставятъ социологията, като наука, на повече или по-малко трайни основания. Страстностьта, съ която французитѣ всѣкога преследватъ достиганието на веднажъ отбелѣзаната цель, не ги оставя и тука — въ дѣлото на науката. Като признали възможностьта за научно разработване на социологията, катъ отбелѣзали, макаръ въ общи чьрти за сега, плана на това разработване и начина на дѣятелностьта, тѣ се стремятъ да внесатъ това дѣло вече въ самия животъ да пропагандиратъ и распространяватъ въ обществото, ако не социологическитѣ истини, които за сега сѫ твърдѣ малко, то социологическитѣ идеи, които отварятъ пѫтя за по-нататъшно разработване на науката. Единъ отъ най-подходящитѣ и удобнитѣ способи за распространението на социологическитѣ знания и идеи се явява, споредъ тѣхъ, преподаванието на социологията въ висшитѣ училища. Въ предлагаемия очеркъ ний имаме предъ видъ да запо-

знаемъ читателя, какво е направено и се прави въ туй отношение въ Франция и въ нѣкои други държави.

Не ще е безинтересно да изложимъ предварително нѣкои сведения за научнитѣ сили на новата социологическа школа, за начинитѣ и формитѣ на нейната дѣятелность и за самото й разбиране на туй, каква наука е социологията, какъвъ е предмета на нейнитѣ изисквания и какви сѫ основнитѣ й задачи.

Първий актъ и, може, важно предприятие на най-новитѣ французски социолози е било основанието въ 1894 г. на социологически журналъ подъ название „Revue internationale de Sociologie“, ръководитель на това издание и единъ отъ найревностнитѣ му сътрудници се явява Рене Вормсъ, агреже по философията и докторъ по правото. Самото название на журнала показва, че той нѣма тѣсно националенъ характеръ, че научнитѣ сили отъ всички страни се поканватъ да вэематъ участие въ съвмѣстната работа. Както въ първата година, тъй и сега французскитѣ учени представляватъ, обаче, чувствително болшинство въ сравнение съ числото на сътрудницитѣ отъ коя да е друга отдѣлна страна и, може да се каже, половина отъ общото число на сътрудницитѣ. Отъ французскитѣ учени първо мѣсто въ численно отношение заематъ ученитѣ и профессоритѣ отъ висшитѣ Парижски училища. Сътрудничеството на ученитѣ, които иматъ голѣма научна извѣстность, дава гаранция за солидностьта на предприятието; достатъчно е да укажемъ на имената на Летурно, Левасьора Леббока, Тайлора, Бертильона, Еспинаса, Брентано, К. Менгера, за да се проникнемъ съ зназначително довѣрие къмъ истинно-научнитѣ цели на предприятието. Отъ русскитѣ учени въ качеството сътрудници на журнала намираме: М. Ковалевский, Лилиенфелдъ, Ключицкий, Новиковъ, Виноградовъ, Трачевский. Главната задача на журнала се състои въ туй, щото да разработва социологическата наука—това отъ една страна, а отъ друга—да върви au courant съ найзабелѣжителни факти и идеи, господствующи въ извѣстенъ моментъ въ обществения животъ на различнитѣ страни. Въ течение на три и половина години журнала е далъ цѣла масса научни статии по основнитѣ въпроси на социологията, значително число отъ които сѫ посветени на въпроса за самото понятие на социологията и за преподаването й въ висшитѣ училища; другитѣ статии иматъ за съдържание твърдѣ разнообрзни явления отъ обществения животъ — економически, религиозни,

юридически, политически, нравственни и др, ; въ всичкитѣ, обаче, се проявява стремлението на авторитѣ да обяснятъ изучаемитѣ отъ тѣхъ явления отъ точка зрѣние на свѣтовната законосъобразность.

Обаче, идеята на солидарностьта и съединението на труда въ дѣлото за разработвание на социологическата наука сѫ се достигали по твърдѣ несвършенъ начинъ само съ основанието на специаленъ социологически журналъ; наистина, болшинството отъ социологическитѣ работи се появявали въ тоя журналъ, но самитѣ работи не сѫ имали и нѣматъ по между си тѣсна свързка; въ това отношение «Revue internationale de Sociologie» съ нищо не се отличавалъ отъ всѣки другъ специаленъ печатенъ органъ; при това, безъ да бѫде посветенъ на разработванието ни каква да е специална научна область, съ опредѣленно съдържание и повече или по-малко точно очъртани граници, новия социологически журналъ представлявалъ още по-малко благоприятни условия за достигание единството и солидарностьта въ дѣлото на научнитѣ изисквания, нежели кой да е другъ специаленъ журналъ; ако негдѣ и да е наблюдавано нѣкое единство, то е било само въ самото поставяние на въпроса, въ стремлението да се разреши отъ точка зрѣние на естественна закономѣрность; но, разбира се, това е било недостатъчно; трѣбвало е да се изнамѣрятъ други, по съвършенни, способи за обединението на социологическитѣ работи; заради това преди всичко е трѣбвало да се сближатъ научнитѣ сили, да се приведатъ, тъй да се каже, въ непосредственно досѣгание, което е било достигнато съ основанието на «Institut international de Sociologie». Социологический институтъ е нищо друго, освѣнъ общество, личния съставъ на което има международенъ характеръ, и се явява като централенъ и рѫководящъ органъ въ дѣлото за разработванието на социологическитѣ въпроси. Първата статия отъ устава на това общество гласи, че „международния социологочески институтъ има за цель да сгрупира социолозитѣ отъ различнитѣ страни за съвмѣстно изучвание на социологическитѣ въпроси. Той се състои отъ сто члена и двѣстѣ сътрудници (associés), при което разликата между еднитѣ и другитѣ не се отнася до научната страна на дѣлото, но се състои само въ туй, че последнитѣ плащатъ по малъкъ членски вносъ и не участвуватъ въ гласуванията и изборитѣ. Членоветѣ и сътрудницитѣ на института ежегодно се събиратъ на кон-

гресъ, който трѣбва да засѣдава последователно въ градоветѣ на различнитѣ страни по избора на самия конгрессъ; въ него трѣбва да се рефириратъ и обсъждатъ работи по социологическитѣ въпроси. Но за да може института да бѫде постоянно дѣйствующе учреждение, при него е образувано особно бюро или канцелярия, която се състои отъ президентъ, четири вице-президента и генераленъ секретаръ. Съставътъ на бюрото, по възможность, трѣбва да има международенъ характеръ.

Такъвъ е собственно устава на международния социологически институтъ. На 1 Октомврий 1894 г. се събралъ, подъ председателството на Дж. Леббока, първия конгрессъ на тоя институтъ, който избралъ за мѣсто на своитѣ засѣдания залата на антропологическото общество въ Парижъ. На конгресса се явили 20 члена и 9 пратили своитѣ реферати; генералния секретаръ на института, Рене Вормсъ, съобщава, че това даже е надминало всѣкакви очаквания; освѣнъ това той обръща внимание на туй съчувствие, което било показано на конгресса отъ страна на президента на републиката, администрацията и обществото. Формалната страна на конгресса дѣйствително била запазена удовлетворително и съгласно съ устава; международния характеръ на конгресса се проявилъ твърдѣ релефно; конгрессътъ засѣдавалъ, както казахме, въ Парижъ; билъ откритъ отъ англичанинъ, а закритъ отъ руссинъ; въ него взели участие ученитѣ отъ различни страни. Но само по себѣ си се разбира, работата не била въ тази формална обстановка, а между това въ преследването на различни външни е ф ф е к т и, едва ли не забравили главната цель на конгресса — достигание на единство и солидарность въ социологическитѣ работи. Наистина, ако обърнемъ внимание на съдържанието на разгледанитѣ реферати, ще забелѣжимъ сѫщото отсѫтствие на единство и свръзка, съ което се характеризира, както видѣхме, «Revue internationale de Sociologie.» Вмѣсто да се захване направо и непосредственно съ най-главното, за способитѣ и средствата къмъ достигание на възможно по-голѣма солидарность въ дѣлото на социологическитѣ изследвания, председательтъ на първия конгрессъ го открилъ съ речь за главнитѣ социални задачи на нашето време, като предложилъ въ сѫщото време и решението на тия задачи; такива задачи се явяватъ: отстранение на войната, классовата борба и престѫпностьта; решението се състои: по отношение къмъ войната въ въвеждание

международно посредничество по отношение къмъ классовата борба — въ образуванието на примирителни комитети и по отношение къмъ престжпностьта — въ распространението на народното образование. За всѣкиго е очевидно, че всичко това не било ново и че самитѣ мѣрки отдавна се практикуватъ въ цѣлия цивилизованъ свѣтъ. Но характерното за научния социологически конгрессъ било, обаче, това, че първитѣ повдигнати отъ него въпроси влизали въ областьта не на социалната наука, а на социалното искуство, въпреки заявеното отъ французскитѣ социолози п о л о ж е н и е, къмъ което не можемъ да не се присъединимъ, че социологията е наука, а не искуство.

Другитѣ референти били повече последователни, макаръ, да повторимъ между четенитѣ и обсжжданитѣ реферати и да е имало по-малко сѣнка отъ каква да е свръска, която би указвала, че работата се стреми къмъ достигание на една обща цель. За доказателство да приведемъ заглавието на нѣкои реферати; такива сж: отъ Ковалевский — до историческото състояние на Россия, — собственно резюме на работитѣ по антропологията и етнографията на Россия; отъ Лилиенфелда — за индуктивния или биологическия методъ въ социалнитѣ науки; отъ Дугласъ-Галтона — резюме на работитѣ му по социология; отъ М. Собъ де Лестрада (M. Cobcs de Lestrade) — за социологията и землевладѣнието; отъ Е. Ферри — социология и социализмъ, науката и искуството въ дѣлото на социологията; отъ Новикова — правосждието отъ точка-зрѣние на дарвинизма. Крауцъ указалъ на злоупотрѣбленията отъ психиатрическия методъ въ социологията и опровергалъ теорията на М Нордау за израждането; Р. Вормсъ обсждалъ за стопанския животъ на народитѣ въ бждяще и т. н. Това е достатъчно, за да се види, че трудоветѣ на първия социологически конгрессъ не се отличавали съ единство въ съдържанието, което, впрочемъ, още тогава било забелѣзано и признато отъ самия конгрессъ; за това, първо, било поставено да се изучатъ паралелно всички редове на социалнитѣ факти; като се следва при това метода на наблюдението, классификацията и индукцията; второ, за да не се распръсватъ твърдѣ въ изучванието на социалнитѣ явления, било изнапредъ опредѣлено, по какви въпроси трѣбва да бждатъ представени рефератитѣ на следующия конгрессъ. Такива въпроси били: 1) различнитѣ опредѣления на социологията (докладчикъ Р. Вормсъ); 2) патриархата (Вестермаркъ); 3) исто-

рическо преминавание отъ коллективната собственность къмъ индивидуалната (Ковалевский); 4) съществува ли законъ за еволюцията на политическитѣ форми (М. Тардъ) и 5) престъплението, като социално явление (Топнисъ).

На втория социологически конгрессъ, държанъ пакъ въ Парижъ, презъ 1895 г. подъ председателството на М. М. Ковалевский, били разгледани повече реферати. Между тѣхъ ний вече забелѣзваме много по-голѣма вътрѣшна свръзка, отъ колкото въ рефератитѣ на първия конгрессъ: тъй, между другитѣ, разгледали се въпроситѣ за различното разбиране на социологията, за нейния методъ, за езика; друга группа въпроси съставлявали въпроситѣ за развитието на семейството, за патриархата, за формитѣ на брака, за развитието на политическитѣ форми и пр.

За третия конгрессъ били отбелѣзани следующитѣ теми: графическия методъ въ социологията, животнитѣ общества и до историческитѣ човѣшки общества, политическото представителство, индивидуализмътъ и социализмътъ въ социалната наука и въ социалното искуство, свръзката между економическата и политическата еволюция и др. Последнята тема се представлява особно интересна, тъй като раскритието на свръзката между различнитѣ социални явления съставлява едно отъ главнитѣ задачи на социологията.

Отъ горѣказаното можемъ да си съставимъ общо представление за международния социологически институтъ и за неговата дѣятелность. Въ нашата задача не влиза изложението съдържанието на рефератитѣ, разгледани на конгреса; интересующитѣ се могатъ да се запознаятъ, както съ тѣзи реферати, тъй и съ предизвиканитѣ отъ тѣхъ дебати въ „Annales de l' institut international de Sociologie", отъ които сѫ излѣзли вече два тома и съдържатъ дѣятелностьта на първитѣ два конгресса. Ний имаме предъ видъ да направимъ само обща характеристика на между-народния социологически институтъ, който трѣбва, както се каза, да служи за рѫководящъ центръ на социологическитѣ изследвания. До нѣкоя наистина твърдѣ незначителна степень можемъ да му признаемъ таково значение; но ще бѫдемъ много по-блиски до истината, ако кажемъ, че международния социологически институтъ служи не толкосъ за рѫководящъ органъ, колкото за центръ на живо размѣнение на мислитѣ между социолозитѣ отъ различнитѣ страни, като съ-

дѣйствува въ сѫщото време за развитието на социологическитѣ изследвания. Колкото се отнася най сетнѣ до института, като органъ, който обединява социологическитѣ работи и установява единството на методитѣ и целитѣ, то въ туй отношение институтътъ никакъ неможе да се каже че е сполучилъ, което и подбудило най ревностнитѣ привърженици на новата наука да търсятъ други средства и способи за достигание на указаната цель.

До колко французскитѣ социолози може да се каже сѫ увлечени въ своята наука, се вижда между другото и отъ туй, че наредъ съ „Institut international de Sociologie" отъ 1894 година функционира въ Парижъ още особно социологическо общество, което се нарича „La société de sociologie de Paris"; засѣданията му сравнително сѫ чести, единъ пѫть въ мѣсеца; забелѣжително е, че тука вcase дѣятелно участие сѫщитѣ представители на социологическата наука, както и въ конгреситѣ на международния институтъ и не рѣдко се реферирать сѫщитѣ въпроси; значително внимание се обръща на економическитѣ въпроси, а особенно на въпроситѣ за природата на труда и капитала.

Сѫществующитѣ дружества и учреждения, обаче, не удовлетворяватъ французскитѣ социолози; въ тѣхъ има още твърдѣ малко съсредоточность; въ тѣхъ нѣма правилность и систематичность по работитѣ, нѣма това единство и тази солидарность между научнитѣ сили, които сѫ безусловно необходими за разработванието на социологията; необходимо е да се създаде такова учреждение, което да удовлетвори всички тѣзи изисквания. Идеята за такова учреждение била дадена и разработена отъ единъ отъ най ревностнитѣ представители на социологическата наука, плодовития писатель и постоянния участникъ въ всичкитѣ социологически конгресси и дружества—Рене Вормса, за когото се спомена и по-горѣ. Тази идея се заключава въ основанието на социологическа лаборатория.

На пръвъ погледъ всѣкиму такава идея ще се покаже абсурдна, тъй като подъ името лаборатория ние сме привикнали да разбираме такова учреждение, въ което сѫ устроени всѣкакъвъ видъ приспособления за произвеждание на опити: реторти, машини, трѫби и стъкленици, вода, огънь, електричество, газъ и т. н. — ето, споредъ общотво представление, орѫдията и средствата за произвежданието на опити. Какъ е възможно всичко туй да се приспособи къмъ такъвъ обектъ на научното

изследвание, каквото е обществото? И не е ли на всички известно, че опитния методъ тукъ изобщо е не приложимъ? Работата, обаче, се обяснява твърдѣ просто; за предлагаемото учреждение е избрано не напълно съотвѣтствующе название; съ думата „социологическа лаборатория" е казано твърдѣ много; по-правилно би било да се каже социологически кабинетъ", като учреждение, предназначено за специални занятия, снабдено съ съответственни средства и приспособления, но не предполагающе непременно произвеждание на опити. Лабораторията на Рене Вормса е въ сжщность нѣщо средньо между специаленъ кабинетъ, библиотека и музей; наистина, самъ той, повидимому, предполага, че употрѣбеното отъ него название е съвършенно правилно, тъй като споредъ него въ социологията сж приложими сжщитѣ методи, както и въ биологията и изобщо въ естествознанието; т. е. наблюдение, о п и т ъ, классификация, индукция, и дедукция, обаче отъ характеристиката, която дава Вормсъ за своята лаборатория, нигдѣ не се вижда, че има дума за произвеждание на опити въ собственъ смисълъ, тъй щото ако говори за приложимостьта на опита въ социологията, то го разбира въ друга, по обширна смисълъ.

Лаборатории, подобно на социологическитѣ, отдавна вече сжществуватъ, споредъ Вормса, по отношение на разработванието поне на нѣкои социални науки; тъй въ Парижъ сжществуватъ двѣ антропологически лаборатории, лаборатория по експерименталната психология, твърдѣ аналогични учреждения по география, археология, етнография, палеография, история на религиитѣ. Защо, пита се, да нѣма и социологическа лаборатория? Въ основата на работитѣ въ такава лаборатория, съобразно синтетическия характеръ на социологията, трѣбва да лежи идеята за обединението на отдѣлнитѣ социални науки; въ тѣхното распореждание не се намиратъ въ достатъчно количество нито лични, нито материални сили и средства. За това социологическата лаборатория трѣбва да удовлетворява три изисквания: 1) да концентрира личнитѣ сили, 2) да концентрира материалнитѣ средства, 3) да оперира при помощьта на научнитѣ методи.

Социологическата лаборатория, — казва Вормсъ, — трѣбва да бжде учреждение постоянно, което да обединява работата на социолозитѣ, тука е възможно постоянно, свободно и непосредственно размѣнение на мислитѣ; профессоритѣ и въобще ученитѣ и учащитѣ се би могли да работятъ наедно, — едни самостоятелно, други споредъ упжтванието на по-компетентнитѣ, та-

кава съвмѣстна работа на двѣ поколѣния би имало твърдѣ важно научно-възпитателно значение. Сжщата лаборатория би могла да стане мѣсто за конференции, гдѣто тѣзи или онези учени би правили съобщения за достигнатитѣ отъ тѣхъ резултати; тука пакъ такива научни реферати би могли да ги обсждатъ. И по такъвъ начинъ би се достигнала цельта за непрекжснато и непосредственно размѣнение на мислитѣ между научнитѣ сили, което и трѣбва да доведе до единството на работата.

Колкото се отнася до материалнитѣ средства, то такива сж: първо, книги, между които могатъ да бждатъ и такива, каквито не се намиратъ въ никоя библиотека. и само въ частни лица; книгитѣ трѣбва да бждатъ расположени тъй, щото да се ползуватъ съ тѣхъ удобно и при това съобразно двата вида социология — описателна и сравнителна; второ, графически материали — географически атласи, статистически таблици, фотографии на индивидуми отъ различни раси, планове на кжщитѣ и селата имъ, изображения на орждията имъ и др. т., въ висша степень пълно би било събранието на дрѣхи, мобели, оржжия, инструменти отъ всѣкакъвъ видъ, съ които се ползуватъ различни народи.

Най сетнѣ, Вормсъ обяснява, въ какво трѣбва да се заключава работата въ лабораторията. На пръвъ планъ трѣбва да стои библиографическата работа; първо, необходимо е да се резюмира всичко, което е добито до сега въ социологията; второ, да се следи и за по-нататъшния -й прогрессъ; тука, очевидно се има предъ видъ работата на социолозитѣ, които не участвуватъ въ лабораторията. По нататъкъ трѣбва да става непосредственно събрание и изучване на материалитѣ, които се отнасятъ до антропологическия и демографическия съставъ на обществата, всѣкакъвъ родъ социални органи и тъкани, градския и селския животъ, учрежденията: религиозни, научни, юридически, политически и пр., съ една дума, изучването на всичко, което влиза въ описателната социология.

По отношение на синтетическата работа, лабораторията трѣбва да се оказва сжщо твърдѣ полезна. За да се достигнатъ удовлетворителни резултати, трѣбва на време да се откажатъ отъ общитѣ синтези, като се занимаватъ съ построението на частнитѣ синтези и като се държатъ близо до наблюдаемитѣ факти; изследователитѣ събиратъ факти, групиратъ ги споредъ двата вида социология, по напредъ споредъ странитѣ, а после споредъ характера на фактитѣ и явленията, классифициратъ,

сближаватъ явленията и благодарение на всичко туй по нѣкога вѣроятно може да бѫде достигнато формулирането на частнитѣ закони. Всичката тази работа трѣбва да бѫде разположена графически или въ таблици, за да може посредствомъ сравнението на такива данни отъ частнитѣ закони да се формулиратъ общитѣ.

Такава е въ общи чърти социологическата лаборатория, образуването на която споредъ Рене Вормса се явява за социологическата наука дѣло отъ първа необходимость.*)

Ще бѫде ли осѫществено предложението на Рене Вормса, относително основанието на социологическа лаборатория, остава до сега неизвѣстно; но самата идея не съдържа въ себе си нищо химерично; въ сѫщность Рене Вормсъ предлага само сконцентрирването въ едно учреждение на всичко, което отдавна вече сѫществува расхвърлено, тъй като нѣма недостатъкъ нито отъ библиотеки, нито отъ кабинети и музеи, които би могли да служатъ въ дѣлото за разработване на социологическата наука. Но именно концентрирането на личнитѣ и материалнитѣ сили и средства се представлява въ дадения случай за твърдѣ желателно. Най слабата страна на проекта се заключава, разбира се, въ указанията на туй, какъ трѣбва да се произвежда работата въ лабораторията; тѣзи указания сѫ твърдѣ общи и кратки; а между туй, тука именно и трѣбва повече пълнота и поопредѣленность. Авторътъ на цитираната статия е трѣбвало на възможность по подробно да разработи въпроса за формитѣ и социологическия трудъ въ лабораторията, — въпросъ въ сѫщность за методитѣ въ областьта на социологията. Както да бѫде предложението на Рене Вормса, все пакъ заслужва внимание; наредъ съ такива издания като Revue internationale de Sociologie, съ такива учреждения като: Institut international de Sociologie, наредъ най сетнѣ съ други социологически общества, социологическата лаборатория, макаръ и въ тозъ видъ, както я предлага Рене Вормсъ, би могла, разбира се, още въ по-голѣма степень да съдѣйствува за по-нататъшното развитие на социологията.

II

До сега ний имахме предъ видъ, тъй да се каже, фор-

*). Revue internationale de Sociologie, *1895 г. № 9 стр.* 777, *въ статията на* René Worms'a *подъ название* Un laboratoire de Sociologie.

малната страна отъ дѣятелностьта на французскитѣ*) социолози. Необходимо е сега да разяснимъ възраженията на французскитѣ учени за социологията по самото сѫщество на дѣлото, т. е. да опредѣлимъ, какво разбиратъ тѣ подъ името социология, какво съдържание й опредѣлятъ и какви най-главни задачи поставятъ на пръвъ планъ. Само по себе си се разбира, че изложението на тѣзи въпроси може да носи тука само най-общъ характеръ, толкозъ по-вече, че и самитѣ социолози не сѫ твърдѣ обстоятелни по тѣзи коренни въпроси.

Тъй като социологията, като наука за обществото и обществения животъ, отъ времето на Огюстъ Конта, почти не е направила никакви успѣхи, то и у французскитѣ и у другитѣ социолози отъ най-ново време, работата се състои не въ какво да-е по-нататъшно разработване на тази наука, но само въ туй, щото да докажатъ, че такава наука е възможна и трѣбва да сѫществува, работата се състои само въ построението системата на тази наука, въ опредѣлението на свръзката й съ другитѣ науки, — съ една дума въ създаванието на нова наука. Трѣбва да отдадемъ справедливость на представителитѣ на съвременната социологическа школа, че относително построението на общитѣ понятия и системи между тѣхъ сѫществува значително единодушие. За да бѫдемъ напълно опредѣлени и точни, ний ще се спрѣмъ въ частность на възрѣнията на тѣзи французски социолози, които отъ появяванието на Revue internationale de Sociologie и отъ основанието на Institut de Sociologie сѫ успѣли по-вече или по-малко опредѣлено да се искажатъ по горѣпоменатитѣ общи въпроси на социологията; къмъ тѣхъ принадлежатъ: Рене Вормсъ, Леонъ Дюгюи, Фернандъ Форъ, Марселъ Берне и др.

Възрѣнията на Рене Вормса върху социологията, могатъ да бѫдатъ резюмирани по следующия начинъ. Дѣйствителния животъ поражда искуството, каквото е — правото, моральтъ, политиката; искуството поражда науката, т. е. изследванието на самия животъ, предъ видъ раскритието закономѣрностьта на социалнитѣ явления, но и само то отъ своя страна трѣбва да

---

*). Макаръ предприятията, за които говоримъ и да носятъ формално международенъ характеръ, обаче главни и най-вече активни дѣйствующи лица се явяватъ въ тѣхъ се пакъ французскитѣ учени.

се ползува отъ даннитѣ на социалнитѣ науки; последнитѣ за сега сѫ още твърдѣ несъвършенни и по между имъ не е поставена нуждната истинска свръзка. Тази трудна задача трѣбва да бѫде възложена на особна наука — Социологията. Да се намѣри свръзката между социалнитѣ науки — значи да се раскрие въ сѫщото време свръската и между социалнитѣ явления и факти. Трѣбва да се намѣрятъ обединяющитѣ елементи — социалнитѣ атоми, подобно на туй, както въ математиката е намѣрено числото, въ физикохимическитѣ науки — движението, въ биологията — протоплазмата. Само съ раскритието на вѫтрѣшната свръска между социалнитѣ факти и явления, може да си обяснимъ, какво нѣщо е общество. И тъй социологята е особна наука, отлична отъ другитѣ социални науки, макаръ и да се ползува съ тѣхния материалъ; нейната задача се заключава въ обединението на социалнитѣ факти и явления. Вормсъ раздѣля социологията, както сѫ правили и по-рано, на описателна и сравнителна; едната и другата се намиратъ по между си въ нераздѣлна свързска; едната безъ другата е немислима, тъй като едната е анализъ, другата — синтезъ; едната дава факти, другата — обобщения. Отъ сѫществующитѣ социални науки, историята, като се опира на етнографията, трѣбва да стане центръ на описателната социология; напротивъ, историята на цивилизацията (?), сравнителната психология, лингвистиката, историята на религията и научнитѣ отдѣли въ учението за нравственностьта, правото, економическия животъ и политиката ще влезатъ въ сравнителната социология*). Описателната социология трѣбва да проследи всичкитѣ общества въ порядъка опредѣленъ отъ родството на тѣхното происхождение и цивилизация, като изучава всѣко въ неговитѣ форми и функции; сравнителната социология трѣбва да раскрие, съ помощьта на сравнението, еволюцията на всѣка форма и функция.**) Р. Вормсъ ни дава и по детална классификация на социалнитѣ науки, а заедно съ това и на социологията. Трѣбва да се различава, както и въ биологията, социална анатомия и социална физиология; първата се занимава съ елементитѣ, отъ които се състои обществото, последнята раскрива самия животъ на обще-

---

*). R. Worms: „La Sociologie“ въ Revue Internationale de Sociologie *отъ 1896 г. № 1.*

**). R. Worms: „Une Faculté de Sciences Sociales“, ibid. 1895, № 11

ството; предметътъ на първата е социалната статика, а на последнята — социалната динамика. Обществената статика или анатомия заключава въ себе си не само туй, което се отнася до строението на обществото, но и описанието и изучванието на външнитѣ, физическитѣ условия, посредъ които се развива обществената организация, каквито сѫ: въздуха, водата, почвата, минералнитѣ богатства, растителното и животното царство; всичко туй би могло да се подведе подъ понятието география, въ обширната смисъль на думата, т. е. която заключава въ себе си: метеорология, хидрография, орография, геология, минералогия, ботаника и зоология въ тѣхното отношение къмъ социологията. Колкото се отнася до изучване строението на човѣшкитѣ общества, то на първи планъ трѣбва да стои етнографията, въ обширната смисъль на думата, т. е. антропологическото, а заедно съ туй и психологическото и лингвистическото изучване на расовия типъ; по нататъкъ трѣбва да следва демографическото изучване на обществото — цифровото распредѣление на населението, плътностьта, ражданията, умиранията, брака, болеститѣ и пр.; най-сетнѣ трѣбва да следва изучванието на социалнитѣ групи: семействата и родоветѣ, градоветѣ и провинциитѣ, профессиитѣ, социалнитѣ классове, всѣкакъвъ родъ ассоциации; всичко туй би могло да се означи съ думата социална хистология. Социалната физиология или динамика, Р. Вормсъ дѣли на четири групи явления и съответствующитѣ имъ направления въ научната дѣятелность: економическа, юридическа, интеллектуална и политическа социология. Въ интеллектуалната трѣбва да се различава социология на естетиката, ума, нравственостьта и религията. Политическата социология има за свой предметъ държавата и правителството, отношението на последньото къмъ членоветѣ на държавата и къмъ другитѣ държави. Всички тѣзи подраздѣления, помѣнатия ученъ привожда въ свързска съ по-рано установенитѣ понятия за описателната и сравнителната социология, тъй щото както социалната анатомия, тъй и социалната физиология могатъ да носятъ аналитически и синтетически характеръ*). Въ качеството на научни методи, приложими къмъ со-

---

*). R. Worms: „Essai de classification des sciences Sociales“ *въ* Revue Internationale de Sociologie. 1893, N-o 5. *Гл. тамъ пакъ* „Sur la définition de la Sociologie, N-o 2 *отъ сѫщия*.

циологията, Р. Вормсъ указва: наблюдение, классификация, индукция и дедукция, безъ да дава, обаче, никакви раздѣления относително способитѣ за ползуването отъ тѣзи методи, съ исключение на твърдѣ малко белѣжки за наблюдение на социалнитѣ явления.

Такива сѫ, въ общи черти, социологическитѣ възрѣния на Р. Вормса, тоя най-ревностенъ адептъ на социологията, като особна наука.

Както виждаме, почти всичко се исчерпва съ най-общи понятия и сравнително съ по-детални понятия. Работата е само въ туй, че да се даватъ всѣкакви проекти, планове и системи е по-леко, отъ колкото да се осѫществятъ; системата пъкъ на социологията, като отдѣлна наука, като синтезъ на всички социални науки, да се изразимъ съ думитѣ на самия Вормсъ, до толкова е сложна и може да се каже необятна, щото едва ли даже може и да се мисли за нейното осѫществление. Социологията на Вормса се стрѣми да обеме не само всички отдѣлни социални науки, но и почти всичката область на естествознанието на туй основание, че средата, физическитѣ условия влияятъ на общественнитѣ форми и функции; не само туй: задачата на социологията се заключава въ обединението на всичко това, при помощьта на издирванието на социалнитѣ атоми. Да се постави такава задача — значи да се гонятъ призраци; французскитѣ социолози обичатъ да сравняватъ социологията съ биологията; но и последнята не си задава такива цели, като съзнава пълната невъзможность за достиганието имъ; ако протоплазмата на живия организмъ и да се счита за биологически атомъ, то никой още не е сполучилъ, а и на да ли нѣкога ще сполучи, да сведе къмъ единство, съ помощьта на тоя атомъ, всичкото разнообразие на формитѣ и функциитѣ, всичката пълнота на живото сѫщество съ неговата духовна и физическа природа. Толкова по неумѣстно и безцелни сѫ подобенъ родъ стремления въ социологията.

Предъ видъ на това, подъ името социология и трѣбва да се разбира не отдѣлна и самостоятелна наука, както това искатъ Вормсъ и неговитѣ едномишленници, но особенъ циклъ отъ науки, съвокупность на всички социални знания. И биологията не е самостоятелна наука, а само съвокупность на отделнитѣ науки за живия организмъ; обединението на биологическитѣ, както и на социологическитѣ науки, не може да съ-

ставлява предметъ на особна наука, а трѣбва да влиза само въ философската область на знанието.

Колкото се отнася до деталитѣ въ самата система на социалнитѣ науки, то и тука не всѣкога може да се съгласимъ съ Вормса. Тъй, напр., учението за държавата или политическата социология у него влиза само въ отдѣла на социалната физиология или динамика, безъ да има мѣсто въ социалната статика. Това произлиза, вѣроятно, отъ туй, че Вормсъ счита за предмѣтъ на социологията именно държавното общество; за това и всичката му социална статика обема изцѣло държавата; всичкото се поставя въ държавнитѣ предѣли; срѣдата, т. е. физическитѣ условия, кадѣто се отнасятъ климата, почвата, минералнитѣ богатства, флората, фауната — всичко това е въ предѣлитѣ на дадената държава; сжщото се отнася и до етнографията и демографията; социалнитѣ групи — семейства, родове, градове, провинции, социални класси и пр. — всички тѣзи отдѣлни обществении сфери той оставя не наредъ съ държавата, но вжтрѣ въ нея, тъй като предмѣта на социологическото изучване се явява именно държавата, останалитѣ пакъ обществении групи, наредъ съ всички други, трѣбва да служатъ само за признаци или характерни чърти или свойства на държавата. По този начинъ, обществото се отождествява съ държавата — положение, въ настояще време отъ никого вече не защищавано. Къмъ непоследователностьта въ раздѣлението на социалната динамика се отнася, напр., помѣстянието въ отдѣла на интеллектуалната социология, наредъ съ социологията на ума, сжщо и социологията на естетиката, морала и религията: това значи, че не се прави различие между интеллектъ и чувство.

Въпроситѣ на методологията, безъ съмнѣние, най-важнитѣ въ всѣка наука, почти никакъ не занимаватъ Р. Вормса, който е убѣденъ, че и въ социологията сж приложими сжщитѣ методи, както и въ биологията. Впрочемъ, въ единъ отъ последнитѣ си трудове*) Р. Вормсъ се явява по-вече осторожень, като признава, че въ социологията наблюдението има всички методологически преимущества и не отказва всички тия затруднения, съ които се случва да се срѣща въ особенность

---

*). R. Worms: „De natura et methodo Sociologiae", 1896.

при опредѣление причинитѣ на тѣзи или онѣзи социални явления.

(следва).

ПРОТЕКЦИОНИЗМЪТЪ

или

ПОКРОВИТЕЛСТВЕННАТА СИСТЕМА. *)

Протекционизмътъ е стара система, началото на която възлиза къмъ среднитѣ вѣкове **). Англия, както е извѣстно, е една отъ най-индустриялнитѣ страни, въ която индустриялизмътъ днесъ достига до най-висока степень на развитието. Но въ нея „насърченията на индустрията“, т. е. покровителството се захваща най-рано. Още въ XII столѣтие се издаватъ въ Англия редъ закони за покровителството на вълнената индустрия, което покровителство понататъкъ още повече се усилва. При Едуарда III-й, въ 1337 год. се издаватъ редъ нови закони, които иматъ за цель покровителството на сжщата индустрия. Споредъ тѣхъ износътъ на вълната отъ Англия не само съвършенно се запрещавалъ, но и се смѣталъ за престжпление; вносътъ на чуждестранни вълнени материи въ Англия така сжщо строго се запрещавалъ. Сжщитѣ закони възобновлявали каненнето въ Англия на чуждестранни майстори, опитни тъкачи и други работници отъ вълненото производство, а най-главно отъ Фландрия, за подобрение на последното, като имъ обѣща-

---

*) *Виж. IV—V кн*

) *Протекционната система е съ сжщность старата* ***меркантална система*, *споредъ която оная економическа политика е добра, която внася въ страната злато и сребро повече, отколкото изнася. И мислѣха си, че една страна е толкось по-богата, колкото повече злато и сребро придобива. За това покровителствуваше се всѣка економическа дѣятелность, която спомагаше за внасяние въ страната злато и сребро. Но тоя лъжовенъ възглядъ на паритѣ постепенно се разсѣя, понеже се видѣ, че златото и среброто сж такава сжщо стока, каквито сж и другитѣ, само съ тая разлика, че тѣ притежаватъ и свойството да служатъ и за удобно средство за размѣна. Вследствие на туй, измѣни се и възгляда за сферата, въ която трѣбва да се прилага покровителството отъ страна на държавата. Отъ тогава се захваща протекционизмътъ на всѣка економическа дѣятелность, която създава изобщо* ***стоки.***

вали всѣкакви права и привилегии[1]). Въ Франция покровителството на индустрията възлиза къмъ времето на Филипа IV, къмъ началото на XIV столѣтие. Къмъ това време се отнасятъ запрещенията въ Франция на износа на суровитѣ материали. А въ Германия тия запрещения, съ цель да се покровителствува мѣстната индустрия, захващатъ още при курфирста Августъ Саксонский и при великия Бранденбурски курфирстъ[2]).

Въ всички страни, въ които господствува днесъ капиталистическото производство, покровителствената система е била главното средство за създаванието му. Освенъ туй, покровителствената система се усилва постепенно заедно съ развитието на индустрията. И това усилвание на протекционизма става до тогава, догдѣто развитието на последнята не достигне оная степень, при която капиталистическото производство заема сигурно положение въ всесвѣтския пазаръ. Така, напримѣръ, въ классическата днесъ страна на капитализма, въ Англия протекционизмътъ прѣзъ много вѣкове е билъ средството, съ което въ нея се издигна индустриализмътъ. Освенъ насилственната експроприация на селскитѣ и общински земи и испъжданието на селската масса отъ земята, които се захващатъ отъ XV вѣкъ и се извършватъ чрезъ законодателни актове и съдѣйствието на властьта, въ полза на индустриалното развитие и за насърчение на индустриалния капиталъ, покровителството на мѣстната търговия се прокарва съ всички средства. Въ XVI вѣкъ, особенно при царствуванието на Елизавета, се предприематъ редъ мѣри за защита на английската търговия отъ чуждестранната кункуренция и за насърчение на английскитѣ капитали. За тая цель правителството на Елизавета лишава всички чуждестранци отъ търговскитѣ привилегии, запрещава влизанието въ английскитѣ пристанища на чуждестраннитѣ кораби и раздава на английскитѣ капиталисти най-широки монополии. При Карлъ II-й, въ XVII вѣкъ се явява навигационний актъ, съ който протекционизмътъ на английския капиталъ достига най-високото си развитие.[3]) Единъ законъ отъ времето на сѫщия краль, за насърчение на лененото производство, задължава англичанитѣ, щото всѣки мъртвецъ да бѫдѣлъ увиванъ и съ една дреха отъ ленъ. Сѫщитѣ почти распореждания срѣщаме и въ французското законодателство. Споредъ единъ законъ отъ края на среднитѣ вѣкове французската буржуазия се задължава да купува всѣка година най-малко едно парче сукно.[4]) Извѣстно е, че Колберъ се нарича „баща на французската индустрия“, или по-вѣрно насадитель на капитализма въ Франция. Той не само е насаждалъ индустрията чрезъ всевъзможни протекции на капитала и монополии на капиталиститѣ; но го е създавалъ

---

[1]) *Янжулъ Английская свободная торговля, вып. I, стр. 17—18.*

[2]) Nouveaux principes d' Economie Politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population, par J.— C.— L.— Simonde de Sismondi, t. I, p. 138.

[3]) *гл. Янжулъ, Английская свободная торговля, в. I, стр. 52 и 87.*

[4]) *гл.* Sismondi, Nouveaux principes etc. t. I.

направо съ помощьта на държавното съкровище, като превеждалъ паричнитѣ средства отъ последното въ каситѣ на капиталиститѣ. Могуществото на французския капиталъ и на французската капиталистическа буржуазия си води началото отъ тоя щедъръ протекционизмъ отъ времето на Колбера. Колкото до индустриалното развитие на другитѣ държави, то е едно по-ново явление, което ний го наблюдаваме съ собственнитѣ си очи. Бързото и колосалното развитие на капитализма въ Съединенитѣ Щати се извършва подъ господството на широкия протекционизмъ на „американската индустрия", който се поддържа систематически отъ края на миналий вѣкъ и до днесъ.[5]) Индустриалното развитие на Германия въ съвременната капиталистическа форма се захваща отъ началото на 40-тѣ години отъ нашия вѣкъ, и днешното си високо индустриално състояние тя е достигнала съ най-строгъ протекционизмъ, който и до сега е едно отъ средствата на капиталистическото натрупване въ царството на Хохенцолеритѣ. Сѫщото може да се каже и за капитализма въ царството на Хабсбургитѣ. Прочее, въ тия двѣ днесъ царства протекционизмътъ е прилаганъ отъ много отдавнашни времена. Единъ законъ отъ края на XVI столѣтие, при императора Рудолфа, окончателно запрѣщава въ Германия чуждестранната търговия и главно английската. Но най добъръ примѣръ, какъ чрезъ протекционизма се насажда капитализма, представлява Руссия. До преди петнайсетъ години въ последнята индустриялното развитие вървѣше толкова бавно, че малцина отъ русситѣ вѣрваха въ нейната способность да развие капиталистическитѣ форми на производството. Но високитѣ мита, които налагатъ правителствата на Романовцитѣ върху чуждитѣ стоки отъ петнайсетъ години насамъ, щедритѣ монополии, привилегии и субсидии отъ държавното съкровище, даравяни прѣзъ това време на русскитѣ капиталисти, направиха цѣлъ превратъ въ руското економическо развитие. Петнайсетгодишенъ строгъ протекционизмъ се оказа достатъченъ, за да се насади въ Руссия капитализма. Относително малкитѣ държави историята ни говори сѫщото. Холандия дълго време е служила за образецъ въ търговското и индустриално развитие на Англия.[6]) Белгия е насадила у себе си индустриализма чрезъ широки монополии и привилегии на капиталистическитѣ компании и акционерни дружества. Единъ примѣръ отъ балканскитѣ държавици въ това отношение представлява Ромѫния съ своята покровителствена за вѫтрѣшната си индустрия економическа политика.

Както казахме по-горѣ, нуждата отъ покровителственната система се явява само, следъ като сѫ се създали извѣстни условия, следъ извѣстно предварително натрупване на капитала*). Това е естественно. За да се говори за покровителство на индустрията,

---

[5]) *гл. Сомнеръ, Протекционизмъ или творія происхожденія богатства отъ непроизводительнаго труда. С. Петербургъ 1893.*

[6]) *гл. Янжулъ в. I. стр. 91.*

*) *гл. IV и V кн.*

трѣбва първо да е станало едно разрушение на старитѣ форми на поминака и второ трѣбва да съществува вече извѣстно индустриално развитие, извѣстно предварително натрупване на „индустриалнитѣ капитали". Въ XIV в. още въ Англия занаятчийството се оплаква отъ конкуренцията на капиталиститѣ, и когато правителството на Ричардъ II-й, предъ видъ запрещенията на търговията въ колониитѣ, въведени отъ Испания, се обърна къмъ Сити, т. е. къмъ гнѣздото на английскитѣ търговци и индустриалци, съ въпросъ, какви мѣрки трѣбва да се предприематъ за покровителството на „английското благосъстояние", получилъ следующия отговоръ: „Ний трѣбва да се постараемъ да купуваме отъ чуждестранцитѣ по-малко, отколкото да продаваме"[7].) Въ тоя простъ отговоръ се заключава сѫщностьта на системата, която съ усилването на капитализма усилва се значението ѝ, а най-вече отъ началото на XVI вѣкъ. Отъ тогава и до началото на днешния вѣкъ протекционизмътъ е билъ господствующата економическа система на Англия, и опозицията противъ нея се захваща тогава, когато английския капитализмъ е окрѣпналъ до тамъ, че тя вече го стѣснява. Въ началото на днешния вѣкъ, въ двадесетитѣ години, единъ отъ членоветѣ на парламента се изказва съ следующитѣ думи за това стѣснение отъ протекционизма: „това, което ний подразбираме подъ името свободна търговия, не е нищо друго, освенъ средство съ помощьта на голѣмитѣ преимущества, съ които ний се ползуваме, да добиемъ монополия въ всичкитѣ чуждестранни пазари за нашитѣ мануфактури и да предупредимъ тѣхъ (чуждестраннитѣ нации) една подиръ друга отъ възможностьта, когато и да е да станатъ и тѣ мануфактурни нации". Когато (пакъ въ началото на тоя вѣкъ) английското правителство се обърнало къмъ французския посланникъ съ предложение, щото и Франция да приеме системата на свободната търговия и на взаимностьта, той отговорилъ, „че планътъ билъ превъсходенъ въ теория, но за да се испълни той, трѣбвало да се чака поне полвинстолѣтие, догдѣто Франция се сравни съ Британия въ мануфактурата, капитала и многото други изгоди, съ които последнята сравнително се ползува"[8]). На сѫщитѣ основания протекционизмътъ се явява средството, съ което се насажда и якне капитализмътъ и въ другитѣ страни. Очевидно е, че опозицията противъ него е безсилна, догдѣто капитализмътъ въ една страна не е окрѣпналъ до толкосъ, щото да заема едно сигурно положение въ пазаритѣ. Прочее, днесъ се обръщатъ отново къмъ протекционизма и страни, които, както Англия, се отказаха отъ него, като стѣснителна за развитието на капиталистическата форма. Напоследъкъ въ Англия все повече се чуватъ гласове въ полза на прокровителствената система[9]). Америка, съ избиранието на Макъ Кинлея за

---

[7]) *Янжулъ, в. I, стр. 4 и 14.*

[8]) *Цитирано по Янжула, в. I, стр. 221.*

[9]) *Янжулъ, в. II, стр. 450.*

Една телеграмма отъ 16 май т. г. до в. „Là Petite Republique" *из-*

предсѣдатель на Съед. Щати, пакъ встъпва въ строгия протекционизмъ на американския капитализмъ, при всичко че последния може да конкурира съ английския. Повръщанието къмъ протекционизма днесъ отъ държави, въ които капитализмътъ отдавна е станалъ могжщъ, си има специални причини, изследванието на които не влиза въ задачата на тая статия. Тука ще спомѣнемъ, че тия причини се криятъ въ непримиритѣ противоречия, които създава капиталистическата форма на производството. Появяванието на всѣка една нова страна въ всесвѣтския пазарь увеличава противоречията, които носи капитализмътъ въ обществото. Развитието на капитализма въ страни, въ които до сега не бѣше развитъ, увеличава конкуренцията и кара всѣка една капиталистическа страна да огражда своитѣ интереси.

Протекционизмътъ, като политико-економическа система, се основава на извѣстни теоретичдски сжждения за задачитѣ на държавата. Тия сжждения могатъ да се резюмиратъ така. Задачата на държавата е общото благо на всички й членове. Държавната власть трѣбва да се грижи само за общата полза, за развиванието на общото благосъстояние на страната. Така що, държавата, споредъ разсжжденията на протекциониститѣ, представлява единъ сложенъ механизмъ, всичкитѣ части на който се намиратъ подъ строгия контролъ и управление на публичната власть, и всички частни интереси и стремления се подчиняватъ отъ нея на общитѣ интереси. Отъ общого благо на цѣлата страна произтича благото на всѣка отдѣлна личность: ако държавата се ползува съ благосъстояние, тогава благото на всѣки членъ е обезпечено. Отъ тука следва, че държавата не само може, но е д л ъ ж н а да запрещава всѣка частна дѣятелность, която е вредна за общото благосъстояние и да насърдчава всѣка дѣятелность, която е полезна за общото благо. Ако развитието на индустрията увеличава общото благосъстояние, то държавата е длъжна съ всички средства да насърдчава индустрията. Отъ тука, отъ такива сжждении за задачитѣ на държавата, произтичатъ и всички мѣрки, които защищава покровителственната система*).

Ний можемъ да приписваме на държавата най-идеални задачи, но въпросътъ е, да-ли тя наистина преследва такива задачи. Дѣйствителностьта ни показва, че държавата не е нито такава, каквато ни я описватъ протекциониститѣ, нито такава, каквато ни

вѣстява, че въ Камарата на Общинитѣ е миналъ на второ четение биллътъ, съ който се запрещава вноса въ Англия на произведения, фабрикувани въ германскитѣ затвори; запрещението се отнася до цѣла Германия.

[10]) *Янжулъ, в. I, 133-134; Сомнеръ, Протекционизмъ или теория происхождения богатства, стр. 6 и 9.*

*) *Подъ влиянието на рѣзката классова борба въ днешното общество въ последно време става извѣстно измѣнение въ възглядоветѣ върху задачитѣ на държавата, особенно у нѣмскитѣ економисти. Интересни сж въ туй отношения възглядоветѣ на нѣмския економистъ Хансенъ (гл. неговото произведение:* Die drei Bevölkerungsstufen. Ein Versuch die Ursachen für das Bluehen und Altern der Völker nach Zuweisen. München 1889). *Той противопоставя обществото на държавата. Споредъ него обществото жадно посяга на на-*

я представляватъ либеръ-ешанжиститѣ или фритридеритѣ. Държавата, отъ възникването си и до днесъ, преследва само задачитѣ на ония класси, които управляватъ, въ ръцѣтѣ на които е политическата сила. Че това е тъй, ни показва обстоятелството, че държавата се явява тъкмо тогава, когато се яви раздѣлението на обществото на класси. Държавата е непосредственно следствие отъ появяванието на классовото дѣление. Протекционистиѣ казватъ, че държавата, като „насърдчава“ мѣстната индустрия, създава общо благосъстояние. Истина е, че съ туй той създава капитализма, но пакъ отъ друга страна съ туй се увеличава „народния капиталъ“, „народното богатство“; следователно, се увеличава и „народното благосъстояние“. Въ сѫщность тѣзи изражения сѫ общи фрази, задъ които се крие дѣйствителния смисълъ. Както казахме по-горѣ, покровителственната система е средство за насаждание капитализма. Но съ насажданието на капитализма неизбѣжно се лишаватъ отъ средствата за производство самостоятелнитѣ производители, които вследствие на туй увеличаватъ наемническата класса. Протекционистиѣ казватъ, че при покровителственната система, като се „насърдчава“ индустрията, се създава работа за работническата класса, за „народния трудъ“, който, при туй, по добрѣ се възнаграждава, отколкото при всѣка друга система. Най-главния аргументъ, съ който протекционистиѣ оборватъ своитѣ противници, е именно тоя, че при покровителственната система се създава работа за работническата класса и работническата плата бива по-висока. Това именно трѣбва да разбираме подъ думитѣ имъ: „народно благосъстояние“ и т. н. Нека сега видимъ, до колко дѣйствителността е съгласна съ туй, което говорятъ протекционистиѣ.

Както видѣхме, покровителственната система господствува прѣзъ два вѣка почти въ всички индустриални страни, като смѣтаме главно отъ XVI вѣкъ; тя господствува и до днесъ въ повечето държави; даже се повръщатъ къмъ нея отново ония, които бѣха я отхвърлили. Какво, обаче, излиза? Въ Англия тъкмо отъ XVI вѣкъ се захваща увеличението на пауперизма, на бѣдността, която заедно съ развитието на капитализма все повече расте[11]). Прѣзъ цѣлото седемнайсето столѣтие, особенно отъ втората му половина, английския парламентъ, английскитѣ економисти и даже философитѣ сѫ загрижени съ въпроса за увеличивающия се пауперизмъ.

народния капиталъ, когато държавата се грижи за запазванието му и увеличението му. Той не е противъ сопреничеството на отдѣлнитѣ личности, а само противъ борбата на классиѣ. За това задачата на държавата, споредъ Хангена, е—да не дава на обществото да расхищава народното стопанство, и щото борбата на отдѣлнитѣ индивидуми да не се обръща въ борба на классиѣ. Той признава три класси: селска, капиталистическа и работническа. Понеже всѣка отъ тѣхъ не съставлява независима класса, а всѣка се поддържа и попълния отъ придващи елементи отъ другитѣ класси, то държавата е длъжна да се грижи за опазванието на тѣзи три класси, като особенно се грижи за доброто състояние на двѣтѣ първи. При туй той подъ селска класси разбира главно земледѣлческата.

[11]). Гл. Марксъ, Капиталъ, т. I, стр. 624—634.

„Работата е тамъ, казва проф. Янжулъ, че отъ втората половина на XVII столѣтие, безъ да се гледа на увеличението на народния капиталъ, въ Англия се забелѣзва едно значително развитие на пауперизма“. [12]) Сжщото явление виждаме въ цѣла Европа. Отъ края на 15 стол. и особенно „въ продължение на цѣлия XVI вѣкъ зеха да се явяватъ въ цѣла западна Европа най-строги закони противъ скитницитѣ“, противъ работницитѣ, които бѣха насилственно експроприирани и исхвърлени на пжтя съ празни ржцѣ и стомаси[13]). Бѣдностьта, безработицата, налозитѣ за поддържание на бѣднитѣ, работническитѣ казарми и т. н. още повече се увеличаватъ съ въвеждането на машинитѣ и съ революцията, която тѣ произведоха въ производството. До колко протекционната система увеличава „народното благосъстояние“, най-добрѣ можемъ да видимъ отъ историята на капитализма въ Сед. Щати. Споредъ Плейфейра, за едно десетилѣтие до 1860, до когато дѣйствуваха по-умѣрени тарифи, цѣната на поземелната фермерска собственность въ Америка се качила на 101 %, когато въ десетилѣтието до 1880 год.. времето на най-високитѣ тарифи, тя се увеличила само на 9 %; общата сумма на народното богатство на Сед. Щати се качила въ първото десетилѣтие на 126 %, а въ последното само на 46%. Вследствие голѣмото покровителство на мѣстната вълна, числото на овцитѣ, което въ 13 най-овцевъдни щати се простираше въ 1867 год. до 35 мил., падна къмъ 1890 год. до 16 мил. глави. Освенъ туй, споредъ сведенията на Брадстрита, прѣзъ зимата на 1884—85 год. останали безъ работа 316.000 работника, т. е. 13 % отъ всички работници, заети въ фабрикитѣ прѣзъ 1880 год. и 17,550 работн. биле въ стачки[14]).

Постоянно повторяющитѣ се работнически стачки въ наше време, постоянната безработица, която все по-често днесъ исхвърля милиони работници на улицитѣ и растящето недоволство на народитѣ отъ днешното положение показватъ, че „народното благосъстояние“ днесъ е желателно нѣщо за масситѣ народни, но че тѣ днесъ го нѣматъ[15]). Относително тоя доводъ на протекциониститѣ, че покровителственната система повишава работническата заплата, дѣйствителностьта пакъ не е съгласна съ тѣхъ. Още отъ най-първитѣ крачки въ развитието на индустрията се захваща и а-

---

[12]). *Англ. Своб. Торговля, в. I, стр. 115. Марксъ, т. I, стр. 629. Гл. за Франция* «La Propriété, origine et évolution, par Paul. Lafargue, 438—442.

[13]). *Гл. Марксъ, т. I, стр. 175—254, гдѣто сж приведени грамадно число официални дани за крайне мизерното положение на работнич. класса прѣзъ днешния вѣкъ.*

[14]). *Гл. Сомнеръ, Протекціонизмъ и пр., стр. VII—VIII предисловието, и 28 стр. въ текста.*

[15]). *гл. Фр. Ланге. Рабочій вопросъ, его значеніе въ настоящемъ и будущемъ. С. Петербургъ 1895. Особенно стр. 128—147.*

малението на работническата заплата. Това намаление става насилствено, съ помощьта на държавата, съ законодателни актове, освенъ направо, но и съ удлъжаване на работния день. „За това, казва Марксъ, нѣма нищо чудно въ туй, че удлъжаването на работния день, което, отъ половината на 14-то, и до края на 17-то стол., капиталътъ се стрѣми да натрапи на немнитѣ работници, при помощьта на държавното насилие, съвпада приблизително съ ония предѣли на работното време, които бѣха, въ втората половина на 19-то столѣтие, установени отъ държавата въ нѣкои клонове на индустрията, съ цель да се ограничи обрѣщанието въ капиталъ кръвьта на дѣцата".[16]) Следъ 17 столѣтие удлъжаването на работния день върви вече не само съ насилие, но и въ силата на самитѣ обществени условия, както казва Марксъ, които отношения се създадоха отъ достигването на капитала до зрѣлата си възрасть. Изчислено е, че въ продължение на 300 години, отъ края на XV вѣкъ и почти до паданието на покровителствената система въ Англия, работническата заплата е спаднала въ твърдѣ голѣми размѣри. „Нѣкой си Бартонъ, четемъ у проф. Янжула, въ 1833 година е исчислилъ сравнителното отношение на работническата заплата къмъ цѣната на пшеницата за повече отъ триста години, отъ края на XV вѣкъ до неговото време. Оказа се, че . . . . покупателната сила на неговата (на селския работникъ) плата спрямо предмета отъ първата необходимость за тоя периодъ време се намали въ четири пжти". Сжщо така въ четири пжти се намали и работнич. заплата на дърводѣлцитѣ и каменаритѣ.[17]) Английскитѣ Сини Книги за 1813—14 и за 1814—15 година представляватъ цѣлъ редъ отъ доказателства за намалението на работническата плата въ периода отъ края на XVIII вѣкъ до 1815 година. „Тука, казва Марксъ, се намиратъ документални доказателства за непрекжснатото намаление на работническата плата отъ времето на началото на противо-якобинската война. На тъкачнитѣ фабрики, напримѣръ, платата на парче тъй падна, че, безъ да се гледа на голѣмото удлъжаване на работния день, надницата бѣше по-малка, отколкото по-преди".[18]) Сжщото явление срѣщаме и въ другитѣ страни. Въ Съединенитѣ Щати отъ 1882 г. насамъ работническата плата се намалила на 10 и до 40 %. Забелѣжително е, че най-много се е намалила въ ония клонове на индустрията, които най-много се покровителствоватъ.[19]) Голѣмата

---

16). Капиталъ т. I. стр. 219 и 632. Относително измирането на работницитѣ отъ чрезмѣрна работа, отъ твърдѣ голѣмото удлъжаване на работния день, отдѣлъ „рабочій день" на Капитала представлява поразителни оффициални примѣри.

17). Янжулъ, в. I, стр. 120 гл. и Ланге, Рабочій въпросъ, стр. 140,

18). Капиталъ, т. I, стр. 483.

19). Сомнеръ, стр. 28—29

стачка на Берлинскитѣ шивачи прѣзъ 1895 година извади на явѣ фактътъ, който, прочее, бѣше извѣстенъ на мнозина и на самото правителство, че въ това време, когато германскитѣ капиталисти подъ дебелата сѣнка на протекционизма придобиха грамадни богатства, 80 хиляди работници въ Берлинъ прекарваха въ мизерия, която очуди и самитѣ защитници на германската буржуазия. Работническата заплата се намираше на уровень, по-доленъ отъ най-необходимата за просто сѫществувание. Миналогодишната стачка на Петербургскитѣ работници извади сѫщия фактъ на явѣ.

И тъй, историята за развитието на капитализма ни показва, че при господството на покровителственната система нито „народното благосъстояние" се увеличава, нито работническата плата се повишава. „Народното богатство", което увеличава капиталистическия начинъ на производството, се оказва богатство само на богатитѣ класси, на една шепа отъ обществото, която при туй постоянно се намалява по число. Богатството на последнитѣ е мигаръ само по това **народно**, че е създадено съ пота, страданията и кръвьта на работния народъ, и, като таквосъ, носи въ себе си **народното право**, на основание на което единъ день да бѫде обърнато въ **народна собственность**. Ако при господството на капиталистическата форма на продукцията е направено нѣщо за работническата класса, то е направено само следъ вѣковна упорита борба отъ нейна страна съ капиталистическата класса. И то по отношение на работническата плата нищо не е направено. Достигнати сѫ извѣстни резултати по отношение къмъ голѣмината на работния день; но и тука капиталиститѣ намиратъ всѣкакви начини да **удлъжаватъ** работния день. Тамъ, гдѣто има увеличение на работническата заплата, тамъ, при растящитѣ нужди на работницитѣ, увеличението се оказва повече фиктивно. При туй и тамъ, гдѣто има увеличение, то се касае само до работницитѣ отъ извѣстни клонове на индустрията, когато за грамадното болшинство работници даже не се намира никаква заплата[20]). Едно вследствие конкуренцията между постоянно растящето число незаети работници и заети, друго — отъ това, че капиталиститѣ намиратъ хиляди средства, за да намаляватъ платата (съ различни глоби, напримѣръ), работническата плата винаги се намалява сравнително. Най-сетнѣ, тамъ, гдѣто борбата на работническата класса е още слаба, работническата заплата, освенъ дѣто е твърдѣ низка, но постоянно се намалява по различни насилственни начини и на основание законитѣ на капиталистическата форма на производството.[21]).

---

[20]). *Тая масса работници съставлява тъка нареченната „резервна армия", която съ конкуренцията си винаги подбива работническата плата.*

[21]). *Ф. Ланге, Рабочій вопросъ, стр. 153 и 155; гл. и Марксъ, т. I, стр. 543—545. У насъ, освенъ дѣто експлоатацията на дѣтския и женския трудъ е неимовѣрно голѣма въ фабрикитѣ, но и неимовѣрно е низка работнич. заплата. Оффициални данни, разбира се, нѣмаме. Но достатъчно е човѣкъ да се*

Още въ началото на статията указахме, че сѫщностьта на покровителственната система се състои въ искуственното насочвание една часть отъ капитала и труда къмъ нови клонове на производството. За тая цель едно отъ средствата е покровителството на мѣстната индустрия чрезъ повишавание митата върху вноса на чуждитѣ стоки или чрезъ пълното запрещение вноса на предмети, които могатъ да се произвеждатъ въ страната. Но въ единия и въ другия случай се създава единъ монополъ, както казва Сей, за вѫтрѣшния пазарь. Непосредственно следствие отъ тоя монополъ бива увеличението цѣнитѣ на продуктитѣ въ страната. Създаденитѣ отъ закона за „насърдчението на индустрията" у насъ привилегии за фабрикантитѣ, както и отъ закона за задължителното носение на дрехи и обуща мѣстно производение, веднага покачиха цѣнитѣ на продуктитѣ отъ производствата, на които се простира покровителството. Това се констатира отъ извѣстното окрѫжно на нашето министерство на търговията и земледѣлието по поводъ на чрезмѣрното и внезапното покачвание цѣнитѣ на шаяцитѣ и дрехитѣ. Съ други думи, покровителственната система, като повишава цѣнитѣ на продуктитѣ, облага потребителитѣ съ особенъ налогъ въ полза на капиталиститѣ. Грамадната часть отъ потребителитѣ съставлява работното население; следователно, чрезъ покровителственната система се налага новъ данъкъ върху работнич. класса за въ полза на капиталиститѣ; следователно, „народното благосъстояние" се намалява.[22]) Протекциониститѣ казватъ при туй, че повишението цѣнитѣ на продуктитѣ води къмъ повишението и на работническата плата. Но, както видѣхме, това въ дѣйствителность не е тъй. Капиталиститѣ всѣкога успѣватъ да намаляватъ работническата плата и чрезъ удлъжаванието на работния день, и чрезъ преобрѫщанието дневната плата въ плата на парче, и чрезъ злоупотребленията при исплащанията на тая плата и т. н. Освенъ туй, макаръ и да се забелѣзва извѣстно повишение на паричната плата, но въ сравнение съ

заинтересува и поизучи работата въ фабричнитѣ градове, за да се увѣри. Прочее, читательтъ може да намѣри сведения по въпроса въ статията „Нашитѣ фабрики" въ сп. „День", год. II, кн. III. Извѣстни сведения по сѫщия въпросъ могатъ да се почерпнатъ и отъ мѣсечнитѣ статистически публикации на Статистич. бюро за „Движението на търговията въ България съ чуждитѣ държави" и пр. Въ края имъ се прилагатъ сведения за надницитѣ у насъ. Ползуваме се отъ случая да констатираме утѣшителния фактъ, че напоследъкъ нашето Статистич. Бюро въ София развива една по-енергична дѣятелность. Недавно, Бюрото е издало такива важни статистики, като „Общи резултати отъ преброяването на населението въ Княж. България на 1 Януарий 1893 год." „Статистика на търговията съ чуждитѣ държави прѣзъ 1896 год.". „Резултати отъ преброяването на държавнитѣ чиновници и служащи на 1 Мартъ 1896 год." и преди нѣколко деня „Статистика за училищата презъ учеб. 1894—95 год." При туй сега се работѣла най-главната за България статистика, тъка наречената „земледѣлческа статистика". Прочее, въ туй отношение има още много да се прави.

[22]). *Сомнеръ, стр. 16—21 и 32.*

цѣнитѣ на продуктитѣ, които получава работникътъ за труда, работническата плата въ сѫщность не порасва*). „Макаръ паричната плата на всѣкадѣ да се е възвисила, обаче нейната дѣйствителна стойность, т. е. отношението ѝ къмъ цѣната на продуктитѣ, получавани най-сетнѣ за възнаграждение на труда, никакъ не е порасналa".[23]).

Протекциониститѣ, като се опиратъ на думитѣ на Рикардо, че „всичко, което увеличава работническата заплата, намалява печалбата на капитала, и, следов., всѣкой налогъ върху които и да било предмети, консумирани отъ работника, се стреми да намали равнището на печалбата"[24]) — като се опиратъ на тия думи, укоряватъ либеръ-ешанжиститѣ въ стремление да намалятъ работниче-

---

*). Въ Май мѣсецъ у насъ средната пазарна цѣна на житото е била 13.46 лева, на ръжьта — 8.34 л., на кукуруза — 8.57 л. за 100 килограмма, единъ килогр. пшениченъ хлѣбъ — 21 стот., ръженъ — 14 стот., смѣсенъ — 16 ст. Прѣзъ Юний мѣсецъ: житото — 15.07 л. (повишение 1.61 л.), ръжьта — 9.51 л. (повишение 1.17 л.), кукурузътъ 9.99 лева (повишение на 1.42 л.), единъ килограмъ пшениченъ хлѣбъ — 23 ст. (повишение 2 ст.), ръженъ — 14 ст., смѣсенъ хлѣбъ — 18 ст. (повишение 2 ст.). Въ туй сѫщото време средната надница обикновенна (?) се е уголѣмила само на 12 стотинки! (Гл. Движение на търговията на България съ чуждитѣ държави, движение на корабитѣ по пристанищата, пазарни цѣни въ по-главнитѣ градове прѣзъ м. Май и Юний 1897 година. Издание на Статистич. бюро, София 1897 год.) При туй нека не се забравя, че средната надница тука е означена много по-голѣма отъ дѣйствителната.

[23]). Ланге. Рабочій въпросъ, стр. 131. Мислитѣ въ тая цитата сѫ на Маркса, но предадени отъ Ланге. По тоя въпросъ гл. Капиталъ, т. I, стр. 469 и сл. въ гл. V.

[24]). Рикардо, стр. 123. Туй положение на Рикардо почива върху господствующата въ оффициалната Политич. Економия фикция за тъй наречения „фондъ на работническата плата". Върху сѫщата фикция почива и неговата теория за налозитѣ, споредъ която косвеннитѣ данъци се плащатъ не отъ бѣднитѣ класси, а отъ капиталиститѣ (гл. Рикардо. Сочиненія. Преводъ Зибера, гл. VIII О налогахъ, стр. 87 и сл. до 164). Марксъ съ своята желѣзна логика и поразителна ерудиция показва въ своето капитално произведение всичката несъстоятелность на теорията за „фонда на работнич. плата". Неговата теория за принадената стойность показва сѫщностьта на работата. Които не могатъ да се ползуватъ съ Капиталътъ на Маркса, препорѫчваме имъ книгата на К. Кауцки: „Економическитѣ учения на Карлъ Маркса". Пр. Г. Бакаловъ Казанлѫкъ. По въпросътъ, отгдѣ се взима работническата плата, вижъ тъй сѫщо и съчинението на Хенри Джорджа: „Прогрессъ и бѣдность". С. Петербургъ 1896. Преводъ Д. Николаева, гл. III и IV, стр. 35—58.

ската плата съ цель да увеличатъ печалбитѣ на гърба на работницитѣ. Този укоръ, несъмнѣнно, е справедливъ; но къмъ сжщото се стремятъ и протекциониститѣ, само по другъ начинъ. Интересното е, че еднитѣ и другитѣ се представляватъ за защитници интереситѣ на бѣднитѣ класси. „И двѣтѣ партии, казва проф. Янжулъ, не се скжпятъ въ взаимнитѣ обвинения, при което любимъ пунктъ се явява ужъ защитата на народа (?) и увѣрението, че тази партия именно и представлява неговитѣ интереси, когато противната — дѣйствува само съ користни, себелюбиви цели и въ вреда на интереситѣ на бѣднитѣ класси. . . , . . . [25]) Но, като оставимъ на страна взаимнитѣ имъ обвинения, едно остава несъмнѣнно, че, при настоящитѣ международни условия, създадени отъ капиталистическата форма на производството, не е възможно, въ страни закжснѣли, да се развие „народния капиталъ“ и „народната индустрия“, безъ протекции и привилегии. Следъ първитѣ направени крачки въ индустриалното развитие на една страна и следъ създаванието на предварителнитѣ необходими условия за капиталистическата форма на продукцията, безъ искуственни начини не е възможно ускорението на по-нататъшното имъ развитие. Наистина, това насилственно ускорение на процеса се съпровожда съ експроприацията на самостоятелнитѣ производители, съ увеличение на бѣдностьта и т. н.; но, както казва Марксъ, „с и л а т а в с ѣ к о г а с л у ж и з а п о в и в а л н а б а б а (а к у ш е р к а) н а с т а р о т о о б щ е с т в о, к о е т о б и в а н е п р а з д н о о т ъ н о в о т о. С а м а т а с и л а е е к о н о м и ч е с к и д ѣ я т е л ъ“ [26]). Обстоятелството, че ускорението на економическото развитие неможе да става и не става по-друго яче, е причината, види се, дѣто и такива фритридери, като А. Смитъ и Дж. Ст. Милль въ нѣкои отношения и особено къмъ закжснѣлитѣ въ економическото си развитие страни, правятъ отстжпки на покровителственната система. [27]) Ако протекционистиитѣ се ограничаваха само съ констатиранне на факта, че при първитѣ стжпки на индустриалното развитие за ускоряванието на естественния процессъ сж необходими „насърдчения“, т. е. протекции и привилегии, и че въпросътъ е за създаванието на съвременната капиталистическа форма на производството, а не „благото на народа“ и „защитата интереситѣ на бѣднитѣ класси“,—тогава, навѣрно, по-мжчно можеха да бждатъ оборвани. Но тѣ, както и фритридеритѣ, едни съзнателно, други безсъзнателно, скриватъ сжщностьта на работата и винаги говорятъ само за „общо благосъстояние“, за „народно благо“, за увеличение на работническата плата и т. н.

Но ако протекционната система нѣма за цель нито общото благосъстояние, нито, след., повишението на работническата плата, тогава какво е тя? Отъ горѣизложеното е очевидно, че тя е само

---

[25]). *Янжулъ, в. II, стр. 245.*

[26]). *Капиталъ, т. I. стр. 642.*

[27]). *А. Смитъ. Богатство народовъ, т. II, кн. IV, гл, VII., стр. 441—546. Милль. Основанія Политической Економіи, т. II, стр. 506—507.*

средство, съ помощьта на което се насажда въ страната капиталистическата форма на продукцията. Работата е тамъ, че страни, които късно встжпятъ въ пжтя на последнята, намиратъ всесвѣтския пазаръ завладанъ отъ по-напредналитѣ страни, и, за да извоюватъ извѣстно мѣсто въ него за себе си, необходимо имъ е да въоржжатъ достатъчно добрѣ своитѣ капиталисти, съ помощьта на държавата. Това се достига преди всичко, като се предоставя на капиталиститѣ неограничено свободно експлоатиране на мѣстния пазарь, който се огражда отъ външната конкуренция. „Впрочемъ, казва Марксъ, покровителственната система е само средство, съ помощьта на което се насажда въ дадена страна едрата промишленность, т. е. се създава зависимость на тая страна отъ всемирния пазарь. Но вече отъ оная минута, отъ като тя става въ зависимость отъ всемирния пазарь, тя начева да зависи малко или много така сжщо и отъ свободната търговия. Освенъ това, покровителственната система развива свободната конкуренция въ страната. За това ние виждаме, че въ ония страни, гдѣто буржуазията начева да придобива классово значение, — както, напримѣръ, въ Германия, — тя употрѣбява огромни усилия, за да постигне утвърждението на покровителственното мито.“[28]) На тоя стадиумъ отъ развитието се намира и нашата страна днесъ. Всичкия шумъ, който се дига за „насърдченията на мѣстната индустрия“, за голѣмитѣ желѣзно пжтни предприятия, за пристанищата, за търговскитѣ договори и т. н., не означава нищо друго освенъ насаждание на капитализма съ помощьта на държавата, която за тая цель неизбѣжно ще съблича болшинството за въ полза на едно нищожно сравнително меншинство. Таќива сж законитѣ на съвременното економическо развитие. Тѣ— да употрѣбимъ любимото отъ Маркса латинско изречение — казватъ и на нашата страна: Hic Rhodus, hic salta!

Д. Благоевъ

---

28) Марксъ. Рѣчь за свободата на търговията. Видинъ 1893 год., стр. 16. Тая речь Марксъ е произнесолъ въ 1847 год. въ Демократ. Общество въ Брюкселъ, т. е. тогава, когато германската буржуазия туко-що бѣше начела да придобива классово независимо положение.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО.

Експедиция къмъ Южния полюсъ. — Употрѣблението на електричеството въ желѣзницитѣ. — Опитъ за социалистически щатъ въ Америка. — La Question agraire en Belgique. Emile Vandervelde.

Следъ Нансеновата експедиция и оная на Андре, Франкоелъ и Стриндбергъ къмъ Северний полюсъ на 16 Августъ (н. е.) отъ Белгия се отправя нова експедиция къмъ Южния полюсъ. Парахода „Belgica“ съ капитана Адрианъ де Жерлашъ ще тръгне отъ Анверското пристанище.

Екипажа се състои отъ двама машинистра, единъ боцманъ (maitre d' èquipage), единъ дърводѣлецъ, двама китобийци, дванайсетъ матроси, двама огняри и двама гостилничари. Ще бѫде управлявань екипажа отъ Лекоантъ белгиецъ и Амюндсенъ норвегецъ. Отъ ученитѣ сѫ: Раковитца, докторъ есъ сиансъ; Дамо, астрономъ, Артовски, геологъ и океанографъ.

„Belgica“ е така направенъ, щото жителитѣ му да могатъ дълго време да прекаратъ на него. Той е съ три мачти, облеченъ е съ желѣзо, за да може да остоява на ударитѣ, които ще му се нанасятъ отъ ледоветѣ. Носътъ на парахода е отъ стомана. Въ срѣдата и къмъ края е поставена машината, която ще движи и стоплюва парахода. Отъ всѣка страна сѫ поставени топове, които ще служатъ за ловение на китове. Въ вѫтрѣшностьта му, отъ страна на кабинетитѣ и провизионитѣ зали сѫ поставени лабараторитѣ, гдѣто ще се правятъ всевъзможни опити, тамъ тоже сѫ и фотографиитѣ, съ които ще взематъ интересни снимки прѣзъ пѫтуванието. Парахода е снабденъ съ двѣ модерни норвежски ладии за ловение на китове. На най голѣмата мачта сѫ поставени гаржешки гнѣзда за различни научни опити. Цѣлия параходъ тегли 250 тонна (250000 к. г.). Скоростьта му е 7 възела. Ще се кара отъ вѣтроветѣ, а само въ тихо време съ машината.

Отъ Анверсъ експедицията ще се отправи къмъ Канарскитѣ острови, при Бразилия ще си поотпочине и съ нови сили ще се отправи за Фолкландъ, гдѣто въглища ще се взематъ за последенъ пѫть.

Отъ тамъ „Belgica“ ще тръгне на Юго-Истокъ и ще проникне на тъй нареченото море Георги IV (Южна Америка). Прѣзъ пролѣтьта въ 1898 г., най лошия сезонъ въ тия мѣста,

експедицията ще тръгне на Югъ и ще си поотпочине въ Мелбурнъ (Австралия).

Следъ двумѣсечна почивка ще заминатъ въ Виктория съ цель да опредѣлятъ отново южния магнетиченъ полюсъ, къмъ когото ще се мъчатъ да стигнатъ съ конки дълги 1·80 м.

Върху единъ отъ съсѣднитѣ островчета ще бѫде построена една кѫщица, гдѣто ще прекарватъ зимата. Тя ще бѫде първата кѫщица, направена въ тия ледени и отстранени страни. Стѣнитѣ на това жилище ще бѫдатъ двойни, отъ дърво, покрито съ ленъ, вътрѣшнитѣ, отъ истепана вълна покрита съ асфалтъ външнитѣ.

Следъ като бѫде изкарано жилището единъ отъ управителитѣ, Леконтъ ще върне параходътъ въ Австралия, а Жерлашъ, ученитѣ и готвачитѣ ще останатъ тамъ.

Завръщанието ще стане презъ м. Априлий 1899 г. презъ Австралия, Индийския океанъ и Суезския каналъ.

Цельта на тая експидиция ще бѫде да изучатъ най напредъ морскитѣ течения, приливи и отливи и дълбочинитѣ на морето, това, което ще имъ даде необходимитѣ опѫтвания за плаванието.

Изучванието на ледоветѣ и южнитѣ морета ще имъ спомогне да узнаятъ за ледоветѣ, дали сѫ морски или земни, а това пъкъ е необходимо за да опредѣлятъ, до гдѣ се простира океана около полюса.

Не по-малко изучвания ще бѫдатъ направени върху земния магнетизмъ, електричество и тѣхната свръзка.

Най сетнѣ, метеорологическитѣ наблюдения ще се посветятъ на атмосфернитѣ наблягания, вѣтроветѣ, температурата на въздуха и формата на облацитѣ — нѣща необходими за изучването на атмосфернитѣ явления. Но най вече отъ опититѣ ще бѫдатъ посветени на изучванието на земния магнетизмъ.

Жерлашъ е взелъ съ себе си и единъ балонъ, съ който при ясно време съ нарочно приготвений за това далекогледъ и телескопъ ще наблюдаватъ и ще вематъ нѣколко фотографически снимки отъ южното сияние и мистериознитѣ полярни панорами.

Употрѣблението на електричеството въ желѣзницитѣ е на дневенъ въпросъ. Проводностьта на електрическата сила, по системата на Тесла, отстранява много мѫчнотии, една отъ които е, напр., да се построяватъ на всѣки четиредесетъ километра електрически станции, както по преди мисляха.

Машинитѣ, съ които си служатъ днесъ, ще станатъ излишни. Споредъ системата на Жаке, електричеството ще може да се получава направо отъ камени въглища.

Откритията на докторъ Жаке, присъединени съ ония на Тесла, показватъ, че каменовъглищнитѣ мини ще бѫдатъ огромни и неисчерпаеми източници за електричеството; всички машинарии въ индустрията, всички движения ще прави електричеството; топението на стъклото и металитѣ тоже ще бѫде извършвано чрезъ електрическитѣ течения и най сетнѣ то ще замѣсти всички други средства за отопление и освѣтление.

Неизброими сѫ следствията, които ще даде прилаганието системата на Жаке за работния народъ и за индустрията. Дѣйствително е, че тя ще исхвърли на пѫтя много работни рѫцѣ, но ще ускори пъкъ и разрешаванието на социалната проблема.

Въ Руссия, Германия и най вече въ Съединенитѣ-Щати сѫ правени много и интересни опити, за прилагание на електичеството въ желѣзницитѣ, но всички тия опити сѫ правени не на самитѣ линии, а сѫ туряли втори линии, за което е нужно да се правятъ на всѣки 40-50 к. м. електрически станции.

Голѣмата безроботица, която сѫществува днесъ въ Америка е заставила американцитѣ къмъ по рѣшителни постъпки срѣщу капитализма. Отъ 70 милиона население капитализма е исхвърлилъ повече отъ 3 милионна человѣка на улицата безъ хлѣбъ, безъ покривка. И ето защо ний виждаме днесъ Дебса съ единъ проектъ за образованието на единъ с о ц и а л и с т и ч е с к и щ а т ъ в ъ А м е р и к а. Макаръ и малко американски, но може да се вѣрва, че ще даде добри резултати проектътъ му. Евгений В. Дебсъ, това е водительтъ на желѣзничнитѣ работници, който най дѣятелно работи въ време на стачката прзъ 1883 г., за която той бѣ затворенъ въ тюрмата, но отъ гдѣто пъкъ излезе настоящъ социалистъ.

Неговия проектъ се състои въ това, че всичкитѣ социалисти да се преселятъ въ единъ отъ Западнитѣ щати и въ предстоящитѣ избори да нанесътъ решителна побѣда, да измѣнятъ конституцията и щатскитѣ закони, да дадатъ въ рѫцѣтѣ на трудящия се народъ всички орѫдия за производство — и да организоватъ сѫщинско народно самоуправление.

Споредъ Дебсъ „началото на движението ще бѫде почнато въ Чикаго. Организовани и неорганизовани работници, мѫже и

жени, бѣли и черни — всички се поканватъ на работа къмъ новия опитъ, достатъчно е само да вѣрва въ необходимостьта отъ пълния превратъ въ днешната обществена наредба. Ще се състави кратка, но дѣйствителна конституция, ще се издаде манифестъ съ основнитѣ принципи; ще се изберать способни и опитни организатори. Членоветѣ ще плащатъ не голѣмъ встъпителенъ и годишенъ данъкъ. Още сега ще бѫде основанъ колонизационенъ фондъ, който се предполага да располага не по-малко съ 25000 долара въ растояние на единъ мѣсецъ. Тоя фондъ ще бѫде управляванъ отъ особенъ комитетъ. Отъ тия средства ще снабдятъ жителитѣ съ земя, орѫдия, машини, фабрики и пр. потрѣбности. Паричния въпросъ ще бѫде разрешенъ съ размѣната на труда; трудовия чекъ ще направи излишни разнитѣ златни, сребърни и пр. монети. Работнитѣ часове ще бѫдатъ намалявани въ размѣръ съ прогресса на изобретенията и увеличаванието на работницитѣ. За ленивцитѣ е — който не работи, не трѣбва и да яде и т. н.

Популярностьта, която има Дебсъ ни кара да вѣрваме, че мнозина ще тръгнатъ подирѣ му, но ще ли излезе нѣщо трайно и отъ неговия опитъ. . . П. С. Н.

La Question agraire en Belgique. Emile Vandervelde. (Земледѣлческия въпросъ въ Белгия. Ем. Вандервелдъ). Едно отъ безбройнитѣ обвинения, които се сипятъ върху социалиститѣ е това, че тѣ искали да представятъ работитѣ винаги мрачно, че тѣ винаги намирали зло на всѣкадѣ. Нашитѣ противници като че незнаятъ, че злини има отъ какъ свѣтъ свѣтува и като че ли не искатъ да видатъ, че злинитѣ сега сѫществуватъ повече отъ колкото никога. Нашитѣ противници често си служатъ съ една плиткоумна, попска мѫдрость, когато обвиняватъ насъ, защото нашата дѣятелность се състои не само да раскриваме злинитѣ въ обществото, но и да покажемъ, че нашитѣ противници не смѣятъ да говорятъ за злини, защото сѫ защитници на днешната анархическа наредба, и, второ, че тѣ сѫ лицемѣри, когато хвъргатъ обвинения върху насъ. Днесъ надали има по-голѣми оптимисти отъ тѣзи хора, които сѫ очаровани отъ идеала за едно славно бѫдѫще. Какъ би могли тогасъ тѣ да представятъ работитѣ лошо и мрачно? Така, напримѣръ, адвокатитѣ на Капитала казватъ, че ужъ земле-

дѣлцитѣ не се експлоатирали отъ капитализма, и че работата е както по-преди, понеже тѣ твърдятъ, че дребната поземелна собственость била запазена. Ако даже се съгласимъ за минута, че дребната поземелна собственость, сѫществува въ нѣкои страни, напр., въ Франция или у насъ, ний тогасъ не можемъ да не забелѣжимъ, че и селския трудъ силно и тежко чувствува капиталистическия жезълъ; че дребнитѣ собственници пролетарии пренасятъ косвенно капиталистическата експлоатация, защото тази форма за експлоатиране на човѣшкия трудъ е способна да вирѣе въ всички страни, даже и въ крайния Истокъ. Едно сигурно доказателство на нашето твърдѣние е факта, че всичкитѣ наши дребни собственниности сѫ ипотекирани. А нима ипотеката въ сегашното общество не е едно отъ сигурнитѣ средства на капиталистическата експлоатапия? Тая последнята се явява подъ формата на ипотеки, землед. кредити и др., просто защото з а с е г а тя е възможната форма и защото интереситѣ на капитала не позволяватъ друга нѣкоя по-вигодна форма. И всичко това се прикрива умишленно отъ шарлатанитѣ на класическата економия, когато тѣ твърдятъ, че сѫществувала частната поземелна собственостъ. Белгия, споредъ една статистика на Шефле, преведена отъ автора на брошурата, за която ще кажемъ нѣколко думи, е почти най-индустриализирана страна въ континента. Младия социалистически депутатъ Вандервелдъ държа въ края на декемврий една скаска по въпроса за земледѣлцитѣ въ Белгия. Тази скаска излезе въ брошура подъ горното заглавие, съдържанието е доста интересно, защото може да се види, като каква голѣма промѣна е направила развитата индустрия въ живота на земледѣлцитѣ изъ Уалония или въ Хасбеля. Всичко усъвършенствувано въ градоветѣ се пренася и въ селата, и градскитѣ работници влезли въ контрактъ съ селскитѣ експлоатирани отъ ипотеката пролетарии и по тъкъвъ начинъ се създада едно силно социалистическо движение въ селата; когато много държавници сѫ произнасяли громко, че селянитѣ сѫ заклѣти врагове на социализма; когато въ Франция 20% отъ земята се дава да се експлоатира подъ наемъ; въ Германия 14.50%, въ Белгия пропорцията е грамадна: тя достига до 64%, почти двѣ трети отъ земята. Естественно е, че тази разлика се дължи на разрушающето влияние на индустриалния капитализмъ. Въ главата на белгийскитѣ селяни, казва автора, идеитѣ никнатъ бавно,

тъй бавно, както житнитѣ зърна въ земята. И при все това въ едни избори, въ Брюкселъ само социалиститѣ заедно съ радикалитѣ получиха около 100.000 гласа. Така, че аграрния въпросъ въ Белгия следва развитието на индустрията отъ близо. Официалния бюлетинъ по агрикултурата иде да заеме думитѣ на единъ инспекторъ г. Проостъ, писани още въ 1879 г. „трѣбва земледѣлието като следва сжщия пжть, който мина и индустрията, да се домогне до професионалното образование, до сдружаванието, до централизацията, кредита и до раздѣлението на труда." Тъй и самото правителство иде да признае, че земледѣлието трѣбва да стане една машинна индустрия, както всички други, отгдѣто следва, че и начина на експроприация е сжщия, сир. капиталистическия, а земледѣлческия пролетариятъ е който ще освободи земята отъ чужди господари, за да я даде на тѣзи, които я работятъ.

Тамъ е исхода на аграрния въпросъ, и така ще се прекратятъ честитѣ земледѣлчески кризи.

И. Д-реовъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Манифестацията въ Брюкселъ противъ военщината. — Милитаризмътъ и социализмътъ въ Белгия. — Убийството на испанския президентъ министръ Кановасъ. — Новата инквизиция въ негово време.—Новитѣ преследвания въ Цариградъ.

Белгия е страната на голѣмитѣ манифестации. Годината 1890 видѣ невидимата до тогава манифестация изъ улицитѣ на Брюкселъ, за въ полза на всеобщото гласоподание. Тази година на 15 августъ (н. с.) стана пакъ манифестацията противъ войната и военщината. И двѣтѣ тѣзи шумни народни заявления, всрѣдъ улицитѣ на Брюкселъ сж подготвени, организирани и ржководени отъ нашитѣ белгийски другари, отъ представителитѣ на работното население. Тѣхнитѣ позиви сж били чути отъ

работното население, което вече знае да цѣни и пази интереситѣ си, и не останало глухо на поканата направена отъ неговитѣ истински защитници, социалиститѣ.

Ето какви пламенни думи съдържа последний позивъ, направенъ чрезъ всѣкидневний органъ на социалната демокрация въ Белгия, „Le Peuple“:

„Поздравляваме те 15 августъ! Поздравляваме те, защото ти ще отбелѣжишъ едно шумно събитие въ живота на белгийский социалистический пролетариатъ, въ историята на наший народъ.

Работницитѣ, селенитѣ и служащитѣ изъ разнитѣ магазии оставятъ вече сѣчива, мотики и пера, напущатъ черната Фландрия, димящата фабрика, тъмната рудница, шумната работилница, мрачното бюро или горѣщото поле и се готвятъ да нахлуятъ въ столицата.

Ний вече чувствоваме виковетѣ имъ, войнственнитѣ и радостни пѣсни.

Долу милитаризма! Долу казармитѣ! Да живѣе мирътъ!

Къмъ това се свеждатъ желанията, които ще се искажатъ отъ стотина хиляди мѫже и жени.

Долу милитаризма, който съсипва народитѣ, поддържа у хората расови умрази, олицетворява царството на грубата сила, туря въ рѫцетѣ на управляющитѣ классове силна опора на опозиция и заплашва живота и свободата на гражданитѣ.

Долу казармитѣ, които вэематъ дѣцата отъ рѫцетѣ на майкитѣ имъ, арестуватъ тѣлото и мисъльта на младитѣ работници и ги готвятъ за касапи, нѣщо което осѫжда човѣшката солидарность.

Да живѣе мирътъ, миръ между съединенитѣ и съюзени чрезъ обезорѫжаванието народи; миръ между човѣцитѣ чрезъ зачитание правата на всички и справедливото распредѣление на обществениитѣ богатства.

Нѣма работникъ, не може да има човѣкъ съ сърдце, който да не сподѣля тѣзи чувства.

Но не е достатъчно да се мисли и чувствова. Който желае нѣщо, трѣбва да смѣе да се бори, за да го достигне.

Ставайте прочее, другари работници, ставайте бѫдѫщи жертви на кръвний данъкъ, ставайте майки, ставайте приятели на мирътъ и правдата!

Проявете, манифестирайте, вашитѣ желания, дайте да се

разбере вашата воля. Само вашето дѣйствие ще строши съпротивленията на онѣзи, които искатъ да се крѣпи варварский режимъ на сегашната военщина.

Всички на крака!

Хилядитѣ чуждестранци, които сѫ привлечени отъ чудеситѣ на изложението ни, ще видятъ, че освенъ произведенитѣ отъ ония на нашитѣ избиратели и упоритий трудъ на работницитѣ богатства, ний имаме една жива, куражлия и силна раса, решена да ги изненада не съ смъртоносно и разрушително дѣло, но съ дѣло освободително, което крие въ себе си социализмътъ."

Манифестацията надминала очакването. Идеята, породена най-напредъ у белгийската социалистическа младежь, можала да пустне дълбоки корени. Три мѣсеца сѫ били достатъчни, за да се распропагандира тя и да се подготви работното население, да се яви въ неочаквано число въ столицата на белгийското кралство и да заяви своята умраза противъ военщината. Белгийский народъ можалъ да прати по-вече отъ сто хиляди жени и мѫже да протестиратъ противъ милитаризма, съ което тѣ заявяватъ своята вѣра въ социализма и доказватъ, че съзнанието ги е вече проникнало. Представени сѫ били разни дружества и групи отъ разни занятия. Въглекопачи, каманари, земледѣлци и счетоводители, смѣсени съ фабричнитѣ работници рамо до рамо, рѫка за рѫка, единодушно исказали своитѣ желания, заявили своитѣ искания. Работний народъ въ Белгия съзнава добрѣ вече, че съединението на отдѣлнитѣ сили е необходимо, за да се води борба противъ общий врагъ, за да се сгромоляса наредбата, която поражда всички несправедливости и бесчестия отъ разни качества. Особенно приятно впечатление правело присѫтствието на много жени и на селенитѣ. Последнитѣ съ отличителнитѣ знакове, съ синитѣ си блузи, вървѣли наредъ съ градскитѣ работници, следъ червенитѣ знамена . . .

Преди деньтъ на манифестацията е билъ опредѣленъ планътъ на процессията. Особенни коммиссии сѫ били натоварени да посрѣщатъ пристигналитѣ на станцията манифестанти изъ различнитѣ краища на Белгия и да имъ посочватъ мѣстата. Разнитѣ организации сѫ носили своитѣ знамена, снабдени съ ленти, по които се четели характерни изражения за случая. Ето нѣколко отъ тѣзи духовити надписи:

„Не щемъ вече война; народитѣ сѫ братя по между си. Войници отъ всички страни, обичайте се едни други!!"

„Буржуазната държава расходва три — четире пѫти по-вече за казарми, пушки и топове, отъ колкото за училищата. Долу милитаризма; долу границитѣ; въ нашето общество единъ носитель на сабля струва по-вече отъ единъ работникъ."

„Не щемъ вече казарми! Въорѫжений народъ ще докара равенство въ задълженията."

„Милитаризма съсипва работницитѣ. Не искаме въорѫженъ миръ, но миръ основанъ върху трудътъ.

„До съвършенното обезорѫжавание, искаме въорѫженъ народъ. Война на милитаризма!"

„Държавата дава 7—8000 лева на старитѣ генерали, а нищо на старитѣ работници."

„Социализма ще счупи последнята пушка. Ни счупена пара, ни единъ човѣкъ за бюджета на войната. Работа и хлѣбъ, но не и куршумъ."

„Социализма значи миръ. Не убивай! Долу границитѣ! Долу кръвний данъкъ!"

„Сиромашията и братоубийственнитѣ войни сѫ рожби на капитализма. Щастието и мирътъ върху цѣлата земя ще сѫ следствие на социализма."

„Дѣцата на народътъ отиватъ въ казармата, за да защищаватъ богатствата на имотнитѣ."

„Казармата взема нашитѣ синове здрави и силни, а ни ги връща изгнили чакъ до мозакътъ."

„Долу милитаризма, последнята крѣпость на капитализма. Да живѣе коллективизма!"

„Ний ще накараме правителството на поповетѣ и богатитѣ да почувствова, че сме неприятели на затварянието въ казармитѣ нашитѣ дѣца."

„Желѣзото трѣбва да служи да се оре земята, а не да се пролива кръвь."

Процессията сѫ придружавали нѣколко музики, които съ хармоничнитѣ си свирни оживявали манифестантитѣ. По цѣлата верига се забелѣзвали радостни лица, накитени съ червени цвѣтя и съ приготвенитѣ за тази цѣль карти. Разни революционни пѣсни пригласяли музикитѣ. Червени панделки се развѣвали по въздухътъ. Мѫже и жени, много малки момичета съ червени поясн продавали червени цвѣтя; други пакъ

— специалнитѣ броеве отъ социалистическитѣ вѣстници. Тръгването станало въ 11 часа, следъ като гърниститѣ засвирили, барабанитѣ забили и всички музики започнали „песнята на 15 августъ."

Гледката била една отъ най-величественнитѣ. „Гледано отъ нѣкой балконъ въ севѣрний булевардъ, зрѣлищего е чудесно по живость, по движение и по цвѣтъ. Цѣлий булевардъ не представлява друго освѣнъ море отъ човѣшки глави, черна масса, прошарена съ бѣли, жълти и червени точки. Отгорѣ надъ тълпата на извѣстни растояния стърчатъ блѣстящитѣ отъ слънцето червени знамена. Кортежътъ се протака спокойно, тихо, величественно и произвежда едно неизгладимо впечатление отъ сила и тържественность. Той измѣнява своя пѫть врѣдъ живитѣ акламации на испълнената съ ентусиазма тълпа. Всички наши приятели сѫ умаяни отъ успѣхътъ на манифестацията. Никога демонстрация не е достигала подобно число, не е имала подобна дисциплина, не е възбуждала толкова живъ и братски ентусиазмъ. Владѣющето днесь впечатлепие е едно отъ най окуражителнитѣ. То възбужда радость, вѣра въ бѫдѫщето. То ни внушава, че работний народъ е проникнатъ отъ классово съзнание и е твърдо увѣренъ въ успѣхътъ на социализма". („Le Peuple").

Белгийскитѣ ни другари останали омаяни отъ успѣхътъ на манифестацията. Но и ний не по-малко трѣба да се чувствоваме радостни, когато въ кралство Белгия социализмътъ напредва съ такива гигантски крачки. До скоро тамъ по-голѣмата часть отъ работното население, заблудявано отъ духовенството, не се е поддавало на социализма. Сега не само градската, но и селската работна масса се отърва отъ опеката на духовенството и на другитѣ заслѣпители, набляга на собственнитѣ си сили, влиза въ редоветѣ на социализма, бори се подъ червеното знаме и се готви за великата борба, за възтържествуванието на Социалната Републиката.

Белгийский социализмъ има вече на страната си една твърда и силно настѫпающа армия, която почти стои на чело на великата европейска социалистическа армия. Онѣзи, които сѫ съдѣйствували най вече за рекрутиранието, „организиранието на тази армия" могатъ съ гордсть да погледнатъ на плодоветѣ отъ тѣхната работа. Тѣ сѫ били единици, а сега колко последователи, колко другари! И наистина, утѣшително е това явление

за тѣхъ. Спомнямъ си думитѣ на трагично починали белгийски другарь Волдерсъ, казани предъ нѣколко българе въ Женева презъ 1893 година. „Азъ съмь увѣренъ, казваше той, че въ малкитѣ държавици, каквито сѫ нашата Белгия, и вашата България, може да се направи много по вече нѣщо, отъ колкото се очаква. Тѣ може би ще дадатъ сигнала на Социалната Революция. (Сега за сега това е голѣмъ и незаслуженъ комплиментъ за нашата България съ своитѣ несъзнателни още граждане). Връскитѣ между дѣйцитѣ сѫ по тѣсни; полето за дѣйствие лесно се обикаля. Само се иска енергия и постоянство . .“

Горкий, той имаше тѣзи качества, но извънмѣрнитѣ усилия и крайно незаинтересованото служание на народа му атрофираха преждевременно умственний апаратъ и го направиха да бѫде извѣстно време между живитѣ, само по тѣло, но не и по душа. Той вече бѣше изгубенъ преди да види резултата отъ неговата и на другаритѣ му усилена дѣятелность, преди да види нахълтванието за првъв пѫть на повече отъ 30 души социалисти — депутати въ камарата и толкова други успѣхи!...

Чуденъ успѣхъ, наистина, иматъ белгийскитѣ ни другари! Социализма злѣ заплашва управницитѣ. Самий Брюкселъ, священний градъ на доктринаризма; Брюкселъ, столица на краля, сѣдалището на голѣма сганъ държавни службаши, съ доста бройната си полиция, Брюкселъ е заразенъ силно отъ социалисма! Червеното знаме се развѣва често изъ улицитѣ и по кѫщитѣ. Това кара още повече да треперятъ крѣпителитѣ на днешната наредба, нашитѣ противници, които си служатъ съ всички средства само и само да запазятъ днешний строй, който имъ донася само облаги, безъ да испитватъ горчивинитѣ му.

Ний обикновенно сме навикнали да слушаме и четемъ за убийства, истезания и всѣкакъвъ родъ най ужасни мѫчения, извършвани отъ силнитѣ на деньтъ, отъ управницитѣ, на проститѣ смъртни, падъ угнетената, онеправданата и най немилостно тъпканата масса. Сегисъ-тогисъ, обаче, срѣщаме и обратното. Ролитѣ се мѣняватъ — нѣкой управникъ, нѣкой до това време всесиленъ властелинъ завършва днитѣ си не чрезъ обикновенна смърть, но чрезъ насилственна. Убитий е тогава управникътъ, а убиецъ е лице излѣзло изъ срѣдата на онъзи масса, съ уча-

стьта на която той по-рано си е игралъ, както си е щѣлъ. Такива случаи се срѣщатъ доста въ историята на народитѣ. Нѣкои отъ тѣхъ сж съвременни намъ—убийството на русский императоръ Александръ II, на предсѣдателя на френската република Карно. А най пресенъ е случая съ испанский първъ министръ Кановасъ, убитъ на 8 Августъ (н. с.) съ револверъ. Убиецътъ е билъ анархистъ, родомъ отъ Италия на име Михаилъ Андриолихо.

Следъ телеграммитѣ за трагичната смърть на испанский първъ министръ неминуемо следваха съболѣзнователнитѣ телеграмми на високопоставени личности, пратени отъ разни страни. Буржоазната пресса въ хоръ осжжда този актъ отъ насилственна смърть. Предъ представителитѣ на тъзи пресса е исправенъ трупътъ, кървавий трупъ, когото тѣ величаятъ до небеса. По нататъкъ тѣ не отиватъ. Убиецътъ е изруганъ, а съ него наедно и цѣло реформаторско учение; убитий се нарича „великъ човѣкъ“. Но въ това сжщото време се чува ехото отъ противния лагеръ; чува се гласътъ на онѣзи, които осжждатъ всѣко насилие и даватъ беспристрастна оцѣнка. „Това бѣше единъ джелатъ, който намѣри заслуженото“, прогласява отгласъ. И наистина, кой е Кановасъ? Не е ли сжщий онзи, който прати нароченъ джелатъ въ Куба да испълнява смъртнитѣ присжди надъ справедливо въстаналитѣ жители на този островъ? Не е ли той сжщий е онзи, който введе на ново инквизицията въ Испания въ края на XIX вѣкъ? Да се осжжда убийството е едно проявление на човѣшко негодувание срѣщу грозний остатъкъ отъ варварскитѣ времена. Това е повече отъ похвално . Но да се осжжда убиецътъ на Кановаса, да се проклина едно цѣло учение, което нѣма нищо общо съ анархизма, отъ хора които зжбъ не обѣлватъ противъ многото други случаи по ужасни дѣла, но извършени отъ лагера на управницитѣ, е повече отъ осждително. А именно такъвъ е случая съ буржоазната пресса. Не бѣше отдавна, когато въ испанскитѣ затвори сж се вършили най възмутителни работи надъ подозрѣнитѣ за съучастничеството въ нѣкакъвъ си атентатъ станалъ въ Барцелона. Особенно се прослави въ това отношение затворътъ Монтжуишъ, на когото стѣнитѣ сж били свидѣтели на най сърдцераздирателни сцени. За това не бихме узнали нищо, ако презъ тѣзи стѣни не бѣха искочиля живи свидѣтели на виденото и го разнесатъ въ Англия и Франция, а отъ тамъ на всѣкадѣ. Въ този затворъ по вече

отъ четири стотинъ лица сѫ претърпели не видени мѫчения. Намѣсто вода имъ давали солена риба; били бити до кръвь; смазвали имъ палцитѣ и истръгвали ноктитѣ; измъчвали имъ половитѣ органи съ неописуеми мѫчения; налагали имъ особенна шапка съ пружини, която обръщала устнитѣ, отлѣпяла чакъ вѣнцитѣ и смазвала главата, отъ което расѫдъкътъ се губѣлъ.... Чрезъ такива мѫчения затворенитѣ сѫ били докарвани на лудость, признавали сѫ несѫществующи престѫпления, а нѣкой сѫ свършвали, като сѫ си раздробявали главитѣ о стѣнитѣ. Цѣла книга е написана по това отъ очевидецътъ Таррида деосъ Марлеолъ, испански емигрантъ въ Франция, испъденъ следъ убийството на Кановаса отъ френското буржуазно републиканско правителство.

Когато ставаха тѣзи открития, когато бѣха всѣкиму извѣстни злосторствата въ Куба, буржуазнитѣ вѣстници не обѣлиха зѫбъ, не казаха дума въ полза на злощастнитѣ. Днесь, обаче, тѣ испълватъ тъзи роля много ревностно. Тѣ проклинатъ убиецътъ и боготворятъ убития. Мѣрката е, значи, двойна. Когато народътъ страда; когато работното население гине отъ непосилний трудъ; когато масса работници ги сполѣти нѣкое нещастие — затисне тунель, изгори барутъ или смаже вагонъ —; когато нѣкоя война погълне сумма човѣшки жертви; когато, съ една рѣчь, проститѣ смъртни сѫ жертвитѣ, и то жертви многочисленни, тогава гласътъ или съвсѣмъ не се издига или пъкъ, ако се издигне, то съвършенно слабо.

Какво е пъкъ общественното мнѣние, мнѣнието на народътъ, по случай това убийство, се вижда отъ следующитѣ думи на португалский социалистъ Магаласъ Лима, който добрѣ познава настроението на съсѣдний нему испански народъ: „Въ средата на народътътъ смъртьта на Кановасъ ще се посрѣщне съ една отдишка въ знакъ на улекчение. Кановасъ бѣше подигналъ срѣщу си даже хора умѣрени чрезъ вироглавството си да продължава скѫпата и смъртоностна кубанска война. Отъ друга страна мнозина не му прощаватъ, дѣто е търпѣлъ и поддържалъ жестокоститѣ въ Монтжуишъ, жестокости, които напомнятъ „свѣтата инквизиция", и които сѫ били подкладени отъ кръволокътъ барцелонски архиепископъ. Всичко говорено върху тѣзи жестокости е вѣрно. Имало е: искубвание на нокти посредствомъ клѣщи, лишение отъ вода, държение до гуша въ

вода въ растояние на дълго време и др. Съ една дума, всичко расказано отъ избѣгналитѣ изъ адската крѣпость е цѣла истина. Кановасъ се смѣта толкосъ повече за неупростимъ, дѣто е вземалъ отгорѣ си тѣзи отвратителни жестокости, като най високопоставено отговорно лице въ страната. За да управлява, той е ималъ нужда отъ духовенството, което привлѣкълъ на страната си чрезъ голѣми угодничества, а пакъ духовенството, като възнаграждение, поискало повръщанието на инквизицията, въ което и успѣло. Едновременний либералъ Кановасъ се съединява съ реакцията и въвежда на ново инквизицията!“

Щомъ миналото на единъ управникъ е такова, лесно се обяснява загинванието му отъ трагическа смърть. Напразно си хвърля стрѣлитѣ буржоазната пресса върху революционнитѣ партии, като неисключаватъ и социалистическата. Споредъ тъзи пресса революционнитѣ идеи, които се проповѣдватъ отъ хората противъ днешний строй, подклаждали убийствата и умразата; тѣ причинили смъртьта и на Кановаса. Таково твърдѣние съвсѣмъ не досѣга социализма, тъй като той не проповѣдва борба противъ отдѣлни личности, но противъ една цѣла наредба. А особенно въ случая за никакво подклаждание не може да става дума. Да загине Кановасъ отъ трагическа смърть причината е билъ самъ той. Презъ време на управничеството си той е далъ най лошъ примѣръ на бесчеловѣчие, като е испилъ кръвьта на много жертви, които били предварително най жестоко измъчвани. Неговото властвувание, както и властвуванието на всички угнетители народни, му е придобило не любовь, а умраза. Неговитѣ звѣрства сѫ възбудили звѣрскитѣ инстинкти у жертвитѣ му. Отмъщението призовава отмъщение; убийството ражда убийство; кръвьта съ кръвь се омива — Таково е днешното житейско правило. Грозното минало на Кановасъ, за което се е писало отчасти въ „Социалистъ“ (бр. 42 г. III), кара да се чуватъ думитѣ „умре единъ джелатъ“ наредъ съ думитѣ: „умрѣ единъ великъ човѣкъ“. Свѣтовни работи! Напразно Христосъ е казалъ: „Който дигне ножъ, отъ ножъ ще умре“.

Колкото се отнася до насъ, социалиститѣ, ний осѫждаме убийството на Кановаса, както осѫждаме всички политически убийства. Но въ сѫщото време ний не можемъ да не си спомнемъ миналото. Вмѣсто да плачемъ неутѣшно надъ новоотворений гробъ, ний изваждаме на лице живий Кановасъ, за да му се отдаде заслуженото. А това минало ни говори, че Кановасъ

е билъ такъвъ политиканъ, за когото всички средства сѫ били добри; той е направилъ много злини за страната си; билъ е толкова жестокъ и тъй свирепъ спрямо Кубанцитѣ, които искатъ нѣкои преобразования, както и противъ испанскитѣ работници, които искатъ малко повече справедливость въ управлението.

* * *

Кановасъ е погребенъ особенно тържественно. На жена му е отпусната голѣма пенсия.

Андриохилко е осѫденъ отъ военний сѫдъ на смърть. Много арестувания станали. Испанското правителство поискало екстрадирането и испъждането на емигрантитѣ изъ близосѣднитѣ страни. Републиканска Франция е испѫдила вече нѣколко отъ революционеритѣ-испанци. . . . Да ли всичко това ще спре политическитѣ убийства? Блаженни вѣрующитѣ! За насъ е много ясно, че всѣко репресивно движение има за следствие по силний отпоръ отъ страна на преследванитѣ.

Нѣколко телеграмми отъ агенциитѣ донесоха за нови преследвания на много подозрѣни въ покушение надъ скѫпий животъ на харемний султанъ Абдулъ Хамидъ. Много студенти изъ университета, ученици отъ военното училище и високопоставени лица, подозрени да принадлежатъ къмъ партията на „Млада турция“ били арестовани въ палатитѣ на Илдъзъ-Кіошкъ и тамъ изследвани. Едни отъ тѣхъ били заточени. Споредъ една телеграмма на Балканикъ отъ 5 Августъ, тѣ били на брой 280 души. Други били хвърлени негдѣ въ морето. Споредъ корреспонденциитѣ изъ френскитѣ вѣстници на 26—7 Юлий около 200 политически затворници турци и арменци били натоварени на кораба Resid, закарани въ Мряморно море и дадени плячка на рибитѣ. Между тѣхъ имало много лѣкари и адвокати. Лѣкарьтъ на султана Меджидъ бей билъ одушенъ въ затворътъ, дѣто отдавна е билъ арестуванъ по заповѣдь на султана, макаръ до тогава да е билъ най довѣреното му лице. Единъ подначалникъ на евнуситѣ билъ арестованъ, понеже го подозирали въ посредничество между членове на Младата Турция и нѣкои отъ одалискитѣ въ сарая, които сполучили да избѣгатъ. . . . . Горкия султанъ на всѣкадѣ вижда съзаклятие противъ особата му. Колко ли е стоялъ, като на тръне, въ това време,

когато наший князъ благоволи да го почете съ поклонението си; когато по заповѣдь на султана живота на стотина злощастници е билъ мѫченически взетъ; когато много сѫ търпѣли най силни мѫчения изъ тъмнитѣ зандани; тъкмо около това време сюзеренъ и васалъ се най любезно посрѣщали. Князътъ цалувалъ рѫката, която току що е подписвала смъртни заповѣди; князътъ покачилъ кордонъ на вратътъ на единъ зацапанъ съ кръвь Мухамедовъ наслѣдникъ и раздалъ много ордени на достойнитѣ сподвижници!! Да ли борцитѣ за нашата свобода, загиналитѣ по балканитѣ наши въстанници, мѫченитѣ изъ турскитѣ тъмници и бѣсени по улицитѣ наши поборници сѫ мислили, че единъ день ще става подобно нѣщо? Да ли освободенитѣ и неосвободени българе, които не сѫ около държавната трапеза, гледатъ съ добро око на това срамно и унизително дѣло? Но . . . кой ти обръща внимание на народа?

Честитѣ арести, заточавания и убийства на мнозина турци по заповѣдь на султана показватъ, че въ Турция има революционно движение, което брои борци, твърдо рѣшени да мратъ или да издѣйствуватъ реформи въ окапалата Турция.

Б. Л.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Студенческия въпросъ. — Студенческитѣ вълнения и безпорядъцитѣ и тѣхнитѣ причини. — Студенческия въпросъ у насъ. — Вишето Училище и нашето студенчество. — Правилникътъ на Вишето Училище и неговото нарушение отъ студентитѣ. — Политиката и студенчеството. — „Мисъль“ и в. „Знаме“ за задачитѣ на студенчеството.—

Въпросътъ, който съставлява предметъ на тая статия, отдавна е туренъ на дневенъ редъ. Думата ни е за тъй наречения студенчески въпросъ. Тоя въпросъ, навѣрно, не единъ пѫть още ще бѫде подиганъ въ нашата журналистика. Защото въпросътъ се касае до оная часть на обществото, която при извѣстни условия, въ извѣстни моменти на историческото развитие на народитѣ, е играла, играе и ще играе важна роля. Извѣстно е, че студенчеството е взимало живо участие въ всички велики и малки буржуазни революции; то се сражавало въ тѣхъ винаги въ първитѣ редове; то е въодушелявало съ своята пламенность борцитѣ се

противъ тиранитѣ и за принципитѣ на свободата, въ името на които всѣкога буржуазията е прогласявала своитѣ възстания. Прѣзъ всички периоди на революционнитѣ брожения студенческитѣ вълнения сѫ предшествували на революционнитѣ избухвания. Изобщо, въ периодитѣ на общата тирания и беззакония, на общото народно недоволство и възмущение противъ последнитѣ на всѣкждѣ първия протестъ всѣкога е произлизалъ отъ университета и е бивалъ протестътъ на студенчеството. Неговитѣ вълнения и борби сѫ бивали предвѣстници на борбата; тѣ сѫ разнасяли семената на революцитѣ отдавна, преди последнитѣ да сѫ избухвали. Въ настояще време въ таково положение се намира студенчеството въ Руссия. Студенческитѣ вълнения и безпорядъци, които прѣзъ цѣлата половина на нашия вѣкъ до днесъ се повтарятъ и на които русскитѣ правителста се нахвърлятъ съ всичката си полицейска и казашка груба сила, не е нищо друго, освенъ отражение на оная, наистина глуха, нерѣшителна, но отдавна сѫществующа, борба на идеолозитѣ на русското буржуазно общество съ абсолютизма, на онова недоволство отъ последния на сѫщитѣ идеолози отъ една страна, а отъ друга — на работното население, което недоволство въ последнитѣ години все повече расте.

Поводъ за студенческитѣ вълнения и безпорядъци почти всѣкога сѫ се явявали извѣстни наредби или разпореждания по виштитѣ учебни учреждения. Стѣснението свободата на студентитѣ, ограничението на правата университетски, назначението отъ правителството извѣстенъ несимпатиченъ за студентитѣ и обществото профессоръ; всѣки отъ тия случаи може да бѫде поводъ за студентското недоволство. Но, ако се викне по-надълбоко въ мотивитѣ на студенческитѣ вълнения, може да се види, че въ основата имъ лежатъ чисто политически мотиви. Студенческитѣ бунтове въ Руссия сѫ най-близки, по-времето, до насъ, сѫ повторение на всички студенчески бунтове въ Европа въ отдавна и не отдавна минало време. Обаче, днесъ не остава никакво съмнѣние, че мотивитѣ на всички тѣхни бунтове сѫ политически. Фактътъ, че русскитѣ крепости и сибирскитѣ пустини и галерии сѫ пълни съ студенти и студентки е достатъченъ, за да ни увѣри въ политическата роля на студенчеството въ Руссия. Но напоследъкъ, по поводъ студенческитѣ бунтове въ Москва, миналата година, само-то правителство дойде публично да признае, чрезъ едно „правителствено съобщение“, което намираме печатано въ сп. „Міръ Божій“ (№ 1-й, 1897 год.), че студенческитѣ безпорядъци сѫ имали политически мотиви.

Въ дълбочината на всички студенческитѣ бунтове сѫ лежали и лежатъ политически мотиви, коренътъ на които можемъ да намѣримъ въ даденитѣ социални отношения. Студенческото недоволство винаги произтича отъ недоволството на средата, въ която то се върти, живѣе, се движи. Ако последното манифестира въ видъ на студенчески бунтове, то е твърдѣ естественно. Студентитѣ ставатъ такива въ оная възрасть, когато човѣкъ, като гражданинъ,

бива естествено по-възприемчивъ, по впечатлителенъ и даже по-идеаленъ (разбира се, не всички студенти биватъ такива, има и преждевременно остарѣли млади между тѣхъ). Когато студентитѣ постоянно слушатъ въ кѫщи отъ бащитѣ си, братията си и роднини за беззаконията и произволитѣ на властвующитѣ; когато на улицата виждатъ, какъ грубата сила преследва, запира, убива неговитѣ близки; когато възмущението на обществото, къмъ което принадлежатъ, на всѣкѫдѣ прониква и даже въ адуаториитѣ; когато самата наука, при всичкитѣ груби полицейски стѣснения, имъ говори за принципитѣ на свободата; когато студенчеството испитва всички тия въздѣйствия на средата, въ която живѣе, — тогава нищо неестественно нѣма въ туй, че тѣ сѫ първитѣ граждани, които подигатъ знамето на бунта. Но така сѫщо е естественно и туй, че господствующия режимъ се нахвърля на студенческитѣ бунтове съ всичката си груба сила. Следъ всѣко студенческо в ъ л н е н и е идатъ още по-строги закони и регламенти спрямо студентитѣ. И не само спрямо тѣхъ, но и спрямо университетитѣ, спрямо управлението имъ, спрямо самата наука. Но всички тия строгости и стѣснения съставляватъ нови поводи къмъ нови сблъсквания и къмъ увеличението на недоволството въ обществото. Захващатъ се разсѫждения върху студенческитѣ вълнения и причинитѣ имъ, върху нуждата отъ реформи въ университетитѣ и преподаванието въ тѣхъ. По такъвъ начинъ изниква с т у д е н ч е с к и я в ъ п р о с ъ.

Студенческия въпросъ у насъ е ново явление. Мѣшанието на нашето студенчество въ нашия обществен и политически животъ се захваща отъ събитията следъ съединението насамъ. Най-силно се прояви то прѣзъ Стамболовото управление и напоследъкъ по поводъ на изборитѣ отъ 17 Ноемврий м. г. насамъ съ неговитѣ писменни протести. Тука ний разбираме мѣшанието въ „политиката“ на нашитѣ студенти, които следватъ въ странство. Очевидно е, че тѣхното мѣшание не е прѣко, е мѣшание отдалечъ. При всичко че тѣхното мѣшание въ общественнитѣ и политически работи съставлява една страна на студенческия въпросъ, по въ сѫщность до отварянието на Вишето Училище у насъ вѫтрѣ той не сѫществуваше. Така що, студенческий въпросъ, въ пълната смисълъ на думата, се явява у насъ съ отварянието на Вишето Училище. То се отвори въ времето на една тирания, която бѣше готова да задуши най-малкото проявление на свободенъ духъ и на критика. Още въ първитѣ години отъ отварянието му се захващатъ студенческитѣ „истории“ и вълнения. Студентитѣ отъ Вишето Училище, естественно, не можеха да съчувствуватъ на тиранията, на произвола, на беззаконията и на разграбванието държавното съкровище. Тѣ наоколо си виждаха само грубо погазвание на всички граждански права, малтретирание и събличание на бащи, братия и роднини, отсѫтствието на всѣка гаранция за честьта, живота и имота на своитѣ близки, на гражданитѣ, на народа; тѣ отвсѣкадѣ бѣха обиколени отъ недоволството на цѣлия народъ, отъ ужасътъ и възмущението на цѣлото общество, съ исключение на облагодѣтелствува-

нитѣ и облагодѣтелствуемитѣ отъ тиранията. Студентитѣ захващатъ да се вълнуватъ, да протестиратъ, да не криятъ своето възмущение; тѣ явно поддържатъ борбата на народа противъ режима. Но последния не се забави да се нахвърли върху студенчеството. Най-добрата часть на студенчеството бѣше хвърлена въ казармитѣ, въ затворитѣ, бѣше изстѣзявана, пребита, избита. Управлението на Вишето Училище бѣше въ ржцѣтѣ на правителството, главно на Стамболова. Последния състави единъ „академический съвѣтъ“ отъ „професcори“, които се въодушевляваха не толкова отъ науката, която тѣ въ твърдѣ съмнителни размѣри сж усвоили, и отъ нейнитѣ принципи, отъ които тѣ никога не сж се прониквали, а отъ праздно щестлавие и главно отъ материални изгоди. Стамболовъ субсидираше тоя „съвѣтъ“ подъ името на дружество „Общи трудъ“, и то бѣше слѣпо негово орждие. Всѣкой гнусенъ режимъ винаги ще намира и достойни за себе си поддържници. Разбира се, че „академический съвѣтъ“ нито веднъжъ не подигна гласа си въ защита на студенчеството. При всичко туй, духътъ на студенчеството не можиха да убиятъ. На 18-й май 1894 г. студентитѣ съ софийскитѣ работници първи излѣзоха противъ шайката на Стамболовия режимъ и манифестираха неговото падание. Всички противници на последния ржкоплескаха на студентитѣ. Следъ 1 май студенчеството взема участие въ редъ политически манифестации, каквито бѣха отиванията въ Сърбия и срѣщанието на сърбитѣ въ София. Подъ влиянието на растящитѣ беззакония, произволи, тъпчанието на гражданскитѣ права и т. н. студентитѣ свикватъ единъ митингъ, правятъ вечеринки, въ които критикуватъ положението; дойде убиванието на Алеко Константиновъ и студентитѣ правятъ нова манифестация противъ режима, който създава политическитѣ убийства. Тука вече изниква въ пълната си сила с т у д е н ч е с к и я в ъ п р о с ъ.

Следъ 18-й май съ „законъ за Вишето Училище въ София“ отъ 1894 год., декемврий мѣсецъ, и съ „Правилникъ“ за сжщото училище отъ 1896 г., октомврий мѣсецъ, се измѣнява управлението на Вишето Училище; дава му се единъ видъ университетско корпоративно управление, основано на изборната система. И законътъ и правилникътъ признаватъ управлението на Вишето Училище за самостоятелно. Споредъ чл. чл. 5 и 6 на закона то се управлява отъ академическия съвѣтъ. Споредъ § 3 отъ правилникътъ „всички общи въпроси по управлението на училището, учението въ него и дисциплината“ се рѣшаватъ отъ академическия съвѣтъ. Но по отношение къмъ студентитѣ, правилникътъ не имъ признава никакви права. Студентитѣ сж поставени подъ произвола на академическия съвѣтъ. Правилникътъ (§ 117) лишава студентитѣ отъ правото да съставляватъ корпорация, когато една корпорация съ извѣстни права и кржгъ на самодѣятелность: съ свой д р у г а р с к и с ж д ъ, съ право на гласъ въ всички въпроси, касающи се до студенчеството, би имало високо въспитателно значение. Всички въ единъ гласъ твърдятъ, че студенчеството е „златната надежда на отечеството“; всички го наричатъ „златна мла-

дежъ" и др. т. Обаче, защо на тая „златна надежда на отечеството" се отнема правото да се упражнява още въ университета на самоуправление, да се учи на обществена инициатива, на независимость? Освенъ туй, има параграфи въ правилника, които сѫ съвършенно двусмисленни. Така, § 120 признава студентитѣ вънъ отъ училището за граждани, но никога тѣ не смѣятъ да вършатъ като граждани постѫпки „подъ името и подъ щита на студентското си звание" и, при туй, задължава студентитѣ да не забравятъ своята принадлежность къмъ училището и да пазятъ достоинството му и вънъ отъ него тъй, както и вѫтрѣ въ самото училище. Тоя параграфъ е толкосъ двусмисленъ, че въ рѫцѣтѣ на едно реакционно правителство и на единъ безсъвѣстенъ академически съвѣтъ, той винаги ще служи за основание да се преследва студенчеството, за източникъ на сблъсквания между естественнитѣ и законни стремления на последното и беззаконнитѣ и насилнически желания на правителството и за „недоразумѣнията" между студенчеството и академическия съвѣтъ, задъ който винаги стои правителството. Правилникътъ въ § 120 признава студентитѣ за граждани; следов., студентитѣ като граждани иматъ право да се ползуватъ отъ всички права, дадени отъ законитѣ на страната на всѣки гражданинъ. Но по-надолѣ сѫщия параграфъ свързва гражданството на студентитѣ съ тѣхната „принадлежность къмъ Вишето Училище" и съ неговото „достоинство". Безъ да говоримъ за това, че Вишето Училище е било, е сега и ще бѫде, навѣрно, още дълго време орѫдие на правителствата и на академическитѣ съвѣти, и, следов., „достоинството" му съмнително, унизявано, накърнявано, оцапвано; но съдържащитѣ се въ § 120 опредѣления длъжноститѣ на студентитѣ, като граждани, къмъ Вишето Училище и неговото достоинство сѫ толкосъ неопредѣлени, еластични, двусмисленни, че тѣ могатъ да се тълкуватъ по желанието, по „вѫтрѣшното убеждение", споредъ скрититѣ планове на всѣко едно правителство и на всѣки единъ академически съвѣтъ. Съ малко думи, въ § 120 на правилника се намира ключътъ на студенческия въпросъ.

Предъ насъ лежи прекрасно, спокойно и документално написаната отъ студентитѣ на нашето Више Училище книжка подъ названието — „Къмъ историята на Вишето училище", излѣзла отъ печатъ прѣзъ юний т. г. Отъ тая книжка може да се види, какъ еластично и какъ безсъвѣстно може едно министерство и единъ неговъ „академически съвѣтъ" да тълкуватъ § 120 отъ правилника. Сѫщностьта на работата се състои въ следующето. Както видѣхме по-горѣ, студенчеството следъ 18-й май 1894 год., до 12-й май 1897 год. взима участие въ редъ политически манифестации, за които никакви преследвания не претърпѣ. Напротивъ, въ нѣкои отъ тѣхъ то се насърдчава отъ „академическия съвѣтъ"; следов., и отъ министерството на просвѣщението. Очевидно е, че тия манифестации бѣха приятни за правителството; следов., и за „академическия съ-

вѣтъ". Но отъ 3-й мартъ студенчеството захваща редъ манифестации, неприятни вече за последнитѣ. На 3-й мартъ то даде литературно-музикална вечеринка съ программа, не приятна за правителството. Академическия съвѣтъ, както се вижда отъ документитѣ, печатани въ спомѣната книжката, първо време не е ималъ намѣрение да счита тая вечеринка за грѣхъ на студенчеството. Но на 15 априлий последното свиква вече „политически" митингъ за обсѫждание положението въ Македония и Одринско. Тоя митингъ бѣше вече голѣма неприятность за правителството, и академическия съвѣтъ тука вече се залавя за правилника и главно за § 120. Въ распореждението на академическия съвѣтъ отъ 5-й май 1897 год., съ което се прави напомнюване на студентитѣ, а нѣкои се наказватъ съ „укоръ усиленъ съ заплаха, че при друго най-малко нарушение ще дойде безусловно отстранение отъ училището", издадено 20 деня следъ митинга (защо ли тъй късно!), четемъ следующето: „Съ постѫпката да се свика отъ името на студентитѣ на Висшето училище политически митингъ е нарушенъ цѣлия § 120 отъ правилника на Висшето училище" (гл. „Къмъ историята на Висшето училище", стр. 32). „Нарушението", разбира се, се състои въ туй, че студентитѣ „подъ името и подъ щита на студентското звание", т. е. просто казано, че тѣ свикали митинга съ възвание подписано „отъ студентитѣ въ Висшето училище". Но сѫщитѣ студенти „подъ името и подъ щита на студентското звание" сѫ участвували въ политическитѣ манифестации въ Сърбия и въ София съ сърбитѣ; „подъ името и подъ щита на студентското звание" тѣ сѫ давали политически телеграмми до сърбскитѣ и гръцкитѣ студенти. Обаче тия последнитѣ „нарушения" академическия съвѣтъ не само не ги преследва, но, напротивъ, ги насърдчаваше. Очевидно е, че правителството и академическия съвѣтъ за едни случаи едно тълкувание даватъ на § 120, а за други —противоположното. Политически постѫпки на студенчеството, благоприятни за властвующитѣ, тѣ допущатъ „подъ името и подъ щита на студентското звание", а за политически постѫпки „подъ името и подъ щита на студентското звание", неприятни за властвующитѣ, министерството и академическия съвѣтъ преследватъ и наказватъ студенчеството. Достойно за забелѣзвание поведение на едно министерство на просвѣщението и особенно на единъ „академически съвѣтъ". Изобщо § 120 има тенденцията да направи отъ студенчеството орѫдие на властьта, а ако последнята не може това да постигне, то, въ силата на своеобразното тълкувание на параграфа, да отнеме гражданскитѣ права на студенчеството.

Ний не знаемъ, да-ли има нѣкадѣ по-недостолѣпни отношения на единъ „академически съвѣтъ" къмъ студенчеството, отъ ония на „академич. съвѣтъ" при нашето Више Училище отъ 15-й априлий насамъ. Следъ тая дата последния, подобно на вълкътъ въ Криловата басня—„Вълкъ и агне", — се залови да дири мними нарушения на правилника отъ студентитѣ. Следъ два мѣсеца „ака-

демическия съвѣтъ“ напомнюва на студентитѣ за мнимото нарушение на правилника отъ тѣхъ за това, че не поискали одобрението му на программата за литературно-музикалната вечеринка, когато на туй никой § на правилника не задължава студентитѣ. Но още по-недостолѣпно се явява поведението на съвѣта спрямо студентскитѣ манифестации противъ политическото разбойничество у насъ — плодъ на беззаконията и произволитѣ на властвующитѣ — на което падна жертва българския литераторъ А. Константиновъ. На 12 май студентитѣ въ едно събрание вънъ отъ училището решаватъ да си наложатъ тридневенъ трауръ, и, да помолятъ „и г-да профессоритѣ“ да вематъ участие въ тоя трауръ. Но „г-да профессоритѣ“ погледнаха на тая постжпка на студентитѣ, като на най тѣжко нарушение на правилника, и на молбата на студентитѣ (а не на „предложението“, както академическия съвѣтъ изопачава думитѣ на студентитѣ) да вематъ участие въ траура за Алеко Константиновъ „г-да профессоритѣ“ отговориха имъ съ временно затваряние на училището и съ исключвание на 10 души студенти. Ний не можемъ да не признаемъ, че студентитѣ съ решението си да държатъ тридневенъ трауръ и съ настояванието си въ решението, сж направили едно формално нарушение на правилника. Но това нарушение е толкосъ незначително и при туй е направено при такива исключителни обстоятелства и уважителни причини, щото единъ академически съвѣтъ, който колко-годѣ цѣни своето достоинство и достолѣпието на училището, нѣмаше никога да отиде тъй далечъ, както това направи нашия „академически съвѣтъ“. Прочее, очевидно е, че въпросътъ не е за нарушенията на правилника, а въ чисто политическия характеръ на студенческитѣ вълнения презъ 12, 13, 14 и 15 май, както и по-рано. Нито запазванието „авторитетътъ“ на управлението нито „престижътъ“ на училището сж ржководили „академическия съвѣтъ“ при Вишето Училище въ отношенията му към студентитѣ, а „авторитетътъ“ и „престижътъ“ на властвующитѣ, които стоятъ задъ гърба му.

Така щото, студенческия въпросъ е преди всичко единъ политически въпросъ. На всѣкадѣ, гдѣто се явява студенческий въпросъ, явява се вследствие политически мотиви, които се криятъ подъ формата на авторитета и престижа на училищнитѣ наредби, въ видъ на несъотвѣтствие на студенческото поведение съ тѣхното звание и т. н. Ето защо на всѣкадѣ, гдѣто сжществува студенческия въпросъ, въ журналистиката той се свежда къмъ въпроса: трѣбва ли студенчеството да се занимава съ политика, да се мѣша въ обществениитѣ и политически работи на страната? Така е туренъ въпросътъ и въ нашата журналистика.

Два български журнала дадоха отговоръ на тоя въпросъ, а именно сп. „Мисъль“ и в. „Знаме“. Въ кн. I отъ т. г. сп. „Мисъль“ посвѣщава една статия отъ г. Д-ръ Кръстева подъ названието: „Българската университетска младежь и нейнитѣ социални задачи“,

При всичко, че тая статия представлява редъ противоречия, и всички социални задачи на студенчеството се свеждатъ къмъ една программа, която съставлява ежедневнитѣ взаимни обвинения на буржуазнитѣ партии, но на въпроса отговаря на стр. 15 така: „Ако ли политика наричаме не това гибелно и несвѣстно партизанство, а критическо следенье на всичко що се върши, живо интересуванье отъ държавния животъ на страната и въобще отъ всички явления, касающи се до общитѣ интереси на народа, тогава отговорътъ трѣбва да бѫде само положителенъ: българската университетска младежь е длъжна да се занимава съ политика“. Сѫщото казва и в. „Знаме“, въ уводната си статия отъ 12-й Мартъ т. г.: „Значи, ония отъ студентитѣ, които притежаватъ изискуемата отъ законътъ възрасть, иматъ не само право, но и обязаность, не само да се интересиратъ съ общественнитѣ работи, а и да се мѣсятъ и въ политическитѣ борби“. Но като признаватъ, че студенчеството трѣбва, е длъжно да се мѣша въ политическитѣ борби и да се занимава съ политика, авторитѣ на цитиранитѣ статии, както и всички буржуазни журналисти и даже учени, не признаватъ, че студенчеството трѣба да се явява въ „политическитѣ борби“, въ политиката съ свои идеали, съ свои убѣждения и „съ широки программи“. Защо? — Защото просто тѣ сѫ студенти, т. е. граждани, които още се развиватъ, се учатъ, които, следов., се измѣняватъ въ убеждения, нѣматъ такъвъ зрѣлъ и солиденъ умъ, какъвто иматъ, напр., авторитѣ на помѣнатитѣ статии. Но въ такъвъ случай е но отъ двѣтѣ е вѣрно: или студентитѣ не трѣбва да се бъркатъ въ политиката, или трѣбва. А ако трѣбва, пакъ и се задължаватъ да се бъркатъ въ политиката, тогава, каква ще бѫде тѣхната политика безъ свои убеждения, безъ свое вѣрую, безъ „широки программи“, т. е. безъ всѣкакво съзнавание, какво трѣбва да защищаватъ. Както видѣхме, споредъ мнѣнието на цитиранитѣ автори, студентитѣ и трѣбва и даже сѫ длъжни да се занимаватъ съ общественнитѣ и политическитѣ въпроси на страната. Какво излиза тогава? Като разсѫждаваме логически, излиза, че студенчеството трѣбва да бѫде една безсъзнателна тълпа, която да тича подиръ всѣкого, който може да я залъже, да я завлече. Другъ смисълъ не могатъ да иматъ исканията, щото студентитѣ да се бъркатъ въ общественнитѣ и политически работи и въ сѫщото време да нѣматъ свои убеждения, свое гледище, да не се отдаватъ „всецѣло на една доктрина“, безъ „широки программи“. Разбира се, че нито г. Д-ръ Кръстевъ, нито органътъ на г. Каравелова, т. е. на „демократическата партия“, сѫ искали да дойдатъ въ своитѣ наставления къмъ „университетската младежь“ до такива абсурди. Тѣ съвсѣмъ друго искатъ да кажатъ на нашето студенчество, но не се решаватъ да му кажатъ направо, открито. Всичката работа е тамъ, че нашето студенчество въ по-голѣмата си часть има малко или много социално-демократическа тенденция. Ето това именно положително не се харесва на буржуазнитѣ идеолози. Подъ наставленията на г. Д-ръ Кръстева и на г. Каравелова къмъ студенчество-

то: „Студентътъ не трѣбва да бърза да рѣшава, кое е послѣдната истина и кое той трѣбва да подържа като свое, противъ всички противни утвърждения", не трѣбва „прибързано да става партизанинъ, да се отдава всецѣло на една доктрина", не трѣбва „да защищава свои убеждения" и т. н. (гл. стр. 17); студенчеството не трѣбва да бѫде „притежатель на абсолютната истина, извлечена отъ нѣкоя брошура отъ съмнителенъ характеръ", то трѣбва да знае, че „величието на единъ народъ" и неговия успѣхъ зависи „отъ обилието на хора, които иматъ достатъчно зрѣлъ умъ да съображаватъ срѣдствата съ цѣльта", а не въ „широкитѣ програми" и „въ широковѣщателнитѣ рѣчи и программи" (в. „Знаме", 10 Мартъ, стр. 2); подъ тия бащински наставления се крие неудоволствието на нашитѣ буржуазни идеолози отъ тоя фактъ, че нашето студенчество се занимава съ социално-демократическитѣ доктрини на нашето време, се старае да усвои социално-демократически убеждения и се увлича отъ социално-демократическитѣ идеали. Тѣ искатъ, очевидно, щото убежденията и идеалитѣ на нашето студенчество да не се простиратъ по-нататъкъ отъ буржуазнитѣ идеали за свободата, за правото и за „величието на народа". Тамъ е всичката работа.

Прочее, въпросътъ: трѣбва ли и длъжно ли е студенчеството да се мѣша въ „политиката", е неправиленъ. Такъвъ въпросъ не може да се туря. Ний още въ началото на статията видѣхме, че студенчеството не може да не се мѣша въ политическитѣ борби; че при извѣстни моменти отъ историческото развитие на народитѣ и при извѣстни социални условия неговото мѣшание е неизбѣжно и съвършенно естественно, безъ всѣкакви подклаждания и възвания къмъ него. Подиганието на въпроси, какъвто е разгледвания, е възможно само при оня начинъ на мислението, който господствува у буржуазнитѣ журналисти и който при разгледванието на явленията пренебрегава синтетическата свръзка между причината и следствието. Вследствие на това студенчеството се взима като самостоятеленъ дѣятель, отъ който едва-ли не зависи прогресса на народитѣ, и който въ всички исторически моменти и при всѣкакви социални условия играе една и сѫща историческа роля. Дѣйствителностьта ни показва, че тоя взглядъ е съвършено погрѣшенъ. Преди всичко, стремленията, духътъ, идеитѣ, отъ които се въодушевлява студенчеството въ извѣстенъ периодъ отъ време, биватъ такива, каквито имъ дава средата, въ която то се е въспитавало, подъ влиянието на която се развива и живѣе. Съ други думи, студенчеството живѣе съ идеалитѣ на оная класса, отъ средата на която то произлиза. Днесъ най-голѣмата часть на студенчеството въ другитѣ страни произлиза отъ буржуазната класса. И ако студенчеството бѣше революционно, когато последнята подигаше знамето на революцията, на прогресса, днесъ то живѣе само съ буржуазния идеалъ да се намѣсти по-удобно на богатата трапеза на буржуазното царство и да се бори противъ прогресса, противъ революцията. Такава е историческата роля на студенче-

ството днесъ въ цивилизования свѣтъ, и очевидно е, че то не отива по-надалече отъ осѫщественнитѣ буржуазни идеали и принципи. Нѣма съмнѣние, че и отъ средата на буржуазното студенчество се явяватъ личности, които се отказватъ отъ идеалитѣ и принципитѣ на своитѣ баци и се присъединяватъ къмъ демокрацията. Но тѣ сѫ единици. Числото на тия единици, наистина, се увеличава съ увеличението противоречията въ буржуазното общество, но болшинството отъ студенчеството все ще си остане таквосъ, каквото е днесъ.

У насъ въ България за сега работата стои малко по-другояче, разбира се. Най-голѣмата часть отъ студенчеството се състои отъ синове на дребно-буржуазната класса, която все повече пропада материално, и отъ синове на бѣдната класса. Въ Вишето Училище за сега следватъ много студенти, които произлизатъ отъ тия класси. Вследствие на това нашето студенчество днесъ се явява малко или много проникнато отъ демократический и социало-демократический духъ. Но съ развитието на капитализма у насъ, съ порастванието на бѣдностьта и съ преобръщанието Вишето Училище въ пъленъ университетъ, ще се измѣни, вѣроятно, и съставътъ на студенчеството; след. ще се измѣни и духътъ. Но додѣто сѫществува тоя съставъ на студенчеството, до тогава ще се запази и днешния духъ въ него. Естественно, то малко или много ще се въодушевлява отъ стремленията и идеалитѣ, почерпнати отъ доктринитѣ, които сѫ отражение на стремленията и идеалитѣ на класситѣ, отъ които произлиза студенчеството. До дѣто нашето студенчество остане проникнато отъ духа на тия доктрини, до тогава то, неизбѣжно ще се мѣша въ „политиката“ и ще се бори за гражданскитѣ си права. Преследванията нѣма да убиятъ тоя духъ въ него. Нѣма съмнѣние, че студенчеството въ своята борба ще бѫде не веднъжъ порозявано и побѣдявано. Но всѣка побѣда надъ него ще си остане за побѣдителитѣ само една жалка побѣда, която нѣма да разрѣши с т у д е н ч е с к и я в ъ п р о с ъ. Той ще сѫществува и испъква на сцената, до дѣто дойде времето на естественното му разрѣшение.

Д. Б.

Политически прегледъ.

Принципътъ на нашата държавна уредба. — Органитѣ на самоуправлението. — Днешното имъ състояние и причинитѣ.— Изборитѣ за окрѫжнитѣ съвѣти тази година и нашитѣ партии. —Оттеглюванието на г. Ив. Ев. Гешевъ и измѣненията въ министерстото.

Въ основата на нашата държавна уредба лежи принципътъ на самоупривлението. Чрезъ общо гласоподавание отъ

мжжската половина на нашия народъ се избира законодателно тѣло, отъ което трѣбва да излизатъ законитѣ и правителството. Чрезъ такова сжщо гласоподавание се избиратъ другитѣ органи на самоуправлението: окржжнитѣ, градскитѣ и селскитѣ съвѣти, които управляватъ финансово-ступанственнитѣ работи на окржзитѣ, на градскитѣ и селски общини. Въ сжщность самоуправлението не се състои само въ правото на гражданитѣ да избиратъ чрезъ общо гласоподавание управители на своитѣ общо-държавни и мѣстни работи. Сжщностьта на принципа се състои и въ самостоятелностьта на органитѣ на самоуправлението. Безъ да се простираме много, за което и мѣстото не ни позволява, ще обяснимъ мисъльта си съ примѣри. Единъ окржженъ, градски или селски съвѣтъ може да приеме решения много полезни за населението, което ги е избрало. Обаче, ако неговитѣ решения не могатъ да иматъ законна сила безъ подтвърждението отъ министерството или окржжний управитель, тогава органътъ на самоуправлението не може да осжществи своитѣ решения. Очевидно е, че при такъвъ случай самоуправлението на гражданитѣ не е пълно, а ограничено отъ волята на другиго. Въ таково зависимо положение се намира и самоуправлението на нашата страна. Нашето самоуправление е едно жалко копие отъ классово-буржуазното съвременно управление и особенно отъ французското. На самоуправлението у насъ можемъ да видимъ единъ примѣръ, какъ най-добрия принципъ, приспособяванъ къмъ интереситѣ на една класса, може да се обърне въ орждие за угнетяване на другитѣ класси.

Органитѣ на самоуправлението у насъ — Народното Събрание, окржжнитѣ, градскитѣ и селскитѣ съвѣти — сж днесъ органи не само на политическото господство на експлоататорската класса, но и на нейното обогатяване чрезъ простъ грабежъ. Въ това днесъ не може да има никакво съмнѣние. Факти отъ най-официаленъ източникъ потвърдяватъ това по най-несъмненъ начинъ. Тия факти ни дава главния секретарь въ министерството на вжтрѣшнитѣ работи, г. Тома Василевъ. Въ кн. XI на сп. „Списание на Българското Икономическо Дружество“, год. I, той публикува статия: „Дълговетѣ на окржжията и общинитѣ въ България“, която е твърдѣ поучителна. Отъ тази статия виждаме, че буквално, може да се каже, всички окржжни съвѣти и кметства отъ 1887 год. насамъ съ трѣскава е-

нергия се стремятъ къмъ предприеманието на „голѣми работи“ и да правятъ „тѣжки заеми“. Разбира се, по-голѣмитѣ предприятия изискватъ много пари готови; следов., изискватъ голѣми заеми. Туко-речи всички окрѫжни съвѣти и кметства строятъ казарми, болници, шосета, водопроводи, мостове, черкви, училища и т. п., които струватъ неимовѣрно голѣми сумми. „Нѣколко миллиона“ лева струвало построяванието само на казарми въ Плѣвенъ, Търново, Ломъ, Вратца, Сивлиево и др. още нѣколко градове. За едно шосе отъ 30—35 килом. (Добричъ-Балчикъ) Варнен. окр. съвѣтъ е израсходвалъ 500,000 лева! Само за постройката на Ловченската окрѫжна болница окрѫж. съвѣтъ е израсходвалъ 400,000 лева, и т. н. Очевидно е, че голѣма часть отъ тия неимовѣрни сумми сѫ отишле по джебоветѣ на окрѫжнитѣ и общински съвѣтници, на тѣхнитѣ съдружници и приятели. Прѣзъ 1890 год., споредъ г. Васильевъ, Бургазското кметство сключило отъ българската Народна Банка 100000 лева заемъ за докарвание вода. Но бургазчени и до сега нѣматъ вода. А кѫдѣ сѫ се дѣнали тия 100,000 лева само богътъ на крадцитѣ знае. Пловдивското общинско управление прѣзъ кметуванието на такива кметове, като днешния дипломатически агентъ на България въ Парижъ, Ив. С. Гешевъ, е направилъ единъ дългъ отъ 1.895.685 лева, който за 10 години порасналъ до 3.180.853 лева, когато за погашението му всѣка година се предвиждатъ въ бюджета му сумми, както и за исплащанието на лихвитѣ му. Очевидно, тия сумми не сѫ отивали по назначението си, а по джебоветѣ на голѣмитѣ пловдивски патриоти. Значи, не туко-тъй общото мнѣние обвинява въ солидни кражби И. С. Гешевъ, както и неговитѣ предшественници и замѣстници. За забелѣзвание е, при туй, фактътъ, че отъ 1-й май мин. година до 1-й февруарий тази година сѫ разрешени съ княжески укази на различни окрѫжни и градски съвѣти заеми за една сумма отъ 4,754,913 лева. Друго средство за обогатяванието на окрѫжнитѣ и кметскитѣ съвѣтници е увеличението на платитѣ си. Миналата година въ сп. „Дѣло“ ний показахме, че първо дѣло на Варненския Окрѫженъ съвѣтъ бѣше да увеличи платитѣ на членоветѣ отъ коммиссията си. Сѫщото стремление констатира и г. Васильевъ и у другитѣ окрѫжн. и общински съвѣти, особенно у Софийскитѣ и Пловдивскитѣ градски съвѣтници. Софийскиятъ градски съвѣтъ увеличи бюджетътъ на личния съставъ за т. г. на 508.440

лева отъ 367.050 лева въ 1896 год.*) Отъ друга страна, известно е, че окръжнитѣ съвѣти и кметствата отъ съединението насамъ се преобърнаха въ единъ видъ избирателни комитети, които се стараятъ съ всички средства да прокарватъ въ народното събрание своитѣ членове, предприемачитѣ и всички препоръчани оръдия на правителствата. Ако вземемъ да проследимъ съставътъ на нашето народно представителство отъ 10 години насамъ, ще видимъ, че то винаги се е състояло въ голѣмата си часть отъ бивши и сѫщи кметове или помощници кметове, отъ членове на окръжнитѣ съвѣти и плюсъ отъ предприемачи тайни и явни, особенно при днешното, при Стоиловото управление.

И тъй фактитѣ, несъмнѣннитѣ факти ни показватъ, че органитѣ на нашето самоуправление днесъ сѫ учреждения, които служатъ за обогатяванието на експлоататорската класса чрезъ явно ограбвание на държавното съкровище и събличание на работното население. При всичко туй, обаче, самоуправлението, и при тоя осакатенъ видъ, макаръ днесъ то и да се явява средство за експлоатация на массата, е отъ висока стойность за насъ. То може да се преобърне отъ средство за ек-

---

*). Относително дълговетѣ на селскитѣ общини г. Васильевъ не ни дава сведения. Но той констатира фактътъ, че и селскитѣ общини правятъ заеми съ голѣми проценти. Ако сѫдимъ отъ дѣлата възбудени срѣщу кметове и помощници кметове прѣзъ 1896 (повече отъ 900) за злоупотребления въ службата, между които навѣрно болшинството сѫ селски, то очевидно, че и тамъ кражбитѣ сѫ така сѫщо голѣми. Въ редакцията ни постѫпи едно окрѫжно до селскитѣ кметове на Пловдивската околия отъ и. д. окол. началникъ въ Пловдивъ, г. А. В. Изворовъ, придружено съ статистическа таблица за финансовото положенение на всѣка селска община въ околията му за периода отъ 1891—1896 год. Статистическата таблица е съставена съ всички подробни указания, какъ да се испълни. Отъ окрѫжното и отъ бележкитѣ въ таблицата се вижда, че цельта на Пловдивския околийски началникъ е да се приведатъ въ извѣстность дълговетѣ, точнитѣ приходи и расходи на селскитѣ общински управления въ повѣренната му околия. Би било много интересно, наистина, ако по такъвъ начинъ, се приведѣха въ извѣстность дълговетѣ на нашитѣ селски общини. Инициативата на г. Изворова е много прекрасна; но само отъ събранитѣ отъ него сведения по тоя въпросъ не ще може да се направятъ нужнитѣ заключения. Такова едно изучвание трѣбва да бѫде общо за всички селски общини.

сплоатация, въ източникъ на материалното народно подобрѣние и на школа за общественното и политическо възпитание на массата. Но нито една отъ нашитѣ буржуазни партии не е въ състояние да направи това. Само партията на классово-съзнателния народъ може да реформира, да преобрази днешното самоуправление въ източникъ на правото, свободата и на материалното му подобрение.

Почти общо мнѣние е, че деморализацията въ органитѣ на нашето самоуправление била въведена отъ едно лице, отъ Стамболова. На това мнѣние сѫ всички негови противници. Обаче, това тѣхно мнѣние само възвишава тѣхния противникъ. И наистина да приписвашъ на една отдѣлна личность такава неестественна сила, щото да преобразява цѣло едно общество, това е, разбира се, голѣма и незаслужвана честь на тая личность. Но очевидно е, че това мнѣние е погрѣшно. Дѣйствително, „деморализацията“ се захваща отъ 1887 год. (по-вѣрно е да се счита отъ 1886 год.), но тава показва само, че за Стамболовския режимъ почвата е била готова, че стремленцята въ обществото, на които Стамболовъ само даде потикъ, тласъкъ, ако щете насърдчение, сѫ сѫществували вече при неговото появление на чело на управлението. Стамболовъ се яви само типиченъ изразитель, носитель, представитель на тия стремления въ българското общество. Извѣстния девизъ на неговата политика първо време — „България за себе си“—не означаваше нищо друго, освенъ България за джебоветѣ на българскитѣ експлоататори. Ако подиръ Стамболова тръгна болшинството, то причината е, че едни разбраха неговия дивизъ въ смисъль, че България ще бѫде за б ъ л г а р с к и я н а р о д ъ, когото си го представляваха едно цѣло, безъ противоположности въ интереситѣ, а други — активното болщинството въ прѣкия смисъль, че България трѣбва да служи за джебоветѣ и удоволствието му. Последнята часть отъ българския народъ дѣйствително и завзе всички държавни и обществении учреждения. Сѫщо така е твърдѣ погрѣшно и мнѣнието, което се поддържа отъ болшинството на българскитѣ граждане. Обикноғенно си мислятъ, че, ако дойде на власть, на мѣсто Ивана, Стоянъ, Драганъ или Петко може да се очаква, че „деморализацията“, която сѫществува въ органитѣ на самоуправлението, ще се премахне. Но въ дѣйствителность нищо таквосъ не може да се очаква. Отдѣлнитѣ личности никога не правятъ историята. Историята се прави, така да

кажемъ, отъ групни личности, които се явяватъ продуктъ отъ историческото развитие. Нѣма съмнѣние, че въ всѣка една отъ българскитѣ буржуазни партии ще се намѣрятъ и нѣколко личности съ добри чувства и желания, които не се въодушевляватъ отъ стремленията на групата, на която се явяватъ представители; но тия личности сѫ винаги безсилни предъ общото течение на групата. Каквито преобразования и да направятъ нашитѣ буржуазни партии въ самоуправлението, основния характеръ въ органитѣ на последното тѣ нѣма да измѣнятъ. Органитѣ и на българското самоуправление ще си останатъ средство за политическо угнетение на работното население отъ експлоататорската класса и за експлоатация на държавнитѣ и обществени средства отъ последната. За да се измѣни тоя характеръ на органитѣ на самоуправлението, трѣбва да се противопостави на експлоататорската класса другата обществена група, експлоатиранната класса, работното население; но за туй, работното население трѣбва да се направи съзнателно. А това ще рѣче да се направи, щото то съзнателно да се отнася къкъ общественнитѣ явления и да има една идея за причинитѣ на тия явления и за историческата миссия на работническата класса въ дѣлото на прогресса. Разбира се, че нашитѣ буржуазни партии нѣматъ и намѣрение да дадатъ подобно възпитание на работното население. Обаче, тѣ постоянно говорятъ за обществено и политическо възпитание на „народа“, подъ когото разбиратъ и работното население. Тѣ, освенъ дѣто подъ думата „възпитание на народа“ разбиратъ да го направятъ готовъ само да гласоподава за тѣхъ, въ сѫщность нищо не правятъ за неговото възпитание. Нито едно отъ средствата, които употрѣбляватъ партиитѣ въ другитѣ страни за тая цель ний у насъ не виждаме: нито постоянни обществено-политически събрания въ обикновено време, нито събрания предъ избори, нито възвания, нито митинги държатъ нашитѣ партии съ цель да възпитаватъ „народа“. Въ последнитѣ избори за окрѫжнитѣ съвѣти, които ни дадоха поводъ да искажемъ горнитѣ мисли, нито за една отъ нашитѣ партии не четохме и не чухме да е направила нѣкакви събрания; нито съ едно възвание не знаемъ нито една отъ тѣхъ да се е обърнала къмъ „народа“. Единичката партия, която и въ тия избори, както и всѣкога, употрѣби всички възможни за нея средства, за да направи нѣщо за съзнанието на работната масса, пакъ се явява работническата социалъ-демо-

кратическа партия. Ето защо ний съ дълбоко убеждение утвърждаваме, че отъ дѣятелностьта именно на тая партия можемъ да очакваме въ едно недалечно бѫдѫще да се внесе въ органитѣ на нашето самоупраление здравитѣ обществ. начала, началата на обществената справедливость, и на обществено-економически реформи.

Но ако оппозиционнитѣ буржуазни партии не употрѣбиха всички нужни средства прѣзъ изборитѣ на 3-й августъ, за да внесатъ едно по-голѣмо съзнание въ массата на избирателитѣ и не развиха никаква дѣятелность въ изборитѣ, то правителствената партия употрѣби всички свои любими средства, за да не би пѣйдѣ случайно да бѫдатъ избрани кандидати отъ оппозиционнитѣ партии. Какви сѫ тия средства, нашитѣ читатели ги знаятъ добрѣ. Но изобрѣтателностьта на днешното правителство въ потѫпкването на народнитѣ правдини била не исчерпаема. Къмъ извѣстнитѣ средства въ тия избори, правителството прибави още едно ново. Тъкмо предъ изборитѣ то размѣсти почти всички избирателни пунктове, така щото една голѣма часть отъ избирателитѣ или не сѫ знаяли, гдѣ именно ще става избора, или се намѣрили така далечъ отъ избирателнитѣ пунктове, че изгубили всѣкакво желание да отиватъ да гласоподаватъ, толкосъ повече, че тамъ не можеха да очакватъ друго, освенъ, може би, насилия. При такива обстоятелства, естественно е, че изборитѣ спечели „народната партия", съ исключение на едно-двѣ мѣста. Както се вижда, „народната партия" се надѣва да властвува още, ако не вѣчно, то поне още три. Само, че една не съвсѣмъ предвидена случка хвърля извѣстна сѣнка отъ съмнѣние върху нейнитѣ надежди. Оттеглюването на г. Гешева отъ министерството малко остана да не предизвика министерска криза, следствията отъ която, поне за една голѣма часть отъ „народната партия", не ще бѫдатъ твърдѣ приятни. Кризата, както се вижда, е отсрочена съ едно размѣстване на министритѣ и съ попълването на министерството съ двама нови. Туй размѣстване е толкосъ чудно, че положително не се ще на човѣкъ да вѣрва, че подобно министерство може дълго да сѫществува. Министрътъ на правосѫдието г. Тодоровъ, който едва ли нѣкога е мислилъ, какво е нѣщо финансово управление, финансови системи и т. н., става министръ на финансситѣ. Министрътъ на Просвѣщението г. Величковъ, който нѣма никакво понятие за търговия,

индустрия, земледѣлие и т. н. става министръ на търговията и земледѣлието. Но най-любопитно е, че г. Вазовъ става министръ на народното просвѣщение! Ний не можемъ да си представимъ г. Вазова нѣкога да е запитвалъ себе си, какво нѣщо е туй педагогия, учебно дѣло, учебни системи и пр. Обаче, той става министръ на првсвѣщението и тъкмо тогава, когато нашето учебно дѣло, особенно народнитѣ училища, сѫ нуждаятъ отъ най-сериозни реформи.

Прочее, България не за пръвь пѫть се управлява и, навѣрно, не за последенъ пѫть ще се управлява отъ такива министерства. Колкото до нашето народно просвѣщение, то всѣкога е било най-честито въ министритѣ си . . . .

КНИЖНИНА

Въпросътъ за народонаселението въ наше време, отъ Д-ръ Наумъ Райхсбергъ приватъ доцентъ на политическата економия въ Бернский университетъ. Превелъ отъ нѣмски: Д-ръ Драг. Радиновъ. Свищовъ 1897 г. цѣна 30 ст. Въпросътъ за народонаселението е въпросъ социаленъ, който занимава умоветѣ на мислящия образованъ свѣтъ. Този въпросъ не е новъ; той е занимавалъ умоветѣ на държавнитѣ управници отъ най старо време. Но отъ сто години насамъ, съ нахлуванието на революционнитѣ идеи и увеличението на пауперизма въ индустриялнитѣ центрове, този въпросъ зема една остра форма.

Почтенний авторъ на помѣнатата брошюра, като прави единъ кратъкъ исторически обзоръ връзъ въпроса по народонаселението, дохожда до заключение, че въ разни времена у различни народи този въпросъ се разглежда различно. Тъй напримѣръ, у древнитѣ римляни и у гърцитѣ, дѣто държавата гледа на индивидума, като на материялъ потрѣбенъ или излишенъ за държавата, распорежда се съ браковетѣ, сватосва или раздѣля брачнитѣ, споредъ своето усмотрение; дѣтоубийството е тамъ

узаконено. Въ Римъ ни поразява други фактъ: когато нравствений упадъкъ на по-богатитѣ обществении слоеве е вземалъ все по-голѣмъ размѣръ и бездѣткинството е ставало все по-общо и по общо, властьта се е виждала тогава принудена не само направо да покровителствува браковетѣ и произвеждането на дѣца по всевъзможни начини, а още, и то въ много по голѣма степень, да показва и уврежда старитѣ ергени и бездѣтнитѣ съпрузи, било въ обществено право, или въ частно отношение".

Подобенъ взглядъ на увеличение на народонаселението, отъ което зависи благоденствието на страната, се развива у физиократитѣ. По рано този взглядъ е възникналъ заедно съ меркантилизма. Както е извѣстно, меркантилната система счита благороднитѣ метали за богатство на страната: за да се примжкне повече злато и сребро трѣбватъ работни ржцѣ, споредъ меркантилната система, отъ тукъ следва, че съ увеличение на народонаселението увеличава се и богатството на една страна.

По нататъкъ г. Д-ръ Райхесбергъ посочва на факта за развитието на машинното производство, което прави не нужни работнитѣ ржцѣ и едно голѣмо множество хора сж исхвърлени на улицата безъ работа и безъ хлѣбъ. Отъ тукъ произлиза теорията на английския попъ Малтуса, че народонаселението се увеличава въ геометрическа прогресия, а богатствата на земята не съотвѣтствуватъ на таково размножение; следователно, ако продължава това размножение на хората въ такава степень, подиръ извѣстно време трѣбва да се очаква всеобщий гладъ. Малтусъ намѣри много последователи между консерваторитѣ не само въ Англия, но на вредъ, дѣто безбройни богатства сж съсредоточени въ ржцѣтѣ на една шепа хора, тлеющи въ раскошъ и развратъ. Малтусиянцитѣ проповѣдватъ въздържание на неимотнитѣ класси, най жестоко истребление на пролетарията. Всѣка помощь на държавата за сиропиталища, за приюти на престарѣлитѣ и други человѣколюбиви заведения трѣбва да се прекрати, казва христолюбивия попъ, за да се научи сиромаха, че той нѣма право да удовлетворява своитѣ страсти и похоти. За богатия малтусиянството нѣма нищо нехристиянско; нему всичко е позволено, защото има богатство; той може съ спокойна съвѣсть да прескача труповетѣ на умирающитѣ отъ гладъ работници предъ вратата му; тѣ сж излишакъ отъ народонаселението. Тази жестока теория на истребление човѣшкия родъ, основана връзъ изопачени данни, додоха да опровергаятъ Род-

бертусъ, американския политико-економистъ Жоржъ и много други. Тѣ съ грубитѣ цифри показаха очевидната нелепость на малтусовата теория. Споредъ научнитѣ изследвания на тия учени излиза, че народонаселението се увеличава въ такива размѣри, щото може да прехрани и да даде доволство и отдихъ на сто пъти по многочисленно народонаселение, ако складоветѣ не сѫ лишаваха отъ покупатели. Извѣстно е, че потрѣбителитѣ гладуватъ и ходятъ голи, а богатствата гниятъ, вследствие на неправилното распредѣление на богатството. И никакви филантропически заведения не сѫ въ сила да удовлетворятъ поне до нѣйдѣ нуждитѣ на пролетарията, дордѣто настоящия държавенъ строй се поддържа отъ богатитѣ класси.

Особно внимание заслужватъ статистическитѣ данни на преводача по увеличението на народонаселението въ разни страни и съотвѣтствующето увеличение на богатствата и сиромашията. Тия данни заслужватъ вниманието на читателитѣ ни, които искатъ да иматъ подъ рѫка най новитѣ изследвания на политическата икономия въ видъ на формули. В.

Вредата отъ нелѣкуванието на женскитѣ болѣсти. Научно популяренъ очеркъ отъ Д-ръ Ст. Г. Тончевъ. Стара-Загора 1897. У насъ, въ България, гдѣто художествената литература е тъй слабо развита; научнитѣ познания, особенно медицинскитѣ, тъй малко распространени, за нещастие може да се констатира факта, че изобилствоватъ моралистичнитѣ брошюрки на чернокапцитѣ и на калпитѣ политикани, хора деморализирани; но сериозно научнитѣ книжки, които отъ време на време се появяватъ, твърдѣ малко си пробиватъ пѫть въ массата. За причинитѣ на това печално явление тукъ ний нѣма да говоримъ, а само бихме посъвѣтвали интелигентнитѣ жени и майки, както и тия на които се е паднала благородната задача да въспитаватъ младитѣ поколѣния да прочетатъ съ внимание интересната популярна брошюрка на младия ординаторь при Ст.-Загорската държавна болница. Каква хубава инициатива, отъ страна на младия лѣкарь, да покаже на предразсѫдъцитѣ тъй дълбоко вкоренени у българската жена ! Г. Д-ръ Тончевъ испълнява единъ човѣшки и професионаленъ дългъ, като се е заелъ устно и писменно да разсѣе първобитнитѣ понятия за здравието на човѣческия орга-

низмъ и въ сѫщото време като внася научни и положителни знания въ обществото. Нека това правятъ всички съвѣстни лѣкари, нека сѫщо майкитѣ и възпитателкитѣ послушатъ гласътъ на науката, за да не отправятъ обвинения единъ денъ къмъ тѣхъ младитѣ поколѣния. За общественното здравие, днесъ е нуждна една рационална дѣятелность, която, за да бѫде полезна за обществото, трѣбва да бичува всички рани и зарази, били тѣ политически, економически или социални. А така сѫщо и за чозѣшкото здравие днесъ вече е време да се убѣдятъ всички, че само медицинската наука може да се грижи. Старанията на невѣжитѣ баби и магиосници, до което твърдѣ често се домогватъ нещастнитѣ болни жени, повече усилватъ страданията, просто защото невѣжество и наука сѫ върли неприятели. Ний сами сме имали възможность да срѣщнемъ нѣкои случаи отъ женски болѣсти причинени отъ невѣжитѣ баби въ момента на раждането. А колко други жени носятъ дълго време болѣстьта, органическа нѣкоя болѣсть въ сърдцето или въ половитѣ органи, и въ момента на беременностьта тѣ ставатъ жертва. А предварителната медицинска помощь би избавила сумма майки.

Каква пропасть на понятията между една американска жена и една българска изъ срѣдното съсловие за правата, длъжноститѣ и хигиената на слабия полъ! Съ това ний не си правимъ иллюзия, че българската жена би могла да стигне американката, понеже преди всичко трѣбва да се подобрятъ даннитѣ социални условия; но нашия съзнателенъ опитимизмъ ни кара да вѣрваме, че бѫдащето ще внесе здрави и научни познания между нашитѣ майки и жени. „Може би това бѫдѫще ще докара надъ нашия мътно-мъглявъ небосклонъ, ако не едно слънце, ако и не една луна, то поне една малка звѣздица, съ малъкъ, но постояненъ блѣсъкъ".

Затова, български майки, учителки и възпитателки, четете брошурката на г. Д-ръ Тончева.

Медикъ

Г. Плехановъ. Работническото движение въ Руссия. Прев. Г. Б. Цѣна 20 стот. Тази малка книжка е рапортътъ представенъ отъ русската социалъ-демократическата делегация на международния социалистически конгрессъ презъ 1896 год. Твърдѣ поучителни работи има въ нея за този, кой-

то е запознатъ, макаръ и бѣло, съ историята на русското революционно движение, па и за всѣки човѣкъ. Работническото движение въ Руссия е и най-новия фазисъ на революционното движение въ сѫщата страна. Революционнитѣ движения до сега, въ теоритическо отношение, представляваха малко или много утопически врѣди, а въ практическо-русскитѣ революционери, съ нѣкои малки исключения, не сѫ отивали по-далече отъ терора. И за това, единичнитѣ усилия на досегашнитѣ революционери, геройската имъ смаоотверженость и непоколебимость, не сѫ направили нищо, или почти нищо, за русския народъ. Но сега работата взима друго направление. Пролетарията, когото до сегашнитѣ революционери не сѫ поглеждали, почва да се събужда отъ дългата летаргия, подъ усилията на социалъ-демократитѣ. Той представлява вече сила, и сила мощна. Въ недрата на русския царизъмъ,на абсолютническия автократически царизъмъ, се зарaжда революция. И не революцията на терора, а тази, която ще освободи русския народъ, както отъ политическото, така и отъ економическото робство. Тя се казва социална революция. Много има да чакаме ний отъ това ново движение, защото то не само ще освободи русския народъ, но ще даде друго направление на работитѣ въ цѣла Европа.

Споредъ фактитѣ съобщени въ рапортътъ, новото движение започва неотдавна. На международния социалистически конгрессъ преди три години не е била представена нито една русска работническа организация и това е доказателство, че движението е започнало да дѣйствува съ по-голѣма сила презъ последнитѣ три години. Това движение, като се вематъ предъ видъ обстоятелствата при които се развивало, наистина е направило грамадни успѣхи. Работницитѣ отъ десеть града сѫ заявили, че се пресъединяватъ къмъ международната работническа партия, а това е важенъ и нечуванъ до сега фактъ, както се изразява конгресса въ една своя резолюция.

А и симата дѣятелность, проявена отъ работницитѣ, е знаменателна. До Май 96 год. сѫ станали нѣколко стачки въ разни клонове на промишленостьта. Распръснати сѫ били съ хиляди печатни възвания съ исканията на работницитѣ. Всѣки може да си представи страха и очудването на фабрикантитѣ и полицията при този новъ фактъ. Дири полицията авторитѣ на възванията, арестува съ стотини лица отъ така наречената „интелигенция“, като мисли тѣхъ за водители на движението, но...,

напразно! Възванията пакъ излизатъ, движението продължава. На полицейскитѣ арести и интерниранія работницитѣ отговарятъ: „съ арести и интерниранія нѣма да се задуши работническото движение: стачкитѣ и борбата нѣма да престанатъ, до като не се постигне пълното освобождение на работническата класса отъ притѣснението на капиталиститѣ.“ Повечето отъ горнитѣ стачки сж се свършили въ полза на работницитѣ.

Презъ Май 96 г. започва грандиозната стачка на работницитѣ отъ всички памукопредачници въ Петербургъ. Поводъ на стачката е едно обстоятелство, че фабрикантитѣ не сж искали да заплатятъ на работницитѣ предъ тритѣхъ коронационни дни, при всичко че работницитѣ сж били готови да работятъ Въ нѣколко дни стачката е обхванала 17 памукопредачници съ около 30—40 хиляди души работници.

Представлява си човѣкъ движението, което е произвело тази стачка въ цѣлия Петербургъ. Въ самото сърдце на руссия автократизмъ, дѣто до сега нищо свободолюбиво не е могло да шукне, съ хиляди работници сж кръстосвали улицитѣ, държали сж се публични събрания, произнасяли сж се рѣчи. . . . Това е повече отъ нечуванъ фактъ за русската държава. Даже царя, по причина на стачката, бавяше своето завръщание въ Петербургъ. Правителството въ най голѣмий разгаръ на стачката е обѣщало на работницитѣ, че исканията имъ ще бждатъ уважени, но всичко си е остало съ обѣщанието. Полицията отъ друга страна е употрѣбила всички мѣрки, присжщи на царизма за потушаванието на движението. Тя е испращала съ стотини работници въ роднитѣ имъ страни, други е затваряла, трети работници сж почнали да постжпятъ въ фабрикитѣ и стачката лека-полека съвършено заглъхнала.

Не само въ Петербургъ сж ставали тѣзи вълнения. Почти въ всички краища на голѣмата русска държава, классосъзнателнитѣ работници сж заявили своитѣ искания, поискали сж своитѣ права. А какво значение сж имали тѣзи стачки? Значението имъ е голѣмо. То е особно голѣмо за работницитѣ. Чакъ сега ще почнатъ да съзнаватъ своята сила, своята мощь, чакъ сега руския безправенъ работникъ, ще почне да съзнава, че за неговото по-нататъшно развитие е нужна политическа свобода, и че тази свобода той трѣбва да извоюва съ собственнитѣ си мощи. Но освенъ нравственото влияние, агитационото значение на стачкитѣ, тѣ иматъ и друго. Работическата солидар-

ность, непоколебимостьта имъ въ борбата, кара царското правителство да отстжпя. Четемъ напоследъкъ въ русскитѣ журнали, че е билъ потвърденъ отъ царя на 2 юний т. г. единъ законъ за нормата на работническия день. Ний не сме толкова повърхностни да мислимъ, както русскитѣ вѣстници, че този законъ е плодъ на царската хуманость и справедливость. Знаемъ ний хуманостьта и справедливостьта на царя и правителството му, за туй неможемъ да се самообольщаваме. Ясно е като бѣлъ день, че този законъ е плодъ на работническитѣ стачки и вълнения. Макаръ той напълно да не удовлетворява исканията на работницитѣ, но тука е важно да се отбелѣжи факта, че стачкитѣ сж вдъхнали страхъ на царя и правителството. Никога то не е испадало до такова положение, да пише закони по диктовката на работническитѣ искания. Ако до вчера царя и неговитѣ агенти гледаха на работницитѣ като на груба и невежествена масса, днесь сж принудени да се прекланятъ предъ тѣхнитѣ желания. Царя, всесилния и непоколебимия царь, трепери предъ силата на работницитѣ. И има защо. Работницитѣ ще станатъ неговитѣ гробари, и гробаритѣ при това на цѣлия европейски тиранизмъ. Може би, правителството при издаванието на горепомѣнатия законъ, се ржководи отъ други желания. То ще иска съ него да удовлетвори временнитѣ работнически искания и следъ това да употреби всички „мечешки“ мѣрки за потушаванието на движението. Напразно! Не ще му бжде така леко да се расправи съ тази хилядна, постоянно нарасвающа маса, така както се е расправяло до сега съ единичнитѣ революционери. Крепоститѣ и Сибиръ, не ще могатъ да одържатъ вече русския царизъмъ. Неговитѣ дни сж прочетени и заедно съ неговитѣ сж прочетени и днитѣ на цѣлата европейска реакция. Знае се, че той (царизма) е нейния гръбначъ, а щомъ работницитѣ сполучатъ да пребиятъ него, реакцията сама ще умрѣ.

Д. И. Б-евъ.

Нови книги и списания:

Ф. Ласаль, животътъ, научнитѣ трудове] и обществената му дѣятелность. Биографически очеркъ отъ В. Я. Класенъ. Съ портрета на Ласаля. Прев. отъ русски Ив. Тодоровъ. Казанлжкъ, 1897. Цѣна 1.60 л.

Наука за живота. Общедостжпна физиология на човѣка. Съставилъ Лункевичъ съ 91 рисунки въ текста. (Прѣводъ отъ русски). Премия за III год. на „Медицинска Беѣда". Видинъ 1897. Цѣна 2 лева.

Изложения за състоянието на окржжията прѣзъ 1897—97 год.: Плѣвненско, Ломско, Видинско и Хасковско.

Отчетъ за състоянието на учебното дѣло въ с. Чепеларе, Пловдив. Окржгъ, прѣзъ учебн. 1896—97 г., отъ Ст. Н. Шишковъ и. д. Директоръ на III кл. училище. Пловдивъ 1897.

Воененъ журналъ, год. X, кн. V — Септемврий. София 1897 г.

„Мисъль", литературно-обществено списание год. VII, кн. VII. София 1897.

„Медицинска Бесѣда", мѣсечно популярно-медицинско списание, год. III, кн. XI. Видинъ 1897.

„Медицински Сборникъ", списание на българскитѣ лѣкари, год. III, брой 7. София 1897.

Кратъкъ отчетъ за дѣятелностьта на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара и на нейното бюро прѣзъ 1895-96 год. Прѣдставенъ въ общото годишно събрание на Камарата на Май 1897 год. отъ прѣдсѣдателя на камарата Н. К. Абаджиевъ. Пловдивъ 1897.

До Господина Министра на Търговията и Земледѣлието. Докладъ отъ бюрото на Пловдив. търговска-индустриална камара за економическото състояние на района на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара прѣзъ 1895 и 1896 г. Пловдивъ 1897.

Статистически свѣдения за българскитѣ държавни желѣзници, прѣзъ 1896 год. отъ Министерство на Обществ. сгради, тищата и съобщенията. София 1897.

Забелѣзани печатни погрѣшки:

напечатано е на стр. 709 посл. редъ: тѣснитѣ, да се чете пѣснитѣ. Заглавието на стр. 710 „исповѣдь на едно двѣнадѣсятълѣтие", да се чете: „исповѣдь на едно двадесять-лѣтие".

ГОД. I. КН. VIII.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

Подиръ бурята

(Повѣсть изъ революционното време)

I.

— Ти намѣри пристанище въ семейния животъ.

—Азъ съмъ честита и ти ще сподѣлишъ съ менъ щастието, ще останешъ при насъ, моя желанна, моя мила катеричка! Тъй наричаше Живка приятелката си, защото прекора катерица наймного приличаше на подвижната, неуморима, жива, впечатлителна Полонска. Двѣтѣ другарки по университета седѣха една до друга на широкия миндеръ въ една голѣма стая, на която тритѣ прозорци бѣха забулени съ зелени пердета. Слабитѣ лѫчи на септемврийското слънце едвамъ проникваха въ стаята. Предъ прозорцитѣ имаше широкъ одъръ съ дълга стрѣха. Тѣ добрѣ запазваха стаята отъ лѣтнитѣ горѣщини; но есень, особно въ дъждовно време, не бѣше вѫтрѣ свѣтло. При всичко това домакината грижливо затулѣше прозорцитѣ и често се навеждаше надъ кревата, дѣто спѣше едно малко дѣтенце. То едвамъ бѣ растворило очичкитѣ си отъ двѣ недѣли време, и майката се боеше за своя първенецъ, да не повреди очитѣ му съ силна свѣтлина. Въ стаята владѣяше редъ и тишина, нѣкакъ леко се диша въ това привѣтливо жилище. Тамъ нѣма никакви украшения: единъ желѣзенъ креветъ, посланъ съ бѣло, като снѣгъ, пикейно покривало, на него три пухови възглавници. безъ тантели, противъ обичая на българкитѣ, една крѫгла масичка край миндеря, която служаше и за обѣдъ и за работа на домакинята, защото тя се боеше да излѣзе въ съсѣдната стая да обѣдва, за да не остави своята малка щерка. Единъ скринъ за дрѣхи и едно долапче съ стъклени капаци, прѣзъ които се виждаха подвързани книги, наредени прави, два виенски стола и широкия миндердъ предъ прозорцитѣ, тъй сѫщо посланъ

съ зелена дамаска, като пердетата; нищо друго нѣмаше освѣнъ пода, опънатъ съ българска черга, която се изнася всѣка заранъ да се отърся отъ прахъ.

Полонска държеше ржката на своята другарка и я гледаше съ своя дълбокъ, проницателенъ погледъ. Живка Братоева, мъничка, сухичка, млада жена изглеждаше като полско скромно цвѣтенце предъ едрата снажна Полонска, която бѣше минала вече тридесеть петь годишна възрасть, но облѣчена елегентно по парижката последня мода, бѣше на гледъ по-млада отъ другарката си; нейното цвѣтуще румено лице прилича на майска роза, чернитѣ й очи блѣстѣха нѣкакъ замислени и като да искаха съ своя огань да стопятъ това мило сжщество толкова близко на сърдцето й. Тѣ не бѣха се видѣли отъ десеть години време. Полонска всичко туй време прекара въ Парижъ съ своя синъ. Тя бѣше се предала на възпитанието на единственния си наследникъ. А Василъ Полонски бѣше богатъ наследникъ. Баща му главенъ инженеръ по хиршовата желѣзно-пжтна линия, остави на своя синъ едно наследство отъ тридесетъ хиляди турски лири въ английската банка. Полонска не даде на сина си да покътне това наследство; тя сама наследи богати родители, които скромно живѣяха въ Шуменъ, на горнята часть по ул. Ар. и пестѣха, като всички българи, за черни дни. Черни дни не додоха и тѣ мирно слѣзоха въ гроба, като всички трудолюбиви мравки въ човѣшкия мравунякъ, които никога не сж испитали нито особна радость, нито голѣми огорчения, — защото всичко отъ Бога иде, казваха тѣ; — освенъ огорчението, че дъщеря имъ Елена, по мжжа си Полонска, остави мжжа си на втората година подиръ женидбата. Подиръ тоя срамъ, еленината майка затвори още пояко пжтнитѣ врата за съсѣдкитѣ, зарови се по-дълбоко въ своята душка и не се показва на улицата, освенъ въ праздниченъ день, кога излизаше на черква. Бай Иванъ — еленина баща—нищо не измѣни въ своя животъ отъ младини. Той скиташе по нѣколко мѣсеца изъ Влашко да продава кожи и кога се завръща въ кжщи, кога пакъ отива, никой го не вижда, не чува. Той е миренъ човѣкъ, Божя кравица, както го наричаха шумненци, ни пали, ни гаси. Кога чу за постжпката на дъщеря си, той само продума: „каквато я залюляла, такава я закопала.“ Буля Иваница разбра, че това се отнася до свадбата на Елена. Тя поклати глава и рече: „туй все Коста

го направи; той да й тегли грѣха". Съ тия думи тя оми ръцѣтѣ си, като Пилата, свали отговорностьта за дъщеря си връзъ сина си Коста и на заранъта вече й бѣше леко на душата; тя тупаше стана, виеше цѣви: бърза платно, шаекъ, пакъ платно, кърпи, пешкири едно следъ друго пълнятъ сандъцитѣ, които бѣха се поизпразднили подиръ свадбата на Елена.

Вината на Коста се заключаваше въ туй, че Елена я искаха мнозина българи, особно даскала. Тоя последния не бѣше като другитѣ даскали; него всичкитѣ въ града го сочѣха; голѣмия даскалъ го казваха, или само даскала, като кажатъ, то всички знаѣха, че той е Воловъ, извѣстния български революцонеръ. Даскала идѣше и отиваше у бай Иванови съ Коста, и никой не можеше да разбере това тѣсно приятелство на даскала съ единъ хайта, както наричаха шумненци бай Ивановия синъ. Нѣкои отъ другаритѣ на Волова даже го предупредяваха да не се братими съ Коста, че ще му изѣде главата; други обясняваха това приятелство тъй: Коста е ученъ човѣкъ, знае французски и даскала знае французски; приказватъ си двамата, четатъ у бай Иванови, по край тѣхъ и Елена се учи. Въ туй време редко българско момиче познаваше другъ езикъ, освенъ матерния, а Елена чете и съ брата си все французски приказва. Коста отъ малъкъ бѣше отишелъ съ баща си въ Влашко; тамъ той свърши въ Букурещъ гимназия и, като се върна, постъпи контролеръ по желѣзнопътната линия Варна-Руссе. За онова време—въ турско—такава служба за единъ българинъ се считаше завидно положение.

Елена бѣше свършила въ мѣстното трикласно българско училище курса на своето образование, дѣто учѣха и французски езикъ. Четирнадесеть годишна мома я ограничиха въ къщи, защото родителитѣ й не позволиха да ходи такава голѣма мома по улицитѣ съ книжки. Но Елена не остави книжкитѣ и подиръ училището. Тя съ помощьта на брата си почна да се ползува отъ неговата библиотечка, която състоеше повече отъ романи на французски езикъ. Противъ волята на майка си Елена претършува Викторъ-Хюго, после нейний учитель—Воловъ й даде единъ томъ история на французската революция пакъ на французски; тя го не само прочете, но и расказваше на своя учитель по цѣли страници на изустъ, като урокъ; той й даде и втора и третя книжка отъ подобно съдържание. Тия „бонбони" до толкова се осладиха на младото момиче, щото не

даваше мира на Волова за книги. Той почна да ходи у бай Иванови и безъ Коста, за да занася книги и вѣстници на любознателната Елена. Тѣ по цѣли часове стоѣха при майката и си приказваха по французски. Тя нищо не разбираше, но вече се сѣщаше, че толкова сладки приказки не сѫ напразно. Даскальтъ обича Елена. И хората вече зеха да приказватъ за това. А хорски уста не сѫ човалъ да ги завържишъ. Пъкъ то едно нѣщо си личи: Елена посрѣща всѣки день своя учитель, като Господъ, чака го на врата, пъкъ той я гледа, като петелъ на зърно, гаче ще я испие. Но не Воловъ искаше да испие Елена, а тя бѣше испила неговото сърдце. И сладкитѣ приказки съвсѣмъ не приличаха на сърдечни обяснения. Апостольтъ на свободата възтърженно, увѣрено расказваше за бѫдѫщата революция, за едно близко свѣтло бѫдѫще на поробения народъ; той показваше на зората за свобода, която скоро ще изгрѣе. Вѣстницитѣ, които той носѣше на Елена въ пазва, бѣха печатани въ Букурещъ; тѣ бѣха български революционни вѣстници, на които на всѣки редъ дишаше любовь къмъ свободата и народа. Младата, въсприемчива ученица четѣше и слушаше тия проповѣди съ патриотически екстазъ. Тя съ пълна вѣра се отдаваше на бѫдѫщата революция и само питаше всѣки день — „кога? скоро ли ще настѫпи тоя день, когато ще въстане народа, като единъ човѣкъ, ще се исправи подиръ толкова унизително тѣжко робство, ще издигне глава, ще развѣе знамето на златний левъ? — „Скоро, скоро, Елено"! отговаря апостола съ въсторгъ. — Ами каква работа на меня ще дадете въ народното дѣло?

— Прекрасна Елена ще развѣе знамето, отговаря Воловъ, като я гледа съ любовь. И той бърза да поправи една неумѣстна дума, която неволно се изплъзна отъ езика му, която диктува сърдцето му: „прекрасна". Не оная прекрасна Елена, продължава той, която сѣеше раздоръ между гърцкитѣ племена, българската Елена ще ошие сама златния левъ и когато настане часа, ще съедини сърдцата на българитѣ подъ знамето на свободата. Елена наведе глава и впи очи въ земята.

— Достойна ли съмъ азъ? продума тя срамежливо.

Майката ги изгледа. Тя разбра, макаръ да не знаеше французски, че думата е за нейната Елена.

— Какво казва тя глупавичката? запита майката.

— Казва, че не знае да шие, отговори Воловъ весело.

— Знае, знае, какъ да не знае, отвърна майката, но не ще да сѣдне за работа, като другитѣ момичета.

— Ще ошиете, нъли? попита Воловъ, като зе ржката на Елена и я стисна.

— Господинъ Воловъ не казва, мамо, за възглавнички да шия; той се смѣе надъ тия моми, които си шиятъ чеисъ.

— Защо да се смѣя. Вий госпожице, ме клевѣтите. За какъвъ ще ме счита майка ви, ако съмъ такъвъ присмѣхулинъ?

— Остави я, тя не разбира. Нея ще сѣдна да слушамъ азъ; не ти казвамъ чеисъ да шиешъ; на тебя останало да го правишъ посемъсега, ако той не е направенъ; ама и само книжки да гледашъ, пакъ не чини; господинъ Воловъ има право.

— Вижъ относително книжкитѣ не мога да се съгласи съ васъ; книжкитѣ даватъ умъ, пъкъ иглата го избожда; и колкото имашъ, безъ него оставашъ, ако се предадешъ само на шевъ, отговори шеговито Воловъ: на всичко си има времето.

— Туй и азъ казвамъ я, има време и за четение, празд-ниченъ день, напримѣръ, нека почете; но цѣлъ день да се забие въ едно кюше нѣйдѣ въ градината, като пущинякъ, цѣла нощь да сѣди съ книга, и то не струва. Азъ й не ща работа, нека само захване нѣщо за предъ хора, да се събере и тя съ дружки, да иде съ работа у роднинитѣ, ами то всички ни се сърдятъ, че не ходимъ. Азъ отъ млада не обичахъ да ходя, пъкъ тя дважъ. Тъй никой ни и не стжпя въ кжщи.

— Какъ тъй никой? пъкъ меня не считате ли за човѣкъ; азъ нели всѣки день дохадямъ, и азъ съ работа ида—донасямъ книги, земамъ отъ Коста други, това не е ли работа? запротестира Воловъ.

— Благодаримъ ви, благодаримъ, ако не сте и вий, кой ще ни бутне вратата, отвърна засмѣна майка. Тя го считаше за добъръ зетъ, и бай Иванъ казваше, че отъ туй по-добро момче за Елена не могатъ намѣри, само защо тъй протака работата тоя човѣкъ, не казва направо. Костаки имъ обади, че Воловъ лудъ ходи за Елена, че за нея обикаля. Пъкъ и тя е млада, нека си походи, да се порадва на свѣта, казваха си родителитѣ, и тѣ не бързаха да я женятъ, но да я згодятъ бѣха съгласни, защото едни прѣзъ други сватове вървятъ, незнаешъ какво и да думашъ. Ала пусто момиче не дава дума да му се продума за женидба. Пъкъ момци все добри, имотни я искаха. И за Волова тя не дава да й се дума. Тя наистина гледаше

на него като на недосегаема височина. Той за нея бѣше учитель, святецъ, пророкъ, божество, предъ което всички трѣбва да се прикланятъ, но не и мѫжъ; тя считаше себя си недостойна и мисъль за него не допущаше.

II.

Подиръ всѣки подобенъ разговоръ съ Волова момичето ставаше по-съсредоточено, по-замислено. Елена моли брата си да я земе въ Каспичанъ на станцията, колчимъ си дойде той у дома. Коста по нѣкога завеждаше сестра си на станцията, дѣто той живѣеше постоянно. Въ кѫщи ѝ се виждаше тѣсно, задушно, като че стрѣхата я натиска. Само кога влезе Воловъ въ кѫщи, като че небето се растваря, кѫщата приема другъ видъ: не прилича на старо двуетажно здание, съ покривени стѫлби и почернѣли отъ времето дъски, а тогава то прилича на храмъ за молитва. Пъкъ на станцията съвсѣмъ друго. Тамъ Елена се чувствува, като рибата въ водата. Тамъ тя се отдава всецѣло на удоволствия. На станцията всички служащи знаеха Елена и чакаха, кога ще доде. Тогава настѫпяше сѫщински празднмкъ: расходки по полето, игри, танци, пѣсни, огощения, веселие каквито може да даде скромната ориянталската станция, всичхо правѣха служащитѣ на станцията за хубавицата Елена. А служащитѣ бѣха исключително поляци, нѣмпи и гърци. Исключение правяше между тѣхъ само Коста, но и него тѣ не считаха за българинъ, защото българина е дивакъ, а той говорѣше по французски, сѫщо и сестра му, значе и тѣ сѫ като тѣхъ цивилизовани хора. Въ една отъ тия расхоски на Елена тя се зопозна на станцията съ Полонски, който случайно се намери тамъ по едно важно дѣло на компанията. Всички служащи въ туй време се въртѣха около Полонски. Братъ ѝ поясни, че тоя е важенъ човѣкъ. Полонски всичкото време стоеше съсредоточенъ, но за дѣла не искаше дъ му приказватъ. Елена жива като сърна не можаше да стои чинно, сакто правяха другитѣ. Тя намѣри едно момиче на станцията, съ което и другъ пѫть сълмуваха, втурнаха се съ него въ полето. То бѣше по Гергевдень. Тъкмо ливадитѣ наоколо се раззеленили, нацъвтяла люлката на ближния хълмъ, посинѣло полето съ синчецъ и патенца, пукала се червенѣе и клима съ главица, като да вика младитѣ момичета. Тѣ се спогледаха, оловиха се за рѫка и се затекоха къдѣ познатия хълмъ, задъ който течеше доло въ долчето едно

бистро чучорче. Намѣриха се и двама кавалери да ги придружатъ. Едина отъ тѣхъ бѣше Полонски, другия Коста. Момитѣ оставиха далеко подирѣ си своитѣ проважатаи. Тѣ кжсаха цвѣтя, направиха си вѣнци; Елена тури едно малко вѣнче отъ люляка на черната си като смола коса. Тѣ се гонѣха, криѣха се задъ гжстота люляка, далечъ се чуеше тѣхния веселъ смѣхъ. Елена се бѣше изчервила повече отъ обикновенно, тя сега съвсѣмъ приличаше на фея: дългата й коса бѣше се расплела и пръснала по раменатa й, стройната й снага се превиваше. като топола, когато братъ й се доближи да й пришепне, че тя има неприличенъ видъ, срамота отъ човѣка, какво ще каже той за такава лудетина. А Полонски въ туй време нѣйдѣ изчезна, той наблюдаваше отъ далечъ и си думаше: „колко е хубава! ако прекрасна Елена е била такава, струватъ си войнитѣ на древнитѣ гърци за такава млада хубость. Елена се озърна — „дѣ е Полонски? нѣма го никакъвъ" и като си сплете косата, втурна се на другата страна отъ брата си подиръ своята другарка. Двѣтѣ момичета сѣднаха при чучорчето да починатъ и се готвеха де бждатъ солидни, но ето, че се зададе и Полонски съ голѣма китка въ ржцѣ. Момичетата скокнаха! „ето го той вече си събралъ цвѣте и ще си върви, а ний нѣмаше ни едничко". Трае ли ти младо сърдце да мирува посредъ птички сладкопойни, подъ зелени сѣнки! припнаха и двѣтѣ въ разни стърни съ шумъ, съ смѣхъ да си сбиратъ изново цвѣте. Полонски се усмихна и тихо пришушна на Коста: „ти трѣбва да наберешъ китка за своята дама". Послѣ той настигна Елена и подаде й китката.

— Вий ще си избодете, госожице, ржцѣтѣ въ тоя храсталакъ, то е длъжность на кавалеритѣ да откъснатъ цвѣте.

— А вий не си ли избодихте ржцѣтѣ дордѣ наберете толчева китка? попита радостна Елена, като меришаше китката отъ Полонски.

— Но това нищо не значи въ сравнение съ удоволствието да ви служа, госпожице, отвърна той като я гледаше се тъй сериозно и нѣкакъ снисходително.

Подиръ туй Полонски подаде ржка на Елена и тѣ се върнаха на станцията, дѣто ги чакаше извънредно богата трапеза; подирѣ имъ вървѣха Коста съ Матилда, Еленината другарка, по-стара отъ Елена на три години. Елена бѣше тогава шестнадесеть годишно момиче. Тя вървѣше чинно съ Полонски,

защото братъ й бѣше казалъ да се държи прилично. Тѣ вървѣха мълчеливо, когато Коста не примлъкваше съ Матилда.

Елена сѣдна на трапезата до Полонски, дѣто й показаха мѣсто. Прѣзъ всичкото време на обѣда тя стоя чинно, като ученица въ классъ. Тѣ не размѣниха и двѣ думи съ Полонски. Той провъзгласи тостъ на трапезата за нейното здравие и тя приемаше наздравицата съ сѫщата степенность по зададения урокъ отъ брата си. Само се боѣше да не развали ролята си, ако погледне нѣкого отъ познайницитѣ, защото я напуша смѣхъ и тя всѣка минута бѣше готова да прихне и да избѣга отъ трапезата. Но Полонски на всички, види се, съобщи своята сериозность и мълчеливость. Обѣда мина благополучно и тутакси Елена забърза да си върви. Другъ пѫть Коста не можеше да я предума, да си тръгнатъ, че той има работа, ще я остави сама, пъкъ сега тя подканяше. Полонски испрати Елена съ Коста и каза, че скоро ще се видятъ пакъ. Наистина на другия день той посѣти скромната резиденция на бай Ивана. Скоро слѣдъ това събитие Коста обясни на родителитѣ си, че посѣщението на главния инжинеръ не е за него, а за Елена; той иска тѣхното съгласие да се ожени за дъщеря имъ. При туй любящия братъ прибави, че тоя човѣкъ не прилича на нѣкакъвъ български даскалъ, голъ като тояга. Неговото богатство е голѣмо, меже да купи цѣло царство (разбира се не по-голѣмо отъ българското). На тоя послѣдний аргументъ родителитѣ нищо не можаха да възразятъ, защото бѣха убѣдени, че всичко става на тоя свѣтъ съ пари, че и любовь безъ пари нищо не струва. Тѣ казаха: „ти знайшъ, синко, по добрѣ отъ насъ, само да е българска вѣра, че какъвто и да е. То е момиче, времето му минува, нека върви на реда си, да мине презъ вѣчило". Елена още нищо не знаеше за предложението на Полонски, когато й донесохъ подаръкъ отъ него за имення дена 25 Май. Подаръка състоеше отъ елмазена гривна, медалйонъ и обици. Майка й показа подарака и думаше: „царска работа, азъ на сънѣ не съмъ виждала таково нѣщо, мари ти ще добрувашъ съ тоя човѣкъ, вижъ колко те обича; благодари брата си, пакъ той ще те нареди, ще те задоми.

— За кого ме жените, бе мале? рече Елена.

— За тоя, дѣто идва у дома, полякъ ли е, каква вѣра е, хж, инжинеръ, сети се буля Иваница.

Елена не запротистера, както другъ пъть, тя замина пакъ въ градината подъ голѣмата слива, дѣто отъ зараньта бѣше се скрила да довърши расказа на Любенъ Каравеловъ — „Хаджи Нешо“. Бърза тя да свърши книжката, че ще доде Воловъ да я земе, но Воловъ не дохождаше. Мина се день и два, него се го нѣма. То бѣше предъ свадбата, назначена на тридесетий Май. Елена не хае, че ще я женятъ. Тя до сега не му е мислила много. Само почна да си представлява каква булка ще бѫде, какъ ще я облѣкатъ съ копринина рокля (Елена още не е обличала коприна) ще й турятъ увалъ, вѣнецъ, сѫщо като ония булки въ Букорещъ, които има бритъ й на портретъ. Тя ще си тури брилянтитѣ и всички ще се чудятъ: пу, каква накичена булка! Ами дъли ще ми прилича? пита се сама Елена и се затече при огледалото. Тамъ тя видя бѣли румени бузи, високо открито чело, римски носъ, прекрасенъ профилъ, бѣлоснѣжна шия, кръгли плещи, стройна снага, коралови устни, тънки вѣжди, и очитѣ и се смѣятъ дяволито; тя е доволна, нова червенина облива бузитѣ й... Какви глупости! вика си сама. Какво ще каже Воловъ, ако знае съ какво се занимавамъ! Но защо не иде той? безпокоино се пита Елена. Тя нищо не подозира. А Воловъ въ туй време подигна цѣлия градъ на кракъ. Другаритѣ му съвѣтваха да открадне Елена; всичко бѣше готово да се вѣнчѣе съ нея въ българската митрополия. Голѣмцитѣ удобрѣваха тоя планъ, защото не бива православно момиче да се даде на католикъ, разсѫждаваха тѣ. Шумненскитѣ младежи се вълнуваха, че най хубавата мома въ града иска да грабне единъ чужденецъ; тѣ вѣрваха скоро да видятъ Елена съ Волова въ първитѣ редове на предстоящата революция, тѣхното възмущение бѣше голѣмо противъ похитителя, еснафитѣ тъй сѫщо роптаяха връзъ бай Ивана, че обидилъ даскала. Волова всички почитаха, той бѣше не само учитель на дѣцата, но всички го слушаха, мало и голѣмо, старо и младо искаха нѣщо да научатъ отъ него. И другитѣ си учители, учителки българското население почита, като свѣтила на града, благодѣтели на дѣцата имъ, които ще ги направятъ хора, ще ги избавятъ отъ туй черно тегло, каквото сѫ прекрали тѣ. Пъкъ кой ли българинъ не осѣщаше турската тирания, коя ли българска майка не бѣше расплакана отъ варваритѣ? Ето защо българитѣ толково почитаха своитѣ народни учители, като най-добра опора на тѣхното освобождение? А кой вдѫхна тая надежда у народа за освобождение? Не тѣзи ли сѫщитѣ у-

чители? Тѣ не жалѣха трудъ за народното съзнание: читалища, сказки, дружества това сѫ затеи на учителитѣ. Тѣ сѫ постоянно съ народа, търпятъ неговитѣ нужди, споделятъ неговитѣ мѫки и сочатъ пѫтя за избавление. Но между тия дѣятели, никой още не е говорилъ на заплашения робъ такива смѣли думи; никой не може да въскръси въ душата му такава свѣтла надежда за едно почестито бѫдѫще, както Воловъ. Воловъ имаше стотини такива ученици и ученички като Елена, които съ тайно замирание на сърдцето питаха учителя: кога? скоро ли? И Воловъ на всички можеше да даде духовнахрана. Тайната поща сновеше до Гюргево постоянно и носѣше на Волова книги, вѣстници и писма. пакъ се не му стигатъ.

— Даскале, какво носишъ? пита го бай Драгне, като минава Воловъ край дюкяня му.

— Намини довечера въ читалището, бай Драгне, тамъ ще се намѣримъ.

По нататъкъ другъ искача изъ кафенето и сѫщо врънка даскала за вѣстници. Той едному подаде едно, отъ други получи. Въ читалището мнозина баевци всѣка вечерь го чакатъ. Воловъ имъ чете или имъ расказва, кога не стигатъ за всички книги, той самъ е жива книга. И това цѣнѣха всички. „Умна глава“, викаха мѫжетѣ, „блазе му на душата, думаха си женитѣ, всичко знае“.

Ето защо сега всички гледаха на обидата на Воловъ, като на своя лична обида. Цѣлия градъ знаеше, че Воловъ ще се жени за Елена, и друго момиче нѣма катъ за него въ града ни, думаха си първенцитѣ. Пъкъ и отъ тозъ по добъръ зеть бай Иванъ бела та си ли иска? Но бай Иванъ го нѣмаше въ града, на кого ще думашъ? опитаха се нѣкои младежи да предуматъ Коста; той се не предума, само едно разбра, че работата е сериозна, и зе мѣрки: оплака се на Валията и го по сплаши съ французския консулъ. Валията повика българския митрополитъ и му внуши да се не бърка въ тая работа, защото Полонски не е какъвъ да е човѣкъ. По улицата прѣдъ бай Ивановата кѫща бѣха наредени заптиета да пазятъ Елена отъ грабители. Ето защо Воловъ се не явяваше у бай Иванови. Той искаше само да види Елена, отъ нея да узнае: тя ли иска Полонски, или братъ ѝ я жени за да уреди своята кариета, но по никой начинъ не можа да получи отговръ на своитѣ дълги послания къмъ нея. Писмата

му получи Коста,—разбира се, безъ да ги покаже на сестра си, само се посмѣ надъ неговитѣ горѣщи признания. Воловъ като не получи отговоръ, сети се, каква е работата и това още повече го раздразяваше. Той испита момчето, което му служаше, кому даде писмата. Слугата отговори, че една жена ги зе, че Елена я нѣмало тамъ, казала жената. Воловъ вънъ отъ себя си, рѣши, както и да е да види Елена. Въ сѫббота следъ обѣдъ, той излезе съ нѣколко младежи вънъ отъ града на кйошковитѣ, дѣто обикновенно излизаха всѣка вечерь. На връщание тѣ съ пѣсни влезоха въ града и се опѫтиха кадѣ Арастата у бай Иванови. По пѫтя любопитни и момчетии увеличиха дружината, тъй щото тѣснитѣ улици не ги побираха. Дружината вървѣше наредъ и пѣеше стройно народни пѣсни. Всички спрѣха предъ бай Ивановата кѫща. Заптиета сѫ помѫчиха да спратъ „чапканларъ,“ както ги наричаха тѣ, но бѣха отблъснати. Самъ си Воловъ търколи едно заптие предъ врага, който му заграждаше портата. Той похлопа. Дружината млъкна по дадений знакъ. Отвори сама буля Иваница. — Водя ти сватбари, каза Воловъ, искашъ ли на, буле Иванице?

— Зповѣдайте, отвърна смутена буля Иваница, кой бѣга отъ гости.

— Ама ний сме множина.

— Бирда, заповѣдайте, повтори тя, като изгледа напредѣ си множеството се отбрани хора, нѣмаше ни единъ за исхвърляние, свадба става съ калабалъкъ, довърши тя. Буля Иваница се и посплаши, растрепера се, като нахълтаха подиръ Волова пъленъ дворъ съ хора и останаха още момчетии предъ вратата. Коста й бѣше казалъ да не пуща никого, но какъ ще ги спрѣшъ, когато тѣ не чакаха „заповѣдайте,“ нахлуха като вълна и запѣха:

> На момкови равни двори
> Ясно слънце изгрѣяло,
> У момини равни двори
> Тъмна мъгла припаднало.

Широкия дворъ на буля Иваница, обрасалъ съ трѣва между каманитѣ наистина бѣше почернѣлъ, но не отъ мъгла, а отъ множество свѣтъ. Тя се залута насамъ на татъкъ, викаше: Костаки, Костаки! донеси столове, безъ да съобрази, че въ кѫщи имаше тупу три стола.

— Не трѣбватъ столове, рече Воловъ, ний ще постоимъ и прави.

— Не трѣбва, не трѣбва повториха като ехо други гласове, подиръ него, булката да доди да й честитимъ, нищо не трѣбва.

— Костаки, слѣзте доло, викаше буля Иваница отъ стълбитѣ съвсѣмъ залисана отъ тоя шумъ. А Коста въ туй време се мжчеше да задържи сестра си горѣ. Тя чу гласа на Волова, тласна брата си, слезе тичишката изъ стълбата.

Въ туй време търколеното предъ врата заптие вече бѣше въ конака и рапортираше на чаушина, че единъ брадатъ, високъ човѣкъ го блъсналъ, всички заптии се разбѣгали и брадатия навлезалъ съ чапкъни въ кжщата на бай Ивана. На събитието пристигна усиленъ отрядъ конни заптиета, распръсна отъ улицита любопитнитѣ зрители и достигна до двора на бай Ивана.

Елена радостна, засмѣна се здависа съ Волова както по напредъ, на другитѣ гости каза: „добрѣ дошле" съ единъ общъ поклонъ, тѣ запѣха:

Дълбока вода бродъ нѣма,
Хубава мома родъ нѣма,
Дребно камане брой нѣма. . .

Воловъ изново даде знакъ да млъкнатъ,той рече.

— Вий съвсѣмъ по европейски правите свадбата си, пъкъ ний по български ви поздравляваме, госпожице, съ шумъ съ пѣсни.

— Благодаря ви, отвърна Елена, азъ не знамъ, какво нашитѣ искатъ да правятъ.

— Какъ незнайте, че ви женятъ? изсмѣ се Воловъ и тасъ добра !

— Искахъ да кажа, не знамъ каква свадба ще стане, баща ми го нѣма.

— И въобще малко участие вий земате въ свадбата, сутра напримеръ ще ви питатъ предъ свидѣтели: обичате ли мжжа си? кой ще отговори за васъ? готови ли сте вий да се закълнете предъ Бога, че го обичате? пита я Воловъ, като я гледаше въ очитѣ строго, внушително.

— Право незнамъ, отвърна Елена съвсѣмъ смутена.

— О невинно дѣте, тебя те женятъ за човѣкъ, когото може би и не познавашъ, распореждатъ се съ твоята сждба, като съ робиня и това се нарича законенъ бракъ. Не, това е срамна търговия. И такива бракове не сж исключение у

насъ. Тъй женятъ родителитѣ дъщеритѣ си. Тѣ не питатъ момичето, кога го женятъ. Тѣ сѫ распореждатъ като съ жива стока. Нашитѣ момичета се женятъ за когото ги засватятъ, защото нѣматъ възможность да изберятъ човѣкъ по сърдцето си. Тѣ сѫ затворници, тѣ сѫ безотвѣтни и когато сѫ въ бащания домъ и когато се задомятъ. Видите ли тая жертва, обърна се той къмъ окрѫжающето нѣмо общество, като сочеше Елени, нейния езикъ говори само чистотата истина, тя незнае притворство, тя каза право-„незнамъ какво правятъ съ менъ.“ Това е срамъ за една свободна жена, но тя го не скри. Това се казва, кога човѣкъ извършва най рѣшителната стѫпка въ живота, кога се рѣшева въпроса за съвмѣстенъ животъ, животъ интименъ и то не навреме, за винаги, до гробъ. . . Мислите ли вий, които играйте съ сѫдбата на своитѣ дъщери, на своитѣ сестри, какво вършите? Ами ако подиръ нѣкое време зададе си сама питанието: обичамъ ли го, обичамъ ли тоя, който се нарича мой мѫжъ, баща на дѣцата ми? — и отговори отрицателно! Какво щастие ще има въ туй семейство тогасъ? Такова семейство не може да бѫде щастливо: животъ безъ любовь не е животъ, то е черно тегло и за мѫжа и за жената. О, какъвъ срамъ, какво унижение за една жена, която се отдава безъ любовь на мѫжа си. Това, това не е политическо робство, това е по страшно, това не е позоръ, това нѣма име! . . . . И ний искаме отъ такъвъ бракъ майки да въспитаватъ свободни граждани. . . . Робинитѣ раждатъ само роби. . . .

— Какво да правимъ! изохка майката.

— Учителю, научи на! рече Елена, като колѣничи предъ Волова.

— Върви следъ насъ, чуха се нѣколко гласове.

Той се обърна къмъ нея и попита съ растреперанъ гласъ

— Ти получи ли писмата ми?

— Не, отвърна, Елена, като го гледаше въ очитѣ очудена.

— Азъ тъй и знаяхъ.

— Стани, азъ се прекланямъ предъ невинностьта ти и той се склони предъ Елена, силитѣ му го оставиха, той щѣше да падне отъ вълнение, ако не колѣничеше, Обичамъ те! шепнѣха устата му, но тя не чу, гласа му заглушиха викове. Въ туй време, Коста си проби пѫтъ съ заптиета средъ множеството и каза на турцитѣ, като имъ сочеше Волова — този — юда!

Чу се въ отговоръ между множеството. Заптиета се спуснаха врѣзъ Волова. Другаритѣ му го окрѫжиха. Стана свалка. Коста повлече сестра си къмъ кѫщи. Майка му се тюхкаше: „какво стори, синко!“ Елена плачеше: Коста, какво направи, Коста!“

— Направихъ това, което трѣбваше да направя, за да те избавя отъ срамъ. А ти се унизявашъ, госпожице! Луди жени, не знайте какво правите и двама съ майка си. Туй бѣше отговора на Коста.

Въ нѣколко минути двора се очисти, а следъ половинъ часъ Елена вече летѣше къмъ Каспичанъ на среща на годеника си.

Волова арестуваха заедно съ другаритѣ му, които го бранѣха на брой двадесеть и седемь души.

Подиръ тая случка Елена неиска да сѣдне въ пайтона само съ брата си. Майка й трѣбваше да я придружи. Тя бѣше тѫжна, очитѣ й заплакани, никакъ не приличаше на прежната весела Елена. Вситѣ три пѫтници мълчаха упорно, безъ да гледатъ единъ на другъ цѣли два часа пѫть, дордѣ ситгнатъ Каспичанъ. Тамъ не чакаха много. Полонски пристигна заедно съ двама иезуити.

Той заключи своята млада годеница въ прегрѫдкитѣ си на станцията; тогава тя за пръвъ пѫть се попита: „обичамъ ли го?“ Той е приличенъ човѣкъ, на възрасть тридесеть и седемь години; тя го изгледа и още веднажъ го цалуна, безъ да даде отговоръ на питанието Такива въпроси, скоро се не рѣшаватъ. Тѣ тръгнаха тутакси за града, заедно съ поповетѣ, които трѣбваше зараньта да ги венчеятъ.

Полонски по пѫтя распитва годеницата си, защо не е весела, здрава ли е, защо е повѣхнала? Елена му обясни, че нейния учитель аристували, че братъ й извършилъ гнусно предателство, тя не можи да го види, не може да сѣди вече съ него у дома си.

— Ний ще заминимъ още сутра, щомъ се венчѣемъ. По добрѣ да чакаме трена въ Шайтанжикъ, ако ти нѣма да правишъ нѣкои визити?

— Азъ не ща нийдѣ да ходя и никого не щи на свадба да викамъ, а ти нѣмашъ ли приятели?

— Въ града нѣмамъ никого, ний ще направимъ въ Цариградъ своитѣ визити. Отъ тамъ ще заминимъ за Парижъ и ще се върнемъ прѣзъ Виена; съгласна ли си?

— Съгласна, води ме дѣто щѣшъ, само брата си вече да не виждамъ предъ очитѣ си; азъ незнаяхъ, че той е способенъ на такава постжпка-да придаде приятеля си на турцитѣ, помисли. . ! И знаешъ ли какъвъ човѣкъ е тоя Воловъ? О, той е патриотъ. Какво ще направятъ турцитѣ съ него? Боже, какво ще стане!

— Може азъ да му бжда полезенъ, ще ида сутра въ конака, турскитѣ чиновници сж подкупни, може съ пари да го избавимъ, само ми раскажи, каква е вината му.

— Питай брата ми, той знай, защо го е наклевѣтилъ. Колко съмъ ти благодарна, ти ще го пустнешъ, нали? Ти нѣма да оставишъ единъ такъвъ човѣкъ, единъ голѣмъ патриотъ да загине. Азъ искамъ да се запознаешъ съ него. Ти ще имашъ добро мнѣние, ако го видишъ само.

Полонски изгледа своята годеница.

— Що? Попита тя.

— Тъй, азъ незнаяхъ, че ти си патриотка.

— Мигаръ ти не обичашъ отечеството си?

— Какъ не, и азъ вѣрвахъ, че ний съ млади сили ще освободимъ Полша, за туй емигрирахъ.

— Разбирамъ, и между поляцитѣ трѣбва да има такива. като моя братъ, за туй не сте сполучили.

III

Волова пуснаха подиръ три дневенъ затворъ. Вѣстникъ „Македония" писа, че той начерталъ въ затвора името на своето либе на ржката си съ кръвь. Такава татуировка се гледа за смѣшна, не прилича на Волова, казваха мнозина. Но всѣки човѣкъ има свои слабости. Какво испитваше тоя желѣзенъ човѣкъ подиръ една такава тежка загуба, какъвъ процесъ се извърши въ душата му; туй никой не знай. Неговата тайна влезе съ него въ гроба. Той работѣше както и напредъ съ трескава дѣятелность по дѣлото на освобождението. На вредъ виждаха го бледенъ, съ хлътнали очи, живъ соколовъ погледъ, да говори, да убѣдява, да организира българитѣ въ малки революционни дружини. Неговитѣ пламенни речи будѣха заспалия робъ, неговата висока слаба фигура внушава мощь и сила, дѣто се покаже. Само въ ежедневнитѣ расходки съ другаритѣ си Воловъ вече не пѣе, той не се радва, както напредъ на природнитѣ хубости. Налѣгали другаритѣ му на де-

белата мурава подъ историческитѣ пещери на Кйошковитѣ, шегуватъ се, пѣятъ, дигатъ врява; само Воловъ устремилъ нѣйдѣ въ пространството своя погледъ, унесълъ се. Планове ли смѣли занимаватъ негова умъ, болка ли душевна натиска сърдцето му? Другаритѣ го питатъ: Чувашъ ли какво дъдри тоя? Воловъ се засмѣе горчиво, погледне ги, клюмни съ глава и пакъ се захласне. Не веднажъ другаритѣ му учители сѫ забѣлѣзвали у Волова, такова оцѣпенение; едни отъ тѣхъ казваха: болѣнъ е, други — кахъренъ. Той никому не се откри, нищо не каза. Всичко бѣше казано въ тоя часъ, когато го арестуваха: „Обичамъ те!“ Тя не чу, не видѣ неговитѣ душевни мѫки. Елена замина съ мѫжа си още въ недѣля слѣдъ обѣдъ. Тя цълуна майка си и се просълзи на нейнитѣ ридания; на брата си и рѫка не подаде, нито се обърна да погледне бащината стрѣха, която почернѣ предъ очитѣ ѝ подиръ сцѣната съ Волова. Коста рече на майка си, като испратиха Елена: „видишъ ли, дигна се на голѣмо наша Елена, не ще вече да ме знае.“

„Чи ти си съ турцитѣ заедно, какво ще та знае; кешки камъкъ да съмъ родила, дѣто съмъ те родила, отвърна майка му.“ И баща му го проклѣ, кога се научи за случката. Той се надѣваше че Коста ще доде отъ Влашко съ другитѣ хъшове, каквито знаеше стареца множина въ свободната Влашка земя, ала Коста излезе хайта, не оправда надеждитѣ на баща си. Сина се завръщаше въ кѫщи само, когато му трѣбваха пари, да расплъти дълговетѣ си, защото заплатата му не стигаше за хайталъци. Повишение по службата не получи отъ зетя си, както се надѣяше на Еленината женидба. Сестра му се не обръщаше никаква. Тя скоро се успокои подиръ свадебната расходка. Нови мѣста, нови впечатления, визити, балове, расходки, удоволствия и накити изгладиха прежнитѣ мечти; съ свойственното на младостьта увлечение се отдаде тя на удоволствията. На вредъ нейното появение произвеждаше фуроръ. Въ парахода, въ гостиница, на балъ, окрѫжвавахѫ младата жена поклонници. Нейното самолюбие испърво удовлетворяваха тълпа поклонници. Модитѣ я занимаваха не продължително време. Роскоша у дома я изнѣжи, но се чувстваше нѣкаква празднина въ душата. Тя се по често си задаваше въпроса — „обичамъ ли го?“ И се боеше да вникне по дълбоко въ сърдцето си. Тя се боеше сѫщо да спомни своето происхождение. Съ името на баща ѝ бѣшесвързано въспомѣнание на нѣщо страшно, отвратително—предателство. Мѫжъ ѝ слѣ-

деше за всѣка нейна постжпка, за всѣка дума. Тая опека скоро й дотегна. Тѣ живѣяха въ Едрине, въ една голѣма стара кжща, раздѣлена на двѣ отдѣления, които въ горния етажъ се съединяваха. Едното отдѣление служаше за канцелария на Полонски, въ другото живѣяха тѣ сами. Цѣлото здание бѣше изново измазано бѣло, свѣтло, тукъ нѣкаква тържественность царуваше при стжпването на младата домакиня. Всичко тъй чисто, тъй хубаво бѣше наредила една гъркиня, която шетъше въ кжщи, щото Елена се чудѣше на мжжа си, какво иска още отъ тая жена, защо постоянно се сърди и мъмри: туй не било на мѣсто, онова не стояло както трѣбва. Залови се сама домакинята да нареди още нѣкои нови мобели, които бѣха купили въ пжтуването си. Полонски каза да остави, той самъ си ще се распоряди. Той самъ се распореждаше и съ обяда и съ вечерята. Единъ готвачъ—сжщо тъй гъркъ постоянно стърчи въ мутхвака, тя не знае какво върши тоя човѣкъ, само никога не свършваше и пакъ не можаше да угоди на мжжа й. Относително нея, тя винаги намираше прекрасно ястето на трапезата, каквото и да сложатъ. У бащини си не бѣше ракглезена съ много ястия, за туй не бѣше прихотлива. Даже мжмрѣше мжжа си, кога крякса на масата за ядението. „Ти какво разбирашъ, българитѣ се хранятъ съ царевица и чушки, азъ не съмъ българинъ," отговаря обикновенно Полонски на жена си съ силно призрѣние. „Ти не знаешъ, не отбирашъ отъ нищо," чуваше се по често. Елена се свиваше, като охлювъ въ своята черупка, ставаше скритна и мълчелива. Туй е то „съвмѣстенъ животъ," спомня си тя сказката на учителя, която дълбоко бѣше се запечатала въ паметьта и. Тъй въ кжщи се не намѣри за нея никаква работи, тя не може нищо да направи по волята си, у нея се не ражда и малка инициятива къмъ нѣщо, защото трѣбва да се допита до мжжа си първо, преди да почне нѣкоя дреболия въ кжща, а той ще се присмѣе, ще каже не трѣбва, то не е твоя работа. Тя обича цвѣтята; въ кжщи има широка градина съ шедраванъ, има въ нея много и разнообразни цвѣтя и лимонени дървета, но и тамъ тя е излишна. Особенъ слуга се грижи за градината, той гледа и конетѣ. За нея набиратъ всѣка заранъ китка отъ градината. Кога се събуди заранъ, предупредителната слугиня ще й донесе китката при леглото на тоалетната масичка. Елена непремѣнно ще погледне къмъ туалетното огледало щомъ

раствори очи и ще намери китката. И зимѣ и лѣтѣ тамъ има китка. Тя това знае. Сама не трѣбва да кѫса. „Ще си избодете рѫцѣтѣ,“ спомня тя думитѣ на мѫжа си, когато й подаде първата китка. Охъ, за какво ли ми сѫ тия рѫцѣ? въздѫхне си и почне да се облича. За що живѣя азъ? Сѣди цѣлъ день и погледва на пѫтя. Поне нѣкой да бутне вратата, да наруши това еднообразие въ живота, да внесе нѣщо ново, мисли младата жена. Но никой не помисля да иде у Полонски. Той е несъобщителенъ, мълчеливъ, освенъ по служебни дѣла съ никого се не сбира. Че и какви приятели въ Едрене, отъ дѣ ще се земе общество? Съсѣдитѣ странятъ отъ важната госпожа; ако има по важни отъ Полонска въ Едрене, тѣ сѫ тамошни жителки, иматъ си свои роднини и приятели, нея не щатъ да знаятъ. Елена бѣше зела нѣкои книги въ Парижъ по Историята и Литературата, прочете ги, претършува и библиотеката на мѫжа си, но и тѣ не я удовлетворяваха. У дома си тя четѣше съ интересъ, защото имаме живъ интересъ въ дѣлото по освобождението, а сега нѣма никакъвъ интересъ, животъ безцеленъ, какъвто прекарваше богатата госпожа не можаше да я удовлетвори. Сѣди по цѣлъ день съ книгата и се прозява. Затече се мѫжъ й отъ своята канцелария, попита — тука ли е госпожата? — Тука, отговаря слугинята и прибавя на себе си, — кѫдѣ ще иде горката.

— Кажи й да се облѣче, кажи и на Османъ да впрегне колàската.

Заповѣдитѣ на господаря сѫ испълнени. Колàската запрегната съ два сиви коня, като мренки. Госпожата накичена сѣди въ салона и го чака.

— Готова ли си? попита Полонски и почне да я оглèдва. Почва се критика на естетикъ: тая рокля не ти прилича, косата ти на нищо не мяза; не знаешъ да се вчешешъ, не знаешъ да се облѣчешъ; на какво приличатъ дрехитѣ ти, ти не пастришъ; тъй ли се държатъ дрехи? Кордели смачкани, тапелитѣ изръфани. Елена се пречесва, преоблича се, пакъ не е тъй, пакъ безкусица, дивотия, дърво не додѣлано! Крещи мѫжъ й около нея. Тя захвърля шапката си, тръшни се на канапето и плаче.

— Не си ли будала? утѣшава я нѣжния съпругъ; защо плачешъ, сама не знаешъ. Ставай, конетѣ сѫ впрегнати отъ два часа, тебя чакамъ.

— Конетѣ жалишъ, отговаря Елена, а меня два часа ме мжчишъ и питашъ, защо плача. Такива сцени често сж повтарятъ между нѣжнитѣ съпрузи и пакъ всѣка вечеръ ходятъ на расходъ въ чудната долина, дѣто се слива Марица, Тунджа и Арда. Тамъ водата се разляла по равнината на малки рѣкички и блѣсти като елмазъ между гжстата зеленина. При зализанието на слънцето върховетѣ на стройнитѣ тополи наредени въ два реда по шосето на западъ отъ града и лиснатитѣ върби се обливатъ съ огненно зарево, това мѣсто представлява живописенъ пейзажъ. Въздуха оглушаватъ безбройно множество птичи гласове, които се прибиратъ тукъ да нощуватъ. Тази мелодия съ величественната природна картина възбужда благоговение въ душата. Елена гледа изъ прозореца на своята нова коляска, но не може да се наслади, защото този прозорецъ я ограничава. Какво би дала тя, ако сега имаше нѣкоя Матилда, както въ Къспичанъ, да потичатъ, да се расходятъ безъ коляска, да сподѣли съ нея своитѣ впечатления. Ако тя каже на мжжа си: колко е хубаво тукъ! Той обикновенно отговаря: „Какви сантименталности!" Тя мълчи, не смѣе нищо да продума, и той мълчи. Тъй отиватъ, тъй се и връщатъ мълчишката нашитѣ младоженци, нѣматъ какво да си кажатъ.

(Следва)

ИСПОВѢДЬ НА ЕДНО ДВАДѢСЯТЬ-ЛѢТИЕ

(СТИХОТВОРЕНИЯ)

VIII.

Терроръ.

Когато праотцитѣ съгрѣшиха
И отъ запрѣтений вкусиха плодъ,
Между гжстаци райски тѣ се скриха
Отъ страхъ предъ божий гнѣвъ заслуженъ
И плачъ проливаха ненуженъ
За сждбинитѣ на човѣшкий родъ.

Но ей, затрѣсе божий гласъ гърмовенъ:
Адаме, дѣ си, дѣ си се укрилъ?
И дѣ е почита смиренъ, синовенъ?
А! зная вече, ти се срамишъ
И милость просишъ, но се мамишъ:
Отрано йощ' грѣхътъ те й погубилъ!

——

Кадѣ си ти, съпругата ти Ева?
И тя ли е сподвижница въ тозъ грѣхъ?
О, ако тъй е, да се не надѣва ¡
Не прошка, милость . . . — наказанье!
Искахте вий всесияно знанье,
Жестокий тозъ и лютъ надъ мене присмѣхъ....

——

Тогазъ дочу се шумъ между листьетѣ,
Стрѣснаха се и Ева, и Адамъ:
О, Боже-Господи! чуй плачоветѣ,
Чуй наща скърбь и тѣзъ ридания,
Подъ змийни бѣхме обаянья.—
Защо змията ни създаде тамъ!?

——

Но, Милостивий, Отче, ти прости ни. . . .
Проклетъ- проклетъ да бѫде този денъ
И този часъ — О, ние сме невиннни! . . .
Пъкъ страшния гласъ прѣкъсна ги и рѣче:
Не, непростимъ е този вашъ грѣхъ вече!
Искахте Богове да сте катъ менъ!

——

Пъкъ азъ съмъ вѣченъ, всемогѫщъ; всесиленъ
И още наказвамъ гордий катъ палачъ:
Изгнанни сте отъ рая изобиленъ!
Орете и копайте полята,
Но трънье въ даръ да дава земята
За ваший потъ и дълговѣченъ плачъ.

——

Тогазъ съ бичъ огненъ ангелътъ небесенъ
Изъ рая праотцитѣ прогони,
А Саваотъ, отъ гнѣвъ безуменъ, бѣсенъ,
Затвори на златний рай вратата
И ангелъ съ мечъ предъ тѣхъ въ ржката
Да пази входа и до наш'тѣ дни.

——

Пъкъ размножи се скоро милиони
Прокжлнатия този земенъ робъ,
Начна да стига слънцето съ балони
И устраши се царь небесенъ;
Та наказа го съ начинъ лесенъ, —
Съ четиръ-десетий дневния потопъ.

——

А какъ мъстьта му бѣше безпредѣлна
За кръвь е жаденъ мощния кръвникъ.
И ей, змията испрати прицѣлна,
Другарката му въ хитринитѣ,
Да сжска и да трови днитѣ
На не истрѣбения мжченикъ!

——

Но . . вижда пакъ отново тѣзъ стремления;
Смѣси тогазъ човѣшкия езикъ,
То блѣнъ да е за всички поколеня
Туй висшо знанье всемогжщо,
На божеството салъ присжщо,
А на човѣшкий родъ—салъ робский викъ!

——

Между народитѣ тукъ по земята
Раздуха огънь, злоба и вражди,
Та на покой да бждатъ небесата,
А тукъ ни Миръ, ни Братство да владѣе
И **Той** цельта си вечъ да не успѣе
Тазъ кръвожадна смърть да побѣди. . . .

Ти, демонъ! злото и войната сдаде,
Злокобний и вѣковния раздоръ;
И ти прѣвъ този адски принципъ даде:
„Раздѣляй и владѣй! — Душете!“ . . . .
Човѣкътъ ощ' да е въ ржцетѣ
На тозъ за тебъ причиненъ тукъ терроръ!

IX

Пѣсень.

(Написана на 20-лѣтието ми, 17 Януарий 1897 г.)

1.

Живъ е, уви! въ мжки и теглила,
Живъ е още тамъ въ Диаръ-Бекиръ. . . .
Тъй ли е сждбата отредила,
Та и днесъ пакъ ни покой, ни миръ!

Глухо дрънкатъ букаи желѣзни
И приглашатъ неговия стонъ, —
Ахъ, и още, още той въ болѣзни,
Тозъ, що нигдѣ не найде подслонъ

Самъ подъ свода гробенъ и тъмниченъ,
Самъ между зловѣщитѣ стѣни, —
Съ погледъ ощъ бодъръ, героиченъ
И една салъ мисъль го плѣни:

„Какъ отдавна и далечъ отъ мене
„Родний край отъ лютитѣ врази
„Истезаванъ и въ неволи стене,
„И горчиви лѣе той сълзи! . . .

Па пристжпя немощенъ, страдаленъ
До решетка — сълзи на очи,
И дочува, блѣденъ и печаленъ,
Вмѣсто помощь, — вѣтърътъ бучи . . .

Охъ, ечи той и далечъ разнася
Жалний гласъ на българина робъ,
А пакъ бурния вихъръ го пренася
Чакъ до Малоазиятский гробъ! . .,

——

2

А ще видишъ милата родина
Следъ дълги тъмнични години,
Пъкъ и стара майка още жива
И твойтѣ балкански долини.
Да! ще дойде и съ надежди,
Каквито още никой не знае,
Вѣри, мисли, идеали
По-свѣтли ще ни отгадае.

——

Но, катъ дойде, тука що ще види? ! —
Вертепъ и гнилость, и тиня,
А каррикатури слѣпо газятъ
И следватъ подиръ гилотиня.
Расперилъ е Кошемаръ крильетѣ,
Приспива, смучи той и мори,
Всѣкидневно жертви падатъ нови, —
България на сжщи позори. .

——

На, отгорѣ хитри Езуити,
Що съ брадва и огънь уреждатъ;
А отдолу стадо отъ безоки,
Топора що никакъ не виждатъ!
Тѣзъ свободни граждане ще видишъ,
Що вратъ своеволно полагатъ
На палача, кой ги хитро мами,
Комуто тѣ братски помагатъ.

——

Рабъ е още роба петвѣковенъ,
Но той вечъ не иска да знае,

Че самоуплютъ, самозабравенъ,
Ахъ, — гробъ самъ за себе копае !
Тозъ народъ, когото обожаватъ,
Е все тозъ удавенъ въ страданья;
И въ обърнатата гробъ градина
Салъ смъртни ще чуешъ ридания.

— —

„За това ли бѣха, ще да викнешъ,
„Борбата тогазъ и бѣдитѣ ?! —
„Отъ едно чудовище на друго
„Въ краката, ноктьетѣ, зѫбитѣ ! ! . . .
„Жива въ гроба ти си закопана,
„О майко ! отъ днешний мѫчитель:
„Нека тамъ баре да свърша днитѣ,
„Та ти да не си ми тровитель . . .

— —

3.

Но не ! не тъй жестока е сѫдбата,
На втора смърть да врича и бѣда
Поетътъ, тозъ пѣвецъ свѣтъ на борбата,
Когото тазъ сѫдба сама създа.

Роди го тя следъ океанъ страданья,
А тѣ родиха славния борецъ,
Що чуваше народнитѣ стенанья,
Пъкъ тѣ създаха мощния пѣвецъ.

Ти, който съ гръмкото си слово
Извика: Дайте — „Хлѣбъ или свинецъ !“ . . .
Не си роденъ за клетка и отрова,
А за единъ — едничкия Вислецъ !

И днесъ отново чувамъ тази пѣсенъ:
„Тозъ, който падне въ бой за свобода,
Той не умира“ . . . а азъ ней възнесенъ,
И Тебъ видѣхъ, и научихъ цельта.

X.

На * * * и * *.

Да, зная съ радостенъ присмѣхъ
Ти ще прелистишъ моя грѣхъ.

И не сълза по тѣзъ очи,
А кръвь и злоба ще личи.

Тъй! — ти, ехидно, ти чака
Пѣсни подъ моята ржка

И химни, оди, и хвалби
На твойтѣ дяволски лжжи . . .

Но не, не искамъ азъ отъ тебъ,
Ти, кой отъ слѣпий по си слѣпъ!

Не искамъ азъ отъ тебъ сълза,
А слушай, слушай, що сега:

Нали ти знаешъ, какъ далечъ
Е змиенъ ядъ отъ блага речь;

И слънце, небо и луна
Отъ нашта валчеста земя;

И грозенъ мракъ и тъмнина
Отъ дневний жаръ и свѣтлина! —

Така сме двама съ тебе ний:
Яй на, насъ дѣлятъ планини! —

Ти цѣлъ за блѣскъ си се продалъ
И той твоятъ идеалъ.

А Правдата е мой олтарь
И въ него самъ съмъ богъ и царь! —

Азъ зная салъ едно: борба,
И твърдъ въ неволната сждба!

Ти знаешъ салъ едно: пари,
И всичко салъ за тѣхъ стори!

Я! . . ще ли дързнешъ ти сега
Да се надсмѣйшъ надъ тазъ тжга?

— Чрезъ нея азъ познахъ свѣта
И смисъльта му, и цельта! . . .

Ив. Димитровъ.

БАЩА ИМЪ ВЪ АМЕРИКА

Разказъ изъ финския животъ, отъ Алкио

Както и хиляди други бѣдни селени, на които е дотегнжло да гладувать, Микко Вареслахти и той се заразилъ отъ мечтата да се завлѣче въ Америка. Тази мечта толкова яко бѣ се загнѣздила въ главата му, щото не му даваше нито минута покой, и той непреставаше да размишлява за Америка въ продължение на два мѣсеци—Януарий и Февруарий. Той не можеше вече да размишлява за това така, както размишлява за всичко друго, а размишляваше съ нѣкаква-си мжка и като че да пжтуваше за Америка. Работата бѣше таквасъ, че при мисъльта за Америка въ него се явяваха надежди за всевъзможно щастие, каквото той невѣрваше да постигне въ своето отечество.

Тѣзи мечти отначало бѣха само негова тайна. Но, кой знай защо, когато жена му горчиво почна да се оплаква отъ тежкитѣ времена и каза съ тежка въздишка: „никога не ще можемъ да сеископчимъ отъ тази бѣдность!“—той не може да се стърпи.

— Небой се, ще сеископчимъ, ако мога на пролѣть да отида въ Америка!—пробърбори той.

— Ти, въ Америка?—извика тя, и очитѣ ѝ пламнаха, а цѣлото ѝ лице се освѣти отъ радость. И за нея далечна Америка се явяваше като обѣтованна земя, при мисъльта за която се пробуждаха всѣкакви надежди.

Прѣзъ този день тя вече не се оплаква. Нейното уважение къмъ мѫжа значително порасна, и тя взе да се отнася къмъ него съ по голѣмо внимание, отъ колкото други пѫть.

Прѣзъ пролѣтьта пѫтешествието дѣйствително стана. Той вложи какъвто имотецъ имаше и полученитѣ пари бѣха достатачни за да се пресели. Жената си и дѣцата си той остави въ село, като смѣташе послѣ да ги повика въ Америка, ако той не предпочете да се върни у дома си забогатѣлъ человѣкъ.

При все това, колкото повече наближаваше деня, въ който Микко щѣше да тръгва, жена му ставаше по замислена и по кахърна. Когато мѫжътъ ѝ я запита, какво ѝ е, тя нищо опредѣлено не отговори, но си остана видимо нѣкакъ загрижена.

Настѫпи деня на заминаванието. Жена му отъ сутриньта плачеше непрестанно.

— Е, че не плачи де,—тѣшеше я Микко.—Богъ ще ми помогне скоро да се завърна; не се раздѣляме за дълго врѣме.

— То се знае, но . . . .

— Но какво?

Тя не се доисказа, а нему му се стори, че въ нейнитѣ страхувания имаше нѣкакво си оскърбително за него подозрѣние, и за туй той повече не я распитва.

Въ последнята минута тя се хвърли на шията му и като плачеше съ гласъ, каза:

— Не ме забравяй тамъ . . . Помни,—на мене оставатъ дѣцата . . . .

— Да те забравя ли? Полудѣла ли си? Ти напразно ме докачашъ съ такива подозрѣния.

— Не, милий Микко, азъ не искамъ да те докачамъ. Но въ живота се случватъ такива лоши работи и много е мѫчно да се извардишъ . . . а пъкъ азъ оставамъ тука сама съ три дѣца на главата ми. Ето на, и имотецътъ ни е заложенъ и, ако стане нѣщо, ще го отнематъ. . . . Какъ да не се страхувашъ? Не ми се сърди, мой милий, сърдцето ми е препълнено отъ вълнения! . .

Микко като че да искаше да отговори остро съ една дума, но жена му продължаваше да плаче въ прегрѫдкитѣ му

а до него хленчеха дѣцата, и сърдцето му се смекчи. Подиръ това той почна да цѣлува дѣцата, наредъ ги благославяше и едва самъ не зарева. . . .

Но работа нѣмаше, а доходитѣ отъ малкото имотецъ бѣха недостатъчни и. . . . оставаше му само да замине да търси щастието си.

Той замина.

Два дни жена му продължаваше да плаче, и сърдцето ѝ се свиваше отъ най горчиви опасявания. Но постепенно сълзитѣ ѝ исъхнаха и отъ ново се явиха мечти за долларитѣ *).

Даже дѣцата имаха понятие за тѣзи доллари, и расправяха на другитѣ дѣца:

— Тетю сега въ Америка и ще ни прати много доллари, съ който можешъ да купишъ всичко, какво искашъ

Отначало много често се получваха писма отъ Микко. Отъ време на време той испращаше и пари, все още малки суммици, но съ обѣщание скоро да испрати много повече.

При все това годинитѣ минаваха, а истинското „американско“ щастие Микко не можеше да намѣри, и писмата му ставаха по-рѣдки и по-рѣдки, а пари още по-рѣдко пращаше. Споредъ думитѣ му, времената бѣха лоши даже и въ Америка; при това той неможалъ да се застои на каква да е постоянна работа, а пъкъ на туй отгорѣ дълго време болѣдувалъ. Впрочемъ той не закоравѣлъ и съвѣтваше жена си да не губи надежда въ бързата промѣна на сѫдбата къмъ по-добро.

Но тя не се ободряваше. Нейното испито лице изражаваше дълбока тѫга. Работѣше тя колкото можеше, но силитѣ ѝ по нѣкога ѝ измѣняваха, и хлѣбътъ въ кѫщи отъ день на день намаляваше.

Изминали се петь години отъ заминаванието на Микко. Цѣли двѣ години станало отъ какъ никакво извѣстие не е пратилъ.

Настѫпи пролѣть.

*) *Американска сребърна монета — 5 л. 25 ст.*

Върнаха се отъ далечния югъ лѣстовичкитѣ и дѣятелно се завзеха да си правятъ нови гнѣзда подъ стрѣхата. Като пренасяха непрестанно сламки и каль да си виятъ ново гнѣздо, тѣ радостно чуруликаха, сѣкашъ расправяха на дѣцата, които си играеха на двора, за чудеснитѣ страни на югъ, гдѣто зрѣе гроздето и клоньетѣ на смокинитѣ низко се наклоняватъ къмъ земята подъ тежестьта на узрѣлитѣ плодове. Дѣцата не можеха да разберятъ, защо чуруликатъ лѣстовичкитѣ, но чувствуваха, че е за нѣщо прекрасно, и неволно исплескваха съ своитѣ слаби рѫчички.

— Ала, тази лѣстовичка може да е виждала нашъ тетьо,- предположи еднъжъ момиченцето, което, бѣше срѣдньо по възрасть отъ дѣцата.

— Да, но по какво ще познаемъ? — отговори по-голѣмия братъ, а пъкъ малкия, който съвсемъ не помнѣше баща си, кой-знай-защо — попита:

— Баща ни бѣше ли силенъ?

— То се знае! - съ увѣренность отговори по-голѣмия братъ.

— Ахъ, ако тетьо се върнеше по-скоро! — каза момиченцето, като помисли малко.

Но баща имъ не се връщаше и не даваше никакви извѣстия за себе си.

Раззелени се трѣвата и зацъвтѣха ягодитѣ въ градината. Майката съ мѫка ископа мѣстото и заедно съ дѣцата сѣеше картофи. И четирмата бѣха по-оживени; дѣцата даже се позачервиха. Лѣтния въздухъ, като че е пъленъ съ храна, а храна тѣ отдавна нѣмаха толкова, колкото имъ е необходима.

На майката й стана по свѣтло на душата. Лѣтно време въ природата има толкова красоти, че ти се ще да не вѣрвашъ въ безизходностьта на тѫгата, и неволно се съживѣватъ надеждитѣ . . . . Тя изнесе кожуха, шапката и рѫкавицитѣ на Микко, и ги прострѣ на стобора да се проветрѣятъ. Когато той се върне, нека да види, че, колкото и злѣ да е прекарало неговото семейство, неговитѣ дрѣхи сѫ запазени отъ молцитѣ!

Ето че се зададе отъ кѫдѣ жгъла богатия съсѣдъ, който даде на Микко пари подъ залогъ.

— Е, получили ли сте вие нѣкакви извѣстия за вашия Микко? — попита той; като се спрѣ до плета,

Бѣдната жена се замая. Да отговори отрицателно й се виждаше неприлично, а да излъже не искаше . . .

— Въ последне време той нѣкакъ. . . . Хм. . . . не пише...

— Какъвъ е вагабонтинъ той! Е, както знаете, но ако той не побърза да си расчисти смѣткитѣ съ мене, азъ ще бжда принуденъ да продамъ всичко, каквото имате. Подиръ нѣкой день и другъ вашитѣ ниви не ще да струватъ нито петь пари, толкова лошо ги обработвате!

Нейното сърдце болѣзненно се сви и като че престана да тупа, толкова се уплаши отъ това заканване. Тя неможеше даже да отговори. Само когато съсѣдътъ, като я погледна, я съжали и се обѣща да почака още една година, тя можа да си отдъхне.

Дойде есень.

Майката почна да плаче по-често. Отъ постоянно тжгуване тя стана раздразнителна и навремени съ болѣзненно ядосвание викаше на дѣцата. Въ такива минути тѣ се сгушятъ въ нѣкое кюше и си шепнятъ:

— А всичко това е за туй, че тетьо не се завръща!

На това забѣлѣзва другото:

— Па може да се е върналъ вече! Вижъ, хората казватъ, че той зималъ друга майка.

Дѣцата не могатъ да разберать, какво приказватъ хората за тѣхния баща. Но тъй като тѣ виждатъ, че майка имъ не престава да плаче, то се досѣщатъ, че баща имъ постжпва не добрѣ, и че майка имъ се топи отъ кахъръ. Тѣ съзнаватъ ясно само това, че тѣ всѣкога, всѣкога сж гладни . . . .

Но баща имъ, както по преди, е далеко, и извѣстия за него не се получаватъ вече никакви . . . .

ОТГОВОРЪ.

Така! ти още вѣрвай въ тоя народъ,
Въ туй малодушно, подло, робско племе!
Че то ще найде най-подирѣ бодъ,
Че ще заякне, че ще се съвземе!
(К. Христовъ, „Мисъль" г. VII, кн. II)

Така! Тазъ вѣра крепне, голѣмѣе
И ни опжтва въ житейската борба
(Въ която поета да влезе не смѣе)
И на борцитѣ дава да лѣтятъ крила!

О не! Не е мъртвецъ тозъ трупъ, що дава
Блага и щастье, вдъхновенье за пѣсни,
Не е той ни гнилъ, ни подълъ—че не става,
А е безсиленъ още подъ алчнитѣ врази!...

——

Не всѣкога водата застояла
Е мирна — дохожда най на сетнѣ часъ,
Събарятъ се прегради, разбѣснѣла,
Катъ ураганъ отнася всичко тя тогазъ!

——

Пазете се, о вий, кои не смѣйте
Отъ близо да допрете окований робъ,
Надгробната му пѣсень като пѣйте
Да не потънете случайно въ нѣкой гробъ...

Ал. Ш—ръ.

Сенъ-Симонъ и Шарлъ Фурие.

(Сравнителна обществено-политическа студия)

Пише Д-ръ Драг. Радиновъ

При прелистванието социалната история на XIX вѣкъ вниманието на обществения наблюдатель се приковава неволно върху имената на една цѣла плеада отъ социолози—теоретици, между които имената на Сенъ-Симона и Шарлъ Фурие стоятъ на чело на опия, които сж играли най-значителната роль въ общественитѣ движения въ началото на днешния вѣкъ. Значението на тѣзи двама обществени реформатори на XIX вѣкъ (отъ теоритическа страна) става за насъ още по-голѣмо, като си спомнимъ, че тѣхнитѣ имена сж най-тѣсно свързани съ онова могжщо обществено учение въ наше време, което носи името **социализмъ**. Ако и първия отъ тѣхъ — Сенъ-Симонъ—да не може да се смѣта именно като теоретикъ на социализма, при все това, обаче, той си остава единъ отъ първитѣ негови интелектуални основатели.

Учението на Сенъ-Симона въ своето развитие е тѣсно свързано съ обстоятелствата и учението на цѣлия неговъ животъ. Роденъ на 17 Октомврий 1760 год., внукъ на извѣстния херцогъ де Сенъ-Симонъ, той е получилъ прѣзъ своето дѣтинство и юность блѣскаво въспитание и обширно образование. Най-прочутия философъ въ това време—д'Аламберъ—е билъ неговъ учитель. Едва 19 години на възрасть, Сенъ-Симонъ отпжтува за Америка, гдѣто влиза въ редоветѣ на борцитѣ за нейната свобода. Избухването на великата французска революция го заварва въ чужбина. Но тя бива посрѣщната отъ него съ неописуема радость и неисказанъ ентусиазмъ. Пропитъ съ духа на американската свобода и дълбоко почувствувалъ усладата на нейнитѣ благатки вѣяния, Сенъ-Симонъ се завръща въ своето отечество съ най-величествени планове за обществено-политическото реформиране на Франция. Всички обстоятелства и явления въ обществено-политическия животъ на неговата татковина, въ това време сж го тласкали къмъ разбирането на неодържимото и невъзможното за по-дълго време вече социално-економическо положение на Франция, като сж му внушили сжщевременно и мисъльта за едно коренно преобразувание на обществения строй. Преди избухването на революцията, въ Франция господствуваше такава една заплетеность и такъвъ единъ хаосъ отъ къмъ политическа страна, каквито човѣкъ едва би могалъ само да си помисли. Отъ къмъ економическа страна мизерията на работническото население бѣ застигнала вече своя най-високъ връхъ. Съ побѣдата на революцията бидоха до извѣстна степень премахнати нѣкои обществено-политически злини, като сжщевременно се гарантираха и политическитѣ права еднакво на всички граждани. Обаче, не се мина дълго време и стана явно, че равенството на политическитѣ права и свободата на всички граждани въ тѣхнитѣ постжпки не сж достатъчни, за да осигурятъ едно що-годѣ поне благоденствие на работната масса. Чувствуваше се нуждата отъ една нова обществена организация, съ нови обществени институции и нови економически отношения. Още въ края на XVIII вѣкъ економическия животъ на европейскитѣ културни страни бѣ влѣзълъ въ единъ новъ пжть, бѣ взелъ едно ново направление. Следъ **отрицателнитѣ** учения на философията дойде редъ на отрицанията и въ **политическата економия**. Всичкитѣ ограничения и притѣжания на меркантилната система

трѣбваше да отстъпатъ нѣколко крачки назадъ и сторятъ мѣсто за полагание основитѣ на една съвсѣмъ друга економическа система, която се градеше върху правото на отдѣлната личность, върху неограничената свобода на дѣятелность въ економическото поле. Тази нова економическа система бѣ системата на „естествената свобода". Сжщевременно въ повечето държави на европейския континентъ развитието на индустрията бѣ взело грамадни размѣри и нечуванъ до сега полѣтъ. Първия теоритикъ на тази нова ера отъ економическото развитие на обществото бѣше Адамъ Смитъ. Борящецъ се противъ всички останали още отъ феодолното време наредби и учреждения, той положи първия основенъ камъкъ на своята „индустриялна система", която трѣбваше да почива врѣзъ свободното развитие на индустрията и търговията. Основниятъ принципъ на неговото учение бѣ, въ противоположность на защитницитѣ на меркантилната система, както и на физиократитѣ до извѣстна степень, че годишния трудъ на една нация съставлява оня фондъ, отъ който тази нация черпи нуждниtѣ срѣдства за удовлетворение на всички нужди и искания на живота.

На Сенъ-Симона е било абсолютно невъзможно да остане чуждъ на всички тѣзи течения, както въ областьта на практическия животъ, тъй и въ областьта на чистата теория. Индустрията на самата Франция въ това време бѣше направила единъ силенъ полѣтъ и въ времето на Наполеона бѣше достигнала до една висока степенъ на своето развитие. Теоритичесския представитель на тази економическа епоха въ Франция не закъснѣ да се яви на сцената. Въ 1803 год. се появи сътчинението на Жанъ-Батистъ-Се: «Traité d'Economie Politique», което не бѣше нищо друго, освѣнъ популяризация и распропагандиране на основнитѣ начала на Смитовата „индустриална система", на системата на „естествената свобода". Всичко спомагаше да се разбере, че индустрията ще стане най-мощния факторъ въ общественно-политическия животъ на народитѣ. Сенъ-Симонъ схвана вѣрно и точно това направление на економическото развитие, и мисъльта за преобразувание на обществото врѣзъ основа на индустриалното развитие се мѣрва изъ единъ пжтъ предъ неговитѣ умственни очи. И той не остана и не бѣше самъ съ тѣзи си предсказания за бждащето господство

на индустрията. Симонъ Сисмонди бѣше сжщо единъ отъ малцината, които въ началото на нашия вѣкъ виждаха въ лицето на индустрията едно дѣте, което въ едно непродължително време ще порасне и стане гигантъ. Обаче, между С. Симоновото схващание и разбирание значението на индустрията и онова — на Симонъ Сисмонди имаше една голѣма разлика. Когато първия се радваше и потжваше въ очеровагелни бжлнувания на смѣтка на блѣскавото бждѫще на индустрията, последния се силно страхуваше отъ сжщото това блѣскаво бждѫще на страшното чудовище. Достатъчно е да спомѣнемъ само негова разказъ за магйосника и метлата — водоносителка, които С. Сисмонди искаше да сравнява и оприличава съ индустрията. [1]) Водата и трудътъ, си мислялъ С. Сисмонди, сж и двѣтѣ полезни; обаче, ако човѣкъ поиска въ едно преголѣмо количество отъ едното и другото, — опасностьта вече изпъква на лице. Когато Сенъ Симонъ твърдо вѣрвалъ, че „les grandes combinaisons industrielles tenent plus directement à l'ameliorations du sort de la classe pauvre qu'aucune des mesures prises jusqu'à ce jour par le pouvoir temporel ainsi que par le pouvoir spirituel," [2]) — Симонъ Сисмонди се плашеше предъ нарастващата индустрия, предъ нарастващитѣ работнически баталйони, предъ машинитѣ, предъ силата на капиталътъ, прѣзъ XIX-ия вѣкъ!

---

[1]) Сждържанието на разказа е горѣ-долу слѣдующето: единъ магйосникъ ималъ една метла, на която, като кажалъ нѣколко, само нѣму извѣстни, думи, метлата се обръщала на съсждъ, който самъ ходѣлъ на рѣката и му носялъ вода; после, когато съсжда донесе достатъчно вода, магйосникътъ му казвалъ изново други думи, и той се обръщалъ пакъ на метла. Едно момиче, като видѣло веднъжъ това, намислило да се опита да направи сжщото съ метлата; но то било чуло отъ магйосеика само думитѣ, съ които той обръщалъ метлата въ съсждъ, който носялъ вода. Като казало тия думи момичето на метлата, последната се обърнала на съсждъ и почнала да носи вода. Цѣлата кжща се напълнила все съ вода, но сжда не прѣстава да носи.... Момичето не знаяло какви думи да каже на съсжда, за да спре да носи вече вода. Цѣлата кжща се заплашвала отъ наводнение, когато пристига магйосника и казва заклинателнитѣ думи на съсжда; послѣдний се обръща изново на метла и по този начинъ кжщата се избавила отъ потъпвание. —

[2]) „Noveaun Christianisme," p. 355, T. III отъ „oeuvres choisies de S. Simon. Bruxelles et Leipgig, 1859 г.: „голѣмитѣ индустриални

Въ индустриалната система на А. Смита С. Симонъ намери ядката на своято обществено-реформационна система. Мисъльта, че трудътъ е източникъ на всички цѣнности, го караше да иска господството на представителитѣ на трудътъ и прехвърлението върху тѣхъ на цѣлата обществено-политическа власть. Обстоятелството, че до сегашнитѣ власть имеющи не сѫ биле въ състояние да подобрятъ сѫдбата и положението на най-голѣмата часть на най-важната класса, — положението на работния народъ, довеждаше С. Симона до твърдото убеждение, че днешния обществено-политически строй е невъзможенъ повече и че намѣсто него трѣбва да се създаде единъ новъ общественъ строй, като се преобразува цѣлия днешенъ режимъ, цѣлото обществено здание, отъ горѣ до долу.

Съ такива убеждения С. Симонъ захвана своята обществено-политическа дѣятелность; съ такива планове и кроежи той излезе на полето на обществено-политическата литература. Обаче, обществената система, на която той презъ цѣлия си животъ се стараяше да даде една закрѫгленость, не можа да достигне до извѣстна завършеность въ своето развитие. Наука, индустрия и моралъ — това бѣха едно подиръ-друго най-главнитѣ принципи отъ учението на С. Симона, но никой отъ тѣхъ не биде изследванъ до край, не биде доведенъ последователно до най-последнитѣ си консеквенции. Ако анализираше съдържанието на най славнитѣ съчинения на С. Симона, ний бихме могле да именуваме неговата система на късо съ думитѣ морално-религиозна система. Това не бѣ никаква социалистическа система въ днешната смисъль на думата.

Ако се обърнемъ къмъ социалната система на Шарлъ Фурие, ний ще намеримъ при него вече една напълно завършена, до край развита система. Ако Сенъ Симонъ не бѣше никакъвъ теоретикъ на социализма, то Фурие може да се смѣта за единъ отъ най-значителнитѣ теоретици на сѫщия. Фурие бѣше социалистъ. Той надминаваше въ всѣко отношение С. Симона при анализирането и критикуването на сѫществующия общественъ строй. Когато първия не можеше още да

комбинации водятъ по-направо къмъ подобрѣние положението (участьта на бѣдната класса) отколкото всѣка една отъ ония мѣрки, взети до сега, било отъ свѣтската, било отъ духовната власть.“ —

прави разлика между владѣтелната класса и работницитѣ, между представителитѣ на собственностьта и ония — на трудътъ; когато Сенъ Симонъ числеше къмъ индустриалната класса (des industriels) всичко три класси: les cultivateurs, les fabricants et les négociant, Шарлъ Фурие правеше вече една строго разлика между истинско-продуктивната класса — классата на търговцитѣ, борсовитѣ спекулатори и едри предприемачи. Единичката обща страна въ ученията на тѣзи двама наистина велики обществении реформатори бѣ само тѣхната отрицателность на всичко сѫществующе, тѣхната критика и отричание на господствующия общественъ строй. Но основитѣ на тѣхнитѣ системи си оставатъ коренно различни, а проповѣдванитѣ отъ тѣхъ доктрини — нищо общо не имеющи по между си. Утопическата страна на тѣхнитѣ учения остава толкова обща и за двамата, до колкото и двамата вѣрваха, че бѫдѫщата обществена организация въ свитѣ най-малки подробности трѣбва да бѫде изнамѣрена, открита и напълно изработена и скроена въ главитѣ на отдѣлнитѣ личности. [1]) Другитѣ утопически елементи отъ ученията на С. Симона и Фурие сѫ отъ съвсѣмъ друго естество. Фурие вѣрваше въ възможностьта на едно преминавание тутакси въ новата обществена организация („социалния строй"), като даваше единъ пъленъ съ най-малки подробности планъ за преобразуванието на обществото и едно подробно описание на бѫдѫщия общественъ строй. Той не бѣше пъленъ историкъ-диалектикъ въ областьта на социологията. Тъкмо противното е съ Сенъ-Симона. За да обоснове своята социална теория, той си служаше съ единъ видъ историческа обществено-политическа конструкция. Той бѣ историкъ. Той бѣ онзи, който даде една позитивна формула на историческия методъ, който за пръвъ пѫть биде употрѣбенъ отъ Монтескйо въ обществено-политическитѣ изследвания и

[1]) Сенъ-Симонъ мислеше, че „le régime industriel doit être inventé dans son ensemble, avant de pouvoir être mis à exécution" „индустриалния режимъ трѣбва да бѫде откритъ (изнамѣренъ) въ цѣлата своя пълнота, преди да се приложи въ дѣйствителность." («Catéchisme des industriels»), premier cahier, p. 110—111, les «oeuvres choisies»), Фурие пишеше въ сѫщата смисълъ: Si elle (цивилизацията) a été précédée de trois autres sociétés, la Sauvagerie, le Patriarcat et la barbarie, s'ensuit-il qu'elle sera la dernière parce qu'elle est la quatrième? n'en pouvrait—il par naitre encor d'autre, et verrons-nous pas un cinquième, un sixième? Ordre social qui seront peut-être moins désas-

по-после биде направенъ отъ ученика на С. Симона—Огюстъ Контъ[1]). Когато Сенъ-Симонъ се стремеше да обоснове своята морална теория съ самата история, исходния пунктъ въ учението на Шарлъ Фурие си оставаше строго индивидуалистическо. Не общия религиозенъ моралъ (morale générale), който съставлява основния принципъ въ системата на С. Симона, а удовлетворението страститѣ на отдѣлната личность съставлява основата на обществената система на Фурие. Основанието на едно „ново християнство" бѣше крайната цель на С. Симонъ. Това ново християнство (моралната доктрина — «doctrine de la Moral») трѣбва да служи като основенъ камакъ на новия общественъ строй. — Съвсѣмъ друго срѣщаме при Фурие. Не връзъ основа на „божествения моралъ" morale divine гради той своята теория, а връзъ основа на атракцията (привличането) на человѣческитѣ страсти. Обаче, има малко нѣщо общо въ самитѣ основи на С. Симоновото учение и онова на Фурие: и единия, и другия се смѣтаха за отъ Бога предопредѣлени, да раскриятъ на човѣчеството справедливата обществена организация, като съ това го избавятъ отъ по-нататъшни мжки и тегла. «Ecoutez la voix de Dieux, qui vous parle par ma bouche»[2]) — пишеше Сенъ-Симонъ. Сжщото нѣщо натъртваше на много мѣста изъ своитѣ съчинения и Шарлъ Фурие. Първия смѣташе за своя първа обязаность да проповѣдва по всички страни испълнението на волята божия — основаването на „новото християнство"; втория се стремеше да убѣди човѣчеството, че привлекателностьта (attraction) на страститѣ е едничкия законъ, по който Богъ иска да управлява человѣческото общество. . . .

---

treux que la Civilisation, et qui sont restés inconnus parce qu'on n'a jamais cherché à les découvrir?» „Ако тя (цивилизацията) е била предшедствувана отъ други три общества: дивачество, патриархатъ и варварство, следва-ли отъ това, че тя ще бжде последня, защото е четвърта? Не може-ли да се въдвори още една пета, шеста, седма обществена организация, която да е съ по-малко зли страни, отколкото цивилизацията, но която до сега е останала неизвѣстна, защото никой не си е далъ трудътъ да я открие?" (p. 4. „Theorie des quatre mouvements"). „Inventer le mecanisme societaire, ce nouveau monde industriel opposé au morcellement" etc («Le nouveau monde industriel",p. 9) — това бѣше жизнената задача и на Фурие.

[1]) Сравни съчинението му (на С. Симона): «Sur la science de l'homme». —

[2]) „Nouveau Christianisme", p. 382, T. III, Oeuvres choisies. —

Най-важнитѣ съчинения на Сенъ Симона, въ които ний намираме основнитѣ черти на неговата система, сѫ следующитѣ. «Du systéme industriel» (печатано въ 1821/22 год.) «Catéchisme des industriels (1823/24 год.) и «Nouveau Christianisme» (1825 год.) Първото негово съчинение: «Lettres d'un habitant de Genève», което се яви въ 1802 год., не прѣдставлява нищо солидно, е безпретенциозно, съ забъркано съдържание; то заслужва да бѫде спомѣнато само за това, защото съдържа въ зародишъ цѣлата социална система на Сенъ-Симона. Единъ пѫть дошълъ до убеждението, че е необходимо едно коренно преобразувание на обществения строй, С. Симонъ искаше да положи основния камакъ на една нова „физико-политическа“ наука, която, почивающа връзъ съединението на политиката съ естественнитѣ науки, да укаже на основнитѣ черти на единъ новъ общественъ строй. Той искаше да разгледва обществото естественно-исторически, като вѣрваше по този начинъ да може да налучка основнитѣ идеи на едно преобразувание на това общество. Планътъ за основаването на една „физико-политическа“ наука биде по-късно съвсѣмъ изоставенъ отъ Сенъ-Симона. Най-важното, най-сѫщественното въ първото съчинение на С. Симона е, обаче, мисъльта, че представителитѣ на науката трѣбва да бѫдатъ едничкитѣ властители и господари въ обществото. Той се обръщаше къмъ тѣхъ съ думитѣ: «Savants, artistes, regardez avec l' oeil du génie la situation actuelle de l'esprit humain; vous verrez que le sceptre de l'opinion publique est entré dans vos mains; saisissez-le donc vigoureusement. Vous pouvez faire votre bonheur et celui de vos contemporains. Vous pouvez préserver la postérité des maux que nous avons soufferts et de ceux que nous endurons encore» etc. [1]) — Още по накъсо съ думитѣ: «Pas d'honneur pour les Ale-

[1]) «Lettres d'un habitant de Genève», T. I, p. 16 отъ «oeuvres choisies». „Учени, артисти, погледнете съ окото на гения сегашното положение на човѣческий духъ; вий ще видите, че скиптъра на общественното мнѣние е влѣзълъ въ ваши рѫцѣ; хванете го, прочие, живо. Вий можете да създадете вашето щастие и онова на вашитѣсъвременници; Вий можете да ни запазите отъ последующитѣ злини, които ще ни мѫчатъ, и отъ оння, които още ни терзаятъ.“ —

xandre; vivent les Archimèdes»[1]) С. Симонъ искаше да даде изразъ на своитѣ реформаторски кроежи и планове.

Въ своитѣ «Lettres d'un habitant de Genéve» С. Симонъ още не е готовъ съ своята обществена теория. При все това, обаче, това негово съчинение си остава неговата point de depart, когато по-голѣмитѣ му съчинения—„катехизмътъ" и „новото християнство"— си оставатъ неговата point d'arrivée.

Тъкмо въ противоположность на С. Симона, Фурие още въ първото свое съчинение: „Theorie des quatre mouvements" исказва мисъльта, че само „par l' inadvertance ou l'orgueil des philosophes, qui dédaignérent toute étude sur l'Association et l'Attraction" etc[2]). — днешното обществено устройство се е продължило двѣ хиляди и триста години, и че тѣ (философитѣ) нѣма никога да бждатъ въ състояние нито да разрѣшатъ социалната проблема, нито да управляватъ обществото! . . . Обаче, Фурие не причислява къмъ „философитѣ" всички учени. Подъ думата „философи" той разбира само политицитѣ, економиститѣ и моралиститѣ, значи, ония, които най-много се занимаватъ съ обществено-политически проблеми. За физицитѣ и химицитѣ той говори съ извѣстенъ респектъ, безъ обаче, да имъ дава нѣкакво значение за общественото преобразувание. Чудното е, че С. Симонъ, когато говори за ученитѣ (les savantes) винаги има предъ видъ представителитѣ именно на позитивнитѣ науки: математицитѣ, физицитѣ, химицитѣ, физиолозитѣ, писателитѣ [litterateurs], живописцитѣ и музикантитѣ, и никога не споменува нѣщо за политицитѣ, економиститѣ или моралиститѣ. . . При все това, когато той говори за классата на ученитѣ, разбира винаги "des artistes et tout les hommes qui ont des idèes liberales».[3])...

Въ своитѣ по-подиршни съчинения С. Симонъ прехвърля вече управителната власть отъ ржцѣтѣ на представителитѣ на

---

[1]) Ibid. p. 12. —(„Нѣма вече честь за Александровцитѣ — да живѣятъ Архимедовцитѣ !" —

[2]) «Theorie des quatre mouvements», p. 228: Само „чрезъ невниманието и надменностьта на философитѣ, които сж пренебрегвали всѣко изучвание на ассоциацията и атракцията" и т. н.

[3]) „Lettres d'un habitant de Genéve, p. 16, T I.

науката въ ржцѣтѣ на преставителитѣ на труда — въ ржцѣтѣ на „индустралнитѣ“ (des industriels) Въ „Catechisme des industriels“ той раздѣля вече обществото на „индустриалци“ и „бездѣлници-лениивци“ (les osifs). Подъ думата „индустрия“ С. Симонъ разбира трудъ въ най-голѣмия обемъ и най-широкия смисъль на думата: „un iudustriel est un homme qui travaille à produire ou à mettre à la portée des différents membres de la société, un ou plusieurs moyens matériels de satisfaire leurs besoins ou leurs goûts physipue“. „Индустриалеца е човѣкъ, който работи за да произвежда, или да снабди разнитѣ членове на обществото съ едно или по-вече материални средства за удовлетворение на тѣхнитѣ нужди или тѣхнитѣ физически вкусове.“ — Классата на „индустриалцитѣ“ се състои, спорѣдъ С. Симона, отъ полскитѣ работници, фабрикантитѣ и търговцитѣ (les cultivateurs, les fabricants et les négociants). Но тъй като трудътъ е источникъ на индивидуалното и национално благосъстояние, и тъй като индустриалната класса е при това най-многочислената, то тя трѣбва да заема най-първо мѣсто въ държавата, като вземе въ ржцѣтѣ си и всичката законодателна и испълнителна власть „La classe industrieles doit occuper le premier rang, parce qu' elle est la plus important de toutes; parce qu' elle peut se passer de toutes des autres, et qu' aucune autre ne peut se passer d' elle; parce qu' elle subsiste par ses propres forces, par ses travaux personnels. Les autres classes doivent travailler pour elle, parce qu'elles sont ses créatures, et qu'elle entretient leur existance; en un mot, tout se faisant par l'industrie, tout doit se faire pour elle[1]“.

До като тѣзи и др. тѣмъ подобни мисли при С. Симона сж тъй тъмно и тъй общо исказани, ний срѣщаме при Фурие

1) „Catechisme des industriels“ 1, III, p. 68. — На български: „Индустриалната класса трѣбва да заема първо мѣсто, защото тя е най-важната отъ всички други; защото тя може да мине безъ всички други, но никоя отъ другитѣ не може да мине безъ нея; защото тя сжществува благодарение на своитѣ собственни усилия, благодарение на своя личенъ трудъ; Другитѣ класси трѣбва да работятъ за нея, защото тѣ сж нейни създания и защото тя поддържа тѣхното сжществувание; съ една дума, като става всичко чрезъ индустрията, всичко трѣбва да бжде и за нея.“

вече едно точно разграничение на общественнитѣ класси. Фурие раздѣля дѣйствително производителната класса на полскитѣ работници и занаятчии (manufacturiers) отъ классата на търговцитѣ, които той сравнява съ една банда отъ разбойници въ обществото [2]) и классата на владѣющитѣ предприемачи отъ классата на нищо не владѣющитѣ наемни работници [3]). До като за С. Симона владѣющата класса на предприемачитѣ и нищо не владѣюща работническа класса съставляватъ една и сѫща класса — классата на индустриалцитѣ — за Фурие това сѫ двѣ съвсѣмъ различни класси, съ прямо противоположни интереси. Сенъ Симонъ иска господството на индустриалната класса въ общетвото. Фурие забелѣзва на това, че господството на владѣющата класса, което трѣбваше да последва отъ само себе си въ силата на самото развитие на индустрията, не е още никакво господство на работната класса. Той иска не господството на една класса, а на цѣлата народна масса. Наистина, С. Симонъ пишеше още въ първото си съчинение: „Lettres d'un habitant de Genéve“: „tous les hommes travailleront; il se regarderont tous comme des ouvriers attachés à un atelier dont les travaux ont pour but de rapprochér l'intelligence hummaine de ma devine prévoyance“[1]) и т. н. Обаче, тази мисъль на С. Симонъ си остава недоразвита и забравена въ другитѣ му по-послешни съчинения. Негово «régime industriel», който той искаше да основе връзъ основа на морала, трудътъ и науката, се рисува въ по-подирпшнитѣ му съчинения само съ общи фрази и думи. Така, той казва: „il est évident que le régime industriel est celui qui peut procurer

---

[2]) Ср. „Theorie des quatre mouvements“. p. 228: „L'analyse de ces brigandages demontrera que le corps des négociants (il faut se garder de les confondre avec les manifacturiers) n'est dans l'Ordre social qu'une troupe de pirates coalisés, qu'une nuée de vautours qui dévorent l'industrie agricole et manufacturiére et asservissent ou tous sens le corps social.“ — Анализа на това разбойничество ще покаже, че търговския корпусъ (трѣбва да се пазишъ да го не смѣсвашъ съ оня на производителнитѣ работници) въ днешния общественъ строй не е нищо друго, освенъ една трупа отъ съюзни пирати, единъ орлякъ отъ догани, които поглъщатъ земледѣлческата и манифактурна индустрия и заробватъ обществото въ всѣко едно отношение“.

[3]) Jbid. p. 266.

aux hommes la plus grande somme de liberté générale et individuelle, e en assurant à la société la plus grande tranquillité dont elle puisse jouir. Il est également évident que ce régime investira la moral du plus grand empire qu'elle puisse exercer sur les hommes, tout en procurant à la société en général et à ses membres en particulier le plus grand nombre possible de jouissance positives."[2]) Едно по-малко опредѣление и описание на организацията на функционирането на «régime industriel»—ако само не вземаме за такава негова планъ за политическото организиране на Европа и споменуванието тукъ-тамѣ на думата „ассоциация" — С. Симонъ не ни дава. Той се задоволява само съ това, да постави общи принципи, безъ да иска да вади отъ тѣхъ каквито и да било следствия, които биха се явили като неминуемъ резултатъ отъ поставенитѣ принципи. Организацията на производството, организацията на распредѣлението на материалнитѣ богатства, както и организацията (уреждането) на правото на собственостьта — всичко това остава незакачено отъ С. Симона.[1])

Съвсѣмъ друго намираме при Фурие. Негова „социаленъ строй" е очъртанъ съ най-малкитѣ подробности. Фурие не се задоволяваше само съ това, да каже, че въ предлаганата отъ него организация ще съществува най голѣма индивидуална свобода, или че всѣкиму ще бѫдатъ гарантирани въ излишекъ всички материални и духовни блага; той ни дава единъ пъленъ планъ за организацията на производството, на распредѣлението на продуктитѣ на труда, за преобразуванието на правото на собственость и т. н. Въ неговата фаланга (Phalange) производството ще бѫде организирано споредъ законитѣ на привличанието на страститѣ (attraction des passions) по серии, групи и т. н.; раздѣлението на труда ще достигне своя кулминационенъ пунктъ; никоя работа нѣма да трае по-дълго отъ два часа и т. н. И всичко това трѣбва, споредъ Фурие, да стане въ интереса на по-голѣмата производителность на труда.

---

[1]) L. c. p. 38 T. I. На български; „всички хора ще работятъ: всички ще се иматъ като работници на една и сѫща занаятчийница, трудоветѣ на които иматъ за цель да приближатъ човѣшкия умъ до моето божественно предвидение".

Всички изработени продукти ще се распредѣлятъ между членоветѣ на обществото по трудъ, капиталъ и талантъ: $^{5}/_{12}$ на труда, $^{4}/_{12}$ на капитала и $^{3}/_{12}$ на таланта. Днешната раздрѣбнена и распокъсана индустрия (industrie morcélée) е за Фурие un labirinthe de misére, d'injustice et de fausseté."[2]) Значи, Фурие не се радва ни най-малко предъ перспективата на днешната индустрия или въобще предъ днешната форма на производството.

Сенъ Симонъ не дава никадѣ нѣкакви очерки за едно преобразование на собственностьта. Негова ученикъ Базаръ, наблѣгвайки се на нѣкои отъ общественно-историческитѣ идеи на своя учитель, ни дава такива очерки, като сжщевременно поставя една съвсѣмъ нова историческа теория за преобразуванието на обществото. Както и да е, обаче, важното за отбелѣзване е, че частната собственность си остава непокътната както при Сенъ Симона. тъй и при Шарлъ Фурие.

(следва).

---

²) Catechisme des industriels, T. III, p. 110. На български: „Очевидно е, че индустриялния режимъ е оня, който може да достави на хората най-голѣма обща и индивидуална свобода, като усигури на обществото най-голѣмо спокойствие, съ което то ще се наслаждава. Сжщо тъй е очевидно, че този режимъ ще даде възможность, морала да упражнява най-голѣмо влияние върху хората, като достави на обществото изобщо и на неговитѣ членове въ частность — най-голѣмо количесво отъ положителни удоволствия".

¹) Че съ преустройството на обществото неминуемо трѣбва да последва и едно преобразувание на правото на собственность, това С. Симонъ признава. Той казва: „Il n'y a point de changement dans l' ordre social sans un changement dans la propriété"..

Но въ какво ще се състои това преобразувание на правото на собственность — С. Симонъ никога и нигдѣ не се е исказалъ.

²) „Le nouveau monde, p. 5.

СОЦИОЛОГИЯТА

Като наука и като учебенъ предметъ въ Франция

(Отъ В. Д. Ивановски)

(Продължение отъ VII кн.)

Леонъ Дюгюи, професоръ въ Юридическия факултетъ въ Бордо, се явява сѫщо единъ отъ горѣщитѣ защитници на социологията, макаръ своитѣ възрѣния и да е исказалъ само мимоходомъ въ една кратка статия. *) Изобщо той е съгласенъ съ Р. Вормса; социалнитѣ факти и явления, — казва той, — не сѫ произволни и не зависятъ отъ една частна воля, а слѣдователно могатъ да бѫдатъ предмѣтъ на науката; обществото е подобно на живия организмъ, защото се състои отъ живи клѣтки, и социалнитѣ явления съставляватъ резултатъ отъ акцитѣ и реакцитѣ на тѣзи клѣтки; затова каквато е научната биология, такава трѣбва да бѫде и научната социлогия. Свободната воля на хората е напълно съгласна съ универсалния детерминизмъ. Освѣнъ това човѣкъ съзнателно и необходимо се стреми да освободи обществото и социалния животъ отъ дѣйствията на чуждитѣ и пертурбационнитѣ причини. Колкото се отнася до системата на социологията, то тя у Дюгюи се явява значително упростена; всички социални явления се отнасятъ, споредъ него, или къмъ хранението или къмъ взаимно-отношенията; отъ тука и двата клона на социлогията: политическа економия и право; явленията отъ едната и другата категория трѣбва да бѫдатъ изучаеми въ статическо и динамическо състояние. По този начинъ Л. Дюгюи въ общитѣ възрѣния утвърждава туй, което иска доказателства, а въ своята классификация е твърдѣ праволинеенъ; неможе всичкитѣ човѣшки отношения де се сведатъ къмъ понятието на правото.

Фернандъ Форъ, професоръ въ Юридическия факултетъ въ Парижъ, сѫщо мимоходомъ е исказалъ нѣкои съображения по поводъ на социлогията като наука. **) Той се съгласява съ Вормса и другитѣ, че социологията има за задача да обедини социалнитѣ науки посредствомъ раскритието на взаимната имъ

---

*) Léon Duguit: „Un Seminaire de Sociologie“ въ Revue internationale de Sociologie, 1893 г. № 3

**) Fernand Faure: „La Sociologie dans les facultés de Droit de France“ въ Revue № 2 отъ 1893 г.

свързка. Въ социологията влиза изучванието на законитѣ по образованието и развитието на обществото.

Много по обстоятелственъ въ своитѣ социологически възрѣния се явява Марсель Берне, професоръ въ Филологическия факултетъ въ Монпелие. Ний ще си позволимъ да се спрѣмъ на тѣзи възрѣния до нѣкадѣ по подробно.

Въпросния ученъ въ една обширна статия подъ заглавие Programme d' un cours de Sociologie générale *) се опитва да отговори на следующитѣ въпроси: 1) възможна ли е наука за обществата; 2) може ли да се допустне сѫществуванието на обща социология, отлична отъ отдѣлнитѣ социални науки; 3) трѣбва ли тя по характера на своя обектъ да се отличава отъ другитѣ социални науки; 4) каква трѣбва да бѫде системата на социологията и 5) какви трѣбватъ да бѫдатъ духътъ и общия характеръ на социологическото изследвание.

Както и всички други социолози, М. Берне рѣшава първия въпросъ утвърдително, като при това се старае да примири двѣтѣ противоположни начала — свободата на волята, и универсалния детерминизмъ. Ако допустнемъ абсолютна свобода на волята, то, разбира се, че е невъзможна никаква социална наука; благодарение на абсолютната свобода на волята въ всѣки моментъ трѣбва да възникватъ масса нови дѣйствия и явления, между които е невъзможно да се установи никаква причинна свръзка; дѣйствителния животъ, обаче, ни убеждава, че човѣшката воля е ограничена и зависима; на всѣкадѣ ний намираме сходство на социалнитѣ явления; историята се състои отъ факти и явления, следующи едни подиръ други по естественни закони; человѣческата свобода е ограничена отъ физическитѣ условия, наследственностьта и пр., но Марселъ Берне не иска да допустне и абсолютенъ детерминизмъ, изключающи всѣкаква свобода на волята; последнята е относителна, тя сѫществува въ предѣлитѣ на детерминизма; както свободната воля, тъй и детерминизма трѣбва да се сведатъ къмъ истинския имъ смисълъ; детерминизма изразява дадено явление, като нѣщо обективно; свободата на волята изразява дадено явление въ неговото движение въ постоянното и отчасти неопредѣленното преминувание отъ едно положение къмъ друго, отъ

**) Revue internationale de Sociologie № 12 отъ 1895 г., № 1 отъ 1896 г.

дѣйствителностьта къмъ идеала. Разбира се, само тъй и може да бѫде примирено непримиримото. Извършения фактъ е изражение на детерминизма, а извършвающия се — изражение на свободната воля; но щомъ туку извършвающето се превърне въ извършено и свободната воля се превръща въ детерминизмъ; по такъвъ начинъ свободна воля не сѫществува, вследствие на което и социологията, като наука за закономѣрностьта въ обществения животъ, е напълно възможно. Таково е заключението отъ разсѫжденията на автора, макаръ той и да се е старалъ да ги затъмни до нѣкадѣ съ горѣказанитѣ съображения въ полза за нѣкаква свобода на волята. Впрочемъ, и самъ той на много мѣста въ съчинението си опредѣленно и категорически се исказва въ полза за признанието на безусловенъ детерминизмъ.

По въпроса за туй, трѣбва ли да сѫществува обща социология, като самостоятелна наука, отлична отъ отдѣлнитѣ социални науки, М. Берне се исказва напълно въ сѫщия смисъль, както и другитѣ французски социолози, като признава, че общата социология трѣбва да установи свързка между социалнитѣ науки, а заедно съ туй и между социалнитѣ явления. Но предмета на социологията трѣбва да бѫде особенно издирвание законитѣ както на солидарностьта. тъй и на антагонизма между социалнитѣ фактори. По този начинъ, относително въззрѫженията на М. Берне върху задачата на социологията, като отдѣлна наука, трѣбва да се каже сѫщото, което казахме по-горѣ относително въззрѣнията на Р. Вормса; но М. Берне по подробно развива темата за туй, което трѣбва да съставлява предмета на социологията. Такъвъ обектъ трѣбва да бѫде самото общество въ неговата цѣлость, а не отдѣлнитѣ социални факти. Чудно и непоследователно, обаче, се явява утвърдението на разглеждания авторъ, че въ качеството на обектъ на социологията трѣбва да се явятъ само обществата, дадени отъ самата природа, способни къмъ безкрайно развитие, а не тѣзи, които се образуватъ отъ хора за достигание разнообразни цѣли; за това, напр., съединението отъ чисто-економически характеръ не влизатъ въ областьта на общата социология. Такова заявление е чудно, тъй като подобенъ родъ исключения отъ сферата на изследванията въ областьта на социалната статика, би се отразило твърдѣ злѣ на съотвѣтствующитѣ отдѣли на социалната динамика; тъй, напр., учението

за економическия животъ не може да бжде разбранъ и успѣшенъ, ако отъ областьта на изследванията бждатъ исключени многочисленнитѣ и разнообразнитѣ економически ассоциации. Споредъ насъ такова заявление, трѣбва да бжде признато за непоследователно за туй, че отъ точка зрѣние на универсалния детерминизмъ, признаванъ отъ самия авторъ, и всѣкакъвъ родъ общества, образовани за опредѣленни цели, ще бждатъ сжщо естественни, т. е. отъ самата природа установени основания.

Като признава социологията за самостоятелна наука, Марселъ Берне се опитва да опредѣли и развие идеята й посредствомъ разяснение природата на самото общество, като обектъ на нейнитѣ изследвания. Като разглежда най-главнитѣ теории на съвременната социология, той се старае да докаже, че въ тѣхъ се заключава и правилното и погрѣшното и въ сжщото време, като се държи въ чисто еклектическо направление се стреми да примири противоположнитѣ социологически възрѣния. Той отбелѣзва преди всичко двѣ главни направления въ разясняванието на природата на обществото: едно обективистическо или натуралистическо, което туря социологията на равно съ естествознанието и признава обществото подчинено въ своето сжществувание и развитие на неизмѣнни закони; другото—субективистическо или идеалистическо, което приближава социологията къмъ психологията и гледа на обществото като на произведение на човѣшкото искуство, като резултатъ на съгласието на хората. Обективистическото направление се раздѣля отъ своя страна на два клона; единътъ — разглежда главния социаленъ факторъ въ условията на физическата срѣда, къмъ което възрѣние сж се придържали напримѣръ Монтескйо и Боклъ; другиятъ приравнява социологията къмъ биологията и се стреми да обясни природата на обществото отъ биологическа точка зрѣние. Това биологическо направление отъ своя страна пъкъ се раздѣля на двѣ: едното напълно сближава обществото съ живия организмъ, другото счита обществото за несъвършенъ организмъ, комуто остава да се развие въ бждяще. Авторътъ привежда различни съображения за доказателскво на едностранчивостьта и следователно неправилностьта на всички тѣзи отдѣлни направления.

Тъй, ако физическата срѣда и да влияе на обществото, то последньото не може всѣкога да бжде уравнено съ неорганиче-

ския свѣтъ и по този начинъ тоя факторъ не опредѣля съ себе си всички явления на социалния животъ, а особенно тѣзи, които проистичатъ отъ духовната природа на човѣка. Биологическото направление, което сближава обществото съ живия организмъ, за това е неправилно, че между едното и другото нѣма пълно сходство или съотвѣтствие: тъй, напр., обществото се отличава съ по-голѣма продължителность въ съществуванието си отъ колкото живия организмъ; смъртьта или разрушението на обществата е дѣло само на случая, а между туй по отношение къмъ живитѣ сѫщества тя е необходимость; човѣшкия индивидумъ не може да бѫде приравненъ къмъ анатомическия елементъ въ организма, защото той въ едно и сѫщо време представлява отъ себе си и социална митерия и дѣйствующъ факторъ. При това най-важно се оказва стремлението на индивидума да състави наедно съ други индивидуми не голѣми естественни групи, както и трѣбва да се считатъ съставни части на всѣко общество. Принципътъ на общественната солидарность играе важна роля. Признанието на това положение заставя автора да подложи на разглеждание психологическото или идеалистическото направление отъ социологическото изследвание. Психологията по отношение къмъ социологията се явява обективна и субективна; на основание обективната психология всички явления отъ социалния животъ зависятъ не отъ човѣшкото съзнание или разумъ, но отъ човѣшкитѣ чувства; авторътъ оспорва това положение, като казва, че е невъзможно да се прекара строга граница между чувствата и идеитѣ; субективната психология основава обществото на свободното съглашение на членоветѣ му, гдѣто главна роля играе не разума или чувството, но волята. Споредъ автора, обществото се явява като условие за сѫществуванието и развитието на индивидуалностьта, за това акта на индивидуалната и свободната воля не може още да обусловва сѫществуванието на обществото; освѣнъ това, указва се на туй, че обществото сѫществува като нѣщо твърдѣ устойчиво, което не би могло да бѫде, ако сѫществуванието зависяше отъ свободната воля и съглашението на индивидумитѣ. Много по важно е, — казва авторътъ,— да се отбелѣжатъ сѫществующитѣ въ хората алтруистически стремления, които образуватъ свръзката между индивидума и обществото. Най сетнѣ авторътъ, вѣренъ на своето еклектическо направление, се старае да примири натуралистическото и

психологическото направление въ изработванието на социологията; природата на обществото е въ сжщото време и обективна и субективна; тя е напълно опредѣливша се реалность и постоянно стремление напредъ къмъ неопредѣленъ идеалъ; само хармоническото съединение на едното и другото обяснява истинската природа на обществото. Ето защо както обективистическото, тъй и идеалистическото или психологическото направление въ разработванието на социологията трѣбва да вървятъ ржка за ржка

Ако предмѣта на социологията съставлява обществото въ неговата цѣлость, т. е. обществениитѣ групи, ако общественнитѣ факти служатъ за предмѣтъ на тази наука само до толкова, до колкото тѣ иматъ отношение къмъ цѣлото общество, ако, най сетнѣ, природата на обществото е въ едно и сжщо време обективна и субективна, то, трѣбва, обаче, да се обясни характера на самата социална свръзка, т. н. да се опредѣли по най близъкъ начинъ, какво именно обединява хората на обществото. Тъй като по отношение къмъ всѣко общество и обществено състояние може да се говори за неговото настояще, минало и бждаще, то и опредѣлението характера на социалната свръзка трѣбва да бжде направено въ сжщитѣ три направления.

При наблюдаване на социалнитѣ явления може въ самитѣ тѣхъ да се намѣри указание на социалната свръзка. Авторътъ се спира само на най главнитѣ отъ тѣхъ, каквито сж явленията на економическия, политическия, юридическия и нравствения животъ. Той доказва, че всѣко отъ тѣзи явления, отдѣлно взето, не може да служи за основа на обществото или за социална свързка, и взети само въ всичката имъ съвокупность могатъ да служатъ за такава свръзка. Социологията трѣбва да исхожда отъ идеята на солидарностьта, като условие за сжществуванието на съзнанието и на самата индивидуалность, като я приема въ едно и сжщо време като нѣщо реално и обективно, а отъ друга страна като нѣщо несвършено и идеално. Економическия животъ служи за изражение на тая солидарность, до колкото тя е реализована въ обществото въ неговитѣ отношения къмъ физическата, материалната срѣда; политическия животъ изразява сжщата солидарность въ отношенията между индивидумитѣ или между цѣлитѣ обществении групи; положителното право представлява съ себе си туй, че приви-

шава срѣдньото индивидуално съзнание и, като се изразява въ форма на правила, задължава всѣкиго къмъ опредѣленно поведение. Идеалното право е най съвършенната форма на отношенията, къмъ достиганието на които трѣбва да се стреми положителното право.

Колкото се отнася до общественната еволюция въ нейното минало, то задачата на социологията се заключава въ туй, щото да разреши въпроса за появяванието на обществото, да намѣри формалния законъ на социалната еволюция и, най сетнѣ, закона за общото и реалното направление на тази еволюция. По първия въпросъ авторътъ указва двѣ хипотези — моногенитическа и полигенитическа; първата предполага единство на происхожденето на социалнитѣ форми; втората, напротивъ, разнообразие; и едната и другата съдържатъ по нѣщо, но самия въпросъ се оказва празенъ, тъй като не може да бжде решенъ по причина на слабостьта и недостатъчностьта на човѣшкитѣ знания за миналото. По въпроса за формалния законъ за развитието пъкъ се представляватъ различни хипотези, съобразно моногенитическото или полигенитическото происхождение на обществото; въ първия случай формалния законъ е диференциация на формитѣ, въ вторият — ассимиляция. Споредъ мнѣнието на едни, социалната еволюция е резултатъ отъ постоянна борба (Прудонъ), споредъ мнѣнието на други тя има миренъ характеръ и борбата е само случайна (Дюркхеймъ); М. Берне не се завзема да реши въпроса, като казва, че борбата не всѣкога съдѣйствува за развитието, а теорията за мирното развитие, взета безусловно, се оказва чистъ оптимизмъ. Най-сетнѣ по въпроса за общото и реалното направление на еволюцията, Берне се ограничава съ превежданието, относително това, мнѣнията на различни сициолози и въобще на лица, които се интересуватъ отъ тия въпроси, каквито сж: Спенсеръ, Фуйе, Тардъ, Гумпловичъ, Грееfъ, Дюркхеймъ и др. Като говори за социалното бждеще, М. Берне казва, само това, че то е основано на миналото и настоящето: като има реална основа, то само по себе си се явява идеално, т. е. такова, къмъ което хората се стремятъ съзнателно и като че ли съгласно съ свободната си воля. Тука, по този начинъ, пакъ се примирява обективното, реалното съ идеалното, детерминизма съ свободната воля.

По тоя начинъ, социологията трѣбва да съдържа въ себе си преди всичко обяснение на съвременното състояние на социалния животъ въ смисълъ на поставяние идеята на солидарностьта върху почвата на съвокупното влияние на началата — економическо, политическо. юридическо и нравственно. И тъй като идеята на солидарностьта се явява изобщо като елементъ на вжтрѣшния духовенъ свѣтъ у човѣка, то и всичката тази область отъ социологията може да бжде означена като коллективна или социологическа психология.

Сетнѣ, изучванието на миналия животъ дава възможность да се разясни относителното значение на вече свършившитѣ се социални явления, но отъ точка зрѣние на сжщата солидарность; това съставлява предмѣтъ по философията на историята или историята на цивилизацията.

Най сетнѣ, ако социалния животъ се състои отчасти отъ елементи, тъй да се каже, вече фикцировани, то въ него намиратъ мѣсто и различенъ родъ стремления, идеи, коллективни желания; солидарностьта не се явява напълно опредѣливша се; тя е идеалъ, способенъ да се реализира въ бждяще; обществото се намира въ процесса на образованието и неговото бждяще не се съдържа напълно въ миналото; социологическия идеализмъ запазва своята относителна цѣнность, тъй щото отъ тая точка зрѣние може да се говори за социологически моралъ; последния, макаръ и тѣсно свързанъ съ сжществующата реалность, обаче не може да бжде сведенъ къмъ простото константирание нравственностьта въ дадения народъ или въ дадената епоха.

Такъвъ е характера на обществото и обществения животъ, съобразно съ когото и социологията се явява съвършенно особенна наука, която тѣсно съединява даннитѣ обективни и субективни, реални и идеални, теоретически и практически, и въ силата на това получава високо философско значение.

Ний съвсѣмъ не сме исчерпали социологическитѣ възрения на Марселъ Берне, но отъ горѣказаното се вижда, че тѣзи възрѣния се отличаватъ съ значителни оригиналности и самостоятелность; развитието на основната идея е строго логично; обаче примирението на антитези, каквито сж обективизмъ и субективизмъ, реално и идеално и т. н. ни кара да желаемъ много; тукъ авторътъ напуща научната основа и влиза въ областьта на философията; не напраздно той и на социологията прис-

воява по голѣмо философско значение. Впрочемъ, ний никакъ нѣмаме предъ видъ да критикуваме социологическитѣ възрѣния; ний искахме само да запознаемъ читателя съ общия характеръ на тѣзи възрѣния. Ний не се спираме на възрѣнията на другитѣ французски социолози, отъ които много сж спечелили извѣстность съ социологическитѣ си трудове, каквито сж, напр., Летурно, Тардъ и др., които сж разработвали специални социологически въпроси; за насъ е достатъчно, повтаряме, да изложимъ общия характеръ на социологическитѣ възрѣния само по основнитѣ въпроси. Отъ всичко горѣказано не е трудно, въ всѣки случай, да се види, че социологията е намѣрила въ Франция твърдѣ благородна почва; научното разработване на социологията тука има цѣла масса извѣстни представители; работата, обаче, и съ туй не се ограничава; безъ да се гледа на всичката новость и неразработаность на тоя клонъ отъ знанието, французскитѣ социолози, по примѣра на социолозитѣ отъ нѣкои други страни, се стремятъ вече да го пропагандиратъ въ обществото, и не само съ помощьта на печата, но и съ помощьта на устното преподавание въ виспитѣ училища.

III.

Идеята за преподавание на социологията въ висшитѣ училища въ Франция си намѣрила достатъчно число привърженници и вече е получила осжществление. Французскитѣ учени социолози сж убедени, че преподаванието на социологията въ университетитѣ трѣбва да придобие сжщото право на гражданство, както и другитѣ науки. Примѣрътъ на нѣкои държави, гдѣто социологията, макаръ и въ видъ само на отдѣли, отдавна вече е станала предмѣтъ на университетско преподавание, още повече подбужда французитѣ да се стремятъ къмъ осжществлението на общата имъ идея. Ето нѣкои сведения за преподавание на социологията въ нѣкои европейски и американски държави.

Въ 18.0 г. проф. Вестермаркъ открилъ курсъ по социологията въ Хелсингфорсъ, когото продължавалъ по отдѣлни въпроси и прѣзъ следующитѣ години. Въ 1895 г. отъ 15 Септемврий до 1 Декемврий той челъ елементаренъ курсъ по социологията, като е имал 80 слушатели. Въ Белгия било образувано висше училище за социалнитѣ науки, а отъ 1893 г. сж въведе даже учена степень на лиценциатъ и докторъ по со-

циалнитѣ науки съ съотвѣтствующитѣ екзамени. За получение степеньта лиценциатъ се изисква да издържи екзаменъ по следующитѣ предмѣти: 1) економическа история; 2) сравнително изучване на гражданскитѣ учреждения; 3) сравнително законодателство за труда; 4) политическа економия; 5) финансова наука и 6) по два въпроса отъ тази или онази наука споредъ избора на кандидата. За получавание степеньта докторъ изисква се представяние диссертация по единъ отъ предмѣтитѣ, които влизатъ въ състава на екзамена за лиценциатъ, и публичната й защита. Курсъ по социологията се чете въ много висши училища въ Америка: тъй, въ Бостонъ — въ технологическия институтъ, въ университета въ Виргиния подъ името „наука за обществото" (Science of Society), въ университета въ Мичиганъ подъ името „социална философия", въ Хартфордъ (въ щата Коннектикутъ) не отдавна се откри училище по социологията (Collège de Sociologie) съ три-годишенъ курсъ за лица отъ двата пола; преподаванието обема социологията въ обширната смисъль на думата; следъ свършванието на курса на издържившия екзаменъ се дава диплома баккалавръ по социологията.

Но особенно бързо се развива преподаванието на социологията въ Франция, както по отдѣлни социални науки, тъй и по отношение изложението цѣли курсове или системи на социологията.

Отъ 1889 г. Леонъ Марте чете въ училището на висшитѣ науки (Ecole des hautes études) курсове по въпроситѣ за религията у нецивилизованитѣ народи. Въ течение вече на нѣколко години въ филологическия факултетъ въ Бордо се води курсъ по социологията отъ А. Бертрана. Въ нѣкои факултети сѫществуватъ даже социологически семинарии; тамъ, въ юридическия факултетъ въ Бордо, практическитѣ занятия по социологията, устроени въ 1891 г. отъ проф. Дюгюи, сѫ се състояли въ четение и обсѫждание на реферати по социологически въпроси. Л. Дюгюи въ статията си подъ заглавие „Un Séminaire de Sociologie" *) самъ съобщава за характера на занятията въ неговата социологическа семинария. На неговото предложение се отзовали само седемъ студента и, безъ да гледа на такава малочисленность, той се запимавалъ съ тѣхъ въ

*) Revue internationale de Sociologie, N-o 3 отъ 1893 г.

течение на десеть семестра. Той съобщава даже какви въпроси били разглеждани; тука се отнасятъ: 1) сѫществува ли социологическа наука; 2) за началото на всѣко социологическо знание; 3) сѫществува ли наредъ съ социологията, като наука, и социално искуство; 4) какъ се раздѣля социологията и 5) какво нѣщо е социалното съзнание. Въпроси, както виждаме основни, и, споредъ Дюгюи, нему се удало въ съвмѣстна работа съ слушателитѣ да дойде къмъ опредѣленни отговори; при това той излага въ общи чърти съдържанието на рефератитѣ и станалитѣ по тѣхъ дебати.

Подобенъ родъ социологическа семинария била основана въ Тулуза отъ проф. Хориу (Hauriou), на редъ съ четение курсъ по социологията, макаръ по рано той и да се обявилъ като противникъ на такова преподавание. **) Въ филологическия факултетъ въ Монпелие курса по социологията се челъ най напредъ отъ Лапужъ (Lapouge), а сетнѣ отъ 1894 г. отъ М. Берне, социологическитѣ възрѣния на когото сѫ изложени по горѣ. Първата година на преподаванието била посветена отъ него на критическото въведение въ общата социология; по подробно се спрѣлъ на въпроса за морала; впрочемъ Берне, въ противоположность на Дюгюи, останалъ недоволенъ отъ своитѣ слушатели: тѣ били малко и при това слабо подготвени. Макаръ и да е профессоръ въ филологическия факултетъ, М. Берне обаче признава за по целесъобразно да се присъедини преподаванието на социологията къмъ юридическитѣ факултети. *) Проф. Летурно, извѣстенъ съ многочисленнитѣ си трудове по социологията, въ 1895 г. открилъ курсъ по социологията въ антропологическото училище (Ecole d'Antropologie de Paris) по въпроса „за възпитанието въ различнитѣ човѣшки раси“; въ сѫщото време не по малко извѣстния Габриель Тардъ почналъ четението въ свободното училище на политическитѣ науки (Ecole libre des Sciences politiques de Paris) по въпроса „за елементитѣ въ политическата социология“, като предполага да изложи основнитѣ принципи на социологията и общото имъ приложение къмъ политиката; четението се продължава и

**) Réponse a «un docteur en droit» Sur la Sociológie въ Revue internationale de Sociologie, N-o p. 390 отъ 1895 г.

*) M. Bernes; „Quelques réflexions sur l' enseignement de la Sociologie“ въ Revue Internationale de Sociologie, N-o 8 p. 629 отъ 1895.

сега (1896 г.). Да спомѣнемъ сѫщо и за туй, че въ края на 1895 г. въ Парижъ се откри „свободно училище на социалнитѣ науки" (Collège libre des Sciences Socialcs) подъ управлението на Фурнъ-Брентано; преподаванието трѣбва да заключава въ себе си отчасти метология на социалнитѣ науки, отчасти изложение на економическитѣ и социалистически доктрини. **) Най сетнѣ не може да не спомѣнемъ за социологическитѣ лекции на извѣстния Р. Вормсъ, името на когото не веднажъ се помѣна въ настоящия очеркъ. Като обявилъ въ Октомврий 1895 г. курса по социологията откритъ, той наченалъ съ въвежданието въ общата социология и специално се спрѣлъ на обекта, раздѣлението, метода и историята на тази наука. Въ първата лекция той охарактеризиралъ положението на преподаванието на социологията въ различнитѣ страни, разяснилъ тая роля, която може да играе това преподавание и самата социология за общия прогресъ на цивилизацията. Лекцитѣ се продължаватъ и тази година и обематъ такива интересни въпроси като елементитѣ на обществото, опредѣлението на социалния фактъ, различнитѣ родове на социалнитѣ функции, методологията и пр.

Отъ горѣказаното се вижда, че преподаванието, както на отдѣлнитѣ социални науки, тъй и на социологията, въ качеството на самостоятелна наука, се развива въ Франция твърдѣ бързо. Французскитѣ социолози, адептитѣ на такова распространение на социологическитѣ знания посредствомъ преподаванието, далеко, обаче, не сѫ доволни отъ сѫществующия редъ и желаятъ да създадатъ особни факултети по социалнитѣ науки или, поне, да въведатъ правилно преподавание на социлогията, като я отнесатъ къмъ юридическитѣ факултети. Тъй, къмъ това последньо мнѣние се държи Фернандъ Форъ, професоръ въ юридически факултетъ въ Парижъ*). Наистина, и той най сетнѣ се приближава къмъ първото мнѣние, тъй като желае да присвои на юридическитѣ факултети социологически характеръ и даже да ги преименува въ факултети по социалнитѣ науки. Напротивъ Р. Вормсъ направо се исказва за образу-

**) Въ текущата година тука сѫ се чели, между другитѣ, и интереснитѣ лекции за социологията после О. Конта отъ депутата докторъ Делбе.

*) Fernand Faure: „La Sociologẽ dans les facũltés de droit de France", въ Revue Internationale de Sociologie N-о *2 отъ 1893.*

ването на особни факултети по социалнитѣ науки. Преподаването на социалнитѣ науки и социалнитѣ искуства, — казва той, — се води почти въ всички университети, но се отличава съ расхвърленость, непълнота, отсѫтствие на правилность и опредѣленность. Курсоветѣ по социологията нѣматъ по между си никаква свързка, защото сѫ разсѣяни въ разни висши училища; трѣбва да се обединятъ, като се създаде особенъ факултетъ. Отнасяние на преподаването на тѣзи науки къмъ юридическитѣ факултети Р. Вормсъ счита нецелесъобразно, тъй като духътъ и направлението на преподаването въ съвременнитѣ юридически факултети има, споредъ него, малко научно; въ повечето случаи въпроса е за искуството и даже за практиката; комментирование текста на закона и изяснявание на правилното му приложение къмъ различнитѣ случаи на дѣйствителния животъ — ето грижитѣ на професоритѣ, особенно по гражданското или частното право. Вормсъ намира, впрочемъ, това естественно, тъй като подобно преподавание отговаря на практическата потрѣбность, главната цель на съвременнитѣ юридически факултети е — да се подготвятъ практици; но предъ видъ на туй, че социологията нѣма практически характеръ, и отнасяние преподаването ѝ къмъ юридическитѣ факултети би било нецелесъобразно. Филологическитѣ факултети сѫщо не отговарятъ на тази цель, тъй като иматъ свои особенни традиции и свое направление. Принципиално би било най правилно, споредъ него, да се отнесе преподаването на социалнитѣ науки къмъ факултета по естественнитѣ науки, но къмъ това още не сѫ твърдѣ подготвени умоветѣ. По този начинъ за единствено правиленъ исходъ се явява образуването на особни факултети по социалнитѣ науки. Колкото се отнася до самата программа на преподаването, то тя трѣбва да заключава въ себе си всичката съвокупность на социалнитѣ науки, классифицирани съобразно двата вида социология — описателна и сравнителна; по такъвъ начинъ трѣбва да бѫдатъ распредѣлени и катедритѣ. За описателната социология трѣбва да сѫществуватъ не по малко отъ 11 катедри. Тъй Вормсъ комбинира народитѣ, подлежащи на описание, именно въ 11 групи. По сравнителната социология катедритѣ се распредѣлятъ пакъ съобразно двата вида на тази социология — статическа и динамическа. Въ първата група влизатъ *катедри: по* сравнителната география, сравнителна антрополо-

гия, психология, сравнителна демография, най сетнѣ, по социалната органология и хистология. Въ втората група науки влизатъ катедри: по производството на богатствата, по тѣхното распредѣление, размѣна и употрѣбление; за всѣки, следователно, економически клонъ по отдѣлна катедра; размножението на хората и семейния животъ служатъ сѫщо за предмѣтъ на преподавание, за които би могло да се образуватъ двѣ катедри; най сетнѣ преподаванието на наукитѣ, които иматъ за своя задача разяснявание отношенията между хората, изисква основанието на нѣколко катедри; тукъ се отнасятъ катедритѣ: по история на религиитѣ, по историята на нравственостьта, искуствата и наукитѣ, правото и политическитѣ учреждения. Всички катедри въ факултета се предлагатъ приблизително 26, безъ да се счита още особенна катедра по общата социология, като наука, която обяснява посрѣдствомъ синтеза всички отдѣлни социални науки. По край всичко туй трѣбва да бѫдатъ организовани практически занятия. Всичко туй Р. Вормсъ счита напълно постижимо, тъй като научни сили ще има достатъчно, а нуждпитѣ за осѫществяванне на тоя планъ огромни материални срѣдства ще бѫдатъ дадени отъ държавата. *)

Ще бѫде ли осѫщественъ подобенъ родъ проектъ да се каже е трудно; да се съмнѣваме пъкъ въ възможностьта на такова осѫществение нѣмаме никакви основания. Наистина, самата идея по отношение къмъ практическото ѝ приложение иска още разработвание; Р. Вормсъ е направилъ въ това отношение само първъ опитъ, които, трѣбва да се мисли, ще застави да се искажатъ и другитѣ. По горѣ ний видѣхме, че преподаванието на социалнитѣ науки и даже на социологията, като една наука, намира вече своето приложение не само въ Франция, но и въ другитѣ държави; идеята за обединението на такова преподавание въ самостоятелни училища или факултети не заключава въ себе си нищо химерично; отдѣлни катедри по социологията начепаха вече да се появяватъ: тъй, съ декретъ отъ 22 Юний 1896 г. такава катедра се образува въ филологическия факултетъ въ Бордо и преподаванието е възложено на Дюркхейма. Това значи, че идеята за преподавание на социологията срѣща вече съчувствие и въ правителството. Въ материални срѣдства недостатъкъ, разбира се, не ще има; Франция

*) R. Worms; „Une faculté des Sciences Sociales" въ Revue Internationale de Sociologie *Н-ро 11 отъ 1895*,

е една отъ тѣзи страни, гдѣто за народното образование не жалятъ пари. Има, обаче едно, на пръвъ погледъ, твърдѣ важно съображение, което подкопава довѣрието въ полза на това преподавание. Казватъ, че социологията, даже въ смисъль на съвокупность на социалнитѣ знания, а толкова по вече въ качеството на самостоятелна наука, още е твърдѣ малко разработена още твърдѣ малко дава истини, щото да стане предмѣтъ на преподавание. На това трѣбва да се забелѣжи, че отъ всички преподаваеми науки едни сѫ разработени по вече, други по малко, и нѣма ни една напълно завършена наука. Въ преподаванието не всѣкога се излагатъ едни само истини, а твърдѣ често хипотези и мнѣния на ученитѣ. Правовѣдението отдавна вече се е отдѣлило въ самостоятелна система на науката и отдавна е придобило право на гражданство въ университетското преподавание, а между туй въпроса какво нѣщо е право и до сега още предизвиква разногласие. Такива примѣри може да се представятъ много. Всичко туй, обаче, не бърка на преподаванието; не може и не трѣбва то да препятствува и на преподаванието на социалнитѣ науки. Последнитѣ, безъ да претендиратъ сега на названието и значението на точни науки и безъ да даватъ своитѣ положения за неизмѣнни истини, могатъ да принесатъ все пакъ на дѣлото на общественното образование огромна полза. Като иматъ предъ видъ една крайна и велика цель — разяснение закономѣрностьта на общественнитѣ явления, чужди на каквото и да било практическо направление, тѣ могатъ, при всичкото имъ несъвършенство, да окажатъ благодѣтелно влияние на мислѣнието, като го прави по сериозно и като го заставя да гледа на общественнитѣ явления не като дѣло на случая или произвола, но като резултатъ на предшествовани и придружающи го причини, като на видово проявление на началата и законитѣ, присѫщи на цѣлия свѣтовенъ порядъкъ. По такъвъ начинъ, значението на преподаванието социологията се проявява за сега не само въ строго-научно отношение, колкото въ въспитателно. Най сетнѣ ний не можемъ да не искажемъ, че всички социологически начинания на французскитѣ учени, тѣхната не уморна въ това отношение енергия; тѣхното стремление да заставятъ по възможность повече лица да се интересуватъ и се занимаватъ съ въпроситѣ на социологията, тѣхната усилена дѣятелность за основанието на тази наука,

че всичко това прави голѣма честь както на самитѣ учени, тъй и на това общество, което ги създава.

Прев. Ив. Денчевъ.

ПРОБЛЕМАТА НА БОГАТСТВОТО.

ИНДУСТРИАЛНОТО И ЗЕМЛЕДѢЛЧЕСКО ПРОИЗВОДСТВО НА ЦИВИЛИЗОВАНИТѢ СТРАНИ.

отъ Désiré Descamps'

(продължение отъ VI кн.)

V.

Земята е една майка съ великодушни нѣдра.

A. L. Ray.

Машинизма — който метаморфозира индустриялния свѣтъ — ще трансформира сѫщо и земледѣлието.

Малкото парче земя е безсилно. Оралото и влака, движени отъ волове или коне сѫ, изминали времето си.

Бѫдѫщето — близкото бѫдѫще — е на индустриалното обработвание, вече практикувано въ извѣстни страни (Американскитѣ Съединени Щати, Англия, Северна Франция, околноститѣ на Парижъ и т. н.)

Както казва Елизе Реклю: „Обработванието на почвата се трансформира постоянно на една индуствиална работа, както експлоатиранието на миннитѣ и турението въ работа на първоначалнитѣ материи; както всѣка друга индустрия, тя се очистя малко по малко отъ старитѣ рутини и замѣстя своя случаенъ методъ съ научни начини; най-сетнѣ, както миннитѣ за каменни вѫглища или преденето на памукъ, тя е задължена да опрости труда чрезъ раздѣление на работата; земята става всѣки денъ по-вече, като една голѣма работилница за земледѣлческо производство, на което всѣка частъ е едно специално колело, гдѣто на всѣка работа ролята е начъртана отъ рано . . . — За да си съставимъ една идея за революцията, която трѣбва да се произведе, и която се произвежда отъ день на день въ земледѣлието, чрезъ прилагание на научни методи, да вземемъ за примѣръ цела една естественна частъ, едно рѣчно корито изцѣло. Тамъ не се отнася вече за рутината на орача; трѣбва, между другото, щото науката да знае добрѣ почвата, за да се оползотвори всичката ѝ производителна сила. На географа и метеоролога подлежи да кажатъ как-

ва ще бжде, за всѣка точка отъ коритото, възможната последователность на температурата и на барометрическото налягание; на тѣхъ подлежи да начъртаятъ изометрическитѣ (съ еднаква висока температура) линии, да отбелѣжатъ точния градусъ на наклонностьта и на мѣстоположенията; на геолога и на химика подлежи да распознаятъ първоначалното происхождение на всичкитѣ почви, да опредѣлятъ количеството на елементитѣ, да предложатъ най-благоприятни смѣси; на хидрологиста подлежи да изнамѣри скрититѣ извори, да опредѣли началото на всичкитѣ води, да измѣри бързината имъ, да начъртай каналитѣ за наводнение, да приготви цѣлата артериална и венозна система на коритото, отъ неговото начало чакъ до неговото излизание на равнината или на морето; на инжинера подлежи да построи каналитѣ, мостоветѣ, земледѣлческитѣ пжтища, парнитѣ машини, коритата за задържание и всичкитѣ преголѣми земни сечива за обработвание; на агрономитѣ, най-сетнѣ, подлежи да се занимаватъ съ храната на почвата, съ сеидбата и съ посаждането. Доказано ли е веднажъ, че тази частъ отъ страната трѣбва да бжде обработена съ гори, за да даде своя максимумъ продукти, тя ще се покрий съ дървета; друга частъ уйдисва ли по-добрѣ за животнитѣ, за плодови дървета, за производство на градинарски растения, тя ще доставя растенията, за които благоприятствува почвата, водитѣ и климата на мѣстото.

Това не е всичко: трѣбва щото статистика, економиста, индустриалцитѣ натоварени съ препасяние да се занимаятъ да научатъ дали тази и тази култура е вече много распространена въ друга страна, не рискува да стане въ твърдѣ голѣмо изобилие на расположението на консоматоритѣ, и дали не ще стане по-добрѣ да се замѣсти съ друго производство по полезно за обществото. — Вижда се: земледѣлието тъй извършено изисква съдѣйствието на всѣки; всички интелектуални сили трѣбва да бждатъ употрѣбени, за да се тури въ съотношение общото господство на човѣка. По този начинъ, продуктитѣ ще се увеличатъ въ безмѣрни пропорции, както го доказватъ вече резултатитѣ отъ индустриалното обработвание на голѣмитѣ чифлици на английскитѣ агрономи. Подпомогната отъ науката, едрата индустрия е вече убила дребната; сжщо едрото земледѣлие не ще се сбърка да убий дребното."

Социализацията на средствата за индустриалното производство става всѣки денъ по належащо.

Едрото земледѣлие ще направи необходима социализацията на почвата и на земледѣлческия машинизмъ.

* * *

Индустрията е задминала земледѣлието по пжтя на прогресса. Тя е вървяла презъ този вѣкъ съ гигантски крачки.

Индустриалнитѣ нации сж видѣли да се увеличава богатството имъ съ една чудесна бързина.

Общото богатство на Англия се е очетворило въ продължение на седемдесетъ години. Смѣтнато на 55 милиарда лева въ 1814 г. то е достигнало 233 милиарда въ 1884 год.

Това въ Американскитѣ Съединени Щати е друго-яче прогресирало значително. Въ единъ вѣкъ, отъ 1790 г. до 1890, то се е качило отъ 4 на 325 милиарда лева. То се е почти остотило.

Въ Франция индустриалното производство оцѣнено на 931 милионъ 460 хиляди лева въ 1788 г., на 1 милиардъ 820 милиона въ 1812 г., на 4 милиарди 37 милиона въ 1850 г. и на 12 милиарди въ 1873 год., днесъ то задминава 13 милиарда. Средньо на житель бѣше 37 л. 26 ст. първата дата; 60·58 ст. за втората; 113·11 ст. за третата и 330·75 за четвъртата. Днесъ е 340·20 ст.[1])

Индустрията не е престанала да расте въ Руссия, Италия, Турция и т. н. Какво е произлѣзло? Увеличавание богатството на тѣзи страни е било незначително.

„Съ 60 милиона работници, казва автора на П р о д у к т и т ѣ н а и н д у с т р и я т а, работилницитѣ въ Европа и Съединенитѣ Щати, даватъ единъ продуктъ който надминава една стойность отъ 94 милиарда лева; съ едно число по-голѣмо отъ двойно работници, земледѣлието отъ сѫщитѣ тѣзи страни, се получава една стойность отъ 87 милиарда само. — Това превъсходство на индустрията надъ земледѣлието се дължи безъ съмнение отъ една страна на по-голѣмата сумма отъ работа, доставена отъ индустриалнитѣ работници, които изобщо сѫ по-пъргави и по-интелигентни отъ колкото полскитѣ работници, но то е дължно главно на силата на машинитѣ. Ако индустрията нѣмаше на свое расположение освенъ мускулитѣ на своитѣ работници . . . тя не ще произведе половината отъ това, което произвежда и нейното производство, ще бѫде много малко. Но индустрията е знаяла чудесно да се въсползува отъ извѣстни дарби на природата. Слънчевата топлина, събрана въ горливитѣ растения и минерали: дърва, въглища, каменни въглища, тя я промѣнява въ своитѣ пещи на пара и на механическа сила. Тя се ползува още и отъ прогресса, който науката реализира всекиднѣвно; тя е направила инструменти отъ нейната могѫщественность. Благодарение на тази интелигентна уполезотворность на естественитѣ сили и на откритията на човѣшкия гений; индустрията располага сега за услуга на своитѣ машини и апарати съ една безмѣр-

---

1). Въ Франция сумата на силата на парния двигатель се е увеличила съ 2,696% отъ 1840 год. до 1892. Тя бѣше 34 хиляди househorse конски сили за първата дата и 965 хиляди за втората. Смѣтаха една конска сила на 995 жители въ 1840 г., — на 476 жители въ 1852 г., — на 183 жители въ 1862 г., — на 107 жители въ 1872 г., — на 62 жители въ 1882 г. — на 40 жители въ 1892 г. Числото на постройкитѣ се е въскачвало на 3 хиляди въ 1840 г.; на 47 хиляди въ 1892 г. Има петдесеть години като средната сила на двигателитѣ бѣше на постройка 10·7 конски сили. Тя е днесь 25·1 конски сили. Изцѣло апаратитѣ представляваха силата на 721 хиляда хора въ 1840 г. и въ 1892 г. тази на 20 милиона 283 хиляди хора, което прави 2 на фамилия . . . . Човѣка все експлоатира човѣка, както въ времето на Аристотеля!

на механическа сила. Само отъ каменнитѣ въглища, тя притежава десетъ милиона конски сили . . . . Следъ късо време, рудницитѣ за гориво ще станатъ безполезни за индустрията; тя ще замѣсти парата съ другъ единъ агентъ съ наклонность друго-яче силна, за който нѣма да се грижатъ, като гледатъ да намалява резервата на производството, въ отношение на всѣкидневното консомиране. До точката до която е дошла днесъ науката, всичко ни обеснява наистина, че въ продължение на идущия вѣкъ, човѣкъ ще може да произвежда и уползотворява електричеството по-добрѣ отъ колкото го прави сега съ самата пара. Има по повърхностьта на земята сили почти съвършенно неуползотворени днесъ, които съдържатъ едно застрашително производство на енергия, това сѫ теченията и паданията на водата. Тѣзи сили, които иматъ една абсолютна трайность и които не се исхабяватъ, сѫ неисчерпаеми резервоари на електричество и на механическа сила. Може да се състави една идея, до колко тѣ съдържатъ енергия, като се помисли, че само Ниагара представлява по-вече отъ два милиона конски сили, или силата на сто и петдесетъ милиона хора . . . . Индустрията ще има безъ съмнение, следъ малко отъ днесъ, между рѫцѣтѣ си средство да увеличава безконечно своята сила и тъй вече застрашителна. Може да се предвиди за този клонъ на човѣшката работа една епоха, която, ний го повтаряме, не е далечъ когато манифактурното производство ще се все увеличава, когато пакъ необходимитѣ човѣшки усилия за реализиране на сѫщото това производство ще се намалява . . . . Вижда се, колко ще бѫдатъ промѣнени условията на живота върху тази земя, която ни дава толкова великодушно храната да ни храни, горивото да ни топли, двигателната сила да произвежда сто пѫти това, което ни е полезно."

* * *

Природата е казала на човѣка: „Ти ще ѣдешъ хлѣба съ потъ на лицето си".

Човѣка е възстаналъ противъ това варварско порѫчване. Той се опита да се освободи. Неговитѣ усилия сѫ биле коронясани съ успѣхъ. Машината се стреми да го освободи отъ работа. Всѣкиденъ тя го замѣстя въ испълнение на най-погубителната работа.

Това е първата побѣда.

Унищожението на земледѣлието ще бѫде втората.

Хранителнитѣ потрѣбности до сега мѫчно истегляни отъ земята ще бѫдатъ доставяни единъ денъ почти въ неопредѣлено количество отъ индустрията.

„Въ 2000-та година, казва Бертело, не ще има въ свѣта нито земледѣлие, нито говедари, нито орачи: задачата за съществувание чрезъ обработванието на почвата, ще бѫде унищожена чрезъ сѫдѣйствието на химията и физиката . . . .

Ний видѣхме вече силата на човѣшкитѣ рѫцѣ, замѣстени съ тази на парата, сиречъ чрезъ химическата енергия, заета на горението на въглищата; но този дѣятелъ трѣбва да бѫде изваж-

данъ трудно изъ недрата на земята и пропорцията намалява непрестанно. Трѣбва да се намери по-добро; но принципа на това изнамѣрване е лесно за постигание: трѣбва да се уползотвори слънчевата топлина, трѣбва да се уползотвори централната топлина на нашето земно кълбо. Непрестанния прогрессъ на науката ражда законната надежда за хитрото придобивание на тѣзи извори на една неограничена енергия. За да се придобие, напримѣръ, централната топлина, достатъчно ще е да се построятъ кладенци отъ 3000—4000 метра дълбочина . . . Ще се намѣри тамъ топлина, началото на цѣлия животъ и на цѣлата индустрия. Така водата ще достигне, въ дъното на тѣзи кладенци, една възвишена температура и ще развие едно налягание, способно да кара да вървятъ всички възможни машини. Нейната постоянна дистилация ще произведе тази чиста вода, освободена отъ микроби, която търсятъ днесъ съ толкова голѣми разноски, отъ чошми понѣкога омърсени. На тази дълбочина ще има единъ изворъ на безгранична и непрестанно подновявана термо-електрическа енергия. Ще се има значи отъ тази сила на всѣкадѣ, по всичкитѣ точки на земното кълбо, и много хиляди вѣкове ще се истекатъ, преди да се покаже едно чувствително намаление . . . Който казва изворъ на калорическа или електрическа енергия, казва изворъ на химическа енергия. Съ такъвъ единъ изворъ, фабрикуванието на всичкитѣ химически продукти, става лесно, на всѣка точка отъ лицето на земното кълбо. Тамъ ний ще намѣримъ економическото разрешение на най-великата задача, може би, която произлиза отъ химията, тази за фабрикуванието на хранителнитѣ материи. По принципъ тя е вече разрешена: синтеза на тлъстинитѣ и маслата е реализиранъ отъ четиридесетъ години, този на захаря и на въглехидратитѣ се извършва въ настояще време и синтеза на азотнитѣ тѣла не е далечъ отъ насъ . . . . Въ деньтъ, когато енергията ще бѫде получена економически, не ще се закъснѣе никакъ да се фабрикуватъ храни отъ всичкитѣ части; съ въглерода заетъ отъ въглената киселина, съ водорода и кислорода взети отъ водата, съ азота истегленъ отъ атмосферата. Това, което растенията сѫ направили до сега съ помощьта на енергията, заета отъ околната вселенна, ще го правимъ вече ний, и ще го правимъ, наскоро, по-добрѣ, по единъ начинъ поространенъ и по съвършенъ, отъ колкото не го прави природата.

„Ще дойде единъ день, когато всѣкой ще си отниса, за да се храни, своята малка бучка тлъсти вещества, своето малко парче нишеста или захаръ, своето малко стъкалце съ ароматически миризми, всичко това фабрикувано економически и въ неисчерпаемо количество отъ нашитѣ работилници; всичко това независимо отъ неправилнитѣ сезони, отъ дъжда или отъ сушата, отъ топлината, която изсушава растенията или отъ градътъ, който разваля надеждата за оплодотворението; всичко това, най-сетнѣ, отървано отъ наложенни микроби, причината на епидемиитѣ и неприятелитѣ на човѣшкия животъ

„Въ този день . . . . не ще има вече ни полета покрити съ жътва, ни лози, ни поляни напълнени съ животни; човѣка ще спечели въ кротостьта и въ моралностьта, защото ще престане да живѣй съ клание и унищожение на живитѣ създания. Не ще има вече различие между плодородни и безплодни страни. Може би даже пѣсъчнитѣ пустини да станатъ предпочтителното мѣсто за живѣение на човѣшката цивилизация, защото тѣ ще бѫдатъ по-здравословни, отъ колкото тѣзи развонени надовлачания и тѣзи мочорливи поляни, надебелени отъ гниението, които сѫ днесъ свърталището на нашето земледѣлие . . . . Ако земната повърхность престане да бѫде уползотворявана, както днесъ, и, да го кажемъ ниско, обезфигурена отъ геометрическитѣ творения на земледѣлеца, тя ще се покрий тогасъ съ зеленина, съ дървета, съ цвѣтя; земята ще стане една широка градина, поросена съ разливание на подземнитѣ води и гдѣто човѣшката раса ще живѣе въ изобилието и въ радостьта на баснословния златенъ вѣкъ“.

Това което религиитѣ сѫ обѣщали на нѣколцина, прогреса ще го даде на всички.

Нека човѣкъ продължава да се храни съ сладкитѣ плодове на дървото на науката.

Фалита на религиитѣ е извѣстенъ. Тѣхнитѣ богове сѫ несъстоятелни.

Науката, напротивъ, не престава да проявява своята сила. Тя малко бѣше обещала. Много даде. Човѣкъ й длъжи своята могѫщность — обществото своето богатство. Не е ли нищо това? Тя испъди боговетѣ отъ небесата, които нашето невежество бѣше поставило. Тя духа върху троноветѣ и палатитѣ. Царството на корононоситслитѣ и милиононоситслитѣ е на своя край. Общественното равенство, економическата справедливость, човѣшката солидарность трептятъ на историческия хоризонтъ. Науката ни приближава непрестанно. Подъ нейна закрила да вървимъ за завладявание на свѣта!

VI.

Toute une mer d' epis ondule et les sillons
Portent à la famine un defi; l' été brille,
De chauds arômes d' ambre emplissent les rayons;
Les blés mûrs, pleins et lourds, attendent la faucille.
Les moineaux les mulots festinent; les grillons
Poussent un choeur strident comme un feu qui pétille
La brute semble croire à ce que nous croyons;
On entend tout chanter l' abondance en famille.
Du sein de la Nourrice, il coule en ce beau jour.
Une inodation d' existence et d' amour.
Tout est fécondité, tout pullule et foisonne!
Mais, rentrant au faubourg, mon pied heurte en chemin.

Un enfant et sa mère en haillons — morts de faim!
Qu'en dites-vous, blès mûrs, et qui donc vous moissonne?

Eugène Pottier (1).

Колкото се увеличава економическата сила на охолния классъ, бѣдностьта се утвърдява повече. Тъзи паралелна еволюция на богатството и мизерията е единственна въ свѣта.

Наврѣдъ, наистина, бѣдностьта, придружава охолностьта. Наврѣдъ най пълната нѣмотия се простира отъ страна на единъ безуменъ луксъ. Наврѣдъ най черната мизерия служи за рамка на най блестящото богатство. Може ли да се сънува по мрьсно глёдище? Ний не вѣрваме.

Храната съществува въ изобилие. Отричанието отъ сега нататъкъ е невъзможно.

Гдѣ отиватъ тогасъ плодоветѣ на почвата? — Гдѣ отиватъ обработенитѣ предмѣти? — Гдѣ отиватъ всички тѣзи богатства, на които ний установихме съществуванието?

Една голѣма часть отъ продуктитѣ на почвата се изгубва на мѣстото, се поврѣжда между ръцѣтѣ на търговцитѣ или е распиляна отъ богатитѣ, тѣхнитѣ слуги, луксознитѣ коне, кучета и т. н.

„Въ Русия и въ Южна Европа, казва Ав. Бебелъ, оставятъ срамно да загива всѣка година съ десятки хиляди центери (сто килограмма) житни храни, защото липсватъ имъ сгодни магазини и частни срѣдства за препасяние. Милиони центери хранителни вещества се распиляватъ годишно въ Европа, защото апаратитѣ за събиранието имъ сѫ не съвършенни или защото липсватъ ръцѣ въ сгодния случай. Голѣмо количество житни кланни (купи), хамбари препълнени съ жито, цѣли земледѣлчески експлоатации ставатъ жертва на пламацитѣ, защото осигурителната премия надминава стойностьта на зърното; сѫщо оставятъ, по сѫщата причина, ладии да се изгубватъ съвършенно въ срѣдата на морето. Всѣка година нашитѣ военни маневри съсипватъ множество реколти."

Автора на П р о д у к т и т ѣ н а з е м я т а говори въ сѫщото направление:

„Въ извѣстни земледѣлчески страни лошо съединени съ пѫтища за съобщение, казва той, производителитѣ оставятъ да изгниятъ тѣхнитѣ реколти готови, по нѣмание никаква възможность да

---

1). Цѣло едно море отъ класове се люлей и нивята носятъ на гладътъ едно предизвикване; Лѣтото сѣтни, топли; амбрени аромати испълнятъ лъчитѣ; житата узрѣли, пълни и тежки чакатъ сърпътъ.

Врабчетата и полскитѣ мишки се гощаватъ, щурцитѣ испущашъ единъ скръцливъ хоръ, както огънътъ като пръщи; чува се всичко да въспѣва изобилието на фамилията.

Отъ гърдитѣ на кармачката, тече въ този добръ день едно наводнение на сѫществувание и на любовь. Всичко е плодородие, всичко се развъжда и размножава!

Но като влиза въ предградието, моя кракъ се спира на пѫтя, едно дѣте и мейка му въ дрипели — умрели отъ гладъ! Какво ще кажете вий узрѣли жита и какво вий жетви?

ги распродадатъ или да ги уползотворятъ. . . . . Въ Франция това нѣщо става почти въ всичкитѣ ѝ части, гдѣто нѣма желѣзопѫтни линии въ достатъчно голѣмо количество. Въ Сардиния въ извѣстни околности безъ съобщение съ морскитѣ пристанища широки портакалени гори оставатъ неексплоатирани и милиони златни плодове покриватъ почвата въ времето когато да се прави реколтата. Въ Съединенитѣ Щати житнитѣ растения се изгубватъ често отъ липсвание на срѣдство за распродавание; така въ нѣколко страни, гдѣто царевицата е много изобилна си служатъ съ нея като гориво . . . . Ако производителя распилява по необходимость, търговеца, посрѣдника, който препродава на консоматора, раскилява отъ любовь къмъ печалбата. За да кача едно покачвание на цѣнитѣ, отъ което той окачва голѣма печалба, прекупувачитѣ оставятъ да се разваlятъ, всѣка година, милиони килограми житни храни и зеленчуци. Много продукти още, въ силата на високата имъ цѣна, не намиратъ завчасъ да се распродадатъ и се развалятъ преди да могатъ да ги продадатъ; нѣма тъй да се каже, ни единъ магазинъ, гдѣто да не се губи така годишно едно извѣстно количество хранителни вещества. — Това което производителя и търговцитѣ сѫ започнали, консоматоритѣ досвършватъ; и навѣрно у тѣзи хора распиляванието достига най значителна пропорция. Никоя статистика не е смѣтала и не ще може никога да смѣтне безполезното израсходвание на хранителни продукти въ силата на необикновеннитѣ удоволствия, които си доставятъ богатитѣ класси."

* * *

Индустриялнитѣ продукти не сѫ по добрѣ употрѣбявани.

Тѣ сѫщо сѫ срамно распилявани, когато множеството — на което тѣ се дължатъ — му липсватъ всѣки день повече.

Едни сѫ исхабени преди да бѫдатъ уползотворени. Други, турени вънъ отъ употрѣбление, сѫ унищожени безъ да бѫдатъ нѣкоги употрѣбени. Други още — и то по голѣмото число — служатъ само за удоволствие на развалениtѣ вкусове на богатитѣ. Тѣзи последнитѣ иматъ палати луксозно мобилирани, макаръ и не обитавани прѣзъ повечето време. Баснословно е количеството на манифактурнитѣ предмѣти, което тѣзи постройки спотаяватъ, обесплодяватъ. Всѣка година двѣтѣ трети, най малко, отъ индустриялното производство сѫ погълнати и распилени отъ паразитния классъ. Не е ли това възмутително? Трѣбва да бѫдешъ овенъ или вълкъ за да не се ядосвашъ.

Автора на Человѣкътъ споредъ науката (1874) [1]) — Докторъ Л. Бюхнеръ — не го ли писа? — „Извънредната бѣдность и извънредното богатство, извънредната сила и извънредното безсилие, извънредното щастие и извънредната мизерия, извън-

[1]) L'homme selon la science. Son passé, son present et son avenir, ou d'où venons nous, qui sommes nous et où alons nous. Par Louis Buchuer. *Бел. Прев.*

редното слугуване и извънредния капризъ, извънредния излишъкъ и извънредната нѣмотия, една баснословна наука и едно баснословно невежество, сѫщо най тежката работа и наслаждения безъ усилия, всички видове добрини и великолепия и най дълбоко унижение на сѫществуванието и на сѫществото — ето характера на нашето днешно общество, което, съ голѣмината на своитѣ контрасти, надминава най лошитѣ епохи на политическото претисничество и на робството. Всѣки день най раздразнителни трагедии, плодове на тѣзи контрасти, се извършватъ предъ нашитѣ очи, безъ да можемъ да предвидимъ повръщанието имъ, и ний сме принудени да си кажемъ, че всѣки день, всѣки часъ, хора лишени отъ най необходимитѣ нѣща въ живота, загинватъ бърже или полегка, когато пъкъ, близо до тѣхъ, по добрѣ фаворизираната часть отъ обществото се препълнева отъ излишъкъ и отъ добросъстояние, когато пъкъ националния напредъкъ е взелъ единъ вървежъ до тогава не извѣстенъ. Достатъчно е да преминемъ голѣмитѣ наши градове и нашитѣ главни манифактурни околности, за да видимъ съвсѣмъ близо до расположението на богатството и щастието надъ него и подъ него да се криятъ скривалищата на порока и мизерията; за да видимъ до претоваренитѣ маси и натъпканитѣ стомаси, гладътъ съ хлътнало око, да претърпява своята мълчалива мѫка; за да видимъ отъ страна на всичкитѣ родове луксове и високомѣрия, немотията безъ надежда да се спотаява, боязливо и тъжно, въ единъ тъменъ задушенъ кътъ; или по добрѣ, жертвата на една навъсена безнадежность да тлѣе отъ ужасната мисъль. Колко пѫти съ огризкитѣ, падающи отъ масата на богатия, непогледнати даже и отъ кучетата имъ, колко пѫти бѣдния работникъ можеше да спаси отъ най страшната смърть своитѣ гладни и замръзнали дѣца ! . . . Распредѣлението на умственната храна е сѫщо не равномѣрно. . . . Колко умственъ и физически гладъ ще бѫде наситенъ безъ мѫка, чрезъ едно равномѣрно распредѣление на собсвенностьта и възпитанието! Какъ всички щѣха да могатъ да ядатъ и да се учатъ по вкуса си, ако дѣятелностьта за всички бѣше една длъжность, ако толкова хора не работяха за единъ само или за нѣколцина !“

Отъ горѣ свръхизобилие — отъ долу мизерия; непрекъснато распиляване между хората, които не правятъ нищо . . . . . нищо друго — вѣчна бѣдность между хората, които се убиватъ отъ работа. Прекрасно общество !

* * *

Защо е тъй? Защо гладъ, когато храната свръхизобилствува? Защо голота, когато има препълненость отъ дрѣхи? Защо огнища безъ огънь, когато каменнитѣ въглища се издигатъ на пирамиди върху земята на миннитѣ? . . . .

Защото почвата и срѣдствата за производството сѫ днесъ собственность на една шепа личности.

Експроприирането експроприяторитѣ на човѣшката раса става една общественна нужда.

Това ще стане утрѣ една неизбѣжна необходимость.

Капиталическото общество е развило производителнитѣ сили неизвѣстни и въ най прекраснитѣ цивилизации на Античностьта.

Плодовитостьта на работата расте въ нечути пропорци.

Отъ сега нататъкъ, Европа може да храни, облича топли и т. н. повече отъ 60 милиона хора, половината отъ човѣшкия родъ... и всѣки день виждаме да се увеличава рѣката на общественнитѣ мизерии.

Този, който произвожда излишество, мѣма необходимото.

Това положение на нѣщата не може да се продължава безконечно, безъ да създаде революционно положение.

Буржуазното общество ще се трансформира или ще загине.

* * *

Антагонизма на класситѣ се изостря отъ день на день.

Парижкитѣ размирици въ Юния 1848 г. и Мартъ 1871 год. имаха общественни причини. Исчезнаха ли тѣ? Никакъ. До като сѫществува експлоатацията на човѣка отъ човѣка, народнитѣ повдигания сѫ възможни.

Мирно или революционно, изворитѣ на живота ще бѫдатъ искубани отъ тѣхнитѣ настоящи притежатели и повърнати на народа, който ги подържа.

Избора на срѣдствата не принадлежи на пролетариата.

Легалния пѫтъ възможенъ ли е? Общественнитѣ консерватори нека бързатъ да отговарятъ и да дѣйствуватъ.

Времето е кратко.

Всѣка година въ Европа петъ милиона хора ставатъ жертва на капитала — последния отъ боговетѣ.

Злото се увеличава.

Ако срѣдната продължителность на живота се увеличава, то това се длъжи почти исключително на грижитѣ, съ които се обикаля увеличающата се армия на непроизводителитѣ отъ всѣко качество. Смъртностьта на работницитѣ, напротивъ, не престава да расте. [1])

Смъртностьта отъ тѣлеснитѣ болѣсти се е увеличило отъ тридесетъ години на насамъ. Друго важно нѣщо: шанса за продължително живѣение на новороденитѣ се е увеличилъ. Но този на възрастнитѣ се е намалилъ. Това намаление е постоянно за възрасти по-горни отъ петнадесетъ години, таблицитѣ начъртани отъ докторъ Оглъ го показватъ.

---

*) *По този въпросъ мислимъ да дадемъ на читателитѣ въ една отъ последующитѣ книжки на „Ново време" прѣкрасната статия отъ уважаемия авторъ на настоящата статия г,* Dèsirè Descamps *озаглавена: „Проблемата на здравието" — дѣйствието на економическата срѣда върху продължителностьта на сѫществуванието.*

Бѣл. на Превод ача.

Капитализма е станалъ единъ бичь, отъ който важно е да се исчисти земята, ако не се иска, щото да я обессели.

Мѣсто на социализма.

Превелъ отъ френски: Шишкинъ.

НѢКОЛКО СТАТИСТИЧЕСКИ ДАННИ

по

Концентрацията на собственностьта у насъ.

Въ статията: „Нѣколко бележки върху земледѣлческия въпросъ", помѣстена въ I кн., въ която разгледваме економическото положение на нашата страна прѣзъ 1895 и 1896 години, оффициалнитѣ статистически сведения ни приведоха къмъ потвърждение на нашето убеждение, че земята у насъ се отнема отъ ръцѣтѣ на работника-земледѣлецъ и се концентрира въ ръцѣтѣ на едно сравнително малко число голѣми собственници. Сведенията, съ които се ползувахме за поддържание на нашето убеждение, почерпнахме главно отъ „изложенията" на окръжнитѣ управители прѣзъ казаннитѣ години. Ний, разбира се, никога не игнорирахме факта, че сведенията, съ които може да располага всѣки, който желае да си състави една пълна картина за економическото положение на страната, сѫ ограничени, много оскѫдни и при туй распръснати. Но при все това, и тия оскѫдни сведения, сгрупирани и изучени добрѣ, неизбѣжно ни привождатъ къмъ заключението, че у насъ работата бърже отива къмъ концентрацията на недвижимата и движимата собственность въ по-малко ръцѣ. Въ споменатата ни статия потвърдихме това, както знае безпристрастния читатель, съ разнообразни факти, взѣти изъ оффициални источници. Въ тая статия ще изложимъ нѣколко нови статистически данни, които потвърждаватъ сѫщото.

Обстоятелството, че у насъ липсва статистика въ дѣйствителното значение на думата и нѣма обстоятелственно изследвание на економическото положение, ни е карало винаги, колчимъ ни се е случвало да пишемъ върху економическитѣ въпроси, да се спираме и върху необходимостьта отъ сгрупирани статистически сведения и едно подробно, критично изследвание на економическото положение. Наистина, едно умѣло, съвѣстно и широко сгрупирание на статистическитѣ данни и изследвание на економическитѣ явления, може да изважда на явѣ твърдѣ неприятни факти, особенно за управляющитѣ, които винаги се стремятъ да представятъ работитѣ, че при тѣхното управление всичко върви добрѣ. Но, отъ една страна, от-

сѫтствието на статистика прави невъзможна каквато и да е целесъобразна економическа дѣятелность отъ страна на държавата и може само да привежда всѣкого отъ управницитѣ, които желаятъ да правятъ нѣкакви економически реформи,въ смѣшното положение, въ което бѣше се озовалъ бившия министръ г. Гешовъ, по въпроса за кръчмарството и лихварството. Отъ друга страна, отсѫтствието на сгрупирани статистически сведения и изучвание на положението лишава обществото отъ възможностьта да взима участие въ разрѣшението на економическитѣ задачи и изобщо въ правилното отбелѣзвание на тия задачи и рационалното имъ изучвание и поставяние. А такова състояние на работитѣ е възможно само въ страни съвсѣмъ останали назадъ въ своето развитие, каквито сѫ Турция и Китай. Най-сетнѣ, умишленото криение или игнориране на дѣйствителностьта, освенъ дѣто не може да бѫде продължително, но то означава безсмисленъ страхъ предъ естественнитѣ закони на развитието, или по вѣрно, отсѫтствие на понятието за тия закони и, следователно, неспособность къмъ схващанието на обществениитѣ нужди и задачи. Ето защо, като пишемъ тая статия, не можемъ и сега да се не спрѣмъ върху обстоятелството, че въ настояще време статистическо дѣло е дѣло отъ първостепенна важность. У насъ има едно специално статистическо учреждение, което сѫществува още отъ първитѣ години следъ освобождението, но което до последно време никакви забелѣжителни статистически работи не бѣше издало, ако не смѣтаме за такива нѣкои статистически сведения по вноса и износа и по преброяванията на населението, съставлявани по най-примитивни начини. Причината на това безплодно сѫществувание на нашето Статистическо Бюро трѣбва да се дири и въ нашитѣ управляющия държавата, които най малко внимание сѫ обръщали на това важно учреждение и, освенъ дѣто назначаваха за управители на него хора съвършенно неспособни за работа и за да разбиратъ важностьта й, но къмъ него тѣ, нашитѣ рѫководители на държавата, сѫ били и сѫ най скѫпи въ отпусканието на средства за уреждането му. Обаче — казваме го съ голѣмо удоволствие — Статистическото Бюро напоследъкъ развива една по-голѣма дѣятелность, което показва, че на статистическото дѣло у насъ е обърнато по-голѣмо внимание. За последно време, то е издало нѣколко голѣми статистически работи, съставени по най-новитѣ статически начини. Най-важната статистическа работа, между издаденитѣ напоследъкъ отъ Статистическото Бюро, е, отъ наша гледна точка, статистиката за „Общитѣ резултати отъ преброяванието на населението въ Княжество България на 1-й Януарий 1893 год.“ Тая статистика именно ни дава новитѣ статистически данни, върху които тука ще говоримъ. Прочее, освенъ тоя източникъ, ний днесъ имаме предъ себе си и другъ единъ, който, наистина, не е пъленъ, но който представлява едно твърдѣ добросъвѣстно изследвание на занаятитѣ, индустрията и търговията на една голѣма часть отъ Княжеството, а именно изследванията на секретаря на Пловдивската Търговска Камара, г. Я. Чакаловъ, издадени подъ наслова:

„Докладъ до г. Министра за Търговията и Земледѣлието отъ бюрото на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара за економическото състояние на района на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара прѣзъ 1895 и 1896 години.“

Но преди да дойдемъ на предмета на тая статия, считаме за нужно да направимъ нѣколко белѣжки върху самитѣ „Общи резултати отъ преброяванието на населението и пр.“ При распредѣлението на населението „по звания и занятия“ групировката на лицата е така разбъркана, щото мжчно може да се направятъ всички точни изводи. Населението се раздѣля на двѣ групи: на самостоятелни [chefs et patrons] и помощници и слуги [aides et gens de service]. Какво трѣбва да се разбира подъ думата помощници? Споредъ распредѣлението, очевидно е, че тѣ не сж самостоятелни, не сж шефове и господари на едно самостоятелно занятие или стопанствено заведение. Но, отъ друга страна подъ думата „помощници“ може да се разбира наистина помощници, т. е. такива лица, които наистина не могатъ да се смѣтатъ за самостоятелни, но не сж и слуги. Така, напримѣръ, при единъ земледѣлецъ или занаятчия, самостоятелни ступани, шефове и господари, могатъ да работятъ и синоветѣ имъ. При всичко че тѣ не сж слуги, но не може да се каже, че тѣ сж въ положението на работника, комуто се плаща опредѣлена плата на парче или дневна надница, или на година. Ако, обаче, разгледаме распредѣлението на населението по звания и занятия, както ги намираме на стр. 80, таблица IX, ще видимъ, че подъ думата „помощници“ не можемъ да разбираме наистина помощници, т. е. синове, дъщери или женитѣ на шефоветѣ и господаритѣ. Така, напримѣръ, въ рубрикитѣ „търговци“ подъ думата „помощници“ не може да се разбира наистина помощници, безъ опредѣлена плата. Очевидно е, че тука сж смѣсени работници съ опредѣлена плата, макаръ и мѣсечна, и да се смѣтатъ за слуги, когато тѣ сж сжщо такива слуги на самостоятелнитѣ господари и шефове, както и другитѣ, само, може би, съ по-голѣма плата отъ другитѣ категории слуги. Споредъ таблица IX, точка 27, на 278 търговци съ пари и кредитъ се падатъ 499 помощници и слуги; споредъ точка 28, на 806 експедитори и комисионери се падатъ 1055 помощници и слуги; споредъ т. 35, на 19,851 търговци съ храна и питиета се падатъ 27,671 помощници и слуги; споредъ т. 41, на 7570 търговци на разни предмети, непоименовани другадѣ, се падатъ 11,841 помощници и слуги, и т. н. Въ наименованитѣ числа, очевидно е, не може да се говори за дѣйствителни помощници: очевидно е, че тука е думата за слуги и изобщо за работници. Много по-точна и по-вѣрна щѣше да бжде статистиката, ако дѣйствителнитѣ помощници бѣха се отдѣлили въ особенна група, а подъ общото название „работници“ бѣха се отдѣлили слугитѣ и изобщо всички служащи съ опредѣлена дневна, мѣсечна или годишна плата. Но най-неправилна въ таблица IX е точката 51, въ която на 21,935 самостоятелни [chefs et

patrons] слуги сѫ показани 24,770 помощници и слуги. Слугитѣ сѫ слуги и да се дѣлятъ на „самостоятелни“ и „помощници слуги“ е съвършено не точно. Сѫщо така е неточно распредѣлението на 168 стр. табл. IX-а, параграф. 2 — чифликчии, наематели и кесимджии (fermiers et propriétaires). Освенъ дѣто общата цифра на чифликчиитѣ, наемателитѣ и кесимджиитѣ е съвършено невѣрна (48 самостоятелни и 104 помощници и слуги), но фермеритѣ (наемателитѣ чужда земя), собственицитѣ (проприетеритѣ) и кесимджийтѣ (които съвсѣмъ неправилно се отнасятъ къмъ категорията на фермеритѣ и проприетеритѣ) сѫ смѣсени така, че не е възможно никакво заключение да се прави. Тука е извънредно важно да се знае отдѣлно, колко сѫ собственницитѣ землевладѣлци, сѫщитѣ чифликчии, колко сѫ фермеритѣ и колко сѫ кесимджиитѣ, които сѫ много интересна категория наематели на земи. Спрѣхме се на тия важни недостатъци въ статистиката по общитѣ резултати отъ преброяването на населението съ надежда, че ще бѫде обърнато внимание върху тѣхъ, както и върху другитѣ недостатъци въ распредѣлението на населението по занаятитѣ и че ще бѫдатъ отстранени тия неточности въ стастистическитѣ сведения въ бѫдѫще и особенно въ земледѣлческата статистика, която сега се работи.

Да се обърнемъ сега къмъ въпроса: концентрира ли се у насъ собственностьта въ по-малко рѫцѣ? — При всичкитѣ недостатъци на официалната статистика, даннитѣ й обаче не оставатъ никакво съмнѣние върху положителния отговоръ. Следующата сравнителна таблица за самостоятелнитѣ собственници прѣзъ единъ периодъ само отъ 5 години ни дава следующитѣ резултати:

САМОСТОЯТЕЛНИ СОБСТВЕННИЦИ НА ЗЕМЯ, ГОРИ И ПР.	1888 г.	1893 г.	по-малко за 5 г.
1 Земледѣлие, скотоводство и градинарство	524.183	412.415	111.768
2. Лѣсоводство, пчеларство риболовство и ловджийство . .	5.596	3.784	1.812
Всичко	529.779	416.199	113.580

И тъй, за единъ периодъ само отъ петь години числото на самостоятелнитѣ земледѣлци, които сами обработватъ земитѣ си, се е намалила на грамадната цифра — 111.768. И изобщо за сѫщия периодъ числото на самостоятелнитѣ производители въ земледѣлието и въ занятията, свързани тѣсно съ земледѣлческата култура, се е намалило отъ 529.779 души на 416.199, т. е. на 113.580 души. Очевидно е, че както земята на последнитѣ, тъй и средствата имъ *за производство* се концентрираха въ по-малко рѫцѣ. Сѫщо нама-

маление на самостоятелнитѣ производители намираме и въ занятията, които се отнасятъ къмъ иднустриалнитѣ. И наистина, следующата сравнителна таблица потвърдява това нагледно:

САМОСТОЯТЕЛНИ ИНДУСТРИАЛЦИ				
Индустрия	1888 г.	1893 г.	по-малко за 5 год.	повече за 5 год.
1. Каменодѣлие, землени работи и др...	2.766	2.355	411	—
2. Еслоатация на мини, обработвание на метали.	15.950	14.393	1.557	—
3. Фабрикувание на машини и др.. . .	1.581	1.074	507	—
4. Дърводѣлство. . .	10.527	9.691	836	—
5. Занятия относящи се до жилищата . .	7.884	8.609	—	725
6. Кожевно производство	2.532	2.432	100	—
7. Занятия относящи се до облѣкло. . . .	28.952	26.100	2.852	—
8. Занятия относящи се до храната. . . .	10,430	10.050	380	—
Всичко	80.622	74.704	6.643	725

Отъ последнята таблица излиза, че прѣзъ сѫщия периодъ отъ петь години числото на самостоятелнитѣ производители въ индустриалнитѣ занятия сѫ е намалило на 6.643. Отъ 80.622 индустриални производители въ 1888 год. числото имъ спадна на 74.704 въ 1893 година. Така щото, общо взѣто числото на самостоятелнитѣ производители за петь години се е намалило на 120.223. Ако предположимъ, че намалението числото на самостоятелнитѣ производители въ земледѣлческото производство ще върви въ сѫщия размѣръ въ всѣки петь години, то въ 20 години вѫтрѣ ще пропаднатъ всички самостоятелни производители въ това производство, а въ индустрията самостоятелнитѣ производители ще изчезнатъ въ 60 години. Въ последнята таблица има едно увеличение числото на самостоятелнитѣ производители по точка 5, въ занятията относящи се до жилищата. То се разбира отъ кѫдѣ произлиза. Домостроителството у насъ се развива и ще се развива, и не е чудно, че е една часть отъ малкитѣ капитали, които се влагатъ въ други занятия, отиватъ въ тоя клонъ на производството. Но и тука ний сме увѣрени, че нашата статистика не дава точно опрѣдѣление на по-

нятието „самостоятелни“ производители. Изобщо всички цифри за нашитѣ занаяти, показани въ общитѣ резултати отъ преброяването на населението прѣзъ 1893 година, не сѫ вѣрни. Къмъ категорията на самостоятелнитѣ производители тука сѫ причислени, очевидно, и занаятчии, които по никой начинъ не могатъ да се смѣтатъ за самостоятелни индустриалци. Всѣкиму е извѣстно, че въ градоветѣ грамадната часть отъ занаятчиитѣ се намиратъ въ пълна зависимость отъ нѣколко господари, отъ които получаватъ работа, обикновенно на парче. Всѣкой отъ тия занаятчии работи въ свое наето дюкенче, но тѣ всички сѫ зависими отъ нѣколко души господари на капитала. А такива „самостоятелни“ занаятчии въ никакъвъ случай не могатъ наистина да се смѣтатъ за самостоятелни.

Че казаното е цѣла истина, може да се види и отъ изследванията, които намираме въ горѣспомѣнатия докладъ на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара. На стр. 11 отъ тоя докладъ четемъ следующѐто за ножарския занаятъ: „Съ ножарство въ района на Камарата се занимаватъ около 124 дюкяна. . . . Но положението на този центръ не е такова, което да вдъхва вѣра въ бѫдѫщето . . . Положението на производителитѣ е твърдѣ тѣжко. Понеже тѣ сѫ повечето далеко отъ купувачитѣ на тѣхната стока, посрѣдническата търговия е придобила въ тѣхната индустрия рѣшающе значение; и понеже сами сѫ бѣдни, тѣ сѫ подпаднѫли подъ абсолютното влияние на нѣколко търговци, които ги експлоатиратъ ужасно. Търговцитѣ се явяватъ или като прѣдприемачи, които раздаватъ на ножаритѣ отъ габровскитѣ колиби всичкитѣ сурови материали, за да ги изработятъ на ножове и да имъ ги повърнѫтъ срѣщу извѣстна нищожна заплата за труда и масторлѫка; или сѫ самостоятелни търговци, които купуватъ стоката имъ, изработена съ тѣхенъ суровъ материалъ. Но и въ двата случая прѣзъ тѣхната рѫка ще мине всичката ножарска стока. Що се отнеся до ножаритѣ отъ габровскитѣ колиби, които работятъ „ишлеме“, т. е. материалъ на търговцитѣ, тѣхната печалба *) се състои въ 75 ст. до 1 левъ въ деньтъ“. На стр. 12, като говори за ножарството въ с. Шипка, което се намирало при малко по-други условия, но отъ което производителя едвамъ искарва една мизерна прехрана, авторътъ на доклада продължава: „Тъй като търговията на тѣзи ножчета е въ рѫцѣтѣ пакъ на габровскитѣ търговци, излиза, че тази търговия е подчинена на тѣхнитѣ условия. Бѣдностьта на производителя, отъ друга страна, го хвърля въ рѫцѣтѣ на търговеца. Така щото, нѣма ножарь, който да не е овързанъ съ търговеца съ вересия на стока, или съ пари въ заемъ. При продаванието на ножчетата, той не е свободенъ да ги продаде на тогова, който му да-

---

*) *Думата* п е ч а л б а *е невѣрно употрѣбена тука, защото печалбата е това, що остава, следъ като се извадятъ разноскитѣ. Въ 75 ст. и 1 левъ на день, които получаватъ ножаритѣ влизатъ, както и самъ авторътъ на доклада обяснява, „вѫглищата, наема на помѣщението, надницата и други разноски“. Надницата, която получаватъ ножаритѣ, тя ще бѫде печалбата имъ, и тая печалба, очевидно е твърдѣ нищожна.*

ва най-износни цѣни, но на тогова който му дава суровия материалъ на вересия или пари въ заемъ. Нѣма съмнѣние, че такъвъ пазарлъкъ между кредиторъ и длъжникъ не може да бѫде въ полза на последния. При исплащанието стойностьта на ножоветѣ става още една спекулация въ полза на търговеца: послѣдния следъ като прихване на купената стока дългътъ на ножаря, нѣма да брои на последния напълно остатъка отъ стойностьта, но ще го задължи да му направи алъшъ-веришъ на бакалницата, като си вземе отъ него всичко, каквото му е нужно за кѫщата — газъ, масло, сапунъ, оризъ, соль и пр. Така щото слѣдъ като прехване масрафътъ ще му брои едвамъ нѣколко гроша. Разбира се, че доставката на новъ суровъ материалъ — желѣзо, стомана, рогове, тенекия, телъ — ще бѫде пакъ на вересия и при расплащанието си той—ножаря—пакъ ще си отиде безъ пари".

Отъ приведенитѣ редове изъ доклада на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара е очевидно, че ножаритѣ въ България не могатъ въ никакъвъ случай да се считатъ за самостоятелни производители. Експлоатацията на ножарското производство е концентрирана въ рѫцѣтѣ на нѣколко капиталисти, които по най-безбоженъ начинъ ограбватъ работницитѣ-ножари, безъ да влагатъ никакви разноски за производството на капитала и за подобрѣние на самото производство. Очевидно е, че тука ний имаме работа съ една концентрация на капитала въ най-груба форма, производителитѣ на който оставатъ при една надница, по-долна отъ необходимата за просто сѫществувание. И такова е положението на работитѣ не само въ ножарското производство; почти въ всички занаяти виждаме сѫщото. Докладътъ на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара ни дава цѣлъ редъ примѣри отъ сѫщия характеръ. На стр. 16, като описва състоянието на мѣдникарското или бакърджийското производство, казва: „Днесъ има въ района около 60 бакърджийски дюкяни; въ всѣкой дюкенъ се намиратъ отъ 3 до 6 работника; годишно обработватъ едвамъ 150,000 оки новъ бакъръ и около 50,000 — вѣхтъ. Положението на майсторитѣ и особенно онова на работницитѣ е за окайвание. По причина на намалението на работата, много самостоятелни майстори сѫ били принудени да си затворятъ дюкенитѣ, да станѫтъ работници съ надници при по-силнитѣ майстори или да приематъ да работятъ чужда стока — ишлеме за една най-долня цѣна". Отъ подчеркнатитѣ отъ насъ думи читательтъ вижда, че и въ мѣдникарското производство капитальтъ се концентрира, и едни отъ самостоятелнитѣ производители окончателно затварятъ дюкенитѣ, а други, при всичко че още иматъ свое дюкенче, работятъ „ишлеме", т. е. на парче за „по-силнитѣ майстори". При това положението на вторитѣ е много по-незавидно отъ първитѣ и зависимостьта имъ е по-голѣма отколкото на последнитѣ.

Въ района на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара се пада и прочутото у насъ, пъкъ даже и въ странство, гюлово

производство, съ което се занимава една голѣма часть на населението отъ тоя районъ. Но какво е положението на производителитѣ въ това производство? На стр. 55—56 отъ доклада четемъ следующето: „Обаче тъзи култура, колкото прочута и да е тя, не прави богати производителитѣ. То е твърдѣ забѣлѣжително явление у насъ и въ Македония; въ онѣзи наши окрѫзи и околии, гдѣто излиза тютюнътъ и коприната не сѫ богати производителитѣ — богати сѫ търговцитѣ; въ Македония не сѫ богати напр. воденчени отъ хранението на копринената буба, нито велесчани отъ културата на макътъ, нито драмчани — отъ културата на памука или тютюнътъ. И тамъ богати сѫ търговцитѣ — евреи или събирачитѣ на тѣзи артикли. Самото работно и производително население е бѣдно и заробено отъ търговцитѣ съ нескончаеми и неисплатими дългове; то работи не за да спечели, но за да се исплати, безъ обаче да може да направи това . . . . Рѣдко има гюлопроизводитель, който би могълъ да дочака втората гюлова беридба безъ да заеме пари отъ нѣкой търговецъ на гюлово масло — обикновенно отъ оня, който му купува всѣкога маслото. Два, три, петь и повече алтъна непрѣменно сѫ взети срѣщу бѫдящата розова реколта, а тѣзи пари сѫ взети съ лихва 12% въ годината или 1% въ мѣсецъ. Когато дойде време за продавание на маслата, търговеца распраща своитѣ хора по селата, за да събере маслата на своитѣ длъжници въ аманетъ. Истичатъ се два—три мѣсеца най-много и само тогава става пазарлъкъ. При това, доказва се, че търговцитѣ употрѣбляватъ неточни топломѣри само и само да могатъ да искаратъ дереджето на маслото по-низко и поевтино да го вуематъ; сѫщо така се прибѣгвало къмъ злоупотребление при теглението на маслото и обръщанието отъ грамове въ драмове.“ Така щото тука ний виждаме едно ограбвание труда на производителитѣ отъ нѣколко капиталисти съ всички мошенически начини. И тука производителитѣ само на видъ сѫ самостоятелни, когато въ сѫщность тѣ се намиратъ въ такава зависимость, въ такова безисходно робство, въ каквото не се намиратъ даже фабричнитѣ робе. И тука плодоветѣ отъ труда, капитальтъ се концентрира въ рѫцѣтѣ на нѣколцина капиталисти, които експлоатиратъ производителнитѣ сили на страната по единъ начинъ, който не само не подига, не развива последнитѣ, но окончателно ги убива и въ сѫщото време прави мѫчно уловими отношенията на експлоататорската класса къмъ експлоатиранитѣ, къмъ работническата.

Сѫщото положение ни описва докладътъ и въ гайтанджийското мутафчийското, басмаджийското, свиленото и други изследвани отъ г. Я. Чакаловъ, секретарьтъ на Пловдивската Индустриално — Търговска Камара, производства. На 98 стр.; като говори за състоянието на домашната вълнена индустрия, докладътъ ни дава следующето картинно описание положението на работитѣ въ в лненото производство: „До появяването на фабрикитѣ за предение и тъкание въ Сливенъ, Габрово, Казанлъкъ, Карлово и Трѣвна, домашната вълнена индустрия въ тѣзи градове, както и въ Кало-

феръ, Сопотъ, Панагюрище, Копривщица, Помашкитѣ села и пр.- е била твърдѣ много развита . , . . Въ онзи вѣкъ на ржчната индустрия, всѣка почти кжща въ поменатитѣ градове е била работилница. Тупанието на становетѣ, шумътъ на чекръцитѣ, пѣснитѣ на работящитѣ сж испълвали всички кжщи и улици; работѣли сж всички — мжжье и жени, стари и млади, защото е имало работа и защото тая работа се е възнаграждавала съ хубави турски лири. Но онова време е отдавна минжло: днесъ тупанието на становетѣ, шумътъ и глъчката е изнесена отъ кжщитѣ и е прѣнесена въ фабрикитѣ; много шумни и весели улици днесъ сж оглушени, много богати и работни кжщи днесъ сж запустѣли. Сега се чува тукъ-тамъ само пѣсень и работа по кжщитѣ, но тъзи пѣсень не излиза отъ сжщитѣ чувства, каквото по-прѣди; сега се пѣе, за да се распжди тжгата и направи по-легка работа, сега се работи, за да се не умре отъ гладъ, а не за блѣсъка на турскитѣ лири. Лицата, които ще срѣщнете по улицата въ Калоферъ, Сопотъ, Панагюрище както и въ нѣкои махали въ Сливенъ, Габрово и Казанлжкъ, ще ви дадлтъ възможность да прочетете по тѣхнитѣ усжрнали и набръчкани черти, че разочарованието е пълно отъ сегашния животъ. Человѣкъ не може да не имъ съчувствува на сждбата, но не може да не признае, че и новия редъ на нѣщата не можеше да се въдвори безъ тия жертви.“ Отъ подчеркнатитѣ отъ насъ редове на тая картина е очевидно, че въ вълненото производство имаме пълна концентрация на капитала въ нѣколко ржцѣ, на срѣдствата за производство въ нѣколко фабрики „отдавна време“ (отдавна — отдавна, отъ 10—20 год. насамъ), вследствие на което „много богати и работни кжщи днесь сж запустели“ и „много шумни и весели улици днесь сж оглушени“ и много стотини хиляди работни ржцѣ, исхвърлени на улицата, ходятъ съ посърнали лица и набръчкани отъ гладъ и страдания чела. Колкото до последнитѣ думи на г. секретаря, нѣма какво да се каже. Vae victis — горко на побѣденитѣ! То е истина, че „новия редъ на нѣщата“, капиталистическия режимъ „не можеше да се въдвори безъ тия жертви“, че господството на капиталическия начинъ на производството навсѣкадѣ поглъща милиони жертви. То е така. Но мигаръ сждбата на едно милионо работническо население заслужва само, голо, студено съчуствие? Прочее нека незабравяме, че чрезъ устата на г. секретаря на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара говорятъ нашитѣ голѣми индустриалци и търговци, които като, практични хора, не могатъ да бждатъ трогнати нито отъ тжжнитѣ пѣсни на роба, нито отъ посърналитѣ лица, нито отъ набръчканитѣ чела на жертвитѣ на капитализма. Въ всѣкой случай, ний трѣбва да благодаримъ на г. секретаря Я. Чакаловъ за тая му откровенность; толкосъ повече, че тя се явява да изобличи всички наши базиргяни по душа и

на перото, отъ категорията на навъдилитѣ се у насъ Деборовци, Минцевци и consortes.

Както казахме още въ началато, изследванията на г. Чакалова не сѫ пълни. За много отъ нашитѣ занаяти въ доклада нищо не се говори. Така напримѣръ, за такива занаяти, като шиваческия кундуржийския, столарския и желѣзарския (метална индустрия) ний нищо не намираме въ доклада. Между туй, въ тия индустрии, споредъ „Общи резултати отъ преброяванието на населението на 1-й Януарий 1893 год." (цифритѣ на които прочее въ табл. IX-а и IX-б по тия занаяти при сравнението имъ не се срѣщатъ), сѫ заети 198,228 производители, отъ които „самостоятелни" сѫ само 42,107, но и тия последнитѣ далечъ не всички могатъ да се смѣтатъ за самостоятелни. Извѣстно е, че следъ освобождението, съ паданието на еснафската наредба, всѣки единъ слабо или добрѣ подготвенъ калфа отъ тия занаяти, особенно отъ шиваческия и кундураджийския, се стреми да си отвори самостоятелно дюкенче. Вследствие на туй днесъ въ всѣки градъ, особенно въ по-голѣмитѣ, като София, Пловдивъ, Руссе, Варна и др., такива самостоятелни производители сѫ много повече отколкото преди освобождението. Въ дѣйствителность, обаче, тия „самостоятелни" производители сѫ съвсѣмъ не самостоятелни. Въ всички спомѣнати занаяти грамадната часть отъ производителитѣ се намиратъ въ пълна зависимость отъ нѣколко майстори, които иматъ капиталъ и раздаватъ работа на „самостоятелнитѣ" производители обикновенно на парче. И въ тѣхъ ний виждаме сѫщитѣ отношения, каквито видѣхме и въ изследванитѣ отъ г. Секретаря на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара. Най-сетнѣ, това което казахме за земледѣлческото и индустриалното производства, напълно се отнася и до търговията. Въ търговията ний наблюдаваме сѫщото явление, което видѣхме и въ самото производство. На стр. 109 отъ доклада на Пловдивската Търговско-Индустриална Камара четемъ: „Както вносната търговия е съсрѣдоточена, така и износната търговия се съсрѣдоточава постепенно въ нѣколко рѫцѣ. Събиранието на партиди се извършва отъ самитѣ търговци или отъ агентитѣ на голѣмитѣ експортни фирми, но въ пристанищата всичкитѣ тѣзи артикли знаятъ само нѣколко експортери". При всичко че търговията очевидно се съсредоточва въ нѣколко рѫцѣ, обаче, классата на дребната е голѣма. Но какво е положението на тая класса. „Дребната класса търговци е най-злѣ поставена спрямо едритѣ търговци и спрямо себе си", казва докладътъ на стр. 111. А нѣколко реда по-надолѣ въ сѫщата страница прибавя: „Мнозинството отъ дребнитѣ търговци черпи сила отъ кредита при едритѣ търговци; първитѣ сѫ като агенти на вторитѣ; тѣ нѣматъ горѣ-долу самостоятелно сѫществувание. А този кредитъ, който крѣпи мнозина, съсипва и нѣколнина". По вѣрно би било да се каже, че кредитътъ съсипва не „нѣколцина", а голѣма часть отъ дребнитѣ търговци и въ най-добъръ случай ги туря въ вѣчна зависимость отъ едритѣ търговци.

И тъй, оффициалнитѣ статистически данни и изследвания

економическото състояние на страната ни показватъ, че концентрацията, съсредоточаванието на собственностьта, движима и недвижима, се извършва бързо. Ако преди 20 години, даже преди 10 години, можеше нашата страна да се смѣта за страна на дребното владѣние исключително и на равномѣрното распредѣление на собственностьта, днесъ такова твърдение ще бѫде явна лъжа. Но ако концентрацията на собственностьта върви у насъ сравнително бърже, сѫщото не може да се каже и за концентрацията на производството. Концентрацията на последното, или обобществлението му, става сравнително бавно. У насъ, съ исключение въ нѣкои производства, за сега господствува пълна децентрация, отсѫтствува всѣко обобществление на производството. Земята у насъ се концентрира, обаче тя не се експлоатира на началата на кооперацията, а се раздава на исполица, подъ наемъ; недвижимия капиталъ се концентрира, но средствата и труда оставатъ не обобществени. Причината на това е, че при тоя начинъ на производството може съ по-голѣмъ успѣхъ да се експлоатира работническата сила и да се получаватъ много по-голѣми печалби, безъ всѣкакви разноски. По сѫщата причина къмъ тая форма на експлоатация труда се повръщатъ и капиталиститѣ въ другитѣ страни. За единъ капиталистъ, очевидно, е много по не износно, когато той поддържа фабрика, купува машини и управлява стотина или хиляда работника, събрани въ фабриката, отколкото когато работницитѣ сѫ раздѣлени, работятъ въ свои дюкенчета, наемътъ на които плащатъ отъ себе си, освѣщаватъ ги и ги отопляватъ, работятъ съ свои орѫдия и т. н. При такава експлоатация на труда капиталистътъ несъмнѣнно печели много повече и безъ ни най-малъкъ рискъ. Тая форма на експлоатация народния трудъ се явява гибелна и за самото производство и за самата работническа класса; при нея развитието на производителнитѣ сили положително не е възможно, а положението на работническата класса се влошава до невъзможность. Ето защо работницитѣ въ другитѣ страни, които испитватъ тая форма на експлоатация отъ капиталиститѣ, предявяватъ на последнитѣ и на държавата и исканието концентрация на производството въ фабрики. За такива малки страни, като нашата, формата, въ която се експлоатира народния трудъ отъ капитала има и друго едно гибелно последствие. Като прѣчи на развитието на производителнитѣ сили на страната, въ сѫщото време тя исмуква и последнитѣ сили на работника, а съ туй намалява покупателнитѣ сили въ вѫтрѣшния пазаръ. Изобщо, безъ едно широко законодателство и преимуществено въ полза на труда, всички други средства за повдиганието на производителнитѣ средства на страната ще служатъ само за „насърдчение“ на безсърдечното ограбвание на народа и за концентрацията на собственостьта въ рѫцѣтѣ на една шепа собственници, но не и за развитието на производството. Но, за съжаление, още дълго време, както се вижда, ще се насърдчава простото ограбвание на народа и

неговия трудъ, безъ да се прави нищо за дѣйствителното повдигание на производителнитѣ сили.

Д. Благоевъ.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО

Психология и Социология: Le Psychisme social, par E. de Roberty. Essais sur la conception matérialiste de l'Histoire par Antonio Labriola.—

Le Psychisme social, par E. de Roberty. Paris. Felix Alcan 1897· Социаленъ психизмъ, такова е заглавието на новата книжка, излѣзла отъ перото на брюкселския професоръ при новия универсететъ, Де Роберти. Това е втората книга отъ недовършеното още съчинение върху Етиката и отъ самия авторъ се арича: втори опитъ върху нравственостьта, разгледана като елементарна социология. Първата книга е озаглавена: Доброто и злото. Вторият опитъ третира тъй да се каже социалната психология или психическата социология. Или още по-добрѣ, опитъ върху: метафизическата психо-социология или върху психо-социологическата метафизика! И едното и другото вѣрно, защото галиматиитѣ, абстракцията, дългитѣ разсѫждения и метафизически методи изобилватъ въ това съчинение, писано вѣроятно само за библиотеката на кабинетнитѣ философи, до толкова езика е непонятенъ за проститѣ смъртни.

При все това въпросната книга представлява голѣмъ интересъ за съвременнитѣ мислители. Всѣки пише, споредъ както му иде отрѫки. Единъ отъ социолозитѣ, напр. Летурно изследва въ своитѣ интересни съчинения човѣшкитѣ общества и тѣхното развитие повече съ описания; той дава тъй да се каже приносъ въ социологията върху социалната анатомия. Други намира, че абстракцията е по сгодна маниера на писание. Ний искаме да намекнемъ на този фактъ, че днесъ покрай позитивнитѣ социологически изследвания на социолозитѣ ма-

териалисти, въ която категория спадатъ и нѣкои социалисти — социологията, за да бѫде научна, трѣбва да бѫде материалистическа наука — сама цѣла една серия социолози идеолози, които често искарватъ своитѣ априорни философски заключения отъ метафизическата точка, отгдѣто принципитѣ на тѣхната социология излизатъ идеологически. Въ Германия напр. покрай историчиската школа на економиститѣ има още школата на психолозитѣ, Volkerpsychologie, на която защитници сѫ: Лазарусъ, Котце, Пешенъ, Стейнхенъ, Бастианъ и др. Въ Франция; Рибо, Тардъ, Г. Лебонъ, Вормсъ, Фуйе, Дюркхеймъ, Жане, и др. А колко още други: Новиковъ, Леббокъ, Изупе, Циглеръ, Гумпловичъ и пр. психо-социолози, официални или неофициални отъ науката! Всички обясняватъ научно социалния въпросъ, и всѣки предлага мѣрки споредъ както му диктува вѫтрѣшното му желание. Колцина, дѣйствително, се лутатъ днесъ изъ областьта на телеологията,*) чиста схоластичечка фикция. Борба между оптимисти и песимисти; между егоисти и алтруисти, утилитаристи и монисти, идеалисти и материалисти. Даже и спиритуализма иде да въскръсне и заяви правото си на сѫществувание, но и той днесъ говори отъ името на науката. И престарѣлата теология съ светия отецъ, Папата, не закъсня да заяви чрезъ устата на генаралиссими кардинали, пастйори или епископи, че религията непротиворечи на науката, че тѣ не се исключаватъ една друга. Накъсо, всички увѣхтѣли доктрини, за да могатъ да иматъ шансъ за извѣстно ехо въ обществото, мѫчатъ се да се приспособятъ къмъ срѣдата, да говорятъ отъ името на науката и за науката. Бѣдната наука, колко неискренни приятели й протягатъ рѫцѣтѣ си доброволно, безъ тя да има нужда отъ тѣхъ! И всички ровятъ ли, ровятъ изъ архивитѣ на миналото, само и само да намѣрятъ ненамираемата и невъзможна „обективна истина". Но не всички знаятъ, че има само една наука, само една доказана съ положителни данни истина. Трѣбва само да се усвои доказаната материалистическа истина. А пъкъ не всички умове, въ днешния хаосъ на човѣшката мисъль, могатъ да направятъ това, за да се издигнатъ на тая умственна висота и да работятъ въ пѫтя на научнитѣ открития, които обясняватъ по-

*) Учение което се занимава съ крайнитѣ причини, съ причината на причината.

вече, отколко разни мистични и спиритуалистически тълкования, проблемитѣ които обхваща човѣшкия мозъкъ. Когато е по лесно да се правятъ умозаключения и дедукции, да се измислятъ хипотези, астрални тѣла, флуиди и пр. защо да се мъчимъ да правимъ трудни изследвания. Вѣки ще се съгласи, че е по-лесно да измислишъ напр., че въ човѣшкото тѣло има извѣстенъ флуидъ, астрално тѣло и веднага да се мѫчишъ да приложишъ хипотезата, за да обяснишъ нѣкои необяснени още психо-физиологически феномени, отколкото да си вадишъ очитѣ съ микроскопа въ научната лаборатория, за да дойдешъ, ти или твоитѣ последователи, до извѣстно научно доказателство, което сигурно ще обясни необясненото. Да, този е единичкия пѫть който води къмъ истината, къмъ конкретната истина, която съ своето прилагание ще служи за обяснение на факти отъ по-сложенъ родъ. Невѣжеството наспир итуалиститѣ е причината на тѣхното недоволство противъ научния материализмъ. Сама науката не се бори съ спиритуализма, защото доказанитѣ магнетически ивления тя нѣма защо да отхвърля; тѣзи явления влизать въ рамкитѣ на нейнитѣ изследвания, но самия спиритуализмъ обявява днесъ война на нэуката, както вчера бѣ обявилъ война на сѫщата религиозно-метафизическия мистицизмъ. Науката се не бои отъ челститѣ нападения на пигмеитѣ; тя е винаги нащрѣкъ и отговаря съ безспорни и сигурни доказателства. Тѣзи които сж чели Вико, нека си спомнятъ картината въ неговото съчинение Scienza Nuova, гдѣто една млада жена распръсна блѣстящитѣ лѫчи, които трѣбва да освѣтятъ, както стария философъ въ кабинета, така и работника, рѫчния работникъ. Затова, научния материализмъ винаги ще вика на роптающитѣ: чакай! по-напредъ се освѣти отъ моя магически фаръ, а че подирѣ ще видишъ можешъ ли да блуждаешъ изъ мъглата.

Г. Де Роберти, авторъ на едно съчинение L a S o c i o l o g i e както и на много други философски произведения въ своята книга С о ц и а л е н ъ П с и х и з м ъ ни се вижда да е отъ школата на новейшитѣ трансцендентални социолози или био-социолози и философи. Съ тая теория на К о л е к т и в н и я П с и х и з м ъ, той иска да обясни почти цѣлото био-психологическо развитие не само у хората но и у животнитѣ, който колективенъ психизимъ е фактора и на социалното развитие. Автора, казва тукъ-тамѣ нѣкои извѣстни истини, напримѣръ, че морала е преминалъ разни фази на развитие, че нравственитѣ, етическитѣ

понятия се мѣнятъ и преобразяватъ. Той критикува доктринитѣ на аскетизма, на агностицизма, пессимизма, (стр. 99). На другадѣ разглѣдва утилитаризма, позитивизма и монизма, за да дойде да прави апологоия на алтруизма. Алтруизма обяснява всичко. Ето два пассажа: „Алтруизма е естественъ феноменъ, коренитѣ на който се намиратъ въ животния свѣтъ, даже и по-надалечъ, въ свѣта на неорганическитѣ свойства на материята.“ (стр. 162). Други пасажъ: „Консепцията, която вижда въ алтруизма сѫщинската характеристика, собственната марка (печатъ), ако ли не даже едничкия raison d' ctre на социалния атомъ спомага за да се поставятъ на дѣйствителна свѣтлина сложнитѣ и тъй тѣсни отношения, които свързватъ духътъ съ материята, человѣка съ природата“ (стр. 178). Тъй че, споредъ автора, съ алтруизма може да се обясни происхождението и развитието на био-социалния миръ; съ него може да се обяснятъ и други факти, напр. борбата за сѫществование; съ алтруизма ще се постави етиката на научни начала. Но какво нѣщо е алтруизма? Не е ли той една фикция, единъ логически фантомъ, метафизическа хипотеза, и, като такъвъ, той си остава просто на просто една отъ докринитѣ на телеологията. Прочетете още еднажъ горнитѣ два пассажа, не забѣлѣзвате ли, че има сходство, роднински връзски, между умственното и душевно състояние между утилитаризма, монизма и алтруизма. Нима монизма казва нѣщо повече? А, утилитаризма когато твърди, че егоистическия инстинктъ, чувството на индивидуална полза, може да се намери даже въ нисшитѣ организми или въ неорганическия миръ, съ който инстинктъ утилитаризма, съ своя родоначалникъ Бентамъ, обясняваше цѣлия миръ и цѣлата човѣшка история, даже се отличава отъ алтруистическата доктрина, която казва, че „коренитѣ на алтруизма се намиратъ въ животния свѣтъ, даже и по далечъ въ свѣта на неорганическитѣ свойства на материята.“? Просто замѣнение името на едни и сѫщи положения, на сродни телеологически доктрини. Мимоходомъ науката и економическия исторически материализмъ никога не сѫ заявявали, както телеолозитѣ, че сѫ намѣрили расковничето, за да обяснятъ всичко. Тѣ даже и не търсятъ подобно нѣщо, а само се развиватъ изъ пѫтя на положителното човѣшко знание.

Автора на Научната Етика, за когото ни е думата, разглѣдва въ Социалния Психизмъ и на другадѣ док-

трините на Спиноза, Хоббсъ, Кантъ, Декартъ, Фихте, но въ въпросното сѫчинение ни думица не помѣнава за Хегеля, Фейербаха и Маркса. Той даже никакъ не се спира върху естественнитѣ материалисти и сѫвършенно нищо не казва относително теорията, която единственна днесъ има научна стойность, на економическия материализмъ. Обаче ето едно отъ априорнитѣ анти-детерминистически положения: „Струва ни се, че грубо се лѫжатъ, когато допускатъ, че тия факти, социалнитѣ институции, могатъ да предшествуватъ или да опредѣлятъ тия други факти, идеитѣ и моралнитѣ чувства.“ Разбира се, какъ така ще могатъ, когато алтруистическитѣ чувства, които иматъ коренитѣ си даже въ неорганическата материя, вършатъ това по рано?

Но най интересното е, че днесъ, понеже сѫществуватъ признаци за разрушението на обществата, то сѫ се явили лѣкари социалисти (стр. 29—30—31 и хирурзи анархисти само и само да реагиратъ противъ това разрушение (décadence des sociétés.) И тъй като терапевтическитѣ срѣдства, на еднитѣ и на другитѣ, сѫ праздни, бездѣйственни както и на до сегашнитѣ обществении лѣкари на старитѣ школи, то трѣбва да се предложи нѣщо ново, fin de siécle, и понеже социологията е на мода, тази наука, която сега почва едва да се развива, то хайде да викаме социологията на помощь. Ето що казва автора:

„Тъй че, за да се избѣгне все повече и повече бързия упадъкъ, два пѫтя се представятъ предъ модернитѣ държави. Едина води къмъ социалната революция въ близско бѫдѫще, революция която ще бѫде може би единъ времепепъ назадъкъ, но толкозъ по благотворенъ. А другия изисква една учена и деликатна техника, която ще извлече сигурнитѣ свои правителственни рецепти отъ ученитѣ правила на социологията. Да викаме прочее съ желанията си оздравителнитѣ вълнения, силнитѣ освободителни сътрясения, или ако ни липсва куражъ и ако мислимъ и имаме време, да бързаме съ всички събрани наши енергии за откриванието на великитѣ социологически закони и намиранието на формули, които ще ни позволятъ да ги приложимъ къмъ нашитѣ най необходими нужди.“ (стр. 31) И въ една забѣлѣжка, се казва че социологическитѣ закони ще реилизиратъ много отъ мечтитѣ на утопиститѣ, а на сѫщата страница (31) се казва, че социологията ще избави разрушающитѣ се чело-

вѣчески общества, и ще реализира instauratio magna на Бакона.

Ний разбираме и нѣмаме нищо противъ добритѣ желания на единъ кабинетенъ ученъ социологъ, но ний мислимъ, че неможе да се противопоставя социалната революция на социологията, и сме убѣдени, че това не сѫ двѣ нѣща различни, два пѫтя, а че има само единъ пѫть; възтържествуването на социализма, който ще избави обществата отъ декаденство. Социологията, както и всички други науки, иде само да спомогне за реализирането на социалистическия идеалъ. И до тоя резултатъ ний дохождаме когато се стараемъ да намеримъ дѣйствителнитѣ причини на човѣшкитѣ злини и мизерии. Това е наше изработено мировързѣние, а не слѣпо сантиментално увлечение. Ний ще си послужимъ съ думата на Бакона: какъвъ по добръ животъ отъ тоя да туримъ въ дѣйствие всичкитѣ си сили и енергия за instauratio magna . . . ѫн социализма!

Antonio Labriola. Essais sur la Conception matérialiste de l'Histoire Paris. 1897. Не за първи пѫтъ ний сме показвали на факта, че споровeтѣ, които се подигатъ между социолозитѣ, политицитѣ и економиститѣ относително економическия материализмъ, е фактъ забелѣжителенъ, защото надали философско-историческа доктрина е нѣкога тъй много занимавала умоветѣ, както доктрината на економическия материализмъ. Днесъ, дѣйствително тя е на мода, както между ученитѣ хора, така и между българскитѣ адвокати и политици. За социализмъ ще чуете да се говори и въ парламентитѣ, и въ частнитѣ салони. Както въ миналия вѣкъ бѣше станало привичка да се говори въ салонитѣ противъ безсмъртието на душата, види се, за да се помогне за смиланието на храната на зараждающата се буржуазия; така пъкъ днесъ всесилната вече буржуазия, застрашена отъ своя исторически наследникъ — пролетарията — се вижда принудена да говори противъ социализма, да пуща банални и истъркани насмѣшки, но това все таки бърка за смиланието на храната ѝ. Много отъ противницитѣ на социализма, като не могатъ да оборятъ неговата научность, прибѣгватъ къмъ фразеологията. И една отъ тѣхнитѣ громки фрази, която противницитѣ на социализма въ всички страни повтарятъ непрестанно, е, че економическия материализмъ, или марксизма, както се изразяватъ717 проститѣ

хора, е нѣщо противно на „националния духъ“. Да, противно на „националния“ французски, италиянски или български духъ, защото съ този именно духъ се строятъ и извоюватъ капиталистическитѣ крепости! А пъкъ е извѣстно, че въ настояще време, тамъ гдѣто има капитализмъ и наука, тамъ не може да нѣма социализмъ, не може да се не говори за економическия материализмъ. Като се туря на чисто доктринална почва, римския социалистически професоръ Лабриола ни донесе единъ цѣненъ опитъ върху въпроса за историческия материализмъ. Още отъ първитѣ страници на съчинението вий чувствувате, че предъ васъ се намира едно научно, философско произведение. Половината отъ книгата е анализъ критически на знаменития Манифестъ на Комунистическата Партия, за спомѣнъ на който следъ една година социалиститѣ трѣбва да празднуватъ 50-годишенъ юбилей. Автора прави единъ прегледъ на нарастналото социалистическо движение отъ половинъ вѣкъ насамъ. Никоя важна историческа дата, гдѣто социализма е игралъ роля, не е испусната отъ перото на Лабриола. Първата научна историческа теория е дѣло на Маркса и Енгелса. „Тѣ пренесоха взгляда на историческото бѫдаще, чрѣзъ процесусъ отъ антитези, отъ абстрактната форма на хегелевата диалектика, изложена отъ самия Хегелъ въ общи черти, къмъ конкретното обяснение на класовата борба; и въ това историческо движение, гдѣто се мислеше, че се минава отъ единъ видъ идеи, къмъ други видъ, тѣ, за първи пѫтъ видѣха прехода отъ една форма на социална анатомия къмъ друга, т. е. отъ една форма на економическо производство къмъ друга.“

Преимуществото на научния социализмъ предъ всички други религиозни, държавни, моралистически социалистически учения се състои въ туй, че той вижда въ цѣлата история борба между класситѣ, че сегашната анархическа обществена организация е дѣло на капиталистическия начинъ на производството, въ тоя режимъ на капитализма борбата на класситѣ дохожда до апогея, че тази класса, която се бори за бѫдащето е пролетарията, класса която се е появила, щомъ се появи саларията. Пролетарията ще унищожи чрезъ социалната революция самитѣ класси обществени и въ обществото ще сѫществуватъ само членове на човѣческия родъ. Тогава човѣкъ ще вижда въ човѣка не единъ инструментъ за експлоатация, а единъ равноправенъ членъ на общество. „Техническото и пе-

дагогическо управление на умътъ ще бжде единственната организация на обществото". Историята на человѣчеството ще датира отъ деня на социалната революция, защото тогасъ съзнанието ще се подигне, и като господствуватъ надъ природата и надъ економиката, надъ космическата и искуственната срѣда, хората съзнателно ще даватъ направление на историческия ходъ, всички тѣ ще участвуватъ въ историята, която ще бжде не вече борба между класси, а история на человѣческото съзнание и умъ. Сѫчинението на Лабриола е тъй да се каже Vade — Maecum на социалистическата наука. То обема всички въпроси, съ които се е занимавалъ економическия материализмъ: Държава, Религия, Право, Мораль и всички обикновенни учреждения; въ книгата на Лабриола всѣки ще намери, защо тѣ сж сжществували, видоизмѣняли, исчезновали. Главната нишка, която води автора въ своитѣ етюди, е економическия материализмъ. Автора напр. ни дава убѣдителни обяснения отъ кадѣ ни идатъ идеитѣ, защо въ извѣстна епоха се появяватъ генни и велики хора; защо се пораждатъ разнитѣ учения, теории и пр.

Въ всичкитѣ етюди на Лабриола личи самостоятелностьта на негова трудъ. Никаква искра отъ пристрастие къмъ нѣкои социалистически теории или соц. дѣятели, когато автора защищава економическия материализмъ, отъ което може да се познае, че вий слушате гласътъ на научната мисъль. На нашитѣ безкористни и добросъвѣстни противници, ний пожелаваме да прочетатъ съ внимание предварително Манифеста, който е печатанъ като приложение, а подиръ да се заематъ съ четение на книгата на Лабриола, защото ний повече отъ софийскитѣ първобитни профессори искаме по разбрани възражения и критики, отколкото невѣжи полемики. Нека нашитѣ противници ни простятъ на тоя съвѣтъ, ний считаме, че тѣ се нуждаятъ да знаятъ по напредъ елементарнитѣ нѣща на економическия материализмъ, та сетнѣ да говорятъ за по висши работи. Въ случая съ книгата на Лабриола ний имъ казваме, че тѣ нищо нѣма да разбер態ъ, ако не знаятъ Манифеста и Капитала. Нека послушатъ съвѣта ни, той не е излишенъ.

И. Д-реовъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Конгресситѣ: За защита на работницитѣ въ Цюрихъ. — Мѣрки за защита на дѣцата, и младитѣ работници. — Нощния трудъ. — Женския трудъ. — На бурситѣ на труда и корпоративний. — Предъ и следъ конгресситѣ.— Конгрессътъ ка законодателството на труда въ Брюксель. —

I

Конгрессътъ за защита на работницитѣ въ Цюрихъ. Въпроситѣ отъ общественъ характеръ испъкватъ на сцената се по многобройни и по многобройни отъ година—на година и, за да се разрѣшатъ, силата на личностьта се явява некадърна—общото споразумение, колективното имъ обсѫждане се налага. Това предизвиква свикването на народни и международни конгресси, които ставатъ съ десятки всѣка година. Особенно годината, която вече истича, за да се прилѣпи къмъ своитѣ предшественници; годината, която ни даде критский въпросъ, за да се предизвика Гръцко — Турската война и да личи несъстоятелностьта и циничностьта на европейский концертъ; прѣзъ която геройството на Кубанскитѣ въстаници кара папската Испания да разгърне старитѣ тевтери, да търси старитѣ рецепти на инквизицията и да вписва нови;—тъзи година може да се смѣта много плодовита въ това отношение. Вънъ отъ конгресситѣ на социалистическитѣ партии въ разнитѣ страни, които станаха или сѫ опредѣлени да станатъ, голѣмо е числото и на другъ родъ конгресси, станали изъ разни градове на разнитѣ европейски държави. Конгреса на мира, Женский конгресъ, Конгреса на горскитѣ работници, Конгреса за законодателство на труда — станали въ Белгия, Конгресса на Традъ-Юнионитѣ въ Бирмингамъ (Англия), Конгресса на тъкачитѣ въ Рубе (Франция), Конгресса за защита на работницитѣ въ Цюрихъ (Швецария), Конгресситѣ на бурситѣ на труда и на народната конфедерация на труда въ Тулуза (Франция), Конгресса противъ спиртнитѣ питиета и др. — това сѫ толкова Народни Събрания, които възбуждатъ живъ интересъ въ всѣкиго, който има присърдце разрешението на тѣзи отъ голѣма важность въпроси.

Азъ ще запозная читателитѣ на Н. В. само съ нѣколко отъ тѣхъ.

Конгреса „За Зашита на работницитѣ,“ craналъ въ Цюрихъ, започналъ своята работа на 23 августъ (н. с.). Той не е билъ конгрессъ на нѣкоя партия, но събрание на хора изъ разни партии и звания, надъхани съ еднакви намѣрения и рѫководени отъ една и сѫща цель — защита на работника. Имало е голѣмо число духовни лица и официални представители на публичнитѣ власти. Числото на всички, които сѫ взели участие въ конгресса е било 538. Едни отъ тѣхъ сѫ били испратени, като делегати отъ работницитѣ, а други сѫ били поканени отъ организаторитѣ на конгресса. Ето какъ се распредѣлятъ споредъ държавитѣ:

	Делегати;	Поканени:
Германия	57	10
Америка	1	—
Белгия	16	3

Франция	23	10
Англия	9	1
Холандия	2	2
Италия	11	2
Австрия	18	16
Унгария	3	1
Полша	4	—
Люксембургъ	2	—
Руссия	4	—
Испания	1	—
Швеция	1	—
Швейцария	223	116
	375	163

Въ числото на делегатитѣ сж били много отъ нашитѣ извѣстни другари отъ Германия, Белгия, Англия и другадѣ.

Преди да се отвори конгресса била е раздадена на делегатитѣ обемистата книга (отъ 160 стр.), която съдържала рапортитѣ и разни предложения.

Първата точка отъ дневний редъ е била: Работата въ недѣля.

Преди всичко докладчика прочелъ следующата резолюция:

1) Запрѣтява се работението въ недѣля, подъ страхъ на наказание, въ всѣко занятие, кждѣто се плаща надница — въ индустрията, минитѣ, разнитѣ занаяти, земледѣлието, съобщенията (пощи, желѣзници, телефони и др), експлоатацията на хотели, на търговията (едра и дребна).

2) Отстжпание отъ това правило се допуща за извѣстни работи въ индустрията, които сж необходими, за да може да се продължи напълно работението въ понделникъ, или когато извѣстни технически съображения не допущатъ прекъсванието на извѣстни операции.

3) Оцѣняванието на отстжпанията не ще бждатъ предоставени на властитѣ и на чиновници, които биха истълкували произволно постановленията на законитѣ; по толкова до колкото е възможно, тѣ ще бждатъ ясно изразени въ самий текстъ на закона.

4) Постановлението, споредъ което може да се допустне като исключение работение въ недѣля и то прѣзъ недѣля и като вмѣсто недѣлната почивка се опрѣдѣли другъ день — това постановление трѣбва да се прилага въ всичкитѣ страни на труда.

5) Господарьтъ не може да заявява за свое оправдание, че работникътъ му се е съгласилъ да работи недѣлнитѣ и празднични дни; всѣко противно въ контракта съглашение не ще обвързва работникътъ.

Делегатитѣ въ речитѣ си наблѣгнали върху значението на почивката въобще. Тѣ заявили, че да искатъ празднуванието на недѣлята, това не го правятъ отъ религиозни сьображения, а отъ чисто хигиенически. „Деньтъ за почивка трѣбва да се смѣта, като день радостенъ, день, въ когото работникътъ ще има възможность

да вкуси умственна храна и да се порадва на искуствата" — заявява гражданинътъ Brandt, швейцарски делегатъ. Английский делегатъ Quelch се явява противъ недѣлната почивка. Той иска другъ день отъ седмицата, който да се смѣта сѫщински день за почивка, день, въ когото да се възобновятъ силитѣ на работникътъ и да му се даде възможнось да се подигне въ умственно и нравственно отношение, — нѣщо, на което буржуазията не се съгласява. Освѣнъ това, отъ името на английската делегация, той заявява, щото седмичната почивка да е тъкмо 36 часа непрекъснѫто.

Съ голѣмо болшинство конгресса се произнася за въ полза на почивката въ недѣля и приема следующата резолюция на гражданинътъ Pernerstorfer отъ Виена:

1) Запрѣщава се работата въ недѣля, като се вематъ най строги мѣрки противъ нарушителитѣ.

2) Исключения могатъ да се направятъ само въ тѣзи случаи: а) за работи, които сѫ необходи, за да се почне наново работата въ понделникъ; б) за работи, на които техническитѣ особенности не позволяватъ прикъсвание; в) за работи, на които продължението е необходимо, за да може народътъ да употрѣбява недѣлята за образованието и възобновление на силитѣ си. — Въ никой случай почивката въ недѣля не може да бѫде отнета подъ предлогъ да се допълва нѣкаква пагуба.

3) Исключенията не трѣбва да се оцѣняватъ произволно отъ властьта или чиновници, или пъкъ да се опредѣлятъ отъ неопредѣленитѣ постановления на нѣкакви закони, но трѣбва да бѫдатъ изрично опредѣлени въ самий текстъ на закона.

4) Работницитѣ, които работятъ, вследствие позволенитѣ исключения, иматъ право на почивка всѣка следующа недѣля и на другъ единъ день прѣзъ седмицата.

5) Почивката въ недѣля или пъкъ опредѣлений вмѣсто нея другъ день отъ седмицата състои поне отъ 36 непрекъснѫти часове.

Втората точка отъ дневний редъ е била:

Мѣрки за защита на дѣцата и младитѣ работници.

Ето предложението на съотвѣтствующата секция:

1) Запрѣтява се работата на дѣца по малки отъ 15 години. До тъзи възрасть всѣко дѣте е длъжно да посѣтява училището.

2) Младитѣ работници на възрасть отъ 15 — 18 год. не могатъ да бѫдатъ употрѣбени на работа повече отъ 8 часа на день. Следъ всѣки 4 часа непрекъсната работа трѣбва да имъ се дава $1^1/_2$ часа почивка.

3) Необходимото за посѣщавание училищата време влиза въ тѣзи работни часове.

4) Въ недѣлнитѣ и празднични дни се запрѣтява каквато и да е производителна работа на работници и чираци отъ тази възрасть.

Следъ прочитанието на това предложение, ораторитѣ единъ следъ други сѫ говорили върху лошото положение на работницитѣ, въобще, и частно върху онова на младитѣ работници. Тѣ посочили върху факта, че отъ година-на година между новобранцитѣ се срѣщатъ се повече и повече недоразвити и осакатени отъ непосилний трудъ младежи.

„Чести сѫ случаитѣ на осакащание особенно между дѣцата — работници. Зрѣлището при излизание на дѣцата изъ фабрикитѣ е сърдцераздирателно. Тѣхното лице е блѣдно, умътъ помраченъ, тѣлото разбито. Преждевременний фабриченъ трудъ убива умътъ, съсипва здравието. Отъ това следва плачевното положение на много дѣца, които ставатъ просеци. . . . Следъ запрещаванието на работата до тази възрасть неминуемо следва да се приложи задължителното учение. Инакъ би значило да се оставятъ дѣцата по улицитѣ, да се скитатъ безъ цель и направление. Ако правителствата се въспротивятъ да введатъ тази справедлива реформа, всички делегати трѣбва да подематъ въпроса и принудятъ управницитѣ, щатъ не щатъ, да направятъ нѣщо или пъкъ да се свалятъ отъ властьта и замѣстятъ съ други, които сѫ готови да направятъ това. . . .“ Приблизително съ тѣзи думи се е исказалъ по въпросътъ делегата W a u t e r s отъ Брюкселъ.

Предложението на секцията е било гласувано и прието съ 132 гласа противъ 72. Възрастьта 15 години е приета отъ 110 гласа противъ 49.

Третий въпросъ отъ дневний редъ е било: М ѣ р к и з а з а щ и т а н а в ъ з р а с т н и т ѣ р а б о т н и ц и.

Въ рѣчитѣ си ораторитѣ най вече сѫ се запрѣли върху числото на часоветѣ на работний день. Голѣма часть отъ делегатитѣ не социалисти сѫ били противъ исканието да се работи дневно максимумъ 8 часа; други сѫ искали, щото числото на работнитѣ часове да се опредѣля съобразно характера на занятието. Белгийский ни другаръ Вандерведдъ въ една дълга рѣчь развилъ взглядоветѣ на социалиститѣ върху този въпросъ. Ето едно малко извлѣчение отъ тази рѣчь: „Осмочасовий работенъ день е необходимо условие, за да се достигне умственното и нравственното освобождение на пролетарията. Озаконяванието на работнитѣ часове сѫществува въ Швейцария, и е въ проекти у нѣколко държави. Числото на часоветѣ трѣбва да е съобразно съ характера на работата. Ако осмочасовата работа е достатъчна въ нѣкои индустрии, за да се избѣгне истезаванието на работницитѣ, признавамъ, че има други (съобщенията напримѣръ) дѣто работний день може да бѫде отъ 9, 10, даже 12 часа, защото физическитѣ усилия не сѫ неприкъснати. Но въ другитѣ занятия, не следва ли отъ 12 часовъ усиленъ непрекъснатъ трудъ тѣлесно истезавание и умственно затѫпявание? Ето защо съзнателнитѣ работници, организиранитѣ пролетарии, сѫ разбрали, че максимумътъ на работнитѣ часове не трѣбва да надминава числото 8; че ако човѣкъ трѣбва да работи, за да живѣе, не живѣе, за да работи, както е случая съ добитъкътъ.

Ако тритѣ осморки не бѣха символъ, както на умственното, тъй и на материалното освобождение на пролетарията, 1-ий Май не би билъ празднуванъ въ всички индустриални страни отъ Мелбурнъ чакъ до Петербургъ. А че това искание е справедливо и умѣстно, се доказва отъ личнитѣ опити, направени въ Англия и Америка. Тѣзи опити сж били допълнени отъ английското правителство, като е въвело осмочасовата дневна работа въ много общественни предприятия".

Било е гласувано и прието съ 174 противъ 87 гласа следующето предложение на съотвѣтствующата секция:

1) Конгресса обявява, че е крайно необходимо да се въведе и узакони работний день съ максимумъ работни часове за всички работници отъ всички индустрии, занаяти, земледѣлието и общественнитѣ предприятия. Въ земледѣлието могатъ да бждатъ допуснжти исключения въ време на жетва.

2) Като се вземе предъ видъ технический прогрессъ и направенитѣ опити съ въвеждание на 8 и 9 часовъ работенъ день, да се настоява предъ правителствата и законодателнитѣ тѣла за въвеждание на 8 часовъ работенъ день.

3) Тамъ, дѣто за сега не може да се въведе такъвъ работенъ день по причина на недоразвитата техника, да се опредѣли максимумътъ на работнитѣ часове, които да се намаляватъ съразмѣрно съ развитието на индустрията.

4) Тамъ, дѣто се допуснатъ исключения въ опредѣлението на максималенъ работенъ день, законътъ трѣбва категорично да опредѣли допълнителната работа и то на часове и година.

Четвъртий въпросъ отъ дневний редъ е билъ: Женский трудъ.

По него сж говорили, както делегати, така и делягатки. Едни отъ делигатитѣ сж искали, щото жената да не бжде допущана въ фабрикитѣ, а да се задоволява само съ задълженията, които ѝ се налагатъ, като майка и домакиня, т. е. да въспитава дѣцата, да готви и причиства кжщата. Това сж подкрепяли съ обстоятелството, че жената по природа е по слаба отъ мжжътъ и че майката, която е работила цѣлъ день въ фабриката, престава да бжде майка за своитѣ дѣца. Тѣзи и други подобни доводи сж били оборвани отъ делегатитѣ и делегатки социалисти особенно отъ гражданкитѣ Цеткинъ и Браунъ и гражданинътъ Бебелъ. Споредъ тѣхъ, жената е преди всичко човѣшко сжщество и, като такава, тя трѣба да е свободна да работи, каквото ще и дѣто ще. Въ самий интересъ на семейството именно тѣ искатъ тъзи свобода. Запрещението на фабричний трудъ би имало за следствие развитието на проституцията. Идеалътъ ни трѣба да бжде да се достигне траянъ и истински съюзъ между жената и мжжътъ. Този съюзъ ще има за следствие умственното и нравственното равенство, за което пъкъ е необходимо професионалното равенство. За да посрѣщнатъ, както трѣба, борбата за сжществувание, женитѣ трѣба да се организиратъ. Тъзи организация е отъ голѣма полза за освобождението на пролетария-

та; това ще го докара самото економическо развитие, което вкарва се повече и повече жени изъ фабриките и работилниците. Социалистите вървятъ заедно съ цивилизацията и иматъ нужда отъ жената за да съборятъ капиталистическото общество.

Била е приета следующата резолюция:

1) Конгресса заявява, че е необходимо да се вематъ широки и действителни мерки за защита на трудътъ на всички работнички отъ всички видове занятия.

2) Като основа за тая защита, конгресса иска да се введе осмочасовата работа, като максимумътъ на седмичните работни часове не треба да надминава числото 44. Работата ще се прекъсва въ сѫбота по пладне, тъй щото почивката ще бѫде отъ 42 часа.

3) Веднажъ свършена дневната работа, запретява се да се дава работа за въ кѫщи.

4) Предъ и следъ всеко раждание въ продължение на 8 седмици жените не ще се допущатъ на работа. Само 6 седмици следъ ражданието те могатъ да почнатъ наново работа. Известни предписания ще определятъ, въ какви занятия не ще се употребяватъ трудните жени. Презъ времето, въ което родителките прекъсватъ работата, отъ държавата или общината ще имъ се отпуща едно известно възнаграждение право пропорционално на надницата.

5) Особенни постановления ще треба да има за употребените въ земледелието работнички.

6) За еднакъвъ трудъ, жената треба да се заплаща наравно съ мѫжътъ.

По точката отъ дневенъ редъ: Нощната работа е приета следующата резолюция:

1) Нощната работа, сир. отъ 8 часа вечерьта до 6 ч. сутриньта запретява за работниците отъ двата пола и отъ всички възрасти.

Исключения може да станатъ за индустрии, на които техническите условия изискватъ неприкъснато работение и за заведения, въ които може да се практикува само нощната работа. Случаите треба да сѫ грижливо изброени отъ закона.

3) Допълнителната работа не се позволява за децата, за работници по млади отъ 18 год. и за жените.

3) Въ клоновете на индустрията, които сѫ отъ естество да изискватъ непрекъснато експлоатиране, ще се образуватъ три бригади, които ще работятъ едно следъ друго по 8 часа. За да могатъ да се ползуватъ съ почивка отъ 24 часа въ неделнинъ день, работниците ще бѫдатъ сменявани отъ специалната бригада.

По въпроса: Работата въ опасните за здравието занятия е приета следующата резолюция:

1) Опасните за здравието експлоатации се изброяватъ въ всека държава въ особенъ узаконенъ списъкъ.

2) Властьта не треба да позволява да се отварятъ такива заведения, до като не се вематъ всички предписани отъ закона мерки за отстраняване или намаляване опастностьта.

3) Децата, младежи на възрастъ по малки отъ 18 год. и же-

нитѣ не трѣба да се употрѣбяватъ въ тѣзи заведения и въ рудничнитѣ подземия. Това запрѣщение е абсолютно.

4) Въ тѣзи експлоатации числото на работнитѣ часове трѣбва да е по малко отъ приетитѣ въ другитѣ занятия, съобразно съ опасностьта. Никога часоветѣ не трѣбва да надминаватъ числото 8.

5) Работницитѣ предварително ще се подлагатъ на лѣкарска експертиза; сѫщо и сетнѣ периодически.

Инспекторитѣ трѣбва да обръщатъ внимание, щото предпазителнитѣ уреди да сѫ нагласени на подходящето мѣсто.

6) Господаритѣ сѫ напълно отговорни за всѣко повреждание на здравието и за причиняване на смърть.

7) Въ индустрии, които представляватъ особена опасность за здравието и въ които не могатъ да се вематъ мѣрки за предпазвание, трѣбва да се запрѣти изрично употрѣблението на отровни материи.

Въ последнйото засѣдание (28 августъ) конгресса се занималъ общо съ въпросътъ за **пѫтищата и срѣдствата, за да се реализира работническата защита.**

Почти всички делегати били съгласни върху следующитѣ необходими условия въ случая: 1) Инспекция на труда по всички видове занятия. Инспекторитѣ да се избиратъ между хора вѣщи по инспектираний отъ тѣхъ трудъ и да се подпомагатъ отъ двама помощници отъ двата пола, избрани изъ работническата срѣда. Занятия упражнявани отъ жени, ще се инспектиратъ отъ инспекторки; 2) Пълно право на работницитѣ да се съюзаватъ; 3) Въвеждание на всеобщо гласоподавание; 4) Дѣятелна пропаганда отъ синдикалнитѣ и политически работнически организации устно и писменно; 5) Организирание периодически конгреси отъ характеръ на настоящий; 6) Да се обръща особенно внимание за изпълнение исканията относително дѣтский и женский трудъ.

Общо върху конгресса може да се каже това, че принципитѣ на социализма сѫ тържествували. Делегатитѣ католици и онѣзи на публичнитѣ власти не сѫ могли да прокаратъ особеннитѣ си възгледове върху извѣстни точки отъ дневний редъ. Тъй напр. напразни сѫ били усилията на делегатитѣ християни-демократи да се прокара тѣхното мнѣние относително положението на жената. Тѣ сѫ искали, щото жената съвършенно да се не занимава съ фабриченъ трудъ, като се повърнемъ къмъ патриархалний режимъ, когато назначението на жената е било да ражда и гледа кѫщната работа, да преде, тъче и готви. Делегатитѣ социалисти напиратъ на това, че патриархалний режимъ е умрѣлъ отдавна на много мѣста, а тамъ, дѣто още не е, полека—лека ще исчезне. А и той не билъ и не е режимътъ, при когото жената се ползува съ правата на човѣкъ. Напротивъ, тя е повече домашно животно, отъ колкото равенъ на мѫжътъ другарь. Не назадъ, а напредъ трѣбва да погледнемъ и, като се признае на жената свободенъ пристѫпъ на всѣкадѣ, дѣто тя пожелае и има възможность, да се вематъ мѣрки за защитата ѝ. Въ такава смисълъ е и взетата резолюция, *която се срѣща по* горѣ — по тази точка отъ дневний редъ.

II

Конгресситѣ въ Тулуза: На бурситѣ на труда и Корпоративний. Предъ и следъ конгресситѣ.

Прѣзъ мѣсецъ Септемврий въ гр. Тулуза (Франция) сѫ се държали едно следъ друго: „конгресса на бурситѣ на труда“ и „Народний Корпоративенъ Конгрессъ“.

Въ първий сѫ били представени двадесеть и четире „бурси на бруда“. Главни прения сѫ станали по въпросътъ, да ли работническитѣ синдикални организации трѣбва да се занимаватъ и съ политика. Комитета на бурсовата федерация въ рапорта си осѫждалъ политическата дѣятелность и канялъ организациитѣ да се съгласятъ на това. Болшинството отъ делегатитѣ се произнесло енергически противъ това накърнение дѣятелностьта на пролетариата, поискало да се исхвърли отъ рапорта фразата относително ограничението и се поканилъ Коммитета да не допуща подобни работи другъ пѫть въ рапорта си.

Корпоративний конгрессъ, т. е. конгресса на „Главний работнически съюзъ“ е броялъ 150 делегати, които представлявали занаятчийскитѣ (синдикалнитѣ) работнически дружества, распрѫснати по цѣла Франция. Около 1500 такива дружества сѫ били представени или пъкъ заявили съгласие.

Следъ първото засѣдание конгрессътъ взелъ решение да посѣтятъ in corpore стъкларната фабрика на работническа Франция, издигната съ помощьта на работническата лепта въ околностьта на Алби. Делегатитѣ останали въсхитени отъ добрий вървежъ на фабриката, въ която работницитѣ работятъ, безъ да се страхуватъ отъ недоброто расположение на нѣкакъвъ господарь. Тѣ сѫ си сами господари; тѣ сѫ като у тѣхъ си. На всички делегати били дадени разни стъклени спомени, изработени за случая. На връщание всички заявявали, че сѫ предоволни отъ добрата хармония, която сѫществува между работницитѣ. Тѣ посѣтили съ голѣмъ интересъ всички части на фабриката, за да могатъ съ право да се произнесатъ за фабриката предъ работницитѣ, които сѫ ги испратили.

Единъ отъ главнитѣ въпроси, съ които се занималъ конгресса, е билъ въпроса за основавание корпоративенъ вѣстникъ. За тази цель взели следующето решение:

Конфедерацията ще издаде 2000 номинални акции по 100 франка, които нѣма да даватъ никаква печалба и ще принадлежатъ само на работнически дружества. Вѣстника нѣма да се започне, до като не се събере една сумма отъ 100,000 фр. и до като нѣма поне 10,000 абоната. Ако се събере сумма отъ 150,000 фр. може да се започне и съ 5,000 абонати.

Въ случай на конфликтъ между господари и работници, конгресса е препорѫчалъ бойкотажа.

Следующий конгрессъ ще се държи въ Греноблъ прѣзъ 1898 година.

Преди да се затвори конгресса председателя заявилъ, че взетитѣ решения, било нови, било такива, съ които се потвърдяватъ по рано взети по сѫщий въпросъ, не могатъ да се смѣтатъ всичко за освобождение на пролетарията. Работницитѣ трѣбва да се надѣватъ на себе си и главно на Социалната Революция.

Делегатитѣ се раздѣлятъ при викътъ: Да живѣе Социалната Революция!

Тѣзи два конгресса, съ които накратко запознахъ читателитѣ, дигнаха голѣмъ шумъ, както въ социалистическата така и въ буржуазната френска пресса. Повече отъ мѣсецъ преди откриванието имъ въ социал. вѣстникъ „La Petite République" се явяватъ статии отъ гражданетѣ Dubreuilh и Vaillant, съ които тѣ, както и Централний Революционенъ Комитетъ съ циркулярътъ си, посочватъ на голѣмата грѣшка, която ще направятъ делегатитѣ, ако взематъ решение, съ което да отвърнатъ организациитѣ отъ политическата борба. А такъвъ слухъ е имало, такова предложение е било проектирано. Ето какъ се отзовава на това гражданинътъ Dubreuilh съ статията си отъ 20 Августъ: . . . . . . „Между другитѣ предложения за Конгресса въ Тулуза има едно особенно опасно, което трѣба да отбелѣжимъ и оборимъ. Това е предложението, което задължава синдикираний работникъ да се откаже отъ политическата дѣятелность, да отрича ползата ѝ и да харчи всичката си енергия само въ економическата борба . . . . . Съ това се забравя, че всѣка функция се извършва отъ сътвѣтственний органъ. Понеже буржуазията има за главно орѫжие въ борбата и властвуванието си политическата дѣятелность, на работникътъ трѣба сѫщото орѫжие въ борбата съ тъзи буржуазия. Ако се вземе подобно решение, пролетарията ще остане обезорѫженъ предъ въорѫжений капитализмъ и то тамъ, отъ дѣто може да се извоюва пълната и окончателна еманципация на работното население. . . . . Сѫщий борецъ може и трѣба да води въ синдиката си економическа, а въ партията си политическата борба, която се явява най умѣстна и напълно революционна" . . . . Ето откѫслекъ и отъ статията на гражданинътъ Vaillant отъ 27 Августъ: . . . . „Ни единъ социалистъ, нито народа искатъ и могатъ да се обезорѫжатъ чрезъ отнемание правото на политическата дѣятелность . . . . Отъ день-на-день се раждатъ нови производителни сили, нови обществени форми, които, като счупватъ сегашний общественъ калъпъ, приготвятъ бѫдащето общество. Буржуазнитѣ привилегии оставатъ, въпрѣки исчезванието на економическитѣ условия, които ги сѫ породили, се крѣпятъ, въпрѣки общий прогресъ и растящата сила на демократическитѣ и социалистически искания, благодарение на политическата, на държаванта властъ. . . . Политическата дѣятелность не се ограничава само съ избирателно право. Политиката е сборъ отъ практическитѣ срѣдства за реализиране работническитѣ и социалистически искания. Само чрезъ политическата дѣятелность, чрезъ борбата, която ще строши реакционерната и капиталистическа властъ, народа ще може да придобие държавната мощъ, политичес-

ката власть, за да смаже неприятельтъ и да се освободи; само тъзи дѣятелность ще докара Революцията" . . . .

Вижда се, че думитѣ на старий ветеранъ сѫ били чути. Конгресса не се е занимавалъ съ предложението за ограничавание дѣятелностьта на синдикатитѣ въ политическата борба.

Добрий исходъ на конгресситѣ е направилъ бѣсни буржуазнитѣ вѣстникари. Тѣ сѫ трупали измислици следъ измислици, глупости следъ глупости. Това звѣрско настървение е накарало извѣстний френски другарь Жоресъ да излѣзе съ статията си отъ 2-й Октомврий въ „La Petite Republique", да нашиба добрѣ клѣветницитѣ и покажи, гдѣ ги боли. Клѣветитѣ се състоели въ това, че стъкларната фабрика не вървѣла, че края на смъртьта й, „края на единъ опитъ", наближава, че работницитѣ въ нея били „сбирщина отъ пиеници и звѣрове" и др.

Ето думитѣ на Жореса, съ които посочва, гдѣ боли противницитѣ на работническото дѣло: „Разбирамъ добрѣ двойната досада, двойний страхъ на нашитѣ противници. Нѣма дѣло по-хубаво, поплодовито отъ онова, което корпоративний конгрессъ си е предоставилъ. Дѣйствително, ако пролетариатътъ успѣе да организира и уедини синдикалнитѣ си сили ;ако въ економическо отношение съставлява само една обширна федерация на труда, — единъ силенъ ударъ е вече нанесенъ на капиталистическото господство. Ударътъ става толкова по-силенъ, когато сѫщитѣ работници не осѫдиха политическата дѣятелность. Напротивъ, тѣ знаятъ и твърдятъ, че трѣба да се изтръгне политическата власть отъ управляющий классъ. Тъзи двойна и паралелна организация — економическа организация на пролетарията, политическата организация на социалистическата партия—като открива широко поле за дѣятелность на всички сили, на всички способности, на всички преданни на дѣлото, е нѣщо утѣшително за всѣки борецъ.

Между организиранитѣ сили на пролетарията, въ единството на федерацията и политически организираната социалистическа партия, въ единството на своята доктрина, не само съгласие, но и голѣма искренность сѫществува. Всички борци, всички представители-социалисти, едносърдечно, съ единодушенъ и радостенъ поривъ ще вървятъ противъ капиталистическото общество. Че нашитѣ неприятели се вълнували и дору забравяли — това не е никакъ отъ естество да ни изненада". . . . По нататъкъ Жоресъ се обръща съ насърдчение къмъ работницитѣ: „Цѣлий работнически классъ, цѣлий френски пролетариатъ може и трѣба да отговори на оскрѫблението. Не е достатъчно само да живѣе работническата стъкларна фабрика; трѣба още тя да стане една неуморима сила, гордость и мощь за пролетарията, който я е създалъ. Трѣба да расте, за да подслони всички онѣзи, които утричко ще бѫдатъ испѫдени изъ буржуазнитѣ стъкларни фабрики. . . . За това необходимо е да се распространи продажбата на изработенитѣ въ работнич. фабрика стъклени издѣлия. . . . На безпомощний гнѣвенъ викъ на неприятеля, на ваший неприятель, вий отговорете съ усилвание дѣятел-

ността си. Нека дѣятелностьта ви стане още по жива и пламенна. Измѣнникъ е всѣкой, който остава хладенъ. Работа и пакъ работа!"

III

Конгреса на законодателството на труда въ Брюкселъ. Международний конгрессъ на законодателството на трудътъ се е откриль на 27 Септемврий. Той е вторий по родътъ си конгрессъ. Първий конгрессъ отъ подобенъ характеръ е билъ свиканъ преди 8 години въ Берлинъ по щението на императора Вилхелма.

Программата за разискване е съдържала следующитѣ точки:

1) Какво измѣнение е притърпяло законодателството относително защищаванието на работнический трудъ отъ времето на международната конференция, държана въ Берлинъ прѣзъ 1890 год., свикана по инициативата на императора Вилхелма?

2) Възрастнитѣ работници отъ мъжкий полъ трѣба ли да бѫдатъ защищавани чрезъ закона? Именно необходимо ли е, щото закона да ограничи времето на дневния трудъ?

3) Възможно ли е и желателно ли е да се введе международна защита на труда? До колко и подъ каква форма може да стане това?

4) Умѣстно ли е да се уреждатъ условията на трудътъ въ дребната и домашната индустрия? При положителенъ отговоръ, кои ще сѫ практическитѣ мѣрки за препоръчвание?

5) Полезно ли е и желателно ли е, щото специалнитѣ правила, които се налагатъ въ много страни върху опаснитѣ за здравието индустрии, да се изравнятъ за всички индустриални държави?

6) Кои сѫ съотвѣтственитѣ срѣдства, за да се направятъ испълними законитѣ за защита на труда. Какви трѣба да бѫдатъ правата и длъжноститѣ на инспекторитѣ на труда?

7) Желателно ли е да се установятъ международни отношения между бюрата на труда и да се организира международна статистика на труда?

Особенното на този конгресъ, който се занимава съ работнический въпросъ, е това, дѣто въ него сѫ участвували повече, ако и не исключително, буржуа: производители и економисти отъ манчестерската и протекционистическата школа. Социалисти е имало съвсѣмъ малко. Въ числото имъ е билъ белгийский депутатъ Хекторъ Денисъ. За това и толкова е по интересенъ той, понеже се явява едно знамение на времето и доказва, колко е назрѣлъ работнический въпросъ и какъ належително иска разрешението си, за което сѫ се залели и самитѣ родени неприятели на пролетарията.

Въпроситѣ сѫ били само разисквани, безъ да се вематъ нѣкакви решения. Гласувание не е имало, тъй като членоветѣ на конгресса сѫ нѣмали никакъвъ мандатъ, представлявали сѫ сами себе си. Характерното на този конгрессъ, както и на всички други станали тъзи година отъ общественъ характеръ конгресси е това, че школата на индивидуалиститѣ, школата на свободата въ отноше-

нията на господаря къмъ работника, школата на laisser faire, laisser passer е претърпяла пълна побѣда въ лицето на своитѣ представители. Необходимостьта отъ намѣсата на държавата въ отношенията между силний господарь и слабий работникъ се е признала отъ по голѣмата часть на конгресиститѣ. Хекторъ Денисъ въ една отъ рѣчитѣ си е констатиралъ антагонизма между двѣтѣ ясно разграничени течения: индивидуализма и социализма. Когато принципътъ на индивидуалиститѣ отрича всѣка намѣса на държавата, всѣко работническо законодателство, тогава принципътъ на солидарностьта, социалистический принципъ, иска тъзи намѣса и това законодателство. Дължината на работний день минимума на надницата, нощний трудъ, дѣтский и женский трудъ, работнически инспекторъ, седмична почивка и др. сѫ толкова въпроси, на които трѣба да се погледне сериозно и имъ се даде една законна форма. Тѣзи въпроси, както видѣхме, сѫ били разисквани и въ Цюрихский Конгрессъ....

Че сѫществува работнически въпросъ, че се налага неумолимо разрешението му, както видѣхме, и самитѣ представители на буржуазията го признаватъ. Щомъ е така, всѣко тѣхно настървение противъ социализма е напразно. Социализма е именно изражението на този работнический въпросъ. И да го искатъ, и да не го искатъ — социалний въпросъ се налага, социализмътъ е придобилъ отдавна своето право на гражданство.

Б. Л.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Христо Ботевъ. — Неговата сѫдба въ наший животъ и литература.— „Критическия опитъ" на г. Д. Т. Страшимировъ за Хр. Ботевъ. — Противоречията на „критическия опитъ" и происхождението имъ.

Въ нашата книжнина за Христа Ботевъ е писано доста много. Во различно време и въ различни вѣстници и списания сѫ помѣстени редъ статии за неговата личность, за неговата дѣятелность и за идеитѣ, които той исповѣдваше. Имаме даже една биография и едно събрание на неговитѣ политически и поетически статии. Въ нашето общество и въ нашата книжнина се образуваха спрямо Хр. Ботевъ два рѣзко противоположни лагера. Единия отъ тѣхъ се стреми да дискредитира неговата омайна личность, неговата дѣятелность и, главно, неговитѣ идеи. Другия — да оправдае неговата революционна дѣятелность и да защити идеитѣ, които той пропагандираше. Очевидно е, че първия отъ тия два лагера съставлява го оная часть на българското общество, която наричаме **буржуазия**, която, при всичко че такива дѣятели, като Хр. Бо-

тевъ, доведоха работитѣ до освобождението й, което създаде днешното й ръководяще положение на страната, мрази Ботева явно и прикрито. Другия лагеръ съставляватъ социалиститѣ и личности, близки до тѣхъ по взглядове. Така щото, достатъчно щѣше да бъде, ако бѣхме указали само на статиитѣ отъ двата лагера за Христа Ботевъ и да оставимъ на читателитѣ сами да си съставятъ мнѣние за неговата личность, за неговата дѣятелность и за идеитѣ, които той представляваше въ нашата революционна епоха. Но съдбата на Христа Ботевъ въ нашия животъ и въ нашата литература е толкосъ чудна, че ний не можемъ да се ограничимъ само съ простото указание на това, което е писано до сега за Ботева. Толкосъ повече не можемъ направи това сега, когато имаме сериозенъ литературенъ поводъ.

Личностьта на Христа Ботевъ следъ освобождението се ползуваше почти съ общо уважение; тя вдъхваше даже общъ въсторгъ. Почти до съединението Христо Ботевъ се являваше една могъща, омайна личность и въ образа на единъ херой-патриотъ. Припомнете си Христо Ботевъ въ „Немили, недраги“ и въ пѣсната „Тихъ бѣлъ Дунавъ се вълнува“. Неговото херойско преминавание Дунава на чело на една бунтовническа чета, неговата смърть на върховетѣ на Врачанския балканъ, описанието на неговата поетическа, мощна фигура въ „Немили, недраги“, — всичко това създаде отъ Ботева източникъ на патриотически въсторгъ, на патриотическо въсхищение и една личность чисто патриотическа. Въсхищаваха се отъ Ботева като отъ патриотъ, който сложи коститѣ си на балкана за освобождението на „отечеството“. И догдѣто неговата личность бѣше увита въ тая патриотическа пелена, Христо Ботевъ продължаваше да служи за предметъ на въсхищение; неговата личность не възбуждаше никакво негодувание или умраза. Напротивъ, съ неговата памятъ се стараяха различнитѣ наши патриоти да оправдаятъ своитѣ гнусни дѣла; върху неговия авторитетъ се стараяха да издигнатъ своя авторитетъ, особенно онова голѣмо болшинство отъ либералствующи „интелигенти“, които освобождението бѣше повикало да управляватъ страната. Цѣлъ единъ тиранически режимъ, както е извѣстно, Стамболовския искаше да поддържи своя авторитетъ съ авторитета на Ботева, като се помъчи да уподоби своя „патриотизмъ“ съ идеалитѣ на една личность, която е нѣмала нищо общо съ „патриотическитѣ идеали“ на Стамболовци. Наистина, при патриотическитѣ въсхищения отъ Ботева пѣеха и неговитѣ революционни пѣсни, които никакъ не хармониратъ съ патриотическитѣ чувства на всички патриоти следъ освобождението. Тѣ се пѣеха по улицитѣ, по кръчмитѣ, по вечеринки и седѣнки, на тържественни праздници и при патриотически начинания. Но тѣ само се пѣеха и декламираха, безъ да се вниква въ тѣхното съдържание, въ тѣхната идея.

Но Христо Ботевъ, както сега се знае, представлява и друга една страна, която го характеризира и която го отличава отъ всички други революционери патриоти. Патриотизмътъ на Христа Ботевъ произхожда съвсѣмъ отъ други основания, отколкото патри-

отизмътъ на повечето други революционери и особенно на днешнитѣ патриоти. Патриотизмътъ на Христа Ботевъ произхожда отъ съвременнитѣ нему революционни социални теории. Съ малко думи, Христо Ботевъ е революционеръ социалистъ. Въ всѣка негова обществено-политическа статия и въ всѣко едно отъ неговитѣ стихотворения прониква социалистическата мисъль, както тя тогава се явяваше въ главитѣ на болшинството социалисти и както Ботевъ я прие главно отъ знаменития руски революционеръ социалистъ—Чернишевски. Въ 1875 год. въ революционния в. „Знаме", редактиранъ отъ него, Христо Ботевъ обявява, че е превелъ извѣстното произведение на Чернишевски „Что дѣлать?" (Какво да се прави?). И ето, откритието на тая характерна страна отъ Ботевата личность направи цѣлъ превратъ въ отношенията на нашитѣ патриоти къмъ него. Авторътъ на „Немили, недраги" и на „Тихъ бѣлъ Дунавъ се вълнува", ограничения Вазовъ пише противъ Ботева извѣстната статия въ „Деница", въ която статия той съ всичкитѣ си пигмейски усилия се мѫчи да събори титана Ботевъ. Преди него вързлия „революционеръ" и поклонникъ на Хр. Ботевъ, босия, въ всѣко отношение, и безхарактерния З. Стояновъ изопачава неговия животъ и неговитѣ мисли, за да искара Ботева такъвъ сѫщо вагабонтъ-патриотъ, какъвто той самъ тогава стана, каквито станаха неговитѣ другари и неговитѣ патрони. Другъ единъ горѣщъ поклонникъ на Ботева, който не твърдѣ отдавна бѣше захваналъ да издава вѣстникъ съ название „Христо Ботевъ" и който надали нѣкога искренно се е въодушевлявалъ отъ нѣщо, освѣнъ отъ желанието да искочи по единъ лесенъ начинъ въ първитѣ редове на държавната трапеза, и да стане по такъвъ начинъ отъ нула нѣщо, извѣстния по хамелионството си Д. Ризовъ захвърли Ботева и го замѣсти съ безличната фигура на Вазова. Изобщо, всички „талантливи критици" и всички бездарности се заловиха да дискредитиратъ предъ младитѣ поколѣния Христа Ботевъ, главно Христа Ботевъ революционера-социалиста, неговитѣ социалистически тенденции. Едни отъ тѣхъ отиватъ къмъ цельта си направо, като отричатъ каквито и да било таланти и заслуги у Ботева. Други, напротивъ, като му признаватъ извѣстни таланти и заслуги предъ отечествотото, по другъ начинъ идатъ да дискредитиратъ идеитѣ на Ботева предъ младитѣ поколѣния. Къмъ последнята категория спада З. Стояновъ, първия биографъ на Хр. Ботевъ. Къмъ нея сега ний трѣбва да причислимъ и г. Д. Т. Страшимировъ съ неговия „Хр. Ботевъ, като поетъ и журналистъ", който се появи преди нѣколко мѣсеца.

Чудно нѣщо, наистина! Повидимому всички симпатии на г. Страшимирова сѫ на страната на Хр. Ботевъ, на неговия поетически талантъ, на неговитѣ идеи. Въ много мѣста той тъй се изказва спрямо тѣхъ, щото читательтъ не може да не заключи, че г. Страшимировъ напълно симпатизира на идеалитѣ на Хр. Ботевъ. Отваряте първата страница на „Хр. Ботевъ, като поетъ и журналистъ" и още тамъ прочитате: „Ботевъ е несъмнѣнно единственъ

тевъ, доведоха работитѣ до освобождението й, което създаде днешното й ръководяще положение на страната, мрази Ботева явно и прикрито. Другия лагеръ съставляватъ социалиститѣ и личности, близки до тѣхъ по взглядове. Така щото, достатъчно щѣше да бъде, ако бѣхме указали само на статиитѣ отъ двата лагера за Христа Ботевъ и да оставимъ на читателитѣ сами да си съставятъ мнѣние за неговата личность, за неговата дѣятелность и за идеитѣ, които той представляваше въ нашата революционна епоха. Но сѫдбата на Христа Ботевъ въ нашия животъ и въ нашата литература е толкосъ чудна, че ний не можемъ да се ограничимъ само съ простото указание на това, което е писано до сега за Ботева. Толкосъ повече не можемъ направи това сега, когато имаме сериозенъ литературенъ поводъ.

Личностьта на Христа Ботевъ следъ освобождението се ползуваше почти съ общо уважение; тя вдъхваше даже общъ въсторгъ. Почти до съединението Христо Ботевъ се явяваше една могѫща, омайна личность и въ образа на единъ херой-патриотъ. Припомнете си Христо Ботевъ въ „Немили, недраги" и въ пѣснята „Тихъ бѣлъ Дунавъ се вълнува". Неговото херойско преминавание Дунава на чело на една бунтовническа чета, неговата смърть на върховетѣ на Врачанския балканъ, описанието на неговата поетическа, мощна фигура въ „Немили, недраги", — всичко това създаде отъ Ботева източникъ на патриотически въсторгъ, на патриотическо въсхищение и една личность чисто патриотическа. Въсхищаваха се отъ Ботева като отъ патриотъ, който сложи коститѣ си на балкана за освобождението на „отечеството". И догдѣто неговата личность бѣше увита въ тая патриотическа пелена, Христо Ботевъ продължаваше да служи за предметъ на въсхищение; неговата личность не възбуждаше никакво негодувание или умраза. Напротивъ, съ неговата памятъ се стараяха различнитѣ наши патриоти да оправдаятъ своитѣ гнусни дѣла; върху неговия авторитетъ се стараяха да издигнатъ своя авторитетъ, особенно онова голѣмо болшинство отъ либералствующи „интелигенти", които освобождението бѣше повикало да управляватъ страната. Цѣлъ единъ тиранически режимъ, както е извѣстно, Стамболовския искаше да поддържи своя авторитетъ съ авторитета на Ботева, като се помѫчи да уподоби своя „патриотизмъ" съ идеалитѣ на една личность, която е нѣмала нищо общо съ „патриотическитѣ идеали" на Стамболовци. Наистина, при патриотическитѣ въсхищения отъ Ботева пѣеха и неговитѣ революционни пѣсни, които никакъ не хармониратъ съ патриотическитѣ чувства на всички патриоти следъ освобождението. Тѣ се пѣеха по улицитѣ, по кръчмитѣ, по вечеринки и седѣнки, на тържественни праздници и при патриотически начинания. Но тѣ само се пѣеха и декламираха, безъ да се вниква въ тѣхното съдържание, въ тѣхната идея.

Но Христо Ботевъ, както сега се знае, представлява и друга една страна, която го характеризира и която го отличава отъ всички други революционери патриоти. Патриотизмътъ на Христа Ботевъ произхожда съвсѣмъ отъ други основания, отколкото патри-

отизмътъ на повечето други революционери и особенно на днешнитѣ патриоти. Патриотизмътъ на Христа Ботевъ происхожда отъ съвременнитѣ нему революционни социални теории. Съ малко думи, Христо Ботевъ е революционеръ социалистъ. Въ всѣка негова обществено-политическа статия и въ всѣко едно отъ неговитѣ стихотворения прониква социалистическата мисъль, както тя тогава се явяваше въ главитѣ на болшинството социалисти и както Ботевъ я прие главно отъ знаменития руски революционеръ социалистъ—Чернишевски. Въ 1875 год. въ революционния в. „Знаме", редактиранъ отъ него, Христо Ботевъ обявява, че е превелъ извѣстното произведение на Чернишевски „Что дѣлать?" (Какво да се прави?). И ето, откритието на тая характерна страна отъ Ботевата личность направи цѣлъ превратъ въ отношенията на нашитѣ патриоти къмъ него. Авторътъ на „Немили, недраги" и на „Тихъ бѣлъ Дунавъ се вълнува", ограничения Вазовъ пише противъ Ботева извѣстната статия въ „Деница", въ която статия той съ всичкитѣ си пигмейски усилия се мъчи да събори титана Ботевъ. Преди него върлия „революционеръ" и поклонникъ на Хр. Ботевъ, босия, въ всѣко отношение, и безхарактерния З. Стояновъ изопачава неговия животъ и неговитѣ мисли, за да искара Ботева такъвъ сѫщо вагабонтъ-патриотъ, какъвто той самъ тогава стана, каквито станаха неговитѣ другари и неговитѣ патрони. Другъ единъ горѣщъ поклонникъ на Ботева, който не твърдѣ отдавна бѣше захваналъ да издава вѣстникъ съ название „Христо Ботевъ" и който надали нѣкога искренно се е въодушевлявалъ отъ нѣщо, освѣнъ отъ желанието да искочи по единъ лесенъ начинъ въ първитѣ редове на държавната трапеза, и да стане по такъвъ начинъ отъ нула нѣщо, извѣстния по хамелионството си Д. Ризовъ захвърли Ботева и го замѣсти съ безличната фигура на Вазова. Изобщо, всички „талантливи критици" и всички бездарности се заловиха да дискредитиратъ предъ младитѣ поколѣния Христа Ботевъ, главно Христа Ботевъ революционера-социалиста, неговитѣ социалистически тенденции. Едни отъ тѣхъ отиватъ къмъ цельта си направо, като отричатъ каквито и да било таланти и заслуги у Ботева. Други, напротивъ, като му признаватъ извѣстни таланти и заслуги предъ отечеството, по другъ начинъ идатъ да дискредитиратъ идеитѣ на Ботева предъ младитѣ поколѣния. Къмъ последнята категория спада З. Стояновъ, първия биографъ на Хр. Ботевъ. Къмъ нея сега ний трѣбва да причислимъ и г. Д. Т. Страшимировъ съ неговия „Хр. Ботевъ, като поетъ и журналистъ", който се появи преди нѣколко мѣсеца.

Чудно нѣщо, наистина! Повидимому всички симпатии на г. Страшимирова сѫ на страната на Хр. Ботевъ, на неговия поетически талантъ, на неговитѣ идеи. Въ много мѣста той тъй се изказва спрямо тѣхъ, щото читательтъ не може да не заключи, че г. Страшимировъ напълно симпатизира на идеалитѣ на Хр. Ботевъ. Отваряте първата страница на „Хр. Ботевъ, като поетъ и журналистъ" и още тамъ прочитате: „Ботевъ е несъмнѣнно единственъ

прѣдставитель на общечеловѣчески идеали въ нашата литература, а въ сѫщо време той е и най-добрия нашъ поетъ, който е билъ роденъ да поеме въ себе си душата на своя народъ и да се радва и страдае съ неговитѣ радости и съ неговитѣ тегла, и за това не може той да не бѫде най-добръ учитель". Обръщате на стр. 10 и четете: „Въ нашата литература и въ живота на нашето общество името Ботевъ е едно зпаме". И на другата стр.: „За насъ Ботевъ не е политика, нито даже само поезия, но единъ живъ човѣкъ, познатъ намъ твърдѣ добрѣ; ние знаемъ какъ той е живѣлъ, какви привички има, какво обича и какво мрази, какъ живѣе и умира: знаемъ не само пѣснитѣ му. Ония огненни чувства, които сѫ въ неговитѣ пѣсни, високитѣ ония идеали, които пѣемъ, търсиме ги и въ неговия животъ и, като ги мислиме тамъ, препасяме ги така върху насъ си, върху нашия животъ, и това ни дава сила". И по-нататъкъ, на стр. 20—21: „Като земемъ въ съображение двойното обаяние, което Ботевъ е внушавалъ всѣкога на околнитѣ си и което, естественно, не е оставало скрито и отъ неговитѣ собственни очи, можемъ да си обяснимъ лесно онова гордо прѣзрѣние, съ което той е гледалъ на силнитѣ на деня, силата на които е въ парата и въ общественното положение; можемъ да разберемъ онова прѣвъсходство, което той е чувствувалъ спрямо обикновеннитѣ и дрѣбнави сѫщества, като обладатель на сѫщинската сила и вѣчното богатство. И това гордо чувство ще да е било толкова по-голѣмо, колкото повече той е билъ прѣслѣдванъ". А още по-нататъкъ на 105 стр. четемъ: „Нека не забравимъ, че той, като борецъ за пълната свобода на народа, и отъ чорбаджии, и отъ турци, ималъ е и свѣщенната задача да докаже на всѣкой сиромахъ, че се може, както безъ еднитѣ, така и безъ другитѣ: свободата на България трѣбвало да се добие безъ да се почука на чорбаджийски врата. Тая идея е била диктувана толкова отъ низския нравственъ строй на чорбаджиитѣ, колкото, и отъ благородния поривъ да се даде примѣръ за непоколебимость на други беззащитни: Ботевъ е билъ въспитанъ и ималъ възможность да намѣри мѣсто, но десятки и стотини негови другари и поборници биле лишени отъ това добро и умирали отъ гладъ. Ботевъ ги е подкрѣпялъ духомъ, като е страдалъ заедно съ тѣхъ; а като се отричалъ благородно отъ благата, които е могалъ да си набави съ своитѣ способности, той имъ ставалъ водитель въ борбата. Всѣко врѣме си ражда и своитѣ герои. Ботева може въ всичко да сѫдимъ, но не въ това, че прѣдпочита да страда отъ колкото да печели: великъ е оня, който се нагърбва съ тѣготитѣ на своето врѣме, както Исусъ Христосъ съ своя кръсть, а нищожни сѫ тѣзи, които живѣятъ само за себе си, безъ да разбиратъ високитѣ задачи на епохата въ която живѣятъ". На стр. 151, г.

Страшимировъ пише: „Всѣка крачка, която прави въ живота, той я туря прѣдъ трибуната на Чернишевски, Писарева и други, обсѫжда я отъ политическа, економическа и социална страна и, ако авторитететътъ на ума не признае, че тая стѫпка води къмъ напрѣдъка, то тя не е достойна за единъ мѫжъ, и не води къмъ истинското величие.“ А на стр. 165: „Ботевъ е мощна, импулсивна натура, и никакъвъ вѫншенъ натискъ, никакви практически и парични съображения не сѫ били въ сила да го поведатъ къмъ най-малката стѫпка, ако тая стѫпка не се е диктувала и отъ вѫтрѣшна понуда, отъ нѣкой душевенъ импусъ. Обаятелния образъ на поета-воевода е запечатанъ въ въображението на всѣкиго, който е чувалъ веднѫжъ името Ботевъ, съ най-релъефни краски: ние го знаемъ великъ въ всѣко мъгновение на негова кратъкъ, но пъленъ съ бури и велики събития животъ, и вѣрваме, че никой не би приелъ на радо сърдце „психическото прѣчупвание“ на Заимова за истина.“ По-нататъкъ, на 274 стр. четемъ: „Такъвъ мощенъ гласъ, като оня на „Молитвата“ на Ботева, който въздига духътъ на нашето народно минало до една общечеловѣческа висота, не е чуванъ другъ пѫть въ нашата литература, и едва ли ще да се чуе пакъ слѣдъ вѣкове.“ А на 323 стр. г. Страшимировъ казва: „Накратко земени политическитѣ убеждения на Ботева се събиратъ въ слѣдующитѣ точки: борба противъ духовенството, което по длъжность свързва „страхътъ къмъ Бога съ почитьта къмъ царя“; борба противъ „привилегировани“ или чорбаджии, които сѫ „изедници,“ които държатъ народа въ економическо робство и удвояватъ веригитѣ на робството му, и най-послѣ борба противъ властьта, „съзаклятието противъ свободата на человѣчеството.“ Най-сетнѣ, на последнитѣ стр. 333 — 334, четемъ и следующето: „Азъ съмъ увѣренъ, както е увѣренъ всѣкой българинъ, че Ботевъ е билъ и останалъ до юнашката си смърть на връхъ Балкана на най-добъръ синъ на отечеството си; това говори явно за просвѣтенъ умъ и благородна душа. Но той е билъ въ сѫщото врѣме идеалистъ, принадлежалъ е съ своитѣ идеали на цѣлото человѣчество, а такъвъ е и умрѣлъ; това свидѣтелствува сѫщо, че той е ималъ високъ умъ и велика душа. Бива ли да не признаваме идеалитѣ му?“

Всѣкой отъ читателитѣ ни, който е прочелъ „Христо Ботевъ, като поетъ и журналистъ,“ ще се съгласи съ насъ, че ний извадихме почти всички мѣста изъ него, които ни рисуватъ Ботева като човѣкъ, като дѣятель и даже като поетъ въ оня величавъ образъ, който именно и възбужда удивлението на всички, които търсятъ единъ идеаленъ образъ въ нашитѣ дѣйци отъ недавна миналото. Но при всичко това, книгата на г. Страшимирова, следъ едно внимателно прочитание, прави неприятно впечатление. Коя е причината на това?

За читателя, който внимателно е прочелъ „Критическия опитъ“

на г. Страшимирова, отговорътъ на въпроса трѣбва да е опредѣленъ. Той трѣбва да е забелѣжилъ, че г. Страшимировъ си е турилъ за цель да убеди читателитѣ си, че Христо Ботевъ е великъ не по туй, дѣто той е живѣялъ, се борилъ, страдалъ и умрѣлъ за „общечеловѣчески идеали“ и въспѣвалъ идеитѣ на своя вѣкъ, а по туй главно, че билъ внесалъ въ поезията „народната душа“ и народната поезия. „Истинското величие на Ботева, и като човѣкъ, и като поетъ не състои, казва г. Страшимировъ на стр. 234, въ неговитѣ тенденции и политически идеи, защото тия идеи не сѫ нови и не сѫ негови и тѣхъ може да усвои всѣкой изъ най-незначителна политическа брошура; но неговото истинско величие състои въ висотата на характера му и въ пълнотата и дълбочината на неговата поезия: а за това младежьта заслужва (да не би трѣбва?) да изучва Ботева и да обича поезията му.“ И нѣколко реда понагорѣ: „Поезията на Ботева не е откликъ на вдѫхновени патриотически мисли, както е оная на учителя му, но е гласъ на народната душа; тя не е въодушевена политическа денденция, а топло, човѣческо чувство. Нашата младежь би трѣбвало да изучава Ботева именно отъ тая страна и да се въодушевлява отъ него.“ А на стр. 9 четемъ: „На кривъ пѫть сѫ обаче ония, които мислятъ, че това знаме (думата е за Ботевъ) е само политическо. Ако да бѣше така, името на Ботева щѣхме да напишемъ върху нѣкое червено знаме и работата щѣше да е свършена, нѣмаше да пѣемъ пѣснитѣ му.“ Такива мѣста още много могатъ да се приведатъ, но и приведенитѣ сѫ доста, за да видимъ, че г. Страшимировъ си турилъ за цель да убеди нашада младежь, какво истинското величие на Хр. Ботевъ се състои въ неговата поезия, която е „гласъ на народната душа,“ а не въ неговитѣ „политически“ или, както още ги нарича г. Страшимировъ, „общечеловѣчески,“ или, просто казано, социалистически идеи. Че Христо Ботевъ е живѣялъ съ тия идеи и е умрѣлъ за тѣхното осѫществление, това, споредъ г. Страшимирова не е цѣнното у Хр. Ботевъ. Толкосъ повече, че тия идеи нито сѫ негови, нито сѫ нужни днесъ за България. На стр. 259 четемъ върху това, както следва; „Ония, които четатъ Ботева съ едничка цель да запишатъ въ книгата на ума си единъ добъръ социаленъ принципъ, правятъ излишенъ трудъ: тѣ се нурятъ по бездънния океанъ за да уловятъ зърно пѣсъкъ, а пѣсъкътъ лѫска на могили покрай брѣга. Добрия социаленъ принципъ стои кратко написанъ на всѣко червено или пѫстро политическо знаме, и отъ тамъ може да си го земе всѣкой съ най-голѣма леснота; той стои записанъ въ всѣка политическа брошурка отъ десетина-петнайсеть странички—каквито се печатътъ по стотина всѣкой день—и нѣма нужда да го търсимъ въ съчиненията на Ботева. Ако Ботевитѣ идеи се състояха само въ неговото социално вѣрую, и ако величието на Ботева трѣбваше да мѣримъ само по тия идеи, то всѣко дѣте, което знае да прочете една брошурка на Енгелса или Лаврова, можеше да се мѣри съ великия човѣкъ. Политическитѣ *идеи,* които може да има Ботевъ, не сѫ негова собствен-

ность, а той ги е земалъ отъ другитѣ; а отъ сѫщото мѣсто отъ кадѣто ги е той зелъ, може да ги вземе и всѣкой другъ, и заради това, нито на Ботева, нито на други тоя трудъ не може да придаде особенна цѣна, нито да е мѣрило за величието му." Както виждате, споредъ г. Страшимирова, трудътъ да усвоишъ извѣстна идея, нѣма особенна цѣна и, следователно, не може да бѫде мѣрило за величието на една човѣшка душа. Но слушайте, какво още той казва на стр. 255: „Нашитѣ нужди сѫ сега по-други, и за това литературата може да търси нови пѫтища. Политическата поезия на Ботева, като раздухваше народната гордость и въспитаваше духоветѣ въ високи патриотически въжделения, отвлече вниманието на цѣло едно поколение отъ грижитѣ за интимно, домашно въспитание. А ако занемарванието на тия грижи е било необходимо за бунтовническото минало, те е непростително и пагубно въ наши дни. Не може да се премълчи, че повърхностното подражание на Ботева идеалитетъ е дало горчиви резултати и дава до послѣдно време. Младитѣ хора у насъ се отдаватъ лесно на идеалнитѣ пориви на миналото и забравятъ, че тѣ не сѫ Даскалъ Ботю, нито Христо Ботевъ, а обикновенни хора, които трѣбва да мислятъ и за вѫтрѣшно съвършенство, на равно съ идеалитѣ; тѣ забравятъ още, че неживѣятъ въ времената на Даскалъ Ботю, и че нуждитѣ сега сѫ по-други, а за това и духоветѣ трѣбва също да бѫдатъ по-други. Даскалъ Ботю е мислилъ прѣзъ цѣлъ животъ само за народни идеали и пакъ заради тия не се е грижалъ и за душевното развитие на сина си; но мощния неговъ духъ е билъ извънреденъ въ сравнение съ околнитѣ му прѣзъ ония врѣмена, а и врѣмето е изисквало само бодри духове и енергични борци, та е покривало отъ само себе си липсванието на обикновенни домашни добродѣтели. Тогава хората сѫ се борили за народна свобода, борили сѫ се за да живѣятъ; а ние сега имаме свобода и живѣемъ за да живѣемъ по-съвършенно. Онова, което въ Даскалъ Ботя се е покривало съ извънредната сила на духа му и съ духа на врѣмето, не може да се покрие въ новия и обикновенния човѣкъ нито съ едното, ни съ другото. Обикновенния човѣкъ има да бляска само съ едно, а това сѫ домашнитѣ человѣчески добродѣтели." Нѣколко реда по-долѣ, на стр. 257, той продължава така: „Ако ние подражаваме исключително политическия духъ на Даскалъ Ботю и добавимъ принципа на сина му за революционна борба като начало и край ня мѫжско достоинство, ние ще бѫдемъ демагоги или фанфарони каквито, за жалость, новото врѣме е народило доста. Знае ли младия читатель що ще рѣче демагогъ и фанфаронъ? Това сѫ хора, които улавятъ изъ нѣкоя книга, или отъ устата на други, името и учението на нѣкой великъ човѣкъ, повтарятъ това учение и, като мразятъ и гонятъ околнитѣ си, които го не знаятъ, мислятъ че сѫ на върха на свѣта съ знанието и духа си, но въ себе си сѫ „нищие духомъ". Увличанието, съ какви и да е учения, научни и обществении, макаръ и най велики, и най-свободолюбиви, като се занемарватъ душевнитѣ и человѣческитѣ

добродѣтели, прави душата пуста и студена, а човѣка кара да бѫде жестокъ и несправедливъ къмъ околнитѣ си." На 288 стр., като говори пакъ за това, че всѣко време си има своитѣ нужди, „нашето време ги има тоже" и че „новото поколение се е оказало некадърно да създаде нови идеали по-полезни и по пригодни за неговото време", а прѣдъквало само идеалитѣ на Ботева и Каравелова, — като говори това, г. Страшимировъ продължава: „Тѣхнитѣ идеи принадлежатъ на миналото, ние трѣба да ги знаемъ, но не и да ги подражаваме; а ако между тѣзи идеи има и такива, които не принадлежатъ само на Каравелова и Ботева, а сѫ достояние на вѣковетѣ, то толкова по-добрѣ: ние трѣбва да имаме тѣзи идеи, безъ да има нужда да ги свързваме съ името нито на единия, нито на другия, защото и тоя и онзи сѫ тѣхни притежатели толкова колкото може да бѫде всѣкой отъ насъ."

Отъ приведенитѣ цитати самъ читательтъ вижда, каква е цельта на г. Страшимирова. Той иска да убеди „младия си читатель" да не се увлича да търси у Ботева „политически" идеи и „общечовѣчески" идеали. Трудътъ изгубенъ за това не само нѣма цѣна, но и не представлява никакво величие на душата. Той иска да увѣри младежьта, че „Ботевия идеалитетъ" днесъ не е нуженъ и че главно сѫ нужни „интимнитѣ, домашнитѣ добродѣтели" и т. н. и т. н. Его защо, при всичко че г. Страшимировъ се явява горѣщъ защитникъ на Хр. Ботевъ, като поетъ и журналистъ, при всичко че той се въсхищава отъ неговата личность и неговия характеръ и признава въ Хр. Ботевъ „високъ умъ и велика душа", —при всичко това книгата на г. Страшимирова е насочена противъ дѣйствителното значение на Ботева.

За да видятъ читателитѣ, че казаното отъ насъ е съвършенно вѣрно, нека се спрѣмъ малко на туко-що приведенитѣ отъ книгата на г. Страшимирова цитати. Въ сѫщность работата изглежда, като че у г. Страшимирова да липсватъ най-елементарни понятия. Той смѣсва двѣ съвършенно различни нѣща: прочитанието на една книга съ усвоението на съдържанието й, съ проникванието отъ духа и идеитѣ й. Да прочете човѣкъ едно многотомно даже съчинение никакъвъ трудъ не струва; но да усвои идеитѣ, които се съдържатъ въ него и при туй да ги усвои така, щото не само да ги разбира, а и да му станатъ нѣщо н е о т е м л е м о, безъ което не може да живѣе, това не само изисква твърдѣ голѣмъ трудъ, но и извѣстенъ високъ характеръ, извѣстно величие на духа. И въ какво се състои съвършенството на личностьта? Очевидно е, че то се състои главно въ постоянното й стремление, щото идеитѣ й и живота й да бѫдатъ винаги въ съгласие, да съгласува всички свои постѫпки съ идеалитѣ си. Человѣкъ, който говори за идеали, а постѫпва несъгласио съ тѣхъ, очевидно е человѣкъ безхарактеренъ и не може да представлява примѣръ на нѣкакво душевно величие. Человѣкъ безъ идеали е едно животно. И колкото по-низки сѫ неговитѣ идеали, толкова той е по-близъкъ до животинското състояние. Г-нъ Страшимировъ обича да говори за въспитанито на мла-

дежьта. Нѣма съмнѣние, че въпросътъ е за въспитанието на младежьта въ нѣкакви идеали. Но какъ се изработватъ идеалитѣ? За това сѫ необходими импулси, а тѣхъ дава средата, въ която живѣемъ. Книгитѣ, брошуркитѣ, пѣснитѣ влизатъ така сѫщо въ средата, като съставна часть. Една брошурка, една пѣсня може да даде много добъръ импулсъ къмъ изработването на идеалъ. А всѣка една отъ Ботевитѣ пѣсни и всѣка една отъ неговитѣ обществено-политически статии е живъ импулсъ. Всѣка една отъ тѣхъ е една енергична идейна агитация. Всѣка една отъ тѣхъ ни говори за чувствата на гражданския дългъ, на дълга къмъ страждущата народна масса, на дълга къмъ обществото и человѣчеството. Величието на Ботевата поезия и нейното високо въспитателно значение се състои именно въ туй, че буди ония чувства, които предаватъ на личностьта, на нейнитѣ дѣйствия най-висока морална цѣна, които сѫ необходими за прогресса на обществото. Ако при туй Ботевата поезия свържимъ съ неговата личность, съ неговия животъ и неговата смърть за идея; тогава величието ѝ и нейното въспитателно значение ставатъ неизмѣримо високи. Но, както видѣхме, г. Страшимировъ именно не намира никаква нужда да свързваме идеитѣ на Ботева, съ неговата поезия и личность. Той е противъ това именно значение на Ботевата поезия. По-добрѣ да послушаме, какво той казва: „Ние трѣба, казва той на стр. 289, да пѣемъ пѣснитѣ на Ботева, да пѣемъ и неговата „Молитва", не за да си служимъ съ тѣхъ противъ нашитѣ политически или идейни врагове—за тѣхъ ние трѣба да направимъ свои пѣсни — а да ги пѣемъ отъ уважение къмъ великата памятъ на поета-войвода, който е сложилъ юнашки кости на балкана; да ги пѣемъ отъ уважение къмъ страдалческото минало и, най-послѣ, отъ уважение къмъ поетическия гений на Ботева и отъ уважение къмъ българската поезия: само така Ботевъ ще живѣе между насъ и ще прѣбѫде между българския народъ, догдѣто на свѣта се чува българското име; така ще живѣе въ насъ любовьта къмъ родния ни языкъ и къмъ поезията — любовь толкова занемарена и забравена. . ." Както виждате, ний трѣбва да пѣемъ пѣснитѣ на Ботева отъ уважение къмъ неговата память, а не за да се въодушевимъ отъ чувствата, които тя съдържа, а не да диримъ въ тѣхъ идеи. Но това именно отношение къмъ Ботевитѣ пѣсни и създаде демагозитѣ и фанфаронитѣ, за които говори г. Страшимировъ. Тѣ пѣеха Ботевитѣ пѣсни именно отъ уважение къмъ памятьта на поета-воевода и отъ уважение къмъ българската поезия. Не може да имъ се отрича уважението къмъ памятьта на поета-воевода и къмъ българската поезия. Но именно пѣнието на Ботевитѣ пѣсни само за тая цель и може да създаде само фанфарони и демогози. И ако Ботевъ бѣше написалъ не двайсетъ, а хиляда и двайсетъ пѣсни въ форми на народната поезия, безъ това съдържание, което тѣ иматъ, тогава неговата поезия сигурно не щѣше да има онова високо въспитателно значение, което има, освенъ може би, това значение, че той е внесълъ въ нашата поезия народния елементъ. Ний, разбира се, най-малко можемъ да отричаме

важното значение на последния въ поезията; но не то придава високото въспитателно значение на Ботевата поезия, а нейното съдържание, което трѣбва да се изучва, както и идеитѣ, които лѣжатъ въ основата на неговитѣ пѣсни и сж създали чувствата на поета, които тѣ възбуждатъ. Но г. Страшимировъ се сили да отклони „младия читатель" именно отъ последното.

И естествено. Както забелѣжихме, г. Страшимировъ не вижда нужда днесъ за България отъ „бодри духове" и „енергични борци," отъ „политическия духъ" на Даскалъ Ботя, т. е. отъ неговата гражданска доблесть, отъ принципа на сина му, т. е. „да се бори кой какъ може съ душманитѣ на народа," за свобода, за правда. Отъ тѣзи нѣща България имала нужда преди освобождението; тя днесъ нѣма нужда отъ тѣхъ. Оставяме на читателя да сжди, до колко всичко това е истина. Но пита се: отъ какво България днесъ има нужда? Споредъ г. Страшимирова България днесъ имала най-голѣма нужда отъ „интименъ животъ и домашни добродѣтели." И за да поддържи тази мисъль, г. Страшимировъ хвърля една голѣма клевѣта на Даскалъ Ботя, който, като „е мислилъ прѣзъ цѣлъ животъ само за народни идеали," не се е грижилъ ужъ „и за душевното развитие на сина си." Ний знаемъ тъкмо обратното; Даскалъ Ботю се е грижилъ за въспитанието на сина си, както, разбира се, е могалъ и разумѣвалъ, и ако синътъ му не ударилъ въ пжтя на „интимния животъ и домашнитѣ добродѣлели," то въ това никакъ не е кривъ бащата. Но какво ще рече „интименъ животъ и домашни добродѣтели?" Ний не можемъ точно да знаемъ, какво разбира подъ тия думи г. Страшимировъ. Но обикновенно интименъ животъ ще рече личенъ животъ, животъ за свое удоволствие, за лично щастие. Подъ „домашни добродѣтели" г. Страшимировъ разбира, очевидно, любовь къмъ домашнитѣ и преданность къмъ интереситѣ на домашнитѣ, толкова силни, щото за тѣхъ да се жертвуватъ обществениитѣ и политическитѣ идеали, дългътъ, честьта и пр. Че г. Страшимировъ това именно разбира, когато препоржчва на младежьта за идеалъ „интимния животъ" и „домашнитѣ добродѣтели," може да се заключи отъ клевѣтата, която хвърля на Даскалъ Ботя и отъ скрития упрекъ, който прави на сина му, че не пощадилъ за своитѣ идеали и „интимното чувство" на единъ „въспитанъ" синъ къмъ баща си, смъртьта на когото едва ли не е последвала отъ огорчение отъ тая „жестокость" на сина му. За да разберемъ, какво проповѣдва г. Страшимировъ, нека за минута си представимъ, че България тръгна на живѣе споредъ рецепта на г. Страшимирова. Какво би излѣзло? — Би се получило, очевидно, следующето състояние: всѣкой се грижи за своя „интименъ животъ" и живѣе за интереситѣ на своето семейство, а най-на-края би се получило едно общество отъ индиферентни къмъ общитѣ интереси личности. Може ли такова едно общественно състояние да се смѣта за естественно? Като говори за „дълбокия социаленъ животъ" на народа, г. Страшимировъ на едно мѣсто въ своята книга се въсхищава отъ интимния семеенъ животъ на на-

рода, а на друго мѣсто заедно съ З. Стоянова и Заимова признава, че именно тоя интименъ домашенъ животъ го направи да изгуби и всѣко чувство на достоинство като гражданинъ и даже като личность. Между туй, той именно това състояние иди да проповѣдва, като една необходима нужда за България. Прочее, това състояние на обществото го желаятъ всички управляющи и цѣлата буржуазна класса спрямо другитѣ, угнетеннитѣ класси. Вследствие на това, на първо мѣсто на знамето ѝ стои светостьта на „домашнитѣ добродѣтели,“ която при туй всѣки день и всѣки часъ сама нарушава и разрушава. Грѣшката на г. Страшимирова се състои, очевидно, въ туй, че той смѣта борци за идеали само хероитѣ, необикновеннитѣ личности, а всички други личности той ги смѣта за обикновенни хора, които могатъ да бляскатъ „само съ домашнитѣ человѣчески добродѣтели.“ Обаче и хероитѣ не падатъ отъ небето. Тѣ не могатъ да сѫществуватъ тамъ, гдѣто въ обществото нѣма по-високи добродѣтели отъ „интимнитѣ и домашнитѣ добродѣтели“. Значи, за да се явятъ необикновенни личности, необходимо е да се явятъ обикновенни личности, съ по-високи идеали, отколкото идеала на г. Страшимирова. Следователно, всѣкогашна нужда за общественния прогрессъ е и ще бѫде въспитанието на обществото, особенно на младежьта въ по-високи идеали, отколкото идеалътъ на г. Страшимирова,—въ общественнитѣ идеали. България, разбира се, не може да прави исключение.

Отъ всичко казано до тука, читателитѣ ще се съгласятъ, вѣрваме, съ насъ, че взглядоветѣ на г. Страшимирова върху значението на Ботева въ нашия животъ и литература, сѫ съвършенно не състоятелни и че, при всичката му блѣскава защита на Ботевата поезия отъ несъстоятелнитѣ, завистливитѣ и злобно-партизанскитѣ нападки на Вазова, г. Страшимирова трѣбва да причислимъ къмъ ония, които се стараятъ да умаловажатъ предъ младежьта идеитѣ на Ботева.

Ний, разбира се, не пишемъ рецензия върху „Хр. Ботевъ, като поетъ и журналистъ“. Но не можемъ да не обърнемъ внимание и върху следующето. „Христо Ботевъ, като поетъ и журналистъ“ изобщо е едно второ издание, съ нѣкои измѣнения и допълнения, на „Христо Ботевъ“ отъ З. Стояновъ. Г-нъ Страшимировъ слѣпо се придържи о биографията отъ последния и безъ всѣкакъвъ критически погледъ е приелъ всички биографически сведения, които З. Стояновъ дава, когато е много добрѣ извѣстно, че последния предприе биографията на Хр. Ботевъ съ цель, освенъ паричната спекулация въ името на Ботева, да оправдае своето поведение и цѣлия режимъ, на който той бѣше се продалъ. Въ биографията има много измислици и, може би, много искованы писма и документи. Ботева, като журналистъ, г. Страшимировъ го знае не по първоначалнитѣ източници, гдѣто сѫ помѣстени общественно-политическитѣ статии на Ботева, а по „Съчиненията на Хр. Ботевъ,“ събрани отъ З. Стояновъ, Но главното е тамъ, че книгата на г. Страшимирова представлява една интересна смѣсица отъ най-противоположни мнения. По-горѣ ний нарочно подчертахме нѣкои мѣста, взети изъ нея.

Читательтъ самъще види, въ какви груби противоречия пада г. Страшимировъ, ако сравни подчеркнатитѣ отъ насъ редове на стр. 920 и 921 на тая статия, съ цитатитѣ на следующитѣ подиръ тѣхъ страници. Но да прибавимъ още нѣкои сравнения. Сравнете, моля ви, подчеркнатитѣ отъ насъ мѣста въ цитатата, взета изъ стр. 11 на книгата на г. Страшимирова още съ следующитѣ негови думи на стр. 123: „Огорченията, които Ботевъ приготвя за своя достоенъ родитель сж твърдѣ жестоки, макаръ и да сж въ сжщность жертва за една висока идея. За никоя идея единъ благороденъ характеръ не трѣба да потжпква добритѣ чувства къмъ ближния си, а още повече къмъ своя родитель. Но ние знаемъ, че домашното възпитание на Ботева е твърдѣ недостатъчно. Сжщо и врѣмената, въ които той живѣе, сж толкова едностранчиви, колкото и жестоки; съ тия двѣ думи, които отричатъ толерантностьта и хуманитета въ душата, се исчерпва характеристиката на кървавитѣ години.. . . . Крайностьта въ Ботева произлиза отъ слабото домашно възпитание. Насоченъ още отъ малъкъ къмъ общественни и социални идеи, той живѣе почти исключително съ тѣхъ; възпитава въ себе си общественния човѣкъ, бореца, а интимния, обикновенния човѣкъ притисва“. Преди всичко, е много интересно въ тия цитата това, че борецъ и толерантность, борецъ и хуманитетъ сж въ противорѣчие. Отъ кадѣ взима г. Страшимировъ тия мждрости? Прочее, тѣ сж негови, чисто самобитни, доморасли мждрости. Но да оставимъ това на страна. Щомъ Ботевъ нѣма „благороденъ характеръ“, щомъ той „потжпква добритѣ чувства къмъ ближния си“, щомъ неговия животъ е продуктъ едностранчивъ, а не възпитанность, какъ тогава „огненитѣ чувства, които сж въ неговитѣ пѣсни, високитѣ ония идеали, които пѣемъ“, могатъ да ни даватъ сила? Това едно. Сега сравнете туко-що привиденитѣ думи на г. Страшимирова съ подчеркнатитѣ отъ насъ негови думи отъ стр. 105 на неговата книга. Въ последнитѣ г. Страшимировъ намира вече, че Ботевъ е билъ възпитанъ и ималъ благородностьта да се откаже отъ личнитѣ облаги за своитѣ ближни, като при това на края на цитата нарича нищожества ония, „които живѣятъ сами за себе си,“ т. е. значи „интименъ животъ“ (така ли г. Страшимировъ?), „безъ да разбиратъ високитѣ задачи на епохата, въ която живѣятъ“; когато на стр. 123 г. Страшимировъ отрича възпитание у Ботева, отрича и благородството му. Нека читательтъ сравни туко-що цитираното съ другитѣ наши цитати изъ книгата на г. Страшимирова и ще види още по-добрѣ, какви груби противоречия има въ неговата книга. Подиръ това ний молимъ читателя да сравни още почеркнатитѣ ни редове въ цитатата на 921 стр. отъ нашата статия, като има предвидъ и последната цита на стр. 920. На стр. 156 четемъ, както следва: „Ботевъ притеглюва малко по малко своитѣ досегашни дѣйствия, изучава и характера на околнитѣ си, и идва скоро до заключение, че той, съ своя буренъ и опасенъ животъ, врѣди самъ на себе си, убива своя талантъ, безъ да принесе нѣкаква полза на своя народъ, ни на своитѣ ближни. Той е безъ срѣдства, безъ занимание, безъ положение въ общество-

то; той не прѣдставлява съ своитѣ дѣйствия никаква позната на хората идея, никаква полезна на обществото дѣятелность; всички го смѣтатъ за изгубенъ. Ботевъ трѣба да засѣдне на едно мѣсто, да се погрижи за себе си и за своитѣ домашни, както прилича на единъ мѫжъ, да прибере безпомощнитѣ си и малки братя и старата си майка, защото Даскалъ Ботю го нѣма вече между живитѣ. Той трѣбва да се сдобие съ срѣдства за сѫществувание, защото който нѣма пари, нѣма право да мисли и да дѣйствува, той не е сила. Всичко това е гласътъ на живота — гласъ, който расте въ него отъ день на день все по-силно. Лесингъ бѣше казалъ: като чукнатъ трийсетьтѣ години, врѣме е човѣкъ да помисли и за джеба си." Както вижда читательтъ, тия думи говорятъ за едно истинско „психическо прѣчупвание" въ Ботева, за когото „външния натискъ," „практическитѣ и парични съображения" вече играятъ важна роля, когато на стр. 165 г. Срашимировъ съвсѣмъ друго говори, тъкмо обратното. Нека при това читательтъ прочете думитѣ на г. Страшимирова на стр. 271 и 272 отъ неговата книга. Всичко това „психическо прѣчупвание" въ Ботева щѣше да бѫде много чудно, ако бѣше вѣрно. Но ний знаемъ, че то не е вѣрно, а е измисленно за оправдание поведението на нѣкои „патриоти", на тия, които ги измислюватъ. Ний знаемъ, че Ботевъ въ апогея на своя „интименъ животъ" и „благородство на характера," щомъ настѫпи време да докаже своята искреность въ своитѣ дѣла и убеждения, оставя и майка, и братя, и жена, и дѣте и отива на бой, на смърть за своитѣ идеи. Туй, разбира се, никакъ не му побърка да напише извѣстното писмо до жена си, което го писа на парахода, въ което изказва толкосъ високо, истинско „интимно", така да кажемъ, благородство. Къмъ горнитѣ противоречия можало би да се приведатъ цѣлъ редъ други. Така на стр. 233 г. Страшимировъ казва, че Ботевата поезия не била „откликъ на вдѫхновенни патриотически мисли," а на стр. 155 излиза тъкмо противното. На 123 и 257—258 стр. г. Страшимировъ ни увѣрява, че Ботевъ притиска „интимния човѣкъ," а на 232 — 233 излиза съвсѣмъ противното. На стр. 66—67 г. Страшимировъ признава, че днесъ старитѣ и по-новитѣ приятели на Хр. Ботевъ, които сѫ живѣли съ „народни идеали," захвърлиха ги и се стремятъ само къмъ лично обогатявание, къмъ „интимния животъ"; днесъ на гърба на България се качиха стари и нови чорбаджии, въ рѫцѣтѣ на които отива и богатство и политическа власть; днесъ сѫщитѣ неправди, сѫщата низость на управляющето чорбаджийство; а на 256 стр. г. Страшимировъ проповѣдва, че нѣмаме нужда отъ такива „бодри духове", като Даскалъ Ботя, и „енергични борци", като синъ му Христа, а отъ обикновенни хора, които „да блясkатъ само съ домашни человѣчески добродѣтели"; и т. н. и т. н. Изобщо, книгата на г. Страшимирова поразява ни съ отсѫтствието на всѣка логическа свръзка въ положенията на автора.

Източникътъ на тия противоречия трѣбва, разбира се, да диримъ въ самия имъ авторъ, въ неговата мислителна способность и

въ неговия характеръ. Отъ книгата му ясно личи, че мислителната способность, главно логическото мислене у г. Страшимирова е слабо. Той е чулъ и, навѣрно, е челъ нѣйдѣ-си нѣщо върху темата, че поезията и литература могатъ да се съживятъ (както е бивало въ другитѣ страни), като се внесе въ тѣхъ народния елементъ, „народния духъ," като стане „гласъ на народната душа" и ако поетитѣ и литераторитѣ заживѣятъ съ „духа народенъ," съ радоститѣ, тжгитѣ, страданията и теглата на народа, както Ботевъ. Но г. Страшимировъ не е разбралъ главното. За да заживѣе човѣкъ съ „народната душа," съ народнитѣ радости, тжги и тегла, както Хр. Ботевъ, необходимо е преди всичко да си състави една идея за народа, и то такава една абстрактна идея за народа, каквато си съставиха учителитѣ на Хр. Ботева — Чернишевски, Добролюбовъ, Писаревъ и др. русски социалисти и народници. Следователно, преди да се говори на младежьта за нуждата отъ „народната душа" и отъ „дълбокия социаленъ народенъ животъ," необходимо е да имъ се даде, да имъ се внуши преди всичко идеята за народа, идеята за заживяванието съ „народния духъ" и „дълбокия социаленъ животъ," да имъ се даде идеята за „народната душа," за „дълбокия народенъ социаленъ животъ". Значи, преди всичко трѣбва да се говори на младежьта за „социални," „политически" и „общечеловѣчески" идеи и идеали. Тъкмо обратното разбира г. Страшимировъ. Той даже никакво понятие нѣма, поне отъ книгата му се не вижда, да го има, за туй, което става у насъ. Въ България Ботевата идейна работа не само се продължи отъ младото поколѣние, но тя се усъвършенствува, неговитѣ идеи се развиха, се подобриха, съгласно новитѣ условия на живота и съвременното състояние на человѣческата мисъль. Цѣло едно организирано, енергично социалистическо движение сжществува въ България, което не само е едно продължение на Ботевото направление и Ботевия духъ, но и усъвършенствувано, което всичко временно у Ботева, всичко онова, въ неговата тактика и борба, което е било временно, диктувано отъ тогавашнитѣ условия, следователно, необходимо тогава, го изостави, като несъгласно съ днешнитѣ условия за борба, нито съ днешното състояние на развитието. Но г. Страшимировъ именно това не вижда. Или, може би, по-вѣрно ще бжде да кажемъ, че той го вижда, но нѣма доблестьта да го изповѣда, нѣма тоя характеръ. Както видѣхме, г. Страшимировъ не нарича даже идеитѣ и идеалитѣ на Ботева съ собственнитѣ имъ имена, а „политически" и „общечеловѣчески". Разбирайте, както щѣте тия думи! Мигаръ да допустнемъ, че г. Страшимировъ е толкова невѣжъ, че не знае, отъ коя категория сж идеитѣ и идеалитѣ на Хр. Ботевъ? Не! въ книгата на г. Страшимирова има не само незнание. Има и лавиране между двѣ негови чувства: да не изгуби предъ младото поколение репутацията на поклонникъ на Ботева и въ сжщото време да си остане умѣренъ, аккуратенъ, благоразуменъ и, да се изразимъ съ неговитѣ думи, „модеренъ" предъ почтеннитѣ и благоразумнитѣ хора. Това тъкмо прилича и на не-

говата натура, на неговия характеръ. Самата книга ни говори, че г. Страшимировъ е натура гъвкава, характеръ умѣренъ, благоразуменъ, непостоянъ, късо, „модеренъ“. И който познава г. Страшимирова отблизко и го е наблюдавалъ, той, при най-повърхостното прочитание на книгата, не ще може да не забелѣжи, че книгата му: „Христо Ботевъ, като поетъ и журналистъ“ е въ сѫщото време една цѣла характеристика и на автора ѝ.

Обикновенно, хората съ гъвкава натура и „модеренъ“ характеръ сѫ неоткровенни, не дѣйствуватъ открито, сѫ не смѣли, дребнави, но претенциозни до нѣмай-кѫдѣ, иматъ високо мнѣние за себе си и биватъ злопаметни, особенно ако работата се касае до тѣхнитѣ „интимни добродѣтели“. Тия имъ свойства се изказватъ и въ тѣхнитѣ литературни работи. Едно време г. Страшимировъ бѣше издалъ една сбирка отъ свои стихотворения все отъ „интименъ“ характеръ. Матовъ, който отдавна вече е между починалитѣ, се произнесе тогава за сбирката на г. Страшимирова не благоприятно. Ний не помнимъ, дали последния отговори на Матова, но г. Страшимировъ така се озлоби противъ него, че ходи ли „по Филипово поле,“ или се скита по гробища, намира ли се въ „розовата долина“, или се качва по високи могили и балкани, нийдѣ не може да забриви Матова и ядно прибавя: „Богъ да го прости— безвреденъ човѣкъ бѣше!“ И кой говори тия злобни думи? „Обикновенния,“ „модерния,“ следователно, и безвредния г. Страшимировъ! Въ неговата книга срѣща се едно мѣсто много характерно за него. Това мѣсто е на 50 стр. и гласи следующето: „Днесъ всѣкой куцъ и слѣпъ, който е училъ въ Росия да присади една фиданка, грабне една рускиня, за жена, колкото да се казва, че е русинъ или че е образованъ, и хайде въ България за кариера, и все едно кадѣ: по министерството на земледѣлието или въ гимназията за директоръ — работата е парата да излѣзе и положението да се усигори“. Тука вий виждате и неизмѣрими пратенции и „модерность“ и всички „интимни добродѣтели“. И какъ може, моля ви, всѣкой „куцъ и слѣпъ“ да става „директоръ на гимназията,“ а „обикновенния,“ „просвѣтенния“ и „безкористния“ г. Страшимировъ да бѫде трете или второстепенъ учитель? Но работата не е само въ туй. Миналата година случи се съ г. Страшимирова едно събитие отъ „интименъ характеръ,“ което го докара въ стълкновения съ неговитѣ до тогавашни „интимни“ приятели учители, които заявили на началството си дилема: или той, г. Страшимировъ, нѣма да бѫде тѣхенъ колега или тѣ си даватъ оставката. Работата отишла до министерството и, при всички високи ходатайства на „благодѣтелитѣ на пловдивскитѣ затворници“ предъ министерството и при всичката гламавщина на г. Величкова, бившия министръ на просвѣщението, г. Страшим. биде уволненъ. Веднага следъ това той написа една приказка „за искашлюването на единъ учитель въ съвѣта и какъ е повлияло то върху директора,“ помѣстена въ сп. „Мисълъ“. Въ тая си приказка, въ една прикрита форма, г. Страшимировъ излива яда си на директора на Пловдив. мѫжка гимназия, като пред-

ставя работата съ уволнението му, за следствие отъ неговата, на г. Страшимирова, храбрость въ учителскитѣ съвѣти, и безумието на г. директора, които биле ужъ непосредственна причина на неговото уволнение. Ний знаемъ, наистина, че „искашлюванието" на учителитѣ въ съвѣтитѣ неприятно влияе върху началството. Но кой говори това? Говори ви го оня сжщия г. Страшимировъ, когото едно кихване на началството, едно мръдване на последното, единъ неговъ кривъ погледъ караше да се превива като змия и да изгубва всѣко умствено равновѣсие и достоинство, и да изказва веднага правопротивоположни мнѣния. Главното е, че г. Страшимировъ и подиръ това намѣри му мѣстото въ единъ „критически опитъ" да искаже своя ядъ противъ „директора на гимназията" по единъ твърдѣ „модеренъ" начинъ. Прочее, трѣбваше да личи и това мѣсто въ книгата му, за да излѣзе пълна характеристиката на автора й.

И при всичко горѣизложено книгата на г. Страшимирова биде удостоена почти отъ всички буржуазни рецензенти съ похвали, между които най-голѣми се явяватъ ония на сп. „Мисъль". Само „талантливия писатель" на в. „Знаме" се изказа не противъ книгата, а противъ Ботева, въ когото той, „талантливия критикъ", не признава даже поетически талантъ. *) Това обстоятелство показва

---

*) *Единъ отъ „талантливитѣ литератори и критици" на в. „Знаме" въ единъ отъ последнитѣ му броеве, като споменува за подигнатия отъ насъ въпросъ за литературното сътрудничество, казва, че ний сме се «счепкали за коситѣ» съ сп. „Мисъль" и «Бълг. Сбирка», и че редакторитѣ на нашето списание искали да станатъ „к е х а и". На такъвъ „литераторъ" и «критикъ» руситѣ казватъ — Ч у ч е л о г о р о х о в о е (бостанджийско плашило). Да защищавашъ известни въпроси значело да се «счепкашъ за коситѣ» и да искашъ да ставашъ «кехая»! Ще чакаме, дано „талантливитѣ литератори" отъ в. „Знаме" кажатъ нѣщо повече и за нашето списание, та тогава ще поговоримъ. Но тука ползуваме се отъ случая, за да възразимъ на другъ единъ такъвъ «талантливъ литераторъ» вече отъ списанието на всеизвѣстния Бобчевъ, на когото принципътъ билъ — «направи добро, че го хвърли въ морето» (не се смѣйте, господа! бога ни такъвъ е! Припомнете се, пловдивскитѣ затворници). Тоя „талантливъ литераторъ", приличенъ на оня отъ в. „Знаме", е г. Деборовъ. Въ октомврийската кн. на „Бълг. Сбирка" той прави една рецензия на нашето списание, въ което, разбира се, нищо добро не намира. Но г. Деборовъ не съ тая само цель пише своята рецензия. Неговата цель е да дойде на помощь на своя патронъ по въпроса за литературното сътрудничество, на който изопаченията и невѣжеството изобличихме въ VI книга на това мѣсто. Въ сжщото време г. Деборовъ се старае да оправдае и своето литературно поведение. Какво казва г. Деборовъ? Той казва, че ний сме мълчали за такива факти, като за сътрудничеството на Либкнехта и Бернщейна въ* „Leipziger Nachrichten". *Ний не знаемъ, да-ли сж сътрудничали тѣ въ тоя вѣстникъ, кога и на какви условия. Що не каже г. Деборовъ? Голословно може да се каже за всѣкиго, че сътрудничалъ въ едикой си вѣстникъ. Ний приведохме собственитѣ думи на Либкнехта, на какви условия той е приелъ да сътрудничи въ единъ републикански органъ (забелѣжете! републикански, а не органъ като Бобчевата „Сбирка"). Ако Либкнехтъ сътрудничи въ единъ органъ при условие на пълна свобода, естественно е заключението, че той при други условия нѣма да сътрудничи и въ други органи. Сжщото се отнася и до другитѣ сътпудници социалисти. Когато г. Деборовъ ни съобщи, кога Либкнехтъ и Бернщейнъ, както и другитѣ нѣмски социалисти, сж писали въ* „L. Nachr." *и въ др. вѣстници и списания, какво е било сътрудничеството имъ и на какви условия, тогава ще поговоримъ пакъ.*

на „младия читатель“, какви учители и ржководители му желае днешното буржуазно общество, единъ отъ представителитѣ на което въ литературата е и г. Страшимировъ. Д. Б.

—o‹‹((())››o—

Относително Жореса и „Matin“ ще кажемъ, че г. Деборовъ безсъвѣстно искривява фактитѣ и впада въ груби противоречия. Така той отъ една страна твърди, че въ в. „Matin“ ще намѣрите статии и на радикали, а отъ друга,— че той билъ органъ на министерството на финансиитѣ. Радикалитѣ отдавна не сж на власть, а да пишатъ въ единъ органъ на днешното оппортюнистическо правителство, възможно ли е това? За да видятъ читателитѣ, колко сж безсъвѣстни Деборовци, които говорятъ обикновенно, безъ да изучватъ работитѣ и голословно, ний ще преведемъ сега самитѣ думи на Жореса. Въ в. „La petite republique“, № 7827, отъ 18 септемврий (н. с.) е помѣстена една статия отъ Жореса подъ надсловъ: „Ce qui en reste“. На края къмъ тая статия има единъ P. S. и едно писмо отъ Жореса до редактора на в. „Matin“. Статията трактува за франко руския съюзъ и за посѣщението, направено отъ Ф. Форъ на руския царь, критикува Фора, правителството, дѣсницата, опортюниститѣ журналисти, въ числото на които пада и редакцията на в. „Figaro“, които всички заедно съставили «синдикатъ за съпротивление и реакция противъ социализма». Тая статия редакторътъ на „Matin“ не помѣстилъ, и Жоресъ я пратилъ въ „La petite republique, journal socialiste“. Ето какво четемъ въ P. S-ма и въ писмото на Жореса до редактора на „Matin“:

„P. S. Бѣхъ пратилъ тая статия въ в. «Matin», който ми бѣше поискалъ, преди нѣколко недѣли, както и отъ писателитѣ отъ всички доктрини и отъ всички партии, да му испратя нѣколко статии. Тая статия ми бѣ повърната, и Директорътъ ми писа, че ако да бѣхъ сега въ Парижъ, щѣлъ да ми обясни, защо не можалъ да я помѣсти. Азъ му отговорихъ веднага съ следующето писмо:

14 септемврий

Господине,

Всѣкакви обяснения сж излишни. Вий знаете твърдѣ добрѣ (très positivement), че не мога да сътруднича въ вашия вѣстникъ, освѣнъ подъ условието на една абсолютна свобода. Азъ не мога да приема повръщанието нито на една статия, и ви моля да бждете увѣрени, че азъ повече не съставлявамъ часть отъ редакцията на в. «Matin».

Благоволете да приемете, Г-не, моитѣ отлични чувства (sentiments distingués). Jean Jaurés.“

Отъ P. S-ма и отъ писмото читателитѣ виждатъ сами, до колко г. Деборовъ е правъ. А отъ подчеркнатитѣ редове се вижда, какъвъ е или какъвъ е билъ до 14 септемврий (н. с) в. «Matin», и при какви условия е приелъ Жоресъ да пише въ него. Но г. Деборовъ свежда всичкия въпросъ на «ерява», за да печелимъ сътрудници. Както знае читательтъ, нашата „ерява“ бѣше такава, че работата изглеждаше не да спечелимъ сътрудници, а да ги отблъснимъ; защото ний не пощадихме и нашия лагеръ. Вижда се, че Деборовци сждятъ по себе си. И отгоръ това още казва, че сме го клеветили. Видите ли, каква била работата! Представете си, че г. Деборовъ пишелъ и преди 18-й май 1894 год. въ „Бълг. Сбирка“ и въ „Мисъль“! А какво представляваха тия списания въ Стамболово време? Въ всѣкой случай—безцвѣтни и неопасни за никого. Колкото за това, че „День“ не му печатилъ «първата» му статия, то само честь прави на «День». Вижда се, че статията му е била такава, щото само въ «Бълг. Сбирка» можеше да намѣри мѣсто. Знае г. Деборовъ, гдѣ Аврамъ копае коренитѣ! Прочее, сега, надѣваме се, г. Деборовъ не ще ни обвини въ клевета, ако съобщимъ на читателя си, че неговото сътрудничество въ Сбирка му спечели поне тая „выгодна афера“, че биде истегленъ отъ една провинциална дупка и премѣстенъ въ Пловдивъ, гдѣто получи общинска твърдѣ добрѣ плащана служба и съ добра практика при туй. А тия работи, както е извѣстно, днесъ не ставатъ у насъ туко-така лесно, безъ особенни заслуги и високи благоволения. Или ще кажете, това не е «выгодна афера». Позволете въ такъвъ случай да свършимъ и ний за сега съ думитѣ: Sapienti sat!

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Троното слово. — Съдържанието му. — Десетгодишния юбилей. — Отъ 1887 год. до 18-й май 1894 и отъ тая дата насамъ. — Отговоръ на Троното слово и дебатитѣ по него. — Речитѣ на министритѣ и съдържанието имъ.

Въ редъ статии върху политическото управление на страната отъ днешното правителство, съ неоспорими факти, показахме, че отличителната черта на това управление е било и си остава стремлението на правителството да потжпчи съ всички низки средства и въ всички сфери най-сжщественнитѣ, основнитѣ конституционни права на народа. Естественно следствие отъ това сж беззаконията, полицейския произволъ, преследванията и убийствата. И главното е, че това управление продължава и следъ събитията, които заинтересованитѣ нарекоха „епохални" и подиръ които българскитѣ граждани имаха право да очакватъ едно по-законно управление, по-голѣмо почитание на правата имъ, по-голѣма свобода, по-разумно, по-полезотворно употребление на народнитѣ средства. Но тъкмо отъ „епохалнитѣ" събития насамъ се захващатъ още по-голѣмитѣ беззакония, още по-грубитѣ изнасилвания на конституцията, като въ сжщото време се продължи системата на политическитѣ убийства, както и системата на распиляване държавното съкровище и събличанието на народа.*) И, подобно управлението на Стамболова, управлението на днесъ властвующитѣ партии не представлява управление нито на интереситѣ на „цѣлокупния народъ", което и нѣма да бжде такова, додѣто сжществува днешния буржуазенъ строй, но не представлява нито

---

*) Интересното е, че тия, които до 18-й май 1894 год. мислѣха само за коплоти и политически убийства и които възведоха политическитѣ убийства въ принципъ на държавно управление, днесъ идатъ да обвиняватъ другитѣ въ пропаганда на анархизмъ. Като говори за уволнението на редактора на нашето списание отъ учителството му и като опровергава собственнитѣ си лъжи, които бѣше пустналъ, по поводъ на това уволнение, въ единъ отъ последнитѣ си броеве в. „Миръ" се мжчи да оправдае беззаконието на своитѣ патрони съ това, че ужъ нашето списание въ „социалния прегледъ", на VII кн., като говори за убийството на Кановаса, одобрявало политическитѣ убийства и, следователно, нашето списание пропагандирало анархизмъ. На това може да се отговори, че раз-

управление на една класса; то е управление на една котерия, на една, казано по български, шайка отъ дворцови лакеи, които имать присърдце само личния си интересъ и интереса на ближнитѣ свои приятели и сподвижници въ беззаконията и убийствата.

Ний до сега се занимавахме съ изучванието на вжтрѣшното политическо управление. Нѣма съмнѣние, че политическото управление съставлява само часть отъ общото, държавно управление. Ний не се коснахме още нито до финансовата система, нито до економическата политика, нито до външната политика на днешното управление. Но отъ системата на вжтрѣшното политическо управление може да се прави заключение и за системата въ другитѣ области на държавното управление. Въ една отъ предидущитѣ ни статии казахме, че нито едно посѣгание на политическитѣ правдини на народа не става безъ задни цели, безъ да има да се прекарватъ тайни планове на господствующата класса противъ угнетеннитѣ класси, на единъ монархъ противъ цѣлата нация, или на една шайка отъ користолюбци и безчестници, на една шепа отъ най-голѣмитѣ вагабонти на управляющата класса. Когато Наполеонъ III, нареченъ отъ гения на французската буржуазия, отъ Викторъ Хюго, Малкия Наполеонъ, изнасили Франция по единъ най-мошенически начинъ и й се натрапи за императоръ, първата му грижа бѣше да унищожи всички политически правдини на французския народъ, за да установи едно управление на своята лична воля, на своитѣ интереси и за въ полза на една шайка отъ финансисти, банкери и голѣми предприемачи, негови лакеи.

бойницитѣ сждятъ за другитѣ по себе си. Но за да видятъ читателитѣ, колко сж безочливи писачитѣ въ „Миръ" и патронитѣ имъ, привеждаме тука отъ спомѣнатия „социаленъ прегледъ" следующитѣ редове: „Колкото се отнася до насъ, социалиститѣ, ний осждаме убийството на Кановаса, както осждаме всички политически убийства. Но въ сжщото време ний не можемъ да не си спомнемъ миналото. Вмѣсто да плачемъ неутѣшно на новоотворений гробъ, ний изваждаме на лице живий Кановасъ, за да му се отдаде заслуженото" (кн. VII, стр. 791). Отъ подчеркнатитѣ думи ясно личи, че въ статията за Кановаса, ний не одобряваме политическитѣ убийства нито убийството на самия Кановасъ. Но писачитѣ около в. „Миръ" и тѣхнитѣ патрони, като не знаятъ, съ какво да оправдаятъ беззаконията си, впускатъ се да коватъ измислици и клевети.

Когато днешния германски императоръ се опитва да прокара законъ противъ социалиститѣ, неговата цель е, очевидно, да насочи тоя законъ противъ всички други правдини на германския народъ, противъ правдинитѣ на буржуазията и на работническия народъ, и да установи едно управление споредъ личната си воля и волята на една шайка отъ юнкери, на които гения бѣ Бисмаркъ. Фактитѣ, дѣйствителностьта ни показватъ очигледно, че потъпкванието на политическитѣ правдини на българския народъ, което се продължава отъ десетъ години насамъ до днесъ е имало и има за цель не интереситѣ на една класса, още по-малко на работническия народъ, нито на „цѣлокупния народъ", а волята и интереситѣ на една котерия отъ дворцови лакеи. При всичко това, тая котерия, въпрѣки фактитѣ, въпрѣки очибиющата дѣйствителность продължава не само да стои на власть, и не само ще стои на власть — това не е мжчно да се обясни защо — но продължава още най-безочливо, най-безсрамно да говори, че тя представлява българския народъ, че защищава и се грижи за интереситѣ му и напредъка му, че е народно и полезно управлението й. Доказателство за това е тронното слово, съ което се отвори II сессия на IX обикновенно народно събрание и защитата му отъ представителитѣ на тая котерия въ последното. Тронното слово, съ което се откри II сессия на „народното събрание", което е толкосъ народно, колкото бѣше народно и онова въ 1881 година, въ което консерваторската шайка заедно съ Батемберга погреба конституцията за нѣколко години, е образецъ на безсрамието на днешнитѣ управници. За любопитство на читателитѣ ни и за да го иматъ предъ очи, като говоримъ върху него, превеждаме го изцѣло. Ето какво гласи то:

„Господа народни представители,

Винаги ми е било особно приятно да се намѣря между представителитѣ на народа и съ искренно задоволствие и радость ви привѣтствувамъ и този пжть съ „добрѣ дошли".

Господа представители, прѣзъ текущата година се испълнихж десеть години отъ какъ по Божието опрѣдѣление и народната воля Ми се вржчихж сждбинитѣ на обществото. Празднуванието на това историческо събитие, съ такова единодушие и сърдечность, отъ възлюбленния Ми народъ, Ме убѣди още единъ пжть въ твърдостьта на връзкитѣ, които съединяватъ Династията съ народа. Неоспоримитѣ успѣхи, които България е направила въ държавний, обществений и икономический си животъ, даваха въ Моитѣ очи още по-голѣма цѣна на тоя праздникъ. И днесь като се виждамъ

окрѫженъ отъ Народнитѣ Избранници, Азъ считамъ за Свой първъ дългъ, да изразя прѣдъ васъ, Господа Народни Представители, Своята благодарность за чувствувата на прѣданность и вѣрность къмъ Прѣстола Ми, които отъ всичкитѣ краища на отечеството Ми бѣха исказани по този поводъ и които за Мене сѫ най-драгоцѣнния залогъ за свѣтлото бѫдѫще на отечеството ни.

Редътъ и тишината, при които бѣха извършени тая година изборитѣ на окрѫжнитѣ съвѣтници въ Княжеството, и голѣмото участие въ тѣхъ на избиратели, свидѣтелствуватъ, че политическата зрѣлость и съзнателното испълнение на правата и длъжноститѣ сѫ направили у насъ голѣмъ напрѣдъкъ.

Господа представители, посѣщенията, които прѣзъ тази година имахъ приятния случай да направя на приятелскитѣ намъ дворове, и приемътъ, който срѣщнахъ у тѣхъ, Ми дадоха възможность да се убѣдѭ и сега, че Нашето отечество продължава да се ползува съ уважението на външния миръ, благодарение на мѫдрото и лоиялно поведение на Моето правителство, въ нашитѣ международни сношения.

Сърдечния приемъ, който Ми се направи това лѣто отъ Негово Величество Ромѫнския краль, дава една нова сила на традиционнитѣ приятелски връзки, които съединяватъ двата съсѣдни народи.

Търговскитѣ договори и конвенции, имеющи за цѣль насърдчението и развитието на нашата идустрия и търговия, които Моето Правителство, прѣзъ течението на годината е сключило съ правителствата на другитѣ държави, сѫ сѫщо едно потвърждение на добритѣ и приятелски къмъ насъ отношения на тия държави.

Откриванието на търговски агенства въ турската империя и започнатитѣ прѣговори съ императорското сюзеренно правителство, за сключвание на търговски договоръ, Ми дава пълна надѣжда, че нашитѣ приятелски връзки съ Сюзерения Дворъ благотворно ще се отразятъ и върху нашитѣ икономически интереси.

Господа народни представители, въ своитѣ грижи да се направѭтъ възможнитѣ подобрения въ разнитѣ клонове на държавното управление, Моето Правителство ще ви представи, на разглеждание и одобрение мѣжду друго: сключенитѣ съ чуждитѣ държави търговски договори и конвенции; законопроекти: за земледѣлческото образование, за изобретенията, за ускореното производство, за давностьта, за аптекитѣ и бюджета за приходитѣ и расходитѣ на Държавата за 1898 г. напълно уравновѣсенъ.

Не се съмнявамъ, че съ патриотизма, който ви отличава, вие, при испълнението на вашата задача, ще употрѣбите всички старания и опитность за да отговорите на очакванията, които отечеството и Короната ви възлагатъ.

Като призовавамъ Божието благоволение върху вашитѣ трудове и начинания, обявявамъ II-та редовна сессия на IX-то Обикновенно Народно Събрание за открита. Да живѣе Българи!"

Правителственния в. „Миръ“ нарече това слово скромно, а Видинския народенъ представитель г. Н. Цановъ го нарича безсъдржателно, като прибавя, прочее, тутакси думитѣ: „като кажа, че тая дума твърдѣ слабо изражава това, което трѣбва да се каже за тоя държавенъ актъ“. Нито едното, нито другото, споредъ насъ, е вѣрно. То, напротивъ, е много нескромно и много съдържателно, само, че то съдържа не онова, което трѣбва, а онова което не трѣбва, което по духа на нашитѣ закони е даже престѫпническо. Преди всичко, въ това слово ни поражава, че въ него най-много се говори за династията и за личнитѣ чувства на князя Фердинанда и нито дума не се помѣнува за народа, за оная масса работнически народъ, на гърба на който се държи и династията и държавата. Както е извѣстно, тая година тоя народъ сполети едно голѣмо стихийно нещастие, което, наистина, още повече го осиромашава. Въ Русse, тъкмо единъ-два дена преди почванието на тържествата по десетгодишния юбилей, 300 души работници погинаха въ нѣколко минути вследствие на безбожната експлоатация на работническия народъ въ фабрикитѣ и особенно въ барутената фабрика въ Руссе. Обаче, за тия нещастия и за мѣркитѣ, които трѣбвало би да вземе правителството, нищо не се спомѣнува въ словото. Министръ-председательтъ г. Стоиловъ на това възражава въ своята речь, съ която отговори на оппозиционнитѣ оратори, че това означавало да се прави политика отъ нещастието на хората. Нищо нѣма нито срамно, нито неразумно да се прави политика отъ народнитѣ нещастия. Толкосъ повече, че въ туй време, когато народа постигатъ нещастия, тогава министритѣ пилѣятъ народнитѣ пари по расходки и тържества. Честь прави на ония, които съ искренно чувство подигатъ народнитѣ бѣдствия на политическа вишина, и само министри отъ категорията на Стоилова, които гледатъ на работната масса, като на сумма отъ сволочи, отъ каналии, могатъ да виждатъ въ такава политика развалениость на характери. Друго, което поразява въ словото, то е, че въ него се нарича правителството „Мое правителство“, „правителството Ми“. Само единъ абсолютенъ монархъ може да нарича правителството на страната „Мое правителство“; но единъ конституционенъ монархъ при една конституция, като нашата, не може да употрѣбява подобно изражение. Споредъ нашата *конституция*, князьтъ е длъженъ да повиква на власть прави-

телство, което се ползува съ довѣрието на болшинството. Повиква се обикновенно шефътъ на последното, колкото тоя шефъ и неговото болшинство и да не се харесватъ князю, и поржчва му се да състави кабинетъ изъ средата на народното представителство. Това ще рече, че правителство представлява волята на народа, както тя се изразява въ дадено време. Въ туй именно се исказва така нареченния суверенитетъ на народа. Князьтъ и правителството дѣйствуватъ отъ името на тоя суверенитетъ и едно конституционно правителство не може никога да бжде княжеско, нито да се нарича отъ княза „моето правителство", а правителството ни, т. е. правителство на народа и на княза заедно. Такъвъ е духътъ на нашия основенъ законъ, и само такива княжески лакеи, като консерваторитѣ стари и нови, които винаги сж съзаклятничали противъ самоуправлението на българския народъ и противъ демократическитѣ принципи, могатъ да влагатъ въ едно тронно слово на нашитѣ князе думи, не съгласни съ духа на конституцията. Наистина, днешното правителство не може въ никой случай да се каже, че изражава волята на народа. Избрано съ беззаконния и съ потжпкванието свободата на изборитѣ, то може най-справедливо да се нарече княжеско правителство, а не народно. Но, както знаемъ, то всѣкакъ увѣрява свѣта, че е избрано „при пъленъ редъ и тишина", безъ всѣкакви насилия, отъ народа. Въ такъвъ случай, то само трѣбваше, поне за очи, да не нарича само себе си княжеско правителство.

Отъ казаното се вижда, че словото не е нито скромно, нито е съгласно духа на конституцията съставено. Подиръ това нека се вгледаме въ неговото съдържание. Най-напредъ то ни говори за десетгодишния праздникъ отъ качванието на княза на българския престолъ, който се свързва съ „несопоримия" прогрессъ, направенъ прѣзъ тоя периодъ „въ државний, общественний и икономический животъ" на народа. Ний най-малко сме наклонни да отричаме, че България въ единъ периодъ отъ десетъ години не е направила нито крачка напредъ. Никой свѣсенъ човѣкъ не ще подържа подобно нѣщо. Но пита се: какъвъ е, напредъкътъ, направенъ прѣзъ това време и да-ли не би било възможно да направи тя по-голѣми успѣхи? Въпросътъ още е тамъ напредъкътъ направенъ прѣзъ извѣстно време, кому се дължи — да-ли той може да се припише на съзнателна дѣятелность или на други обстоятелства? Въ десет-

годишния периодъ, за който ни е думата, трѣбва да различаваме времето отъ 1887 год. до 1894 год., май 18-й и отъ тая дата до тая година, 1897. Прѣзъ първитѣ седемъ години господствуваше единъ режимъ, който бѣше не само тиранически, убийственъ политически, който се ознаменува съ бѣсилки, съ убийства и редъ престѫпления, но бѣше и съсипнически. При него се сключиха най-тѣжкитѣ голѣми заеми. И не бѣше въ тѣхъ най-голѣмото зло. Злото бѣше въ туй, че тия заеми се прахосаха не за цели, за които бѣха направени, а по шпионства, подкупи, просто се разграбиха. Той бѣше единъ режимъ, който не можеше, не бѣше способенъ къмъ нищо творческо. Съсипваше народа, съсипваше се поминъка на населението, правиха се голѣми заеми и нищо не се правѣше за замѣстванието имъ съ нови. Прѣзъ седемгодишния периодъ направени се двѣ нѣща: Пловдивското изложение и желѣзницата Ямболъ-Бургасъ. На изложението въ Пловдивъ единъ отъ ораторитѣ въ Народното Събрание придава голѣмо значение, като казва, че то е дало възможность да видимъ, какво сме въ економическо отношение. На това може да се каже, че, за да видимъ, какво сме били, не трѣбваше толкосъ изложението, понеже и така бѣше извѣстно добрѣ, че сме нищо. Нѣмаше, навѣрно, нужда само за това да се харчатъ толкосъ голѣми сумми. При туй, до колкото помнимъ, идеята за едно изложение, произлѣзе не отъ самото правителство, а отъ хора, които стояха вънъ отъ него. Но най-важното е, че при господствующия тогава режимъ, нито Пловдивското изложение, нито желѣзницата Ямболъ—Бургасъ можаха да научатъ на нѣщо стоящитѣ на чело на работитѣ. Той, както казахме, не бѣше способенъ да разбере значението имъ и да оползотвори резултатитѣ за установяванието на една економическа опредѣлена система. Така щото, седемгодишния режимъ самъ по себе си и въ положителенъ смисълъ нито въ политическо нито въ економическо отношение представлява нѣкакъвъ прогрессъ. Въ политическо отношение, той газѣше съ мръсенъ ботушъ върху всички права на гражданитѣ и върху законитѣ, измѣни конституцията въ реакционенъ духъ, но съ туй възбуди борбата, умразата къмъ тиранията, и направи повече да цѣнимъ свободата. Въ економическо отношение, той бѣше грабежъ безъ стѣснение, а съ туй обогати поддържницитѣ, които следъ паданието станаха предприемачи, фабриканти и търговци. Но тоя отрицателенъ прогрессъ е из-

вършенъ по-мимо желанието на режима и на хората му, вследствие обективния ходъ на нѣщата. Тъй щото, седемъ години отъ десеттѣ въ никой случай не може да се смѣтатъ достойни за възхищение. Тѣ бѣха години само на напразднн усилия да се консолидира положението на княза Фердинанда въ България. И само приятелитѣ на Стамболова могатъ да се възхищаватъ отъ онова време. Българския народъ положително нѣма защо да си спомня за него, а още по-малко да се възхищава отъ него. Остава, следователно, времето отъ 18-й май 1894 год. насамъ, единъ периодъ отъ три години.

Какво е направено въ тия три години? Да казваме, че не е направено съвсѣмъ нищо, е невъзможно. Пакъ и невъзможно бѣше да не се направи нищо, когато отвсѣкадѣ въ нашата страна се искаше да се направятъ преобразования. Работитѣ се бѣха сложили така, че да не се направеше нищо, означаваше да се повърне страната въ глухата улица на Стамболовското политическо и економическо положение. Но направеното нито е отъ оня характеръ, какъвто му придаватъ правителството и неговитѣ оръдия, нито е толкова голѣмо, колкото се силятъ тѣ да го представятъ. Съ малко думи, направеното не оправда нито голѣмитѣ обѣщания, които даваше правителството, нито надеждитѣ на гражданитѣ. Тукъ е въпросътъ. Но нека видимъ, какво е направено прѣзъ тия три години?

Въ тронното слово е казано, а въ отговора на него буквално е перефразирано, както всичко въ него, че България била направила „неоспорими успѣхи" въ политическо отношение. Ако съ туй искатъ да кажатъ, че българскитѣ граждани съзнаватъ добрѣ стремленията на управляющитѣ и на другитѣ буржуазни партии, повече цѣнятъ свободата и своитѣ правдини и че не сѫ доволни отъ беззаконията и прѣстѫпленията на властвующитѣ, тогава е съвършенно вѣрно, че е направенъ прогрессъ въ политическо отношение. Но тоя прогрессъ наймалко може да се дължи на днесъ властвующитѣ, които употрѣбяватъ всички средства, за да потѫпчатъ съзнанието на народа. Ако съ сѫщия пасажъ въ словото искатъ да кажатъ, че сѫ направени „неоспорими успѣхи" въ подобрението на политическата система на управлението, тогава то е очевидно и най-безсрамно изопачение на дѣйствителността. Отъ статиитѣ ни въ миналитѣ книжки нашитѣ читатели знаятъ, каква е дѣйствителността и въ какво грубо противорѣчие е тя съ горѣ-

казанното мѣсто въ словото. Единъ отъ габровскитѣ представители, бившия вързъ стамболовистъ, днесъ вързъ консерваторъ, нѣкой си Пецовъ, както и министрътъ на вътрѣшнитѣ работи се мъчатъ ужъ съ цифри да докажатъ въ Народното Събрание, че „успѣхитѣ“ въ политическото подобрение биле „неоспорими“. Най-интересното е, че правителственнитѣ защитници, за да покажатъ „неоспоримитѣ успѣхи“ прибѣгватъ до сравнение съ Стамболовия режимъ. То е чудно! Защо тия правителственнитѣ оръдия не землтъ да сравняватъ днешното състояние съ онова въ турско време. Тогава, несъмнѣнно, „успѣхитѣ“ на България ще бъдатъ още по-неоспорими. Но вънъ отъ туй, вънъ и отъ това, че Стамболовия режимъ тия сѫщитѣ господа го наричатъ разсипнически, разбойнически, развратнически и т. н., следователно, да се сравнява днешната система на управление съ Стамболовския режимъ не говори въ полза на първата и на нейнитѣ защитници, — вънъ отъ всичко туй, но цифритѣ, които привеждатъ габровчанинътъ Пецовъ и министра на вътрѣшнитѣ работи сѫ фалшиви цифри. Цифритѣ имъ се отнасятъ къмъ изборитѣ преди 10 години, т. е. къмъ 1886 87 години, когато за никакви избори не може да става дума. То не бѣха избори. Достатъчно е да си припомнимъ събитията въ Кутловица, Плѣвенъ, Горнѣ-Орѣховица и пр., за да не остане никакво съмнѣние за качествата на тия избори. Другитѣ цифри се отнасятъ къмъ изборитѣ въ 1893 год. Кому не е извѣстно, какви бѣха тия Стамболовски избори, както и всички избори прѣзъ неговото сатрапничество. И ето съ фалшивитѣ цифри на тия избори идатъ да сравняватъ числото на избирателитѣ, гласували въ изборитѣ прѣзъ последнитѣ три години. При такова сравнение може да се направи само заключението, кой отъ двата режима, Стамболовския ли или Стоиловския е по-искусенъ въ фалшифицирането числото на избирарателитѣ, а не за нѣщо друго. Въ предидущитѣ си прегледи ний съ факти показахме, какви фалшификации сѫ вършени при всички минали избори, станали въ последнитѣ три години. Чудното е тукъ, че сравнителнитѣ цифри, съ които ни доказватъ „неоспоримитѣ успѣхи“ въ политическата система на управление отъ днешнитѣ партии, при извѣстното на цѣлъ свѣтъ тъпкание на урнитѣ съ бюлетини, при извѣстнитѣ беззакония вършени при тия избори, сѫ излѣзли толкосъ голѣми, а не тройно и четворно по-голѣми! Освенъ тия фалшиви доказателства,

министрътъ на вжврѣшнитѣ работи, достойния ученикъ на Стоилова, привежда като доказателсто за подобренията въ управлението фактътъ, че биле дадени подъ сждъ убийцитѣ на Анна Симонъ. Фалшивостьта му е очевидна. Добрѣ, че убитата се случи австрийска подданница, и австрийското правителство, за да оскандали днесъ властвующитѣ и князя, не само се застжпи за убитата, но направи отъ него цѣла политическа демонстрация. Можеше ли правителството да прикрие убийцитѣ, и да не ги даде подъ сждъ? Колкото до въпроса за даванието подъ сждъ бившия окржженъ управитель, Писанова, върху когото падатъ извѣстни подозрѣния за подстрѣкателство къмъ убийството, устроено отъ Радиловския кметъ, фалшивостьта на г. министра е така сжщо очевидна. Ако единъ прокуроръ иска разрешение отъ него да се даде Писановъ подъ сждъ, то не е работа на единъ министръ на вжтрѣшнитѣ работи да сжди, правъ ли е прокурора или не. Подозренията, които падатъ върху Писанова, само чрезъ сждъ могатъ да се унищожатъ и че не съгласяването на г. министра да бжде той сжденъ само увеличава и прави още по-основателни подозрѣнията. Както вижда читательтъ тамъ, гдѣто се касае за живота на единъ българинъ, управляющитѣ днесъ употрѣбляватъ всички беззаконни средства, за да се прикриятъ дѣйствителнитѣ виновници на политическитѣ убийства. Панагюрскиятъ народенъ представитель, г. Вълко Нейчовъ въ речьта си по троното слово прибавя, че днешното правителство дало миръ и спокойствие на страната. Той, вижда се, като старъ човѣкъ е забравилъ, какво писа въ в. „Отзивъ“ за днешния режимъ преди нѣколко мѣсеци. И тука разбира се, се прави сравнение между положението при Стамболовския режимъ и днешното, когато трѣбвало би да се прави сравнение между днешното положение и едно нормално конституционно положение. Може ли да се говори, че режимътъ, който прекарваме отъ три години насамъ даде миръ и спокойствие на страната, когато той представлава една верига отъ политически убийства, отъ насилия на изборитѣ и престжпления противъ конституцията? Сравнението на днешния режимъ съ Стамболовския никакъ не говори въ полза на първия. Преди всичко условията на двата режима сж различни, подирѣ, Стамболовъ, както е извѣтно, открито казваше, че не признава закони и свобода, и че управлява „по свое вжтрѣшно убеждение“. Днесъ властвующитѣ, напротивъ, говорятъ съ единъ безподо-

бенъ цинизмъ за законность и свобода, а вършатъ тъкмо обратното. Министрътъ на вжтрѣшнитѣ работи, като говори за изборитѣ, казва, че насилията въ тѣхъ ги вършили избирателтѣ опозиционери и че вследствие на това длъжность на властитѣ било да се мѣшатъ въ изборитѣ, за да пазѣли реда и тишината. Обаче, сждебнитѣ присжди по заведенитѣ до сега отъ властитѣ сждебни дѣла противъ избирателитѣ доказватъ, че насилията сж вършени именно отъ властитѣ. Въ единъ отъ миналитѣ прегледи ний дадохме доказателства. Сега напоследъкъ Руссенския Окржженъ сждъ издаде присжда, съ която се доказва пълната невиновность на Бѣленскитѣ избиратели (дѣлото па Крушковъ), обвинени отъ правителственнитѣ орждия въ престжпления противъ изборитѣ, и виновностьта на властьта въ тия престжпления. Избирателната история съ с. Радювени е прѣсна; насилията и убийството, извършено отъ окол. началникъ Вергиевъ въ с. Босилеградъ при последнитѣ избори за окржжни съвѣти, сжщо сж на лице. Въ какво, тогава, се състоятъ „неоспоримитѣ успѣхи“ въ държавното управление, мирътъ и спокойствието въ страната?

Троното слово, отговорътъ на него и защитницитѣ му въ народното събрание ни говорятъ за успѣхитѣ направени въ обществения животъ. Нѣма съмнѣние, че въ нашия животъ има силно стремление къмъ сдружавания и събрания съ економически, политически, просвѣтителни и обществении цели. Но тоя успѣхъ нито може да се длъжи на днесъ властвующитѣ, нито е по волята имъ. Напротивъ тѣ систематически преследватъ това стремление въ нашия животъ. Въ политическия прегледъ на VI кн. отъ нашето списание се намиратъ редъ факти, които потвърдяватъ това. Горѣспомѣнатия габровски представитель привежда въ своята речь като едно отъ доказателствата за успѣхитѣ въ обществения животъ порастванието числото на училищата и на ученицитѣ. Отварянието на Вишето Училище, отварянието на други училища, като Рисувалното, и увеличението числото на учебнитѣ заведения изобщо никакъ не доказватъ, че правителството се въодушевлява отъ просвѣтата. Духътъ, който владѣе въ Вишето Училище, за който говорихме въ VII кн., както и отношенията на правителството къмъ учебното дѣло и къмъ учителитѣ изобщо сж ясно доказателство, че не любовь къмъ просвѣщението го ржководи и за твърдѣ низкото състояние на просвѣтителното дѣло у насъ. Въпросътъ

е, какво е състоянието на учебното дѣло, въ какво състояние сѫ тия училища, на които числото е порастнало? Ний нѣма да отричаме, че въ учителскитѣ сили преди 20 години и днесъ има грамадна разлика. Но какъвъ успѣхъ може да има едно учебно дѣло, когато всѣка година и даже средъ всѣка учебна година се упражняватъ массови уволнения на учителитѣ и массови премѣствания на учителскитѣ сили? Тритѣ години на днешното управление представляватъ години на най-голѣмитѣ преследвания на учителитѣ, и главно на народнитѣ. Единъ отъ представителитѣ на днешното Народно Събрание, нѣкой си Радевъ нарече учителитѣ развратници, и за това ги уволнявали и преследвали. Спомѣнатия Панагюрски представитель казва, че учители, които не испълнявали длъжностьта, за която имъ се плаща, заслужвали това. Но забелѣжителното е, че се преследватъ и уволняватъ не тия, които сѫ дѣйствително развратници, и не тия, които не си испълняватъ длъжностьта като учители, се стараятъ да бѫдатъ полезни народу си и вънъ отъ училището. Грамадно число учители има, които вънъ отъ училището се занимаватъ съ писателство, участвуватъ въ различни дружества, даже сѫ членове на „народната партия" и явно партизанствуватъ, обаче не всички се укоряватъ, че имъ се плаща не за туй, а за да учатъ дѣцата, и не всички се преследватъ и уволняватъ. Преследватъ се и се уволняватъ ония учители, които, като Павликенския учитель Бакевъ, учитель съ 19 годишна непорочна служба, зиматъ инциативата да съставятъ просвѣтителни дружества за будение на народа, които се стремятъ да бѫдатъ полезни на тъмната масса. За какъвъ успѣхъ въ просвѣтителното дѣло може да се говори, когато съ дивитѣ, стръмнитѣ преследвания, подигнати отъ бившия министръ на просвѣщението г. К. Величковъ и продължавани отъ неговия достоенъ приемникъ г. И. Вазовъ, противъ учителитѣ, противъ тѣхнитѣ просвѣтителни стремления? За какъвъ напредъкъ въ учебното дѣло може да се говори, когато систематически се убива духа на учителството, и се обезсърдчава то, когато въ учебната система не сѫ направени никакви подобрения и когато отъ всички казани причини въ нашето учебно дѣло владѣе студения формализмъ, хладина къмъ дѣлото, макаръ числото на училищата да порастне и до сто хиляди? Министрътъ на вѫтрѣшнитѣ работи въ своята речь, съ която отговаря на оппозиционнитѣ оратори, казва, че България никога не е зна-

яла по-голѣма свобода на печата, отколкото сега. Това е една отъ онія безочливи, цинични подигравки съ чувствата на българския гражданинъ, съ които се отличаватъ всички речи на правителственнитѣ хора. Вѣстници и списания се издаваха и въ Стамболово време и пишеха, ако не повече, то толкосъ свободно, колкото и днесъ, при всичкитѣ преследвания на Стамболовия режимъ противъ печата. Но може ли отъ това да се утвърдява, че въ Стамболово време печата билъ свободенъ? — Очевидно, никакъ! Обаче аргумента на нашия министръ на вжтрѣшнитѣ работи за свободата на печата днесъ е именно такъвъ. Между туй днешния режимъ отиде малко по-далече въ преследванията на печата, отколкото Стамболовския. Любовьта къмъ свободата на печата отъ днешния режимъ се изказа най добрѣ въ противоконституционния законъ за печата. Въ Стамболово време сп. „День", на което „Ново Време" е продължение, се пренасяше безплатно по пощитѣ и при всичко че „День" свободно пишеше противъ Стамболовия режимъ, обаче то нито еднъжъ не е било лишено отъ това право. Днешния режимъ на продължението на „День", на „Ново Време", отнѣ правото, което Стамболовъ даже не се рѣши да го направи. Въ последния брой на Сборника на нашия Телеграфо-Пощенски Отдѣлъ е помѣстенъ законо-проекта за пощитѣ и телеграфитѣ, и съ него днешното правителство иди да наложи всѣко списание съ по 3 ст. на 100 грама тѣжина тимбровъ налогъ, когато даже въ абсолютистическа Руссия вѣстницитѣ и списанията сж освободени отъ него. Може подиръ това да се сжди, до колко е безподобенъ цинизмътъ на днешното правителство, когато говори за свободата на печата у насъ и за „неоспоримитѣ успѣхи", направени при него въ обществения животъ. Днешния режимъ преследва всѣко честно стремление, а престжпницитѣ заематъ най-високитѣ длъжности въ държавното и общественното управление. Уволнява се г. Д-ръ Гребенаровъ за това, дѣто има смѣлостьта да извади на явѣ фалшивото свидѣтелство на Д-ръ Янкуловъ за причинитѣ, отъ които е умрѣлъ избития въ полицейскитѣ участъци Пловдивски файтонджия Аргиръ Георгиевъ, за това, че той не е скрилъ дѣйствителната причина на смъртьта. Върховния Медицински Съвѣтъ, намѣсто да тѣгли надъ отговорность Д-ръ Янкулова, уволнява г. Д-ръ Гребенарова, като публично изопачава медицинскитѣ актове отъ аутопсията и изследването на трупа. Отъ писмото на г. Д-ръ Гребенарова,

помѣстено въ единъ отъ последнитѣ броеве на в. „Знаме", ясно личи, че той е констатиралъ при аутопсията на трупа същото, каквото констатирала и аутопсията, направена 10 деня следъ него отъ нарочна медицинска комисссия, която сама призна лъжесвидѣтелството на Д-ръ Янкулова. Обаче Върх. Мед. Съвѣтъ никакви мѣрки не взѣ противъ последния. Очевидно, защото е отъ днешната партия. Такива сѫ „неоспоримитѣ успѣхи" въ обществения животъ. Последния фактъ отъ медицинската область достатъчно говори въ полза на тия „успѣхи".

Да минемъ сега на най-важното, на най-главното, на економическата политика. Тука трѣбва да признаемъ, че отъ 18 май 1894 год. се установи у насъ една по-опредѣлена економическа политика на нашата държава, тури се началото на една по-опредѣлена економическа дѣятелность, благодарение на едного отъ членоветѣ на министерството, което тогава доде на власть. Говоримъ за г. Ив. Евст. Гешевъ, единствения буржуазенъ диятель у насъ, който се яви съ една по-опредѣлена, макаръ и не съвсѣмъ ясна, идея за прогресса на нашата страна. Това съзнание за економическитѣ задачи и тоя по-голѣма опредѣленость въ областьта на економическата дѣятелность изобщо не е плодъ, разбира се, на ума на днесъ властвующитѣ, а е плодъ на една предварителна колективна умственна работа, при което нашата, на българскитѣ социалисти, не малко е повлияла за образуванието на тая опредѣленность. Съзнанието, че съ старитѣ начини на производството не е възможно да се развиятъ економическитѣ сили на страната, че и нашата страна ще влѣзе въ пѫтя на индустриалното развитие, т. е. въ капиталистическия начинъ на производството, създаде стремлението къмъ „насърдченията" на индустрията. Още въ 1892 год. г. Ив. Евст. Гешевъ изработи программата за тия „насърдчения", която се опита да прокара следъ 18-й май 1894 г. Обаче, безхарактерностьта му и и безхаректерностьта, низкия опортюнизмъ и лакойничество на неговитѣ колеги сѫ причината, дѣто программата на г. Ив. Евст. Гешевъ остана не осѫществена въ най-важнитѣ си части. Всичката работа е тамъ, че индустрията не може да се развие, не се развива, щомъ не става с о ц и а л и з и р а н и е на производството и на труда, щомъ тѣ н е с е к о о п е р и р а т ъ въ по-едри производителни единици. Нѣма съмнѣние, че при днешнитѣ условия социализиранието на производството и труда, че коопериранието имъ въ

по-едри производителни единици може да става въ капиталистически форми. Такъвъ е естественния законъ на развитието, и противъ него не може да се отива. Но у насъ, както ще видятъ читателитѣ ни отъ статията, помѣстена въ днешната книжка, „нѣколко статистически данни“, именно въ социализирането на производството и труда почти нищо не е направено, и не е днешното правителство, което ще направи нѣщо. Указватъ на тоя фактъ, че отъ десетъ години насамъ изникнаха сумма спестовни, земледѣлчески, търговски, банкирски и др. дружества, и че числото на фабрикитѣ порасло отъ 120 на 291. Сѫщо така ни указватъ на факта, че и въ желѣзнопѫтното дѣло сме направили голѣмъ успѣхъ. Всички тия факти не могатъ да се отричатъ; не може да се отрича, че увеличението на желѣзницитѣ е необходимо условие за економическото развитие. Но е несъмнѣнно, отъ друга страна, че нашата страна може да си остане само съ направенитѣ успѣхи, безъ да отиде по-нататъкъ, че ний можемъ да си останемъ само съ желѣзницитѣ, които да принасятъ само загуби, ако нѣма успѣхъ въ социализирането на производството и на труда. Но за последното е необходима съотвѣтственна търговска политика, безъ която всички патриотически начиния на нашата буржуазия ще оставатъ ялови, и външната конкуренция ще подрива самото й сѫществувание. Но тука именно, въ търговската политика днешното правителство се оказа неспособно да направи това, което бѣше необмодимо, което го искаха всички, и ония, които виждатъ въ нея непосредственъ интересъ, и ония, които нѣма да видятъ отъ нея полза. Министрътъ на финансиитѣ г. Теодоровъ съ цифри, които повече говорятъ противъ търговската политика на днешното правителство, се сили да докаже, че отъ сключенитѣ търговски договори държавата имала извѣстна полза. Това, разбира се, никой нѣма да отрича. По-голѣма е ползата, когато се получава 25 % мито връхъ чуждитѣ стоки, отколкото когато митото е 8 %. Това е очевидно. Но не е тамъ въпросътъ. Въпросътъ е, че България можеше да наложи на Австрия и 40 % мито най-малко, както това направи Ромѫния. Това и се очакваше. Но днешното правителство, за желанието да добие една аудиенция при Виенския дворъ, въпрѣки желанието на нашата буржуазия, продаде най-сѫщественнитѣ й интереси, и безъ да сполучи да постигне своето желание. Въпросътъ е тамъ, че за частни политически интереси се жертвуватъ

най-сѫществении интереси. Ето защо ний твърдимъ, че днешното правителство не представлява даже интереситѣ на цѣлата буржуазна класса, а се явява една котерия отъ користолюбци и най-низкопробни оппортюнисти. Цифритѣ, които привежда въ речьта си г. министрътъ на финанситѣ, показватъ само това, че съ сключеннитѣ търговски договори не се намали вносътъ на чуждитѣ стоки, а само се увеличи суммата на митото, т. е. спечели фискътъ, но не и българската буржуазия. Той намѣри за по-важно да спечели фискътъ отъ митата, щото да бѫдатъ по-голѣми суммитѣ, получавани чрезъ митницитѣ, а не това, че вносътъ на чуждитѣ стоки не се намалява, не това, че външната конкуренция си остава въ сѫщата сила. Единъ министръ на финанситѣ, какъвто е приемника на г. Гешова, не е чудно да смѣта, че фискътъ е по-важенъ отъ намалението на конкуренцията. Но нашата буржуазия не така разбира работитѣ, както г. Теодоровъ, случайния министръ на финанситѣ ги разбира. Скриванието на тия търговски договори отъ нея до деня на прокарванието имъ чрезъ Народното Събрание, неудоволствието отъ тия договори на Търговско-Индустриалнитѣ камари и недоволството отъ тѣхъ на буржуазния печатъ, както и общото желание за една митническа война съ Австрия доказватъ, че сключеннитѣ търговски договори, не сѫ такива, каквито се силѝ да ги представи днешното правителство и каквито ги желаеше нашата буржуазия — фабрикантитѣ, търговцитѣ, и даже дребната буржуазия. Въ сѫщата си речь, г. министрътъ на финанситѣ казва, че днешната държава не била классова, че тя еднакво защищавала интереситѣ на цѣлия народъ. Нашитѣ читатели знаятъ много добрѣ, че всички буржуазни правителства и цѣлата буржуазия на всѣкадѣ отождествляватъ своитѣ интереси съ общитѣ интереси на народа, говорятъ постоянно за „общо благосъстояние“, за „народно благо“, когато въ дѣйствителность всичко се върши за въ полза на една класса, на господствующата, или на една котерия отъ нея. Въ това време, когато у насъ се създаватъ всѣкакви привилегии за капиталиститѣ, нищо положително не се прави за покровителството на работницитѣ, за защитата имъ отъ разбойническата експлоатация, която се върши надъ тѣхъ и надъ тѣхнитѣ дѣца въ фабрикитѣ. Фактътъ, че 300 души работници сѫ затрити въ Руссе, вледствие на разбойническата експлоатация, която сѫществува у насъ надъ труда, и че [illegible]-

тѣ оставатъ не наказани, достатъчно ясно говори, да-ли днешната държава не е классова. Сжщия министръ на финансситѣ ни привежда, като доказателство, че днешното правителство е обсипало съ благодѣяния работническия народъ, намалението, направено въ прѣкитѣ данъци и увеличението капиталътъ на земледѣлческитѣ касси, а отъ тамъ и улеснението на кредита за земледѣлческото население. То е истина, че прѣкитѣ данъци сж намалени. Но, вънъ отъ туй, че намалението не е толкосъ голѣмо, колкото го представлява г. министрътъ, това намаление е чисто фиктивно; защото въ сжщото време се увеличиха косвеннитѣ, непрѣкитѣ данъци и то въ такъвъ размѣръ, че по единъ начинъ неусѣтенъ се натовари преимуществено работническия елементъ съ по-тѣжъкъ товаръ. Намалението на процента върху капитала на земледѣлческитѣ касси и улеснението на кредита въ тия касси означава преимуществено улеснение на селскитѣ лихвари и кръчмари. Грамадното болшинство отъ работническото земледѣлческо население ще си остане все така заробено отъ послениtѣ, а, може би, и повече, отколкото до сега. Това сж факти, които ги констатиратъ и отчетитѣ на окржжнитѣ управителитѣ предъ окржжнитѣ съвѣти. Така щото, при всичко че не може да се отрича значението на тия мѣрки за общото развитие, обаче тѣ нѣматъ никакъ общенароденъ характеръ, както се силятъ да имъ предадатъ правителството и неговитѣ орждия.

Колкото се отнася до външната политика на днесъ властвующитѣ, ний ще говоримъ напространно другъ пжть. Тука ще се ограничимъ само съ нѣколко общи забелѣжки. Въ тронното слово се напира на добрия приемъ направенъ отъ Ромжнския краль на князь Фердинанда. Какво значение може да има тоя приемъ, ни показватъ отношенията, които сжществуваха до него и които сжществуватъ днесъ между двѣтѣ държави. Въ защита на външната политика говори въ Народното Събрание министрътъ на външнитѣ работи г. Стоиловъ. Забелѣжителното въ неговата речь е безподобното лицемѣрие. Представете си! политиката на г. Стоиловъ състояла въ туй, щото България да съдѣйствувала „да се прѣскокне принципътъ на народностьта“ и да се премине „къмъ принципа на човѣчеството“! Ще си помислите, че на чело на българската държава и на българската буржуазия стои единъ отчаянъ космополитъ и революционеръ. Въ сжщность ний имаме работа съ единъ отчаянъ ли-

цемѣръ. Българската буржуазия има право да го нарече отчаянъ измѣнникъ на „народнитѣ идеали“ и „националнитѣ исторически задачи“. Работата е, че г. Стоиловъ съ лицемѣрие иска да оправдае политиката си спрямо Турция прѣзъ времето на гръцко-турската война, когато Турция се намираше въ твърдѣ лошо положение и когато една по-енергична политика можеше да изтръгне отъ нея не само голи обѣщания. Не война и не нахлуване се изискваше, а само енергични постѫпки за испълнението на многократно обѣщаваннитѣ реформи въ Македония и Одринско. Обаче, намѣсто това, г. Стоиловъ се испѫчи да говори тогава за „принципа на чоловѣчеството“ и за дѣлото на „общечеловѣческата култура“! За да прикрие своята измѣна къмъ българската буржуазая, той въ тая сессия ѝ говори за несѫществующи „побѣди“ надъ Турция. Обаче до тая минута, когато пишемъ тия редове, нито една отъ думитѣ на г. Стоилова не се оправда: нито ирадета за владици, нито ирадета за търговски агенства сѫ издадени.

И тъй, дѣйствителностьта е правопротивоположна на това, което говорятъ троното слово, отговорътъ на него и зашителнитѣ речи. Въ системата на политическото и обществено управление не е направенъ никакъвъ успѣхъ, никакво подобрение. Въ економическо отношение е направено толкосъ малко, щото може да се каже смѣло, че не е направено нищо. Толкосъ повече, че то се съпровожда съ грамадни жертви въ политическо, обществено и финансово отношения и че то се касае само до една нищожна сравнителна часть отъ българския народъ, безъ да принася подобрение въ положението на грамадната часть отъ него, на работническото население.

Тронитѣ слова се съставляватъ отъ министерствата. Никога тронитѣ слова не съдържатъ цѣлата истина; никога тѣ не изражаватъ дѣйствителностьта. Всѣко едно министерство винаги се старае да спомѣне въ троното слово това, което му изнася, като скрива онова, което не му изнася и като представи работитѣ въ най-добъръ видъ. И всѣко едно болшинство винаги ще се сили да защищава себе си и своето министерство. Но едно министерство, което колко-годѣ уважава себе си, което колко-годѣ почита чувствата на народа, отъ името на когото говори, надали ще си позволи нѣкога да се яви въ Народното Събрание съ таково слово, каквото е това, съ което се отвори II сессия на днешното Народно Събрание, и надали

ще се намѣри друго такова болшинство, което съ такова безподобно лицемѣрие и лакейство да защищава „неоспоримитѣ успѣхи“ на едно правителство, каквито сѫ направенитѣ отъ днешното правителство.

КНИЖНИНА

Ф. Ласаль. Животътъ, научнитѣ трудове и общественната му дѣятелность. Биографически очеркъ отъ В. Я. Класенъ (съ портрета на Ласаля). Преведе отъ русски Ив. Тодоровъ. Казанлъкъ. Цѣна 1.60 л.

Биографическій очеркъ на Ласаля, тъй както е изложенъ въ помѣнатата книжка, представлява голѣмъ интересъ. Самата личность на Ласаля приковава вниманието на всѣки образованъ човѣкъ, който раздѣля неговитѣ взглядове или не. Даже и най върлия противникъ на социалнитѣ негови възрѣния, ако земе на рѫка нѣкое отъ съчиненията на Ласаля, той не може да се откъсне отъ тѣхъ, безъ да дочете до край и при това непременно ще испита едно душевно вълнение, каквито испитваме отъ силата на истинното красноречие. Самата логика, пламенната рѣчь, свободолюбивий духъ на писателя мислитель иматъ непреодолимо влияние на читателя.

Въ помѣната книжка се дава една кратка характеристика на Ласаля и неговитѣ съчинения. Още отъ ученическата скамейка Ласаль е билъ преследванъ осъ своитѣ въспитатели педанти за смѣлия си умъ и юношески увлечения, както се види отъ дневника на писателя. По кѫсно неговитѣ способности му спечелили приятели между най виднитѣ писатели. Хайне се смирява предъ дарбитѣ на младия философъ. Философското съчинение на Ласаля „Хераклитъ“ ако му спечели голѣма почеть между учения свѣтъ, то неговитѣ по видимому незначителни брошури и речи, които носятъ агитационенъ характеръ, спечелиха му безсмъртно име между работницитѣ.

Неговитѣ политически речи се отнасятъ къмъ процесса на графиня Гацфелдъ, който води самъ Ласаль, за да избави една *угнетена*, унеправдана майка отъ тиранията на единъ развра-

тенъ мжжъ и безсърдечни роднини. Този процесъ се протака нѣколко години. За да има представлене човѣкъ за характера на процесса, който водилъ Ласаль само съ своитѣ сили и съ силата на човѣшкото право, трѣбва да знае, кой билъ противника на Ласаля. Мжжътъ на Графинята билъ единъ отъ тия горди нѣмски аристократи, които не се боятъ и отъ краля. Той билъ милионеръ и не щадилъ своитѣ милиони, за да смаже смѣлия защитникъ на жена си. Само такъвъ неустрашимъ борецъ, като Ласаля, можеше да се наеме да води процеса. За тая цель той се залавя да изучва юридическитѣ науки и достига да освободи нещастната жена, която до край на живота му останала неговъ неизмѣненъ другарь между безбройнитѣ приятели на писателя. Такава борба бѣше тъкмо по характера на Ласаля.

Любовьта на Ласаля къмъ една безхарактерна свѣтска мома Елена погуби смѣлия поборникъ на свободата и човѣшкитѣ права. Ласаль падна на дуелъ, макаръ и да призираше дуела и го осждаше като варварски обичай. Годеника на Елена повика Ласаля на двубой и Ласаль прие; това се обяснява съ силната страсть, която го привързваше къмъ обичната жена и още по-силно разочарование, което настжпи, следъ като се откри, че тя е била само една бездушна кокетка. Ласаль бѣше до толкова самоувѣренъ, щото не искаше да вѣрва въ грозния исходъ на борбата; той даже моли своитѣ секунданти да опредѣлятъ мѣстото за сражение по близо до Женева, дѣто живѣеше бащата на Елена, за да може и него да унищожи, следъ като побѣди годеника на своята избранна, у която той самъ признава, че нѣма воля, но казваше, че у него „има достатъчно, тъй щото ще стигне за двама". Но не тъй се свършила тази безумна борба. На 13 августъ 1864 г. Ласаль починалъ отъ смъртната рана, получена отъ двубоя. „Младъ умрѣ той, този Ахилесъ, на бойното поле!" писалъ К. Марксъ. Младъ умрѣ той, на 39 год., ще кажемъ ний, но въ тоя кратъкъ периодъ на живота си, като писатель е извършилъ повече отъ всѣки други плодотворенъ писатель. Неговото съчинение: „Система на придобититѣ права. Опитъ за примиряване на положителното законодателство съ философията на правото" съдържа повече цѣненъ материялъ отъ многотомнитѣ съчинения на тия плодовити писатели на фрази и ритми. Ето какъ разглежда той въ помѣнатото съчинение онази политико-социална мисаль, коя-

то лежи въ основата на цѣлия сегашенъ исторически периодъ: коя е вжтрѣшната причина на цѣлата сегашна политическа и социална борба? — На тоя важенъ животрепещущъ въпросъ Ласаль отговаря тъй: „понятието за придобито право изново се подлага на споръ, който съставя главна сжщность на всичкитѣ социално политически междуособици въ нашия вѣкъ. Въ юридическия миръ, въ политиката, въ икономията понятието за придобито право се явява като подбутна сила за всички понататъшни сформирования, но тамъ, дѣто юридическото, като частно право съвсѣмъ се отдѣля отъ политиката, тамъ то се явява още по-политическо отъ всичко политическо, понеже то въ такъвъ случай съставя социаленъ елементъ".

Подобни цитати далеко не характеризиратъ всичката вѣщина на автора, ни всичкий умъ и тия несравнени дарования да изразява мислитѣ си съ жива изразителна речь и такава убѣдителность, щото мжчно може да му се възрази. Но ний препоржчваме книжката на В. Я. Класенъ, като едно отъ най леснитѣ средства да си съставя читателя понятие за живота и дѣятелностьта на Ласаля. W.

Осемнадесетий Брюмеръ на Луи Бонапарта отъ Карла Маркса. Превелъ отъ руски Г. Бакаловъ. Варна 1897. Цѣна 1.20. Тая книга е № 2 отъ библиотеката по научния социализмъ, издавана отъ Георги Бакаловъ. Тя е едно произведение на К. Маркса, което по обемъ е малко, 172 стр. на осмини. Обаче това малко на видъ произведение е велико по съдържанието си. Фридрихъ Енгелсъ въ предговора си къмъ третото нѣмско издание на „18 Брюмеръ" казва: „И наистина, то бѣ една гениална работа. Незабавно подиръ събитието, което порази цѣлия политически свѣтъ като гръмотевица отъ ясно небе, посрѣщната отъ едни съ силенъ викъ отъ нравствено негодувание, прието отъ други като практически исходъ отъ революцията и като наказание за нейнитѣ заблуждения, слѣдъ събитието, което въ всички предизвика само очудвание и отъ никого не бѣ разбрано, — незабавно слѣдъ това събитие Марксъ излѣзе съ едно кратко епиграматическо съчинение, въ което изложи въ неговата вжтрѣшна свързка цѣлия вървежъ на французската история отъ времето на февруарскитѣ дни и раскри въ чудото на Вторий Декемврий единъ естественъ, необходимъ резултатъ отъ тази

история, като при всико това нѣмаше никаква нужда да се отнася къмъ героя на държавния превратъ иначе, освѣнъ съ напълно заслужено презрѣние". Осемнадесетий Брюмеръ на Луи Бонапарта е единъ опитъ, съ който Марксъ провѣри открития отъ него великъ законъ на историческото движение на човѣчеството. Както е извѣстно, Марксъ първи откри законътъ, „споредъ който всѣка историческа борба — било въ политическата, религиозната, философската или която и да било идеологическа область, — въ сжщность е много или малко изражение на борбата между общественнитѣ класси; а сжществуванието на тия класси и тѣхнитѣ сблъсквания помѣжду имъ, отъ своя страна, зависятъ отъ степеньта въ развитието на тѣхното економическо положение, отъ тѣхния начинъ за производство и отъ опредѣленния отъ него начинъ за размѣна". Тоя законъ послужи на Маркса като ключъ, за да разбере историята на събитията отъ февруарската революция до 2-й декемврий 1851 год. въ Франция.

Епохата отъ февруарската революция, т. е. отъ 4-й май 1848 год. до 2-й декемврий 1851 година въ Франция, която е извѣстна подъ името епоха на втората република, е забелѣжителна по ожесточената, кървавата борба на партиитѣ, следствие на която се яви държавния превратъ, извършенъ отъ Луи Бонапарта, отъ авантюриста Наполеонъ III. Тая борба положително не може да се разбере, ако не се разгледа като борба на класситѣ въ Франция прѣзъ онова време и ако не се земе предъ очи степеньта на економическото й развитие тогава. Само отъ гледна точка на классовата борба нѣма да бжде чудно, че единъ авантюристъ може да изненада цѣла нация и цѣлъ свѣтъ съ своя държавенъ превратъ, който е естественно следствие отъ тая борба. Трѣбва читательтъ самъ да прочете книгата, за да види, съ каква безподобна ясность Марксъ е обяснилъ дѣйствителния смисълъ на историческитѣ събития, за които се говори въ нея, които другояче оставатъ много заплетени и необяснимиі. Ний тука ще се ограничимъ само съ нѣкои белѣжки, отъ които читательтъ може да види, какъ Марксъ обяснява отношенията на партиитѣ, които сж се борили. Партиитѣ които се борѣха прѣзъ епохата на втората република бѣха: партията на чиститѣ републиканци, орлеянистската, легитимиската, демократическата и работническата. Двѣтѣ последни, следъ юнското поражение на работницитѣ, със-

ГОД. I. КН. IX.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

тавляваха така наречената Планина или социалдемократическа партия, която нѣма нищо общо съ днешната социалъ-демократическа партия.

Прѣзъ юнското възстание на работницитѣ, двѣтѣ буржуазни партии, легитимиститѣ и орлеаниститѣ, заедно съ чиститѣ републиканци, отъ страхъ предъ „червения признакъ“ съставиха коалицията, извѣстна подъ името партията на реда. Тя бѣше цѣлокупната буржуазия, която установи пълното свое классово господство, която следъ побѣдата надъ юнскитѣ възстанници, систематически узурпира констатуционнитѣ правдини исключително въ свои полза и противъ останалитѣ, угнетеннитѣ класси. Противъ нея бѣха работническата, классата на дребнитѣ занаятчии, дребната буржуазия, подъ името демократическа партия и классата на дребното селачество. Пролетариатътъ, поваленъ на земята следъ геройската борба и плувналъ въ кръви, за дълго време остава на заденъ планъ въ борбата. Селачеството, претоварено отъ буржуазията съ множество данъци и тѣжки ипотечни дългове, помняще благодѣянията на I-й Наполеонъ, който съ съсипванието на феодалния строй повърна земята на селската дребна класса, съчувствуваше на II-я Наполеонъ, въ когото напусто търсѣше първия. Така що, оставаше да се бори противъ „реакцията“ на партията на реда само демократическата партия, въ съюзъ съ отдѣлни групи отъ представителитѣ на пролетарията. Обаче, демократическата партия най-малко бѣше способна да издържи сериозна борба.

Тая партия отъ „дюкянджии“ и отъ представители на нейния умъ и интереси не бѣше способна на нищо рѣшително, освѣнъ на гръмливи заплашвания и кряскания. При първата решителна крачка въ борбата противъ узурпациитѣ на партията на реда тя се разбѣга и нейнитѣ водители на чело съ Ледрю-Ролена избѣгаха отъ Франция. Всички тия обстоятелства създадоха условията за държавния превратъ на 2-й декемврий 1851 г.

Изобщо книгата „18 Брюмеръ“ е едно забелѣжително произведение, отъ което читательтъ може да почерпне едно истинско научно разбиране на историческитѣ събития, и особенно онѣзи отъ епохата на втората французска република.

X.

ГОД. I. КН. IX.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

Следъ бурята

(Повѣсть изъ революционното време)

Продължение отъ VIII кн

IV

Елена въ нѣколко мѣсеца на семейний животъ посърпа, стана замислена. Не се чуваше вече звапливия нейнъ гласъ да напѣва, поблѣднѣха аленитѣ й бузи, като да бѣше затворена въ клетка. Полонски не можаше да не съгледа тая промѣна; стана му жалъ за неговото „тръндафелче", както наричаше той жена си. Като всѣки мѫжъ той гледаше на жена си като на своя собственность, пазеше я, както пазеше имота си. Трѣбва да се каже за Полонски, че той бѣше добъръ въртокѫщникъ, голѣмъ стопанинъ, нищо у него не се прахосва на вѣтера, нищо не се разваля. А тукъ въпроса не е за нѣкаква провизия или покѫщнина, — за жена му, която преди всичко трѣбва да бѫде хубавичка, като украшение на цѣлата обстановка въ кѫщи. За това той особно се грижаше да бѫде тя примѣнена, съ вкусъ облѣчена, по модата причесана, даже най малкитѣ нейни не грациозни манери възмущаваха съпруга.

Полонски серйозно се замисли за здравието на жена си, за туй рѣши да направятъ една расходка по линията. Когато съобщи своето рѣшение на жена си, тя се показа тъй равнодушна къмъ расходката, както се отнасяше къмъ всичко. Но Полонски не гледа нейното желание, той считаше това полезно за нея и кадѣ края на септемврий тѣ заминаха съ трена на горѣ. Линията отива до Бѣлово. Тамъ слѣзоха Полонски и Елена, за да се върнатъ пакъ назадъ съ другия тренъ. На станцията ги посрѣщна Каблешковъ, защото нѣмаше на бѣловската станция по важенъ чиновникъ отъ него. Той ги заведе въ своята стая на станцията, нагости ги, расходи ги въ пре-

красната бѣловска гора. Елена като че се събуди. Разшава се, расприказва се. Върна й се първата веселость. Полонски бѣше доволенъ отъ влиянието, което оказа тая расходка на жена му. Той искаше да я продължи. Каблешковъ расхвали мѣстностьта на Рилския мънастиръ, и Полонски предложи на жена си да идатъ до тамъ. Елена настояваше и Каблешковъ да ги придружи. Полонски испълни това желание на жена си. Каблешковъ получи двѣ недѣленъ отпускъ. Тѣ заедно заминаха за Самоковъ. Тоя младъ човѣкъ се ареса и на Полонски. Той бѣше като него мълчеливъ, сдърженъ и сериозенъ. Въ обноскитѣ му имаше джентлиментско достоинство. Къмъ Елена той се отнасяше почитително. Тѣ скоро се сблизиха. Каблешковъ познаваше Елена отъ писмата на Волова и затуй бѣше съ нея откровенъ. Той й расправяше за дѣлото на освобождението. До срѣщата си съ Каблешкова тя мислѣше, че е жива заровена, никому не нужна, за нищо не потрѣбна. Сега тя изново възкръсна. Подъ влиянието на неговата жива, увлекателна речь Елена повѣрва изново въ великото дѣло на освобождението. Той говорѣше като съ равна на себе си, като съ човѣкъ нуженъ въ революцията. На въпроса: може ли тя да бѫде полезна? той отговори. — Вий заемате такова положение, което ви дава възможность много да работите, безъ да навлечете на себе си подозрения. Вий сте ни много нужни. „Боже, и тя е нужна на отечеството! Всички дреболии: тантели, кордели, разни пакити, за които я мъмри мѫжъ й, тѣ сѫ толкова ничтожни предъ това велико дѣло, че тя вече се не докача“. Тя му прости всички обиди, стана по-милкава, по-смѣла съ него, тя вече се не бои отъ строгия си мѫжъ, защото порасте въ своитѣ собствени очи. „Тя е нужна“, рече той. Тѣ пѫтуваха съ своята каляска; Каблешковъ на своя конь. Хубавия конь на Каблешкова като че се гордѣяше съ своя всадникъ, гордо извилъ тънката си шия, червената му грива се развява, пръхти, подскача и често се исправя на заднитѣ си крака, въсгълното му тѣло се привива грациозно, умнитѣ му очи пламенно горять. Гиздавия всадникъ, умѣло сдържа умното животно. Той е срѣденъ ръстъ, черноокъ, съ малка брадичка, слабъ физически, но съ мощна душа. Прѣзъ селото Бѣлово тѣ минаха скоро. Всадника мина едвамъ за половинъ часъ, макаръ да не е голѣмо село и коня му пръхти, бърза нетърпѣливо. Всички селени наскачаха, прѣзъ дѣто мина Каблешковъ, даже старцитѣ му станаха на кракъ:

той се спира, дружески приказва съ бай Петка, съ бай Първана, Ивана и пр.

— Какъ е? пита Каблешковъ едного, защо се не видишъ тия дни?

— Харно, даскале, харно, забиколихъ, както ми каза.

Селенитѣ навредъ наричаха Каблешкова даскалъ, макаръ той никога да не е училъ дѣца. Даскалъ бѣше почетно име между българитѣ въ турско време, даскалъ означаваше човѣкъ ученъ, човѣкъ независимъ, човѣкъ важенъ. Пѫтницитѣ стигнаха до Самоковъ. Отъ тамъ каляската на Полонски вече не можаше да върви прѣзъ балкана. Оставиха я съ Османа въ Самоковъ и се качиха на коне веитѣ трима. За Елена намѣриха у мисионеритѣ дамско сѣдло и една бѣла кобила, добрѣ дресирана. Полонски въскачи единъ отъ своитѣ коне. Той се много съкрушаваше, че жена му нѣма амазонска рокля, нейния късъ пѫтнически фустанъ, сивъ цвѣтъ го шокираше. Но Елена бѣше хубава и безъ амазонски фустанъ. Тя се показа смѣла и ѣздачка; пусна своята кобила по широката равна котловина на западната старна отъ Самоковъ, окрѫжена съ високи зелени рътлини. Разигра се коня на Каблешкова; той не можаше да го удържи; тѣ се спуснаха двамата напредъ и оставиха задъ себе си Полонски съ други още петима всадника, приятели на Каблешкова, които отиваха да го испратятъ. „Хубави гори“: продума Елена, като гледаше напредѣ си високий исполинъ, облѣченъ съ стари букове. Каблешковъ хвърли единъ любовенъ погледъ къмъназѫбенитѣ бърда, той се усмихна съ своята очарователна усмивка; тъй гледаше Живка, своята малка щерка и се усмихваше любовно съ усмивката на щастливеца. Тѣ се спогледаха съ Елена и се разбраха безъ думи. Каблешковъ само посочи съ пръстъ къмъ зеленитѣ шумаци: „Тамъ на пролѣть“! То значи, ще се съберать въстаницитѣ подъ зеленитѣ буки.

— Безумна, думаше мѫжъ ѝ, който я настигна, ще испуснешъ коня, не знайшъ да управлявашъ. Дръжъ юздитѣ по горѣ, дръпни, за да спре животното.

— Тъй ли? попита Елена игриво. Хубаво, сега знамъ, сбогомъ! и тя шибна своята кобила; животното се изви, прескочи напредѣ си малкия ровъ и се поравни съ коня на Каблешкова по високата рътлина къмъ гроба на царь Ив. Шишманъ. Всички всадници додоха въ въсторгъ отъ тая смѣлость

красната бѣловска гора. Елена като че се събуди. Разшава се, расприказва се. Върна ѝ се първата веселость. Полонски бѣше доволенъ отъ влиянието, което оказа тая расходка на жена му. Той искаше да я продължи. Каблешковъ расхвали мѣстностьта на Рилския мънастиръ, и Полонски предложи на жена си да идатъ до тамъ. Елена настояваше и Каблешковъ да ги придружи. Полонски испълни това желание на жена си. Каблешковъ получи двѣ недѣленъ отпускъ. Тѣ заедно заминаха за Самоковъ. Тоя младъ човѣкъ се ареса и на Полонски. Той бѣше като него мълчеливъ, сдърженъ и сериозенъ. Въ обноскитѣ му имаше джентлиментско достоинство. Къмъ Елена той се отнасяше почитително. Тѣ скоро се сблизиха. Каблешковъ познаваше Елена отъ писмата на Волова и затуй бѣше съ нея откровенъ. Той ѝ расправяше за дѣлото на освобождението. До срѣщата си съ Каблешкова тя мислѣше, че е жива заровена, никому не нужна, за нищо не потрѣбна. Сега тя изново въскръсна. Подъ влиянието на неговата жива, увлекателна речь Елена повѣрва изново въ великото дѣло на освобождението. Той говорѣше като съ равна на себе си, като съ човѣкъ нуженъ въ революцията. На въпроса: може ли тя да бжде полезна? той отговори. — Вий заемате такова положение, което ви дава възможность много да работите, безъ да навлечете на себе си подозрения. Вий сте ни много нужни. „Боже, и тя е нужна на отечеството! Всички дреболии: тантели, кордели, разни пакити, за които я мъмри мжжъ ѝ, тѣ сж толкова нищожни предъ това велико дѣло, че тя вече се не докача". Тя му прости всички обиди, стана по-милкава, по-смѣла съ него, тя вече се не бои отъ строгия си мжжъ, защото порасте въ своитѣ собственни очи. „Тя е нужна", рече той. Тѣ пжтуваха съ своята каляска; Каблешковъ на своя конь. Хубавия конь на Каблешкова като че се гордѣяше съ своя всадникъ, гордо извилъ тънката си шия, червената му грива се развява, пръхти, подскача и често се исправя на заднитѣ си крака, въспълното му тѣло се привива грациозно, умнитѣ му очи пламенно горятъ. Гиздавия всадникъ, умѣло сдържа умното животно. Той е срѣденъ ръстъ, черноокъ, съ малка брадичка, слабъ физически, но съ мощна душа. Прѣзъ селото Бѣлово тѣ минаха скоро. Всадника мина едвамъ за полвинъ часъ, макаръ да не е голѣмо село и коня му прахти, бърза нетърпѣливо. Всички селени наскачаха, прѣзъ дѣто мина Каблешковъ, даже старцитѣ му станаха на кракъ;

той се спира, дружески приказва съ бай Петка, съ бай Първана, Ивана и пр.

— Какъ е? пита Каблешковъ едного, защо се не видишъ тия дни?

— Харно, даскале, харно, забиколихъ, както ми каза.

Селенитѣ навредъ наричаха Каблешкова даскалъ, макаръ той никога да не е училъ дѣца. Даскалъ бѣше почетно име между българитѣ въ турско време, даскалъ означаваше човѣкъ ученъ, човѣкъ независимъ, човѣкъ важенъ. Пѫтницитѣ стигнаха до Самоковъ. Отъ тамъ каляската на Полонски вече не можаше да върви прѣзъ балкана. Оставиха я съ Османа въ Самоковъ и се качиха на коне вситѣ трима. За Елена намѣриха у мисионеритѣ дамско сѣдло и една бѣла кобила, добрѣ дресирана. Полонски въскачи единъ отъ своитѣ коне. Той се много съкрушаваше, че жена му нѣма амазонска рокля, нейния късъ пѫтнически фустанъ, сивъ цвѣтъ го шокираше. Но Елена бѣше хубава и безъ амазонски фустанъ. Тя се показа смѣла и ѣздачка; пусна своята кобила по широката равна котловина на западната старна отъ Самоковъ, окрѫжена съ високи зелени рътлини. Разигра се коня на Каблешкова; той не можаше да го удържи; тѣ се спуснаха двамата напредъ и оставиха задъ себе си Полонски съ други още петима всадника, приятели на Каблешкова, които отиваха да го испратятъ. „Хубави гори“: продума Елена, като гледаше напредѣ си високий исполинъ, облѣченъ съ стари букове. Каблешковъ хвърли единъ любовенъ погледъ към назѫбенитѣ бърда, той се усмихна съ своята очарователна усмивка; тъй гледаше Живка, своята малка щерка и се усмихваше любовно съ усмивката на щастливеца. Тѣ се спогледаха съ Елена и се разбраха безъ думи. Каблешковъ само посочи съ пръстъ къмъ зеленитѣ шумаци: „Тамъ на пролѣть“! То значи, ще се съберать въстаницитѣ подъ зеленитѣ буки.

— Безумна, думаше мѫжъ ѝ, който я настигна, ще испуснешъ коня, не знайшъ да управляваш. Дрѫжъ юздитѣ по горѣ, дръпни, за да спре животното.

— Тъй ли? попита Елена игриво. Хубаво, сега знамъ, сбогомъ! и тя шибна своята кобила; животното се изви, прескочи напредѣ си малкия ровъ и се поравни съ коня на Каблешкова по високата рътлина къмъ гроба на царь Ив. Шишманъ. Всички всадници додоха въ въсторгъ отъ тая смѣлость

на малката жена, дружно се исмѣха, препуснаха на горѣ и ги настигнаха. Тукъ тѣ трѣбваше да закусятъ на сѣнка и да се раздѣлятъ.

Тѣ спрѣха на върха, дѣто имаше единъ голѣмъ купъ отъ дребни камане, приличенъ на гигантски гробъ. Единъ отъ испроводачитѣ расказа на пѫтницитѣ мѣстната легенда за тоя гробъ. „Тука долу, показа той, има седемъ изворчета, подъ самата рътлина, за тѣхъ преданието казва, че сѫ станали отъ Шишмановата глава, който бѣгалъ отъ къмъ желѣзнитѣ врата съ още трима войници, гонени отъ турцитѣ. Долу подъ рътлината Шишманъ билъ обезглавенъ, и главата му, дѣто скачала, седемъ извора излѣзли, а царя още бѣгалъ безъ глава до това мѣсто, показа расказвача гроба. Единъ овчарь го видѣлъ и извикалъ: „вижте човѣкъ безъ глава“! Тогазъ царя падналъ и тука го погребали. „О, старини мили, останки жалки на славно минало!“ заключи оратора“. Ядовита усмивка искриви устата на Полонски; тя значеше—какво ли славно? Всички се спогледаха; жена му се намръщи. Тя бѣше развълнувана, стоѣше съ устременъ погледъ къмъ купището камане, сетнѣ коленичи и се прекръсти. Момцитѣ запѣха шишмановата пѣсень: отъ какъ се е, мила моя майко-ле, зора съзорила . . . .

Полонски зави жена си съ шала и думаше: — не стой, Ели, ще настинешъ, ти си заморена. Ела дръпна шала отъ плещитѣ си и го захвърли. Тя стана, приближи се къмъ пѣвцитѣ на край надъ урвата, която се спущаше надолу право отъ рътлината въ синята дълбина. Пѣвцитѣ млъкнаха, и тя показа съ пръстъ: „вижте, какво червено, хубаво цвѣте се смѣе тамъ на скалата, контрастъ на тая грозна пропасть“. Младежитѣ устремиха погледъ на червеното цвѣте, едни казваха: калина е, други думаха: по туй време нѣма калина; единъ високъ, пъргавъ момъкъ много се не мая, прескочи съ дългитѣ си крака, зацепи се за единъ клонъ и обисна надъ пропастьта, съ другата той откъсна цвѣтето и тържествено като се доближи пълзишката по урвата подаде клончето на Елена.

— Какъ вий рискувате, каза Елена, като го зе съ пренебрежение.

— За васъ! отговори момъка.

— Нѣйдѣ съмъ чела, каза тя, замислена, за едно цвѣте, само то било сине, не като това; единъ се спуща надъ мор-

ския брѣгъ, и като го подава на момата, която го пожелала, плъзва се и пада въ бездната.

— Нѣйдѣ въ средневѣковнитѣ приключения, каза Каблешковъ, съ такъвъ мекъ тонъ, че едвамъ можеше да се улови иронията.

Елена си припомни: „за васъ, да служа на васъ, какво щастие", най напредъ ги чу отъ мѫжа си, когато й набра китката люляка; подиръ много пѫтѣ се повтарѣха отъ нейнитѣ поклонници и тя знаеше, че нѣматъ никакво значение, че тѣ сѫ безсмислени фрази, истрити комплименти. Всички сѣдѣха на моравата подъ сѣнка, хладенъ вѣтрецъ духаше, тя осѣти хладъ; стана, грабна пушката на мѫжа си, която лежеше до него и гръмна въ въздуха.

— Ура! извикаха младежитѣ, изгърмѣха още три револвера.

— Не играй съ орѫжие, рече Полонски на жена си, ти днесъ искашъ да станешъ съвсѣмъ амазонка, но може да ти костува скѫпо. Той отнѣ пушката си. Елена грабна револвера на своя съсѣдъ и го испразни. Въ него бѣха останали още три крушума.

— Не стрелямъ ли добрѣ? обърна се тя къмъ компанията.

— Превъсходно, отговориха всички съ единъ гласъ.

— На, видишъ ли? само ти се боишъ, рече тя на мѫжа си съ една малка гримаса.

— Жена съ орѫжие въ рѫка и съ цигара не прави добро впечатление, даже то е неприлично.

— А за тебе е прилично да пушишъ, да стреляшъ?

— Азъ съмъ мѫжъ—ти си жена, мисля, това е излишно да напомнямъ.

— Защо да е не позволено за женитѣ, това което за насъ е позволено? обадиха се изведнажъ нѣколко гласове отъ младежитѣ.

— Вамъ е извѣстно, господа, каза Полонски, съ една снисходителна усмивка, че женитѣ не могатъ да се сравнятъ съ насъ ни въ физическитѣ си сили, ни въ умственнитѣ; следователно, тѣ трѣбва да сѫ ограничени и въ правата си, като по слаби сѫщества.

— Пъкъ азъ мисля, възрази младия момъкъ, който рискува съ главата си за червеното цвѣте, че и жената може да достигне еднакво физическо и умственно развитие, ако еднакво се въспитава, както мѫжа.

— Благодарение, че вашето предположение се не оправдава, инакъ жената като заприлича на мѫжъ, ще загуби всичката си грация, всичката си женственность.

— Чакайте! вий казахте женственность. Мигаръ една умна, духовита жена не е по привлекателна отъ глупавото, ограничено сѫщество, мигаръ физически развита майка, не ражда здраво поколѣние; туй и спартанцитѣ знаели, за това даваха на момитѣ таково въспитание, каквото на своитѣ юначни момци, възрази другъ единъ. Погледнете въ Руссия, днесъ жената се бори тамъ за еднакво образование съ мѫжа и много жени вече сѫ доказали, че тѣ въ умственнно отношение не сѣдатъ по долу отъ студентитѣ.

— Руссия, що земате за примѣръ Руссия, Руссия е варварска страна и въ нея всичко върви ненормално. Покажете друга нация отъ цивилизований свѣтъ, дѣто жената има еднакви права съ мѫжа. При думитѣ „варварска страна" всички младежи се наежиха, тѣ бѣха готови да се хвърлятъ врѣзъ Полонски за такава обида. Нашитѣ българи считаха Руссия за най просвѣтената старна, отъ нея идатъ лѫчитѣ на просвѣщението у насъ, тя е разсадница на науката между южнитѣ славяне, тя е тѣхна покровителка, отъ нея българитѣ чакаха избавление. Полонски продължи: ето и вий първи желайте политическо освобождение, господа, дано го постигните, но ще ли се съгласите да раздѣлите властьта съ женитѣ, каквато и да е тя, автономия, царство или република.

— Защо не? възръзиха всички въ единъ гласъ. Освобождението трѣбва да е пълно, продължи Каблешковъ, който всичкото време мълчеше. Да се освободи едната полвина отъ народа, за да зароби другата, такова освобождение, хичъ да не е; ако жената остане робиня на мѫжа, тя ще въспита ново поколѣние роби. Ний сме противъ всѣки видъ робство, политическо, семейно, духовно, каквото и да е, долу робството!

„Долу робството"! повториха другаритѣ му, като ехо, въ единъ гласъ и планинитѣ екнаха: „долу"! Елена си спомни думитѣ на Волова: „робинята ражда роби", които повтори сега Каблешковъ; тѣ всичкитѣ говорятъ една дума, едни мисли иматъ, единъ духъ носятъ, мислѣше тя. Тия хубави думи, тия свѣтли мисли сгрявать сърдцето, възвишаватъ душата; пъкъ отъ думитѣ на мѫжа ѝ вѣе гробовна плесень, както у него въ кѫщи. Тя се засрами зарадъ него. Той искаше да възрази, изсмѣ се, — хе! по напредъ освободете мѫжа, че . . . .

— Млъкни! извика жена му, Полъ, не мога да те слушамъ! Полонски я изгледа, пребледнѣ, но се сдържа и рече съ притворна веселость: — ето на, аргументи, заповѣдва; ний сме длъжни да испълнимъ желанието на жената. Засмѣха се и другитѣ отъ удоволствие, че се свърши прецирнята, която земаше остъръ характеръ. Елена стана и зе да се расхожда на срѣщната страна край дърветата, мѫжетѣ се натъркалѣха на трѣвата и гледаха лазурното небе. Далечнитѣ върхове на Рила-планина се синѣяха. Само на западъ тъмнѣе черно було.

— Видите ли? посочи Полонски на облака, на срѣща ни иде дъжъ, трѣбва да бързаме да го преваримъ, каза той на Каблешкова, който сѣдѣше до него. Само той си не позволи да се търколи, неговата естественна деликатность не му позволяваше да земе неприлична поза предъ една жена. Полонски много цѣнѣше тая негова деликатность. Всички наскачаха, отвързаха конетѣ и тръгнаха на долу пешѣ. Каблешковъ зе да води и кобилата. Другаритѣ му я отнеха заедно съ негова конь. Тѣ се надпреварваха да услужатъ, съ каквото могатъ, на уважаемия си другарь, сѫщо и на Елена, която особно имъ се ареса, като сряза надутия полякъ — мѫжа си. Каблешковъ, освободенъ отъ коня, предложи рѫка на Елена, но тя се засмѣ: „искамъ да заслужа пълноправность,“ каза и се спуска катъ стрела на долу изъ урвата сама-самненичка. Въ нейната игривость имаше нѣщо диво, отважно, което опоява, заразява околнитѣ; всички я следѣха съ очи внимателно и се смѣяха. Тя ги посрѣщна долу, като плѣскаше съ рѫцѣ: „надминахъ ва! надминахъ ва“!

— Признаваме, прекланя ме се! отговори все сѫщия въстърженъ момъкъ, когото нарекоха *червеното цвѣте* за негова подвигъ.

Другаритѣ на Каблешкова се простиха съ него братски.

— Скоро ли ще се видимъ пакъ? Питаха го тѣ.

— По-скоро, отъ колкото чакахме, отговори Каблешковъ и пакъ тая тиха, божественна усмивка озари хубавото му лице.

Сетнѣ подадоха рѫка на Елена и Полонски и потеглиха къмъ града.

Пѫтницитѣ минаха прѣзъ тѣсната Клисура, наречена „желѣзни врата“. Напраздно шибаха конетѣ, нагорѣ пѫтя прѣзъ Рила не е ни за кола, ни за коне: голѣми плочи по височинитѣ не даваха на конетѣ да варкатъ, тѣ постоянно се плъзгаха; това

накара пѫтницитѣ да слѣзатъ и да водятъ конетѣ си. Тукъ нѣмаше и пѫть, тѣ трѣбваше да вървятъ по една посока; тукъ-тамѣ се срѣщаха овчари съ стадата си, които напразно питаха за другъ пѫть — „ей тамечка“, като привалите рѫта, ще влезете въ гората, тамъ е мънастиря“, отговарѣха лѣниво здравитѣ, едри горци. Привалиха една, втора и третя рътлина, а гората нѣмаше. Стъмни се, едри капки дъждъ закапа надъ главитѣ на пѫтницитѣ, не се виждаха вече и овчари; тѣ почнаха да се поглеждатъ: да-ли не сѫ изгубили пѫтя, когато предъ очитѣ имъ изведнажъ се показа тъмна гѫста гора съ стари дървета, на които върховетѣ се цалуваха съ облацитѣ. Пѫтницитѣ радостно стѫпиха въ гората, дѣто още по лѣсно може човѣкъ да се заблуди, отколкото въ планината, особно нощѣ. Ливенъ дъждъ се излива; нѣйдѣ се чува грозий ревъ на мечка. Звѣрский плачъ гората люлѣе. Таинственний мракъ превръща дърветата въ силуети. Полонски пита своята малка жена: „Не те ли е страхъ?“ — „Ухъ, остави ме!“ дума нетърпѣливо Елена. Тя се обърнала въ слухъ, и не осѣща дъжда, цѣла внимание. — Що? обръща се Каблешковъ, който върви напредѣ имъ да дири пѫть.

— Хубаво! отговаря Елена. Природнитѣ стихии, всичко изведнажъ! Прекрасно!

— Въсхитително! отвърна Каблешковъ и бутна коня пакъ напредъ, той щасливо се усмихва на таинствената тъмнина; умното животно подъ него бърза, пръхти, като че разбира важний моментъ и не показва своята умора. „Хубаво въсхищение“, мисли си Полонски, измокренъ до коститѣ,—не се види една педя земя на предѣ ти, очитѣ си да натъкнешъ въ такава мързина, нѣма да видишъ отъ кадѣ ти иде; още нѣкои разбойници, ако се покажатъ, туй не достига; ний сме въ турско, дяволъ да го земе! На всѣка стѫпка кръвници, и той шибна коня си машинално, за да бѣга и пакъ го спрѣ: да излѣзе напредъ — бои се, да остави Елена отзадѣ си, какво ще каже другаря; той спрѣ, даде пѫть на Елена; страхъ смразява жилитѣ му; той си дума: истинахъ, рѫцѣтѣ ми кочанясаха, се тоя проклетъ дъжъ и нѣма да спрѣ, лѣе изъ ведро! Вижъ, и Лели примрѣла отъ страхъ, а се хвали: „прекрасно“! дава си куражъ, дивотия; жена да се не бои! една европейка пада въ несвѣсть отъ единъ малъкъ шумъ, а тая и мечката я неплаши, не вѣрвамъ! Животното пакъ испъшка отчаяно, Полонски цѣлъ

настръхва и коситѣ на главата му щръкнаха отъ ужасъ; жива ли е още? погледна той жена си, но тя, притаила дихание, бодро караше своята катана: тъй ловеца съ трѣпетъ следи стжпкитѣ на преследваната користь, когато е вече близо. — „Не, положително у нея се пробудиха днесъ дивитѣ инстикти!“ реши Полонски и се поизправи на сѣдлото, дѣто се бѣше сгърчилъ, почти легналъ да не го олучи куршума на разбойницитѣ, които въ неговото въображение стърчатъ на пжтя между дърветата; той испитваше горѣщото желѣзо на куршума, студени тръпки го зематъ отъ гърба до главата; ударенъ е отзадѣ, въ гърба; той се бои да се обърне, готовъ е да извика, но се сдържа — срамъ го е, и наистина нѣма нищо, само тъй му се е сторило; мечката пакъ изревѣ, той трепне, хвани пушката си, струва му се, че страшний звѣръ се приближава, стръвница растворила устата си да го погълне . . . Пакъ нищо, и мънастиря го нѣма, дѣ се провали!? Цѣлъ часъ вече тѣ се спущатъ на долу, въ нѣкаква тъмна бездна; нему се струва, че цѣла вѣчность се измина, отъ какъ сж стжпили въ тая чудовищна гора, пъкъ свѣтата обителъ нѣма и нѣма . . . Най сетнѣ Каблешковъ слѣзе отъ коня предъ единъ горски потокъ, който съ шумъ падаше отъ скалитѣ, слѣзоха и неговитѣ съпжтници; минаха по едно мостче, което се люлѣеше подъ краката на Полонски, той самъ си се люлѣеше, а мостчето бѣше яко, каменно, съ желѣзни пармъклъци. „Мънастиря“, каза той, като се обърна къмъ Елена. Полонски изново истръпна: той не чуваше, видѣ двѣ фигури въ тъмнината и помисли, че сж испаднали въ засада, даже пипна чантата си, за да се искупи отъ разбойницитѣ. То бѣха пандуритѣ отъ мънастиря, които той съгледа, че сж въоржжени съ турски силяхъ на пояса и облѣчени арнаутски.

— Късно е, казаха пандуритѣ, вратитѣ сж затворени.

— Похлопайте, ще ги отворятъ, каза Каблешковъ.

Пандуритѣ изгледаха пжтницитѣ, попитаха за имената имъ и похлопаха. Чуха се чехлитѣ на вратаря „цапъ“, „цапъ“ по каманитѣ на двора. Почнаха се преговори: не може, часа осемъ, късно е вече, отговаря калугерина прѣзъ дупката на ключалката у голѣмитѣ порти. Нѣма да спимъ на пжтя я, сърдѣше се Каблешковъ, отворете!“ Вика властно той.

Пандуритѣ думатъ на вратаря: „не сж какви да е хора, не сж нашенци, капели носятъ“. Пакъ замина калугерина, пи-

та игумина на мънастиря. Не позволи. „Очистете вашата стая, думаше калугерина на пандуритѣ, нека преномуватъ тамъ, закона не позволява да се отваря вратата нощѣ". Следъ нѣколко минути преговори предъ вратата пжтницитѣ бѣха заведени въ стаята на пандуритѣ, въ една дървена нова пристройка до мънастиря отъ дѣсно на пжтя. Пристройката състоеше отъ една широка стая безъ джамове и единъ одъръ отпредъ, издигната на четири стжпала отъ земята. Въ стаята нѣмаше друго, освенъ една рогозка, послана на срѣдъ и едно огнище. „Стъкнете поне огань", рече Елена. Тя безпокойно се залута около мжжа си.

— Лошо ли ти е? пита го Елена. Каблешковъ ѝ помагаше да развържатъ мушамата съ дрехи, каквото носѣха съ себе си, преблѣкоха, стоплиха Полонски, туриха го да спи на голата рогоска. Тѣ забравиха за себе си, и своята умора, и мокритѣ си дрехи. Полонски бѣше блѣденъ, дълбокитѣ му сини очи хлътнали, русата му брада треперѣше: отъ нервно растройство ли бѣше или отъ студъ, но той по приличаше на удавникъ, отколкото на пжтникъ. Коняка, огъня и умората скоро склониха главата на Полонски. Той заспа тежакъ, тревоженъ сънь.

Елена се склони до огнището, на едно триножно дъсчено столче и тамъ задрѣма. Каблешковъ остана при пандуритѣ вънъ на одъра. Той бѣше по щастливъ, защото пандуритѣ му предложиха една меча кожа да си легне, дадоха му и покривка единъ новъ ямурлукъ. Той стана приятель съ тия българи, които обърнаха вниманието му съ юнашкия си видъ. Тѣ бѣха едри снажни горци. Каблешковъ ги прилепи къмъ себе си, той знаеше да приказва съ народа, да го привлича. Тѣ скоро прилеппаха къмъ него, като къмъ свой човѣкъ, даваха му дрехитѣ си, предложиха му останкитѣ отъ своята вечеря. Каблешковъ се отказа отъ вечеря, защото надвечерь бѣха добрѣ закусили горѣ на планината, но абичкитѣ, ямурлуцитѣ прие, тъй като въздуха въ долината бѣше доста студенъ и влаженъ, а той бѣ слабъ, нѣженъ човѣкъ, да спи на открито бѣше рискувано; той реши, както и Елена, да не спи прѣзъ нощьта, по туй решение не имъ побърка да не се пробуждатъ до зараньта. И тримата станаха бодри и весели; на одъра тѣ видѣха прострѣна окървавената кожа на една голѣма черна мечка. Тя бѣше сжщата,

която вечерьта оглушаваше гората съ своя ревъ, уловена въ примката на пандуритѣ. Прѣзъ нощьта тѣ бѣха я убили.

V

Въ мънастиря гоститѣ намѣриха добъръ приемъ. За Полонски назначиха голѣма една стая, послана съ нови келими, наредена съ три мендеря и червени възглавници. Предъ прозорцитѣ се издигаше високъ върхъ отъ Рила, облеченъ съ зеленина, тукъ-тамѣ вече пожелтѣла отъ есеньта; въ подножието на тоя гигантъ, който заслоняваше свѣтлината на прозорцитѣ, жуборика и се пѣни горския потокъ по камаnацитѣ. Полутъмната стая и монотонний шумъ на потока не се харесаха на Елена. Каблешковъ имаше една по малка келия, сжщо тъй чиста, но мрачна. Младъ единъ послушникъ прислужваше на гоститѣ. Той ги поведе при игумина, който се извини, че устава на мънастиря не позволява вечерь да се отваря вратата за когото и да било. Разказа имъ, че мънастиря е търпѣлъ нѣколко пжтѣ разрушение отъ пожаръ и опустошение, това е накарало братията да турятъ такъвъ членъ въ правилника и този членъ строго се съблюдава. „При всичко туй, съ Божия помощь ний сме успѣли да запазимъ нѣкои древности“. Той отвори едно малко сжндьче, почернѣло отъ времето, извади бавно единъ тенекянъ футляръ дългъ полвинъ метъръ и двадесеть сантиметра въ обемъ. Отъ футляра извади единъ бѣлъ свитъкъ, разви съ старческитѣ си растреперани ржцѣ една хартия, втора и третята единъ пергаментъ отъ времето на българский царь Петъръ, подпечатанъ съ златъ печатъ; пергамента, опредѣляше правата на поземелни владѣния на мънастиря, подобни на правата на единъ феодалъ, каквито се даваха въ среднитѣ вѣкове. Стареца тържествено гледаше пжтницитѣ, които разгледваха архивата съ любопитство, като я държеше самъ си, разгърната на предѣ имъ. Сви я въ сжщия редъ, тури я въ футляра и я заключи въ сжндьчето до възглавницата си.

Сетнѣ каза на присжтствующитѣ тукъ калугери да покажатъ и другитѣ интересни старини на мънастиря. Гоститѣ, следъ като поблагодариха стареца за неговото внимание, тръгнаха подиръ калугеритѣ на брой около десетина души. Минаха по одъра край келиитѣ на братията, наредени на полукржгъ вжтрѣ отъ одъра, слѣзоха по една каменна тѣсна стълба надолу, закривиха въ друга такава стълба, като да сли-

заха въ подземелие, най-сетнѣ се спрѣха предъ една малка черна врата между дебелитѣ каменни зидове и влѣзоха въ библиотеката. Тукъ между многото книги не се виждаха нѣкои стари пергаменти, както очакваше Каблешковъ съ любопитство: повечето бѣха печатни нови книги, въ златна раскошна подвързия отъ духовно съдържание. Елена даже се прозея отъ тая достопримѣчателность; сетнѣ излѣзоха отъ тая дупка и бѣха поканени отъ братията на гости. Следъ двѣ-три визити тя бѣше вече съвсѣмъ изморена. Тази тържественна симетрия и редъ, които царуваха въ святата обитель и чернитѣ братия произведоха подавляюще впечатление на душата ѝ. Тя се върна въ стаята си. Полонски отложи другитѣ посѣщения у гостолюбивитѣ братия на другия день. Заведе ги въ стаята имъ единъ монахъ на име Григорий, който също тъй бѣше гостъ, дошелъ отъ Руссия, дѣто се учеше. Съ него Елена се подружи: „другитѣ черни“ думаше тя шеговито. Григорий носѣше свѣтло-сива антерия, лицето му бѣло румено, съ голѣми сиви очи и малка руса брада, той бѣше ученикъ отъ Киевската духовна академия. Облѣклото ли, или веселия му нравъ тъй се аресаха на Елена, но тя която не намираше дума да продума съ другитѣ братия, съ него се расхождаше по скалитѣ: „да излеземъ, казваше му тя подиръ обѣдъ, меня ме души тая атмосфера на чернитѣ“. Минаха прѣзъ широкий дворъ, посланъ съ камане, чистъ, както въ всѣки мънастиръ. Забиколиха една полусрутена кула. Отъ нея идѣха смѣсени звукове: плачъ, смѣхъ, приличенъ на охкание, пѣсень. Елена се услуша, стрестната улови за ръка Григория и попита, — що е това?

— Кулата на св. Стефанъ, само че назначението на тая историческа древность не е хубаво, — тамъ държатъ лудитѣ; тия звукове сѫ на единъ душевно боленъ. Елена ускори крачкитѣ си, тя бѣгаше изъ мънастиря вънъ. Григорий се засмѣ, безъ да каже нищо. Качиха се на единъ непристѫпенъ върхъ, дѣто се намира пещерата на св. Иоанъ Рилский. Кога се катерѣха по скалитѣ, срѣщнаха и Каблешкова съ единого отъ пандуритѣ, той бѣше ходилъ да разглежда позициитѣ. Расприказваха се двамата съ Григория: за българскитѣ войводи, за момчета, които се учатъ въ Руссия.

— Какво ще направятъ нашитѣ войводи? думаше Григорий; тѣ сѫ хора само за плячка, отъ военно искуство не отбиратъ.

— Тѣ знаятъ балканитѣ, много сж нужни като водачи, а обаянието, което иматъ войводитѣ връзъ народа, много значи, подиръ тѣхъ върви съ довѣрие селенина. За стратеги ни трѣбватъ офицери, а тѣ сж малко между българитѣ.

— Много русски доброволци ще имаме, навѣрно, каза Григорий.

— Доброволцитѣ сж доброволци, а ний трѣбва да расчитаме на своитѣ сили, на себе си да се надѣемъ, възрази Каблешковъ.

Елена ги слушаше съ внимание. Тѣ трима по цѣлъ день прекарваха тукъ съ планове и мечти за бждащата близка революция. Григорий се оказа, че познава лично мнозина отъ българскитѣ емигранти, че самъ се присъедини къмъ революционната организация.

— Това гнѣздо на паразити, показва той на мънастиря, трѣбва да се разруши, ний имаме една добра крепость въ тия стѣни и запасъ има за мнозина въ житницитѣ, а после тая крепость ще преобърнемъ въ училище.

— Хе, училище въ тия усои, за лудница тамъ си е мѣсто, азъ мисля, че и сега не сж съвсѣмъ здрави обитатели на свѣтинята. Може ли, човѣкъ нормаленъ да се затвори презъ цѣлия си животъ въ пустинята, за да яде и да спи? Въ епохата на аскетизма мънастиритѣ още до нѣйдѣ се оправдаватъ, като отрицание на раскошностьта, образецъ на братство, на добродѣтель и въ среднитѣ вѣкове калугеритѣ още бѣха по-трудолюбиви, поне приличаха на машини за преписъ, а въ наше време само единъ срамъ! казва Елена; тя показа добри познания по историята; събѣседницитѣ й слушатъ съ удоволствие нейнитѣ разсжждения. Тѣй прекараха цѣла недѣля въ мънастиря Полонски и Каблешковъ. Първия ходѣше на ловъ въ гората, следъ като се убѣди, че тая мънастирска гора се ползва съ привилегии, че тя е безопасна. Елена подканѣше всѣки день да си вървятъ.

Най-сетнѣ излѣзоха изъ мънастиря съ единъ проважатий отъ мънастирскитѣ слуги, който ги заведе до Самоковъ, безъ да се лутатъ. Отъ тамъ съ Османа тѣ се върнаха прѣзъ София. Тамъ К-ковъ доведе на хана едно младо момче съ потури. То бѣше представено на Полонски за търговецъ. Той самъ си се препоржча — Левски. Каблешковъ изъ пжтя къмъ Пазарджикъ прешъпна на Елена, че Левски скоро ще дойде въ Едрине съ

цѣнна стока, помоли я да му помогне за прекарванието на стоката, за тоя случай той връчи на Елена полвинъ сине билетче, търговеца ще й представи другата половина. Тя се зарадва, че й се се довѣрява работа. Тя съ нетърпѣние чакаше госта. Най-сетнѣ въ една мразовита нощь прѣзъ Януарий късно вечерь Л. похлопа вратата на Полонски и повика да излѣзе госпожата. Тя исхвръкна изъ стаята, преди мѫжъ й да издума дума. Не познатия посѣше фенерче въ рѫка по обичая на турско, обърна го съ джама къмъ госпожата, за да я види и после й подаде синето билетче. Тя не го сравнява, защото помнѣше и номера и всѣка рѣсчица на своята полвинка, покани госта въ кѫщи: „носите ли стока? попита тя още отъ вратата. Госта отговори, че стоката сутра ще пристигне отъ Цариградъ. Левски пренощува у Полонски, тѣ наредиха да испратятъ сѫндѫцитѣ съ Османа до Бѣлово. Полонски бѣше вънъ отъ себе си отъ това нощно посещение, особно на другия день, кога узна, че негова Османъ липцува на нѣколко дни.

— Конетѣ, конетѣ! викаше Елена на мѫжа си, не сѫ останали твоитѣ коне безъ слуга. Османъ остави на свое мѣсто другиго да гледа конетѣ.

— Който ще ги държи гладни и ще искраде храната имъ въ продължение на два дни, такава е твоята распоредителность.

Конетѣ се расправѣха цѣлъ часъ, най-сетнѣ Полонски бѣше побѣденъ, той остави конетѣ и почна на дрънка жена си за нейната неосторожность.

— Азъ видѣхъ сѫндѫцитѣ въ избата, това сѫ пушки, всѣки ще познае тая стока. Османъ наистина е преданъ слуга, нѣма да издаде, но ако го уловятъ? знаешъ ли ти, дѣте, какво ще стане и съ твоитѣ приятели и съ тебя? Защо се не допиташъ поне, и азъ самъ вършилъ тия работи, мога да посъвѣтвамъ, ако не друго. И пакъ ти казвамъ, че нищо нѣма да излѣзе отъ всичко това, съ сто и съ хиляда пушки турската империя се не расклаща.

— Има и у насъ хора по опитни отъ мене и отъ тебе, нѣма нужда отъ съвѣти; тѣ знаятъ какво вършатъ; пъкъ ти не вѣрвай, ти въ нищо не вѣрвашъ, на всичко и на всички гледашъ съ презрѣние и меня презирашъ, защото съмъ българка. Елена се расплака.

— Лели! не плачи, мило дѣте, тебе азъ уважавамъ, азъ те обичамъ, за твоя патриотизъмъ още повече те уважавамъ. *Семейната сцена* се свърши съ цалувки, както обикновенно ста-

ва, но такива сцени почнаха по-често да се повтарятъ между младитѣ съпрузи, и Елена почна по!често да си задава въпроса: „обичамъ ли го“?

VI

Веднажъ подобна една сцена трая цѣля недѣля. То бѣше по случай на посѣщението на Каблешкова. Полонски самъ-си пригласи Каблешкова, когато се раздѣлиха подиръ расходката. Жена му бѣше въ въсхищение отъ тая любезность на мѫжа си; тя моли Каблешкова, когато може да се откѫсне отъ работа, да отива всѣкога у тѣхъ на гости за по-дълго време. Каблешковъ малко свободно време имаше, но се ползваше отъ радушието на Елена, когато можаше нѣкоя работа да й се повѣри и посѣщаваше домътъ имъ. Тѣзи посѣщения и дългитѣ разговори на Елена съ тоя изященъ младъ момъкъ накараха Полонски да следи внимателно за жена си.

Веднажъ той завари Каблешкова да чете на Елена писмо отъ Волова. Полонски каза на жена си, следъ като замина госта, че тоя човѣкъ нѣма вече да го приема въ кѫщи, той нѣма да потърпи тя да безчести името му.

— Азъ безчестя името ти? продума Елена смаяна.

— Ти и твоя приятель, който ти носи писма отъ любовницитѣ, ти още не знаешъ, че това е безчестно, още се приструвашъ за невинна. Азъ имамъ писмата ти отъ Волова, знамъ всичко. И тоя святецъ иди въ кѫщата ми, още приятель! азъ го считахъ неспособенъ на такава подлость.

— Какви писма имашъ? Ти распечатвашъ писмата ми, криешъ ги отъ меня? Това е нечестно, а приятеля ни нищо безчестно не е направилъ, той не прилича на тебе.

Полонски позеленѣ отъ последнитѣ думи на Елена, изгледа жена си, която стоеше спокойна, и продължаваше да се расхожда изъ стаята. Нейното спокойствие му внуши довѣрие. Наистина, може да е невинна, помисли. Но той бѣше оскърбенъ и не смѣташе, до колко неговитѣ думи бѣха по-оскърбителни за жена му.

— Не азъ распечатвамъ писмата ти, твоя братъ ми ги предаде распечатани, а ти заслужвашъ това, защото незнаешъ, какво вършишъ.

Елена си припомни, че Воловъ я пита, да-ли е получила писмата му: „братъ ми се погрижилъ“ помисли си тя, страст-

по желание я облада въ тоя часъ да види тайната, която държи въ ржка мжжъ й. За малко тя забрави горчивината отъ подозрѣнията на мжжа й, приближи се и се моляше: „дай ми писмата, въ тѣхъ може да е моята вина, дай ми ги да видя и право ще ти кажа всичко“.

— Нѣма нужда, ти никога нѣма да ги видишъ, рече Полонски, като тръшна вратата на кабинета си.

Още нѣколко минути стоя Елена всредъ салона, дѣто се разигра семейната сцена, стоеше като гръмната и мислѣше, въ какво се обвинява?

Колкото да бѣше тежка личната обида, Елена не тъй бѣше огорчена за себя си, колкото за Каблешкова. „Такива гнусни подозрѣния да има той връзъ тоя несравнимъ човѣкъ, мислѣше тя, той е полудѣлъ, не, какво е това? Ревность? Мигаръ може да си помисли, мигаръ може да допусне . . . Боже, азъ трѣбва да снема отъ Каблешкова това обвинение, азъ трѣбва да му кажа, че той е заслѣпенъ, че той не види, не разбира, безуменъ . . . Ще разбере ли, ще чуе ли, ще ли ми повѣрва? „Азъ безчестя името му“. Тя затули очитѣ си съ ржцѣ и се расплака. Твърдѣ силно бѣха я ужалили тия думи на мжжа й. Нѣколко пжти Елена избърса пуститѣ сълзи, които й бъркаха да каже, каквото мислѣше, потрѫгне къмъ вратата на кабинета, а тѣ пъкъ напълнятъ очитѣ й, мислитѣ й се бъркатъ, тя забравя, какво щеше да каже на разярения си мжжъ; най сетнѣ се затвори въ стаята си и не излиза цѣла недѣля. Всичко това време младата жена прекарѣ въ страшна борба съ себя си. „Той ме призира, още отъ първия день братъ ми се постаралъ да ми постели добрѣ, тия подозрѣния той скрива отъ първия день и ме призира. „Обичамъ ли го азъ? — Не, никога не съмъ го обичала“. Хиляда пжти се връща тя връзъ сжщия въпросъ и толкова пжти намѣри сжщия отговоръ.

„Това не е позоръ, това нѣма име“ . . . „Какво унижение за една жена, която се отдава безъ любовь на мжжа си“. Звучаха въ ушитѣ й думитѣ на оногова, който предсказа нейнитѣ мжки. „Мжжъ ми трѣбва да ме призира—азъ го не обичамъ“. Толкова пжти тя и напрежъ си е задавала въпросъ: обичамъ ли го? и винаги се боеше да отговори право, да надникне по-дълбоко въ сърдцето си. Сега, когато цѣлото й сжщество бѣше възмутено, изведнажъ изпъкна предъ очитѣ й истината въ Адамовата риза, сега тя неможеше да отклони въп-

роса, който искаше разрешение. Трѣбва да се остави тая кѫща, чузда за нея. „Азъ нѣмамъ нищо, мене никой не ме обича, кадѣ ще ида, дѣ ще се дена? При тази мисъль Елена осѣщаше своето безсилие, нѣщо я задушва, натиска гърдитѣ й, краката й се подкосяватъ, тя сѣднѣ на стола и подиръ половинъ часъ пакъ тръгне отъ единя кѫтъ на стаята до другия, като маятникъ ходи денѣ и нощѣ, а не може да се реши на нищо. Да се върне у дома си, при родителитѣ си, да живѣе подъ една стрѣха съ предателя! една мисъль за него, за брата й, бѣше толкова страшна, колкото и тая да остане при мѫжа си, „да безчести името му", — „да той е правъ, това е безчестно, това е позоръ", повтаряше Елена по сто пѫти на день.

Полонски още до вечерьта искаше да се примири, но не намѣри отговоръ. На другия день вече му стана жаль за неговата Лели. Тя бѣше блѣдна, рѫцѣтѣ й студени, напраздно той ги покрива съ цалувки, моли предъ краката на жена си прощение: нѣма отговоръ, ни една дума, ни умиление. Тя го не пѫди, но нищо не чува, като че го не види; тя е заета само съ своитѣ мисли, цѣла погълната отъ не радостни мисли. Това оцѣпенение исплаши Полонски, той доведе докторъ, съблѣкоха Елена, туриха я въ леглото. Доктора каза: „нервно растройство, намѣри у пациентката малъкъ огънь, даде рецептъ и си отиде. Оставиха слугинята при леглото на болната. Съ молба Елена я отстрани. Тя искаше да бѫде сама. По-лесно се плаче на самѣ.

Полонски завари слугинята предъ вратата на своята госпожа и жена си на мокра възглавница: сълзи я оросяваха; плачеше и слугинята за госпожата си. Полонски остана при жена си да я лекува, тя лежеше съ затворени очи, но не спѣше, подъ чернитѣ дълги милги едри капки се показваха: „Лели, любовь моя, пожали, ако не себе си, ако не мене, ти носишъ новъ животъ; науми си, за него се смили"! думаше Полонски, като даваше лекарство на жена си. Тя покорно гълташе, но никакви капки не я успокоиха; не я приспаха. Слугинята предаваше долу въ мутвака всичко, що се върши у госпожата, съ нѣкои пояснения отъ себе си. Двамата слуги внимателно я слушаха и много жалѣха госпожата, особно Османъ, когото Елена щедро дарѣше отъ време на време. Споредъ тѣхъ Полонски щѣлъ да убие добрата госпожа, той е много сертъ чо-

вѣкъ, не е за такава жена. „Той я бъхта“, прибавя шепнишката слугинята. Мълчи, нѣма да кайдиса, дума готвача. Сама чухъ, кога я хлопна, сега я цѣри, такива сте мѫжетѣ и ти тъй ще правишъ, дума му тя кокетливо, като се вѣнчѣемъ. Готвача я гледа ухиленъ, а Османъ дума дълбокомислено.

— Той е мѫжъ, отъ Бога му е дадено да обича или да погуби жена си, защото тя е негова. Противъ османовата теория никой нищо не възрзи, защото и жената и мѫжа вѣрватъ въ истинностьта.

VII

Полонски доведе отъ Цариградъ другъ—докторъ англичанинъ, който се съгласи съ пациентката си, че тя е съвсемъ здрава, „желателно и вий да имате здравието на жена си, каза доктора, когато Полонски безпокойно го питаше въ кабинета си за Елена“. — Тя се топи, отъ два мѣсеца време нѣма вече ни апетитъ, ни сънь, нощѣ става и ходи дордѣ се расъмнѣ“, казва Полонски, „после тъй замислена постоянно, къмъ всичко апатична, това не е признакъ на здравие“.

— Може нѣкакво силно огорчение да е претърпѣла, може да я плаши бременностьта, съ много трудни жени това бива, но тя е здрава, нѣма защо да се безпокойте. Повече расходки, развлечение, никакви други лекарства не трѣбватъ.

И Полонски се стараеше да лѣчи по тоя начинъ жена си. Тѣ заминаха за Цариградъ. Забиколиха моднитѣ магазини. Полонски накупи нови туалети на жена си, бални рокли, визитни рокли, палта, капели, цвѣтя. Нищо не радваше Елена. Той намисли да й направи сюрпризъ: донесе й единъ емлазенъ герданъ, каквито носятъ придворнитѣ ханъмки въ Цариградъ. Елена го погледа, то бѣше нѣщо изящно. Полонски мислѣше, че сполучи съ скѫпоцѣнния подаръкъ да залиса своята Лели и за по-голѣмъ ефектъ показа й приглашение на балъ въ французкото посолство. — Ти довечера ще се накичишъ съ своя герданъ, трѣбва да идемъ въ посолството; ти не бива да танцувашъ; но ще прекараме весело тая вечерь, ще има голѣмъ балъ, тамъ ще бѫдатъ всичкитѣ ни познайници. Елена равнодушно почна да се готви за бала, както равнодушно въобще се отнасяше къмъ всичко.

Мѫжъ й повече отъ нея се суетеше за балния туалетъ. Раствориха джамаданитѣ, кутии и всѣкакви връзки. Двата но-

мера въ гостилницата, които заемаха Полонски. сѫ напълниха съ разни дреболии. Въ десеть часа вечерьта Елена бѣше вече облечена, причесана и чакаше замислена мѫжа си, да доде да я земе. Въ единайсеть часа купето изгърмѣ предъ вратата на гостилницата, и Полонски се яви да земе жена си. Тѣ влѣзоха въ залата за танци силно освѣтлена и пълна вече съ танцу- ющи. Дъщерята на посланника поведе Елена къмъ гоститѣ да я запознае съ кавалери. Полонски отговори за жена си, че тя не танцува. Той не отстѫпваше ни на минута отъ жена си. Тѣ гледаха отъ старна. Любезната домакиня пакъ се приближи до Елена следъ два часа и предложи ѝ да се расходятъ.

— А знайте ли, че всички кавалери се интересуватъ отъ васъ, постоянно ме питатъ, защо не танцувате? Тѣ минаха подъ рѫка по средъ салоня; Елена се засмѣ:

— Нѣма нищо особно, фантазии на мѫжа ми.

— Вамъ ви се иска, навѣрно, нели знаете да танцувате? У васъ тънцуватъ хоро, азъ никога не съмъ видѣла, то е инте- ресно, казватъ, прилича на лансие. Ами какъ се обличатъ бъл- гаркитѣ? носятъ ли като вашитѣ дрехи? или като туркинитѣ? то е любопитно.

Тя я огледа. Вий имате добъръ вкусъ, кремовий цвѣтъ ви много прилича, трѣбва и мѫжъ ви много да ви помага, такъвъ вкусъ не вѣрвамъ да има у другитѣ българки. Особно вашия герданъ е нѣщо превъсходно. Елена погледна въ високото трюмо, край което минаваха; наистина, герданя при вечерното освѣт- ление особно блѣстѣше на шията ѝ, но не до толкова, колкото нейнитѣ кръгли плещи. Тя бѣше развълнувана отъ думитѣ на събесѣдницата си, която неволно зачекна нейния патриотизмъ. Искаше ѝ се да докаже на събранието, че и българкитѣ сѫ хора, като тѣхъ.

— Намѣрете ми кавалеръ, каза тя на събесѣдницата си, азъ ще танцувамъ.

— Нѣма но лесно отъ това, отговори тя, сега почваме котилионъ.

Музиката гръмна, разшава се оживено пъстрата публика. Залата бѣше препълнена съ гости, изъ стаитѣ отъ странитѣ тъй сѫщо се показваха жени и мѫже, насѣдали да гледатъ или да почиватъ.

Елена се намѣри на средата на залата. Хвърли бѣлата ба- тиста и стотина рѫцѣ сѫ простреха да я ловятъ, окрѫжиха ка-

валери Елена. Тя се осмихваше доволна; силно вълнение я обхвана, завъртѣ се, предаде се на веселието съ страстно увлечение. Посипаха се предъ нея комплименти; тя отговаря игриво, остроумно; дамитѣ съ завистъ я гледатъ. Елена танцува до заранъта безъ почивка. Мѫжъ ѝ всичко време сѣдѣше край стѣната и следѣше за всѣко нейно движение. Той се мѫчеше да бѫде веселъ и любезенъ. Жена му като че забрави неговото присѫтствие. Най-сетнѣ той самъ ѝ науми за себе си.

— Не е ли време да си ходимъ? попита я той, като се изправи предъ нея, блѣденъ, повече уморенъ отъ нея.

— Както искашъ, отговори Елена. Той ѝ подаде рѫка, като шепнеше: знаешъ ли колко е вредно да танцувашъ? Въ твоето положение много е рискувано такова удоволствие.

— Бирде, отговори Елена съ досада. Тѣ зеха да се прощаватъ съ домакинитѣ. „Мило дѣте, каза жената на посланника, като я цалуваше, колко безпокойство причинихте тая вечерь на мѫжа си; но вий се не бойте, и азъ правѣхъ като васъ, и слава Богу! имамъ дъщери и синове.“

— По-малко безпокойство отъ него щѣше да бѫде по-добрѣ, отговори Елена.

Подиръ тая белѣжка на жена си Полонски не смѣи да ѝ чете дългата лекция, какъ трѣбва да се държатъ и да се пазятъ бременнитѣ жени, която бѣше приготвилъ. Тѣ мълчеливо стигнаха въ хотела. Той само каза на Елена, кога тя снѣмаше гердана си.

— Ти вече не турай тоя герданъ; знай, че нѣма да потърпя кокетство, като тая вечерь.

— На ти го, рече Елена, като го хвърли на земята, ако мислишъ съ него да ме водишъ за носа.

— Вижъ ти, каква си била! отвърна Полонски. Когато се завърнаха у дома си, Елена се научи, че Каблешковъ е исключенъ отъ служба; тя не подозираше, че мѫжъ ѝ му услужилъ по тоя начинъ; това ѝ съобщи М. много по-късно, когато идва въ града, но не искаше вече да иде у тѣхъ. Тѣ се срѣщнаха въ черковата подиръ литургия, дѣто я чакаше въ двора. Той имаше важна порѫчка да ѝ направи: „трѣбва да се испрати тоя пакетъ въ Букурещъ“, рече той, като ѝ подаде една кърпичка. Чиновника на особни порѫчения, както наричаха Елена, мушна подъ мантела си кърпичката и отговори: „сама ще го занеса.“ М. я изгледа.

— Скоро ли? попита той.

— Още днесъ тръгвамъ. Тѣ се раздѣлиха на пѫтя предъ черковнитѣ врата, тръгнаха въ противоположни старни.

(Следва.)

ЕКОНОМИЧЕСКИТѢ ОСНОВИ НА ЗДРАВИЕТО

Отъ профессора **Адолфо Зербоглио**

(*Отъ френски*)

Както нравственностьта, правото, политиката и всички други проявления на частната (индивидуалната) и общата (коллективната) дѣятелность, сѫщо тъй и човѣшкото здравие, смъртностьта, болезненностьта, физическитѣ израждания, ръстътъ, силата и пр. и пр. намиратъ въ економическата уредба на обществото едно отъ своитѣ най-главни и най-общи производителни причини.

Всѣкоя економическа форма се отразява въ физио-патологическитѣ условия на народитѣ.

На начина на производството и на разпредѣление богатствата съотвѣтствоватъ различнитѣ условия на здравието. Робството, крепостничеството и капитализмътъ си иматъ свои особенни, характеристични болести и особенна продължителность на живота, както си иматъ свои правила, свое етическо и юридическо поведение и свои литературни и художественни изражения.

Трудно е, па и много време ни би отнело, ако речахме да установимъ подробно отношенията, които сѫ сѫществували междѣ здравието и старовремскитѣ економически форми; стига ни само да споменимъ за ужаснитѣ епидемии на миналото, за смъртностьта, причинявана отъ гладоветѣ, за прочутитѣ психози (умопобърквания), отъ които цѣли страни сѫ биле поразени и vice versa (обратно) за онзи отборъ на хора здрави и силни, който е ставалъ у извѣстни народи. Това сѫ редъ явления, длъжими на економическата наредба на миналитѣ времена, която наредба представлява една голѣма недостатъчность въ продуктитѣ или единъ пресиленъ трудъ, който е ималъ за неизбѣжно следствие нервното истощение, или е създавалъ нуждата отъ яки и храбри войници за поддържание властвующитѣ класси. Едно такова изследваниеби било, безъ съмнение, трудно и неудобно.

Обаче и този простъ и бързъ огледъ, който азъ се опитвамъ да направя върху предмѣта чрезъ аналитическото изследвание на сегашната епоха ще бѫде достатъченъ да освѣтли отношенията, които азъ искамъ да искарамъ на явѣ.

Капиталистическата економия влече съ себе си неравенство въ здравието, като закриля богатитѣ за въ вреда на беднитѣ. Самото дѣление на хората на богати и бедни, което е автоматическо следствие отъ сегашния економически механизмъ, създава едно классово здравие, защото на една часть отъ човѣшкото общество дава срѣдства да задоволява, както трѣбва, всичкитѣ нужди на човѣшкия организмъ, а другата часть отъ същото общество лишава и отъ храна, и отъ сънь, и отъ облѣкло и отъ всичко, което съставлява първа необходимость за живота.

Въ единъ капиталистически режимъ туй, което най-много бие въ очи, то е именно дѣлението обществото на класси, еднитѣ богати и охолни, другитѣ сиромашки и злочести.

И сега нѣка поразгледаме малко, по кой начинъ нашата логическа хипотеза се потвърдява отъ живота. . . .

Pallida mors aequo pulsat pede
Pauperum tabernas regumque turres

пише поетътъ, и ако е истина, че никой не може да избѣгне смъртьта, то неможе същото да се каже и за часа, въ който тя похлопва на палатитѣ на богаташитѣ и на колибитѣ на сиромаситѣ.

Въ Берлинъ общата смъртность на дѣцата, по-малки отъ 5 годишна възрасть, е 5 %; но у беднитѣ тя достига дори до 34½%

Въ Брюкселъ дѣтинската смъртность е 6% у богатскитѣ семейства, а 54% у сиромашкитѣ.

Въ Италия, до като смъртностьта на законнороденитѣ дѣца, на възрасть по-малки отъ една година, е 19%, оная на незаконнороденитѣ е 25%. Повече отъ третината на намѣренитѣ (подхвърленитѣ) дѣца погинва прѣзъ първата година отъ живота имъ, жертва на оная лицемѣрна благотворителность, която е олицетворена въ сиротопиталищата.

Въ Берлинъ половината отъ смъртностьта се пада на семействата отъ по 5 члена, живущи всички въ една само стая. На едно население отъ 1.315.000 жители, 73,000 живѣятъ въ таквиа условия. Дѣто ще рече срѣдната смъртность у тия 73,000 жители е 163.5 ‰, тогазъ, когато тая смъртность у ония семейства, що живѣятъ въ двѣ стаи, е 23‰; у семействата съ три стаи —7.5 ‰ и, най-сетнѣ, у семейства, що живѣятъ въ четери и повече стаи, смъртностьта е 5.4 ‰.

Волфъ, въ Ерфрутъ, е намѣрилъ, че смъртностьта на кърмачетата е следующата:

У семействата на	пролетарнитѣ	30.5 %
„ „	срѣдната рѫка	17.5 %
„ „	богаташитѣ	8.9 %

Корьози въ Буда Пеща, е раздѣлилъ населението на четири обществении класси и е констатиралъ:

За първата	класса,	дѣтинска	смъртность	48%
„ втората	„	„	„	57.2 %
„ третята	„	„	„	62.3 %
„ четвъртата	„	„	„	63.5 %

Въ Парижъ, въ богатската махла *Мадлена* смъртностьта е 10‰, а въ сиромашката махла *Монпарнасъ* тя (смъртностьта) достига 43‰.

Споредъ една статистика, публикувана въ Neue Zeit отношението, което сѫществува между продължителностьта на живота у богатитѣ и оная у беднитѣ е следующето за всѣкои хилядо души:

Достигатъ	5	год.	възрастъ:	богати	943	души,	бедни	665 души
"	10	"	"	"	938	"	"	578 "
"	20	"	"	"	836	"	"	566 "
"	30	"	"	"	796	"	"	486 "
"	40	"	"	"	655	"	"	396 "
"	50	"	"	"	557	"	"	283 "
"	60	"	"	"	398	"	"	272 "
"	70	"	"	"	235	"	"	65 "
"	80	"	"	"	57	"	"	9 "

Тия цифри представляватъ за беднитѣ единъ срѣденъ животъ около 30 години, а за богатитѣ — повече отъ 50 години.

Отъ изследванията на Тайфена въ Виена е доказано, че отъ 1881 до 1891 г. числото на умиранията е било 11.99 ‰ въ богатскитѣ махли, а 29.49‰ въ сиромашкитѣ.

Вилерме е доказалъ, че въ негово време (1830 г.), въ Парижъ смъртностьта въ богатскитѣ махли е била 13 до 16 за всѣкои хилядо жители, тогазъ, когато въ сиромашкитѣ махли тя е достигала отъ 25 до 31 на хилядата.

Други издирвания сѫ доказали, че въ Парижъ, въ богатскитѣ махли, единъ смъртникъ се пада на 42-ма жители, а въ сиромашкитѣ махли — единъ на 25 жители.

Де Вилие е констатиралъ една смъртность отъ 35% между работницитѣ въ Лионъ и 10% между селскитѣ семейства и семейставата на охолнитѣ хора.

Споредъ Дести'а срѣдниятъ животъ на богатитѣ надминава съ 20 години онзи на беднитѣ.

Шадвикъ, който е правилъ наблюдения въ 14 градове и окрѫжия на Англия, казва, че срѣдниятъ предѣлъ на живота е 44 години за богатскитѣ класси, 27 год. 5 мѣсеца за срѣдната рѫка а 19 год. 7 мѣсеци за беднитѣ.

Тѣзи цифри, които ни се даватъ отъ множество наблюдатели въ разни епохи и за разни страни, сѫ едно очевидно доказателство, че смъртьта избира жертвитѣ си предпочтително между пролетариитѣ и че, следователно, тя така сѫщо води една истинска классова борба. Отрицателната привилегия на голѣмата смъртность предполага друга една привилегия, на която първата е нейно следствие, — привилегия запазена за беднитѣ, а именно, предрасположение къмъ болеститѣ и къмъ една по-остра болезненность.

Славниятъ физиологъ, г. Анфело Моссо, въ своето забелѣжително съчинение, върху „уморяванието", така се изразява за едно медицинско преглеждание, което той направилъ на новобранцитѣ:

„Преглѣждахъ новобранцитѣ въ строя. Около мене се бѣха наредили цѣла редица млади хора, голи, мършави, почернѣли отъ слънцето, посрѣдъ които тукъ-тамъ се срѣщаха нѣкои тлъсти, кръвни, бѣли, за които човѣкъ би казалъ, че принадлежатъ къмъ друга расса. Еднитѣ бѣха сиромашки, а другитѣ богатски синове".

Ето ви хора, много по-различни помежду си, отколкото ако да бѣха тии принадлѣжѣли на двѣ различни расси. Ето защо и социалиститѣ толкози често повтарятъ, че за работника, капиталистътъ отъ родното му мѣсто му е много по-чуждъ, отколкото неговиятъ другаръ пролетарий, който живѣе отвъдъ моретата, на онзи край на свѣта, макаръ той да е и отъ другъ язикъ и съ различни исторически традиции. Между работника и капиталиста въ една и сѫщата страна сѫществува вече дълбока физиологическа разлика.

Профессорътъ Паглиани дава следующата таблица за развитието на човѣка; тя показва различието на ръстьта, тяжестьта, грѫдната вмѣстимость и мускулната сила между дѣцата на беднитѣ и дѣцата на богатитѣ.

Възрасть.	Тяжесть.		Ръстъ.		Грѫдна вмѣстимость.		Мускална сила.	
	Богати.	*Бѣдни.*	*Богати.*	*Бѣдни.*	*Богати.*	*Бѣдни.*	*Богати.*	*Бѣдни.*
8	22.7	20.5	122	115.-	1140	1010	35	28
9	25.7	21.8	125.4	120.-	1309	1188	45	32
10	27.5	24.4	128.-	126.6	1631	1470	55	46
11	30.7	26.-	133.6	128.5	1717	1580	65	52
12	33.-	28.-	137.-	132.-	1868	1860	69	61
13	35.5	31.5	142.5	138.6	2022	1980	74	65
14	41.7	32.3	150.6	140.-	2305	2025	88	68
15	46.4	39.-	157.5	148.6	2870	2380	100	82
16	51.5	41.5	163.8	151.2	3060	2485	114	
17	55.-	43.2	164.-	151.4	3519	2660	125	
18	57.-	45.-	164.5	154.3	3600	3115	130	
19	57.5	46.7	168.-	156.-	3600	3125	140	

Въ Critica Sociala намираме следующитѣ сравнения между малкитѣ работници въ тяфенитѣ (сѣрнитѣ) трапища въ Сицилия и ученицитѣ отъ първоначалнитѣ училища въ Палермо.

възрастъ	Срѣдня тяжесть на работницитѣ	Срѣдня тяжесть на ученицитѣ отъ първонач. учил.
9 г.	20.586	22.307
10	22.422	24.545
11	24.789	24.851
12	27.987	23.064
13	30.644	23.064
14	32.109	32.300
15	33.071	35.851
16	37.947	40.300
17	38.083	46.300
		50.666

Срѣдня окрѫжность на гърдитѣ:

Работници: отъ 9 до 17 години	. . . . 0.673	милиметра
Ученици — „ —	0.708	„

Даже безъ да се обръщаме къмъ статистиката, всинца знаемъ, че числото на недоносчетата е по-голѣмо въ работническата срѣда, отколкото въ срѣдата на охолнитѣ семейства.

Кой не е забелѣжилъ, колко скоро, колко преждевременно настѫпа у бѣднитѣ старостьта и старческата немощь и кой не е оставалъ поразенъ, когато сравни помежду имъ двѣ личности на една и сѫща възрасть, но отъ различни общественни условия?

Като посочвамъ дѣйствителностьта на фактитѣ, които изложихъ, като ги сравнявамъ съ економическитѣ причини, които ги произвеждатъ, азъ ще докажа, какъ економическата основа на здравието, вънъ отъ привилегиитѣ, за които говорихъ, се проевява паралелно съ болеститѣ, съ изражданията и съ смъртностьта въ всички класси.

Болеститѣ, спирането на тѣлесното развитие, голѣмата смъртность у сиромашката класса се обесняватъ съ мизерията, която е свойственна на сегашния економически режимъ, сиречь, съ лошето и недостатъчно храняние, съ липсването на достатъчно въздухъ въ жилището, които сѫ твърдѣ тѣсни за числото на лицата, що живѣятъ въ тѣхъ, съ липсването добро отгледвание, чистота и хигиеническо пазяние, сѫщо както и съ други типични явления на капиталистическата уредба, т. е. съ умственното пресилвание, съ нервното истощение, съ монотонната работа, съ нуждата за едно продължително напъвание на вниманието, съ употрѣбяванието на жени и дѣца въ индустрията и пр. и пр.

„Фактъ е, пише Лория, че у сиромашкитѣ класси грѫднитѣ болести преобладаватъ; тоя фактъ дълго време е оставалъ необяснимъ за медицинскитѣ науки. Английски лѣкари обясниха това явление по единъ начинъ, ако не поетически, то поне твърдѣ интересенъ. Причината за распространението на тая болесть у бѣднитѣ не е нищо друго, освенъ нечистотата, която, като запушва шуплитѣ (поритѣ) на кожата, стоваря всичкия трудъ на дишанието върху *бѣлитѣ дробове*, така щото тия последнитѣ отъ постоянно

пресилвание отслабватъ и ставатъ по достжпни за всички болести.

Може да се възрази, че нищо не прѣче на беднитѣ да бждатъ по чисти и че не може да се отдава на економическия елементъ причината на въпросното явление. Но досущъ очевидно е, че когато сиромашията лишава човѣка отъ туй, което е най необходимо за неговото сжществование, понижението на нравитѣ у него става неизбѣжно и нищо не е въ състояние да го избави отъ тоя нравственъ отпадъкъ, — нито проповѣдитѣ на моралиститѣ, нито предписанията на хигиената.

Заразителнитѣ болести много по лесно се улавятъ о тѣла деликатни и нехранени; ето защо, самото физиологическо състояние на пролетарията е едно превъсходно условие за размножението на тия болести.

„Бацилътъ на холерата, вкаранъ въ стомаха на нѣкои животни, само тогава може да се развие и да ги умори, когато принудимъ тия животни на постъ. Сжщото е и съ човѣка, и ний всѣкий день виждаме туй по свѣта: епидемиитѣ поразяватъ ония народи, които живѣятъ въ сиромашия и мизерия; прилѣпчивитѣ болести вързуватъ у най долнитѣ, у злочеститѣ класси на обществото" [1])

Nummu' въ своята тъй добрѣ оцѣнена монография върху „Храннението и силата на труда у народитѣ", забелѣзва, че гължбитѣ, които въ нормално състояние сж недостжпни за болестьта сарв с, даже ако се вкаратъ микробитѣ на тая болесть въ тѣлото имъ, губятъ всѣко съпротивление, ако бждатъ лишени отъ храна, и бързо загинватъ отъ това сжщото заразявание.

Хроническиятъ гладъ, що търпятъ мнозина отъ пролетариитѣ, прави отъ тѣхния организмъ една плодовита почва за заразителни болести.

Но не е само недостатъчното храняние. Подъ думата мизерия ний подразбираме още нѣманието на удобни жилища, струпванието на много лица въ една само стая, дѣто тий сж принудени да дишатъ единъ задушливъ въздухъ, — нѣщо, което увеличава за тѣхъ вѣроятностьта да бждатъ заразени отъ ония сжщитѣ болести, къмъ които, както казахме, беднитѣ сж особенно предрасположени.

Ами сиромашкитѣ кжщи, които сж студени, влажни, смрадни по причина на лошата имъ направа, която не позволява на миязмитѣ да излизатъ на вънъ, и които сж затънтени въ едни кюшета, наситени съ най лошитѣ болестни елементи, — не сж ли самитѣ тия кжщи единъ неизчерпаемъ изворъ на всевъзможни зарази за тѣхнитѣ злощастни обитатели?

Нѣма, прочее, нищо чудно въ туй, че хората, които се раждатъ и растатъ въ такава една срѣда, мратъ, както забелѣжихме, въ пропорции твърдѣ голѣми, въ сравнение съ хората, които се раждатъ и растатъ въ широки стаи, добрѣ провѣтрявани, чисти и сухи.

---

[1]) Revue scientifique. 2 decembre 1893. Les Microbes et la Question sociale p. 722.

Мизерията принуждава още хората да употрѣбяватъ за храна нѣща развалени или подправени, а отъ туй дохождатъ болести, печалнитѣ сетнини на които сиромаситѣ сѫ принудени да търпятъ.

Всѣкиму е извѣстно, че сиромаситѣ повечето пѫти сѫ принудени да насищатъ глада си съ ястия вкиснати, развалени, или съ нѣкои жалки остатъци отъ пиршествата на богатитѣ. И който не иска да бѫде измамень, той никогажъ не задлъжава единъ окъсанъ човѣкъ да отиде да му купи каквато и да било стока.

Въ Италия съ милиони се броятъ лицата, що страдатъ отъ пелагра,— болесть, която се дължи най-вече на употрѣбяванието развалена храна, която никой не би турилъ въ уста при по добри економически условия.

Най-сетнѣ, мизерията прави сиромаситѣ безсилни да се борятъ противъ болеститѣ, и защото често пѫти тий сѫ принудени да не обрѫщатъ внимание на първитѣ признаци на болестьта, когато тя би могла лесно да бѫде отстранена, то отъ туй въ повечето случаи болестьта става неизлѣчима и, изобщо дохождатъ сетнини непоправими.

Може ли единъ сиромахъ да прибѣгне за помощь при нѣкой специалистъ и да си достави, когато има нужда, скъпитѣ и прескъпи лѣкарства, когато болестьта го е накарала да прояде и малкото спестени пари, ако е ималъ таквизъ, па и да надземе нѣщо срѣщу дневната си заплата?

Има, наистина, болници, блатворителни бюра, спомоществователни дружества, частни или обществени и други срѣдства за подпомагание, които срѣдства милосърдието, солидарностьта или интересътъ на владѣющитѣ класси (за да се поставятъ като настойници надъ експлоатиранитѣ), сѫ създали за въ полза на нещастницитѣ; обаче мѫчнотиитѣ за влизание въ тия заведения и злоупотрѣбенията, що се вършатъ въ тѣхъ, правятъ ги твърдѣ малко полезни или почти съвсѣмъ безполезни за цельта, за която тий сѫ назначени.

За лѣкарствата може да каже сѫщото, каквото и за храната: изглеждатъ да сѫ за беднитѣ илиза тѣзи, които изглеждатъ да сѫ бедни. Ако нѣкой отъ насъ осѣти малко главоболие, ако покашля или се почувствува слабъ, той тича тозъ часъ да търси лѣкарь, промѣня си климата, или предприема едно укрепително лѣкувание. Може ли таквози нѣщо да направи сиромахътъ, комуто плащатъ една слаба заплата на день, и около когото съ хиляди други, като него сиромаси, останали безъ работа, чакатъ кога ще му се отмѣсти крака, та да му отнематъ и тоя скроменъ залакъ отъ устата?

И до като мизерията, родена отъ една економическа форма, която отъ една страна натрупва капитали, а отъ друга страна уголѣмява числото на нуждающитѣ се, които сѫ единъ необходимъ елементъ за събиранието на тия сѫщитѣ капитали въ рѫцѣтѣ на хора лѣниви, — до като мизерията казваме, причинява това классово дѣление, въ отношение къмъ здравието, другитѣ следствия отъ капиталистическата економия водятъ къмъ сѫщата цель.

Така уморяванието, тласнато оттатъкъ границитѣ, които фи-

зиологическитѣ закони сѫ начертали, дава едно грамадно число на израждание и смъртность.

Уморяванието е една отрова за тѣлото, не само когато е причинено отъ движение на мускулитѣ, но и когато е дошло отъ едно просто напъвание на вниманието, което е станало тъй необходимо за съвременната индустрия.

Работникътъ, задлъженъ да работи въ нѣкоя фабрика, въ нѣкое учреждение или въ нѣкоя рудница въ продължение на десеть или дванадесеть часа на день, бързо истощава силитѣ си, толкосъ повече, защото у него никогажъ не е запазвана пропорцията между уморяванието, което той търпи и храната, която яде.

„Работникътъ, употрѣбенъ за правяние на ножчета, пише Трихтенъ Бронъ, трѣбва да удари 28.000 пѫти съ чукътъ на день, за да искара хлѣба си“.

Очевидно е, че тѣзи удари сѫ толкози изпразвания на сила, която иде отъ деликатнитѣ нервни клетки на мозъка, що управлява последователното движение отъ горѣ, и отъ мускулитѣ, които държатъ чука.

Не е, прочее, никакъ чудно, ако тия клетки, които сѫ заставени да вдигатъ и слагатъ чукътъ 28.000 пѫти на день, се почувствоватъ нѣкогажъ уморени и се откажатъ отъ работа.

Сѫщо тъй нищо чудно нѣма и въ ония толкози чести случаи на истощение и преждевременна старость въ нервнитѣ центрове на рѫката у нашитѣ работници.

Употрѣбяванието на жени и дѣца въ фабрикитѣ, което е станало нуждно отъ постоянно растящото приложение на машинитѣ, показва причинитѣ за спиранието на тѣлесното развитие, костнитѣ искривявания, малокръвието, блѣдната немощь и смъртностьта на дѣцата. Мѫчителнитѣ периоди на непразностьта у работничкитѣ, изоставянието на дѣцата безъ никакъвъ надзоръ въ продължение на много часове прѣзъ деня сѫ причината за слабия, болнавия организмъ на сиромашкитѣ дѣца и за честитѣ случаи, като падания, изгаряния, конвулсии, причинени отъ дългитѣ плачове, а сѫщо тъй и заразявания, следствие отъ нечистотата и пр.

„Економическиятъ характеръ на дѣтската смъртность, пише Лориа, се проевява най първо съ твърдѣ голѣмото число мъртвородени у беднитѣ класси, причината на което е пресиленията индустрияленъ трудъ на женитѣ прѣзъ времето на тѣхната непразность. И наистина, до като пропорцията на мъртвороденитѣ, въ сравнение съ цѣлото число на ражданията е била въ Пруссия прѣзъ 1889 г. 40, ^{8} ‰ тя се подига на 44, ^{85} ‰ за работническитѣ семейства въ градоветѣ, на 45, ^{25} ‰ за семействата на слугинитѣ по хотелитѣ и на 55, ^{16} ‰ за ония на слугинитѣ по частнитѣ кѫщи“.

Извънмѣрното нараствание на уморяванието, нервното истощение, мизерията, постоянно растящата гѫстота въ населенията, която съпровожда нашата економическа уредба тъй, както сѣнката съпровожда тѣлото, сѫ главнитѣ фактори за алкоголизма. А обикновенниятъ алкоголизмъ е основата на болестния алкоголизмъ, който

съ развитието си докарва душевни разстройства, епилепсия, поражения на стомаха и на черния дробъ и цѣлъ редъ още други форми на израждания и болести, описани въ многобройнитѣ съчинения, които разглеждатъ тая ужасна страсть.

И кой може пресмѣтни грамадния дѣлъ отъ нещастията при работението, които се дължатъ на алкоголизма?

Такива сѫ въ по главнитѣ имъ черти причинитѣ за сѫществуванието на едно классово здравие, на една классова смъртность и на единъ стремежъ къмъ классова болезненность.

Економическитѣ наредби се отразяватъ върху човѣшкото здравие даже вънъ отъ тая область. Безъ съмнѣние, здравословнитѣ условия изобщо сѫ много подобрени: срѣдниятъ предѣлъ на живота се е подигналъ и хората сѫ успѣли да надвиятъ на много болести.

Прогрессивното развитие на науката, откритията, бързитѣ срѣдства за съобщение, санитарнитѣ распореждания за оздравяване населенитѣ мѣстности, хигиеническитѣ мѣрки, всички налагани отъ самитѣ условия на буржуазния механизмъ, сѫ направили мѫчни, почти невъзможни гладоветѣ. Тий сѫ турили граници на епидемиитѣ и сѫ наддѣлели на едно голѣмо число болести. Нѣкои, между туй, сѫ характеристични на буржуазното общество, други ще намалѣятъ бързо при единъ общественъ организмъ, който, по самата си натура, ще намали причинитѣ, що ги произвеждатъ.

Извънмѣрното богатство, сѫщо както мизерията, е вредително за обществото въ туй, дѣто то позволява да се удовлетворяватъ и най нездравословнитѣ лични желания. Претрупванието на стомаха е сѫщо тъй фатално за здравието, както и недояжданието. Ако има хора да мратъ отъ хронически гладъ, и по нѣкой пѫть и отъ усиленъ гладъ, сѫщо има хора да мратъ и отъ систематично растройство (несмилание) на стомаха. Недостатъчното удовлетворение на пощѣвкитѣ (апетита) на тѣлото докарва страдание, но сѫщо такова и даже по голѣмо страдание докарва злоупотрѣбението съ тия пощѣвки, и уморяванието е толкози вредително, колкото и бездѣйствието.

Ломброзо смѣта богатството за една отъ причинитѣ на престѫпностьта. По тоя поводъ той пише:

„Богатството сѫщевременно е и прѣчка къмъ престѫплението, и насърчвание къмъ него".

Може да се каже, че между богатството и здравието отношенията сѫ сѫщитѣ.

Капиталистическата економия еднакво е противна на здравието на експлоатиранитѣ, както и на здравието на експлоататоритѣ.

Сѫществующитѣ отношения между нашето економическо и нашето физическо състояние се забелѣзватъ и въ борбата за сѫществувание, която става се по остра поради несигурностьта на поминака и дѣйствува съ нееднаква болезнотворна и израждающа сила; и у човѣшкия отборъ, който често пѫти върви въ обратна посока; и у дѣйствителната монотопия на нашитѣ занятия, която е противна на личнитѣ ни наклонности; и въ онуй безумно пра-

хосвание (съ индивидуалистическа цель), на природнитѣ сили, които сѫ необходими за една здравословна срѣда.

Усилената борба за животъ е очевидната причина за сѫществующия у хората неврозъ, който, каквото и да казватъ за него, че се е увеличилъ, или че се е спрѣлъ на една степень, или че се е намалилъ — се пакъ още е твърдѣ много распространенъ.

Тая люта борба е причината и на много преждевременни смърти, и на много самоубийства у хора, които не сѫ създадени да живѣятъ посрѣдъ едно общество яростно-свадливо, каквото е сегашното, но които лесно би се приспособили къмъ едно общество по уравновесено и по добро.

Па и колко други болести, освенъ невроза, сѫ следствие отъ сегашната „struggle for life“ (борба за животъ)! И колко други още сѫ родени отъ несполукитѣ въ живота, отъ голѣмитѣ иллюзии въ пропаднали предприятия и отъ треската за печалби, — треска, която е типичния характеръ на тоя свършекъ на вѣка!

Економическата организация се отразява въ човѣшкия отборъ, който бива отборъ на силни, на слаби или на посрѣдственни хора, споредъ качествата и срѣдствата и които располагатъ отдѣлнитѣ личности и които сѫ по приспособени за живѣние въ извѣстна срѣда. Отъ туй зависи преживяванието на едни, истреблението на други.

Економическитѣ нужди правятъ браковетѣ по интересъ по наложителни, отколкото браковетѣ по любовь; чрезъ това се създаватъ съединения патологически и, следователно, уголѣмява се числото на похабенитѣ, изроденитѣ хора.

Често пѫти економическитѣ нужди правятъ брака невъзможенъ. Туй кара мнозина да отиватъ да търсятъ удовлетворение на половитѣ си потрѣбности у най-долнята, най-нездравата срѣда.

Владѣющата въ економическо отношение класса позволява да се размножаватъ нейнитѣ членове дори и ако сѫ долни, и даже имъ помага за туй, а осѫжда здравитѣ и яки пролетарии на испадание и физическо огасвание.

Постояннитѣ войски, които сѫ назначени повече за вѫтрѣшна защита, отколкото за вънкашна, или пъкъ за колониялни войни, що се правятъ въ полза на търговията, но въ всѣки случай поддържани по причини, сѫщественно економически, — сѫ главната прѣчка, която не оставя силнитѣ и здрави хора да основатъ семейство и родятъ потомство.

Буржуазната цивилизация постоянно привлича въ голѣмитѣ градове едно грамадно количество свѣтъ отъ селата; съ това тя усилва болеститѣ, които се раждатъ отъ недостатъчность на въздухъ и на движение.

Еднообразието въ живота, което предричатъ за социалистическото общество всички опия, що сѫ неспособни да разбератъ социализма, и което не само, че сѫществува въ сегашното общество, но още и докарано до крайния си предѣлъ чрезъ грамадното раз-

дѣление на труда,—това еднобразие е една не малка причина за поболяване, най-вече психическо.

Профессионалнитѣ болести, късогледството, сърдечнитѣ пороци и пр. пр., причинявани отъ постоянното употрѣбление на единъ органъ и отъ дългото престояване въ една опредѣлена срѣда, не сж ли плодъ отъ грамадното раздѣление на труда?

Смисанието, фалшифицирането на хранителнитѣ вещества, за което ний споменахме, когато говорихме за лошитѣ храни на пролетариитѣ, е една опасность за здравието на цѣлото общество. То е неизбѣжно въ търговската конкуренция и понеже се върши отъ голѣмитѣ търговци, — отъ онѣзи, които иматъ влияние и надъ политиката, и надъ администрацията и надъ правосждието, то и фалшифицикаторитѣ се изплъзватъ отъ удара на закона, който ужъ забранява тия работи.

Буржуазното експлоатиране на природнитѣ сили не е последнето отъ явленията, които повреждатъ здравието на човѣка.

Колко злини сж се родили и се раждатъ още отъ съсипването на вѣковнитѣ гори и отъ оголванието на планинитѣ, въ полза на частния интересъ!

Когато казвамъ, че престжпностьта е едно посрѣдственно и непосрѣдственно следствие отъ економическитѣ уредби, азъ безъ колебание турямъ въ числото на сетнинитѣ отъ економическия режимъ,— сетнини вредителни за човѣшкото здравие, — наследвенната (по кръвь) престжпность, която всѣка година похабява или погубва хиляди човѣшки животни.

Ето на кжсо, какво е, здравието на буржуазното общество.

Съгласенъ съмъ, че ще могатъ да се внесятъ подобрения въ това общество; обаче, само отъ еволюцията, която ще го преобърне въ социалистическо общество, би могло да се очаква сбждванието на онзи desideratum — за едно по голѣмо число физиологически умирания, за едно по-малко число, но по-здрави, раждания, за да се избѣгне злото отъ едно население надвишающе срѣдствата си за сжществувание и да се добие ползата отъ едно нормално развитие на онѣзи, които се раждатъ.

Нѣкои болести не ще излезнатъ съвсѣмъ, защото причинитѣ имъ винаги ще сжществуватъ, обаче числото на умиранията, длъжими на условията на сегашния общественъ животъ, — условия, осждени да изчезнатъ, — ще да ослабва малко по-малко.

Гарофало, въ своята умственна и нравственна авто-ликвидация, на която той е далъ името „*Социалистическо заблуждение*", се показва твърдѣ много очуденъ на това, което Фери е писалъ: „че веднъжъ установенъ социалистическия режимъ, различнитѣ форми (биле тий хронически или епидемически) на невроза, на престжплението и на лудостьта ще да исчезнатъ" и прибавя, че едно таквози твърдение смайва, най-първо, слушителя. Той не вижда, какво отношение има между нервнитѣ болести и коллективната собственность. Туй би било се едно като да му кажешъ, „че изучванието на алгебрата може да направи да се роди едно мжжко дѣте".

Обаче, ако колективната собственость, съ оползотворяване общественнитѣ сили за въ полза на всички, отстрани сегашната люта междучовѣшка борба за животъ и ако направи да престане сегашната несигурность за утрешния день, то неоспоримо е, че между тая собственость и нервнитѣ болести съществува отношение таквозъ, каквото съществува между следствието и неговата причина.

Несъмненно е, че социализмътъ ще си има свое особенно здравие, както ще си има своя нравственость, своя литература, свое право и пр., но това здравие ще бъде по-горньо отъ днешното, защото неговитѣ економически основи ще гарантиратъ едно състояние на нѣщата различно и по-горньо отъ онуй, което ни е дало буржуазното здравие, буржуазниятъ животъ, буржуазното право и буржуазната нравственость.

К. Т. Бозвелиевъ.

БАСНЯ.

Охлювъ и Славей.

Скритъ въ своята черупка кална, тѣсна,
Охлюва захвана ей тъзъ жална пѣсна:
„Се тукъ долу, се тукъ ниско, се в' кальта да се влачишъ;
Се изъ тъмнитѣ шубрѫки да се гѫчишъ;
Се въ туй долно царство да се мѫчишъ;
Съ мѫки слюнки да вадишъ,
За да пѫтя грапъвъ на живота (ужъ)! гладишъ . . .
Пфу! животъ — скандалъ! .
И що съмъ на тозъ свѣтъ видялъ?
Не, не! и азъ ще се покача тамъ горѣ, та да зърна богатствата свѣтовни;
Па нека срѣдствата мои за до тамъ да сѫ грѣховни!
С' пълзение! — да се дотътря ще мога тамъ. . . на високо
И въздигна своята персона, при горния свѣтъ, на охолно, широко.
С' пълзение! — та бърка ли нѣкому това в' око?"

Тъй охлюва свърши. И ето, рогата си навънъ подава,
Крадишкомъ наоколо поглява

И тръгва да се на тополата близка искачи.
И почна. Какви спънки, какви мжки! — но той все крачи...
Прѣзъ препятствията той се хитро прикрива:
Смжка си рогата, тѣлото одвѣ превива;
Лигави се предъ прѣчкитѣ груби и най-сетнѣ — искара!
„Благодаря ти, Боже, че на туй блаженство ме докара!
Каква висота, какъвъ раскошъ, каква наслада тукъ за
менъ!“
— Викна охлюва, отъ радость упоенъ.
И кат' си рогата навири веселъ, доволенъ,
Той с' презрѣнье изгледа свѣта земенъ, доленъ...

* *

— „О-о-о! приятелю мазний — изотгор' чу се славейковий
гласъ.
Какъ, ти, ти тукъ? Я гледай! Та ти идешъ тукъ, при
насъ!?
На тъзъ висота да се въздигнешъ!? С' какви срѣдства?
Кажи, ще крия — давамъ клѣтва;
С' пълзение ли? — знамъ;
За таквизъ кат' теб' гадини — възможно' й — туй не
питамъ,
Но... меж' равнитѣ си да се гордо възвеличишъ — не
разбирамъ!“
Бѣдний охлювъ! кривяйки си рогата, снагата, за да
отвѣтъ даде,
Исплъзва се отъ клона на блаженството ново и — хайде:
Срамно пада мъртъвъ, разбитъ в' каменистата долина...
Та на, що дири тамъ тъзъ лигава гадина?

* *
*

— „Пълзящи твари! — с' ядъ славея разгласи: —
Знайте, че тамъ, дѣт' с' летенье се ходи,
С' пълзенье — не мож' се броди;
Тозъ, що по коремъ величие, високо мѣсто търси,
За да своитѣ равни презира,
На охлюва сждбата жалка намира!“

Ст. Максимовъ

ЖЕНСКИЯ ВЪПРОСЪ

Отъ *София Надежде*

Прев. отъ ромѫнски П.

Въ настоящата си статия ще се опитаме да дадемъ една историко-социална и економическа скица, за миналото, настоящето и бѫдащето на жената. Колкото и не пъленъ да бѫде трудътъ ни, пакъ обичаме да вѣрваме, че въ единъ въпросъ малко освѣтленъ, какавто е настоящия, то не би билъ безполезенъ.

Изучаванието на человѣческата история въобще ни доказва, че главния двигатель на прогресса и регресса на народитѣ е билъ начинътъ на производството; този принципаленъ факторъ е пораждалъ разнитѣ видове управления, давалъ е властьта въ рѫцетѣ на онѣзи класси, които сѫ владѣяли срѣдствата на производството. Прѣсенъ примѣръ имаме феодалната епоха, когато производството бѣше въ рѫцетѣ на духовенството и васалитѣ. Когато начинътъ на производството се промѣни въ капиталистически, властьта минава въ рѫцетѣ на буржуазията. Въ тази статия ще видимъ, че заедно съ минаванието на главното производство отъ рѫцетѣ на жената въ онѣзи на мѫжътъ, — минава и властьта. Иследванията на Моргана върху обичаитѣ и системата на родството у Ирокезитѣ, както и обичаитѣ на други племена, изучени отъ забелѣжителнитѣ социолози, доказватъ, че въ началото на социалното сгрупиране, владичеството е било на жената.

При този социаленъ строй жената бѣше главния производитель; тя градеше колибата, тя копаеше коренитѣ, събираше плодоветѣ, ловеше и готвеше рибата, се тя правеше облѣклата и украшенията; мѫжътъ се занимаваше почти само съ ловътъ и войната. Физиологическия фактъ, че жената е била майка, че трѣбваше криво-лѣво да се грижи за дѣцата, да ги навърта наоколо си, сѫ направили, щото по рано да бѫде тя господарка на единъ малъкъ имотъ, — именно върху домашнитѣ сечива; около ѝ начена да се гради фамилията. Жената имаше дѣца; тѣ познаваха майка си; бащата имъ става познатъ по късно, когато се установя фамилната двойка; защото преди това е владѣяло такъвъ видъ отношения (свѣзки), щото не е можало да се знае, кой е бащата. Дѣцата веднажъ по-

отраснали, защищаваха сестритѣ си и внуцитѣ си тѣ; правяха часть отъ майчиния родъ, а сестринитѣ имъ мѫже бѣха гости, тѣ пакъ правяха часть отъ друга родова група и нѣмаха никакво право и никаква власть върху женитѣ си и дѣцата си. По после, когато фамилията еволира и достига до фамилия двойка, въ която единъ мѫжъ отъ извѣстенъ родъ живѣе съ една жена отъ други родъ, пакъ намираме жената владѣтелка. Този е патриархалния периодъ, въ който жената е господарка на родътъ тукъ; родството върви по женска линия, дѣцата наследватъ майка си, — а не баща си, — а този последния го наследватъ внуцитѣ му, именно сестринитѣ му дѣца. Примѣри, които доказватъ това, се намѣрватъ даже и у историческитѣ народи, не само у днешнитѣ диви племена. Въ времето на Херодота, египтянкитѣ заемаха такова добро положение, щото Гърцитѣ наричаха Египетъ „опака" страна. „Тъй различни сѫ обичаитѣ на египитянитѣ отъ другитѣ народи, щото мѫжетѣ имъ носятъ товара на главата си, а женитѣ на рамената си. Женитѣ ходятъ да ползуватъ, когато мѫжетѣ затворени дома такатъ . . . . Дѣцата не сѫ длъжни да хранятъ родителитѣ си, този товаръ пада на момичетата".

Диодоръ отъ Сицилия пише: „По причина на многото благодѣяния на богинята Изида рѣшило се, щото египетската цаца да има повече властъ и уважение отъ царътъ; този фактъ иде да потвърди, че мѫжетѣ сѫ именували на женитѣ, въ термини на зестренния контрактъ (contract dotal) и е било решено между съпрузитѣ, щото мѫжътъ да бѫде послушенъ на жената".

Това не сѫ друго, — а Матриахални следи.

Надписитѣ върху египетскитѣ памѣтници казватъ: едикой-си бѣше синъ на еди-коя си жена, — фактъ, който показва, че женската линия е била владѣюща.

У старитѣ Гърци, сѫщо се намиратъ следи отъ Матриархатъ: въ драмата на Есхилъ, въ която новитѣ богове защищаватъ Ореста, за дѣто отмъстилъ за баща си Агамемнонъ, като убилъ майка си Клитемнестра, — старитѣ пъкъ богини го кълнатъ: „Майчината кръвь пролѣта по земята не може да се искупи. Трѣбва да дадешъ кръвь за кръвь, казватъ тѣ на Ореста; трѣбва живото ти тѣло да ни укроти жаждата; трѣбва въ изобилие да се напиемъ отъ червената ти и горчива кръвь . . . . Ний ще те заведемъ въ ада. Тамъ ще приемешъ наказанието на матероубийцитѣ".

Между поетитѣ и писателитѣ никой други не споменува за наказанието на матероубийцитѣ.

Старитѣ богини натякватъ на Юнитера: „И тъй споредъ тебе, Юнитеръ произнесе този оракулъ: той заповѣдалъ на Ореста да отмъсти за смъртьта на баща си и да не зачита правата на майка си . . . . .“

У старитѣ германци, тоже има следи отъ Матриархатъ. Тацитъ се чуди, че у тѣзи диваци жената е на почитъ, и че дѣцата уважаватъ майчинитѣ си братия, повече отъ баща си. „Германцитѣ предпочитатъ тѣ да паднатъ въ плѣнъ, нежели женитѣ имъ. Тѣзи диваци вѣрватъ, че у женитѣ има нѣщо свето и пророческо: Sanctum aliquid et providum“.

Всичко това показва, че човѣчеството е минало прѣзъ фазата на Матриархата. Това се доказва обширно отъ изследванията на Моргана и Лафарга.

* *
*

Съ упитомяването на животнитѣ и вземанието на роби мѫжетѣ минаватъ отъ ловджийски животъ къмъ пастирски; начеватъ да събиратъ стада, да бѫдатъ богати. Но тѣзи богатства, споредъ системата на родството, която видѣхме, основаха не на дѣцата, а на внуцитѣ имъ (племенницитѣ).

Това нѣщо безпокоеше колкото женитѣ, толкози и мѫжетѣ, — така че мълчишката и неусѣтно въ полза на дѣцата, жената губи властьта; за загубата й силно съдѣйства фактътъ, че тя не е вече главната производителка; отъ господарка се преобръща на пестителка на имотитѣ на мѫжа, отнематъ й се всички права, до като по преди сѫ й искали съвѣти за обществении дѣла, както има следи у старитѣ гърци; — отблъсната е, дѣцата не носатъ името й, родството и наследството минаватъ въ мѫжска линия.

По обичай, безъ борба и орѫжие мѫжътъ достига да стане силенъ. Отъ тогава и до днесъ, главното производство е останало за винаги въ рѫцетѣ на мѫжа, заедно съ това и властьта; на жената не й се признава и онова, що й се пада.

Когато единъ классъ владѣе други, той гледа, защото въ неговъ интересъ е, да държи подчинения въ пълно невежество за неговата интелектуална сила, па даже се старае да го убѣди, че стои по ниско въ разсѫдъкъ и чувства и че следователно и

нервната му система е по неразвита отъ неговата. Възпитанието и религията сѫ вълпиле въ главата на жената идеята, че тя стои много по ниско отъ мѫжа и като сила и като интелектуалность. Нѣщо повече: християнската религия, за успѣванието на която, казано мимоходомъ, женитѣ сѫ толкози много работили, отидѣ до тамъ, щото трѣбваше въ Синодътъ да се реши, дали жената има душа, това което споредъ християнската религия означава, че жената бѣ поставена въ редътъ на животнитѣ. Християнството и днесъ още счита жената за нечиста, тя нѣма право да бѫде попъ, не й е позволено да влиза въ олтаря, нито да се докосне до светитѣ нѣща. Женитѣ да се подчиняватъ на мѫжетѣ сѫ причината на това, гдѣто женитѣ вѣрватъ, че стоятъ по низко отъ мѫжетѣ. „Жената да ми заповѣдва, жената е неспособна за нищо“ и много такива „брадати глупости“, които до нѣйдѣ си сѫществуватъ, тъй като главното производство е въ рѫцетѣ на мѫжа, тъй че жената много пѫти се вижда въ не ъстояние да помогне на себе си и на ближния си.

Често пѫти положението на жената като фаворизирана робиня, като полугосподарка въ водението на домакинството сѫ и помрачили дѣйствителностьта. Обаче днесь заедно съ културния прогрессъ, особенно пъкъ съ промѣнението начина на производството, жената съзира друго едно положение на работитѣ и начева да протестира противъ туй си социално положение, мѫжетѣ не се свѣнятъ да утвърдяватъ, че жената е по низша отъ мѫжътъ, както физически тъй и интелектуално, а за да дадатъ единъ наученъ изгледъ на този си аргументъ казватъ: „Претеглеванията, направени отъ антрополозитѣ, върху разнитѣ мозъци у женитѣ и мѫжетѣ показватъ, че нейния мозъкъ е по малъкъ; значи ако органътъ, който служи на интелектуалната функция е по малъкъ отъ този на мѫжа и службата извършена отъ него ще бѫде по проста“. На основание на тази низость жената е малолѣтна прѣзъ всичкия си животъ; не може да бѫде свидѣтелка въ актове за раждание и женидба, не може да контрактира безъ съгласието на мѫжа, не взима участие въ политическото и економическото управление на отечеството си.

Когато жената съзнала всичко това, мѫжътъ е казалъ: „Такава ти била сѫдбата, имашъ по малъкъ мозъкъ, по проста си, нѣма що да ти правя“. И думитѣ на нѣкой политикъ

или психологъ укрепяваха тази погрѣшна идея на мжжа, именно: „какъ да се повѣри сждбата на народитѣ на сжщества, на които мозъкътъ е въ толкози пжти по малъкъ".

Този аргументъ те заставяше да мислишъ, той бѣ казанъ отъ хора като: Делоней (Delonnay), Летурно и други, и други, а тѣ се основаха на изследванията на Брока (Broca), Вагнеръ, Хюшке (Huschke), но които даваха само резултатитѣ на претѣгленитѣ мозъци. Ний още отъ първитѣ години на („Съвременникъ"[1]) протестирахме противъ тази система на доказвание и доказахме, че аргументътъ е нула и не правъ; какъ че трѣбва да се вземе въ внимание относителната тѣжесть на мозъкътъ, а не абсолютната; нѣщо повече: като си служахме съ претегляванието на най-забелѣжителнитѣ антрополози доказахме, че *по отношение тълото, жената има повече мозъкъ отъ мжжа.* Не следъ много Докторъ Мануврие (Manuvrier) въ „Revue Scientifique" публикува една статия, въ която доказа споредъ 10—12 годишнитѣ изследвания, че жената има по-голѣмъ мозъкъ отъ мжжа релативно съ височината и подиръ пропорционално съ тѣжестьта на тѣлото й.

За значителностьта на въпроситѣ, ще приведемъ нѣколко цитати отъ статията.

„Всичко показва, че разликата происхожда отъ тѣжестьта на тѣлото, — тѣжесть, която е по-малка у женитѣ, *„Обаче нищо въ анатомията не показва, че жената е по низша отъ мжжътъ въ интелектуално отношение"*. Отношението на тѣжестьта на мозъка къмъ височината е по-малко въ женитѣ, отколкото у мжжетѣ, но причината на това е тази, че височината не до тамъ показва тѣжестьта на тѣлото. Защото ако се сравни тѣжестьта на тѣлото съ онази на мозъка, намираме напротивъ, че женския полъ има по тѣжъкъ мозъкъ, както у възрастнитѣ тъй и у новороденитѣ".

Тази разлика е малко значителна, но навѣрно тя би била много по-голѣма, ако оставимъ на страна тлъстината, която се намира въ много по-голѣмо количество у женитѣ, защото тлъстината не трѣбва да фигурира въ сравнение съ масата на мозъкътъ и на тѣлото, тъй като тя е не дѣятелна и нѣма нищо общо съ мозъкътъ".

---

[1]) Списание, което излизаше въ Яшъ. Сега не излиза.

Ето какво казва още Мануврие "Revue Scientifique" № 7, отъ 17 Февруарий 1883. Като изучавалъ половитѣ характери на черъпътъ у жената, сматря ги като следствие на мускулната и костната системи у мѫжътъ и жената, защото развитието имъ има голѣма свръзка съ мозъка.

По причина на тази свръзка, жената се различава отъ мѫжа по онѣзи черепни части, които сѫ въ по-тѣсна свѣзка съ движущия се апаратъ. Би било прочее à priori за чудение да има у жената теменень типъ, ако е вѣрно, че мотрическата зона на мозъкътъ е покрита отъ теменната зона на черепа. Ако напротивъ теменната зона е по-малка у жената, отколкото у мѫжа, тогава следва, че черната зона и онази тилната сѫ по-голѣми. Споредъ непреброенитѣ мѣрки на Брока (Broca) върху частитѣ на черепа Д-ръ Мануврие дохожда до заключение, че челната областъ е еднакво развита у двата пола относително цѣлия черепъ, а у жената тилната область (часть) е по-голѣма.

И тъй, що се касае до този аргументъ можемъ да стоимъ на сѫщия пиедесталъ съ мѫжетѣ; но причината е, че не на тази основа почива владичеството на мѫжа, а на способътъ на производството. Когато жената би имала сѫщата ролъ въ производството, тогава би била равна на мѫжътъ политически, а економически независима: — до тогава всичко е само илюзия.

* * *

Да анализираме какво значение е имала жената при стария начинъ на производството и какво значение има днесъ. Въ миналитѣ вѣкове и даже до половината на нашия вѣкъ дѣятелностьта на жената се е ограничавала въ вътрешностьта на дома; мѫжътъ е управлявалъ движимитѣ и недвижимитѣ имоти; но жената имаше една посрѣдственна ролъ, при все това доста значителна: именно управлението на домакинството, въ което влиза обработванието на платната, на разнитѣ вълнени издѣлия, които обикновенно кичатъ кѫщята, постилкитѣ и пр. Приготвяние на храната, на пастармитѣ консервиранието на зарзавата и овощията, — даже свѣщитѣ се правяха въ кѫщи.

Даже у насъ, до скоро време, дѣятелностьта на жената се ограничаваше само въ вътрѣшностьта на дома. Пословицата че „жената е вѣнецъ на домътъ“ или че „мѫжътъ да принася съ кола, а жената да принася съ пристилка, пакъ ще го надмине“, е много вѣрна.

или психологъ укрепяваха тази погрѣшна идея на мжжа, именно: „какъ да се повѣри сждбата на народитѣ на сжщества, на които мозъкътъ е въ толкози пжти по малъкъ“.

Този аргументъ те заставяше да мислишъ, той бѣ казанъ отъ хора като: Делоней (Delonnay), Летурно и други, и други, а тѣ се основаха на изследванията на Брока (Broca), Вагнеръ, Хюшке (Huschke), но които даваха само резултатитѣ на претѣгленитѣ мозъци. Ний още отъ първитѣ години на („Съвременникъ“[1]) протестирахме противъ тази система на доказвание и доказахме, че аргументътъ е нула и не правъ; какъ че трѣбва да се вземе въ внимание относителната тѣжесть на мозъкътъ, а не абсолютната; нѣщо повече: като си служахме съ претеглеванието на най-забелѣжителнитѣ антрополози доказахме, че *по отношение тѣлото, жената има повече мозъкъ отъ мжжа*. Не следъ много Докторъ Мануврие (Manuvrier) въ „Revue Scientifique“ публикува една статия, въ която доказа споредъ 10—12 годишнитѣ изследвания, че жената има по-голѣмъ мозъкъ отъ мжжа релативно съ височината и подиръ пропорционално съ тѣжестьта на тѣлото й.

За значителностьта на въпроситѣ, ще приведемъ нѣколко цитати отъ статията.

„Всичко показва, че разликата происхожда отъ тѣжестьта на тѣлото, — тѣжесть, която е по-малка у женитѣ, „*Обаче нищо въ анатомията не показва, че жената е по низша отъ мжжътъ въ интелектуално отношение*“. Отношението на тѣжестьта на мозъка къмъ височината е по-малко въ женитѣ, отколкото у мжжетѣ, но причината на това е тази, че височината не до тамъ показва тѣжестьта на тѣлото. Защото ако се сравни тѣжестьта на тѣлото съ онази на мозъка, намираме напротивъ, че женския полъ има по тѣжъкъ мозъкъ, както у възрастнитѣ тъй и у новороденитѣ“.

Тази разлика е малко значителна, но навѣрно тя би била много по-голѣма, ако оставимъ на страна тлъстината, която се намира въ много по-голѣмо количество у женитѣ, защото тлъстината не трѣбва да фигурира въ сравнение съ масата на мозъкътъ и на тѣлото, тъй като тя е не дѣятелна и нѣма нищо общо съ мозъкътъ“.

---

[1]) Списание, което излизаше въ Яшъ. Сега не излиза.

Ето какво казва още Мануврие "Revue Scientifique" № 7, отъ 17 Февруарий 1883. Като изучавалъ половитѣ характери на черъпътъ у жената, сматря ги като следствие на мускулната и костната системи у мжжътъ и жената, защото развитието имъ има голѣма свръзка съ мозъка.

По причина на тази свръзка, жената се различава отъ мжжа по онѣзи черепни части, които сж въ по-тѣсна свѣзка съ движущия се апаратъ. Би било прочее à priori за чудение да има у жената теменень типъ, ако е вѣрно, че мотрическата зона на мозъкътъ е покрита отъ теменната зона на черепа. Ако напротивъ теменната зона е по-малка у жената, отколкото у мжжа, тогава следва, че черната зона и онази тилната сж по-голѣми. Споредъ непреброенитѣ мѣрки на Брока (Broca) върху частитѣ на черепа Д-ръ Мануврие дохожда до заключение, че челната областъ е еднакво развита у двата пола относително цѣлия черепъ, а у жената тилната областъ (частъ) е по-голѣма.

И тъй, що се касае до този аргументъ можемъ да стоимъ на сжщия пиедесталъ съ мжжетѣ; но причината е, че не на тази основа почива владичеството на мжжа, а на способътъ на производството. Когато жената би имала сжщата ролъ въ производството, тогава би била равна на мжжътъ политически, а економически независима: — до тогава всичко е само илюзия.

* *
*

Да анализираме какво значение е имала жената при стария начинъ на производството и какво значение има днесъ. Въ миналитѣ вѣкове и даже до половината на нашия вѣкъ дѣятелностьта на жената се е ограничавала въ вътрешностьта на дома; мжжътъ е управлявалъ движимитѣ и недвижимитѣ имоти; но жената имаше една посрѣдственна ролъ, при все това доста значителна: именно управлението на домакинството, въ което влиза обработванието на платната, на разнитѣ вълнени издѣлия, които обикновенно кичатъ кжщята, постилкитѣ и пр. Приготвяние на храната, на пастармитѣ консервиранието на зарзавата и овощията, — даже свѣщитѣ се правяха въ кжщи.

Даже у насъ, до скоро време, дѣятелностьта на жената се ограничаваше само въ вътрѣшностьта на дома. Пословицата че „жената е вѣнецъ на домътъ“ или че „мжжътъ да принася съ кола, а жената да принася съ пристилка, пакъ ще го надмине“, е много вѣрна.

Женитѣ съ труда си, богатитѣ съ робинитѣ си приготовляваха отъ лена, конопа и суровата коприна всички платове, разни вълнени издѣлия отъ най-дебелитѣ до най-тънкитѣ. Чрезъ нейния трудъ и труда на робинитѣ обличаха цѣлата кѫща: тѣ изработваха всичко, що имъ бѣше потрѣбно споредъ класътъ, къмъ който принадлѣжаха; всички тѣзи дреболии, — по голѣми по нуждата си бѣха оставени на нейна грижа.

Отъ началото на настоящия вѣкъ едно колоссално промѣнение става въ производството, и кой би помислилъ, че Папиновия котелъ и после машината на Уайттъ ще положатъ основния камакъ на женската емансипация. Употрѣблението на парата въ механиката направиха превратъ въ начина на производството, — даде такъвъ потикъ на механическата наука, — а тази последнята даде свърхчовѣшки резултати. Цѣлото производство отъ фамилиарно, тъй да речемъ, защото единъ майсторъ съ единъ калфа и двама трима чираци образуваха една малка работилница—желѣзарска, кундураджийска или часовникарска, се преобрѫща въ социална: въ фабрикитѣ виждаме съ стотини работници, машини, движущи се отъ парата и по после отъ електричеството.

Облѣклата и платоветѣ не сѫ вечъ обработвани съ вретеното и домашнитѣ сечива, но въ голѣмитѣ фабрики отъ парни машини, женския трудъ съ иглата и губерката нѣма смисълъ; защото това, което иглата изработва за година, машината го постига за единъ часъ. Това грамадно производство си простира клоноветѣ по всички крайща на свѣта. У насъ за сега фабрикитѣ сѫ незначителни, но платоветѣ и сукната наводняватъ отъ Англия, Франция, Германия и Австрия. Не само въ градоветѣ ни, но даже и въ селата изработванието на домашни платове е станало луксъ; най-харнитѣ жени, които считатъ за гордость да носатъ тъкани и обработени дома платна, пакъ носатъ фабрични платове, защото струватъ много поефтино отъ домашно изработенитѣ платове. Това се обяснява много просто: въ старо време селянина е ималъ много земя и неистощена, можеше да произвежда конопъ и добръ ленъ; днесъ на малкото земя, която му е останала и то истощена отъ постоянно обработвание, не расте вече нито ленъ нито конопъ. Въ онѣзи времена пазаря не бѣше наводненъ съ чузди *фабрични платове*, и жената обработваше всичко. Днесъ по-добрѣ

би работила съ надница, съ заплата, като се облича съ фабрични платове, отколкото да си ги доставя съ помощьта на първобитнитѣ сечива. Съ една дума домашното производство не може да противостои на фабричното, колкото и на далечно растояние да бъде последнето; много по-добрѣ иде на смѣтка да работи за 1 франкъ на деня, отколкото да изработи 1—2 вѫртена прѣзъ деня, които изработени вѫртена предъ машинитѣ за предение едва ли струватъ 10 стотинки. У насъ, гдѣто числото на фабрикитѣ е толкози малко, пакъ едрото производство унищожава домашното — дребното, жената е принудена да търси вънъ отъ кѫщи работа, ако и съ това да занемарява дѣцата и домакинството си; но необходимо е, защото машинитѣ и други социални фактори снимаха заплатата на мѫжа, та платата му не може да покрие нуждитѣ. Ако тази нужда се чувства у насъ, то колко повече се усѣща въ исключително фабричнитѣ страни, гдѣто не само жената, ами и дѣцата бѣгатъ къмъ заглушителния писъкъ на машината; направи хиляди пѫти по производителенъ женския трудъ, но пъкъ хиляди пѫти по-злѣ платенъ.

(Следва).

Предъ сѫда.

Въ отдѣла: „дневни новини“ на единъ отъ всѣкидневнитѣ вѣстници въ голѣмия фабриченъ градъ № **, между други извѣстия имаше следующия: „Вчера по 9 часа вечерьта извѣстния фабрикантъ Х. биде ненадѣйно нападнатъ отъ едно неизвѣстно лице съ ножъ въ рѫка. На викътъ на господина Х. се завтекли близостоящитѣ стражари, уловили злодѣеца, който сега се намира въ рѫцѣтѣ на надлежнитѣ власти.

Самото извѣстие не е могло да произведе голѣмо впечатление, тъй като нощни нападания, отъ „неизвѣстни лица“, не сѫ били никога рѣдкость въ тоя многошуменъ градъ. При все това, извѣстието поразмърда духоветѣ. Това се дължеше

на обстоятелството, че нападнатия бѣше единъ отъ първитѣ богаташи и имаше голѣма тяжесть въ обществото.

Нѣколко дни достопочтения фабрикантинъ бѣ предметъ на различни доказателства на съболѣзнувание. Родъ, роднини на купове се истърсваха въ домътъ на скъпоцѣнния роднина, който е ималъ нещастието да прекара такова страшно премеждие. Господинъ Х. бѣ craналъ герой на деня. Вѣстника всѣки день донасѣше извѣстия за злодѣеца. Между другото, едно отъ тѣхъ гласѣше, че на предварителното следствие, престъпника отговарялъ съ „упорито, мрачно мълчание". Дѣлото биде насрочено да се гледа на скоро, въ угода на фабрикантина.

Въ деньтъ на разгледванието, залата бѣше почти пълна. Всички роднини както и познайницитѣ на богаташа се интересуваха отъ тоя злодѣецъ, който на всички въпроси отговарялъ „съ упорито и мрачно мълчание". Имаше много и любопитни дами, насѣдали на преднитѣ редове.

Врѣдъ дълбоко мълчание влѣзе въ залата престъпника, съпровожданъ отъ стражари. Лицето му бѣ блѣдо, обрасло съ черна коса и брада, съ хлътнали очи и ягко стиснати устни. Тия устни имаха изгледъ никога да не се растворятъ.

Цѣлото лице бѣше необикновенно мрачно.

— Истински злодѣйско лице, каза една отъ богато облеченитѣ дами на околнитѣ си другарки.

— Да, да, навѣрно това нападение не ще да е първото, додаде една отъ тия съсѣдки.

Подсѫдимия сѣдна на скамейката съ устременъ въ земята погледъ, и гаче ли замръзна въ една поза.

— Подсѫдимий, раздаде се гласа на председателя.

При тия думи подсѫдимия сѣкашъ се събуди, трепна, дигна се отъ мѣстото и впери въпросителенъ погледъ въ запитвача.

— Признавате ли се за виновенъ въ нападение съ цель на убийство въ улицата № ?

— Не, не се признавамъ, твърдо отговори подсѫдимия.

— Познавате ли тоя господинъ? попита председателя, като посочи фабрикантина, който стоеше на близо испълненъ съ достоинство, както подобава изобщо на геронтѣ на деня.

— Не го познавамъ, отговори съ предишенъ тонъ подсѫдимия.

— Ами това орѫжие не познавате ли? продължи председателя, като посочи единъ ножъ съ закривена форма, рѫждивъ по видимому твърдѣ тѫпъ.

— Познавамъ го: мой е, отговори обвиняемия, за голѣмо очудване на всички, които, сѫдейки по предишнитѣ отговори, очакваха отричание на тая улика.

— Обаче това именно орѫжие е било изтръгнато изъ рѫцетѣ ви въ момента, когато сте искали да нанесете удара, продума предсѣдателя съ усмивка.

— Надали съмъ щѣлъ да го нанеся, отвърна подсѫдимия.

— Тогава обяснете поведението си нея вечеръ, изобщо всичко, що се касае до случката, още повече, че до сега вий никакъ не сте искали да говорите по нея.

Лицето на подсѫдимия отново прие вкаменено, мрачно изражение. Той помълча, гаче ли се подвоуми дали да отговоря, сетнѣ махна съ глава, като да премахне нѣкоя умразна мисъль, и почна да говори съ гласъ, който произвеждаше необикновенно впечатление. Гаче ли въ тия двѣ минути мълчание стана нѣкаква буря въ гърдитѣ му: гласътъ излизаше глухъ, на мѣста сдавенъ, като че ли отъ силно вѫтрѣшно мъчение, а на мѣста едвамъ се чуваше за голѣмото неудоволствие на дамитѣ, които немилосърдно протягаха главитѣ си, за да схванатъ думитѣ на злодѣеца.

— Не искахъ да расправямъ, почна обвиняемия. Не искахъ да прекарвамъ презъ ума си нѣща безразлични за васъ, но тежки за мене. За да обясня постѫпката си — отгдѣ да захвана? Отъ дѣтинството си? Отъ деня когато азъ осѣтихъ човѣшкото кораво сърдце, несправедливость? Кой е тоя день? Той се губи въ множество други, когато това безсърдечие, тая несправедливость ме смазваха, ме караха да скърцамъ съ зъби въ своето безсилие . . .

Азъ бѣхъ младъ, веселъ, пъленъ съ животъ, жеденъ да вкуся усладата отъ живота, а всичко минаваше край мене. Азъ бѣхъ принуденъ да гледамъ, какъ хората се наслаждаватъ, и трѣбваше много, извънредно много да работя, за да вкуся милионната часть отъ удоволствията, които тъй лесно се даваха на другитѣ. И азъ работѣхъ, не жалихъ силитѣ си — бѣхъ младъ и винаги се надѣвахъ, че и менъ слънцето ще огрѣе. И ме огрѣ. Азъ спестихъ нѣкоя — друга пара отъ потния си трудъ и се ожѣнихъ. Да, ожѣнихъ се, повтори едвамъ чуто подсѫдимия и замълча. Видѣше се по лицето, какъ страдаше той при тия думи.

Тая бѣше млада, като мене, работница като мене. Всичко отъ начало вървя добрѣ, азъ се бѣхъ примирилъ съ свѣта, бѣхъ доволенъ отъ своето малко щастие. Обаче не трая то много! Единъ день, азъ паднахъ отъ една голѣма височина, въ време на работа паднахъ така, щото едвамъ ме свѣстиха. Отъ силно сътрясение азъ опасно се поболѣхъ. Зарѣдиха се мѫчителни дни. Мария, тая благородна душа — съ каква преданность ме гледаше, какво отчаяние чуѣхъ азъ въ нейнитѣ очи и съ каква тѫга тя ми думаше: „Дано оздравишь по скоро.“

Всичко, що имахме спестено, скоро отиде по докторитѣ. Азъ поодравѣхъ, но все още не можахъ да работя. Мария работѣше за двама ни. Отиваше зарань, прибѣгваше за минутка за обѣдъ и пакъ излизаше. Азъ се мѫчихъ, като гледахъ ослабналото й хубаво лице и съ нетърпение очаквахъ деньтъ, когато ще мога пакъ да излизамъ съ нея, да работя. Една вечерь тя се върна по блѣдна отъ обикновенно. Азъ я попитахъ. Тя нищо не отговори, само се хвърли на шията ми и горчиво заплака, като повтарѣше. „Ахъ, оздравѣй по скоро!“ Следующата вечерь пакъ сѫщото, при това и развълнувана гаче ли не на себе си.

Азъ се осѣтихъ, че това не е току тъй и я накарахъ да ми каже всичко. Подсѫдимия едвамъ си пое дъхътъ. Въ очитѣ му мина безумна искра.

— Да, тя ми расправи, че управителя на фабриката не я е оставялъ на мира и на сила се опиталъ да спечели любовьта й, — любовьта на една негова робиня. Тая новина ме ужаси, ужасиха ме Марииниятѣ страдания, които само за да не ме остави да умра отъ гладъ боленъ, е търпяла оскърбленията отъ управителя. Жажда за отмъщение сѣкашъ ми даде сила и енергия и азъ се сетихъ съвсемъ здравъ. Отидохъ на фабриката, поискахъ да видя управителя. Но той, безъ да ме остави да продумамъ дума, испсува ме и ме напъди най грубо. Жена ми и нея испъдиха. Обаче ний не паднахме духомъ. Отидохме въ друга фабрика да диримъ работа. Казаха ни да чакаме. Чакахме и едвамъ можахме да се прехранваме. Азъ не можахъ още да работя съвсемъ тѣжка работа, пакъ Мария—колко можеше да искарва Мария съ нередовна работа. Чакахме, до като ни отговорятъ, че нѣмало работа за насъ, понеже ни знаяли за хора непокорни, хора размирници. Нѣма що. Подирихме на друго мѣсто . . . Тѣжко се намира работа

по нѣкога, особенно пъкъ, като си слабъ. Пъкъ дълговетѣ ни навиваха, хозяина ни пъдѣше отъ малката стаичка, въ която живѣехме, дюгенджията не ни даваше на вересия. Азъ пакъ ослабнахъ и едвамъ излизахъ. Мария се показваше весела, обаче азъ осѣщахъ, какво веселие бѣ то. Дотегналъ ми бѣше живота. И не само отчаяние бѣ ме обзело, но нѣщо ужасно, нѣщо което възбуждаше цѣлото ми сѫщество противъ всички и всичко . . . Помня, че бѣхъ взелъ шала на жена си да го продамъ, за да купя нѣщо за вечеря. Продадохъ го, но намѣсто да се върна дома, азъ взехъ паритѣ и отидохъ въ една кръчма. Не помня какъ и кога съмъ се върналъ въ къщи. Когато се събудихъ на сутриньта, азъ не можахъ нищо да припомня. Викнахъ Мария—не ми се обади. Пакъ я викнахъ, нѣма я. Станахъ, обаче свѣтъ ми се замая, и азъ се върнахъ къмъ лѣглото. Чакъ тогава забелѣзахъ на земята една бѣла насгъната хартийка, която навѣрно е била у мене и която съмъ свалилъ, когато съмъ станалъ. Ето тая записка.

Подсѫдимия съ растреперена рѫка извади една на много дребно насгъната хартийка, пъхната въ окъсаното му сетре, между подплатата и лицето, и я подаде на предсѣдателя. Предсѣдателя внимателно разгъна и бавно прочете: „Драгий ми, стига толкова мѫки! Азъ бѣхъ първата причина на нашитѣ нещастия. Проклетъ да е живота . . . Прости ме! Твоя Мария.“

Всеобщо вълнение обвзе публиката следъ прочитанието на записката. Настаналото мълчание се нарушаваще отъ подсмърчание на нѣкои отъ по мекосърдечнитѣ дами.

— Продължавайте — обърна се предсѣдателя къмъ обвиняемия.

— Да продължавамъ ли? отвърна той съ мрачно устременъ погледъ въ предсѣдателя. — Нѣма що вече. Азъ намѣрихъ тѣлото й сѫщия день! Тя се бѣше удавила . . . А азъ? Азъ отчаянъ, убитъ, не хапналъ отъ два дни, малодушенъ да свърша живота си, като Мария, рѣшихъ съ сила да изискамъ пари. Взехъ тоя ножъ, съ който Мария бѣлеше картови и все се оплакваше, че не рѣжалъ, взехъ го и нападнахъ: види се тогова, посочи той фабрикантина.

— Ще рече, вий се признавате въ умишленно нападение съ цель на убийство? попита отново предсѣдателя.

— Не, отвърна пакъ натъртено подсѫдимия — надали — съ цель на убийство, съ такъвъ тѫпъ ножъ.

— Тогава, каква е била цельта ви?

— Едно азъ знаяхъ въ глада си: или господина ще се оплаши и ще ми даде кисията си, или ще извика, стражаритѣ ще ме хванатъ и ще ме затворятъ на казйонна храна, отъ която имахъ отдавна нужда.

Всичко бѣ казано натъртено и много спокойно. Публиката смая тоя „цинизмъ", както побързаха да го опредѣлятъ благороднитѣ господа.

— И така вий настоявате, че не сте имали намѣрение да убивате.

Да, одговори подсѫдимия. Заявявамъ, че никога не съмъ убивалъ и не съмъ искалъ да убия тогова, и той съ неизказано презрение погледна кадѣ фабриканта. Това е за сега, а за напредъ не се знае: може би, че ще стана най отчаянъ злодѣецъ и не ще съмъ кривъ азъ. Повече нѣмамъ нищо да кажа.

Съ тия думи подсѫдимия сѣдна на скамейката си и презрението, умразата, която бѣ показало лицето му при посочванието фабрикантина, постепенно се замѣни съ предишната мрачна вкамененость, устнитѣ му се сключиха, и той вече нищо не продума до край на засѣданието

Женева.
(Швейцария)

Карима.

ЛИТЕРАТУРА, ИСКУСТВО И СОЦИАЛИЗМЪ

(Карлилъ, Рѫскинъ и Уилямъ Морисъ)

Изъ съчиненията на Albert Metin: Le Socialisme en Angleterre. Paris 1897

Въ момента когато се свършва чартизма, започва социалното въспитание въ Англия. [1]) Революционнитѣ агитации не оставиха подирѣ си само традъ-юнионитѣ и кооперативитѣ. Тѣ още възбу-

[1]) *Виждъ: H. де* B. Gibbins, English Social Reformers, London, 1892. *Автора повече наклоненъ, както много англичани да разглежда социалния въпросъ отъ морална страна, много талантливо и научно изучава ролята и влиянието на общественнитѣ въспитатели въ Англия, отъ Томасъ Морусъ до Рѫскина.*

диха чувството на братство къмъ беднитѣ и особенно къмъ работната класса. Между 1839 г. и новѣйшата епоха, гдѣто сѫ се образували социалистическитѣ групи въ Велико-Британия, които сѫществуватъ и днесъ още, въ общественното мнение и въ нравитѣ се е произвело едно преобразование, което се изявява чрезъ твърдѣ забелѣжителни признаци.

Следъ 1840 г. се започва епохата на великитѣ анкетни коммиссии върху работницитѣ, и тогава се гласуваха по главнитѣ положения отъ този кодексъ за работнически закони, на който видѣхме първитѣ зародиши да сѫ се появили въ времето на Овена. Тогава именно се печатаха анкетитѣ, отъ които Енгелсъ извлече прочутата книга: *Положението на работнитѣ класси въ Англия* 1845) и върху които Марксъ основа историческата часть на *Капитала* (1867). Тогава сѫщо, въ лицето на Стюартъ Милль радикализма еволюира отъ економическото Laissez-faire къмъ държавния социализмъ. Тогава още англиканската черква подигна думата „социализмъ“ паднала въ дискредитъ.

Тогава се ражда едно социалистическо настроение, на което ний ще изучимъ разнитѣ характери единъ следъ други въ следующитѣ глави. То се показа съ чувството на милостиня и състрадание, което царува още отъ половината на това столѣтие въ искуствата, критиката и литературата въ Англия. Разнитѣ романи на Дикенса сѫ проникнати дълбоко отъ това чувство и тази е причината, гдѣто тѣ сѫ запазили успѣхъ до наше време. Дикенсъ бѣше най славния представитель на едно ново движение. Прѣзъ 1845 г. сѫщата година, когато излезе съчинението на Енгелса, Дизраели, по късно, подъ името лордъ Биконсфилдъ, първи министръ на консервативния кабинетъ, написа единъ романъ, *Сибилъ* или *Двата народа*, въ който той защищава народното дѣло отъ гледна точка на неговата партия; нѣколко години по подиръ священникътъ Кингслей съставяше романи изъ периода на чартиститѣ съ християнско социалистическо съдържание. За това могатъ да се изброятъ цѣли серии факти [1]). Но ний ще се ограничимъ да характеризираме набързо първия преставитель на социалната литература, Карлилъ, негова най-главенъ и най-оригиналенъ ученикъ, критикътъ Джонъ Рѫскинъ и най подиръ единъ великъ последователь

[1]) *Въ живописството сѫщо бѣха нахлули социални направления. Когато се посѣти въ Лондонъ изложението на знаменития живописецъ Уатсъ, забелѣзватъ се портретитѣ на Гарибалди, на Карлила, Джонъ Стюартъ Милля между представени легенди нарисувани съ чудесната наивность на омбрийската школа, съвсѣмъ наблизу до картинитѣ на смъртьта и любовьта, пълни съ едно силно и негово собственно чувство. Човѣкъ остава трогнатъ отъ картината, въ която художника е олицетворилъ «гласътъ който отъ мистериознитѣ дълбочини на сърдцето на народитѣ винаги е протестиралъ противъ лошата наредба». По нататъкъ, картината на последния гладъ въ Ирландия; най сетнѣ на всѣка стѫпка се изразява симпатията на живописеца къмъ страждущитѣ въ Англия и на другадѣ. — Искуството не е печелило винаги. Отъ тия направления се роди символизма, който следъ като нахлу въ Франция, захваща да се губи вече навсѣкждѣ, даже въ Велико-Британия.*

социалистъ на Ръскина, Уилямъ Морисъ, артистъ и социалистъ.

I. *Карлилъ и социалния въпросъ.* Карлилъ го знаемъ само като мистиченъ философъ и историкъ идеалистъ; за насъ той е едновременно последователь на нѣмскитѣ метафизици и единъ видъ пуритански Мишле. Той дѣйствително имаше тѣзи черти, но и още много други, понеже неговата кариера не бѣше нѣкоя еволюция, а една серия отъ рѣзки промѣнения. Въ единъ отъ периодитѣ на живота си той се произнесе по общественнитѣ въпроси противъ економиститѣ на Laissez-faire. [1])

Прѣзъ 1839 Камарата на Коммунитѣ отхвърли съ 255 гласа противъ 66 първото голѣмо прошение, представено отъ чартиститѣ. Единъ твърдѣ важенъ магистратъ бѣше казалъ: „химерата на чартизма е съсипана" и тази формула се повтори отъ всички вѣстници. Тогава Карлилъ публикува своята защита: *Чартизмъ*. „Ако водителитѣ сѫ съсипани, казваше той, борбата остава постоянна между богатата класса и бѣдната класса". Още въ 1832 той бѣше писалъ въ *Единбургското списание*:

„Тогава системата на конкуренцията и на Laissez-faire се допираше отъ всѣка страна къмъ собственното си сгромолясвание и всѣки човѣкъ, ограниченъ въ кржгътъ на своитѣ нужди и лични опасности, показваше очаяно недовѣрие къмъ своя съсѣдъ. Това обществено нѣщо, преиначено се обръща на публична болка и за сѣкиго бѣше очевидно, че то приближаваше своя край".

Бѫдѫщето, споредъ сѫждението на Карлилъ, ще бѫде единъ дивъ безпорядъкъ, ако богатитѣ не продължаватъ да управляватъ и ако законодателитѣ не оставяха личнитѣ препирни, за да се разреши условния въпросъ въ Англия (the condition-of-England Question). Днешна Англия е една „гниюща земя"; по рано тя хранеше всичкитѣ си жители. Такава е тезата, която Карлилъ защищава съ искуство, отколкото съ доказателство Past and Present, (*миналото и бѫдѫщето*), 1843. Миналото е: мънастиря Свети Едмонтъ, описанъ въ края на дванайсето столѣтие отъ Джоселенъ Бракмундъ, хрониката на когото се обнародва. Настоящето е: индустриална Англия, гдѣто всички хора сѫ завързани едни съ други чрезъ паричния възель (Cash-Nexus) и гдѣто бѣднитѣ не намиратъ подслонъ за спане. „Въ сѫщность, извиква Карлилъ, земята има само двама владѣтели: Всемогѫщий Богъ и всичкитѣ негови дѣца, хората, които добрѣ сѫ обработвали земята и ще я обработватъ винаги добрѣ."

Въ тѣзи въсклицания може, съ добра воля, да се открие критиката на наемничеството и апологията на национализацията на

---

[1]) *По главнитѣ произведения съ социални тенденции на Томасъ Карлилъ сѫ:* Chartism (1840), Past and Present (1843), Later-Day Pamphlets (1850). *Карлилъ има много издания. Пълно събрание на съчиненията му е публикувано отъ* Chapman *въ Лондонъ.*

Животоописанието му е направено отъ I. A. Froude. *За по пълна библиография в.* National Biography *и* Handwörterbuch der Staatswissenschaften *и пр.*

земята. Който е безпристрастенъ, ще признае, че атакитѣ на Карлиля сѫ широки, както и предложенитѣ отъ него лѣкове. Рѣдко може да се намери въ негото витийство по опредѣлени искания и трѣбва да се рови изъ много глави Past and Present, за да се узнае, че той иска: законодателно посрѣдничество; инспекция, на заводитѣ отъ публични агенти; достатъчно въздухъ подъ одъритѣ на манифактури съ двадесеть стѫпки височина; посадени съ дървета поляни за одобряванието и за здравието на работния народъ въ предградията; добръ законъ за народното просвѣщение; обучающето тѣло организирано; емиграционно бюро и постоянно съобщение между работницитѣ и господаритѣ.

Неговото най главно занимание не е нито да се предлагатъ реформи, нито да се работи между работницитѣ, а да се чете мораль на богатитѣ и на силнитѣ. Той се провиква:

Ний вѣрваме само на статистикитѣ. Ний виждаме богаташитѣ, индустриалцитѣ и банкеритѣ да проповѣдватъ Евангелието на златото, и отъ друга страна джентлименитѣ, дандитѣ и лордоветѣ проповѣдватъ Евангелието на живота... Нашия адъ не прилича като въ времето на Кромвеля, когато сѫществуваше страхътъ да се укажимъ виновни предъ справедливия сѫдия, но той е нѣщо като страхъ да правимъ лоши работи и да не зачитаме приличията... Нашето правителство има една само амбиция, да поддържа обществения миръ и да събира данъци, а Парламента ни е една воденица на думи, гдѣто интригантитѣ си разбиватъ гърдитѣ, за да правятъ само шумъ.

Обикновенно, Карлилъ се отнася къмъ законодателнитѣ реформи не като свободолюбивъ човѣкъ, а като метафизикъ. „Трудътъ е миссията на човѣка на земята; нѣма ли трудъ, нѣма възнаграждение!“ Ето какъвъ е негова принципъ на всѣко социално движение. Трѣбва всѣка морална реформа да унищожава мързела на аристократитѣ и тѣ да вършатъ работата си, която се състои въ доброто управление; а за нещастие днесъ богатитѣ престанаха да управляватъ и бѣднитѣ не могатъ вече да уживѣятъ подъ режимътъ на конкуренцията, безъ да бѫдатъ управлявани. Трѣбва, заявява той:

Трѣбва, Англия да открие срѣдството, което ще докара на власть най-добродѣтелнитѣ и най-способнитѣ хора; трѣбва тя да имъ даде своето поведение, намѣсто да имъ налага своитѣ капризи; трѣбва най-сетнѣ тя да познае своя Лютеръ и своя Кромвель, своя священникъ и своя царь.

Нека си припомнимъ, че Карлилъ вѣрваше въ миссията на героитѣ, натоварени отъ Провидението да управляватъ народитѣ и така ще разберемъ, че неговитѣ възрѣния бѣха много отдалечени отъ възрѣнията на чартиститѣ, партизани на всеобщото избирателно право и на демократическата държавна наредба.

Карлилъ бѣше *аристократиченъ* и *пуритански* общественъ реформаторъ. Тѣзи двѣ направления ще намѣримъ въ много отъ неговитѣ последователи.

Неговата заслуга се състои въ това, че той твърдеше, че сѫществува социаленъ въпросъ въ това време, когато факта се отричаше почти отъ всички важни писатели,

II. *Джонъ Ржскинъ: Художественна критика и социална критика,* „Четете Карлиля съ все сърдце и съ цѣлия си умъ, съвѣтваше Ржскинъ. Вий ще научите отъ него . . . най напредъ, че всѣки човѣкъ трѣбва да положи единъ добръ трудъ за своя хлѣбъ; второ че всѣки човѣкъ трѣбва да получи добръ хлѣбъ за своя трудъ. Вий трѣбва дв запомните само първата отъ тия двѣ максими". Джонъ Ржскинъ не е влезълъ направо въ школата на Карлиля, неговата любовь къмъ изящнитѣ искуства го доведи тамъ.

Роденъ въ 1819 г. въ Лондонъ и синъ на богатъ търговецъ отъ Единбургъ, но установенъ въ столицата, Ржскинъ употрѣби богатството си да пжтешествува изъ страни, гдѣто се срѣщатъ чуднитѣ хубости на искуството отъ срѣднитѣ вѣкове и отъ възраждането. Отъ просвѣтенъ любитель, той става талантливъ критикъ, любимъ писатель и той положи за въ полза на общественното преобразование цѣлото си влияние, което му даваха положението му, богатството му и неговата популярность.

Въ 1833 Ржскинъ напуща Лондонъ, посещава градскитѣ домове въ Нидерландия, катедралитѣ въ Пикардия и около брѣговетѣ на Рейнъ, и най подиръ паметницитѣ и музейтѣ въ Италия. Когато се завръща, той се учи въ Оксфордъ и тогасъ написа първитѣ си стихове. Прѣзъ 1840 г. пакъ се възвръща въ Италия, за да търси необходимото слънце за своето расклатено здравие. Въ 1842 г. се завръща въ Оксфордъ, получава дипломитѣ си и става извѣстенъ съ любовьта си къмъ модернитѣ пейзажисти.

Той купува картинитѣ на Турнера, и туря този артистъ по горѣ отъ всички други въ първото свое критическо произведение Modern Painters, разнитѣ части на което бѣха публикувани отъ 1846 до 860 г. The Seven Lamps of Architecture (849) и The Stones of Venise (85) получиха голѣма репутация въ ангсийската критика, а по-сетнѣ и въ Континента.

Ржскинъ все продължаваше да дава авторитета си, а по нѣкога и богатството си на расположение на новитѣ артисти. Въ 1851 г, близскитѣ до Рафаеля, Джонъ Бърнъ, Мадоксъ Броунъ, Майлесъ, Холманъ, Хунтъ Росети бѣха защитени отъ него както бѣше защитенъ и Турнеръ по рано. Ржскинъ распространяваше имменно и устно своитѣ идеи. Той държеше скаски изъ цѣла Англия и популярностьта му необикновенно растеше. Той бѣ повиканъ въ Камбриджъ; прѣзъ 1870 г. става професоръ по искуството въ Оксфордския Университетъ и тази катедра той запази до 1884 г., година на неговото окончателно оттеглюване [1]).

Ржскинъ си спечели тогава такова влияние, за което чужденцитѣ мжчно ще си съставятъ понятие. То може да се оцѣни съ чистия приходъ, който нѣкои негови книги му донесоха: 75.000 л.

---

[1]). *Следъ оттеглюването си Ржскинъ живѣе обикновенно въ една кжща, построена въ* Brantwood *близу до* Goniston, *на политѣ на единъ баиръ, между дървета. на брѣга на едно езеро. въспѣвано отъ поета* Wordsworth *и неговата школа.*

за The Seven Lamps of Architecture; 150.000 л. за Modern Painters; въобще исчисляватъ, че той извлѣкълъ около 2—3 милиона лева отъ тия книги. Неговата пупулярность може най-добрѣ да се сравни съ тази на Викторъ Хюго въ Третата Република. Но началата бѣха съвсѣмъ други; Рѫскинъ съвсѣмъ не се бъркаше въ политиката и когато излезе отъ искуството, той се отдаде на социалната задача.

Неговото начинание въ този пѫть се отличи съ двѣ скаски, държани въ Манчестеръ (1857) и събрани въ единъ томъ подъ заглавие: *Политическата Економия на Искуст.ото.* Автора на *Модернитѣ живописци* водеше усилна художественна и социална критика и прѣзъ 1861—1884 публикува много произведения, които е трудно да се наредатъ въ особенна категория. Въ тѣзи, гдѣто могатъ да се намератъ социално-економически тези сѫ: Unto this Last, four essays on the first principles of Political Economy 1862. Заглавието бѣ внушено на автора отъ тази парабола за лозата, гдѣто се казва, че трѣбва да се възнагради работника отъ първия часъ, както се възнаграждава и работника следъ единайсетъ часовъ трудъ. I"will give unto this last even as unto thee"; Munera Pulveris, шесть опита за елементитѣ на политическата економия; The Crown of Wild Olive; Three lecture on Work; Traffic and War. (1866); Time and Tide by Weare and Tyne (1867) и Fors Clavigera. Letters to the Workmen and Labourers of Great Britain; цѣла серия сочиненийца подъ формата на писма към работницитѣ, публикувани отъ 1871 до 1884 и събрани въ 8 тома.

Отъ тия заглавия се вижда, особенно отъ заглавието на писмата отправени къмъ работницитѣ, че Рѫскинъ, въ своитѣ социални проповѣди, както и въ студиитѣ си върху искуството, обичаше да прави намекъ, обичаше пророческата и апокалиптическата дума до мѫглявость. Често негова стилъ е уморителенъ и алегорията и параболата се тъй често срѣщатъ въ страницитѣ му, щото на французския читатель той съвсѣмъ дотегва, въпрѣки удивителния талантъ на автора.

Не трѣбва да казваме, че за английския читатель натегнатостьта, търсението на изражение и на пророческа манера сѫ прелѣсти, които се прибавятъ при въздиганието на чувствата и на идеитѣ. Излиза като че ли Рѫскинъ дължи на своитѣ недостатъци една часть отъ популярностьта си.

Рѫскинъ, писатель и артистъ не е въ предмета ни. Ний ще се ограничимъ да изучимъ една само страна на този умъ съ различни направления, ний ще се спрѣме само на неговата социална критика.

„Винаги, казва Рѫскинъ, когато видишъ нужда, мизерия, упадъкъ въ този свѣтъ, който ви заобикаля, бѫдете увѣрени, че индустрията е направила нѣкоя грѣшка или е постѫпила криво."

Тъй че индустрията въ нашето общество се е заблудила, защото тя служи изцѣло за въ полза на капиталиститѣ, богатитѣ,

мислятъ само, какъ да направятъ по малки расходи и повече печали да получатъ при производството; всичко въ тѣхнитѣ заводи е грозота и жестокость. Злото е испърво, споредъ Ръскина, въ растоянието, което дѣли господаря отъ работника и въ машинизма, който прѣчи на този последния, да си гледа съ вкусъ работата.

„И наистина този упадъкъ на работника до положението на една машина е причината, гдѣто той днесъ повече отъ всѣка друга мизерия, потиква народнитѣ масси въ всички страни къмъ една праздна борба, борба несвързана и разрушающа свободата, която тѣ немогатъ сами да си обяснятъ. Не е въпроса въ това, че хората се хранятъ злѣ, но че тѣ безъ всѣко удоволствие вършатъ работата, която ще имъ даде хлѣбъ и следователно тѣ гледатъ на богатството като на едничкия источникъ на удоволствието. Не че хората сѫ опечалени отъ високомѣрието на висшитѣ класси, но тѣ немогатъ да пренасятъ собственното си положение, понеже тѣ чувствуватъ, че тоя трудъ, на който сѫ осѫдени, е наистина единъ упадъкъ и ги унижава по долу отъ человѣчеството. Никога висшитѣ класси не сѫ имали толкосъ симпатии къмъ нисшитѣ и толкосъ милостиня къмъ тѣхъ, колкото днесъ, но никога обаче не сѫ били тъй силно презирани".

Но злото е нѣщо повече — и тука се издава артиста — въ самата машина. Ръскинъ е рѣшително врагъ на механическото производство; то е споредъ него причината на всичкитѣ мизерии. Ако работника не работи, ако нему се плаща злѣ, ако той е алкооликъ, грѣшката е на парата. Ръскинъ пишеше прѣзъ Май 1871 г.

„Ний ще се опитаме да направимъ нѣкое малко кише отъ английската територия, хубаво, тихо и плодовито, и нѣма да се нуждаемъ отъ парни машини, нито отъ желѣзници, ... Когато имаме нужда да отидимъ нѣкадѣ, ний ще идимъ тихичко и сигурно, безъ да зимаме 40 милли въ часъ съ рискъ на живота си; когато имаме нужда да пренесемъ нѣщо, ний ще го занесемъ на гърба на нашитѣ животни или на нашия гърбъ, или на малки колца, или на лодки".

За туй възвръщание на бездимнитѣ вѣкове Ръскинъ организира едно дружество, *Гилдата Св. Георги*. Ръчнитѣ занятия се дадоха въ рѫцѣтѣ на селянитѣ отъ Мангдалската долина (близо до Конистонъ, гдѣто живѣе Ръскинъ), за да прѣдатъ конопи и въ островъ Манъ да тъчатъ вълна. Кѫща за издавание произведенията на Ръскина се основа всредъ село, извънъ Лондонъ, между градини.

Това сѫ фантазии на богатъ артистъ. Всичката умраза на Ръскина противъ индустрията е черпена отъ естетическото възмущение на единъ земенъ щастливецъ. Той рѣдко бѣше оскърбенъ и съ тънко чувство, което е винаги зародиша на революционния духъ у интелигентнитѣ отъ богатата класса. За това анализата на Ръскина е за тѣхъ едно огледало, гдѣто тѣ обичатъ да се познаватъ; тѣ цитиратъ анализата съ любовъ и когато почувствуватъ истината, тѣ ограничаватъ несъзнателно прилаганието ѝ; тогасъ тѣ показватъ, безъ да искатъ, че тя не се простира върху массата

и че има значение само за една група джентлемени реформатори.

Къмъ сѫщата категория се прилага още и следующето твърдение, което Рѫскинъ повтори, следъ Карлиля: „производството на богатствата е вѣчно свързано чрезъ законитѣ на небето и на земята съ волята на работника.... Природния законъ гласи, че извѣстно количество трудъ е необходимо, за да се произведе извѣстно количество богатство, отъ какъвто и да е било родъ. Искате ли наука? Вий трѣбва да работите, за да я имате; храна? вий трѣбва да работите; удоволствие? вий трѣбва да работите! Но хората не признаватъ този законъ, или пъкъ се мѫчатъ да го извъртятъ, надѣвайки се обаче да получатъ наука, храна и удоволствие за нищо; тъй че съ това усилие тѣ или не спечелватъ нищо и оставатъ невежи и нещастни, или пъкъ сполучватъ, като каратъ другитѣ да работятъ за въ тѣхна полза; тогава тѣ сѫ крадци и тирани."

Въсхваление на труда, благотворенъ за лѣнивцитѣ, но безъ съмнѣние излишно за тѣзи, които прекарватъ днитѣ си и една часть отъ нощитѣ си въ заводитѣ! И Рѫскинъ се заблуждава, когато прилага своитѣ максими на работницитѣ, когато имъ казва:

„Азъ ви приглася́мъ най тържествено да се убедите вий сами въ тоя едновременно ободряющъ и ужасающъ фактъ, че вашето благоденствие е въ собственнитѣ ви рѫцѣ. На една по далечна степень само то може да зависи отъ външни обстоятелства, и въ последнята вече степень отъ правителственнитѣ форми".

Споредъ Рѫскина, както и споредъ Карлиля, ний трѣбва да започнемъ да преобразуваме нашия умъ и нашето сърдце.

Още прѣзъ 1862 г. той го твърди въ следующитѣ думи:

„Всѣки дѣйствителенъ прогрессъ къмъ сѫщинското блаженство ще бѫде дѣло на частно, а не публично усилие. Извѣстни общи мѣрки могатъ да спомогнатъ; извѣстни ревизии на законитѣ могатъ да подведатъ къмъ прогресса, но мѣрката и закона, които първи трѣбва да се опредѣлятъ, сѫ домашнитѣ правила на всѣки човѣкъ".

Новото въспитание трѣбва да се управлява отъ три главни принципа: очарование, надѣжда и любовь.

„Очарование — способностьта да можемъ да избираме и да се наслаждаваме отъ всичко, което е хубаво подъ видна форма, или любезно въ човѣшкия характеръ; необходимо е да се работи, за да се получатъ хубави форми и да се осѫществи това, което е любезно въ характера. — Надѣжда — откриванието чрезъ сигурно отгатвание на най хубавитѣ нѣща, които ний трѣбва да преследваме чрезъ насъ самитѣ или чрезъ другитѣ; инстинктъ, който необходимо докарва до откровенното усилие, за да се успѣе споредъ нашитѣ собственни сили за реализацията на идеала.

Най сетнѣ любовь — любовь исцѣло, къмъ семейството и къмъ ближния, любовь вѣрна и доволна".

Въ главата «Ad Valorem» на Unto this Last четемъ:

„*Нѣма по друго богатство отъ живота.* Животъ съ всичкото си могѫщество отъ любовь, радость и очарование. Тази е найбогатата страна, която храни най голѣмо число благородни и щаст-

тливи човѣшки сѫщества и най богатия човѣкъ е този, който, като върви къмъ върховното усъвършенствование на функциитѣ на живота си, упражнява така най общирно и най благотворно влияние, едновременно съ своята личность и съ материалнитѣ си срѣдства, върху живота на другитѣ".

И тоя човѣкъ ще заслужи „корона отъ диво маслинево дърво" споредъ заглавието на едно отъ последнитѣ съчинения на Рѫскина. Добро възнаграждение, но въ днешното общество, възможно само за изборъ отъ богати хора! Справедливо е да се прибави, че Рѫскинъ провъзгласи, че е необходимо да се подобри материалнитѣ условия на бѣднитѣ. Къмъ тия прецепти за морални преобразования, той притуря нѣколко къси показания върху посрѣдничеството на Държавата. Той иска една организация на труда управлявана отъ „индустриални шефове"; думата е заета отъ Карлилъ, който може би я получилъ отъ Сенъ-Симона. Ето по главнитѣ черти на тази организация: опредѣление на минимумъ заплата; национални индустриални манифактури и училища за производството и заплащанието на всичкитѣ потрѣбности въ живота и за упражнението на всѣко полезно искуство"; употрѣблението на работници безъ работа въ тия заведения; пенсия за старитѣ работници; осигурена отъ закона хигиена на работническитѣ жилища и квартали; правото на частнитѣ собственници по ниско въ извѣстни случаи отъ това на Държавата. Рѫскинъ не отива чакъ до национализацията на земята.

Следователно може, безъ преувеличение, да се намѣрятъ въ последнитѣ съчинения на Рѫскина социални учения, даже икономически теории. Но еднитѣ и другитѣ не му сѫ собственни; тѣ сѫ извадени съ късчета отъ всички опозиционни партии на индивидуализма, отъ консерваторитѣ до социалъ-демократитѣ. Собственно дѣло на Рѫскина е, че той повика къмъ масситѣ вниманието на артиститѣ и литераторитѣ въ съвременна Англия. Върху тѣхъ именно неговото, всеобщо въ Англия, [1]) влияние се забелѣза най силно. Той има двѣ серии дѣятелни последователи: профессоритѣ отъ „университетското разсширение", които вънъ отъ всичкитѣ политически партии, се стараятъ да распространяватъ искуството, философията и литературата въ народа; второ: социолистическитѣ, даже комунисти художници, на които Уилямъ Морисъ е най пълния типъ.

(Следва)

Превелъ *И. Д-реовъ.*

---

[1]) *Има въ Англия едно важно* Ruskin Society, *което въ 1895: взе живо участие въ празднуванието сто годишнината на Карлиня. Въ съединенитѣ щати много дружества, една кооперативна, една библиотека и пр. носятъ името на Рѫскина.*

ЖИВОТЪТЪ И ХАРАКТЕРЪТЪ НА ДАРВИНА

отъ **Дж. Романесъ**

Цельта на тази малка забелѣжка е да даде единъ най-кратъкъ отчетъ за живота на Дарвина и още повече единъ бързъ прегледъ на неговитѣ трудове. Признавайки въ неговото лице, може би, най-голѣмия гений, най-плодовития мислитель и навѣрно най-забелѣжителенъ обобщитель и единъ отъ най-добритѣ наблюдатели въ цѣлата история на биологическата наука, въ сжщото време ний чувствуваме, че неговий характеръ като човѣкъ бѣ не по-малко и дори още по-великъ отъ чудния му умъ. Затова въ дадения случай особно и най вѣрно излиза общото правило, по което първия дългъ на единъ биографъ е да даде извѣстно понятие не за туй — какво е направилъ човѣкътъ, ами какъвъ е билъ той самия. За жалость, този е именно пунктътъ, по който всичкитѣ биографи на Дарвина трѣбва да претърпятъ решителна несполука: за тия малцина щастливци, които бѣха свързани съ него чрезъ връскитѣ на тѣсното приятелство или на близкото познанство, всѣко изображение на неговия характеръ съ думи трѣбва да се покаже неудовлетворително и слабо, когато за всички други сжщото описание трѣбва да се покаже за резултатъ отъ въсторжено възхищение, което си е намѣрило исходъ въ единъ преувеличенъ панегирикъ. Всичко велико и прекрасно въ човѣшката натура намѣри въ него такова раскошно развитие, което не остави ни мѣсто, ни случай да се развиятъ други, нисши качества, вследствие на което въ краенъ резултатъ се яви предъ насъ такъвъ единъ феноменъ, който ний едвали бихме могли да си го представимъ, ако не бѣхме видѣли неговото дѣйствително въплощение въ една жива човѣшка личность. Затова всѣко опитвание да се опише такъвъ единъ характеръ прилича на опитвание да се опише нѣкоя великолѣпна картина на природата или нѣкое чудно произведение на искуството: за да се разбере такова едно описание, трѣбва по-напредъ да се види описвания предметъ.

Но ако читательтъ поискаше, безъ да се впущаме въ безнадѣжно опитвание да опишемъ характера на Дарвина, да му покажемъ тука само тия негови черти, които испъкваха съ най-голѣма ясность, ний щѣхме да споменемъ най-напредъ

за тия отъ тѣхъ, които рѣзко се забелѣзвата въ всичкитѣ му съчинения и затова сѫ малко-много познати на цѣлия свѣтъ. Така, неговото всепоглъщающе стремление къмъ постоянното издирвание на истината заради самата истина, въ съединение съ характерното невнимание къмъ себе си, го направиха не само предпазливъ, търпеливъ и скроменъ; — качества, които проникваха собственитѣ му трудове и станаха пословични,— не само къмъ тази великодушна радость, която той чувствуваше всѣки пѫть, когато срѣщаше своитѣ идеи и резултати достигнати съвършенно независимо въ трудоветѣ на други хора, но сѫщо и къмъ тоя постояненъ живъ и прѣсенъ интересъ, съ който той се отнасяше винаги къмъ всѣка подробность на всѣко ново изследвание и каквото ний срѣщаме сегисъ-тогисъ въ малко-много подходяща степень само у много по-млади хора въ тия случаи, колкото работата имъ се касае до собственитѣ имъ изследвания. И наистина, тази, тъй да се каже, буйна младость на чувството проникваше цѣлия умъ на Дарвина и — съединена тука съ неговитѣ широки знания, съ неговия широкъ крѫгозоръ и необикновена проницателность, — придаваше на неговитѣ обноски и разговори едно неисказано очарование. Неговия въодушевенъ и наклоненъ къмъ юморъ умъ имаше едно особно обаяние, което произлизаше не само отъ неговия всѣкогашенъ блѣсъкъ и занимателность, но още повече отъ всѣкогашната му сърдечность и добродушие. Наистина, Дарвинъ имаше съвършенно истънчени чувства и бѣ почти болезнено впечатлителенъ къмъ всѣко проявление на съмнителенъ вкусъ въ другитѣ. Той не можеше да не покаже въ своя юморъ, който откриваше самата основа на неговта натура, че въ него научния мѫжъ и философътъ винаги се подчиняваше на благовъспитания и истънченъ джентлементъ: неговото любезно внимание къмъ другитѣ, което се простираше много по на-далечъ отъ предѣлитѣ, които се изискватъ отъ обикновенитѣ свѣтски приличия, сѫщо показваше ясно като день, че въ този случай той се подбуждаше просто отъ природния инстинктъ на своята доброжелателна натура.

Тази последня забелѣжка ни даде поводъ да кажемъ нѣколко думи за неговата добрина, която и по дълбочина, и по широчина, може би, бѣ най забелѣжителната черта на този забелѣжителенъ характеръ. Тази искрена радость, която му *доставяше* всѣка една възможность да помогне нѣкому, понѣкога

искупена съ голѣми лични беспокойства за самия себе си; това неподправено удоволствие, съ което той даваше надѣсно и налѣво своитѣ посочвания и идеи за нови изследвания на всѣки желающъ; туй сърдечно участие, съ което той забелѣзваше и поддържаше научния ентусиазмъ въ гърдитѣ на най-скромния и нищоженъ навкиъ, — въ него не бѣха просто резултатъ отъ всѣкогашното му желание да спомогне за по-нататъшнитѣ успѣхи на науката, но и чисто непосрѣдствено влечение на неговото широко, великодушно сърдце. Нищо не му доставяше такава жива радость, колкото възможностьта да напише на нѣкой свои приятель горещъ, сърдеченъ поздравъ за нѣкакъвъ наученъ успѣхъ, при което избитъкътъ на неговитѣ чувства въ такива случай го караше обикновено да оцѣнява важнитѣ добити резултати несравнено по-горѣ, отколкото въ този случай, ако тия резултати добиеше той самъ: оная скромность, съ която той се отнасяше къмъ собственнитѣ си трудове, бѣ не по-малко забелѣжителна отъ неговата готовность да се възхищава всторжено отъ трудоветѣ на другитѣ, така щото за единъ човѣкъ, който не го познаваше доста отблизо, тази извънредна скромность по самата си пълнота и несъзнателность можеше да се види почти като преструвка. Поне колкото се отнася лично до мене, то когато азъ първи пѫть се запознахъ съ него и го видѣхъ да се разговаря съ единъ много по-младъ човѣкъ, никакъ непознатъ нито въ нацията, нито въ литературата, азъ смѣтахъ, че е рѣшително невъзможно, щото Дарвинъ — тогавашния законодатель на биологическия свѣтъ—може напълно искрено да туря своитѣ зрѣли мисли предъ сѫда на такъвъ единъ момъкъ въ такава форма, въ каквато той правѣше това. Но по-сетнѣ азъ напълно се убѣдихъ, че никой не съзнаваше тъй малко достойнствата на Дарвина, колкото самъ Дарвинъ, и че неговия умъ имаше постоянната привичка да търси факти и мнѣния отъ всички достѫпни нему источници. Впрочемъ, трѣбва да се прибави, че това стремление да се отива въ самоусъвършенствуванието много по-надалече отъ евангелското правило и да се мисли за *другитѣ* по-високо, отколкото би трѣбвало въ сравнение съ самия себе си никога не затъмняваше неговото окончателно съждение по истинската цѣна на чуждитѣ мнения; въ този злучай природния инстинктъ го караше да се води по другото евангелско правило, т. е. да испитвашъ всичко въ свѣта, но да се държишъ твърдо само за

туй, което е вѣрно и добро. По този начинъ, той бѣ като живо въплощение на извѣстната заповѣдь: „По незлобивость бѫдете като дѣца, но по разбиране бѫдѣте възрастни хора“.

И така, като резюлираме всичко казано до сега и като говоримъ за характера на Дарвина въ неговото цѣло, ний можемъ да кажемъ, че този характеръ се отличаваше главно съ една велика весела простота, странно и прекрасно съединена съ дълбока и многомислена мѫдрость, при което тия качества, съединени съ безграничната му доброта къмъ другитѣ и съ най пълното забравяние за себе си, съставляваха такава комбинация отъ нравствени своиства, която неволно възбуждаше у всѣкиго не само неволно почитание, но и съ сърдечна любовь. За това нѣма нищо чудно, дѣто никога още не е имало нито единъ човѣкъ, който, като оставя този свѣтъ, да е оставилъ толкова малко умраза и толкова голѣмо приятелство, което досгигаше почти до обожавание.

Но както вече казахме по-горѣ, никакви думи не могатъ да дадатъ едно отъ малко малко удовлетворително представление за този характеръ, който по простота и величие трѣбва да се причисли безъ ни най-малко преувеличение къмъ най-високитѣ характери на свѣта. Ако по-нататъшнитѣ поколѣния е писано да се научатъ нѣкога, поне съ приблизителна вѣрность, какъвъ бѣ въ дѣйствителность Дарвинъ, то това що стане чакъ тогава, когато биографитѣ наказватъ този необикновенъ човѣкъ самъ да расправя за себе си, чрезъ неговата преписка и книгитѣ му. За да дадемъ на читателя поне малко сведения отъ тази биография, която рано или късно ще трѣбва да се появи, ний привеждаме тука едно негово писмо, въ което той описва характера на своя великъ учитель и приятеля, покойния кембриджски професоръ Хенсло. Ний избрахме именно това писмо вследствие една любопитна негова особеность, а именно защото въ него авторътъ, описвайки характера на друго лице, безсъзнателно дава най-точно описание на собствения си характеръ. И ний считаме, че изучванието характера на професора Хенсло има голѣма важность за всички бѫдѫщи биографи на Дарвина, тъй като не може да се отрече, че този човѣкъ е ималъ огромно влияние върху Дарвина въ момента на расцъвтяванието на умственнитѣ му способности. Ний вземаме това писмо отъ извѣстната книга на Л. Дженинса [1]). Ето го:

---

[1]) Rev. L. Jenyns' „Memoir of the late Prof. Henslow.

„Азъ отидохъ въ Кембриджъ въ началото на 1828 г. и скоро се запознахъ съ професоръ Хенсло чрезъ единъ мой събратъ-ентомологъ, тъй като всички студенти, които се занимаваха съ нѣкой клонъ по естествената история, посрѣщаха еднаква поддръжка и одобрение отъ негова страна. Нищо не можеше да бъде тъй просто, сърдечно и безъ претенции отъ насърдчението, което той даваше на всички млади натуралисти. Азъ скоро се запознахъ сп него много отъ близо, тъй като той имаше забелѣжителната способность да кара младежитѣ да се чувствуватъ при него съвършенно свободно, макаръ ний всинца да бѣхме просто замаени отъ широтата на неговитѣ познания. Преди да го вида, азъ чувахъ, какъ единъ младежъ, като сумираше неговитѣ сведения, каза чисто и просто, че той знае всичко на свѣта. Когато днеска азъ си размислямъ, какъ бързо и непосрѣдствено ни завладаваше това усѣщание на най-пълна свобода и непринуденость съ този човѣкъ, който бѣ много по-възчестенъ отъ насъ и стоеше тъй неизмѣримо високо надъ насъ въ всички отношения, — то ми се струва, че това ставаше толкова отъ извънредната искреность на неговия характеръ, колкото и отъ добрината на неговото сърдце и, може би, още повече отъ това, дѣто въ него нѣмаше не само никакво самомнение, но и никаква мисъль за собственната си личность. Ний забелѣзвахме нѣкакъ си изведнажъ, че той никога не мислеше за собственото си разностранно знание и за своя ясенъ умъ, а само за оня предметъ, по който се приказваше. Друга обаятелна негова особеность, която неволно трѣбваше да поразява всички и всѣкиго, се състоеше въ туй, че неговата обноска както съ първокласнитѣ знаменитости, така и съ най-младитѣ студенти, бѣ съвършенно еднакво: всички и всѣки срѣщаха отъ негова страна една и същата привлекателна любезность. Той винаги бѣ готовъ да изслуша съ внимание най-простото наблюдение изъ всѣки клонъ на естествената история, и колкото груба и нелѣпа да биваше нѣкоя погрѣшка, която можеше да расправи неговия събесѣдникъ, той я посочваше тъй ясно и тъй добродушно, щото последния никога не се смущаваше или отчайваше, но само се рѣшаваше да бъде по-внимателенъ и точенъ за въ бъдъще. По този начинъ, никой човѣкъ не можеше да бъде създаденъ по-добръ отъ него, за да спечелва най-пълното довѣрие на младежьта и да я насърдчава въ всичкитѣ й научни стремления и трудове . . .

„Презъ всичкитѣ години, въ продължение, на които азъ се намирахъ въ чести и близки отношения съ професоръ Хенсло, азъ нито веднажъ не го видѣхъ разсърденъ и даже навжсенъ. Той никога не си позволяваше злобни сждения за чужди човѣкъ, макаръ съвсѣмъ да не бѣше слѣпъ къмъ недостатъцитѣ и слабоститѣ на другитѣ хора. Мене винаги ме поразяваше чистотата на неговата душа, съвършенно недостжпна за жалкитѣ чувства на завистьта, пустословието или съперничеството. Но, въпреки тази всѣкогашна еднаквость на настроението и забелѣжителното му добродушие, въ неговия характеръ не се забелѣжваше ни най-малка безцвѣтность или равнодушие. Трѣбваше да бждешъ слѣпъ, за да не забелѣжишъ, че подъ тази спокойна вънкашность се криеше силна и решителна воля. Когато работата се касаеше до принципъ, то никакви сили на свѣта не можеха да го накаратъ да кривне отъ правия пжть поне на косъмъ . . .

„Въ неговия умъ — до колкото азъ мога да сждя по това — преобладаваха : способность къмъ точно наблюдение, здравъ смисълъ и предпазливо сждение. Нищо не му правеше нагледъ такова голѣмо удоволствие, като изваждането заключения изъ дребнитѣ наблюдения. Но неговата превъсходна записка геологията на островъ Англези показва, че той имаше сжщо и способностьта къмъ обширни наблюдения и широки възгледи. Като си спомнямъ съ благодарность и почитание за характера на този човѣкъ, азъ всѣкога намирамъ, че неговитѣ нравствении качества испъкватъ още по-нависоко отъ самия му умъ, както и трѣбва да бжде у дѣйствително високитѣ личности“.

Чарлзъ Робертъ Дарвинъ се роди въ Шрюсбери на 12 февруарий 1809 г. Неговъ баща бѣ докторъ Р. В. Дарвинъ, членъ на Царското Дружество и много забелѣжителенъ лѣкарь, който имаше, спорѣдъ думитѣ на неговия синъ, чудесна способность да распознава тѣлеснитѣ и душевнитѣ болѣсти по наймалко въпроси. Неговата проницателность е била толкова голѣма, щото той можелъ даже да отгатва по единъ чуденъ начинъ, какви мисли и чувства преминаватъ въ извѣстна минута прѣзъ душата на болния. Че тъй е билъ сжщо така добъръ, както и неговия синъ, може да се види отъ единъ малъкъ анекдотъ, който ний чувахме веднажъ отъ Дарвина, когато заприказвахме за разнитѣ странни форми на гордостьта, която исказватъ понѣкога сиромаситѣ. Като искалъ да принесе извѣстна

поэза на окржга, дѣто живѣелъ Дарвинъ заявилъ, че е готовъ да отпуща бесплатно всичкитѣ си цѣрове на всички ония, които се обрѫщатъ къмъ него и не сѫ въ състояние да плащатъ за тѣхъ. За голѣмо негово очудвание, съвсѣмъ малко бѣдни болни се въсползували отъ неговото предложение. Като се досѣтилъ, че причината на това е отврѫщението на сиромаситѣ отъ получванието на милостиня, той намислилъ една малка хитрость, за да задуши въ тѣхъ това чувство. А именно, всѣки пѫть, когато бѣдни болни дохождали при него за медицински съвѣтъ, той заявявалъ, че имъ дава и цѣръ, само че тѣ трѣбва да му заплатятъ за шишенцето. Всичката разлика между първия и втория случай се състоеше само въ тази нищожна дребулия, а пъкъ следъ това болнитѣ сиромаси почнали да прииждатъ на тълпи къмъ вратата на доктора и взели да гледатъ на обрѫщанието къмъ него за помощь въ тази форма като на найестествено нѣщо.

Майката на Дарвина бѣ дъщеря на Иосия Веджвуда. Днеска ний знаемъ много малко за най-първия периодъ на неговия животъ; че и крайно съмнително е, дали по-сетнѣ ний ще можемъ да се научимъ много нѣщо за неговото дѣтинство и младость чакъ до постѫпванието му въ Единбургския университетъ. Затова ний за сега можемъ да кажемъ само туй, че той прѣзъ дѣтинството си е ходилъ въ Шрюсбергското училище, главенъ учитель и началникъ на което е билъ по него време докторъ Бутлеръ, който стана по-сетнѣ Личфилдски епископъ. Въ 1825 г. той билъ испратенъ въ Единбургъ, тъй като родителитѣ му искали, щото той да продължава професията на баща си, и тъй като Единбургското медицинско училище се считаше въ него време най-добро училище въ цѣлото царство. Той изучвалъ медицинскитѣ науки подъ рѫководството на професоръ Джемсона, но вижда се, че не извлѣкълъ никаква полза отъ това учение, защото то не само не възбудило въ него никаква обичь къмъ естественната история, но като че ли упражнило върху му даже съвсѣмъ обратно дѣйствие.

Тъй като перспективата да стане следъ време лѣкарь на практика все повече и повече му дотѣгвала, то следъ двѣгодишни медецински занимания въ Единбургъ той билъ премѣстенъ отъ родителитѣ си въ Кембриджъ, въ семинарията на Христа, за да се приготви за духовникъ. Тамъ получилъ сте-

пеньта бакалавръ въ 1831 г., а степеньта магистръ 1837 г. Въ него време нѣмаше още особни конкурсни испити по естественнитѣ науки; затова получената отъ него учена степень била обикновена, а не специална: Въ време на своето пребивание въ Кембриджъ той обърналъ върху си вниманието на професоръ Хенсло, който току-що бѣ промѣнилъ катедрата по минералогия съ катедрата по ботаника. Отъ горѣприведеното описание на характера и ученитѣ достойнства на Хенсло напълно очевидно е, че той е билъ достоенъ учитель на своя достоенъ ученикъ. Нѣма нужда да се прибавя, че свѣтътъ трѣбва да бѫде дълбоко благодаренъ на покойния професоръ за въсторжепото пробуждение на първата любовь къмъ естествознанието въ ума на Дарвина и за умното негово ръководителство въ първитѣ му крачки по този пѫть. Впрочемъ, никаква благодарность не може да има по-дълбока отъ тая, каквато хранѣше къмъ него самъ Дарвинъ. Неговитѣ писма до професоръ Хенсло, които му писалъ въ време на пѫтуванието си около свѣта, сѫ препълнени съ обичь, почитание и признателность къмъ своя уважаемъ учитель и горѣщолюбимия приятель,—чувства, които се спазиха въ него съ сѫщата сила прѣзъ цѣлия му животъ. Той самъ често пѫти е казвалъ, че преди да се запознае съ професоръ Хенсло единственитѣ предмети по естествената история, които сѫ били донейдѣ интересни предъ неговитѣ очи, сѫ били само лисицитѣ и живитѣ патици. Но благодарение на потика, който му дали полскитѣ екскурсии на Хенсло съ своитѣ ученици, той станалъ въ време на своето пребивание въ Кембриджъ страстенъ колекторъ, главно по ентомологията. Помня, какъ Дарвинъ често пѫти е казвалъ, че първи пѫть е видѣлъ напечатано своето име по поводъ на туй, дѣто той уловилъ едно блатно насѣкомо.

Въ време на една отъ тия екскурсии професоръ Хенсло му казалъ, че е упълномощенъ — чрезъ професоръ Пикока — да предложи на нѣкой добъръ младъ натуралистъ да придружава на правителствена смѣтка капитанъ Фицъ-Роя въ неговото научно пѫтувание около свѣта по кораба „*Бигль*“ (Beagle — хрътка, и че той настоятелного съвѣтва да се пъсползува отъ този случай на Дарвина и безъ това вече му се искали въ него време да пѫтува, тъй като четението на Хумболдовитѣ *лични приключения* подѣйствувало върху му въ най-възбудително направление. И ето че следъ малко колебание отъ страна на

баща му, който се боялъ, че едно такова пѫтувание може да „разстрои“ постѫпванието му въ духовно звание, този въпросъ скоро се разрешилъ окончателно. И прѣзъ декемврий 1838 г. експедицията тръгнала. Въ време на това пѫтувание той силно страдалъ отъ морска болѣсть, която, съединена съ недояждание и умора, неразлѫчни съ дългитѣ сухопѫтни екскурсии, по всѣка вѣроятность, бѣ главна причина на диспепсията, отъ която той по-сетнѣ страдаше презъ цѣлия си животъ. Три години следъ връщанието отъ околосвѣтното си пѫтувание той се оженилъ и въ 1842 г. се заселилъ въ Доунъ, графство Кентъ. Що се отнася до трудоветѣ, които по-сетнѣ излѣзоха на бѣлъ свѣтъ отъ тази тиха и щастлива английска кѫща, които се продължаваха до самия день на смъртьта му и които спомогнаха повече отъ всичко друго за истинската слава на деветнайсетия вѣкъ, то за тѣхъ ще се приказва въ следующитѣ ни очерки. **Г. Б.**

КНИЖНИНА.

Учителското движение и министръ Величковъ, написалъ учитель *Богданъ*. Севлиево 1897, цѣна 15 ст.

Читательтъ, който не е виждалъ тази брошура, безъ друго би се излъгалъ отъ заглавието ѝ; би се излъгалъ, защото съдържанието ѝ съвсѣмъ не отговаря на нейното заглавие. Читательтъ лесно ще разбере това, щомъ му стане извѣстно, че тя се състои всичко отъ 15 малки странички и още, че причината за нейното появявание е: „безсъвѣстната експлоатация, която опозиционнитѣ и учителскитѣ вѣстници правѣхѫ съ тъй нареченото „Учит. движение“, съ цѣль да се казва, че М-ръ Величковъ е прѣслѣдвалъ това „движение“ за партизанскитѣ си цѣли“. Нѣма никакво съмнѣние, че въ петнадесеть странички не е възможно да се проследи, „какъ е вървѣло туй „Учит. движение“, което брои вече *три* конгреса, за което писаха всички наши журнали и по поводъ на което бидоха исключвани съ стотини учители, а камо ли да се изброятъ и следствията отъ него „и до колко справедливи сѫ обвиненията, хвърляни за това върху г. Величкова“. Взрѣ ли се пъкъ читательтъ въ съдържанието на брошурата, още отъ първитѣ редове разбира, че авторътъ ѝ е учитель *Богданъ*, е *учитель дѣте*, което се мѫчи да пълзи, за да достигне блюдото съ меда, що го съблазнява.

Читательтъ знае, че истинскитѣ причини за възникването на учител. движение сѫ главно двѣ: първо, лошото материално по-

ложение на народния учитель и, второ, оня реакционенъ законъ на Стамболова, който свърза ржцетѣ на учителитѣ, като ги постави, за срамъ и позоръ на съвременната намъ културна епоха, подъ прямиятъ надзоръ на полицията, като безправни граждани. Знае читательтъ още, че учителитѣ, за да подобрятъ своето положение и се освободятъ отъ срамната епоха, трѣбваше и поведоха борба противъ самиятъ законъ и неговитѣ поддържници, отъ които зависяше тѣхната сждба; че новиятъ министъръ на просвѣщението, г. Величковъ, като всѣки реакционеръ-политиканъ, за да запази своята опека надъ учителитѣ, пусти въ ходъ чрезъ своитѣ плащани и неплащани орждия всички срѣдства, като искаше, тъй или инъкъ да се задуши учител. движение; че несполуката му го докара до тамъ, та начна (прѣзъ 18959—6 год. особенно), не вече единично, а массово да уволнява и размѣства учителитѣ — членове на разни учителски дружества. Знае читательтъ сжщо тъй, че още въ самото начало, когато изникна учителската организация, се появи споръ относително цельта и срѣдствата на Учител. Съюзъ; че този споръ не можи да изравни вториятъ учителски конгрессъ, вследствие на което се появиха нѣколко учителски вѣстници; че, макаръ и делегатитѣ на третия учит. конгрессъ да се съгласиха върху една обща резолюция по отношение къмъ спорнитѣ въпроси, печатана въ възванието имъ отъ мѣсецъ юлий т. г., реакцията пакъ намѣри орждия, които съ своята нечувана безочливость искаха и искатъ да сведатъ до *нула* значението и цельта на учител. организация, поради което възникнаха и продължаватъ да се издаватъ отъ името на учит. съюзъ два органа, и пр. и пр. Всичко това знае читательтъ, защото това сж факти, извѣстни на всички, освѣнъ на учитель *Богданъ*, който, вижда се, прѣзъ последнитѣ 2—3 години трѣбва да е спалъ, съ цель да добие повече сили за пълзение.

Като не дава никакво изложение на развитието на учител. движение и като желае да се препоржча предъ г. Величковъ и неговия замѣстникъ сега, г. Вазовъ, авторътъ на брошурката, безъ никакви факти и данни, съ нѣколко расхвърляни и безъ никаква логическа свърска мисли, дохожда още на 8-та страница до цельта, като си въобразява, че отъ безсмисленнитѣ му фрази можело да се извлѣче :

„1) Че учителский съюзъ е билъ лоста, чрезъ който учителитѣ-социалисти сж искали да у в е л и ч а т ъ *силитѣ на социализма" и*

„2) Твърдението на опозицията и учителитѣ, че Величковъ е прѣслѣдвалъ учителското движение по партизански съображения, е невѣрно, а напротивъ учителското движение е било п о д к л а д к а о т ъ п а р т и з а н и з а п а р т и з а н с к и ц ѣ л и".

Нищо по-ясно отъ това, че процитиранитѣ двѣ твърдения сж съвършенно безосновни. Единъ *синдикатъ*, какъвто представлява учител. съюзъ, който е предизвиканъ отъ специалнитѣ общи интереси на членоветѣ му и преслѣдва специални свои задачи, никога не може да се присъедини къмъ каквато и да било политическа партия, макаръ даже и последната да обема въ своята программа неговитѣ специални искания; защото, въ дадениятъ случай, учи-

тельтъ не е само учитель, а и гражданинъ и человѣкъ, и че, като такъвъ, той може да има съвсѣмъ други философски, економически и обществено-политически взглядове и убеждения отъ ония на дадената политическа партия. Още по-малко може да се говори за присъединяванието на учителския синдикатъ къмъ социал-демократическата партия, която, както е познато, има съвсѣмъ отлични отъ другитѣ полит. партии основи и иска една *коренна* реорганизация на днешния обществено-економически и политически животъ. Ето защо и вѣстникътъ на социал-демократитѣ у насъ, „Социалистъ“, нѣколко пѫти е писалъ въ този смисълъ, а списанието имъ „Ново време“, въ кн. IV и V отъ т. г., категорически заяви, че „*да се иска, щото съюза да се присъедини къмъ която и да било партия, ще рече да искаме нѣщо невъзможно, а следствието отъ това може да бѫде наистина разпаданието на съюза*“.

Второто твърдение е още по-безосновно: при никой м-ръ на Просвѣщението не сѫ ставали толкова уволнения и размѣствания на учители и учителки, както при Величкова; това констатираха *всички* независими у насъ вѣстници и списания, а незнающия това читатель може да се увѣри, като прегледа учителскитѣ вѣстници и „Държав. Вѣстникъ“ за миналата и текущата година. Че учител. движение не е плодъ на никакви „партизански“ подстрекавания, ясно е отъ факта, че то датира още отъ 1889 год., което учитель *Богданъ*, като твърдѣ младъ „учитель“, вижда се, незнае. Нѣщо повече: той въобще трѣбва да мрази *миналото*, а въ особности своето минало, миналото на своята собственна мисъль, защото инакъ не може да си обясни читательтъ противоречията въ брошурката му. Така, той казва на първата страница, че „*учителското движ. бѣ повдигнато съ цѣль да се групиратъ учителитѣ въ една корпорация, за да могѫтъ общо да работятъ за достигание цѣлитѣ — просвѣщението на народа и подобрението на народния учитель въ всѣко отношение*“, а подиръ малко (на 8-та страница) твърди, „*че учител. движ. е било подкладка отъ партизани за партизански цѣли*“! На първата страница той се възмущава силно, за дѣто въ Стамболово време „*народ. учитель, въпрѣки просвѣтителната си длъжность, въпълнъ кротуваше*“, а на стр. 9-та чете моралъ, че „учительтъ не трѣбва да бѫде въ вражда съ учрежденията“, че трѣбва да има „солидарность между учители и министерство“ и пр., и пр.

Изобщо, брошурката е пълна съ такива груби противоречия и безсмислици, тъй че тя стои по-долѣ отъ всѣка критика; и ако тия противоречия и безсмислици бѣха плодъ на едно обикновенно невѣжество, на едно обикновенно дѣтинско упражнение, то, сигуръ, не бихме си хабили времето нито за единъ редъ, нито бихме посмѣли да отнемаме онова на читателитѣ. Но работата стои по-другояче: Учитель *Богданъ*, вмѣсто да ни изложи „развитието на учителското движение и отношението му спрѣмо м-ръ Величковъ,“ въ брошурката си ни е нарисувалъ въ своето лице оня жалъкъ *типъ* изъ средата на нашата млада интелигенция, когото роди Стамболо-

вата епоха, а старателно отглежда консерваторско-либералната реакция; оня типъ, който възбужда въ душата на всѣки съвѣстенъ человѣкъ едновременно и отвращение, и съмнение, тъй като неговитѣ основни черти сѫ лицемѣрието, низостьта, подлостьта, шпионството и клеветничеството. А ний мислимъ, че нѣма да отиде на вѣтера ни нашия трудъ, ни оня на читателитѣ, ако кажемъ нѣколко думи за този типъ.

Преди всичко, този типъ млади хора сѫ *партизани* и то *активни* партизани; но тѣхния партизанлъкъ се отличава отъ активния партизанлъкъ на всички други интелигентни хора съ това главно, че тѣ нѣматъ никакви убеждения, изработени по пѫтя на критиката, и сѫ *партизани само на „правителствената партия“*, била тя съ такава или онакава политическа боя. Този типъ се отличава отъ обикновеннитѣ правителственни партизани съ това, че не партизанствува *открито*, а се намѣрва въ интимни отношения, ако не съ нѣкои министри, то съ тѣхнитѣ близки хора въ министерството. По голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ безъ срѣдно образование и се назначаватъ за административни чиновници, за директори въ гимназиитѣ, а най-вече въ V-то кл. и III-классни училища, или за тѣхни помощници въ видъ на обикновенни учители. Тѣ могатъ да ходятъ и да не ходятъ редовно въ училището и канцеларията, а така сѫщо безъ отпускъ да посѣщаватъ посрѣдъ годината по нѣколко пѫти столицата. Тѣ сѫ противъ всѣки дружества и личности, които искатъ *не* такива работи, що иска правителството. Пуститѣ фрази сѫ най-обичния имъ материалъ за говорение и писание „въ защита на правителството“.

Днесъ за никого не е тайна, че държавата и народътъ сѫ двѣ съвсѣмъ различни нѣща, и че отношенията на първата спрямо народа (съ своитѣ подраздѣления) съставлява тъй наречената *вѫтрѣшна политика.* Всѣко съзнателно удобрѣние или неудобрѣние на тѣзи отношения на държавата отъ страна на всѣка класса, партия, группа или отдѣлна личность съставлява политически актъ, партизанство въ най обикновенния смисъль на тази дума; а още по-вече, когато единъ учитель излѣзе публично съ брошура да защити тѣзи отношения на правителството или на една часть отъ него спрямо цѣло едно учителско съсловие, спрямо една организация. Но не е само този фактътъ, що ни показва, че учитель *Богданъ* е *партизанинъ*: цѣлото съдържание на брошурката указва на това. Въ нея той говори и за „министри, имѣющи предъ видъ само партизанскитѣ си работи“, и за „ентусиазма“, съ който „се посрѣщнѫ вземанието на този портофейлъ — Просвѣщението отъ Величкова, както отъ обществото, тъй и отъ учителитѣ“, и за опозицията, „която търсеше материалъ спрѣмо политический си противникъ—Величкова“, и противъ социалиститѣ, защото „само такъвъ единъ партизанинъ (социалистъ) може да обвинява Величкова“ и пр. и пр. Пр все това, *активниятъ партизанинъ* учитель *Богданъ* казва къмъ своитѣ колеги: *„званието на възпитательъ е несъвмѣстимо съ това на партизанина: послѣдний може да бѫде нисъкъ*

каленъ, а първий трѣбва да блѣсти всрѣдъ обществото". Какво е това, ако не пословично лицемѣрие, гнѫсно самооплюване, което народа по отношение къмъ черпокапцитѣ осмива съ поговорката: „не прави каквото прави попа, а каквото ти казва"?

Учитель *Богданъ* не само нечувствува кальта, що хвърля самъ въ лицето си (като мисли, може би, че у насъ има много Богдановци-учители), но, напротивъ, мисли, че „блѣсти всрѣдъ обществото", като кани своитѣ колеги да го последватъ! Человѣка тръпки побиватъ, като си представи този „блѣсъкъ" на народнитѣ ни учители *въ пѫтя* на учитель-*Богдана*! Тогава, сигуръ, не би осталъ ни единъ „агитаторъ на истината". Но нека се спрѣмъ малко върху послѣдната фраза.

Учитель *Богданъ* казва, че „учильтъ не трѣбва да бѫде причина на раздори, а агитаторъ на истината и съгласието". Той се не сѣща, че въ своята брушура *насъсква* учителитѣ-несоциалисти противъ учителитѣ-социалисти, учителитѣ-съчувственници на днескашната правителственна партия противъ учителитѣ-опозиционери, министра противъ своитѣ подвѣдомственни и наопаки. Вънъ отъ това, кои сѫ онѣзи *истини*, на които народния учитель трѣбва да бѫде агитаторъ? Вѣдъ онова, което за единъ учитель е истина, за други не е истина, а заблуждение, лъжа. Напримѣръ: че Величковъ е преследвалъ и преследва учителското движение за свои партизански цели; че той не е мислилъ, немисли и неговиятъ замѣстникъ сега, за подобрѣнието и освобождението на учителитѣ отъ произволитѣ на правителственнитѣ маши; че, наопаки, (въ споразумение съ военния м-ръ) реакционния законъ за военната повинность на учителитѣ, споредъ който последнитѣ трѣбва да даватъ обѣщание за петь-годишно непрекъснато учителствуване, което е все едно петь-годишно мълчание и неупражняване своитѣ граждански и политически права; че съ сѫщата цель той създаде противоконституционния § 24 отъ инструкциата за народнитѣ училища; че пъкъ за това си не даде оставката, а прие да стане м-ръ на търговията и земледѣлието, отъ което разбира толкози, колкото хлѣбарьтъ отъ кундуражалъкъ и пр. и пр. — всичко това сѫ необорими истини не само за социалиститѣ, не само „за инциаторитѣ на учител. движение", но и за всички обикновенни граждани, въ туй число и социалистоѣдецътъ Михайловски, философътъ Кръстевъ и сладкодумния Влайковъ; когато пъкъ за „учитель Богдана" и за всички други хора отъ неговия типъ казаното е ниска клѣвета, пущана „въ ущърбъ на доблестний бившъ м-ръ К. Величковъ". Тогава? Гдѣ е критериума на истината? Въ интимностьта съ м-ра и неговитѣ близки ли? Въ лъжата и доноса ли? Или въ клѣветението? — Вижда се, така трѣбва да бѫде споредъ теорията на учитель *Богдана*, който говори на учителитѣ да бѫдатъ агитатори на истината и съгласието, а самъ той гнѫсно *лъже*, прави *доноси* и *клѣвети*. Ето ви още факти за това изъ брушурката му:

Лъжа е, че ужъ *инициаторитѣ* на учителското движение имали за цель: „завземанието на учителскитѣ сили въ полза на

социалиститѣ" и че тази целъ „най-релефно била испъкнала въ III конгрессъ". Преди всичко, между инициаторитѣ на учителското движение имаше и има социалисти и най-ожесточени противници на социализма: какъ, следов., може да се мисли и допуща, че последнитѣ (несоциалиститѣ) сѫ искали да завзематъ учителитѣ „за въ полза на социалиститѣ"? Който е билъ пъкъ на III учит. конгрессъ и е посѣщавалъ редовно засѣданията му, (като пищущия тия редове), той знае, че мнозина несоциалисти-делегати въ своитѣ речи подхвърляха на социалиститѣ-делегати, че ужъ последнитѣ имали нѣкакви „*задни цѣли*" за въ полза на социалдемокр. партия", които подмѣтания предизвикаха нѣкои социалисти-делегати да се искажатъ на дълго и широко по този въпросъ; присѫтствующитѣ на тия засѣдания помнятъ, съ какво възмущение социалиститѣ отхвърляха отъ себе си това низско обвинение, като доказваха, че подобно искание отъ страна на социалиститѣ би било най-голѣмия абсурдъ. Единъ отъ тѣхъ (обвиняемитѣ), следъ като се измори да доказва безосновностьта на това обвинение, завърши речьта си най-послѣ съ тѣзи думи: „най-послѣ, г-да делегати, азъ смѣя да ви увѣря, че всички ний и да поискаме присъединяванието си къмъ социалдемокр. партия, хората отъ последната ще ни се изсмѣятъ и ще ни пратятъ по дяволитѣ, защото тѣ нѣматъ нужда отъ такава разноцвѣтна масса, каквато представляваме ний, членоветѣ на „Учит. Съюзъ". Лъжа и клѣвета е, слѣдов., и твърдението на „Учитель Богдана", какво ужъ единъ делегатъ билъ заявилъ, че социалиститѣ искали отъ конгресса това и това . . . като че ли учител. конгрессъ е билъ конгрессъ на социалиститѣ. Истината е, че нѣкои социалисти-делегати, *за да отблъснатъ и покажатъ абсурдностьта на обвиненията, що имъ се приписваха*, бѣха принудени да изложатъ своитѣ взглядове относително цельта и срѣдствата на Съюза като социалисти.

„Учитель *Богданъ*" твърди, че именно защото социалиститѣ-делегати въ III конгрессъ искали „завземанието на учителскитѣ сили въ полза на социалиститѣ", за това нѣколко учители дигнали знамето на принципа: „*учителя за училището*", подписали протестъ за това посѣгателство на правата на народний учитель, но той оставалъ гласъ вопиющъ въ пустиня, защото инициаторитѣ-социалисти се биле осигурили съ едно „случайно болшинство". Това е вече върха на клѣветничеството. Всички учители знаятъ, че „знамето на принципа: „*учителя за училището*", бѣше дигнато не въ III конгрессъ, а много по-рано, когато се дигна и другото знаме съ принципа: „*учителя за училището и за обществото*", и че III конгрессъ имаше за най важна своя задача да примири тия два принципа; знаятъ всички учители и присѫтствующитѣ на засѣданията на III конгрессъ, че знамето съ принципа: „*учителя за училището и за обществото*" се поддържаше не само отъ социал.-делегати, но и отъ голѣма часть противници на социализма; всички учители знаятъ най-послѣ, че III конгрессъ успѣ да разрѣши напълно своята задача, като примири всички делегати съ вземанието на една обща резолюция по цельта

и срѣдствата на Съюза, която и напечата конгрессътъ въ своето „*Възвание*“ къмъ всички учители и учителки въ България. Делегатитѣ на III конгрессъ знаятъ даже, че тази *резолюция* бѣше написана и представена отъ *не социалиститѣ-делегати*, начело съ посрѣдника Т. Влайковъ, който биде избранъ отъ сжщитѣ и за въ новия комитетъ. А какво гласеше тази разолюция? Ето:

„*II. Цѣльта на съюза — умственното развитие и нравственното повдигание на народа, трѣбва да се разбира въ най широкъ смисълъ. Просвѣтителната и въспитателна дѣятелность на съюза за постигание горната цѣль трѣбва да обема въ себе си* **не само даванието на народа чисто научни знания,** *въ тѣсната смисъль на думата и обикновеннитѣ морални идеи,* **но така сжщо и знания по всички обществено-икономически и политически въпроси, както и идеитѣ на съврѣменната гражданска и обществена мораль; съ други думи, дѣятелностьта на Бълг. уч. съжзъ трѣбва да бжде насочена колкото къмъ просвѣтявание и въспитание на начерода, въ школската смисълъ на думитѣ, толкова и къмъ политическото и гражданско въспитание на сжщия народъ.**“

„*III. Измѣжду срѣдствата за постигание съкзната цѣль трѣбва да се обърне особенно внимание на съюза върху втората точка,* **сирѣчь върху стрѣмлението да се гарантиратъ правата и независимостьта на народ.у-ль, като педагогъ въ училището и като дѣятель въ обществото, понеже нуждата отъ това срѣдство е най налѣжаща и най умѣстна за членоветѣ на сжюза**“.

Излѣзва, следователно, че ония учители, които разбираха съвсемъ тѣсно дѣятелностьта на учителя—„само за училището“, се убѣдиха отъ станалитѣ тридневни разисквания върху това въ конгресса и приеха другия принципъ, съ който бѣха *всички други делегати съгласни*, защото *всички подписаха процитираната горѣ резолюция*. Гдѣ е тогава „*протеста*“, за който ни говори учитель *Богданъ*? Какво „посягателство на правата на народний учитель“ има въ това? За какво „случайно болшинство“ може да става дума? Ако е имало нѣкои делегати, несъгласни съ горната резолюция, то мислимо ли е да я подпишатъ? Вѣдъ тя е написана отъ всички *четиредесеть и трима* делегати! Остава тогава едно предположение само: че тѣ сж биле изнасилвани съ полицията!?...

Учитель *Богданъ* знае твърдѣ добрѣ, какъ е въ дадения случай истината; но той не може да я исповѣда, както не може и бухалътъ да пѣе химни на свѣтлината. Протестъ и недоволствие се появи, но не противъ принципа: „*учительтъ за училището и за обществото*“, защото този принципъ биде едногласно отъ всички делегати прокламиранъ въ спомѣнатото по-горѣ възвание“, а противъ нѣкои отъ избранитѣ *по-горѣ* въ *новия комитетъ* ненависти на „настоящитѣ капитани“ личности, който въпросъ и до сега още не е разрѣшенъ, макаръ и по-вечето учит. дружества да сж се исказали противъ беззаконието и нахалничеството на стария комитетъ, който не иска да предаде дѣлата на съюза на новоизбрания комитетъ. Тъй е истината.

Авторътъ на брошурката поискалъ, вижда се, да украси края на своя трудъ съ най-ниската интрига; той твърди въ заключение,

че единия отъ издаваемитѣ се сега два „Учителски другаря“ *„явно пропо.ъ)валъ солидарность съ социалиститѣ за успѣване тѣхний идеа.ъ“*. Съ това той клѣвети *новия* комитетъ, като въ сѫщото време интригува, вмѣсто да спомогне съ нѣщо за изглаждание отношенията между двата комитета. Всички, които сѫ следили и следятъ „Учителския другарь“ на новия комитетъ, знаятъ, че той се списва въ границитѣ на взетата *обща* резолюция на III учит. конгресъ и че никакви „проповѣди“ за солидарность съ социалиститѣ тамо не е имало, нито може да има, споредъ даденитѣ по-горѣ разяснения.

Но учитель *Богданъ* не се спира тука: като насъсква „капитанитѣ“ противъ новоизбрания комитетъ, като раздухва интригитѣ между самитѣ членове на учит. съюзъ, между самитѣ учители, — той се опитва да възбуди пъкъ *обществото противъ еднитѣ и другитѣ*, противъ всички учители, *противъ самото учителско движение*. Ето неговитѣ думи:

„Сега, когато инициаторитѣ на това движение (на учит. движение) потъват въ собственната си тиня; когато имаме два „учителски другари“; когато обществото видѣ слѣдствието на това движение, имѣюще **за цѣль ужъ** *подобрѣнието на учителя, — опозицията трѣбваше пакъ да заговори,* **да осѫди това движение** *и оттѣгли обвиненията си противъ Величкова“.*

Но и съ това не се исчерпва *искуст.ото* на учитель *Богдана*: той умѣе да прави и майсторски *доноси* предъ министра, чийто орѫдие се явява. Така, на стр. 10-та той казва:

„Сѫществува даже единъ висшъ чиновникъ въ Министерството, г. Л. В., цѣльта на когото е да покровителствува своитѣ съпартизани прѣдъ Министра безъ послѣдния да знае това .... Новий Министръ на Просвѣщението, г. Вазовъ, който показа, че не обича такиви елементи (думата е за отчислението на главния секретарь П. Генчевъ и др. чиновници А. С.) вѣрваме, ще отърве Министерството отъ този екземпляръ (Въжарова, пис.) и другитѣ подобни. Това **трѣбва** *да стане, ако не искаме отношенията между учители и Министерство да станѫтъ нетърпими“.*

Всичко казано до тукъ, струва ни се, достатъчно ясно характеризира вѫтрѣшния миръ на учитель *Богдана*, като особенъ *типъ* изъ срѣдата на нашата млада интелигенция, отличителнитѣ белѣзи на който по-рано очертахме. И колкото по-дълбоко вниква человѣкъ въ душата на този типъ млади хора, толкова по-тежко и по-криво му става. Съвѣстния наблюдатель незнае, кого по-напредъ и кого по-много трѣбва да съжелява: дали нашитѣ „демократи“-министри, за дѣто иматъ такива последователи и адвокати, такива малки орѫдия като учитель Богдана, или нашата млада интелигенция, за дѣто има такива „доблестни“ министри и началници, като Величкова, и Вазова, или най-сетнѣ невинното младо поколение, за дѣто има такива възпитатели, такива смѣли „агитатори на истината“, като автора на въпросната брошурка. А като вникне человѣкъ въ общия процессъ на нашия политически и економически животъ, като изучи неговия характеръ, като схване неговата тенденция — постоянното централизиране на властьта, капитала и правата, отъ една страна, и бързо потъвание на работнитѣ масси въ бездната на сиромашията, невѣжеството и мизерията, отъ друга,

— просто се ужсява предъ грозната перспективна на нашата държавица, на нашия народъ.

Но тамъ, гдѣто има роби, винаги ще има и герои; гдѣто има натиксъ, ще има и отпоръ; гдѣдо има пълзящи твари, ще има и самоотверженни борци. Съзнанието на развратното настояще вече и грозяще бѫдѫще на нашия народъ е проникнало дълбоко въ ума на една голѣма часть отъ нашата интелигенция, която стои найблизко до народнитѣ масси. Никакви насилия, никакви гонения, никакви клѣвети и интриги отъ горѣ не ще могатъ премахна това съзнание. Станалитѣ разисквания на III учит. конгрессъ и взетата *обща* резолюция ни вдъхватъ вѣра въ тази часть отъ нашата интелигенция, която се е вече сплотила въ една ягка органазация и ще следва борбата за своето освобождение и подобрѣние съ предвиденитѣ легални срѣдства. И ний се не съмняваме, че тия народни учители ще съумѣятъ, наистина, „да пратятъ партизанитѣ“, *отъ рода на Богдановци*, при партията имъ, при партията на лъжцитѣ, клѣветницитѣ и шпионитѣ, като се сплотятъ още по-яката за постигание на своята цель.

А. Саввовъ.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО

Enrico Ferri. Les Criminels dans l'art et la litterature. Paris F. Alcan 1897.

(*Енрико Ферри. Престѫпницитѣ въ литературата и искувтвото*),

Въ биологията има единъ законъ, който казва, че живота се появява и видоизмѣня, съобразно съ условията на космимическата срѣда. Така ний срѣщаме растения отъ една фамилия, даже отъ единъ и сѫщи родъ или видъ, различающи се само по боята на цвѣтоветѣ; или животни живущи на една планинска почва, измѣнятъ не само външния си цвѣтъ, но даже нѣкои органи се хипертрофиратъ или атрофиратъ, споредъ както го изисква новата срѣда. Това сѫ факти, които научно ни доказватъ развитието на растителнитѣ и животни организми. Тия факти, събрани, групирани, систематизирани и обобщени ни даватъ историята въобще на биологическия миръ. И всичко това е извършено отъ наблюдението и опита, сир. чрезъ научнитѣ методи на изследвание, отъ гдѣто се получиха и научноестественнитѣ теории. Но когато по такъвъ единъ начинъ двє-

шнитѣ социолози материалисти или по-добрѣ всички хора, които чрезъ научнитѣ данни си служатъ за обяснението на обществеинитѣ явления, като изучаватъ самата срѣда, създадена отъ хората; когато, казваме, тѣ се докосватъ до факти, заети отъ обществено-економическата срѣда, за да представятъ положението на самата дѣйствителность, тогава метафизическия идеализмъ ще се подигне, въоржженъ съ всички престарѣли морални и религиозни понятия и традиции, за да въспрѣ гласътъ на науката и да испѣе хвалебни пѣсни на сжществующето, което споредъ неговитѣ защитници е вѣчно и несмѣняемо, а било то добро или зло ще го оставимъ, ний хората, които сме го създали, до като не падне на земята повѣлението и заповѣдьта на провидението и на висшето начало. Естественно е, че защитници на старото сж се явявали винаги тѣзи хора, классата на които е била господствующа, владѣюща източницитѣ на общественнитѣ богатства.

Тѣзи нѣколко мисли се появиха у насъ, когато прочетохме първитѣ нѣколко страници отъ съчинението на Ферри, гдѣто учения италиянски криминалистъ показва на една болѣсть въ обществата, престжпностьта, която буржуазнитѣ наказателни кодекси се оказаха безсилни да излѣкуватъ въ продължение на цѣлъ вѣкъ. Е добрѣ, и социолозитѣ социалиститѣ затова винаги ще отговарятъ, че такава една социална рана, престжпностьта, трѣбва да се лѣкува радикално. Предмѣтъ на подобенъ етюдъ, но вече въ по-отдалечена отъ реалния животъ область,въ литературата и искуствата е книгата на Ферри. Най-сетнѣ, защо науката да не си послужи съ гениалнитѣ литературни произведения, когато въ тѣхъ има толкосъ вѣрни наблюдения изъ живота на хората, описание на умственнитѣ и нравственни качества и недостатъци на тия последнитѣ. Ето защо, напр., *Отело* и *Крейцеровата Соната* сж се подлагали на подробенъ медицински анализъ отъ страна на психиатритѣ. Днесъ самата криминална наука при всичко още недостатъчно разработена, се стреми да си извоюва мѣсто между социалнитѣ науки. А това е голѣмъ напредъкъ, защото е необходимо покрай нормалната и дескриптивна социололия, сиречъ науката за человѣческитѣ общества, да се знае и криминалната наука — патологията на самитѣ общества. Съ други думи необходимо е да се изучава не само анатомията на обществата, но и анормалностьта между общественнитѣ единици, да се изучаватъ и из-

следвать „микробитѣ на криминалния свѣтъ“, както се изразява Ферри. Ако ний тукъ правимъ намекъ за аналогия между човѣшкия организмъ и обществения организмъ, то е за да бѫдемъ по-ясни, при всичко, че когато се сравнява първия съ втория ний знаемъ и поддържаме, въпрѣки твърденията на нѣкои вулгарни социолози, които казватъ, че обществения организмъ подлежи на сѫщитѣ закони както и человѣческия, че нѣма идентичность въ тѣзи двѣ понятия и че изражението „общественъ организмъ“ се употрѣбява даже отъ владиката на буржуазнитѣ индивидуалисти Х. Спенсера просто за украшение на слогътъ. Затова именно ний започнахме тия белѣжки съ единъ паралелъ между естественнитѣ науки и социалнитѣ науки въобще и въ частности криминалистиката, за да покажемъ по-нагледно, че както първитѣ сѫ дошли до степеньта на положителни науки, така и последнитѣ сега иматъ шансъ да се развиятъ и да измѣстятъ идеологическия хяректеръ, който ги владѣе и да приематъ научна основа. За тази цель студиитѣ на Ферри, направени върху нѣкои литературни произведения, възбуждатъ живъ интересъ у тия, които се занимаватъ съ социални въпроси. Автора прилага къмъ криминалната наука даннитѣ на анормалната антропология и психология. Тия данни, той въ тази сериозна книжка, отива да ги заеми отъ гениалнитѣ художественни произведения на писателитѣ и поетитѣ. Като говори въ предисловието за криминалната антропология, Ферри се изразява така: „тази положителна наука се съгласява понѣкога да напустне академическата зала, за да иде да се възобнови и усили на свободния въздухъ, въ контактъ съ всичкитѣ реално или идеално живи форми на човѣшката личность“. По сетнѣ ни опредѣля психо-антропологическитѣ типове на престѫпника, говори за престѫпницитѣ въспроизведени въ изящнитѣ картини на художницитѣ и анализира престѫпнитѣ герои въ литературата: *Донъ-Жуанъ* на Байрона като прелюбодейникъ; *Донъ-Марзио* на Голдони; Вани Фуци въ пѣсията на крадцитѣ отъ автора на Divina Comedia; типоветѣ изъ грѫцката трагедия; Хамлетъ и Отело на Шекспира; Разбойницитѣ на Шилера, героитѣ на Викторъ Хюго, на Зола, Достоевски, на Ибсена, Анунцио и Толстоя, отъ всички произведения автора на въпросното съчинение е искаралъ цѣла една фаланга отъ подсѫдими, сѣднали на скамейката на криминалната наука.

Макаръ и непъленъ анализъ на ефективнитѣ герои-пре-

стѫпници въ литературата и искуствата, за всѣки случай трудътъ на Ферри може да даде поводъ на интересующитѣ се за общественното цѣлокупно здравие на по-дълбоки и по-крупни изследвания. Да, защото нека не забравяме, че художественната литература, освѣнъ гдѣто служи на мнозина да се въсхищаватъ отъ изящно нарисуванитѣ лирически картини или сцени и пейзажи, или отъ хубовото схващание на психологията на човѣка, но тя крие богати източници, съ които наблюдателното око на учения може да си послужи.

И. Д-реовъ

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Конгресситѣ прѣзъ тая година. — Четвъртий годишенъ конгрессъ на работническата социалъ-демократическа партия. — Неговитѣ решения. — Третия конгрессъ на „Учителския съюзъ". — Расцаплението на съюза — сп. «Учитель» и клеветитѣ противъ социалъ-демократическата партия. — Решението на стария комитетъ на съюза.

— —

На 13-й юлий тая година се откри въ Казанлѫкъ *четвъртия годишенъ конгрессъ* на нашата работническа социалъ-демократическа партия. Ний, наистина, малко късно идемъ да говоримъ за тоя конгрессъ; но читательтъ, надѣваме се, ще се съгласи съ насъ, че въ тоя случай не напривихме злѣ. Толкосъ повече, че най-главното за насъ сѫ решенията на конгресса, които по-добрѣ можемъ да ги оцѣнимъ отъ извѣстна далечина, отколкото веднага следъ приеманието имъ. Поне по-малко можемъ, при последнното условие, да сгрѣшимъ при оцѣнката на решенията. Независимо отъ туй, друга една причина ни накара да почакаме съ тая тема. Както е извѣстно, нито прѣзъ една отъ миналитѣ години не е имало въ България толкосъ конгресси, колкото тая година. Трѣбваше да почакаме свършванието имъ, за да разгледаме решението на всички. При съвмѣстната оцѣнка на тия решения по-лесно ще може да се схване разликата между станалитѣ конгресси въ принципиално отношение и значението имъ въ нашия животъ.

Първия по време конгрессъ прѣзъ тая година е Казанлѫшкия социалъ-демократически конгрессъ. Следъ първия конгрессъ на работническата социалъ-демократическа партия въ 1894 год. *четвъртия* представлява по-голѣмъ интересъ въ много отношения. Тритѣ предшествующи на тазгодишния конгрессъ на работническата социалъ-демократическа партия се държаха все въ София. Това ставаше по решението, разбира се, на партийнитѣ групи. Като че бѣше се забравило едно отъ главнитѣ значения на социалистическитѣ конгресси. Нѣма съмнѣние, че освенъ разрешението на изникнали прѣзъ

годината въпроси и преглеждането на извършенното прѣзъ нея, социалистическитѣ конгресси иматъ и агитационно значение. Засѣдаването имъ въ единъ градъ по неволя обръща вниманието на гражданитѣ въ града, гдѣто засѣдава конгресса, върху социализма, възбужда умоветѣ имъ, възбужда разговори и препирни за социалиститѣ и тѣхнитѣ идеи и искания. Това е естественно; то се разбира. За туй именно е важно, щото годишнитѣ конгресси на нашата работническа социалъ-демократическа партия всѣка година да засѣдаватъ въ различни градове. Наистина, при днешното развитие на нашата партия и при днешнитѣ пѫтни съобщения у насъ се явяватъ много мѫчнотии за таквосъ всѣкигодишно мѣстение на конгресситѣ. Но, отъ една страна, свикването имъ и въ София представлява сѫщитѣ мѫчнотии, а отъ друга — нашата страна е малка, та при желанието на членоветѣ на партията мѫчнотиитѣ лесно се преодоляватъ. Не ще и дума, че при избирането на мѣстото за годишнитѣ конгресси трѣбва да се взиматъ ония градове, гдѣто социалистическото движение има вече извѣстна подготвенна почва.

Независимо отъ важнитѣ въпроси, които имаше да реши *четвъртия годишенъ конгрессъ* на работническата социалъ-демократическа партия и които придадоха голѣмъ интересъ на тоя конгрессъ, свикването му въ Казанлѫкъ още повече увеличи значението му. Казанлѫкъ, въ лицето на своята демократическа интелигенция и особенно въ лицето на най-популярния въ него гражданинъ, на нашия другарь Константина Бозвелиевъ, е взималъ живо участие, още отъ самото му зараждание, въ социалистическото движение. Благодарение на умѣнието, на преданностьта и постоянството на нашитѣ другари, Казанлѫкъ съ околностьта си днесъ може да се нарече единственно за сега социалистическо мѣсто, въ което социалистическата партия стои здраво. Достатъчно е да споменемъ, че въ последнитѣ законодателни избори, при всички беззакония и фалшификации на властвующата партия и при всичкитѣ заплашвания на избирателитѣ отъ нея, кандидатитѣ на работническата социалъ-демократическа партия безъ малко гласоге не сполучиха и че въ последнитѣ избори за окрѫжнитѣ съвѣти листата на Казанлѫшкия мѣстенъ комитетъ на партията получи безъ малко 500 гласа само въ Казанлѫшката секция, — достатъчно е това, казваме, за да се види справедливостьта на нашитѣ думи. Казанлѫкъ, разбира се, не е още фабриченъ центръ. Изобщо той има видъ на единъ околийски дребно-занаятчийски градъ. И, наистина, болшинството отъ жителитѣ му сѫ дребни занаятчии, малки търговци и дребни земледѣлци и гюлопроизводители. Но положението на тия повидимому „самостоятелни" производители е крайно тѣжко, което може да се забелѣжи по тѣхната обстановка, както и по невеселитѣ имъ лица. Казанлѫчане по природата си сѫ весели хора, но въ Казанлѫкъ срѣщате най-често и най-много умисленни, тѫжни лича, особенно въ ония махали, които неотдавна се минаваха съ предение на вълна и тъкание на шеяци. Тайната на тѣхното душевно състояние издава само едно здание край града, ок-

ражено съ висока и голѣма въ окрѫжность авлия и димътъ, който бълва единъ високъ куминъ на туй здание. Това е предилно-тъкачната фабрика, която затвори много кѫщи въ Казанлѫкъ, а други ги зароби. Безнадежното и крайно мизерното положение на дребнитѣ производители, съзнаванието на това положение, унищожението на домашната вълнена индустрия въ Казанлѫкъ и заробванието на производителитѣ отъ фабриката, ето кадѣ е причината за успѣхитѣ на социалистическата пропаганда въ Казанлѫшко. Г-нъ Я. Чакаловъ, секрет. на Пловд. Търговско-Индустриална Камара, като говори за мѣдникарството въ района на тая камара, прибави: „При такова положение на занаята не е никакъ чудно, гдѣто се забѣлѣзва, че социализма е намѣрилъ между Казанлъшкитѣ и Сливенскитѣ казанджии условия да вирѣе; въ Сливенъ има даже единъ социалистически казанджийски дюкянъ на кооперативни начала; едно съдрано и овѣхтѣло чървено знаме го отличава отъ околнитѣ несоциалистически казанджийски дюкяни".

Естественно е, че свикванието на тазгодишния социалъ-демократически конгрессъ въ такъвъ градъ, като Казанлѫкъ, има грамадно агитационно значение. Казанлѫчане съ голѣмъ интерессъ очакваха откриванието на конгресса. Два деня до откриванието му вече града представляваше една оживлена картина. Съ пристигванието на делегатитѣ увеличаваха се разговоритѣ за предстоящия конгрессъ, за социалиститѣ и социализма, уголѣмяваше се оживлението. На конгресса се явиха 47 делегати, които представляваха 22 партийни групи. Освѣнъ делигатитѣ явиха се и *гости* на конгресса въ едно голѣмо число. Образцова бѣше распоредбата на Казанлѫшката група по посрѣщанието и настаняванието въ безплатни квартири на делегатитѣ, както и по урежданието на самия конгрессъ. На 12-й въ сѫббота тя разлѣпи по цѣлия градъ обявления за деня и часа, въ който се открива конгресса. За засѣданията на конгресса нае една стара кѫща, близо до центра на града, съ единъ широкъ дворъ и голѣмъ салонъ. На 13-й юлий, въ недѣля, въ 9 часа се откри конгресса отъ другаря К. Бозвелиевъ съ една речь къмъ делегатитѣ и събранното множество за значението и задачитѣ на конгресса. При всичко че подухваше доста силенъ вѣтеръ, но още отъ 8 часа дворътъ се препълни съ граждани отъ всички народности и нѣколко селени отъ ближнитѣ околни села. Следъ речьта на другаря Бозвелиевъ казаха се още нѣколко речи за социализма, за исканията на социалъ-демократическата партия, за политическата борба и влиянието на дѣятелностьта на работи. социалъ-демократическа партия въ нашата страна, и най-сетнѣ за клеветитѣ, които хвърлятъ върху социалиститѣ нашитѣ противници.

Конгрессътъ засѣдава цѣла седмица. Всички засѣдания, съ исключение на едно, въ което се разглеждаше поведението на нѣкои другари прѣзъ последнята избирателна агитация, бѣха публични. Много отъ засѣданията бѣха бурни, но бурни въ чисто приятелски смисълъ, което свидѣтелствува само за живия интерессъ, съ който се разискваха въпроситѣ. Най-бурни бѣха засѣданията по партийния

печатъ и главно по предложенията да се разрѣши на Севлиевската група да издава *мѣстенъ* вѣстникъ и да се спрѣ издаванието на в. „Освобождение“. Работата е тамъ, че съ едно рѣшение на II конгрессъ издаванието на мѣстни партийни органи не се допуща безъ позволението на партийнитѣ конгресси. Севлиевскитѣ делегати мотивираха своето искание съ необходимата нужда да се издава въ Севлиево мѣстенъ вѣстникъ за пропаганда и борба съ буржуазнитѣ партии въ Севлиевско. Конгресътъ не призна за достатъчни мотивитѣ на Севлиевскитѣ делегати и не имъ даде своето съгласие. Конгрессътъ остана при вѣрното, споредъ насъ, убеждение, че при сегашното развитие на нашата страна и състояние на партията нѣма необходимость отъ издаванието на партийни органи; нуждитѣ на мѣстната пропаганда и агитация могатъ да се удовлетворяватъ и чрезъ главния органъ на партията, освенъ, разбира се, устната пропаганда и агитация. Толкосъ повече, че конгрессътъ разрешава на всички мѣстни комитети прѣзъ избирателнитѣ периоди да издаватъ агитационни листове. Издаванието на много партийни органи може да бѫде полезно само при условието, ако читателитѣ сѫ твърдѣ много и ако мѣстнитѣ условия сѫ толкосъ развити и сложни, щото единъ мѣстенъ партиенъ органъ може да има специално мѣстенъ характеръ и да намира читатели, които се интересуватъ отъ чисто мѣстнитѣ явления и ако партията е достатъчно силна, та не може само съ единъ органъ да удовлетворява всички сложни и разнообразни изисквания на читателитѣ си. Даже въ страни, като Германия, дѣто социалъ-демократическата партия брои въ своитѣ редове миллиони членове, гдѣто има да дѣйствува въ много сложни по развитието си и културни центрове, партията не допуска произволно издавание на партийни органи. У насъ за сега нѣма, и за едно дълго време, може би, нѣма да има тия условия, за да се допуска издаванието на мѣстни партийни органи. Всички нужди на нашата партия могатъ предостатъчно да се удовлетворяватъ съ единъ органъ, който трѣбва да се подобрява постоянно и да му се дава по-широко распространение. Издаванието на мѣстни органи ще разедини литературнитѣ и парични срѣдства на партията, и, намѣсто да имаме единъ партиенъ органъ, но добъръ, списванъ интересно, ще имаме нѣколко слаби партийни органи, които при туй ще поглъщатъ и срѣдства. Защото сѫществуванието на нѣколко партийни органи ще раздвои неизбѣжно и читателитѣ, и на всѣки ще се пада толкосъ малко абонати, щото нито единъ отъ тѣхъ не ще може да си искара разноскитѣ. Тѣзи последнитѣ обстоятелства ще направятъ кекакво сѫществуванието на всички, ще излизатъ нередовно и по тоя начинъ ще подриватъ довѣрието на читателитѣ къмъ партийнитѣ органи.

Такива бѣха мотивитѣ на конгресса, за да откаже на исканието на Севлиевскитѣ делегати. Такива бѣха мотивитѣ и на най-голѣмата часть на конгресса, които бѣха на мнѣние да спрѣ и в. „Освобождение“. Обаче, съ болшинство отъ единъ гласъ, взѣ се решение, щото четвъртия конгрессъ по отношение къмъ тоя вѣст-

никъ да не отмѣнява своето решение, взето на II конгрессъ, но съ условие, в. „Освобождение" да намали формата си и да се занимава главно съ мѣстнитѣ въпроси. Таквосъ неочаквано решение се обяснява съ циркулирующето между делегатитѣ убеждение, че в. „Освобождение" при толкосъ нередовното си излизание и при реформитѣ, които се направиха въ партийния печатъ ще бжде принуденъ да спрѣ. Споредъ насъ, конгрессътъ трѣбваше да отмѣни предишното си решение спрямо тоя вѣстникъ, толкосъ повече, че при това той не даде своето съгласие на Севлиевската група, която искаше да издава мѣстенъ вѣстникъ на сжщитѣ основания, както и Търновската. При туй в. „Освобождение" не може да испълни туренитѣ отъ конгреситѣ условия. Наистина той намали формата си, но да стане чисто мѣстенъ вѣстникъ не може. Какви сложни явления представлява живота въ гр. Търново и околностьта му, та да може той да се пълни исключително съ материалъ отъ мѣстния животъ? Изобщо у насъ нито единъ градъ не представлява такъвъ разнообразенъ животъ, щото да може единъ вѣстникъ да се пълни съ явленията му. Така щото, условието турено отъ конгресса на редакцията на в. „Освобождение", е положително неосжшествимо. Колкото материалъ дава всѣкой единъ нашъ градъ, може постоянно да намѣри мѣсто въ единъ общъ органъ и да се постигне сжщата цель, която може да се постигне съ отдѣленъ мѣстенъ органъ. Въ единъ отъ последнитѣ си броеве в. „Освобождение", по поводъ протоколитѣ на четвъртия конгрессъ, печатани въ в. „Социалистъ", казва че не биле изложенитѣ въ протоколитѣ мотиви, по които делегатитѣ искали да спрѣ в. „Освобождение", а „конкуренцията", която ужъ правилъ той на партийния органъ. Ако подъ думата *конкуренция* се разбира казанното по-горѣ за условията, при които могатъ да сжществуватъ у насъ мѣстни партийни органи, тогава е вѣрно, че мотивътъ, по който делегатитѣ искаха спирането на в. „Освобождение", е *конкуренцията*. Но очевидно, ред. на в. „Освобеждеeие", не това разбира подъ тая дума; тя разбира подъ тая дума най-вулгарния смисъль на конкуренция. Ако е думата за такава конкуренция, тогава другаритѣ отъ редакцията на в. „Освобождение" не трѣбва да забравятъ, че единъ партиенъ органъ по-лесно може да издържа конкуренцията на единъ мѣстенъ органъ, отколкото последния. Но, очевидно, въпросътъ не е въ „конкуренцията", а въ вѣрностьта на възгледоветѣ на конгресса, които исказахме по-горѣ и които, сме увѣрени, ги исказахме точно и напълно, и се надѣваме, всѣкой отъ нашитѣ другари ще ги признае напълно основателни и сериозни. Търновскитѣ другари между другото приведоха въ конгреса и тоя доводъ, че вѣстникътъ принесълъ голѣма полза на социалистическото дѣло въ Търновско. Въ конгрессътъ се показа, каква е ползата, която той принесе.—Въ сжщность тая сжщата полза, даже, при сегашнитѣ условия, много по-голѣма би се принесла на социалистическото движение и съ распространението само на общия партиенъ органъ. Да се отрича това ще рече да представляваме дѣйствителностьта по-дру-

га, отъ каквато си е тя. Изобщо, *личното ни* мнение е, че при сегашниѣ условия за нашата партия е предостатъчно единъ вѣстникъ, на подобрението и на най-широкото распространение на който трѣбва да бѫдатъ насочени всички наши сили. Въ противенъ случай, ний ще предприемаме дѣятелность, неотговаряща на нашитѣ условия и на нашето принципално разбиране на социалистическото учение и която ще свидѣтелствува само за нашето желание да испреваримъ развитието на условията, което не е нито научно, нито е възможно, следователно, а пъкъ е и опасно.

Относително другитѣ решения на Казанлѫшкия социалъ-демократически конгрессъ нѣма да говоримъ подробно. Читателитѣ, които желаятъ да се запознаятъ подробно съ тѣхъ, могатъ да ги намѣрятъ въ последнята четвъртъ отъ III год. на в. „Социалистъ". Тука ний ще се ограничимъ съ изложението на по-главнитѣ решения. Първия въпросъ, който имаше да реши конгрессътъ бѣше въпросътъ за измѣнението на организационния уставъ. Споредъ стария уставъ всѣкой членъ на партията трѣбваше задължително да бѫде и членъ на една *партийна група*. Группата на общи събрания решаваше всички партийни въпроси, и най-маловажнитѣ. Въ всички предидущи конгресси, както и въ четвъртия много време се губеше на разрешението въпроса, кои групи иматъ право да бѫдатъ представлявани въ конгресса и да ли една организация вънъ отъ группата може да има качеството на группа. Освенъ туй, въ зависимость отъ группата всѣкога се подигаше въпросътъ: какъ да се гласуватъ решенията, по групли или по делегати отдѣлно. Порастванието силитѣ на партията увеличи членоветѣ на группитѣ, и понеже за всичко и най-маловажно нѣщо се искаше решението на цѣлата група, то группата захвана да пречи на ръста на партията и на свободното ѝ движение. Вследствие на туй, конгрессътъ единодушно прие предложението да се измѣни устава. Измѣнението се състои въ туй, че се махна группата и въ всѣка мѣстность оставатъ членоветѣ на партията, които могатъ свободно да се группиратъ въ каквито намѣратъ за удобно организации, дружества и които за рѫководение дѣлата на партията въ мѣстностьта (градъ или село) въ общо събрание избиратъ мѣстенъ партиенъ комитетъ. Кой може да бѫде членъ на партията, какви сѫ правата и задълженията на членоветѣ и на мѣстнитѣ комитети, всичко това подробно и точно е опредѣлено въ изработения отъ IV конгрессъ организационенъ уставъ, който вече е отпечатанъ въ отдѣлна книжка, заедно съ программата на работнич. социалъ-демократическа партия и струва 15 ст. Новия уставъ дава една голѣма подвижность на партийната организация и опростява много работата на бѫдащитѣ партийни конгресси. Втория въпросъ, който имаше да реши IV конгрессъ, бѣше въпросътъ за партийния печатъ. Повечето отъ делегатитѣ се явиха съ пълномощия да искатъ отъ конгресса решение да се почне издаванието на единъ вѣстникъ специално работнически. Самия Центр. Комитетъ на партията се яви съ сѫщото предложение. Той мотивира своето предложение съ туй, че силата на партията е въ

работническата среда, която трѣбва да да се подготвя за по-лесното въсприемание на нашитѣ идеи. За това е нуженъ специаленъ работнически вѣстникъ, който да се занимава съ събужданието ума и съзнанието на работническата масса, като се занимава исключително съ въпроси, касающи се до работницитѣ. Конгрессътъ единодушно прие това предложение, при всичко че то впада въ извѣстно противоречие съ горѣизложенитѣ съображения, на основание които той отхвърли предложението на Севлиевскитѣ делегати и искаше спиранието на в. „Освобождение". За да не рискува, прочее, партията съ издържанието на новия вѣстникъ, конгрессътъ реши да се даде и той на частни издатели. Съ решението въпроса за работническия вѣстникъ естественно се яви въпросътъ за общия партиенъ органъ. Очевидно стана, че последния не може да продължава да се списва тъй, както до това решение. Голѣма часть отъ читателитѣ му естественно ще отидатъ въ новия вѣстникъ. Предъ видъ на това, се реши да се измѣни характера на списванието му, а съ измѣнението на последнето необходимо стана да се измѣни и названието на общия партиенъ органъ. Излезе, че се захваща новъ вѣстникъ, съ издаванието на който партията за пръво време рискува. За да се избегне всѣкакъвъ рискъ, конгрессътъ реши да се даде и той на частни издатели. Съ тая цель се състави едно дружество отъ другари, които отъ началото на тоя мѣсецъ вече захвана издаванието на общия партиенъ органъ подъ названието „*Народъ*". Нѣма съмнѣние, че, за да се издигне органътъ на партията на нужната висота и за да му се даде най-широко распространение, ще зависи отъ общитѣ условия. Особенно длъжность е на опия другари, които бѣха делегати и гласуваха за рѣшенията на конгресса, да приложатъ всички усилия, за да се даде нужната поддържка на главния партиенъ органъ. Колкото до работническия вѣстникъ, до колкото знаемъ, стои добрѣ и ще може да се поддържа, както се вижда. Значи оправдаватъ се съображенията по отношение къмъ него*). Между другитѣ въпроси, останали не неразисквани по нѣмание време бѣше и въпросътъ за отношенията на партията къмъ селенитѣ, *селския въпросъ*, или, по-вѣрно, въпросътъ за изработванието на една программа специално за селенитѣ, *аграрна программа*. По него конгресътъ избра една 12 члена коммиссия, която да го изучи и да докладва въ идущия конгрессъ. Тоя въпросъ се туря на дневенъ редъ за всѣки конгрессъ, но все се отлага. И естественно е. Въпросътъ за една программа специално отъ селски искания не могътъ да го решатъ партии, които иматъ полвѣковна

---

*) *Требва да се забѣлежи, прочее, че той вѣстникъ още не е встжпилъ, по извѣстни на читателя причини, въ сжщия пжть, въ който трѣбва да влѣзе; той за сега представлява единъ видъ второ издание на в. „Социалистъ" съ нѣкои измѣнение. Нашето мнѣние е, че той трѣбва да се различава отъ другитѣ партийни органи, че трѣбво да бжде специално работнически вѣстникъ въ широката смисълъ на думата, а не политически, а не въ миниатюръ „Социалистъ" или сега „Народъ", или „Освобождение". Молимъ нашитѣ другари да обърнатъ вниманието върху това.*

дѣятелность задъ себе си. Гий още по-мѫчно можемъ го реши. Споредъ насъ, нѣма защо и да се бърза. Нашата программа отъ общитѣ искания е предостатъчна за нашата цель. Да се иска друга специална программа ще рече и тукъ да искаме да испреваримъ раз витието. Прочее, изучванието на въпроса не бърка на нищо и е много важно да става. Въ туй отношение конгресътъ взе едно полезно решение. Отъ другитѣ решения трѣбва да се спомѣне и следующето. На I конгрессъ бѣше взето решение, съ което се допускаше на членоветѣ на партията да влизатъ въ споразумѣние за обща избирателна борба—въ една листа съ отдѣлни личности, извѣстни за „честни“ и „прогресивни“. Четвъртия конгрессъ отмѣни рѣшението на II-я, понеже то дава поводъ къмъ различни недоразумѣния и стълкновения между членоветѣ на партията. Естественно, едни могатъ нѣкого да го знаятъ за „честенъ“ и „прогресивенъ“, а други обратно; толкосъ повече, че тия понятия сѫ относителни и различно могатъ да се разбиратъ. Вследствие на туй, IV конгрессъ гласува резолюция по тоя въпросъ, споредъ която работническата социалъ-демократическа партия взима участие въ всикки избори, но никакви компромисси съ партии и съглашения съ частни лица не се допущатъ.

Следъ свършванието на горнитѣ въпроси отъ дневния редъ, на шестия день въ 8 часа вечерьта, конгреса се закри срѣдъ бурни въсклицания: да живѣе работническата социалъ-демократическа партия! да живѣе социалистическото дѣло! Преди да се разотидатъ, делегатитѣ рѣшиха да направятъ вкупомъ една расходка до прочутитѣ казанлъшки *кайнаци* (извори). Тука делегатитѣ прекараха два часа въ дружески разговори, шеги, пѣсни, декламации и си взѣха сбогомъ срѣдъ взаимни пожелания и поздравления на другари и насърдчения въ предстоящата работа. ·асѣданията на конгрсса се посѣщаваха всѣки день отъ казанлъшкото работно население; салона на засѣданията, сълбитѣ и даже прозорцитѣ на съсѣднитѣ стаи почти презъ всички засѣдания бѣха натѫпкани съ слушатели, при всичко че конгрессътъ засѣдаваше въ най-работното време. Каквото и да казватъ нашитѣ противници на социализма, но е несъмнѣнно, че последния и неговия представитель въ България—социалистическата партия е единъ факторъ, който упражнява и ще упражнява надъ работническата маса културно и просвѣтително влияние. Само фактътъ, че тази партия кара работното тъмно населени е да се спира върху идеала за едно ново общественно състояние, да се замисли върху социализма, само фактътъ, че социалиститѣ му говорятъ за нови духовни потрѣбности и го отвличатъ отъ отчаянието, отъ безсмисленния грубъ животъ и подигатъ неговото човѣшко достоинство; само тоя фактъ вече внася въ массата културно-просвѣтителни елементи. Ний най-малко си правимъ илюзии. Крѫгътъ на туй влияние е още много малъкъ; нъ съ развитието на условията той се расширява, и ний още отъ първитѣ му стѫпки влизаме въ него и пръскаме свѣсть, съзнавание, свѣтлина, и така приготвюваме бѫдащата общественна сила. Усилията на социалъ-демократическитѣ конгресси сѫ насочени въ-

наги къмъ усъвършенствуванието средствата за най-добро културно-просвѣтително влияние върху работната класса въ дадения край и при дадени условия. Но всички усилия би останали напраздни, ако взетитѣ решения не се испълняватъ. Силата на всѣка партия е въ нейната организация, въ строгитѣ испълнения на нейнитѣ задължения, въ доброволното подчинение на еднъжъ взетитѣ решения. Толкосъ е по-вѣрно това за една партия, която постоянно се намира въ борба. Когато идеята е схваната отъ личноститѣ, нейния успѣхъ вече зависи отъ съвкупната енергия, постоянство и умѣние на личноститѣ. Следъ затварянието на конгресса плодотворната енергия на работническата социалъ-демократическа партия може да се прояви въ съвокупната дѣятелность на нейнитѣ членове и на мѣстнитѣ ѝ комитети, на които е повѣрено ръководението дѣлата на партията въ всѣка мѣстность. Остава да видимъ пълното про-явление на тая имъ дѣятелность.

На втория день следъ закриванието на Казанлъшкия социалъ-демократически конгрессъ, на 20-й юлий, въ София, въ салона на „Слав. Бесѣда“ се отвори III конгрессъ на „Българския учителски съюзъ“. Откриванието на тоя конгрессъ се очакваше съ нетърпение. Извѣстно е, че „съюзътъ“ бѣше се расцѣпилъ на два противоположни лагера. Въ IV-V кн. въ това мѣсто ний разгледахме причинитѣ на расцѣплението. При всичко че двата лагера до конгресса изглеждаха непримирими въ принципално отношение и главно по отношение разбиранието цельта на съюза, обаче III конгрессъ намѣри възможность да изглади расцѣплението по отношение къмъ цельта. Въ предидущата статия въ *Книжнината*, читателитѣ ще намѣрятъ решението на въпроса отъ III конгрессъ. Тука ний не го повтаряме. По видимому всичко вървѣше добрѣ до избора на управителния коммитетъ на съюза. Но следъ избиранието на послѣдния III конгрессъ се затвори при единъ небивалъ скандалъ, предизвиканъ отъ така нареченитѣ „капитани“ на съюза и който докара съюза до неговото раскапване. Работата е въ следующето. Извѣстно е, че бившия управителенъ комитетъ чрезъ органа на съюза не еднъжъ се закани *да изгоне* на конгресса „матроситѣ“ изъ учителския съюзъ. Обаче се оказа, че въ конгресса последнитѣ се явиха въ подавляюще болшинство и хората отъ противоположния лагерь се оказаха при едно нищожно малцинство. Въ конгресса засѣдавали 44 делегати, отъ които 34 делегати биле все „матроси“ или, както сега нарочно и постоянно подчертаватъ, биле все „учители социалисти“. При такава неочакваность за противния на последнитѣ лагерь за *изгонване* не можеше да става дума. По най-важния въпросъ, който дѣлѣше съюза на два лагера, болшинството предложи една „обща резолюция“, която се подписа отъ всички делегати, безъ исключение. Отъ това можеше да се мисли, че малцинството е решено да се покори на решенията на конгресса. Но, работата излезе съвсѣмъ друга. Щомъ се узналъ резултата отъ избора за членове на управителния комитетъ на съюза, малцинството отъ 10 души протестирало противъ избранитѣ. Сѫщностьта на про-

теста се състои въ туй, че между избранитѣ имало и такива, които не си испълнили задълженията, предвидени въ устава, т. е. едни не си внесли вноската, други не биле записани членове на нѣкое дружество. Оказва се, че основанията на протеста не биле вѣрни. Отъ „обяснението“ на г. Влайкова, помѣстено въ III кн. на спис. „Учитель“ ясно се вижда това. Но вънъ отъ всичко друго, пита се: защо меншинството, като е видѣло, че имало такива членове и делегати въ конгресса, които не си испълнили задълженията и не сж отговаряли на изискванията на устава, е мълчало презъ всичко време на засѣданията на конгресса? Очевидно е, че не сж биле тия сжщинскитѣ причини, по които меншинството протестира противъ избранитѣ членове. Отъ „обяснението“ на г. Влайкова ясно се вижда, че истинскитѣ причини биле въ омразата на меншинството противъ нѣкои отъ членоветѣ на ново избрания управителенъ комитетъ и главно противъ едного отъ тѣхъ, а именно противъ бившия отговоренъ редакторъ на съюзния органъ и членъ на контролния комитетъ г. Д. Негенцовъ, подозрението на меншинството спрямо болшинството, че то имало лоши цели спрямо съюза, и че болшинството не приело да влезе въ споразумѣние съ меншинството, за да бждѣли избрани за членове на управит. комитетъ *неутрални хора*. Между другото ще кажемъ, че г. Влайковъ се мжчи да оправдае своя отказъ отъ новия управителенъ комитетъ съ сжщитѣ мотиви, като прибавя и тоя, че членоветѣ на новия управит. комитетъ не представлявали гаранция за доброто ржководение на съюза и особенно на вѣстника. Чудни сж мотивитѣ, по които г. Влайковъ се отказа отъ новия комитетъ! Въ последния болшинството имаше единъ само прѣдставитель повече, отколкото меншинството. До колкото знаемъ, г. Влайковъ се ползуваше съ сжщото уважение отъ болшинството, и като членъ на управителния комитетъ той всѣкога можеше да има влияние върху неговитѣ решения, можеше да бжде полезенъ на съюза, безъ да става причина на понататъшнитѣ скандали съ него. Ако г. Влайковъ искренно милѣеше за бждащето на съюза, за неговото заякване, той не трѣбваше да си дава оставката отъ новия комитетъ, а трѣбваше да настои, щото стария комитетъ да предаде дѣлата на последния и да останеше членъ въ новия, като употрѣбѣше всичко зависяще отъ него да не се расипва съюза, и щото новия комитетъ да не прекрача вънъ отъ постановленията на устава и решенията на конгресса, което, прочее новия комитетъ нѣмаме да го направи и тъй; поне ний нѣмаме никакви основания да допускаме, че той щѣше да прекрачи тия постановления и решения. Но г. Влайковъ предпочете противното. Както и да се оправдава сега г. Влайковъ, но е несъмненно, че неговия отказъ, който повлече подирѣ си и отказа на другитѣ членове отъ меншинството въ новия комитетъ, раздуха страститѣ и даде по-голѣма смѣлость на стария комитетъ въ неговитѣ беззаконни постжпки. А че поведението му следъ затварянието на конгресса, е беззаконно и произволно, признава го сега и г. Влайковъ. Между мотивитѣ на меншинството да протестира противъ избранитѣ

отъ III конгрессъ комитетъ най-главния е подозрението му спрямо болшинството въ лоши намѣрения. Въ какво дѣйствително се подозира болшинството? Органа на стария комитетъ „Учителски Другарь“, и най-вече редакторътъ на сп. „Учитель“ въ една предълга статия, пълна съ пристрастия и умопомрачение и която може още повече да раздухва страститѣ, тия подозрения ги формулиратъ така: болшиеството било подщрекавано отъ социалъ-демократическата партия, която е искала да „погълне“ съюза. Туй въ сѫщность сѫ само клевети и инсиниуации, къмъ които честнитѣ хора никога не прибѣгватъ. Социалъ-демократическата партия не еднъжъ се е произнесла, какъ гледа на „Бъл. учит. съюзъ“. Тя гледа на него като на единъ профессионаленъ синдикатъ, който си има свои специални цели, а именно — да усъвършенствува професията на членовѣтѣ си и да защищава интереситѣ имъ, взаимно помагание и защищавание. Ако органитѣ на социалъ-демокративеската партия сѫ критикували съюза ,т. е. неговитѣ управители, то това го правѣха вследствие измѣненията въ направлението на съюза, които внасяха неговитѣ управители. А това мислимъ нито е грѣхъ, нито отъ него може да се прави заключение, че социалъ-демократическата партия искала да погълне съюза. Г-нъ редакторътъ на сп. „Учитель“ казва, че социалъ-демократическата партия, като видѣла, че съюзътъ погълналъ най-добритѣ й сили, сиречъ учителитѣ-социалисти, турила си за цель да погълне съюза! Забѣлѣжително здрава логика ималъ г. редакт. на сп. „Учитель“! Защо социалъ-демократическата партия ще отива да поглъща цѣль единъ съюзъ отъ най-разнообразни елементи, когато тя по-лесно можеше да иска, щото учителитѣ-социалисти да се отдръпнатъ отъ съюза. Прочее, съ всички тия клевети и злобни инсинуации неструва и да се занимава човѣкъ. Работата изглежда такава, че тия клевети и инсинуации се правятъ, може би, несъзнателно, отъ просто умопомрачение, за да се напакости на една голѣма часть отъ учителитѣ, които не сѫ съгласни съ меншинството и за да препорѫчатъ авторитѣ имъ себе си предъ министерството за *благонадежни и умѣрени*. На добъръ имъ часъ! Тѣ сѫ българскитѣ *доблестни бѣйци*, за малкото число на които толкосъ плаче г. редакторътъ на сп. „Учитель“ въ споменатата по горѣ статия!

Вследствие на такива основания и мотиви стария конгрессъ на съюза отказалъ да предаде дѣлата му на новия комитетъ и за разрешение на препирнята и двата комитета се обърнали къмъ дружествата. Отказътъ на стария комитетъ да предаде дѣлата на съюза не е достатъчно да се нарече беззаконие и произволъ; той е нѣщо много по-лошо. Той създаде въ съюза единъ прецедентъ отъ най-лошо качество. На основание на него, всѣки единъ бѫдащъ комитетъ може да се откаже да предаде дѣлата на новоизбрания отъ конгресса. Достатъчно е, два-трима делегати заедно съ него да протестиратъ противъ избора и да не предаватъ дѣлата, и по такъвъ начинъ винаги да внасятъ въ съюза раздоръ, охлаждане и *отчаяние*. Лошитѣ сетнини отъ отказа не се свършиха и съ туй.

Дружествата въ най голѣмо болшинство осѫдиха стария комитетъ и поискаха предаванието на дѣлата на новия комитетъ. Но тука вече поведението на стария комитетъ, на „капитанитѣ“ мина оттатъкъ границитѣ на беззаконието и произвола. Следъ като гръмогласно обвини болшинството на III конгрессъ въ комплотъ съ социалъ-демократическата партия противъ съюза, следователно, следъ като прогласи високо чрезъ своя органъ всички учители, които сѫ съгласни съ решенията на това болшинство, за социалисти, той отказа да се подчини на болшинството отъ дружествата и поиска, щото членоветѣ по именно да се подпишатъ собственорѫчно подъ протоколитѣ на дружествата. Това означава да искашъ отъ дружествата да искажатъ, кои членове сѫ социалисти или кои сѫ за „социалистическото“ болшинство въ III конгресъ. Естественно, че едно голѣмо число дружества се отказаха отъ такова явно гласувание (тѣ сѫ 12 дружества споредъ 33 брой на в. „Учит. другарь“, органа на стария комитетъ). Само 9 дружества сѫ решили да подложатъ членоветѣ на такова явно излагание себе си на преследвания, а останалитѣ членове отъ другитѣ дружества се подписали подъ общата формула: „при особно мнение“. Коварния планъ на „капитанитѣ“ се състоеше въ туй, че по-голѣмата часть отъ учителитѣ не ще посмѣятъ сами да се изложатъ на гонения и исключвания; следователно тѣ не ще посмѣятъ да подпишатъ собственорѫчно протоколитѣ и по тоя начинъ ще добиятъ болшинство отъ подписали членове, което ще се искаже противъ решението на III конгресъ. И така излѣзе. Споредъ 33 брой на сѫщия, вѣстникъ стария управителенъ комитетъ, на основание подписалитѣ въ протоколитѣ на дружествата членове, рѣшилъ да предаде дѣлата на единъ комитетъ, избранъ изъ между членоветѣ на Софийското учителско дружество.... Ехъ, драги читателю, по-добрѣ да не говоримъ по-нататъкъ. „Необикновеннитѣ граждани“ паднаха по-низско и отъ най-обикновеннитѣ!

Третия конгрессъ на „Българ. учит. съюзъ“ взѣ много добри решения, направи важни измѣнения въ устава, но за що сѫ тѣ сега? Учителския съюзъ, за голѣмо наше съжалѣние и за голѣмо удоволствие на неговитѣ злобни противници, клони да се разсипе. При изсказанитѣ толкосъ явно и ясно клевети и инсинуации, подозрения и умрази на една часть противъ другата, на меншинството противъ най-дѣятелната часть на учителския съюзъ мѫчно може да сѫществува съюзъ. Ний при такива обстоятелства се отказваме да присъединимъ гласа си къмъ фарисейскитѣ възклицания: „сдружени учители, внимавайте!“; защото всичко се прави, за да разединятъ учителитѣ на двѣ. Нашето мнѣние е: учителскитѣ дружества, които почитатъ решенията на III конгрессъ, на основание тѣхъ да продължаватъ своята работа независимо отъ другитѣ дружества, като оставатъ на времето да покаже на искреннитѣ учители и дружества, да-ли и тѣ трѣбва да се присиединятъ къмъ тѣхъ. Нека дружествата, които удобряватъ беззаконията и произволитѣ, клеветитѣ и инсинуацитѣ на стария комитетъ съ тѣхнитѣ защитници

отъ категорията на редакт. на сп. „Учитель“ продължаватъ да се мирятъ съ министерства и да се препоръчатъ за благонадежни и умѣрени*). Всички по-нататъшни опити за примирение на капитанитѣ“ подиръ всичко станало и казанно, ще бѫдатъ напраздно губение на сили, на енергия и на средства и давание скѫпи жертви за печални плодове.

Свършваме статията си за сега само съ разгледаннитѣ два конгресса. За другитѣ два конгресса, станали прѣзъ тая година, ще поговоримъ въ следующата книжка.

Д. Б.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Грѫцко-турския миренъ договоръ. — Звѣрствата на Турцитѣ въ Епиръ и Тесалия.—Съчувствията на русския царь и германския императоръ Вилхелма II къмъ султана Абдулъ-Хамида.—Критския въпросъ. — Бурнитѣ засѣдания на Виенския рейхсратъ. — Хамбурския социал-демократически конгресъ и неговитѣ решения.

——

Грѫцко-турската война се продължава всичко мѣсецъ време, но колкото непродължителна и да бѣше тая война, тя съсипа малкото Кралевство. Макаръ въ началото на войната дипломатитѣ на европейския концертъ да заявиха, че никоя отъ воющитѣ страни нѣма да получи педя земя, каквито и да сѫ резултатитѣ на войната, но нещастната Гърция тъй окастриха, щото безъ нова война не ще може си поправи границитѣ, а да воюва не може помисли. Работата е, че новата грѫцка-турска граница отцѣпи отъ Гърция много важни въ стратегическо отношение пунктове, между които влиза и прочутия Мелунски проходъ, който гърцитѣ храбро защищаваха въ началото на войната. Сега турцитѣ свободно могатъ да нападатъ на Турнавосъ и Ларисса. Но най чувствителна трѣбва да бѫде за гърцитѣ загубата на двата брѣга отъ главната водна артерия на Тесалия—Саламбрия, които отидоха въ рѫцѣтѣ на турскитѣ власти.

*) *Статията бѣше набрана, когато получихме в. „Учит. другарь“, издаванъ отъ новия комитетъ. Въ него четемъ, че последния е взѣлъ решение, на основание мнението на грамадното болшинство отъ дружествата, да продължава работата си. Така и трѣбваше, споредъ насъ, да постѫпи той.*

Освенъ това 4 милиона турски лири контрибунция за една малка, разорена страна сж твърдѣ голѣма сумма. Но Гърция трѣбва да плати на турското правителство тая сумма, защото последнето има приятели като императоритѣ Вилхелма II, Николай II и др. Малко това, че ще заплати тая контрибуция, а за по-добра сигурность урежда се въ Кралевството една международна финансова комисия, въ която всѣка отъ държавитѣ-посредница, назначава по единъ делегатъ. Тази комисия има *неограничено* право да контролира сбора и употрѣблението на доходитѣ, за обезпечение на заема, направенъ за контрибуцията, тъй и всички въобще гръцки национални дългове. Комисията има право да се распорежда съ бюджета на Гърция. Значи, надъ Гърция се установява едно международно управление, едно ограничение на нейната независимость. Това гръцкия народъ го чувствова и се възмущава, но той е безсиленъ.

Не е мжчно да си представи човѣкъ, какво опустошение може да направи войната само въ продължение на четири недѣли съ усъвършенствованитѣ орждия на съвременнитѣ войни. Благодарение че турската войска още не е снабдена съ всички най-нови осъвършенствувания. Само дордѣ се помѣсти турската флотилия смѣниха се нѣколко адмирала, тъй като никой не се наемаше да я употрѣби отъ страхъ, че ще се раскапи, щомъ се помѣсти. Ако морскитѣ сили на Турция сж толкова неудовлетворителни; ако и сухопжтнитѣ не сж снабдени съ всички най-нови опустошителни орждия, които могатъ и въ една недѣля да истрѣбятъ цѣла Гърция, то за туй у тия варвари има други преимущества надъ усъвършенствуванитѣ варвари. Нека чуемъ, какво казватъ зрителитѣ на турското геройство: „селата, четемъ въ русското сп. „Новое Слово“, дѣто турцитѣ намѣриха оржжие, оставено отъ гърцитѣ, сж съсипани съвсѣмъ. Всички училища — предадени на огънь“. Черковитѣ постигнало сжщата участь, а съ символическитѣ предмети, като кръстове, икони и др. так. турскитѣ войски, съ удобрението на своитѣ началници, направиха всичко, каквото може да оскърби религиознитѣ чувства на народа. Варварщината не се свършава съ туй: „дървета, градини, лозя, изсѣчени“. Населението оставенно безъ добитъкъ, безъ орждия за работение, безъ покривъ, застрашава го гладна смърть. Това го казва единъ американецъ, който билъ въ Тесалия прѣзъ мѣсецъ юлий. Следъ свършването на войната, русския царь, както е извѣстно испрати

на Султана поздравителна телеграмма, въ която похваляваше „хуманностьта“ на турскитѣ войски по отношение къмъ завоевана Тесалия. Каква е била тая „хуманность“ на последнитѣ, може да се види и отъ следующия разсказъ на русската княгиня Инна Капнистъ, която е била милосердна сестра въ тая война и разказътъ на която предаватъ русскитѣ вѣстници. Ний го превеждаме изъ спомѣнатото русско списание: „Въ Епиръ, пише княгиня Капнистъ, всичкия добитъкъ на селенитѣ отпеха. Отъ шейсеть черкови останаха всичко шесть, свещеницитѣ убиваха и ги турѣха на колове, а населението оскърбѣваха по всѣки начинъ. Тъй напримѣръ, постжпяха курдитѣ. Въ градъ Трикала влѣзоха четиристотинъ души; всичко каквото можеха грабиха, гориха, женитѣ изнасилваха, послѣ ги сѣкоха на късове, дѣцата хвърляха въ кладенцитѣ, старцитѣ исклаха. Въ Кардицъ низамитѣ уловили една мома, отъ едно почетно семейство, и я завели въ пашовия харемъ. На много мѣста плѣнницитѣ караха да возятъ талиги съ провизия за солдатитѣ и ги бияха съ пръчки и камшици“. Ето каква е била „хуманностьта“ на турскитѣ войски, за които русския царь Николай II похвали султана!

Отговорностьта за всички звѣрства и опустошения, извършени отъ турскитѣ войски въ Епиръ и Тесалия пада и върху „хуманния европейски концертъ“, върху русския царь и най-главно върху германския императоръ. Тоя последния не се ограничи само съ голи съчувствия и насърдчения на султана; той му даде и генерали и офицери за войната му противъ нещастната Гърция. Подиръ войната султанътъ, препълненъ отъ чувството на благодарность къмъ Вилхелма II, пратилъ на последния трофеитѣ отъ войната, топоветѣ, взети отъ гърцитѣ. Въ отговоръ на тоя любезенъ знакъ на благодарность, императорътъ отправилъ на султана собственоржчно писмо, въ което, следъ като превъзнася добродѣтелитѣ на султана и храбростьта на неговитѣ орди, прави апелъ къмъ неготата „мждрость и умѣренность признати отъ цѣла Европа, при преговоритѣ за мира съ Гърция“. И както сега се знае, „мждростьта и умѣренностьта“ на Абдулъ Хамида се исказа въ всичката си пълнота. Гърция се лиши отъ най-добритѣ си позиции, наложиха ѝ 4 милиони турски лири контрибуция и отнеха независимостьта! Наистина, голѣма е „мждростьта и умѣренностьта“ на султана, а още по-голѣма е „хуманностьта“ на „европейския концертъ“!

Войната за Критъ засѣни самия Критски въпросъ и сега изново се завзима европейската депломация на него. Кой можеше да си помисли, че причината на войната ще се забрави при мирнитѣ договори; но така излиза, че Критския въпросъ отъ сега нататъкъ ще го решаватъ. При искренната дружба на европейскитѣ велики сили, които виждатъ въ лицето на турския абсолютизмъ своя опора на истокъ, съ султана има се надежда, че въ скоро време критянитѣ ще бѫдатъ облагодѣтелствани, както тѣхнитѣ събратия въ Гърция.

* * *

Отъ Грѫцко-Турската война да минемъ къмъ войната, на която е арена Австрия, на войната между националноститѣ, които съставляватъ империята на Хабсбургатѣ. Тая война се почна отъ парламента и отъ тамъ мина въ улицата. Днешната австрийска камара още отъ I-га си сессия представляваше сцена на небивали бурни прения и стълкновения между болшинството и меншенството. Съ отварянието на послѣдната й сессия бурнитѣ прения и стълкновения се обърнаха въ сѫщинска война, която мина въ улицата и се обърна въ революция. Причината на тия събития сѫ злоупотребленията на болшинството въ камарата съ своята власть, и най-главно извънредно предизвикателната политика на графъ Бадени, министра-призидента. Опирайки се на едно болшинство, готово да одобрява всички негови противо-конституционни постѫпки, графъ Бадени се забрави. Войната се захвана следъ извѣстния му дуелъ. Тоя невъзмутимъ министръ, изведнажъ става много обидчивъ, и на оскърблението: „това е подлость отъ ваша страна", което му хрърли депутата Волфъ (отъ групата на нѣмскитѣ радикали), министръ-президентътъ, който съ пренебрежение се отнасяше до сега къмъ много по-докачителни думи, повика Волфа на дуелъ. Това оскърбление бѣше предизвикано отъ съобщението на единъ депутатъ, че въ камарата присѫтствували 16 агенти на тайната полиция, преоблѣчени въ лакеи. Опозицията поискала отъ министра да отговори, но той мълчеше, както обикновенно; тукъ Волфъ му хвърля оскърблението. Види се, че Бадени счелъ за нужно да се обиди, за да закрѣпи своята кариера съ единъ малъкъ рискъ на живота си, защото подиръ тоя дуелъ въсхаленията на полящитѣ и чехитѣ нѣмаха предѣлъ.

Нъ едно малко кръвопускание отъ рѫката на Бадени, ра-

ненъ отъ Волфа, не го запази отъ нѣмската опозиция, която поиска да се предаде министръ-презедента подъ съдъ за „тайния приказъ“ отъ 2-й юний (нов. ст.) 1897 г., пратенъ до полицейскитѣ власти. Въ тоя приказъ, неочаквано публикуванъ въ вѣстницитѣ на опозицията, Бадени заповѣдва на полицейскитѣ комисари внимателно да следятъ за пренията на депутатитѣ, но да не бъркатъ съ преждевременно намисание да се искажатъ ораторитѣ до край, до съдебната скамейка и затворъ, тъй като по тоя начинъ ще може да се обнаружи състава на престѫплението. Значи, комисаритѣ, които присѫтствували официално въ камарата ужъ за да предупредятъ незаконнитѣ дѣйствия, трѣбвало да очакватъ нарочно оратора, на когото рѣчьта земала рискувано направление, за да могатъ послѣ да го инкриминиратъ. Този приказъ графъ Бадени го подписалъ въ сѫщия день, когато неочаквано се затвори парламента. Подиръ закриванието на сессията депутатитѣ не сѫ вече неприкосвенни и значи могатъ да се пратятъ въ затвора. За тоя именно гнусенъ приказъ опозицията поиска даванието подъ сѫдъ на графа. Биде внесено предложение, което следъ дълги прения биде оставено безъ последствие. Графъ Бадени остана не сѫденъ. При тия прения социалъ-демократитѣ не сѫ земали отъ начало участие. Тѣ сѫ въздържали отъ гласуване, защото, както справедливо каза социалдемократ. депутатъ Козакевичъ, тия, които искаха да предадатъ на сѫдъ Бадени, сами сѫ вършили безаконния при изборитѣ, сами си служиха съ полицията за да потѫпчатъ народнитѣ права и свобода. Но когато болшинството показа едно голѣмо давление надъ меншенството въ камарата, почнаха да отстраняватъ депутати изъ камарата, тогава въставатъ противъ подобни насилия и социалдемократитѣ. Двама отъ тѣхнитѣ депутати бѣха остранени отъ народното събрание, радикала Волфа арестоваха. Тогава се раздвижи цѣла Виена: работницитѣ направиха митингъ вънъ отъ града, на тѣхъ пуснаха конница; работницитѣ не оказаха съпротивление, дордѣ влезоха въ Виена. Тогава конницата се спусна да ги распръсни и среща силенъ отпоръ. Имало е ранени и убити. Студентитѣ тъй сѫщо сѫ протестирали противъ насилията. Полицията се помѫчила да спре младежитѣ, но столове, шишета, каквото се намѣрило въ университета, струпали го връзъ блюстителитѣ на реда и тишината. За сега войната утихна съ паданието на *министерството* Бадени. Но, както се вижда, то още не е съв-

сѣмъ свършено, и, може би, за Австрия въпросътъ се касае не само до министерскитѣ промѣни, а до много по важенъ кризисъ — държавенъ.

* *
*

Догдѣто въ Виенския парламентъ се биеха и се караха, въ Хамбургъ засѣдаваше конгрессътъ на германската социалдемократическата партия. Тѣхния конгрессъ разглежда въпроси не помаловажни отъ ония въ австрийската камара; препирнитѣ и тукъ бѣха горѣщи; говориха по-виднитѣ оратори и ораторки. Но колкото и да сѫ остроумни рѣчитѣ на тѣхнитѣ оратори, колкото и бурни да сѫ тѣхнитѣ препирни, никога у социалдемократитѣ тѣ не зематъ такъвъ характеръ, както у политическитѣ противници на разнитѣ буржуазни партии. Естественно, социалдемократитѣ се разбиратъ, тѣхъ рѫководятъ еднакви начала. Препирнята може да бѫде само за средствата на борба въ частни случки. Но и тукъ тѣ по-лесно отъ всички други могатъ да додатъ до съглашение, като иматъ единъ едеалъ. Великия идеалъ, който иматъ предъ себе си, винаги ги привежда къмъ подчинение на общитѣ интереси на дѣлото и да жертвуватъ личнитѣ амбиции и честолюбия за общата цель.

Хамбургский конгрессъ имаше да разреши въпроса: трѣбва ли социалдемократитѣ да зематъ участие въ изборитѣ за пруския ландтагъ, който става на основание трикласната избирателна система съ открито гласоподаване, и ако трѣбва, може ли да се допустне поддържка на кандидатитѣ отъ опозиционнитѣ буржуазни партии противъ „юнкеритѣ", или социалдемократитѣ трѣбва да подаватъ гласъ *само* за своитѣ представители, безъ да стѫпятъ въ съглашения съ други партии? Съ тоя въпросъ се занимава преди 4 години Келнския социалдемократически конгрессъ, който прие решение да не зематъ никакво участие.

Сега се срещаха двѣ противоположни мнѣния по тоя въпросъ: едни поддържаха решението на партията, прието на Келнския конгрессъ преди 4 години; други исказаха мнѣние, че отъ време на Келнския конгрессъ обстоятелствата сѫ се измѣнили и че сега то трѣбва да се отмѣни.

Ораторитѣ на Хамбурския конгрессъ се раздѣлиха на двѣ: Ауеръ, Бебелъ, Клара Цеткина говориха за отмѣнението на прежното решение отъ Келнския конгресъ; Либкнехтъ възразява на горнитѣ оратори. Последния, като се бои, че участи-

ето на социалдемократитѣ въ избора ще повреди на классовия характеръ на борбата и ще принесе полза само на противницитѣ, казва при другото: „неспособностьта и непохватностьта на нашитѣ противници служи за насъ най добра пропаганда и за това азъ имамъ право да кажа, че свободомислящитѣ за насъ сѫ по опасни отъ юнкеритѣ. Нѣмската буржуазия нѣма да извоюва политическа свобода, само социалдемократията може да я завоюва. Буржуазията се бои отъ социалдемократията и отъ революцията повече, отколкото отъ юнкерството и отъ държавенъ превратъ. Най сетнѣ оратора се обрѫща къмъ делегатитѣ на конгресса съ такива думи: „вѣрвайте повече на Бебеля въ Келнъ, отколкото на Бебеля въ Хамбургъ".

Зингеръ поддържа Либкнехта. Въ речьта си той напира на думитѣ на Бебеля, казани на Келнския конгрессъ — компромиситѣ деморализиратъ партията, това положение си остава вѣрно до сега. „Ний не смѣемъ да даваме нашитѣ войски на *смъртнитѣ си врагове*—буржуазията да се распореждатъ съ тѣхъ." Мнозина още оратори говориха въ тоя духъ. „А либералитѣ, които ний ще изберемъ, по скоро ще ни дадатъ новъ законъ противъ социалиститѣ, отколкото всеобщо избирателно право." И наистина, твърдѣ мѫчно може да се влезе въ прусския ландтатъ, макаръ и да броятъ германскитѣ социалдемократи милиони. Мнозина навѣрно ще се откажатъ да гласуватъ, защото открито гласоподавание значи за работника да се лиши отъ работа.

Решението на Хамбургския конгрессъ отмѣнява първото решение на Келнския конгрессъ (160 гласа противъ 50). Въпроса за участието или не участието въ изборитѣ се решава не отъ особенъ пруски конгрессъ а отъ събранието на представителитѣ отъ цѣлата партия (147 гласа противъ 63).

Вредъ, дѣто е възможно, трѣбва да се вземе участие въ изборитѣ за прускитѣ ландтази, *но компромиси и съюзи съ другитѣ партии не се допускатъ* (145 гл. противъ 64). При такова ограничение социалдемократитѣ иматъ още по малко шанси да влезатъ въ ландтага. Прочее, опитътъ ще покаже дали взетото решение е правилно,

Другъ важенъ въпросъ въ тоя конгрессъ бѣше въпросътъ за военния бюджетъ, подигнатъ отъ недоволнитѣ социалдемократи противъ своитѣ представители въ парламента, защото не показали достатъчно енергия противъ кредититѣ за новитѣ ско-

рострѣлни топове. Най голѣмитѣ противници на съвременния милитаризмъ сѫ, както е извѣстно, социалдемократитѣ. Германскитѣ представители на социалдемократическата партия всѣка година се сражаватъ противъ военния бюджетъ, особно въ послѣдната сессия — 18 6—97 год. Боя между представителитѣ социалисти и привърженицитѣ на милитаризма бѣше отчаянъ. Но и то било малко. На туй обвинение Бебелъ отговорилъ, че той и другитѣ социалдемократи подавали гласъ противъ кредита, но по тоя въпросъ неможе да се распространява, защото е свързанъ съ честна дума, която билъ далъ на военния министръ, да не разгласява съобщенията, които той далъ въ бюджетната комисия.

Шипелъ, като говорилъ по тоя въпросъ, забслѣжилъ, че войнитѣ не сѫ още отмѣнени, за туй депутатитѣ социалисти не можали да зематъ върху си отговорностьта, ако нѣмскитѣ солдати иматъ най лошо орѫжие. Тия думи предизвикаха силни порицания, които можаха да се свършатъ съ официални порицания на конгресса спрямо Шипеля, ако не бѣха се застѫтили Ауеръ и Бебелъ за него. „Ако искате да видите смѣтка съ него, трѣбва и съ насъ да си видите смѣткитѣ“, се обърнаха тѣ къмъ събранието. Това спаси Шипеля отъ явно порицание на конгресса. И тукъ социалъ-демократитѣ доказаха своята тактичность.

Още не бѣше се свършилъ Хамбургския конгрессъ, когато пристигна извѣстието, че висшия имперски сѫдъ отклонилъ жалбата на Либкнехта по поводъ решението на Бреславския сѫдъ, който осѫди преди двѣ години 72 годишния старецъ на тъмниченъ затворъ за мнимо оскърбление на величеството.

Оскърблението е отъ такъвъ родъ:при откриванието на Бреславския конгресъ, стария вождъ на социал-демократическата партия каза относително оскърбленията, които тогава се сипѣха отъ правителственитѣ връзъ социал-демократитѣ, за тѣхното равнодушие къмъ военнитѣ празденства: „кальта, която хвърлятъ връзъ нѣмската социал-демокрация, цапа само тия, които я хвърлятъ“. А тъй като кальта излизаше най вече изъ медоточивитѣ уста на германския императоръ, то неговото правителство и се залавя да го защищава. Напраздно стария водитель на нѣмската работническа партия заявява на сѫда, че той е ималь предъ видъ не императора, а „юнкеритѣ“. „Справедливия сѫдъ“ призна, че Либкнехтъ ималъ предъ-видъ само

„юнкеритѣ“, но присѫтствувавшитѣ *могли* да помислятъ, че думата е за императора, за това трѣбва да се накаже. Ето ви една образцова буржуазна присѫда.

Либкнехтъ не първи пътъ лѣжи въ затвора, защото принадлежи къмъ работническата партия; той още единъ пѫть ще докаже, че социалиститѣ иматъ мѫченици за правдата; идея, която има свои мѫченици, никога не умира, рано или късно тя ще възтържествува! Той е получилъ отъ всички страни, дѣто има приятели на работната класса, състрадателни телеграми, на които скромно отговорилъ, че той въ тия четири мѣсеца тъмниченъ затворъ ще почини и ще набере нови сили за великата борба. Какви ничтожества се представляватъ предъ тоя старъ борецъ всички негови заклети врагове, начело съ императора на германия!

А. В.

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ.

Емигрантския въпросъ. — Отношенията на правителството къмъ него. — Двѣте мнѣния по сѫщия въпросъ. — в' „Поминъкъ“ и в. «Законность».—За емигрантитѣ офицери. — Логиката на русофилитѣ. — Споразумѣнието на Руссия и Австрия за балканскитѣ народи и смисълътъ му.

Скоро четири години ще станатъ, отъ като у насъ „повѣя руссофилския вѣтръ“, и презъ всичкото време почти всѣка година се разрешава единъ въпросъ, който все се пререшава, безъ да е решенъ и до тая минута, гогато пишемъ тия редове. Тоя въпросъ е така наречения *емигрантски въпросъ*. Въпросътъ се касае до емигрантитѣ офицери, които следъ събитията отъ 11 Августъ 1886 година избѣгаха въ Руссия, като замѣшани въ преврата отъ 9-й Августъ сѫщата година. Първата година следъ паданието на Стамболовия режимъ тоя въпросъ се решава отъ Народното Събрание подъ видъ на обща амнистия на всички политически престѫпници, отъ която, обаче, се исключиха участницитѣ въ испъжданието на Батемберга. Подиръ тога, въ следующата година, следъ визититѣ направени на русския царь отъ князъ Фердинанда, отъ неговата свита и неговия президентъ-министръ Стоиловъ, въпросътъ втори пѫть се решава отъ Народното Събрание специално вече за офицеритѣ емигранти. Правителството на князъ Фердинанда миналата

година прокара чрезъ Народното Събрание законъ, съ който се пенсиониратъ всички офицери — емигранти, които иматъ десетгодишна служба, като имъ се зачете и службата, прокарана въ русската войска. Но, до колкото помнимъ, и тоя законъ направи исключения за нѣкои отъ емигрантитѣ—офицери. Тоя законъ е единъ нелѣпъ, безсмисленъ, безъ всѣкакви законни основания и отъ него можеше да се види, че той третий пжть ще се решава. И наистина, той днесъ се решава третий пжть. Но тоя пжть се решава вече не по вжтрѣшна инициатива и не като вжтрѣшенъ въпросъ, а се налага отъ вънъ.

Емигрантския въпросъ днесъ се състои не въ туй, че трѣбва да се амнистиратъ всички емигранти — офицери, безъ исключение, а въ туй, че трѣбва да се приематъ въ войската и въ такива чинове, каквито биха тѣ имали, ако бѣха служили въ българската войска. Както се вижда отъ писаното въ русскитѣ вѣстници, особенно въ русския правителственъ вѣстникъ „С.-Петербурския вѣдомости", при лашнитѣ посѣщения, направени на русския дворъ отъ княза Фердинанда и неговия министръ Стоиловъ, сж били дадени категорически обѣщания да разрешатъ емигрантския въпросъ именно въ смисълъ щото, емигрантитѣ да се повикатъ на служба въ българската войска съ повишение на чиноветѣ имъ. Обаче, правителството на княза фердинанда намисли и съ тоя въпросъ да прави политика, и, както съ много важни вжтрѣшни въпроси, то прави найгламава политика, играе въ най-нископробна игра, така и въ дадения случай. Следъ тържественното провозглашение, че „България не може да сжществува безъ Руссия" и следъ тържественнитѣ обѣщания, дадени въ Петербургъ, правителството пристжпи къмъ испълнението имъ, като се пристори, че разрешава въпроса тъкмо споредъ даденитѣ на русското правителство обѣщания и споредъ желанието на последното. Испълнението се състои въ това, че издава, както казахме законъ за пенсионирането на емигрантитѣ офицери. Но следъ туй именно се явиха нападкитѣ противъ княза Фердинанда и министра му Стоилова отъ русскитѣ правителственни вѣстници. Очевидно стана, че „решението" на емигрантския въпросъ не отговаряше на даденитѣ обѣщания и на желанията на русското правителство. Последното даде на князь Фердинанда и на неговото правителство ясно да разбератъ, че е крайно недоволно отъ тѣхното поведение по тоя въпросъ. Отъ тогава въпросътъ отново искача на сцѣната въ форма остра. Ето вече нѣколко мѣсеци какъ правителството продължава да възбужда умоветѣ и умразитѣ на буржуазнитѣ партии съ тоя въпросъ. Викатъ се дивизионни началници въ София, пишатъ се тайно въ нѣкои опозиционни вѣстници статии, които иматъ за цель да предизвикатъ демонстрации между офицеритѣ противъ приемането на емигрантитѣ въ войската. Отъ друга страна, изъ срѣдата на „народната партия" се правятъ тайни и явни насърдчения на офицери и администрация да демонстриратъ за и противъ решението на емигрантския въпросъ. Всичко това означава едно отъ двѣтѣ: или искатъ да възбудятъ офи-

церството къмъ демонстрации противъ решението на емигрантския въпросъ, и опирайки се на тѣхъ, да го отложатъ или, пъкъ искатъ да покажатъ, че разрешението на въпроса е мѫчно и се съпровожда съ опасности, и, ако въпрѣки това, се приематъ емигрантитѣ, то това се прави въ угода на русското правителство и за да се облагодетелствуватъ емигрантитѣ, за което трѣбва да благодарятъ княза и правителството му. Въ сѣкой случай и въ тоя въпросъ последното показа всичкото си двуличие и византийско—езуитска политика, съ която то близу четири години управлява страната. До тая минута въпросътъ още не е решенъ оффициално; ще ли бѫде решенъ скоро и въ каква форма, не може да се каже положително. Въ вѣстницитѣ до сега се исказваха противоположни догатки и предположения. Извѣстно е само, че русското правителство иска наложително да се рѣши по-скоро, и предъ днешното правителство на България стои дилемата: или да го реши по желанието на русското правителство и споредъ даденитѣ обѣщания, или отново и окончателно да скъсатъ приятелството съ последното. Остава да видимъ, кое ще предпочетатъ нашитѣ управници,

Въ нашата буржуазна журналистика сѫществуватъ правопротивоположни мнѣния по емигрантския въпросъ. Едното, което се поддържа отъ така нареченния *русофобски* лагеръ на чело съ в. „Свобода"; другото се поддържа отъ *русофилския* лагеръ. Вкратцѣ то се състои въ следующото. Емигрантитѣ—офицери сѫ предатели и клѣтвопристѫпници, тъй като тѣ испъдиха Батемберга, комуто да служатъ вѣрно сѫ се клѣли и при туй тѣ сѫ го испъдили въ угода на една чужда държава, която, при всичко че е освободила България има тайно намѣнение да я обѣси, да я обърне на своя губерния До днесъ емигрантитѣ—офицери служатъ въ войската на тая държава, та и съ туй тѣ вършатъ едно предателство. Приемането имъ въ редоветѣ на войската щѣло да я деморализира и русското правителство,което настоява за приемането имъ, имало намѣрение чрезъ тия свои орѫдия да деморализира нашата войска та да я ослаби и по лесно да достигне своитѣ пъклени цѣли—да испъди князь Фердинанда и да покори България подъ своя ботушъ. Такива се доводитѣ на руссофобитѣ противъ приемането на емигрантитѣ офицери въ редоветѣ на българската войска, които се изказватъ ясно и открито отъ едни, като в. „Свобода", която въ всѣки брой подбужда офицерството къмъ демонстрации и бунтъ противъ приемането на „предателитѣ" и „клѣтвопристѫпницитѣ", други скрито сѫ противъ решението на въпроса и вършатъ сѫщото както в. „Свобода" открито. По-малко сѫ извѣстни доводитѣ на руссофилския лагеръ за приемането на емигрантитѣ въ редоветѣ на войската. Тия доводи намиратъ най-добро изражение въ колонитѣ на софийския вѣстникъ „Поминъкъ" и на руссенския в. „Законность". Най-пълно, споредъ насъ, тѣ сѫ исказани въ колонитѣ на първия вѣстникъ.

„Емигрантския въпросъ, пише в. „Поминъкъ", въ брой 46, стр. 2 непрестава да интересува бълг. общество и за това рѣкохме да сподѣлимъ и днесь мнѣнието си съ читателитѣ. Въ поминалия

брой доказахме, че въ испъжданието на кн. Александра участвува цѣлия народъ: правителството съ войската, и народътъ чрезъ опозиционнитѣ шефове Цанковъ и Стоиловъ, *които удобриха станалото*; че емигрантитѣ не сѫ клѣтвопрестѫпници, тъй като тѣ единъ пѫтъ сѫ нарушавали клѣтвата, когато въ България има само двама офицери, които също, като емигрантитѣ, клѣли сѫ се по единъ пѫть и нито единъ пѫть не сѫ нарушавали дадената си клетва, че войската не ще да се разврати отъ постѫпванието въ нея на емигрантитѣ а най-послѣ че единъ день българский народъ ще дере кожитѣ на нѣкой „неразвратени" военни, които сѫ забогатели като чокои и то не отъ заплатитѣ си, а отъ *своитѣ гешефтарства* съ разни хахамушовци . . .

Обаче да продължимъ размишленията си. Емигрантский въпросъ — ако въ него има нѣщо прѣстѫпническо — е чисто отъ полититески характеръ и като такъвъ той подпада всецѣло подъ категорията не на криминалнитѣ престъпления, а на политическитѣ. До като първитѣ преслѣдватъ частни ползи и дертове, вторитѣ иматъ за предмѣтъ благото на народа, па обществото, което — такъва е поне легалната презумция за политическитѣ престъпници — чувствува нужда отъ едно какво-годѣ подобрение, отъ реформи, преврати и пр. и пр. Не давно бѣ, когато Бразилский Императоръ Донъ-Педро биде сваленъ отъ престота и Бразилия се провъзгласи за република. Въ неговото сваляние участвовахѫ видни генерали, които тоже бѣха положили клѣтва за вѣрность императору; нъ тѣзи генерали не бидохѫ провъзгласени за клѣтвопрестѫпници по единственната причина, че *революцията има щастливъ исходъ*. Какво щеше да стане ако императорътъ се върнеше въ Бразилия? Участвующитѣ въ тая революция не щеха ли да бѫдатъ, може би, застрѣляни? Нъ не, тѣ днесъ сѫ патриоти, а за измѣнници и народни предатели считатъ се Донъ-Педровитѣ привърженици и последователи. Въ историята има множество примѣри отъ сполучливи и не сполучливи революции противъ държавнитѣ глави, а ний спомѣнѫхме само Бразилската, като най прѣсна. Отъ нея и отъ всички ней подобни, намъ се внушава безспорната истина, приета и прокарана въ множество углавни кодекси, за *нестрогата* наказуемость па политическитѣ прѣстъпници, ако цѣльта се непостигне. Сущий случай е съ нашитѣ емигранти, Детронирането на кн. Александра сполучи не на пълно; защото противницитѣ на тоя актъ — право да си кажемъ — излѣзнѫха по-рѣшителни, завзеха положението, станаха господари и революционеритѣ избѣгаха. Друга, съвършенно друга щеше да е ситуацията, ако последнитѣ излѣзнаха по-рѣшителни и ако бѣха тѣ поели юздитѣ па управлението. Емигрантитѣ тогава не щеха да сѫ прѣстѫпници, клѣтвопрестъпници и развратници, ами таквисъ щеха да сѫ ония, които искатъ да рѣшаватъ и разрѣшаватъ така нарѣчений емигрантски въпросъ. — Отъ до тукъ изложенното всѣки се е убѣдилъ въ неосновагелностьта на протаканието да се разрѣши трактуемий въпросъ въ полза на емигрантитѣ. Насъ лично ни най-малко той ни интересува и съвсемъ

заявяваме, че той не струва *една кесия пъсъкъ*. Обаче той е общъ народенъ въпросъ и интересува ни живо туй, дѣто виждаме, че дрънкулкитѣ на два столични вѣстници происхождатъ не отъ убѣждения, а отъ заинтересованность на разни бездарности, що се навъртятъ около тия редакции.

„За сега свършваме, съ обѣщание да се повърнемъ пакъ въ идущия си брой. Нъ, преди да свършимъ, ний чистосърдечно и най искрепно полагаме въпросътъ: свалянието на държавнитѣ глави, ако не е позволено отъ законитѣ, то позволено ли е отъ здравия разумъ, или не?"

Такива сѫ доводитѣ на руссофилитѣ, съ които тѣ оправдаватъ емигрантитѣ и на които основаватъ искането да се разреши въпроса въ полза на последнитѣ. За пояснението на приведеното отъ в. „Поминъкъ" трѣбва да прибавимъ, че, споредъ руссофилитѣ, емигрантитѣ офицери сѫ най-образованитѣ и най-добритѣ български офицери, и, слѣдователно, тѣхното стоение на чело на българската войска не само нѣмало нищо опасно за дисциплината й, но съставлявало гордость и щѣло да дисциплинира войската. Нека подобрѣ да послушаме думитѣ на руссофилския вѣстникъ „Законность", който се издава въ Руссе. Въ брой 65, отъ 16 ноемврий т. г. като говори върху Сливнишкитѣ побѣди на българската войска преди дванайсетъ години, той продължава тъй:

„Его защо, като прѣкарваме мисленно прѣзъ паметьта си знаменититѣ Сливнишки дни и като си спомнюваме за скѫпитѣ жертви, които българския народъ, възстаналъ като единъ човекъ за защитата на една свята кауза, тъкмо прѣди дванайсетъ години сложи прѣдъ олтаря на отечеството, — нашия поглѣдъ неволно се обръща къмъ българската армия и къмъ способноститѣ и достоинствата на ония, въ рѫцѣтѣ на които се намиратъ нейнитѣ сѫдбини а, съ тѣхъ заедно, и бѫдѫщето на отечеството. И — нека го кажемъ открито — ние, за голѣмо съжаление, невиждаме тамъ онова, което имаме пълно право да очакваме, Нарѣдъ съ незапълнимата праздница, която оставиха въ българската войска падналитѣ подъ Сливница, Драгоманъ, Цари-бродъ и Пиротъ херои, нарѣдъ съ незамѣнимата загуба, която нашата армия прѣтърпя въ лицето на застрѣленитѣ въ Руссе свои бивши военачалници, — ний съзираме и други още по-скърбни праздпини, и още по-плачевни загуби, които стоятъ още незапълнени и незамѣстени, само благодарение на безрасѫдностьта и гламавщината на една шепа политически глупци, които, за да удържатъ случайно попадналата въ рѫцѣрѣ имъ власть, прѣзиратъ и най-скѫпитѣ интереси на отечеството и армията. Българската войска е лишена и до днесъ отъ най-добритѣ и най-способнитѣ си членове, Офицерско-емигрантския въпросъ, правилното разрѣшение на който, споредъ както ний проповѣдваме отъ три години насамъ, би повърнало на войската нейнитѣ загубени шефове. които я водиха къмъ побѣди и слава стои още неразрѣшенъ".

Тѣзи сѫ двѣтѣ мнѣния, които сѫществуватъ въ нашия буржуазенъ печатъ и които раздѣлятъ нашето буржуазно общество на

два противоположни лагера но многошумния днесъ емигрантски въпросъ. Чудното тука е това, че подиръ тържественото провъзглашение, че и България не може да сѫществува безъ Руссия"; можеше да остане мѣсто за такъвъ въпросъ и да се говори за предателсво и „клѣтвопрестѫпничество" отъ страна на емигрантитѣ офицери. Ако е вѣрно това, че „България не може да сѫществува безъ Руссия", естестеенно е, че емигрантитѣ-офицери не сѫ направили никакво прѣдателство. Тѣ взеха участие въ детронирането на Батемберга съ сѫщия викъ: „България не може да сѫществува безъ Руссия"! Значи, тѣ сѫ испълнили единъ „священъ дългъ" предъ „отечеството", защото, очевидно е, не „отечествата" сѫществуватъ за князетѣ, а последнитѣ за първитѣ и ако послѣднитѣ отиватъ противъ интереситѣ на „отечеството", тогава никакво клѣтвопрестѫпничество нѣма, когато вашитѣ „отечественни интереси" изискватъ едно детрониране. Такава е логиката на нашитѣ руссофили. Както видѣхме, ред. на руссофилския в. „Поминъкъ" свършва статията си, която горѣ приведохме, съ питането: „свалянието на държавнитѣ глави, ако не е позволено отъ законитѣ, то позволено ли е отъ здравия разумъ или це?" Очевидно е че, отговорътъ на това питание се съдържа въ горѣказанното отъ насъ. Щомъ „здравия разумъ" намира, че държавнитѣ глави отиватъ противъ „висшитѣ интереси на отечеството", то свалянието имъ е не само естественно право на убеденитѣ въ своя „здравъ разумъ". но и Священъ дългъ" къмъ отечеството. Такава очевидно, е била логиката преди дванайсетъ години на детронаторитѣ на Батемберга, и не само на тѣхъ, но и на по-голѣмата часта отъ „българското общество". Ако преди дванайсетъ години девизътъ — „България не може безъ Руссия" — не можаха да прокаратъ детронаторитѣ на Батемберга, осемъ години подиръ неговото детрониране той бѣ най-тържесьвенно прокламиранъ и прокаранъ. Така щото, съ обвинението на емигрантитѣ-офицери въ предателство и клѣтвопристѫпничество нищо не се обяснява. Задъ тия обвинения се крие сѫщностьта на работата.

Въ логиката на руссофилитѣ има една основна погрѣшка. Погрѣшката е въ твърдението, че „България не може да сѫществува безъ Руссия". Съ туй искатъ да кажатъ, че България безъ помощьта на Руссия не може да испълни своитѣ „исторически задачи" и да достигне своитѣ „народни идеали"; сиречь безъ Руссия тя не може да стане *велика* и да събере всичкитѣ си елементи въ една „цѣлокупна България". Но, истина ли е, че Руссия ще й помогне да осѫществи своитѣ „народни идеали"? Ето гдѣ е въпросътъ! Нашитѣ руссофили не отговарятъ на тоя въпросъ направо, а се ограничаватъ само съ общи фрази, че подъ „покровителството на великата освободителка" България щѣла да се чувствува сигурна и да върви „въ пѫтя на отечественнитѣ интереси". Между туй, ако България можеше да се храни съ такива басни преди 20, 15, 10 години, днесъ повече отъ ясно е, че Руссия не скрива, открито казва, къмъ какво тя се стреми. Тя е противъ една „велика България", противъ „историческитѣ задачи" на българския

народъ. Въ статиитѣ на нашия другарь К. Р., въ миналитѣ книжки на нашето списание читателитѣ иматъ редъ документи, които ясно показватъ, каква е политиката на Руссия спрямо „народнитѣ идеали“ на България. Безъ да отиваме много надалечь, ний ще посочимъ на най-пресния фактъ, който показва, до колко сѫ неоснователни твърденията на руссофилитѣ за добритѣ чувства на „великата освободителка“ къмъ България. Думата ни е за речьта на австрийския министръ на вънншнитѣ работи, графа Голуховски, казана недавна предъ австрийскитѣ делегации. Въ речьта си гр. Голуховски казва, че между Австрия и Руссия се о постигнало пълно споразумение по отношение на балканскитѣ държави. Споразумѣнието се състояло въ туй, че тѣ нѣмало да се бъркатъ въ работитѣ на тия държави и се съгласили да ги оставатъ свободно да се развиватъ. Смисъльта на тия думи е тъкъвъ. Нито Австрия, нито Руссия, ще се откажатъ наистина, да се не бъркатъ въ работѣ на балканскитѣ държави. Тѣ се бъркатъ и ще се бъркатъ въ тѣхнитѣ работи. Да си въобразяваме, че тѣ, наистина, сѫ се отказали отъ бъркането въ работитѣ на балканскитѣ народи, то ще рече да се лъжимъ жестоко и да вѣрваме, че вълцитѣ могатъ да се откажатъ да ядѫтъ овце. Споразумѣнието на тия двѣ държави за небъркание въ работитѣ на балканскитѣ народи и за оставянието имъ *свободно да се развиватъ* означава оставянието имъ въ днешното положение. Съ други думи. то означава отрѣзвание пѫтя на тия държави къмъ каквито й да било „отечественни интереси“. „исторически задачи“ и „народни идеали“. Това е напълно съгласно съ нееднократнитѣ категорически заявления на русската дипломация за последнитѣ години, и съ антибългарскитѣ й отношения по въпроса за Македония. Но въ такъвъ случай, какво означаватъ твърденията на руссофилитѣ? — Очевидно е, че руссофилската политика означава пълно подчинение на Бдлгария подъ волята на русската дипломация, както и руссофобската политика означава пълно подчинение на Бдлгария подъ волята на Австрия или на друга нѣкоя държава. И въ единия, и въ другия случай това ще рече отричание отъ „патриотическитѣ ламтения“ и обрѫщанието на България въ мостъ за достигвание чужди интереси, безъ да има надеждата да достигне нѣкакви „народни идеали“. И ако при туй може да се говори за предателство, те еднакво сѫ предатели и руссофилитѣ и руссофобитѣ.

Подиръ казаното до тука, пита се: какъвъ смисълъ има шумътъ, който се дига около емигрантския въпросъ? За руссофилитѣ приеманието на емигрантитѣ—офицери въ войската означава закрѣпяванието на тѣхното положение. За руссофобитѣ то означава осуетяване на надеждитѣ имъ чрезъ войската да дойдатъ на власть и да управляватъ страната съ помощьта й, плюсъ страхъ отъ отмъщения, отъ преследвания и отъ изпѫждание изъ „топлитѣ мѣста“. Съ други думи, шумътъ около емигрантския въпросъ е шумъ на борбата между буржуазнитѣ партии, смисъльта на която е, коя отъ тѣхъ да гризе, да се изразимъ вулгарно, държавния кокалъ,

коя да бѫде по-близко до държавното съкровище. Руссофилитѣ чрезъ устата на ред. в. „Помпръкъ“, като говорятъ за емигрантския въпросъ, прибавятъ, „че единъ день българский народъ ще дере кожитѣ на нѣкой „неразвратени“ военни, които сѫ забогатели като чокои и то не отъ заплатитѣ си, а отъ своитѣ гешефтарства съ разни хахамушовци“. Отъ тукъ да се прави заключение, че съ приеманието на емигрантитѣ въ войската, ще се прекратятъ гешвфтарствата въ войската „съ разни хахамушовци“, че тѣ нѣма да се стремятъ къмъ обогатявание чрезъ гешефтарства, а ще преследватъ последнитѣ. Ний нѣма да отричаме, че ще се намѣрятъ между емигрантитѣ офицери отдѣлни личности, които да не се стремятъ къмъ обогатявание чрезъ гешефтарства „съ хахамушовцитѣ“. Но отъ кѫдѣ излиза, че массата отъ тѣхъ не ще се стремятъ къмъ сѫщето, къмъ което се стремятъ и другитѣ, че нѣматъ за цель разбогатяванието, че тѣ не се стремятъ къмъ властьта съ цель именно да богатеятъ чрезъ държавнитѣ учреждения? Безъ да отиваме много надалечъ, вижьте, какво представляватъ днесъ тѣхнитѣ другари по политическа идея и по емигранство, гнѫснитѣ съединисти които сѫ на власть днесъ, ири всичко че преди да дойдатъ на власть говорѣха за честно управление, за преследвание на гешефтарствата, за демократизмъ и за свобода. Прочее, не може да има никакво съмнѣние, че грамадната часть и отъ емигрантитѣ офицери ще употрѣбятъ властьта преди всичко за своя лична полза. Естественно е подиръ това, че емигрантския въпросъ не представлява нѣкакъвъ „общъ, народенъ въпросъ“, както се мѫчатъ да го представятъ нашитѣ буржуазни партии, а въпросъ, какъвто и може да „интересува живо“ само борющитѣ се за власть. Ако тѣ го въздигатъ на степеньта „народенъ въпросъ“, то го правятъ по свойственната на буржуазията въ цѣлия свѣтъ привичка да нарича всѣко свое дѣло и най нищожното за „неродно дѣло“. Емигрантския въпросъ повтаряме, не може да бѫде „общъ, народенъ въпросъ“: той е партизански въпросъ и съ партизански цѣли се вдига около него заглушителния шумъ. Съ приеманието на емигрантитѣ, въ войската, положението на България нѣма ни на йота да се измѣни: гешефтарствата въ нея нѣма да се прекратятъ; войската нѣма да престане да служи за орѫдие на угнетение народа отъ властвующитѣ, нѣма да пристане да служи за правяние политически избори, нѣма нито на йота да се осигури свободата и законностьта и нѣма да може съ нея да се достигнатъ „отечесвеннитѣ интереси“. При горѣописанитѣ отношения на великитѣ сили и особенно на Руссия и Австрия къмъ балканскитѣ държави приеманието на емигрантитѣ означава само увиличение на военния бюджетъ и на милитаризма, който съсипва народа и му исмуква жизненитѣ сили. Интересътъ на *българския народъ*, на една грамадна масса работенъ народъ, въ името на когото и ужъ за въ полза на когото се дига шума по такъвъ партизански въпросъ, като емигрантския, — интересътъ на *българския народъ*, казваме не е въ приеманието или не приеманието на емигрантитѣ въ войската, а въ унищоже-

пisто на милитаризма, въ намалението на постоянната войска и въ въоръжението на народа, въ форма на една добрѣ организирана милиция. Това ще осигури свободата му и правата му; и съ това, като се спестятъ расходитѣ по днешната тѣжка, и безполезна и даже вредна военна система, ще може да се развиятъ производителнитѣ сили на страната и ще се създадатъ условия за единъ дѣйствителенъ прогрессъ. Само вървейки по тоя пѫть, България ще може да придобие културно значение на Балканския П-въ и да испълни извѣстни културни задачи. Обратното води къмъ съсипия и къмъ угнетавание на народи отъ управляющитѣ.

Постѫпили въ редакцията нови книги и списания:

„Просвѣта“ илюстрировано списание за младежи отъ двата пола год. I кн. III, Шуменъ.

„Животъ“ мѣсечно научно-литературно списание год. I кн. III Ноемвр. Сливенъ 1897 г.

„Отчетъ“ за общинското III кл. педагогическо училище въ горня-Орѣховица за 1896/97 уч. год.

„Сѣячъ“ полумѣсечно илюстрировано списание за економия, земледѣлие и скотовъдство кн. IX Окт. год. II Варна.

„Мода и домакинство“, мѣсеченъ журналъ год. I Декемв. бр. 17. София.

„Воененъ журналъ“ год. X. Октомврий кн. VI.

„Учитель“ год. V кн. III Ноемврий.

„Мисъль“ литерат.-общ. спис. Окт. и Ноемв. кн. VIII и IX.

„Християнски учитель“ год. I кн. IX. Ноемврий.

„Медицински сборникъ“ Ноемврий год. III бр. II София.

„Медицинска бесѣда“ мѣсечно популярно медицинско списание Ноемврий год. IV кн. II. Видинъ.

„Българска сбирка“, списание за книжнина и общ. знания. Декемврий кн. X год. IV Пловдивъ.

„Сборникъ“ пощитѣ и телеграфитѣ Окт. кн. X г. III София.

„Ветеринарна сбирка“ мѣсечно списание по ветеринарната медицина и скотовъдството год. VI бр. X. Октом. София.

„Изложение“ за ветеринарното състояние на Плов. Окр. отъ Г. Бъчваровъ. Пловдивъ.

„Отчетъ“ за състоянието на учеб. дѣло въ с. Чепеларе (плов. окр.) презъ учебната 1896 97 год.

„Списание“ на бъл. иконом. друж. год. II кн. 5 Окт. София.

„Х. Хелмколцъ“ взаимнодѣйствието на природнитѣ сили. Цѣна 25 ст. Варна.

ГОД. I. КН. X.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

НА

УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1897.

Следъ бурята

(Повѣсть отъ революционното време)

Продължение отъ IX кн.

VIII

Елена много се не кани; решението бѣше зела по-напредъ. Тя замина, за да се не върне вече никога при мѫжа си, като му остави кратка записка: „Заминавамъ по неотложна работа. Отечеството ме вика. Ти разбирашъ, нѣма да ме осѫдишъ. Не ме чакай. Елена“.

Полонски бѣше въ туй време по линията, той се завърна следъ два дни. Жоли му предаде писмото на госпожата. Той прочете веднажъ, прочете дважъ записката. Тукъ всичко бѣше казано, и тъй просто: „ти разбирашъ“, казва тя, но какъ да разбира? Неговото спокойствие го остави; той не може да разбира. „Туй трѣбваше да се чака“, каза си Полонски. Но туй не го успокои. „Отечеството ме вика“, може ли нѣкой да я удържи? На какво ще се реши? мислеше той — на всичко. Тя остави сина си, не ще пожали живота си. За винаги ли заминава? „Не ме чакай“, тъй ли трѣбва да се разбира? Това бѣше тъй безумно. Да, безумие, безумие повтаря Полонски. Отечеството, а материнския дългъ! Той влезе при осиротелото си дѣте. Жоли сѣдѣше въ дѣтската стая и нѣщо плетеше; кърмилицата държеше пеленачето на колѣнѣ; дѣтето сънно гледаше нѣйдѣ въ едно неопредѣленно пространство; тъй гледатъ два мѣсечни дѣца. Бащата се наведе надъ сина си, цѣлуна го и сълзи напълниха очитѣ му. Дѣтето обърна главичката си отъ новото осѣщание, протѣгна малкитѣ си рѫчички, като да хвани нѣщо; Жоли се наведе да поправи шапката на главата му. То бѣше утънало въ тантели. Главната грижа на Жоли бѣше тая — да гледа за тантелитѣ на дѣтето и за чистотата въ дѣт-

Следъ бурята

(Повѣсть отъ революционното време)

Продължение отъ IX кн.

VIII

Елена много се не кани; решението бѣше зела по-напредъ. Тя замина, за да се не върне вече никога при мѫжа си, като му остави кратка записка: „Заминавамъ по неотложна работа. Отечеството ме вика. Ти разбирашъ, нѣма да ме осѫдишъ. Не ме чакай. Елена“.

Полонски бѣше въ туй време по линията, той се завърна следъ два дни. Жоли му предаде писмото на госпожата. Той прочете веднажъ, прочете дважъ записката. Тукъ всичко бѣше казано, и тъй просто: „ти разбирашъ“, казва тя, но какъ да разбира? Неговото спокойствие го остави; той не може да разбира. „Туй трѣбваше да се чака“, каза си Полонски. Но туй не го успокои. „Отечеството ме вика“, може ли нѣкой да я удържи? На какво ще се реши? мислеше той — на всичко. Тя остави сина си, не ще пожали живота си. За винаги ли заминава? „Не ме чакай“, тъй ли трѣбва да се разбира? Това бѣше тъй безумно. Да, безумие, безумие повтаря Полонски. Отечеството, а материнския дългъ! Той влезе при осиротелото си дѣте. Жоли сѣдѣше въ дѣтската стая и нѣщо плетеше; кърмилицата държеше пеленачето на колѣнѣ; дѣтето сънно гледаше нѣйдѣ въ едно неопредѣленно пространство; тъй гледатъ два мѣсечни дѣца. Бащата се наведе надъ сина си, цѣлуна го и сълзи напълниха очитѣ му. Дѣтето обърна главичката си отъ новото осѣщание, протѣгна малкитѣ си рѫчички, като да хвани нѣщо; Жоли се наведе да поправи шапката на главата му. То бѣше утънало въ тантели. Главната грижа на Жоли бѣше тая — да гледа за тантелитѣ на дѣтето и за чистотата въ дѣт-

ската стая. Тя бѣше стара мома, висока, суха, съ дълбоки бръчки по лицето и съ дълги букли прикачени за нейната коса, свита въ гръцка прическа. Тя приказваше еднакво по француски, гръцки и турски, сама наричаше себе си францувойка родомъ отъ Едрене. Обичаше много да приказва и не испущаше случай да се похвали. Като забелѣза, че господарьтъ е по серйозенъ отъ другъ пѫть, тя съобрази, че трѣбва нѣщо да е не доволенъ и почна цѣли тиради: „Тъй и госпожата влезе при Васка, цалуна го на тръгвание и ми каза: Жоли, азъ оставамъ сина си на вашитѣ попечения, вий го пазите повече отъ майка, при васъ азъ съмъ безъ грижа. Азъ попитахъ — на дълго време ли госпожата отива? — Ще видя, какъ ще стане съ баща ми, рече госпожата, трѣбва нѣкое неприятно извѣстие да е получила госпожата отъ родителитѣ си, изведнажъ замина, безъ да земе даже нужнитѣ за пѫть. Дойде си отъ черкова, даде ми ключеветѣ: предай на Полъ, каза, сетнѣ цалуна Вася, тъй както вий сега го цалунахте, и тръгна. Полонски присѣдна на единъ столъ до люлката и слушаше внимателно тая тирада, на която нѣмаше край. Той ловѣше всѣка дума на бъбривата бавачка относително Лели, искаше му се да распита за нея, само за нея да му приказвать, да узнае, дѣ е сега, какво става съ нея. Може да е въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, може да е въ нѣкой харемъ. Не, тя жива нѣма да се даде: той добрѣ знае своята Лели. Милий образъ сѣди живъ предъ очитѣ му, а домътъ осиротелъ, нея нѣма. Сърдцето му се свива до болки; той не чува по нататъкъ старата Жоли; тя продължава да бъбри: какъ Васко спалъ, какъ я събудилъ презъ нощьта, а кърмилицата го не чула. Тукъ сѣдѣше и кърмилицата, но нищо не разбираше по франсуски, за това и не можаше да възрази на Жоли; тя бѣше гъркиня.

Полонски стана, погледна още веднажъ на пълното дѣтенце и въздѫхна: „сираче“, каза на себе си, като излезе.

Той обиколи почти безсъзнателно всѣко кѫтче на кѫщата, дѣто обикновенно сѣдѣше Лели.

Всичко стои на своето мѣсто: ето нейната работа, ето и книгитѣ й; тамъ стърчи постелката, и тя осиротела и нейний тоалетъ. Каква пустота въ кѫщи! тъй пусто и тѫжно изглежда жилището, кога изнесатъ покойникъ. Полонски улови главата си съ двѣ рѫцѣ; гърдитѣ му притиска тѫга, като че гробова плоча го прихлюпи; сърдцето му силно бие; мозака му се мѫти, ус-

тата му искатъ да проклѣватъ. Кого? — Само не нея. О, мила Лели! „Отечеството ме вика“, казва тя, а мене! помисли ли си за менъ ти? Какво бихъ направилъ на нейно мѣсто, ако Полша иска моята помощь? — Сѫщото; но тя е майка, тя не може тъй да замине, да остави всичко и сина си. При всичко туй не може да я осѫди. Той припадна на нейната постелка и даде воля на сълзитѣ си. Тукъ никой не го види. Ще види ли тя? Ще узнае ли неговитѣ мѫки? Кой може да му каже — дѣ е? — Единъ човѣкъ можаше да го утѣши, но той го ненавиди: той е причина на това нещастие. Полонски се изправи и съ стиснатъ юмрукъ заплашваше нѣкого въ пустото пространство. Той би го унищожилъ тукъ на мѣстото му . . . Този юмрукъ е за Каблешкова. Но дѣ е той? Може да е съ нея сега. Уви! тоя приятель на кѫщата — подлецъ! Тукъ въображаемия врагъ послужи за гръмоотводъ: на него се посипаха проклятията. Полонски цѣлъ настръхна само отъ една мисъль, че Лели може да е съ него. Той се преобърна въ дивъ звѣръ, ноздритѣ му се разширочиха, очитѣ му потъмнѣха, той дишаше дълбоко, като да се засилѣше и почна да крачи голѣми крачки изъ спалнята, като жестикулираше силно. Всѣкой би помислилъ, че е лудъ, ако го видѣше въ тоя часъ. Подиръ тоя припадъкъ на ревность Полонски като че се успокои; той почна да крои, като какъ да намери своя съперникъ: отъ него всичко ще узнае. Много се не лута: на другия день Полонски вече узна отъ служащитѣ по линията, че Каблешковъ се намира въ Пазарджикъ. Да иде самъ си, мислѣше отпърво, но намѣри твърдѣ неудобно да се срѣщне съ единъ човѣкъ толкова неприятенъ: може само да развали работата, може нищо той да му не съобщи за Лели. Да му пише? Ами ако той се е сѣтилъ, отъ дѣ иде отчислението? ако не му отговори? Тогазъ той ще го заплаши, той е въ неговитѣ ръцѣ, ще го предаде на турцитѣ, ще го унищожи, ще го смажи съ крака. . . . И спокойния, невъзмутимия, благородния Полонски скърца зѫби отъ гнѣвъ. И тукъ милия образъ на Лели му се представя. Какво ще каже тя? „Предатель“! Тя съ отвръщение ще се обърне отъ него, както отъ брата си. Нейното презрение той не може пренеси. По-добрѣ, хиляда пѫтѣ по-лесно е да посѣгне на себе си, да умрѣ, отколкото да види, че Лели го презира. Спомня си, какъ тя тогава му каза: „ти не разбирашъ тоя благороденъ характеръ, ти не познавашъ Каблешкова, за това те искълва

ревность къмъ него". Тя тъй кротко каза това, въ неговитѣ уши още звънти нейния чистъ, мелодиченъ гласъ. Мила Лели! той простира ржцѣ къмъ нея. Нѣма я! Тогазъ той испроси прощение, той искупи оскърблението, което й нанесе — купи й ялмазения герданъ. Той отвори тоалета: ето и кутийката, отвори я, герданя тукъ. Колко й прилича, какъ чудно сияе нейната хубость съ това украшение; ето и втора и третя и десетя такива кутийки съ брилянти. Тѣ всичкитѣ хармониратъ съ чудния образъ на Лели, когато сж на нея. Припомня му се, какъ преди малко време той я държеше на ржцѣ тукъ, какъ я изтръгна изъ нектитѣ на смъртьта при ражданието на Вася, и тя остави чедото си. Припомня си и своята майка. И той тъй сжщо я остави за отечеството. Душевната буря като да отихна при тия въспоминания. Той се смири предъ високий дългъ на родината. Покори се на своята участь и сѣдна да пише на ненавистния приятель. Въ писмото си къмъ Каблешкова той бѣше изискано любезенъ, само моляше да пожалятъ Елена и да му кажатъ, дѣ е?

Отговора не закъсня. Още на другий день Каблешковъ отговори успокоително, че Елена е вънъ отъ всѣка опасность; тя се намира въ Букурещъ, и той едновременно пише да я задържатъ тамъ. „Но вий знайте, че въ дѣлото на революцията нищо се не щади, даже собственния животъ, пишеше той. Едва ли може нѣкой удържа Елена въ настояще време".

Възстанието бѣше готово вече да избухне; тоя пжтъ заревото на истокъ се загоря отъ западъ. Босня и Херцеговина въстана. Българитѣ наостриха уши и чакаха сигналъ отъ вжтрѣ.

Полонски се реши да иде самъ си въ Букурещъ: може лично да повлияе, да я раздума отъ смѣлото й решение, макаръ за последне време той да испита, какъ мжчно може да се влияе Лели. Тя бѣше вѣчно недоволна, капризиозна; той отдаваше това на нѣйното болѣзнено състояние и въ всичко й отстжпваше, слушаше я, покоряваше се на жена си. Тя не бѣше вече първата Лели—дѣте; тя стана повелителница на сърдцето му, и за това му бѣше още по-драга.

Въ Букурещъ Полински на пусто дири между българитѣ госпожа Полонска; никой не знаеше, никой не бѣше чувалъ за нея. Българскитѣ емигранти въ Букурещъ странѣха отъ него; тѣ го гледаха като турски шпионинъ. Една вечерь при владиката, дѣто бѣха се събрали нѣколко госпожи, заприказваха за

г-жа Елена Иванова. Полонски сѣдѣше замисленъ и не чуваше тѣхния разговоръ. Той испита и него день много огорчения, недовѣрие, даже явно презрѣние и заканвания отъ нѣкои младежи, отъ които искаше нѣщо да испита за жена си.

— Отъ дѣ се зе тая гостинка у тебе? попита една млада кокетлива госпожа.

— Отъ Шуменъ се казваше, отговори втората.

Полонски изведнажъ наостри ухо.

— Оная, дѣто я видѣхъ у васъ? попита владиката.

— Да, хубавичката, отговориха събесѣдницитѣ, като се изсмѣха: нели хваща око?

— Прилична жена, отговори владиката, като подмигна, но много горделива. Коя е тя?

— Елена Иванова се казва, отговори г. С-ва; мѫжъ ми се познава съ баща ѝ, иматъ земание—давание. Казали му, че е на хотела, той прати баща ми да я доведатъ у дома. Белата си зехъ съ нея. Една недѣля ми сѣдя — извървѣха се всичкитѣ тукъ нашенци у дома: момчетии, съдрани, боси — гладници. И, да я видишъ ти, съ тѣхъ каква е любезна; предъ насъ се голѣмѣе и не иска да приказва; пъкъ съ тѣхъ си шепне, по расходки ходи, по цѣлъ день се не завръща, и обѣда я чака до вечерь. Слугитѣ зеха да се сърдятъ: какво е това? — цѣлъ день масата се не пребира, думатъ, като на гостилница.

Позволете ми, госпожо, вий казахте, че баща ѝ на вашата гостенка се казва Иванъ и тя се нарича Елена Иванова, а по мѫжа си, не знайте ли какъ се нарича? Или не е женена?

— Какъ да не е, и дѣте има, оставила го при двѣ майки, азъ съмъ излишна, казваше тя, и се смѣе. Но вижъ, Иванова, то трѣбва да е прекора на баща ѝ, а по мѫжа си какъ се казва и не ни доде на умъ да попитаме. Тя е, тя е, каза си Полонски и сърдцето му радостно затупа. Твърдѣ естественно да скрива фамилията си; тука трѣбва да е пълно съ шпиони и меня даже за такъвъ приематъ.

Той изново попита.

— А за кадѣ замина, не можете ли ми каза.

— За България, каза, че заминава, трѣбва у тѣхъ си въ Шуменъ да си е отишла. Защо питате? Ваша милость да не сте неинъ роднина? Азъ тъй си приказвамъ.

— Нѣма нищо, отвърна Полонски. Азъ се интересувамъ.

— Народна жена, каза владиката, за да заглади първото впечатление.

— Народна жена, повториха и другитѣ следъ него, и разговора мина връзъ градината, цвѣтята, овощкитѣ у градината на дяда владика и сладкото.

Полонски на сжщата вечерь замина съ трена за Гюргево и отъ тамъ за Русе и Шуменъ, дѣто предполагаше да срѣщне жена си. И тукъ като я не намери, отпжтува за Едрене, безъ да каже, защо е ходилъ въ Шуменъ. Еленина майка много се зарадва на зетя си; тя му заржча да доведе и Елена при второ идване, да се видятъ; прати даръ на внучето и си помисли: тѣжакъ човѣкъ, дума не може да се ископчи отъ устата му, какъ ли минава дъщеря ми? Изгорихъ си момичето, горката!

Полонски бѣше намусенъ като облакъ, малката искрица отъ надежда огасна, не му оставаше друго, освенъ да се покори на сждбата и да чака, макаръ тя да писа — „не чакай".

IX

Въ сжщото време Елена се намираше въ Търново. Тя занесе на главния революционенъ комитетъ важнитѣ съобщения отъ Тракия, че дружинитѣ не могатъ вече да се сдържатъ, възстанието ще избухне по рано ото назначения день; правителството подуша приготовленията и зема мѣрки; много шпиони се явиха; има опасность да не се открие и работата ще излезе ялова, часъ по скоро трѣбва да се дѣйствува: „чакаме вашето распореждание", свършваха группата отъ тракийскитѣ революционери. Отъ Букурещъ Елена испратиха съ наставления въ Търново. Още въ първата си срѣща съ търновския водитель Елена се разочарова. Той я поведе въ кжщата на приятеля си-съученикъ отъ Одеската семинария. Тѣ минаха много тѣсни и криви улички, каквито изобиловатъ въ Търново, като се катерѣха по остритѣ каманаци, кадѣ св. Никола. Изъ пжтя революционера изглежда своята спжтница тъй безочливо, че Елена я достраша отъ това хлапе, както го наричаше тя. Той й пусна нѣколко груби комплименти, на които Елена не отговори. Водача стана по куражлия, като помисли, че тя се стѣснява отъ него. Той й каза:

— Каква хубава коса имате.

— Ако можеше съ нея да се покосятъ турцитѣ, мнозина щѣха да паднатъ, отговори Елена, като се засмѣ.

Влезоха въ една тѣсна висока кжщица, прилѣпена у скалата, на която е построено Търново. Кжщицата повече прили-

чаше на птиче гнѣздо, прилѣпено на самия върхъ на скалата, недосегаема за разрушителитѣ на птичи гнѣзда, палави момчетии. Посрѣщна ги една дебела възрастна жена, която испълзя изъ стана, като дигна главата си нагорѣ и ги гледаше презъ очилата. Тя се изсмѣ високо, като каза „бре Тефе, ти ли си синко?“

— Водя ти гостенка, отвърна Тефо, тятя Кинче, ще я скриешъ въ миша дупка. Домакинята все тъй съ вирната глава гледаше на Елена прѣзъ очилата.

— Не бой се, въ пазвата си ще туря, отвърна тя като се изсмѣ още веднажъ тъй високо, крѣсливо, доста неприятно. Елена истръпна отъ тоя смѣхъ. Домакинята поведе гоститѣ въ пруста—гостната и се скри да се облече, защото бѣше дрипава. Гостенката мислеше съ страхъ: какви сж тия хора?

Следъ малко вратата се отвори, влезе домакинята пакъ тъй засмѣна до уши. Тефо веселъ се обърна къмъ нея и заприказваха бързо:

— Дѣ е Хараламбо?

— Тукачка, сега ще доде, бѣше си полегналъ, отговори домакинята. Заповѣдайте, сѣднете, покани тя гостенката, която още ходѣше на горѣ на долу изъ стаята. Елена се спрѣ предъ масата, постлана съ ржчни тантели, почопли съ пръстъ тантелата. На друго нѣмаше дѣ да се спрѣ погледа. Стаята бѣше чиста отъ всѣка страна; освѣнъ миндера и една маса, всѣка друга мебелъ отсжтствува. Тефо излѣзе вънъ на одъра. Чуха се стжпки по стълбата. Влезе единъ младъ момъкъ. Здрависа се съ Елена. Домакинята го препоржча: „синъ ми“. Доде подиръ него и единъ старъ човѣкъ, който посеше на ржцѣ едно четири годишно момиченце. Той подаде дѣтето на майка му и се ржкува сжщо съ гостенката. Тя все още стоеше права. Хараламбо й представи баща си, който я покани да сѣдне, попита я отъ дѣ иде? Елена още се каняше да бѣга отъ тая кжща, но като се вгледа въ семейството, малко по малко почна да се успокоява. Момиченцето показваше съ пръстче на гостенката. По онова време редко българка носѣше капела. Елена сѣдѣше съ пжтническата си шапка на главата. Това особно интересуваше дѣтето, то се смѣеше, като гледаше гостенката. Тя се приближи, помилва го. Това невинно дѣте й внуши довѣрие и добродушния старецъ съвсѣмъ разспиля страхотиитѣ отъ главата й. Тя почна познайнството съ дѣтето. Зѣ со ...

ржцѣ, даде му своята чантичка отъ ржката си. Дѣтето гледаше очудено ту добрата госпожа, ту хубавата игралка. Пжтната чантичка на Елена приличаше на играчка, толкова мъничка, съ сребърна халка и обшита съ кадифе. Елена се похвали. че и тя има такъвъ малакъ синъ, „още по малакъ отъ нея“, каза тя, като милваше русата главица на момиченцето. Почнаха се распитвания за майка й, баща й. Тя се расприказва съ старитѣ домакини. Въ туй време момака се разговаряше съ Тефо вънъ на одъра. Той подаде на Хараламбо едно писмо, което като прочете, погледна кадѣ прозореца на пруста, дѣто сѣдѣше Елена и рече: „тя ли го донесе“? Тефо клюмна съ глава утвърдително, после каза: незнамъ дѣ сж я избутали, трѣбва да се настани нѣйдѣ; вижъ заведи я у Благодаримката, у васъ ли ще я оставишъ?

— Нека сѣди у дома, що има? Тука е по безопасно, до сега заптие не е погледвало тадѣва. Трѣбва да се обиколятъ приятелитѣ и още довечера да се съберемъ, да видимъ, посочи писмото, не може да се отлага. Ти ли ще останешъ при нея, азъ да заобиколя?

— Стой си ти, отвърна Тефо, азъ ще свикамъ събрание. Сбогомъ. Довечера часа въ деветъ, долу. И нея ще доведешъ, какво има да ни каже, ще видимъ; отъ баба добро не чакай, ама хайде! Ама бива я, ти не зяпай! изсмѣ се той високо: не се срамувай, катъ мома.

— Ехъ и ти холамъ! каза му Хараламбо, като се връщаше при Елена. Тя можеше да слуша разговора на приятелитѣ. Кипна отъ пренебрежението на Тефо, вследствие на това и съ Хараламбо тя бѣше сдържана и мълчалива. До вечерьта Елена пресѣдя сама въ тъй наречената гостна стая подъ предлогъ, че е уморена.

Въ осемъ часа вечерьта щомъ се навечерѣха, Хараламбо поведе гостенката си на събрание въ долната махала. Тамъ тѣ се расхождаха край рѣката, минаха моста и влезоха въ една малка кжщица съ висока стълба и прихлюпена стрѣха. Въ единствената тъмна стая горѣха двѣ свѣщи и около масата седѣше Тефо съ още петь мина граждане. Двама отъ тѣхъ изглеждаха солидни хора, другитѣ бѣха като него млади, буйни, недодѣлани.

Следъ обикновенитѣ привѣтствия Тефо прочете писмото *отъ централния* комитетъ, въ което се означава деня на възъ-

станието. Зе се решение да испратятъ единъ делегатъ въ Сърбия, за да се дѣйствува отъ вътрѣ заедно съ нахлуването на сърбитѣ въ Турция. Единъ отъ присѫтствующитѣ, високъ представителенъ момъкъ зѣ връзъ себя си тая мисия. Трѣбваше да се снабди съ средства, за да иде до Букурещъ. Кассата на мѣстния комитетъ се оказа праздна. Присѫтствующитѣ трѣбваше да направятъ пожертвования. Всички се спогледаха: у никого нѣмаше и едно турско петаче въ кесията. Единъ отъ присѫтствующитѣ извади отъ джеба си масивенъ златенъ часовникъ и го подаде на делегата. Елена снѣ своята гривна отъ рѫката си, единственното украшение и я сложи сѫщо тъй предъ него. Сега оставаше тия цѣнни вещи да се преобърнатъ въ пари. Оказа се, че делегата е отъ нощнитѣ птици, полицията дебне по стѫпкитѣ му, и той не може ди се показва денѣ на улицата. Натовариха Хараламбосъ тая мисия.

На другия день Хараламбо донесе на делегата четирнадесеть турски лири отъ гривната и часовника ; делегата замина за Руссе прѣзъ нощьта.

Тефето отиде да обиколи селата отъ Поликраище нататъкъ по полето. Нему бѣше възложена мисията да нападне съ възстанницитѣ на града, ще го предадатъ на огъня и ще заминатъ кадѣ Дрѣново да се съединятъ съ другитѣ дружини на западъ въ балкана. Елена нищо не каза въ събранието противъ избора, но после дълго тя се препира съ Хараламбя въ кѫщи, че Тефето не е за такава важна работа.

— Той има даръ на слово, убеждява селенитѣ, нему вѣрватъ, вървятъ подирѣ му, казваше Хараламбо въ дванадесеть часа прѣзъ нощьта, сѣдналъ на края на стана. Елена, сѣднала на ниския прозорецъ срѣща своя събесѣдникъ, възразява.

— Но той е страхлавецъ, въ Тракия той не може показа носа си, него съ камане ще го избиятъ, нали той провали възстанието въ Стара-Загора. Трѣбва да му се отдаде правото, много искустно знай да бѣга: въ решителната минута избѣга отъ Ст.-Загора, като че въ земята се провали.

— Вий сте предубедени противъ него, азъ като другарь неговъ отъ училището го зная, не е такъвъ човѣкъ. И централний комитетъ му довѣрява, отговаря Хараламбо.

— Нѣма тука никакво предубеждение, азъ днесъ го срѣщамъ за първи пътъ, но и въ Букурещъ говориха, че той не е човѣкъ за работа.

Дълго време расправѣха Тефа при лунната свѣтлина на одара у Хараламбови. Сетнѣ минаха на другитѣ наши апостоли на свободата. Елена възторжено расказваше за самоотвержения, смѣлия, умния Левски, идеалния Каблешковъ и др., които тя познаваше и пакъ се върнаха върху търновскитѣ дѣятели. Хараламбо расхвали Ливтерова, учитель и народенъ водитель въ с. К-ва и пакъ Тефа.

— Азъ ви казвамъ, че тоя човѣкъ само гледа въ мжтна вода риба да лови. У него нѣма патриотизмъ, казва Елена въ единъ часа презъ нощьта.

— Но това е клевета, възмутителна клевета! сърди се Хараламбо.

— Каква ти клевета, хората сж живи. Въ Старо-Загорско срѣща С.—кърджия; носело момчето чузди пари—осемдесеть лири, спира го на пжтя: „дай паритѣ“, знаелъ го, че момчето жертвувало другъ пжть. —Нѣмамъ, моли се момчето, чорбаджията ме праща за стока, чузди пари нося. „Дай ги тука“, вика Тефо съ револверъ въ ржка, ще ги върнемъ. Оказа се, че той бѣгалъ. Зема паритѣ и вече го не вижда никой, не чува. Изѣлъ ги въ Влашко. И кой знай, колко други такива е обралъ за народното дѣло ужъ.

— Това е невъзможно. Той нѣма счупена пара. Самъ си гладува, ходи дрипавъ, като насъ. То не може да бжде, дума Хараламбо.

— Може да гладува. Хайта не може да се види съ пари, но че е вършилъ такива работи, туй всички расказвать въ Тракия, които сж имали съ него работа.

— Вършатъ го и други. Когато нѣматъ срѣдства, както тая вечерь напримѣръ, какво ще правимъ? Въ такъвъ случай по всѣки начинъ се стараеме да накараме скжперника, ако не съ друго, поне съ кесията си да помогне на народното дѣло.

— Туй е лошото, че въ името на отечеството тукъ се върши грабителство и то за себе си и отъ единъ човѣкъ, който е давалъ и ще даде доброволно, ако има.

— Той е комунистъ, собственность не признава. Ний тъй живѣхме и въ Одеса една комуна—всичко общо.

— Незнамъ, тамъ вий какъ сте живѣли, но грабителството си остава грабителство, казва Елена, като си влиза презъ прозореца въ стаята, отредена за нея.

На другия день обиколиха търновскитѣ лозя, гората, Фус-

тито. Любезния домакинъ се стараеше да залисва своята гостенка. Даже майка му, която рѣдко излизаше отъ стана, отиде съ Елена на гости по роднинитѣ, дордѣ Хараламбо обиколи приятелитѣ си по селата. Той се завърна следъ десеть дни и предложи на Елена да заминатъ за Дрѣновския манастиръ.

— Какво ще правя тамъ? отговори Елена. Тя си помисли: ако и той прилича на своя приятель, да се затворя въ манастиря съ такива хора; оплаши се, по добрѣ тукъ да остана, може да бжда по полезна на нещастницитѣ, кога запалятъ града. Колко жертви ще станатъ! „Но безъ жертви не може,“ спомни си тя думитѣ на Каблешкова.

X

Не се мина много следъ заминаването на Хараламбо и въ града стана страшна паника между турцитѣ. Срѣдъ бѣлъ день дюгенитѣ се затвориха, не остана турчинъ по чаршията; българитѣ въ ожидание, че нашитѣ ще додатъ, сжщо се сбираха на купчини по улицитѣ, изсипа мало и голѣмо на пжтя, само чорбаджиитѣ се скриха съ турцитѣ заедно. Всички чакаха, че ще стане нѣщо . . . Нѣщо голѣмо, събитие не бивало, радостно чакаха робитѣ: днитѣ на тирана се свършватъ, тѣ потриваха ржцѣ, набутаха кой старъ пищовъ — наследство отъ дядо и баба, кой кама, кой револверъ или нова пушка, нарочно приготвена за великия день.

Елена подъ влиянието на общото вълнение, макаръ да знаеше, че не е тоя деня за въстание, излезе на мегданя, дѣто сѣдѣше едно множество дюкенджии и занаятчии празднично тържествующи, които си шепнѣха: „нѣма ги, скриха се, конака празенъ, като димъ исчезнаха!“ — „Ще ги намѣримъ, отъ дънъ земя ще ги извадя, отговаря единъ, душицата ми изгориха“! заканя се той страшно. Жажда за отмъщение горѣше въ очитѣ имъ, лицата у мнозина бѣха грозни, звѣрски яростни. Елена замина съ тятя Кинче, която носеше и китка въ ржка да посрѣщне сина си. Тѣ отидоха къмъ полицията. Майката бѣше радостна. Тя знаеше, че синъ й е въстаникъ и бѣше увѣрена, че възстаницитѣ ще зематъ Търново; турцитѣ ще побѣгнатъ, защото се страхливи, а възстаницитѣ ще зематъ управлението. Царството е тѣхно, тѣ сж млади, учени—всичко могатъ. И тя е посвѣтена въ работата, пъкъ другитѣ нищо не знаятъ. Тя първа ще подаде китка! У всѣкого има свое често-

любис, у майката се прояви то въ такава форма при това общо праздпично настроение. Елена вървеше съ страхъ, тя неможеше никакъ да си обясни едно такова движение изведнажъ.

Тѣ минаха край полицията— тамъ ни жива душа се не види; слѣзоха прѣзъ турската махала. Отъ височинитѣ се явиха множество хора, които се движеха по пѫтя отъ Горнѣ-Орѣховица. Двѣтѣ жени се отбиха отъ пѫтя надолу кадѣ воденицата да причакатъ възстанницитѣ.

— Ето ги, показваше старата, и златни левове на челата имъ, майкини ! простираше тя рѫцѣ къмъ върха, дѣто се движеха хора, които мѫчно можеха да се различатъ на едно такова разстояние.

По шосето тръгнаха малцина, множеството се спрѣ на върха и гледаха тъй сѫщо както отдолу край пѫтя гледаха двѣтѣ жени. „Що за чудо!“ мисли Елена, дордѣ тятя Кинче се радваше. Приближиха се наистина възстанници съ форма и калпаци на тѣхъ съ левове, само че бѣха вързани, а турски заптие ги караха съ приклада на пушкитѣ си.

Горката! Тятя Кинче не е помислила за такова нѣщо, тя замръзна на мѣстото си. Едина тя позна, той е идвалъ у тѣхъ — Пановчето; другитѣ двама не познаваше, но и тѣ сѫ тъй хубави въ своята войнствена примѣна, щото бѣха привлекли любопитнитѣ отъ Горня-Орѣховица да ги испращатъ до Търново. Множеството състоеше повече отъ жени и дѣца, които се спрѣха на върха.

Елена се възмути отъ дълбочината на сърдцето си; тя искаше да викне на ония тамъ горѣ да развържатъ рѫцѣтѣ на българскитѣ възстанници; но тъй далеко, дали ще я чуятъ? и най сетнѣ какви сѫ тѣ? дали турци или българи, а може и черкези . . . .

— Да идемъ горѣ при тѣхъ, каза на другарката си, може да довтасаме; съ камане ще избиемъ тия, ще развържемъ рѫцѣтѣ на момчетата, тукъ тя се вгледа въ майката: тя бѣше жълта, като вощеница.

— Кой ги знае какви сѫ, па и далеко отъ тука отвърна попарената майка, предъ нея се представи грозната дѣйствителпость, тя едвамъ говорѣше.

— Да идемъ въ града и по-скоро, бързаше Елена. Ний можемъ да ги посрѣщнемъ. Потръгнаха подиръ заптиетата, но да ги преварятъ неможиха. Злочестата майка на сила влачеше.

краката си, тя се улюлява и моли гостенката си за помощь. Елена я поведе подъ ржка. Колкото последнята бързаше, толкова първата бѣше ю неподвижна.

— Не знаешъ ли нѣкой въ града отъ нашитѣ? пита я Елена, тѣзи и отъ затвора може да се пуснатъ.

— Всички излѣзоха съ Хараламбо, нѣма ги въ града, едвамъ продума майката.

Какво би дала Елена сега за едно червено парцалче съ златенъ левъ да го развѣе предъ ония събрани на мегданя. жедни за отмъщение! Тя си ги представляваше, какъ ще се хвърлятъ на тия заптиета, които вървятъ напредѣ й, ще разрушатъ тъмницата, камакъ на камакъ нѣма да остане. Сега тя разбра, колко значе единъ символъ, едно парцалче, единъ войвода въ такава решителна минута. Но тя нѣма нищо, тя е жена, ней не повѣряватъ нито двама души, тя нѣма никаква власть, тя е жена—подиръ нея никой не отива. Каква горчива ирония на сждбата.... А тя тъй обича отечеството, тя е готова на смърть... Майката виждаше бесилка за сина си и за тия. Съ такиви мисли двѣтѣ жени минаха по сждщия пжть, отъ дѣто дохода. Съ минаванието на вързанитѣ въстанници улицитѣ сж съживиха, полицията се напълни съ стражари и войници, върна се избѣгалия валия. Сега обратното ставаше съ българитѣ—тѣ сж скриха изъ кжщята си и чакаха да ги колятъ. Отдавна българското население чакаше клание. Тѣзи грозни слухове се носѣха не безъ основание. Правовѣрнитѣ сж заканяха всѣка вечерь да наквасятъ ножа си въ християнска кръвь, за да угодятъ на своя пророкъ—Мухамеда.

Валията да прикрие своя страхъ отъ слуха, че идатъ комити, който донесълъ единъ черкезинъ, като видѣлъ баиря почернѣлъ съ хора по пжтя къмъ Орѣховица и още Папова и другаритѣ му въ войнишка премѣна, сега той разви особна енергия, не свойственна на турската натура: испрати патраули по цѣлия градъ, които накараха българитѣ да излизатъ отъ кжщята си и да отварятъ дюгенитѣ си; подиръ тѣхъ испрати двата затворници, осждени на смърть съ приговора на сжда, който се хубавѣе страшно на гърдитѣ имъ съ едри букви. Тия кандидати за оня свѣтъ бѣха два сокола—кръвници. Може въ друго време Валията щѣше да ги пусне съ добъръ откупъ, но сега тѣ му потрѣбваха, за да науми на раята, че има бесилка, много да не волничи.

Това средство бѣше доста сполучливо да изглади впечатлението отъ преминаванието на възстанницитѣ макаръ и вързани, което имъ предава ореолъ на страдалческо величие.

Всички мирно, чинно се наредиха по дюкенитѣ, макаръ никой не мислѣше, ни да търгува, ни да работи. Този искуственъ редъ и тишина поддържаха бдителнитѣ заптиета и баши бузуци, които изведнажъ нахлуха въ града още на другия день. Конни черкези пропускаха по улицитѣ, грабѣха, биеха необузданитѣ орди, кого дѣ срѣщнатъ и стигнатъ. Доведоха още вързани възстанници—селени на брой осемь души, доведоха и други —повечето попове и даскали отъ къмъ Габрово, арестуваха множество граждане отъ града. Затворитѣ се препълниха, издигнаха се бѣсилки на край Търново. На тѣхъ всѣки день висѣха нови жертви. Турцитѣ ги гледаха съ наслаждение, но задушаванието не удовлетворяваше фанатизма —той искаше кръвь, кръвь . . . Всѣки день турцитѣ точѣха ятаганитѣ си да нападнатъ прѣзъ нощьта на раята.

Българското население истръпна, минутното възвишение на духа като да не е било. Тѣ чакаха клание, безъ да мислятъ даже да се защищаватъ.

Елена чакаше съ нетърпѣние възстаницитѣ да се зададатъ; тя сама ще нападне съ четата на затвора, ще падне Бастилия! Какво тържество ! . . . Всички, всички сѫ свободни, тѣ отвѫтрѣ разрушаватъ тъмницитѣ, тя сама растваря вратитѣ ! Тиранитѣ обезорѫжени ! . . Тя нощѣ се мѣта на леглото си съ тия мечти, прислушва се, отъ дѣ ще гръмне първата пушка, оглежда по цѣла нощь като пожарникарь отъ одара, дѣ ще се подаде заревото на огания — града ще плавнѣ. Тя е много благодарна, че може да гледа далечъ отъ своята обсерватория, наблюдава до зори въ безсъннитѣ нощи, легне пакъ и пакъ стане,— сънь я не хваща. Денѣ отиди на едно мѣсто у познатитѣ, похлопа на вратата, на вредъ вратитѣ заключени : „нѣма ги“ отговаря слугинята. Не приематъ подозрителната гостинка нигдѣ, боятъ се да не имъ навлече подозрѣнието на полицията. Поне нѣкой да доде ; но никой не бутва вратата на тятя Кинче, боятъ се и отъ нея ; оставиха я и роднини и приятели. Майката плаче, скуби главата си — и нейния синъ ще доведатъ, ще го обѣсятъ поганцитѣ . . . . Елена се мѫчи да я утѣши. Ето чуватъ се гърмежи. Двѣтѣ жени излизатъ на одъра, прислушватъ се. Нѣйдѣ далеко гърмятъ отъ къмъ Дрѣново. Една шепа възстаници се

борятъ съ многочислени орди башибозуци и черкези въ Дрѣновския мънастиръ, пристигна единъ таборъ редовна войска отъ Руссе, и нея отправиха на мънастиря. Тукъ младата дружина се бори отчаянно; тѣ умрѣха до единъ, за да покажатъ на роба, какъ се мрѣ за свободата. А дружинитѣ отъ полето нѣма, и нѣма! Елена всѣки день ходи до Дервенето да причака дружинитѣ на Тефо. Напраздно. Отъ полето нѣма ни единъ възстанникъ. Дѣ е той? дѣ е водителя? Тя съ отвръщение помисли за ония кѫщи, които домакинята й вече бѣше описала, отъ какъвъ характеръ сѫ, дѣто се върти обикновенно Тефо: Бѣла Бона, Неда, Молито. Елена пресили себе си и единъ день пристѫпи прага на Благодаримъ Моли. Тя чакаше да срѣщне тамъ отвратителни личности, но все може да нападне на следитѣ на тогова, когото дирѣше. Посрѣщна я една висока жена, наконтена по букурешката мода, причесана, напудрена не по дѣлнично. Расприказва се Елена за злобата на деня. Молито само ахаше, както всички; тя бѣше тѫпа, полуграмотна жена. Отъ нея нищо не можи да се научи.

Елена мислѣше: той се крие, подъ земята трѣбва да го намѣря; насила ще го накарамъ да излезе. Съ тая мисъль мушна въ джеба си единъ малъкъ револверъ и тръгна да дири Тефа, но напраздно — нѣма го. У Ливтерови тя сѫщия день срѣщна трима възстаници, които се крияха отъ преследвания. Тѣ бѣха селени, излезли отъ балкана. Глада бѣше ги накаралъ да влезатъ въ града. Тѣ бѣха блѣдни, мършави, одрани и боси. Сараньта, когато Ливтерова отиваше на заутрина въ черкова още при зори, тя ги срѣщна въ тѣхната уличка. Тѣ прострѣха къмъ нея рѫка за милостиня; Ливтерова, която отиваше въ черкова да се моли за сина си и за другаритѣ му въ Дрѣновския мънастиръ, спрѣ се, изгледа ги и продума: „майкини!". Распита ги, отъ дѣ сѫ и какво сѫ. Тя ги поведе въ кѫщи да ги нахрани и облече. „Може и моя тъй да скита сега", плачеше отчаяно майката: „едничекъ на майка, едничекъ и за синъ и за дъщеря, той ми и свѣтъ и животъ. Въ Англия съмъ го учила, за него ходихъ въ Манчестеръ. Че да бѣхъ знаяла, съ него щѣхъ да отида, баремъ гроба му да зная, да ида да се наплача. Охъ, сине, що стори, защо ме, чедо, остави"! Дордѣ майката тъй плачеше, Елена распита скитницитѣ, отъ дѣ идатъ и кадѣ отиватъ? Единъ отъ тѣхъ се каза Бѣловчанинъ, излѣзалъ съ Каблешкова. Тѣ расказаха за клáнията въ Тракия.

Това средство бѣше доста сполучливо да изглади впечатлението отъ преминаванието на възстанницитѣ макаръ и вързани, което имъ предава ореолъ на страдалческо величие.

Всички мирно, чинно се наредиха по дюкенитѣ, макаръ никой не мислѣше, ни да търгува, ни да работи. Този искуственъ редъ и тишина поддържаха бдителнитѣ заптиета и баши бузуци, които изведнажъ нахлуха въ града още на другия день. Конни черкези пропускаха по улицитѣ, грабѣха, биеха необузданитѣ орди, кого дѣ срѣщнатъ и стигнатъ. Доведоха още вързани възстанници—селени на брой осемь души, доведоха и други —повечето попове и даскали отъ къмъ Габрово, арестуваха множество граждане отъ града. Затворитѣ се препълниха, издигнаха се бѣсилки на край Търново. На тѣхъ всѣки день висѣха нови жертви. Турцитѣ ги гледаха съ наслаждение, но задушаванието не удовлетворяваше фанатизма —той искаше кръвь, кръвь . . . Всѣки день турцитѣ точѣха ятаганитѣ си да нападнатъ прѣзъ нощьта на раята.

Българското население истръпна, минутното въздишение на духа като да не е било. Тѣ чакаха клание, безъ да мислятъ даже да се защищаватъ.

Елена чакаше съ нетърпѣние възстаницитѣ да се зададатъ; тя сама ще нападне съ четата на затвора, ще падне Бастилия! Какво тържество ! . . . Всички, всички сж свободни, тѣ отвжтрѣ разрушаватъ тъмницитѣ, тя сама растваря вратитѣ ! Тиранитѣ обезоржжени ! . . Тя нощѣ се мѣта на леглото си съ тия мечти, прислушва се, отъ дѣ ще гръмне първата пушка, оглежда по цѣла нощь като пожарникарь отъ одара, дѣ ще се подаде заревото на огани — града ще пламнѣ. Тя е много благодарна, че може да гледа далечъ отъ своята обсерватория, наблюдава до зори въ безсъннитѣ нощи, легне пакъ и пакъ стане,— сънь я не хваща. Денѣ отиди на едно мѣсто у познатитѣ, похлопа на вратата, на вредъ вратитѣ заключени : „нѣма ги" отговаря слугинята. Не приематъ подозрителната гостинка нигдѣ, боятъ се да не имъ навлече подозрѣнието на полицията. Поне нѣкой да доде ; но никой не бутва вратата на тятя Кинче, боятъ се и отъ нея ; оставиха я и роднини и приятели. Майката плаче, скуби главата си — и нейния синъ ще доведатъ, ще го обѣсятъ поганцитѣ . . . . Елена се мжчи да я утѣши. Ето чуватъ се гърмежи. Двѣтѣ жени излизатъ на одъра, прислушватъ се. Нейдѣ далеко гърмятъ отъ къмъ Дрѣново. Една шепа възстаници се

борятъ съ многочислени орди башибозуци и черкези въ Дрѣновския мънастиръ, пристигна единъ таборъ редовна войска отъ Руссе, и нея отправиха на мънастиря. Тукъ младата дружина се бори отчаянно; тѣ умрѣха до единъ, за да покажатъ на роба, какъ се мрѣ за свободата. А дружинитѣ отъ полето нѣма, и нѣма! Елена всѣки день ходи до Дервенето да причака дружинитѣ на Тефо. Напраздно. Отъ полето нѣма ни единъ възстанникъ. Дѣ е той? дѣ е водителя? Тя съ отвръщение помисли за опия кѫщи, които домакинята й вече бѣше описала, отъ какъвъ характеръ сѫ, дѣто се върти обикновенно Тефо: Бѣла Бона, Неда, Молито. Елена пресили себе си и единъ день пристѫпи прага на Благодаримъ Моли. Тя чакаше да срѣщне тамъ отвратителни личности, но все може да нападне на следитѣ на тогова, когото дирѣше. Посрѣщна я една висока жена, наконтена по букурешката мода, причесана, напудрена не по дѣлнично. Расприказва се Елена за злобата на деня. Молито само ахаше, както всички; тя бѣше тѫпа, полуграмотна жена. Отъ нея нищо не можи да се научи.

Елена мислѣше: той се крие, подъ земята трѣбва да го намѣря; насила ще го накарамъ да излезе. Съ тая мисъль мушна въ джеба си единъ малъкъ револверъ и тръгна да дири Тефа, но напраздно — нѣма го. У Ливтерови тя сѫщия день срѣщна трима възстаници, които се крияха отъ преследвания. Тѣ бѣха селени, излезли отъ балкана. Глада бѣше ги накаралъ да влезатъ въ града. Тѣ бѣха блѣдни, мършави, одрани и боси. Заранька, когато Ливтерова отиваше на заутрина въ черкова още при зори, тя ги срѣщна въ тѣхната уличка. Тѣ прострѣха къмъ нея рѫка за милостиня; Ливтерова, която отиваше въ черкова да се моли за сина си и за другаритѣ му въ Дрѣновския мънастиръ, спрѣ се, изгледа ги и продума: „майкини!". Распита ги, отъ дѣ сѫ и какво сѫ. Тя ги поведе въ кѫщи да ги нахрани и облече. „Може и моя тъй да скита сега", плачеше отчаяно майката: „едничекъ на майка, едничекъ и за синъ и за дъщеря, той ми и свѣтъ и животъ. Въ Англия съмъ го учила, за него ходихъ въ Манчестеръ. Че да бѣхъ знаяла, съ него щѣхъ да отида, баремъ гроба му да зная, да ида да се наплача. Охъ, сине, що стори, защо ме, чедо, остави"! Дордѣ майката тъй плачеше, Елена распита скитницитѣ, отъ дѣ идатъ и кадѣ отиватъ? Едина отъ тѣхъ се каза Бѣловчанинъ, излѣзалъ съ Каблешкова. Тѣ расказаха за кланията въ Тракия.

— Ний минахме нощѣ прѣзъ село, ала какво ти село: камакъ на камакъ не останало, само псета ръфатъ, че какво ръфатъ? и ний сме гладни, хлѣбъ диримъ, слѣзохме отъ гората за хлѣбецъ, пъкъ то човѣци натъркаляни по пѫтя, гладни псета отъ селото тѣхъ ѣдатъ. Нѣма живъ човѣкъ. На мѣсечината се види: тукъ глава, тамъ човѣкъ безъ глава, булка или баба и дѣте прегърнала, дѣтето и то на двѣ расѣчено: страшно, пъкъ и мерисъ.

— Какъ се казва селото? пита Елена.

— Зная ли го? не се познава ки, само дими още тукъ тамѣ купище, настѫпишъ на пепелище — пари — огънь значи още тлѣе, пъкъ хората исклани, кой ще ти каже селото си? Пъкъ не е едно да кажешъ: туй бѣше! Три дни вървѣхме, то се по-лошо; денѣ се смушишъ нѣйдѣ въ гората, я въ пещера, ако има на близо, а то по лозята — хапнешъ шума, исмучишъ я, пийнешъ водица, кое корене, киселецъ берѣхме, то държи ли ситость? Хѫ, тукъ жа намѣримъ село, хѫ—тамъ, па ударихме прѣзъ планината, то отъ тамъ — отъ високото се види като дими, оня ти огань — ламти, ламти що ти видятъ очитѣ, низъ полето червени пламаци, черни облаци димъ се дигатъ. Бре овчари да найдемъ — нѣма! Испокрили се, исплашили се хората — живъ човѣкъ не видишъ. Таквизъ като насъ срѣщнахме. И тѣ бѣгатъ, като зачуятъ отъ дълечъ стѫпки. Настигнахме едного, и той отъ наше село, не можаше сиромаха да върви, пусна се да бѣга, като ни зачу и падна — краката му не държатъ. Па катъ на видѣ, позна ме и дума: „бай Петре, какво стана, дѣ е войводата?“ —Думамъ — не знамъ. Той ни каза, че като ги подгонила потерата — Каблешковъ се хвърлилъ въ Марица и другия съ него се хвърлилъ да плуватъ.

— Кой другия? пита Елена.

— Не знамъ, какъ го каза. — Воловъ, обади се втория възстанникъ.

— Воловъ и Каблешковъ! извика Елена, тѣ приплаваха, спасиха се, нели?

Възстаника поклати глава отрицателно. — Други дваmина срѣщнахме, единия умрѣ по пѫтя, Богъ да го прости! тѣ видѣли, че се удавили и двамината, пъкъ момчетата се пръснали; когото уловили башибозуцитѣ, тамъ го заклали и главата му набучили на мъждракъ да я носятъ. Елена вече не слушаше, главата ѝ се замая. И двамата потънали, може нарочно да се

хвърлиха, за да не се дадатъ на турцитѣ, тъй, ами какъ? Намѣсто да висятъ на бѣсилката — тѣ сѫ се удавили. Тя сега разбра, колко й сѫ близки тия двама хора. Сърдцето й силно тупаше, ушитѣ й шумѣха и мислитѣ въ главата й се бъркаха. Силното потресение отъ ужасната картина за Тракийското възстание, което слушаше съ напрѣгнатото внимание, сега се обърна въ една остра болка. Дѣ се намира, какво я боли, тя не знаеше. Тъй остана Елена нѣколко минути вцѣпенена. Когато доде на себе си, тя можи само да каже: „всичко е свършено"! послѣ стана, като се олюляваше, потръгна къмъ вратата; Ливтерова я спрѣ.

— Дѣ отивашъ, майка, пийни си водица, поомий се. И тебе попарило, като мене, въздъхна тя.

— Не трѣбва, бабо, отвърна Елена; хѫ, забравихъ: ела у дома, да земешъ за тия хора нѣщо. Нели въ Влашко ще идите, попита ги тя, като се обърна къмъ възстанницитѣ.

— Ами дѣка? отвърна единия. Нашенци бѣгатъ отъ насъ. Коя вратня бутнешъ, пѫдятъ те, като отъ очумени се боятъ. Зеръ цѣло село ще пати, ако ни уловятъ. Добрѣ, че тая жена се смилостиви да ни пребере, една вечерь баре да почнимъ. Двайсеть дена се казва постелка и вечеря не сме видѣли.

Елена се дотътра съвсѣмъ разбита до кѫщи. Той се крие, мислѣше тя, страхливецъ, но нему довѣряватъ, защо? — Защото е мѫжъ. Полъ има право — азъ съмъ жена, на меня гледатъ съ пренебрежение. Какво мога азъ? да ида у дома, да изгледамъ като Кинча синъ и да го пратя да се бие съ турцитѣ. — Слабо утѣшение! Че и тамъ азъ съмъ излишна. Синъ ми има двѣ жени да го гледатъ, азъ не мога, не зная. Мѫжъ ми казва: „ти сама си дѣте, за тебе трѣбва нѣкой да се грижи, остави дѣтето на Жоли, не се намисай". Азъ не ща да се намисамъ въ кѫщи на нищо. И тукъ азъ съмъ не нужна, безсилна. За какво съмъ азъ на свѣта? Защо живѣя? Тѣ загинаха въ борбата! Тя имъ завиждаше.

Край на първата часть.

ДѢЙСТВИТЕЛНОСТЬ И ИДЕАЛЪ.

(Заключителна глава на „Философия дѣйствительности“ отъ М. Филипповъ).

Методътъ на философското изследвание трѣбва да бѫде наученъ, но обекта на философията се отличава отъ простия сборъ обекти на специалнитѣ науки. Разбира се, най сетнѣ, като общъ предмѣтъ на философията, както и на науката, се явява *човѣка*, съ всичкия му вѫтрѣшенъ и външенъ свѣтъ, съ неговитѣ чувства, мисли и дѣйствия; но въ сѫщото време, когато науката е принудена все повече и повече да специализира предмѣта на своитѣ изследвания, задачата на философията се явява съхранението на свързката не само между знанията, но и между всички страни на човѣшкия животъ, мисъльта и дѣятелностьта. Въ тоя смисъль има право Сократъ, като счита познаванието на човѣка и проясняванието на самосъзнанието за най велика задача на философията.

Чувствата, ума, волята на човѣка не сѫ освѣнъ отвлечения, които ни позволяватъ да классифицираме психологическитѣ факти. Човѣшката личность не може да бѫде раздѣлена на строго разграничени сфери; на това не ни дава право и най-новото учение за локализацията на мозъчнитѣ функции, тъй като, въ всѣки скучай, между тѣзи функции сѫществува най-тѣсна свързка. Единството на човѣшката личность, нарушавано отъ нѣкои растройства на организма, трѣбва да се разбира не като метафизически принципъ, но като неизбѣжно следствие отъ физиологическото единство и цѣлость на всички висши организми, съ тѣхната все повече и повече интегрирующа се нервна система.

Даже най абстрактнитѣ отъ нашитѣ знания обикновенно съдържатъ извѣстна смѣсь отъ елементи, които се отнасятъ къмъ областьта на чувствата и волята. Математическата формула, а толковъ повече геометрическото построение, вече може да съдържа елементъ, отъ изящество или, наопаки, непривлекателность; практическия елементъ—стремлението къмъ дѣйствие, т. е. къмъ приложение, е свойственъ на всички въобще научни знания.

Особенно ясно испъква елемента на чувството и волята въ наукитѣ, които иматъ непосрѣдственно отношение къмъ личния и обществения животъ на човѣка. „Равнодушно да гледатъ на

доброто и злото“ могатъ само малцина аскети, които презиратъ видимия свѣтъ заради невидимия, и още сухитѣ доктринери, за които доброто и злото се явяватъ *само* предмѣтъ за изучване.

Въ туй отношение философията не се отличава отъ науката. Като усвои научния методъ, тя не се нуждае отъ допълнението му съ какъвъ да е други субективенъ методъ. Съвършенно е достатъчно, щото философътъ, както и учения, да бѫде не само философъ или ученъ, но преди всичко *човѣкъ*. А ако това изискване е испълнено, то, разбира се, той не ще захване да обича или да негодува *по методъ*. Не се изискватъ никакви методически приеми, за да почувствуваме негодование, като четемъ фактитѣ, съобщени отъ Енгелса въ книгата му „Положението на работническитѣ класси въ Англия“ или да се замислимъ надъ показанията, събрани отъ английскитѣ фабрични инспектори и вкратцѣ изложени отъ Маркса въ първия томъ на неговия „Капиталъ“. Въ книгата на Чарлса Бутса („Labour and Lif of the People“), водителя на „армията на спасението“, между другото е указанъ и тоя фактъ, че отъ Лондонскитѣ жители повече отъ 30% се намиратъ въ състояние на „хронически бѣдность“, а въ нѣкои най-бѣдни части на града процента на бѣднитѣ се увеличава двойно въ сравнение съ срѣдната норма.

Ето фактъ доказанъ отъ обективната наука — статистиката; но, като го узнаемъ, можемъ, безъ да бѫдемъ утописти, да повторимъ думитѣ на Хенри Джорджа, че огнеземцитѣ, австралийцитѣ и ескимоситѣ сѫ по щастливи отъ бѣднацитѣ на Великобритания. Не е чудно, че съзнаванието на такова положение на съвременнитѣ общества поражда фантастически планове за преобразуванието имъ въ единъ день или часъ, а по трѣзвитѣ хора по нѣкога ги докарва до мрачно разочарование: отъ такова обезсърдчение не е останалъ свободенъ даже такъвъ положителенъ умъ, както Хексли. Той казва: „Азъ нѣмамъ претенцията, че съмь филантропъ и че чувствувамъ особно отвращение къмъ всѣки родъ сантиментална риторика; като натуралистъ, старая се да имамъ работа само съ фактитѣ, които се намиратъ подъ мое разпореждание, и приемамъ за несъмнѣненъ фактъ, че въ цѣла промишленна Европа не ще се намѣри нито единъ фабриченъ градъ, гдѣто значително число отъ хората да не живѣе на самия край на социалното блато“.

Съзнаванието на злото изисква стремление къмъ отстране-

нието му. Обаче не е достатъчно да *чувствуваме* злото, за да разберемъ настоящата му причина. Философитѣ отъ XVIII вѣкъ сж се основавали обикновенно на исхабяванието на човѣшката природа отъ лошитѣ учреждения; тѣ очаквали всичко отъ външнитѣ политически реформи и отъ реформитѣ въ въспитанието. Въ XIX вѣкъ биде разбрано значението на по дълбокитѣ социални причини; но пълното раскривание на тия причини се дава не лесно, и на пръвъ пжть изследванието на економическия факторъ докарваше само къмъ социални утопии.

Въ 1802 г. Сенъ-Симонъ въ своитѣ женевски писма постави принципа: „всички хора трѣбва да работятъ". Този принципъ бѣше въ сжщность само отражение на движението на народнитѣ масси въ епохата на террора. При все това, човѣкътъ, който разбира въ 1802 г., че „великата революция" била побѣда на буржуазията, — безъ да се гледа на склонностьта му къмъ мистицизмъ, бѣше основателенъ социологъ. Въ 1816 г. тоя сжщия Сенъ-Симонъ почти предугади мисъльта на Маркса: той утвърждава, че политиката трѣбва да се основава на правилно разбранитѣ економически интереси. На туй основание той проповѣдваше съюзъ на тритѣ първи промишленни държави. Когато Сенъ-Симонъ постави въ своята „Parabole politique" (политическа притча) смѣлата за онова време хипотеза, споредъ която работническата класса, включително съ работницитѣ на мисъльта, съставлява всичко, — той осѣтилъ къмъ кадѣ, най сетнѣ, ще доведе развитието на индустриализма. Мисъльта да се подчинятъ „легиститѣ" (чиновницитѣ, адвокатитѣ) и „военнитѣ" на работническата класса, исказана въ „Catèchisme des Industriels" (1822) се явява пророческа, макаръ и утопическа за своето време.

Ако се вземе въ внимание, че въ Англия въ 20-тѣхъ години вече се почна движението, което докара въ 1837 год. основанието на Working men's Association (Работническата ассоциация) и могущественното чартистко движение, то ще се окаже, че Сенъ-Симонъ, при всичката си гениалность малко е успѣлъ да превари съзнанието, което възникна въ работническитѣ масси на най-промишленната европейска страна.

По такъвъ начинъ, социализмътъ, до колкото той се явява наученъ, представлява угадвание на стремленията, които вече сжществуватъ въ обществото или сж близо къмъ възникване. *Това става* по-ясно, като сравнимъ утопията на извѣстния ан-

глийски мислитель Робертъ Оуенъ съ работническото движение.

Началото на дѣятелностьта на Оуена твърдѣ малко се отличава отъ тази енергична филантропия, която можемъ да срѣщнемъ почти само у англичанитѣ и която е подбудила, напр., Ховарда да отиде доброволно въ тъмницата, за да изучи и облегчи живота на арестантитѣ. Оуенъ бѣше фабрикантъ и почналъ съ устройството на образцова фабрика; филантропията не побърка на дохода: Ню-Ланарската фабрика, гдѣто работили по $10\frac{1}{2}$ часа въ денонощието (това е далечъ отъ искания сега отъ работницитѣ 8-часовъ работенъ день), давала отличенъ доходъ и оцѣляла въ време на памучния кризисъ, макаръ въ течение на 4 мѣсеца и да трѣбвало на работницитѣ пълна плата. Наистина, Оуенъ не се задоволилъ съ такава фабрика; като пренесълъ своята дѣятелность въ Америка, той направилъ въ Хармони Хилль колония на комунистически начала, която разбира се, нѣмала успѣхъ. Успѣхътъ на Ню-Ланаркъ, гдѣто били заселени—най развалени тѣ елементи на английската работническа класса, и несполуката на американската колония, най-добрѣ доказватъ необходимостьта да се има предъ видъ господствующия економически строй. Оуенъ бѣше, обаче, при всичкитѣ си утопии, практикъ: никой другъ освѣнъ него, не бѣше инициаторъ на закона, който пръвъ пжть ограничава работата на женитѣ и дѣцата; той бѣше предсѣдатель на първия конгрессъ на английскитѣ работнически съюзи, който има за следствие съединението имъ въ единъ могжщественъ съюзъ.

Утопическия социализмъ тъмно съзнавалъ значението на капиталистическия строй, като стадия на еволюцията, който предшедствува по-съвършенни економически форми; но пълното разяснение значението на капитализма принадлѣжи на научната критика. Прогресивното историческо значение на капитализма, както показа Марксъ, се постига най вече съ превръщанието на натуралнитѣ стопанства въ парични и, споредъ терминологията на Маркса, съ „обобществлението на труда“. Техническата основа на капитализма—крупната машинна пропромишленность—безъ съмнение е прогресивна. Никакви съжаления за пропадванието на дребнитѣ занаяти не ще отстрани факта на техническото превъсходство на фабричната промишленность надъ мануфактурната. Въ фабричното производство крайното раздѣление на труда проистича не отъ техническитѣ условия, когато пъкъ въ дребната и мануфактурна промишленность крайното раздѣление на труда е неизбѣжно условие за

успѣха. Като се основаватъ на Адамъ Смита, често забравятъ че той е живѣлъ преди настжпването на периода на крупната фабрична промишленность, свързана съ успѣхитѣ въ конструкцията на парнитѣ, а по-кжсно и електро-магнитнитѣ машини. Съ усъвършенствуванието на машинитѣ ний се приближаваме къмъ епохата, когато цѣла машина ще се управлява отъ нѣколцина работници, които сж получили техническо образование, и, следователно, съвсѣмъ не ще играятъ ролята на „придатъци на машината", но напълно ще заслужватъ названието „майстори".

Каквито и да бждатъ, прочее, мрачнитѣ страни на днешната фабрична промишленость, прогресивната ѝ техника неминуемо ще спечели надъ всѣкакви дребни производства. Въ сжщото време въ нея има начало за възстановление цѣлостьта на работника, нарушена, по преимущество, отъ малкитѣ мануфактурни производства.

Въ заключение да се попитаме: кое е истинския двигатель на човѣчеството? Идеитѣ, казва Контъ; чувствата и характеритѣ, утвърждава Спенсеръ; религията, която дава побѣди въ борбата за сжществувание, казва Киддъ; „психическитѣ фактори", споредъ Лестеръ Уорда. Намъ е извѣстно сжщо мнѣнието на идеалиста Шиллера, което е сходно съ мнѣнието на материалиститѣ — Маркса и Енгелса. Гладътъ и любовьта—сж двигатели на човѣчеството, казва Шиллеръ. Възпроизвеждането на потомство и производството на материални блага,—повтарятъ основателитѣ на економическия материализмъ.

Всички тѣзи мнѣния страдатъ отъ едностранчивость, но последното отъ тѣхъ е по близу отъ всички до истината, тъй като то указва на най дълбокитѣ и могжщественнитѣ фактори на личната и обществената дѣятелность. Тѣзи фактори сжществено опредѣлятъ и психическото съдържание на хората. Чувствата, идеитѣ, вѣрванията, въобще цѣлата психическа дѣятелность на личностьта само въ абстракция може да бжде отдѣлена отъ „глада и любовьта", отъ „възпроизвеждането на потомството" и отъ „производството на продуктитѣ". По методологически причини може (за обществата, които сж достигнали извѣстна стадия на развитието) да се разглежда економическия факторъ на социалната еволюция като напълно независимъ елементъ, който опредѣля всички други. Економическитѣ стадии на развитието, включително и техническитѣ начини на производството, най ясно характеризиратъ колко-годѣ културнитѣ обществени типове. Обаче техниката зависи отъ знани-

ето; а макаръ това последното най вече да се опредѣля отъ *даденото* социално състояние, но често се наследва отъ *предишнитѣ* епохи—и въ тази смисълъ е независимо. Сетнѣ, нуждитѣ на промишленостьта често предизвикватъ изнамирания и даватъ приложения на научнитѣ открития; но най важнитѣ изнамирания се явяватъ плодъ на чисто теоритическата мисъль, при което науката, безъ да има това предъ видъ, произвежда преврати въ техниката. Когато А. В. Хофманъ въ малката си лаборатория изследвалъ въ 1858 г. свойствата на анилина, той продължавалъ работата, която клонила къмъ развитие теорията на типоветѣ; нему и на умъ не му идвало, че той ще произведе настояща революция въ бояджийството и ще създаде важенъ клонъ отъ промишленостьта. Но и чувствата, и вѣрванията точно тъй въздѣйствуватъ на економическитѣ условия, макаръ сами тѣ да се съставятъ подъ тѣхното дѣйствие. Тъй испанския религиозенъ фанатизмъ, който погуби мавританската култура, е билъ немислимъ безъ цѣлъ редъ економически фактори. Фанатизмътъ, отъ своя страна, преобърналъ Испания въ економически—отпаднала страна, която, вследствие на това, трѣбвало скоро да изгуби своето политическо могѫщество. И тъй, сѫществува „взаимодѣйствие на независимитѣ фактори“, и самитѣ „надстройки“ на економическия фундаментъ могатъ по нѣкога да развалятъ фундамента: само съ това се обясняватъ економическитѣ *преврати* и възможностьта да се съкратятъ стадиитѣ на еволюцията.

Съвсѣмъ грубо заблуждение се явява, обаче, мнението, че учението, което признава економическата еволюция за основа на всичкото обществено развитие,—или, наедно съ насъ, вижда въ нея *главния* социаленъ елементъ, — влече подирѣ си проповѣдь на политически, умственъ и нравственъ индиферентизмъ. Наопаки ! Именно това учение изисква отстранението на всѣкакви правови, умствени и нравствени окови, които пречатъ на нормалния ходъ да социалната еволюция.

Крайната цель на това учение е — развитието на общественното самосъзнание и достиганието на истинска свобода. Да разберемъ закона на развитието никакъ не значи слѣпо да му се подчинимъ. Научното познание на дѣйствителностьта отстранява неиспълнимитѣ утопии, като помага за образуванието на достижими идеали; но въ сѫщото време то придава сила и мѫжество въ великата и жизненна борба.

Прев. Ив. Денчевъ.

ПѢСЕНЬТА НА СЛАВЕЯ.

Расказъ отъ *Олена Пчилка*

Ний сѣдѣхме въ градината въ единъ чудесенъ пролѣтенъ вечерь. Наоколо се чувствуваше онова трѣпетно нервно вѣение, когато пролѣтьта туко що е отворила съ вълшебната си ръка вратата на топлината, на радостьта и на любовьта. Природата още не е разгърнала всичкитѣ си чудеса, тя едвамъ се е събудила, едвамъ е захванала своята творческа работа; но въ тихия и лекия въздухъ, напоенъ съароматъ, като че ли се забелѣжваше въздишка отъ облекчение, животъ—новъ младъ животъ,—се захваща наоколо. Младата трѣвица, даже при вечерната свѣтлина, ясно се отдѣляше отъ черната още влажна земя; градината стоеше неподвижна, покрита повече съ цвѣтя, отколкото съ листя — покрита съ бѣли и свѣтло-розови цвѣтя на нежната и дѣвственна красота на надеждата. Виждаше се, че тѣзи пролѣтни цвѣтя сѫ се распукали отъ очаровательнитѣ звукове на пѣснитѣ на славея . . . Да, пѣсеньта на славея хармонично се сливаше съ нежнитѣ цвѣтове, съ мекия въздухъ и съ прозрачната синевина на пролѣтното небе. Щастие и свобода звучеше въ тази пѣсень.

— Чувате ли какъ пѣе славея?—попитахъ азъ своя съсѣдъ, който замислено сѣдѣше около мене на градинската скамейка, подъ моето прекрасно кестеново дърво, което простираше далеко свойтѣ клонове съ распускающитѣ се меки листенца.
— Вий чувате ли какъ пѣй славея? попитахъ азъ пакъ, като нарушавахъ замисленностьта на своя съсѣдъ, който не ми отговори на първия въпросъ, защото, може би, да го е приелъ по скоро за въсклицание, отколкото за въпросъ. Сега той ми отговори: „Чувамъ"! . . . Но въ звукътъ на неговата дума ми се чу нѣщо странно, печално, даже нѣщо повече отъ това . . . — въ него се отражаваше нѣкакво си особенно чувство. Ако това бѣше само печаль, азъ не щѣхъ да обърна особенно внимание. Дѣйствително, пѣсеньта на славея много пѫти подига въ душата ни нѣкакво си неопредѣлено печално чувство. Какво особенно ще чуе сърдцето въ тая пѣсень, какво ще вспомни то — Богъ знае! . . . но само че ще заболи за минута . . . Хора, които сѫ повече живѣли на свѣта, това чувство имъ е особенно познато. Но моя събесѣдникъ бѣше още младъ человѣкъ, съ правъ *велъ и отворенъ*, ето защо печалния звукъ на неговия отговоръ

и полумрачното изражение на неговото лице ме много очудиха. Като че да почувствува на себе си моя очуденъ погледъ, той прибави:—азъ не обичамъ пѣснитѣ на славея! Азъ немога да го слушамъ... Мене ми става тъй... тежко!... Какви сѫ тѣзи измислици? попитахъ азъ, като се засмѣхъ.— Нима и васъ ви е обхваналъ песимизма? Азъ се смѣехъ откровенно, като не смѣтахъ за необходимо да се стѣснявамъ предъ стария си познатъ. Не, не песимизъмъ! отговори той; а тъй... отъ нѣколко време насамъ това става съ мене... Азъ самичакъ не зная, защо именно пѣсеньта на славея ми напомва единъ много неприятенъ случай!...

— Случай отъ вашия животъ? попитахъ азъ. — Тъкмо вашия животъ ми се показваше такъвъ.... свѣталъ до сега! — Не, не изъ моя животъ случай.... Макаръ, както сѫдите — може да се каже, че изъ моя!... Какъ тъй? И не изъ вашия животъ и изъ вашия!... Вий по добрѣ раскажете, въ какво се състои работата! Моя събесѣдникъ махна съ рѫката и замлъкна. Видѣше се, че бѣше развълнуванъ и като че ли го побуждаше нѣщо да искаже въ сърдечна бесѣда това, което угнетяваше неговата душа нѣкадѣ си въ дълбочината й. Въ всѣкой случай, не трудно ми бѣше съ още нѣколко съчувствени въпроси да накарамъ моя младъ събесѣдникъ да ми разскаже за случая, който му развалилъ чудното, очарователното пѣение на славея. Това, видите—ли - захвана той, бѣше преди три години, когато азъ едвамъ що бѣхъ свършилъ университета... Свършихъ азъ своя юридический факултетъ хубаво, дипломъ имахъ, но мѣсто, то се знай, още нѣмахъ. Да, мѣсто още не се явяваше, но азъ много не мислѣхъ за това. Едвамъ що отъ скамейката, знаете, главата пълна съ разни „фрагменти“, разни „права“: и „римски“ и „русски“ и „международни“ и всѣкакви; струва ви се като, че ли ето ще захваните да дѣйствувате, да разглеждате умно и най-забърканитѣ юридически бъркотии!... Но тъй като това старание нѣмаше на какво да се приложи, то азъ живѣехъ у дома, у баща си, въ природата; отпочивахъ после екзаменитѣ, много се расхождахъ, ходихъ на ловъ и на гости у нѣкои изъ селскитѣ си познати. Наоколо ми въ кѫщата на моя баща, свещеника, вообще въ нашето село бѣше тихо и „благодатно“. И азъ— „до като“—се отдавахъ цѣлъ въ живота посрѣдъ тази благодать. Изведнъжъ

се случи и срѣдъ това тихо и пусто мѣсто едно събитие, което смути и развълнува всички! Въ нашето село се извърши престъпление: въ едно прекрасно утро се распространи слухъ, че нашия писаръ е убитъ въ своя чифликъ, който се намираше на края на селото. Какъ! кой? тѣзи въпроси бѣха за тема на разговори у всичкитѣ селене, особенно на селската интелигенция.

Право да си кажа, никой не жалѣеше писаря, тъй като той прѣзъ живота си не се ползвалъ ни отъ никое расположение — нито отъ проститѣ хора, нито отъ „висшитѣ". Той бѣше старецъ мизантропъ, человѣкъ който признаваше крепостническитѣ идеи, съ жестоко сърдце. Ходеше мълва, че той даже дѣцата си распѫдилъ по свѣта—тъй като не можалъ да живѣй съ тѣхъ, а жена си той испратилъ на онзи свѣтъ съ своята суровость... Богъ знай, колко тѣзи слухове бѣха вѣрни, а само ще кажа, не обичаха стареца. Но въ всѣки случай, смъртьта му направи шумъ въ цѣлия окрѫгъ. Но, както и да е, такова произшествие, такова страшно злодѣяние—да заколатъ човѣка въ собствения му домъ! Необикновенно събитие и поразителоо! То се знай, мене като юристъ, а още едвамъ що свършивши, това събитие ме особенно заинтересува. Преди всичко, мене ме привличаше загадочностьта на това престъпление: нѣмаше никакви следи кой е можалъ да го направи! Писаря намѣрили мъртавъ, че билъ закланъ—това било несъмнѣно: гърлото му отрѣзано, очевидно отъ чужда рѫка, локва кръвъ; следи отъ борба, но кой бѣше убиеца и какъ въобще всичко това се случило—оставаше неизвѣстно. Писарьтъ, макаръ че бѣше доста богатъ, но се отличаваше съ скъперничество, живѣеше самичекъ, малко слуги държеше. Прѣзъ нощьта, въ която се случи събитието, никой нищо не чулъ, не видѣлъ.

Самия „мотивъ" на престъплението бѣше загадоченъ; при убиванието не бѣше нищо взето, макаръ че у писаря се намираха и пари и цѣнни нѣща, каквито обикновено се намиратъ въ всѣка малка или много богата кѫща. Всичко останало цѣло, нѣмаше никакъвъ грабежъ. Защо и на кого бѣше нужна смъртьта на домакиня на тая кѫща? Ето какъвъ въпросъ занимаваше всички и когото напразно се стараяхме да отгадаемъ пратения следователъ и азъ!...

Да, азъ тъй сѫщо усилено се трудѣхъ и станахъ нѣщо *като помощникъ* на следователя: ходѣхъ съ него при иследва-

нията, съображавахъ заедно съ него върху показанията, даже му помогнахъ при писванието на кое що. Право да кажа, следователя безъ особенно внимание се отнасеше къмъ моето желание да му помогна. Нѣкой пжть той много небрежно и даже съ презрителна усмивка изслушваше моитѣ думи; най после захвана забелѣзано да се одалечава отъ моето нежелателно вмѣшателство въ неговата следователска работа. Какво, — мислѣхъ азъ: — нима и азъ несъмъ такъвъ юристъ, какъвто е и той? Но той има мѣсто, нѣколко години работи, — какво отъ това? И азъ би могалъ да бжда на негово мѣсто, тъй като и азъ имамъ такива права на това, такива способности и знания, необходими при тази работа! Слава Богу, азъ не напраздно съмъ изучилъ правото, — азъ тъй сжщо мога да бжда полезенъ въ работа, на която всичката важность азъ добрѣ разбирамъ. Но просто, разбирате ли, и ядъ ме е и само ме интригува и вълнува тази работа! Дали ще се намѣри ново одраскано мѣсто отъ гвоздей на прозореца въ кжщата на писаря, или ново пѣтно кръвь въ проклѣтия таинственъ кабинетъ, гдѣто бѣше закланъ писаря. Азъ съвсѣмъ не въ себе си ходя! Все мисля, съобразявамъ: какъ? защо?... какво може да бжде отъ това на „комбинацията“? А пъкъ живота наоколо ми вървѣше по своя редъ: всичко у насъ вървеше както по напредъ; и азъ самичекъ прѣзъ цѣлото време бѣхъ заетъ съ този тайнественъ процессъ, — отдѣлявахъ се и по домашни работи, като не напущахъ и селскитѣ развлечения.

Единъ пжть азъ тръгнахъ на ловъ, тъй да похода съ пушката си и съ кучето (моето куче бѣше хубаво, азъ го нарѣкохъ Чутко, за неговото отлично обоняние.) Съ удоволствие бродѣхъ азъ по гората. Тъй хубаво бѣше наоколо — пролѣтьта бѣше въ пълната си красота. Подъ краката ми мека трѣва, птицитѣ се превикваха на зеленитѣ клони тъй весело и бодро. Хубаво!.. Исходихъ азъ доста много; наистина, нищо не убихъ, даже не видѣхъ нищо, но отъ расходката бѣхъ задоволенъ. Върва и си тантикамъ! Азъ бѣхъ излѣзалъ после обѣда. Излизамъ вече изъ гората и много ми бѣше жедно, тъй като азъ бродихъ много и деньтъ бѣше много горѣщъ. Азъ се приближихъ като нарочно до имота на единъ простъ човѣкъ, който имаше въ дългосроченъ заемъ парче земля до гората и бѣше си построилъ на нея простъ селски дворъ, като прибавилъ и нѣщо къмъ бившата тамъ отдавна кжща. Азъ знаехъ стопанина на тази кжща, стария

Байдишъ. Като прекарвахъ всѣка ваканция у дома, азъ ходѣхъ по нѣкога на неговия чифликъ, когато се връщамъ отъ ловъ. Тъй и този пѫть азъ смѣло вървяхъ къмъ кѫщата на Байдиша, като мислѣхъ да поискамъ въ кѫщи вода. Азъ прескочихъ плета и се приближихъ къмъ кѫщата отъ задната ѝ страна. Като вървяхъ около амбаря ѝ, азъ изведнажъ се намѣрихъ предъ хазаина и неговия синъ: тѣ стояха въ жгъла до стѣната на постройката и за нѣщо говореха тихо по между си.

Азъ дойдохъ, като стъпвахъ по меката трѣва, тъй неочаквано за двамата Байдишевци, че тѣ ме видѣха само тогава, когато азъ бѣхъ съвсѣмъ около тѣхъ. Младия Байдишъ даже трѣпна отъ неожиданието и на моето привѣстие отговори смутено. Азъ не обърнахъ особенно внимание на неговото смущение и даже казахъ, като се смѣяхъ: какво? уплашихъ ли ви? Какво, „уплаши ни“? — отговори стария Байдишъ, — какво ний правѣхме, че вий ни уплашихте? Излѣзохме по хазайство! . . . Да вървимъ Андрея! и той се отправи на ливадата, която се намираше задъ плета. — А азъ искахъ да попроса у васъ вода да пия! — казахъ азъ одзадѣ му. — Идете въ кѫщи! — отговори старецътъ: тамъ е старата; тя ще ви навади вода. Азъ влязохъ въ кѫщи, поговорихъ нѣколко думи съ старата Байдишевица, до като тя ми даваше вода и си отидохъ и тръгнахъ около гората, като си подсвирвахъ.

Ливадата на Байдишови, която забелѣзахъ изведнъжъ, имаше необикновененъ красивъ видъ: нейната трѣва бѣше висока, гъста и цѣла розова отъ множеството цвѣтя, които се намираха въ нея! Приятно бѣше да гледа човѣкъ на тази ливада! . . . Дойдохъ си у дома. Баща ми туко що бѣше се върналъ отъ своята црковна ливада, гдѣто въ този день косяха и като сѣдна да пие съ мене чай, все говореше за сѣното си: каква е трѣвата, какво мисли да прави съ нея и т. н. — А ето, — казахъ азъ — у Байдишеви — чудесна трѣва, тамъ на ливадата до урвата! Чудесна! . . . Но тѣ не я още косятъ.

— Да, ще успѣятъ още! отговори баща ми. Макаръ че на стареца Байдиша за сега му по мѫчно да си управлява хазайството, тъй като голѣмия му синъ Осипъ е въ затвора. — Въ затвора попитахъ азъ: — какъ въ затворъ? за какво? — Него го затвори покойния писарь! И право да кажа, Богъ знай за какво: хванали Байдиша една зима съ кола дърва, насѣчени отъ гората и писарьтъ захвана работата въ сѫда и осѫ-

диха Байдиша „за кражба“ и още „за съпротивление на властьта“ на нѣколко години да лежи въ тюрмата, Богъ знай защо! . . . оставилъ бѣдния Осипъ млада жена и дѣца, въ хазайството се захвана растройство. . . .

— Человѣкътъ е вече пропадналъ, ако веднажъ е живѣлъ въ тюрмата! — той цѣлъ е развален̀ъ. . . А за какво пропада человѣкътъ? за нѣкаква си нищожна кола дърва! . . . Всичкитѣ Байдиши много роптаятъ противъ писаря за това, че такава бѣда донесалъ на тѣхъ и опозорилъ цѣло сѣмейство; хората добри и честни се считаха! . . . Какъ Байдишеви проклинаха писаря! . . . Но нека Господь да прости неговата душа! — той искупи вече всичко . . . Отъ такава смърть да умрешъ: безъ покаяние отъ злодейска ржка! . . . Баща ми продължаваше да говори, като си клатеше главата, въ гърдитѣ ми нѣщо трѣпна и даже топло ми стана! . . . Байдиши . . . писаръ . . . нѣкаква си „коллизия“ въ отношенията на писаря къмъ това семейство, „скриванието“ на по-голѣмия синъ на Байдиша въ затвора отъ писаря, роптанието на останалото семейство . . . Всичко това отначало се бъркаше въ главата ми въ откжслечни мисли, по после тѣзи откжслечни догадки захванаха да се групируватъ въ по добъръ планъ. Какво? — мислѣхъ азъ, — нима желанието да отмъстятъ не е могло да накара Байдишеви да убиятъ писаря, когото тѣ тъй страшно проклинали и считали за врагъ на цѣлото си семейство! . . . Именно това обстоятелство помогна на тази догадка, на която азъ не обърнахъ на време нужното внимание. Азъ незная, защо именно въ тази минута когато баща ми ми расказваше за Байдишеви, за преследванието имъ отъ писаря, за краденитѣ дърва, въ моето въображение тъй живо се появи оная сцена, предъ която азъ се намѣрихъ около амбаря: какъ стария Байдишъ и неговия по малакъ синъ за нѣщо „конспиративно“ говорѣха по между си и какъ тѣ се смутиха отъ моето неочаквано появление. Сега това ми се показа много странно, че азъ тогава не обърнахъ внимание на всичко това?! Какъ азъ можахъ да не забелѣжа, че това не е простъ, обикновенъ семеенъ разговоръ, а именно „конспирация“! То се знай, Байдишеви иматъ нужда отъ такива таинствени говорения по между си, нѣкадѣ си въ жгжла, за да не ги чуятъ тѣхнитѣ домашни . . . То се знай! сега се прави изследвание. Ето и днесь следователя прави нови испитвания . . . Байдишеви за всичко това знаятъ, чуватъ . . . Какъ

да не говорятъ тайно помежду си! Азъ не казахъ на баща си за своята страшна догадка, нищо не казахъ за нея, само още единъ пжть го распитахъ, отдавна ли синътъ на Байдиша е затворенъ. Баща ми отговаряшеми, разсказа ми всичко, което знаеше и безъ да предполага, за какво ми е това нужно. После, уморенъ отъ дневнитѣ си работи, той отиде да спи; а азъ... азъ не мислѣхъ за сънъ даже (макаръ че бѣхъ тъй сжщо уморенъ отъ дългото си ходение по гората.) Азъ скоро ходѣхъ по стаята отъ жгалъ въ жгалъ, тръшкахъ се и все мислѣхъ, все мислѣхъ своето!... Сѣдна, даже легна на постелята си, прислоня горѣщата си глава на възглавницата и отново скачамъ и отново захващамъ да тичамъ по стаята. После нѣколко часа въ моята глава ясно и опредѣлено стоеше, че *Байдишеви убили нашия писаръ*. Въ моето въображение ясно стоеше младия Байдишъ Андрей, неговото поблѣднѣло лице, треперащитѣ му рамена, всичката му оплашена фигура, каквато азъ видѣхъ, когато неочаквано се намѣрихъ около „конспирацията“. Да, по всѣка вѣроятность, Андрей именно е убилъ — то се знай, по подбуждането, на баща си. Азъ повече не можахъ да сѣда у дома, затова взѣхъ си шапката и решително излѣзохъ отъ кжщи. Моя Чутко, макаръ че доста странно и очудено да погледна на мене, тъй сжщо стана и тръгна подирѣ ми. О, азъ всичкото помна!... Азъ отидохъ въ общината, гдѣто бѣше квартирата на пристигналия следователь. Той сѣдѣше и пишеше, трѣбва да е относително сжщата работа, тъй като прѣзъ сутриньта той прави нови допитвания въ господарския дворъ, празни, но все пакъ трѣбвало да се приведатъ въ редъ. Азъ сѣднахъ около следователя и му говоря, че ето тъй и тъй...

Отначало той погледна на мене съ неудоволствие и съ усмивка, послѣ захапа си устната и най после захвана внимателно да ме слуша. „А!“ — мислѣхъ азъ, — „сега слушашъ? а по напредъ гледаше на мене като на нѣкакво си кученце, което само ти пречи, като ходи ококо краката ти? Ето на! А кой намѣри настоящитѣ следи, какъ не азъ? О, и ний нѣщо разбираме и можемъ!... Да, способность да комбинирашъ указанията, обстоятелствата, макаръ и най малкитѣ, е голѣма работа! Нима малко сериозни престжпления сж биле открити по най-малкитѣ признаци, празни за обикновеннитѣ хора, и много значущи за хора, които разбиратъ! Азъ исказахъ последното си съображение на следователя. Моята речь звучеше

твърдо и моята убежденность малко по малко се предаде и на него. Право да си кажа, следователя два пѫти се усмихна, като ме наричаше иронически „Лококъ“, но все пакъ работата се свърши тъй, че ний взехме нѣколко жандари и отидохме къмъ гората, къмъ чифлика на Байдишеви. Бѣше вече нощь — но Боже мой каква прекрасна нощь! Топла, свѣтла! . . . Луната тъй силно свѣтеше, че всичко наоколо се виждаше съвсѣмъ ясно, — както у насъ казватъ, „даже игли да събирашъ“! Дърветата тъй излизаха изъ гората, всѣко отдѣлно и стояха, като че ли бѣха очаровани отъ това ясно-сребърно сияние. А славейтѣ какъ пѣяха!

Просто звънъ стоеше отъ тѣхното пѣние, тихо, знаете спи гората, а пъкъ тѣ тъй се и надпѣватъ на клонитѣ! . . . Да! хубаво пѣяха, ето тъй както пѣй сега славея, само по-високо и по-силно, трѣбва да сѫ биле много славеи . . . Ний вървяхме все около гората, около мене и моя Чутко се навърташе. Най-после ний достигнахме до кѫщата на Байдишеви. То се знай, тамъ всичкитѣ спѣха вече, на всѣкадѣ бешѣ заключено. Ний захванахме да хлопаме. Въ кѫщи се събудиха, нѣкой си погледна прѣзъ прозореца, но още не ни отвариха; чуваше се само, че въ кѫщи се захвана нѣкакво си суетение най-после ни отвориха. Запалиха свѣщьта. Ний имъ обявихме, че сме дошле да направимъ обискъ — и пристѫпихме къмъ работа. Ний търсимъ. Азъ погледнахъ на Байдишеви: младия — тоя ергенъ Андрей,—стоеше мрачно, блѣдѣнъ, като стѣна, баща му тъй сѫщо стоеше около собата, като вкамененъ, като си бѣше отпусналъ главата на гърдитѣ; снаха му, жената на поголѣмия му синъ, на Осипа, на този който сѣдѣше въ тюрмата, съвсѣмъ уплашена, успокояваше малкото дѣте, което се бѣше събудило, то стоеше въ люлката, около която тя стоеше! а старата Байдишевица сѣдѣше още на постелята съ спуснати крака, расчорлена, както бѣше станала отъ сънь, бѣше стиснала тъмнитѣ си костеляви рѫцѣ и следѣше съ очитѣ си за нашата работа. Азъ помня, помислихъ тогасъ: какъ у такава стара и увяхнала жена, можатъ да бѫдатъ такива блѣстящи очи. Между това, ний продължавахме нашитѣ растърсвания. Азъ не зная, какво ставаше съ мене тогава! Въ гърдитѣ нѣщо ми вреше; мене бѣ обхванала нѣкаква си почти ловджийска страсть. Трѣбва и кучетата да чувствуватъ нѣщо подобно, когато търсатъ птицата между клонитѣ: тя намѣрена, охотника стрѣля на нея

и тя пада нѣкадѣ си тамъ въ трѣвата, но тя може и съ простѣлено крило да избѣга, ако я не намѣришъ въ сѫщата минута! трѣбва да се търси! . . . моя Чутко (бѣше много способенъ да намира!) Моето дишание се спираше отъ това страстно напрежение. Азъ търсихъ заедно съ следователя въ всичкитѣ ѫгли, преглеждахъ дрѣхитѣ, таршувахъ въ сандъцитѣ. Ний загледвахме въ такива ѫгли, гдѣто и безъ това се виждаше, че нѣма нищо. Но, ако ти искашъ да бѫдешъ „Лококъ“, то трѣбва всичко да разглеждашъ, на всичко да обръщашъ внимание! . . . Тъй щото ний разглеждахме на всѣкадѣ и въ кѫщи и въ курника и на тавана; погледнахме и въ амбаря (но той бѣше още празенъ). Но нищо нѣмаше! Рѣшително нищо такова особенно подозрително! Моя следователь захвана да се сърди, високо отъ злина да говори на менъ: — дяволъ знай, изъ за какво подигнахте потеря! Довлякохте мене и жандаритѣ въ нощно време за нѣкакви си ваши химери — като захванахте да си въображавате, че сте „Лококъ“! Това на нищо неприлича! Азъ не разбирамъ, какъ можахъ да ви послушамъ. Азъ, както се казва, сѣдѣхъ на опашката си, като си говорѣхъ нѣщо, подигнахъ си рамената, челото ми бѣше мокро . . . самичакъ азъ незнаяхъ, какво правя, какво говоря, тъй като и азъ самичакъ виждамъ, че дѣйствително нигдѣ нѣмаше нищо? . . . Що за дяволщина! — мислѣхъ си азъ: — нима е истина, че мойтѣ догадки биле неоснователни и подозрѣнията ми несправедливи? . . Може би и тъй! , . . Господъ знай! . . . Неудобно ми е — и предъ следователя конфузно и предъ себе си . . . Но какво да се прави! збъркахъ се, збъркахъ, какво ще направишъ! Влезохме ний въ кѫщи: следователя поиска да си запуши папироса, по пѫтя и портофела съ книгитѣ трѣбваше да вземемъ. До като той събираше нѣщата си, азъ сѣднахъ на скамейката — да си почина. Сѣда и погледнахъ случайно на „нощвитѣ“, коритце въ което бѣше растворено тѣсто — трѣбва да сѫ мислили на разсъмване да пѣкатъ хлѣбъ. Гледамъ азъ, и изведнѫжъ ме порази едно обстоятелство: тѣстото въ срѣдата бѣше нѣкакъ си неравно и распокъсано. Моя Чутко, като че ли и нему се съобщи отъ мене, приближи муцуната си до коритцето и като си махна бърже опашката, нѣкакъ-си особенно обмириса тѣстото. Азъ дръпнахъ следователя за рѫкава и му говоря . . . . Приближихме се ний до подозрителното мѣсто. Азъ и Чутко казвахме истината: въ тѣстото се намѣри пусната нѣкаква си бохчичка. Изваждаме я

ний и видимъ: смачкана пепеляна дрѣха, ржкавитѣ и гърдитѣ ѝ бѣха покрити съ исъхнала кръвь . . . Дрѣшката бѣше Андреева. Тъй щото въ „нощвитѣ“ бѣше отгадката на всичката работа, най важната улика ! Да, най важната улика — и моето тържество, моето пълно тържество !

Ний взехме своята печалба, своятъ скъпъ трофей и си отидохме, като направихме необходимитѣ формалности. После направеното въ прекрасната нощь намирание, всичко следствие тръгна много добрѣ, тъй като то получи нуждното направление, Именно по нашето изражение тръгнало „като конецъ отъ кълбото“! Схождали се и ботушитѣ на Андрея Байдиша съ нѣкакви си следи, намѣрени на пжтеката въ градината наблизо около кабинета, намѣриха се и момченца, — овчаре, които нощували съ конете до гората и които видѣли, какъ Андрей Байдиша се върналъ късно въ кжщи въ тази нощь, когато бѣше закланъ писаря. Но, съ една дума, всичко тръгна „като по конецъ“! — Но конеца намѣренъ отъ мене ! . . . Е, че сте юнакъ ! — говореше ми следователя. — Дѣйствително настоящий Лококъ ! ! — А какъ азъ само погледвахъ съ тържество. — А вий какъ мислите ? Всички още повече заговориха за „произшедствието“. Въ нашето село, въ градеца, само за това говорѣха. Много хора ме питаха за тази работа, за откриванието на престъплението, такова страшно, такова дързко и най главното такова загадочно, както мислѣхъ по напредъ. И азъ давахъ на познатитѣ си — именно азъ можехъ да дамъ — най много точни и любопитни сведения ! Азъ имъ разсказвахъ съ удоволствие, тъй като се бѣхъ разсърдилъ на следователя, който изведнажъ захвана да расправа, че той открилъ по голѣмата часть отъ престъплението ! Мина се нѣколко време. Една сутринъ въ осемъ часа азъ отивахъ да се кжпа. За да се дойде до мѣстото за кжпание на малката рѣчица, която тече задъ селото, отъ нашия дворъ трѣбваше да се мине доста много селски улици. Вървя си азъ—и моя Чутко, както всѣкога, ме съпровожда. Вървѣхъ азъ небрежно, като на нищо особенно не обръщахъ внимание. Но, като минавахъ общината, азъ неволно забелѣзахъ група хора на общинския дворъ; гледамъ, стои и кола. Като погледнахъ само на тая група, въ сжщата минута се сѣтихъ: това Андрея Байдиша откарватъ въ тюрмата. Именно това бѣше последния моментъ на тръгванието. Андрей, който до сега се държеше затворенъ въ общината, бѣше вече

изведенъ и стоеше на двора около колата. Неговитѣ роднини дошле да се простатъ съ него. Азъ погледнахъ и сърдцето ми замръзна . . . Андрей стоеше неподвижно, мраченъ, тъменъ, като нощь. Изведнажъ той стъпи единъ шагъ напредъ, къмъ баща си и тихо му каза нѣкаква си кратка фраза — навѣрно „прощавай татко“ ! . . . (Азъ не чухъ хубаво). Стареца, бащата, не говорѣше нищо, — навѣрно той неможеше да проговори ни една дума; устнитѣ му бѣха искривени отъ неизразимо страдание; само сълзи, мълчаливи сълзи, се търкаляха по старото му слабо лице и на дългата му бѣла брада. Азъ ясно видѣхъ, какъ се търкулиха тѣзи голѣми сълзи . . . Хайде, хайде! време е на пѫть ! — се раздаде гласа на селския кметъ. Сега на Андрея се хвърли нѣкаква си жена. Азъ по напредъ не я забелѣзахъ, тъй като тя стоеше до плета. Сега тя се откъсна отъ плета и се хвърли на Андреевата шия. Азъ я узнахъ: това бѣше старата Байдишовица, майката на Андрея. Тя го прегърна и занарежда. О, Боже мой! Какъвъ бѣше този плачъ! Това бѣше такъвъ, какъвто азъ не съмъ чувалъ, нѣкакъвъ не човѣчески викъ! . . . Това кѫсающе душата отчаяние бѣше съвсѣмъ разбрано. Последния синъ вземаха на тази жена: едина взеха за кола дърва, другия за отмъщение. И този последенъ синъ тя, старата, неможеше да се надѣва да види при себе си: пѫтътъ му бѣше далекъ—въ Сибиръ на дълги години ! . . — „Ой, мой Андрейчо! мойто гълабче ! . . мое ти дѣте-е-нченце“ ! . . . нареждаше майката на Андрея. Когато азъ чухъ този плачъ, азъ не знаехъ, какво стана съ мене! Като че нѣкаква си чужда сила ме откъсна отъ портата на общината и ме погони нататакъ, нататакъ, само да не ми се чуватъ тѣзи ридания, тѣзи ужасни нареждания . . Азъ преминахъ селото и вървѣхъ все по нататъкъ, като въ мъгла, гдѣто очитѣ ми гледатъ. Намѣрихъ се азъ въ едно глухо жгълче на горага. Какво е ставало въ моята душа тогазъ, не мога ви каза . . . Но, моитѣ страдания трѣбва да сѫ биле доволно силни, ако даже Чутко ги разбра: той дойде при мене, положи главата си на колѣнетѣ ми и тъй съ участие гледаше на мене. Азъ съ досада го тикнахъ отъ себе си, макаръ че нѣмахъ право на това: нима Чутко не бѣше моя достоенъ приятель? . . . Наистина, какво ме побуждаше къмъ това изслѣдване, успѣха на което расплака тѣзи нещастни хора? Нима мене ми бѣше жалко онзи убитъ старецъ, когото азъ не знаехъ, за ко-

гото азъ само чухъ, че той не би се замислилъ да погуби цѣлото семейство за нѣкаква си кола дърва, взети отъ неговата обширна гора! Нима азъ го съжелявахъ? . . . Не, азъ даже не мисляхъ за него въ онзи проклѣтъ вечеръ, когато азъ отивахъ да растърсвамъ заедно съ жандаритѣ; азъ само мислѣхъ, какъ *азъ* ще открия неговата *загадочна смърть.* Ето какво, — не жалость къмъ убития и не отъ принципъ къмъ висшата справедливость, а нѣкаква си страсть къмъ изслѣдването, нѣкакви си кучешки инстинкти ме гонеха тогава и ме доведоха до това злополучно мѣсто, отъ което азъ съ наслаждение извадихъ уличающата бохчичка! Когато ний за честь на неговото откритие се ѣдяхме съ изследователя — ето какво ни занимаваше? . . . Азъ сѣдяхъ на земята, падналъ на трѣвата и жестоко страдахъ. Азъ опитвахъ да се успокоя съ разсѫждения, че Андрей Байдиша, въ всѣкой случай направилъ тежко прѣстѫпление; но въ сѫщата минута въ моята душа се подигаше въпросъ: коя вина е по голѣма, на Андрея Байдиша, или — моята? . . . То се знай, последния въпросъ ме мѫчеше повече отъ всичко. Въ моитѣ уши се раздаваше нечеловѣческия плачъ на Андреевата майка, предъ очитѣ ми стоеха мълчаливитѣ сълзи на неговия старецъ — баща. Виждахъ азъ и самия Андрей, какъ той стоеше, въ последния моментъ, безъ шапка, съ отпустната глава, съ мѫчителенъ взглядъ, този красавецъ-юноша смазанъ, убитъ — отъ моята рѫка? . . . Прътитѣ ми пукаха, азъ тъй ги стискахъ. — А наоколо ми бѣше тъй хубаво, тъй радостно! Гористото жгълче бѣше пълно съ животъ, наслаждения. Гъстата трѣва дишаше прохлада, въ нея не зная гдѣ се провикваше невидимъ ковачъ; до мене бръмчеше надъ сочния гористъ цвѣтецъ малка, самналива пчелица; на полянката прѣзъ прѣспитѣ свѣтли клончецa загледваше утреното слънце, като позлатяваше трѣвата и играеше съ веселитѣ си лучи по рѣката, която поглеждаше изъ крайбрѣжния зеленъ папуръ, който гледаше въ нея. А надъ всичко царуваше пѣсеньта на славея: нѣйдѣ-си на едно дърво, съвсѣмъ близо, пѣеше славей тъй високо, тъй ясно! . . . Той ми напомваше пѣнието на славейтѣ въ *онази* нощь, макаръ че сега бѣше съвсѣмъ друго: въ онова нощно пѣние, което се раздаваше въ гората, облята отъ лунното сияние, се чуваха нѣкакви си тайнствени тъми, страсти; сега въ това свѣжо и слънчево утро въ пѣсеньта на славея звучеше свѣтла радость, поезията на щастието и свободата . . . Но тя ми мѫчеше ду-

шата! . . . Азъ станахъ и излѣзохъ изъ гората, за да не я слушамъ. Ето всичкото происшествие, за което вий искахте да знаете. Моя събесѣдникъ въздъхна и млъкна. Азъ тъй сѫщо мълчахъ. Тихо бѣше около насъ. Изведнажъ въ потъмнѣлата градина нѣкадѣ въ жгъла й отново запѣ славея; тъй високо се раздаде първата трель — и захвана се неговата чудна пѣсенъ.

— Да отидемъ въ стаята! тихо, съ глухъ гласъ каза моя съсѣдъ: — студено зе да става! . . . вий можете да настините! Азъ станахъ отъ скамейката и опжтихъ се къмъ кжщи, макаръ че зпаехъ, не отъ грижа за мене остави моя събесѣдникъ градината: не, — той бѣгаше отъ пѣсеньта на славея!....

пр. отъ руски: Z.

СЕНЪ-СИМОНЪ И ШАРЛЪ ФУРИЕ.

(Сравнителна обществено-политическа студия)

Пише: **Д-ръ Драг. Радиновъ**

(Продължение отъ кн. VIII).

Като иска отнемането отъ благородницитѣ и клеруса (духовенството) присвоената отъ тѣхъ власть въ държавата и обществото и прехвърлянието на сѫщинската управителна власть върху ония, които съ *труда* и *науката* тикатъ човѣчеството напредъ по пѫтя на цивилизацията и прогреса, Сенъ-Симонъ вѣрва да може да се извърше това съвсѣмъ по миренъ начинъ. „Les moyens pacifiques sont les seuls qui puissent être employés pour édifier, pour construire, en un mot, pour établir des constitutions solides". [1]) — На сѫщото мнѣние е билъ и Фурие. Той е мразялъ революцитѣ и е вѣрвалъ да може да се реализира неговия „социетеренъ строй" чрезъ доброволно съглашение, убѣдяванье и съединение на отдѣлнитѣ индивидууми.

Днешната управителна система и обществена организация сж за Сенъ-Симонъ продукти на *теократията* и *феодализма*.

---

[1]) „Мирнитѣ срѣдства сж единственнитѣ, които биха могли да се употрѣбятъ за създаванието, учреждаванието, съ една дума, за затвърдяванието на здрави уредби". Catéchisme des industiels *T. III, p. 72.*

Последнитѣ сѫ биле *необходими* за своето време: тѣхното господство е било съвсѣмъ естественно презъ по-първитѣ вѣкове. Въ това отношение при Фурие царува цѣла путаница. Отъ една страна той е билъ убѣденъ, че «l'humanité est obligée de paser environ une centaine de générations en mecanisme faux et morcelé, comprenent les quatre périodes, sauvage, patriarchate, barbare et civilisée» [2]) Отъ друга страна мисли, че, ако би се намѣрилъ оня човѣкъ, който да би открилъ законитѣ на социалната атракция, на атракцията на страститѣ и пр. още преди хиляди години, то той би отървалъ човѣчеството отъ вѣковни мѫки и тегла.

Съвсѣмъ отъ друга точка-зрѣние гледа на правовитѣ отношения на властьта въ днешно време С. Симонъ. Съ течението на времето последнитѣ сѫ се сѫществено измѣнили. Силата на благороднитѣ и клеруса се е намалилъ. Причината на това е строгото раздѣление на классата на благороднитѣ и военнитѣ (la classe militaire) отъ классата на *индустриалцитѣ.* Крѣпоститѣ роби следъ завършванието на кръстоносцитѣ походи се сдобиха съ своята економическа самостоятелность, и вече Лудовикъ XI, за да сконцентрира всичката суверенна власть въ свои рѫцѣ, подири подкрѣпата на „индустриалцитѣ". Презъ XV-ий вѣкъ се образува съюза между кралството и индустриалцитѣ противъ благородницитѣ (contre la noblesse). Обаче, тѣхнитѣ взаимни борби траяха още дълго време, докле най-после при Лодовикъ XV-ий стана твърдото съединение на селскитѣ (полскитѣ) работници, фабрикантитѣ и търговцитѣ, и съ това премина сѫщо и общественното предимство и значение върху тѣхна страна [2]). А сѫщо и властьта на черквата отъ XII-ий вѣкъ насамъ съ развитието на науката биде сѫщественно расклатена. Естественнитѣ науки взеха единъ по-широкъ полетъ, физиката побѣди надъ метафизиката; на мѣстото на смирената и безусловна вѣра испъкна индивидуалното съмнѣние, и станалата самостоятелна и трѣзва разсѫждающа масса се освобождава отъ подъ властьта на клеруса. И по този начинъ духовната (умственна) и свѣтска власть дирѣха подпоритѣ

---

[1]) „Човѣчеството е *длъжно* да прекара около стотини поколения въ фалшивъ и распокъсанъ механизмъ, именно прѣзъ четиретѣ периода: дивачество, патриархатъ, варварство и цивилизация". В. „Le nouveau monde", p. 6

[2]) Catéchisme des industriels, T. III, p. 8.

на своята сила не вече въ благороднитѣ и клеруса, тъй като духовната власть се гнѣздѣше вече въ главитѣ на ученитѣ, а свѣтската се намираше въ ръцѣтѣ на търговцитѣ, фабрикантитѣ, занаятчиитѣ и работницитѣ. — Извѣстна е по този възглядъ *параболата на Сенъ-Симона* (1819 год.), съ която той, отъ една страна, указва на силата и значението на ученитѣ и индустриалцитѣ за обществото и, отъ друга страна, ничтожеството на представителитѣ на благородството и клеруса въ сравнение съ първитѣ. Обществено-економическото положение на массата, обаче, се влоши още по-вече следъ революцията. Настъпилия следъ това общественъ строй не съотвѣтствуваше напълно на вѫтрѣшния процессъ на промѣнение: благороднитѣ и клеруса продължаватъ да иматъ, както и по-преди, предимство предъ труда и науката. Още и сега «la situation politique est bien fâcheuse, puisque les grands pouvoirs, dont l'objet chrétien est de travailler sans relâche, et sous différents rapports, à l'amélioration du sort du peuple, emploient au contraire la force qui leur est confiée à établir un ordre de choses qui soit tout à l'avantage des gouvernants et au détriment des gouvernés» [4]) «La classe industrielle est constituée, par l'organisation sociale actuelle, la dernière de toutes» [5]) И това е една отъ най-важнитѣ причини за паданието на бурбонитѣ. Ако още Лудовикъ XIV бѣше зелъ управлението въ ръцѣтѣ на индустриалцитѣ, то династията на бурбонитѣ би било, може би, и до сега господствующа въ Франция. Обаче, за това сѫ криви не само бурбонитѣ. Самитѣ индустриалци не се застѫпиха достатъчно енергически за защита на своитѣ парламентарни права, и отъ тука си води началото, гдѣто революцията прѣзъ 1789 г. побърка на своята собственна цель. Сѫщата грѣшка направиха управляющитѣ въ Франция и следъ революцията. Но за

---

[4]) „Политическото положение е доста досадно, тъй като висшитѣ власти, на които християнски дългъ е да работятъ безъ умора и по разни начини *за подобрение положението (сѫдбата) на народа*, употрѣбяватъ, напротивъ, силата, която имъ е довѣрена, за създаванието на единъ строй, който да е за въ полза на управляющитѣ, и за врѣда на управляванитѣ". «Du système industriel, première partie: adresse aux philanthropes», p. 10, T. III.

[5]) „Индустриалната класса е, въ силата на съществующата обществена организация, най последния отъ всички". Katéchisme *des industriels*, p. 68, T. III.

да се предпази вече обществото отъ по-нататъшни катастрофи, управителната власть трѣбва да сѐ прехвърли върху представителитѣ *на труда*, като се отнеме всѣкаква политическа власть и сила отъ ржцѣтѣ на благороднитѣ и клеруса. Само царя трѣбва да господарува, а индустриалцитѣ да управляватъ!...

Това е, въ общи черти, цѣлата обществено-политическа концепция на Сенъ-Симонъ. Едно такова схващание на обществено-политическата история на обществата ний не намираме при Фурие. Тукъ-тамѣ въ неговитѣ съчинения ний срѣщаме следи отъ мисъльта, какво индустрията е едно необходимо условие за преминаванието въ неговия „социетеренъ строй". „Le civilisation, казва Ф., occupe en échelle du mouvement un rôle importent, car c'est elle qui crée les ressorts nécessaires pour s'acheminer à l' association; elle crée la grande industrie, les hautes sciences et les beaux arts"[6]) Обаче, тази мисълъ на Ф. за причинната връзка между различнитѣ форми на общественнитѣ организации се намира въ рѣзко противоречие съ цѣлата негова теория за преобразувание на обществото. Когато Сенъ-Симонъ дири да обоснове своитѣ реформаторски идеи чрезъ *историята* на общественното развитие, Фурие намира оправданието на своитѣ идеи само въ *своята глава*, въ своето *откритие* на истинския общественъ механизмъ, въ откровението божие [7]) . . .

Единъ пжть щомъ властьта премине въ ржцѣтѣ на „ин-

---

[6]) „Цивилизацията играе важна роль въ стълбата на движението, защото тя е, която създава необходимитѣ срѣдства (условия) за преминаванието къмъ ассосиацията; тя създава едрата индустрия, висшитѣ науки и искуствата."— Le nouveau monde industriel et societaire, p. 9.

[7]) При все това, обаче, ний срѣщаме при Ф. едно точно подраздѣление на общественното развитие въ разни фази. Спорeдъ това подраздѣление, което се намира въ тѣсна връзка съ неговото космогенетическо учение, човѣчеството има да прекарва четире фази отъ своето развитие: дѣтство, възмжжалость, преклонность и пропадание. Първата фаза се подраздѣля отъ своя страна на 7 отдѣла; еденизмусъ или райско състояние,—блаженство, дивачество, патриархатъ, варварство, цивилизация, гарантизмусъ и серийни групи. Съ последния отдѣлъ се начева втората фаза — възмжжалость или пълната ассоциация, която ще трае 35000 год., и най-после иде пропаданието на цѣлата вселенна. Както виждаме, историческия елементъ тука е тѣсно свързанъ и приплетенъ съ спекулативно—метафизически елементи.

дустриалцитѣ", тия последнитѣ трѣбва, споредъ С. Симона, да престжпатъ вече къмъ *нуждитѣ реформи*. Тѣзи реформи ще трѣбва да се извършатъ споредъ неговата теория за политическата конституция на модернитѣ общества. Сжщностьта на тази теория е следующата: общественната власть трѣбва да бжде подраздѣлена на двѣ: на „pouvoir spirituel" и „pouvoir tempirel." Последнята се състои отъ единъ съвѣтъ: "conseil d' industriel", chargé principalement de faire le budgel annuel et de donner ou de refuser les moyens d' execution aux projets élaborés par le pouvoir spirituel". [8]) Духовната власть (pouvoir spitriuel) се състои отъ два еднакви елемента: отъ *една академия на разсжджка* (académie des raisonnements) и една *академия на чувствата* (academie des sentiments). Първата ще се занимава съ регулирането на интереситѣ (!), другата—съ формулирането на кодекса на чувствата (code des sentiments), съ литературата, естетиката и искуствата. Двѣтѣ академии ще изберать изъ своята срѣда членоветѣ на една друга висша академия — „conseil initiativ suprême , въ засѣданията на която ще взема участие и краля и която първа ще трѣбва да се изсказва върху всички реформи, които предстои да бждатъ извършени. Приетитѣ и удобрени отъ академиитѣ предложения ще се внасятъ на разглеждание и провѣрка въ съвѣта на индустриалцитѣ (conseil d' industriels), състоящъ се отъ земледѣлци, фабриканти, търговци и банкери, който ще провѣри и разгледа още веднажъ препоржчанитѣ отъ ученитѣ реформи, ще ги изложи въ единъ проектъ на бюджетъ, който чрезъ министерството ще бжде предложенъ въ окончателна форма на парламента за удобрение и окончателно приемание. — Това е основата на *политическата* конституция, която Сенъ-Симонъ предлага. Освѣнъ тази политическа реформа, ще има да се извършатъ и въ областьта на земледѣлието, въвеждането на една система на тритѣ камари, реформи въ учебното дѣло (народното просвѣщение) и такива въ правовѣдението. Аграрната реформа ще се простира само върху селскитѣ землевладѣлци; споредъ тая реформа не землевладѣлцитѣ, а арендаторитѣ направо ще плащатъ поземеленъ данъкъ на държавата и при това тѣ ще се ползуватъ отъ всички

---

[8]) „Индустриаленъ съвѣтъ, натоваренъ главно да нарежда годишния бюджетъ и да дава или не срѣдствата за испълнение на приготвенитѣ проекти отъ духовната власть (pouvoir spirituel)".

ония политически права, които сѫ свързани съ зъмлевладѣнието (изборно право и пр.) Съ въвежданието на *системата на тритѣ камари* се отнѣма на едритѣ землевладѣлци правото на народно представителство и се нареждатъ следующитѣ три камари: една камара на предлагание (chambr d' invention), друга на изследвание (chambre d' examiner), и третя на испълнение (chambre d' exécution). *Първата камара* ще се занимава съ всички ония работи, които водятъ къмъ повдигание на народното благосъстояние, и за тая цель ще се посвѣтятъ на подробното изучвание на всички културни въпроси, които закачатъ интереситѣ на страната, ще изработва съотвѣтствующитѣ на това проекти и ще улѣснява до най голѣма възможность срѣдствата на съобщение. Тя ще се състои отъ 300 члена, раздѣлени на три секции. Въ първата секция ще засѣдаватъ 200 граждански инжинери, въ втората 50 учени мѫже и поети, въ третята 25 живописци, 15 скулптори или архитекти и 10 вѣщи лица по музиката. — *Втората камара* ще се състои отъ 200 естествоиспитатели и 100 математици; тя ще изследва и подробно изучава всички проекти, изработени отъ първата камара; ще рѫководи народното просвѣщение и ще урежда общественнитѣ праздници. — *Третята камара* е неограничена въ своята численность. Въ нея ще засѣдаватъ найпървитѣ (видни) представители на търговията и занаятитѣ. Тя ще има исключително правото да приема и расхвърля даждията, както и правото на контролъ надъ испълнението на приетитѣ реформи. — Тритѣ тѣзи камари ще съставляватъ *парламента*, който ще има въ рѫцѣтѣ си суверенната власть. — Народното просвѣщение за въ бѫдѫще ще се рѫководи отъ членоветѣ на academie française. Въ правосѫдието ще трѣбва да исчезнатъ всички юристи по професия. — Ето всички *социални* реформи, за прокарванието на които въ Франция се е борилъ Сенъ-Симонъ. *)

Ако се обърнемъ къмъ Фурие, то при него ще намѣримъ една съвсѣмъ друга самостоятелно изработена политическа и социална организация на обществото. *Организацията на труда* съставлява ядката на неговата теория за общественното преобразувание. Държавното правителство при него се обръща въ една проста администрация на труда. Никакви управляющи ка-

*) *Гл.* De l' organisation sociale, fragments d' un ouvrage inedit, T. III Fragmens I-VI.

мари, никакви спиритюелни и темпорелни власти! Фурие нарича своята обществено-економическа организация *фаланга*. Последнята не е нищо друго, освенъ една социалистическа стопанска коммуна, която группира всички обществени елементи, осигурява възможностьта за единъ благатъ и самостоятеленъ животъ въ всички области на земледѣлието и индустрията, на въспитанието и образованието, създава условията за упражнение и туряние въ дѣйствие на всички страсти и склонности, като сѫщевременно гарантира живота и благото на всички инвалиди и неспособни за работа. Фалангата на Ф. се състои отъ 400 фамилии най-малко, т. е. отъ 1600—1800, най-много 2000 личности. Всѣка фаланга се състои отъ *серии* и *групи*. Всички серии въ фалангата се подраздѣлятъ на 7 класси: 1-во) земледѣлие, 2) домакинство, 4) занаяти, 4) размѣна, 5) въспитание, 6) наука и 7) искуство. Тѣзи класси се распадватъ на разреди и пр. — Всѣка серия се състои отъ 24, всѣка группа — отъ 7—9 члена. Всѣки членъ има право да встѫпва въ всички серии, групи, отдѣли и пр. Върховното рѫководство на фалангата се намира въ рѫцѣтѣ на *регенството*. Последното ще се избира отъ членоветѣ на *ареопага*, който се състои отъ: 1) шефоветѣ на всички серии, 2) отъ тритѣ найстари родове: почетнитѣ, достойнитѣ и родоначалницитѣ, 3) отъ акционеритѣ и 4) отъ магнатитѣ и магнаткитѣ на факангата. Ареопага има да се грижe само за твърдѣ малко работи: той дава своето мнѣние само за нѣкои важни работи, като: за най-доброто време, когато трѣбва да се почне жетвата, гроздобера; за нѣкои нови постройки и градежи, които трѣбва да се предприематъ и пр.; и при все това, неговото мнѣние не е задължително. Нито ареопага, нито регенството обаче се занимаватъ съ такива работи, каквито, напримѣръ, днесь нѣкой нашъ финансовъ министъръ; счетоводството е повѣрено на цѣла една серия, която се занимава съ него. Когато вѫтрешното управление на фалангата е повѣрено въ рѫцѣтѣ на регенството, то външното представителство на сѫщата е оставено на *суверена* на фалангата — на *Унарха*. Необходимитѣ за издържка на унарха срѣдства се отдѣлятъ отъ дивидендитѣ на фалангата. Самитѣ фаланги, като отдѣлни цѣли, могатъ да се съединяватъ на ново съобразно своитѣ поземелни или индустриални условия, като образуватъ по този начинъ сами группи и серии. Отъ три до четире фаланги, съединени въ едно, ще се

намиратъ подъ единъ *дуархъ*; дванадесетъ фаланги — подъ единъ *триархъ* и т. н. Надъ всички ще стои *краля на земята — омниарха*, който ще има своята резиденция въ Костантинополъ и съ своето министерство ще урежда международнитѣ отношения.

Въспитанието въ фалангата на Ф. е, както и всички други дѣйствия, общо. То ще бѫде рѫководено отъ особенни въспитателки, отъ разни възрасти. Собственно умственното образование ще почва отъ 9-та година и трае до 16, 18 и даже 20-та год. — Правосѫдието въ днешнитѣ си форми ще бѫде коренно измѣнено и на съвсѣмъ други основи положено.

Ето въ общи чърти социалната и политическа организация на Фуриевия „ordre sociétaire". Никакви палиативни реформи, каквито сѫ аграрнитѣ реформи на Сенъ-Симонъ, не иска Фурие. Коренното преустройство на обществения строй — ето единственна негова цель . . .

Физическото и економическо подобрѣние на работната класса не е едничкия принципъ въ социалната теория на Сенъ-Симона. *Моралното* подобрѣние нему се чини да е най-важното отъ всички други. И отъ тукъ принципа на *моралностьта* съставлява основата на неговото учение. Всички негови съчинения биха могли да се раздѣлятъ на три групи: 1-о *научни*, 2-о *политически* и 3-о *морални* или *религиозни*. Споредъ това и Сенъ-Симонъ прѣзъ живота си е давалъ значение и тяжесть ту на науката, ту на индустрията, ту на морала. Въ неговитѣ последни съчинения принципа на морлностьта е господарствующъ принципъ и цѣлата негова теория взема единъ религиозенъ характеръ. Въ съчинението „Nouveau Christianisme" Сенъ-Симонъ вижда едничкото спасение на человѣчеството въ основаванието на едно ново християнство, което да има въ основата си християнския моралъ: обичайте ближнитѣ си, както сами себе си! Исусъ Христосъ е казалъ: „човѣцитѣ трѣбва да се иматъ едни къмъ други като братя"; този „principe sublime" съдържа най-святото на християнската религия. По-вече принципи въ християнството нѣма: „ce serait un blasphème de prétendre que le Tout-Puissant ait fondé sa religion sur plusieurs principes"[10]) На хората не остава друго по-

[10]) Би било цѣло богохулство, да се претендра, какво всемогѫщия е основалъ своята религия върху по-вече принципи". — Nouveau Christianisme. Dialogues entre un conservateur et un novateur; T. III. p. 322.

вече, освѣнъ „ils doivent organiser leur société de la manière qui puisse être la plus avantageuse au plus grand nombre; ils doivent se profeser pour but daus tous leurs travaux, dans toutes leurs actions, d'amélio rer le plus promptement et le plus complétement pos sible l'existence morale et physique de la classe la plus nombreuse." [11]) Обаче, старото християнство не е въ състояние да създаде този новъ социаленъ редъ. „Християнството направи една голѣма стѫпка къмъ морала; би било несправедливо и абсурдно да отричаме това; но трѣбва сѫщо така добросъвѣстно да признаеме, че неговото царство е свършено и че времето, прѣзъ което е било полезно, е далечъ вече отъ насъ". За това и създаването на една нова религия се вижда на Сенъ-Симонъ като най-необходимото нѣщо днесъ. Старото Християнство пренебрегна материалнитѣ нужди на массата; но безъ удовлетворението на последнитѣ не е мислимо никакво щастие. «Le véritable chrisiianisme doit rendre les hommes heureux non seulement dans le ciel, mais sur la terre» [12]. За това Сенъ-Симонъ иска да примири плътьта съ духа въ новата религия. Единъ пѫть усѫществени думитѣ на Господа—„обичайте своитѣ ближни, както сами себе си", съ това се постига и цельта на християнската религия. Друго повече не остава, освѣнъ управителната власть въ обществото да се прехвърли въ рѫцѣтѣ на *индустриалцитѣ* и *хората на науката*, защото «Dieu impose aujourd'hui a tous les chrétiens l'obligation sacrée de concevoir de tous leur moyens a constituer le systéme industriel et scientifique, qui n'est que la mise en activité du principe divin» [13]) Този принципъ се състои въ това, че «toute la société doit tra

---

[11]) „Тѣ трѣбва да организиратъ обществото си така, щото да бѫде най-износно и полезно за по-голѣмо число членове; тѣ трѣбва да си поставятъ за цель въ всички свои работи, въ всички свои дѣйствия да подобрятъ най-скоро и по възможность най-съвършенно моралното и физическо сѫществувание на *най-многобройната класса*". Nouveau Christianisme, T. III, p. 323.

[12]) „Истинското християнство трѣбва да направи хората честити не само на небето, но и на земята". — Nouveau Christianisme T. III, p. 350.

[13]) „Богъ поставя днесь за длъжность на всички християни светото задължение да се стараятъ съ всички срѣдства за създаванието на индустриалната и научна система, която не е нищо друго, освѣнъ туряние въ дѣйствие на божествення принципъ".

vailler à l'amélioration de l'existence morale et physique de la classe la plus pauvre; la société doit s'organiser de la maniére la plus convenable pour lui faire atteindr ce grand but»... [14]).

Сенъ-Симонъ не е единственния отъ социалъ-политическитѣ писатели, който се е обръщалъ къмъ християнството, къмъ религията, за да черпи отъ тамъ сили за своето учение. Сѫщо и Фурие, като почувствувалъ необходимостьта отъ поставянието въ съгласие своята социална система съ намѣренията на Бога, подирилъ е способъ, за да докаже, че неговата теория се намира въ съгласие съ учението на Христа, съ съчиненията на новия завѣтъ. Това той е правилъ само до толкова, доколкото новия завѣтъ е билъ въ съгласие съ неговата теория. Да основава нѣкаква нова религия Ф. не е искалъ. Неговата религия се е състояла въ самото му учение за атракцията (притежанието) на страститѣ. Нѣкакъвъ си религиозенъ моралъ за него не е сѫществувалъ. Удовлетворението на страститѣ: кабалистъ [15]), папилонъ [16]) и композитъ [17]) — това е неговия моралъ и това е било сѫщо и ядката на цѣлото негово учение. Упознаванието на сѫществото божие, като най върховенъ рѫководитель на цѣлия свѣтъ, поставението на човѣка въ съгласие съ самия себе си, съ Бога и съ цѣлата вселенна — това сѫ единичнитѣ условия, за да може да бѫде основанъ разумния общественъ строй и редъ!...

Социалната система на Сенъ-Симона, строго погледнато, не е била никаква социалистичетка система. Ако връзъ основа на неговото учение после можа да се развие и създаде една

---

[14]) „Цѣлото общество трѣбва да работи за подобрѣние на моралното и физическо сѫществувание на *най-многобройната класса*, обществото трѣбва да се организира така, както най-лесно би могла да се постигне тази велика цель . . . Nouveau Christianisme, T. III, p. 368.

[15]) „*Кабалистъ* (Cabalistic — страсть на интригитѣ, на съревнуванието, на съперничеството, т. е. страсть, която дѣйствува за распредѣление на склонноститѣ и опредѣление на волитѣ, съединени всички за общи дѣйствия и постѫпки.

[16]) *Папилонъ* или *алтернантъ* (papillonne, alternant) — страсть на промѣнливостьта въ дѣятелностьта на човѣка — стремление къмъ промѣна въ всичко.

[17]) *Композитъ* (compozite) — страсть на въодушевлението, ентусиазма, стремление къмъ хубавото и доброто. Виждъ за това студията ми : Шарлъ Фурие, неговий утопизмъ и социална теория. Казанлѫкъ, 1897 г. стр. 21.

социалистическа доктрина, причинитѣ на това бѣха, отъ една страна, самото влошаване на економическото положение на массата, а, отъ друга — по-нататъшното развитие отъ неговитѣ ученици на положенитѣ отъ самия С. Симонъ принципи за благосъстоянието на *най-многочисленната* и *най-бѣдната* масса на народа, за моралностьта, за унищожението на всички привилегии и т. н.

Социалната система на Фурие, напротивъ, е била още отъ начало една напълно сключена и разработена социалистическа система, съ всички нейни преимущества и слабости . . .

БИОЛОГИЧЕСКИ ПРОГРЕССЪ И РЕГРЕССЪ.

(**Е. Р. Ланкастеръ — Израждание** (*глава отъ историята на развитието—дарвинизма.*) —Прѣв. отъ Русски Н. П. Бозовъ, София 1897 год., цѣна 1 л. (!)).

Съгласно дарвиновата теория за развитието на организмитѣ, въ борбата за сѫществувание преживяватъ само опия индивиди, които най-добрѣ сѫ приспособени. Съ измѣняванието на условията, при които организма живѣе, най-приспособени сѫ несъмненно ония, които сѫ успѣли да измѣнятъ своята организация съотвѣтственно съ новитѣ условия. — Естественния отборъ подхваща всѣко ново измѣнение, ново свойство въ организма, което може да му бѫде полезно въ борбата за сѫществувание, закрѣпва го, като по такъвъ начинъ осигурява бѫдащето на вида. Така щото, зледно съ постоянното измѣняване на външнитѣ условия, естественния отборъ натрупва цѣлъ редъ отъ нови, полезни свойства (белѣзи), до като най-сетнѣ тѣхната обща сумма не измѣни съвършенно физиономията на първия видъ и даде началото на новъ.

Всѣки новъ видъ е несъмненно *по-съвършенъ* отъ тоя, който не е успѣлъ да наддѣлѣе въ борбата за сѫществувание, тъй като той е по-добрѣ приспособенъ къмъ околнитѣ условия. Често пъти естественния отборъ, като прави организма по съвършенъ, сѫщевременно осложнява неговата организация. Това осложнение произлиза отъ по-голѣмото разчленение на физиологическитѣ функции, а следователно и отъ увеличаванието на органитѣ сравнително съ първоначалната по проста форма. Така, отъ първоначалния едноклѣточенъ организмъ, протоплазмата на който е извършвала всичкитѣ функции на едно живо сѫщество, сѫ се получили всички ос-

танали форми, съ толкова разнообразни органи и специални функции, които намираме днесь у тѣхъ. А колкото организацията на единъ индивидъ е по-сложна, по-расчленена, и, следователно, способна къмъ по-голѣмъ физиологически трудъ, толкова тя е *по-прогрессивна*. Съгласно принципитѣ, дадени отъ К. Фонъ Е. Беръ и Милнъ Едвардь [1]) биологическия прогрессъ се измѣрва съ степеньта на анатомическата дефференциация и раздѣлението на физиологическия трудъ[2]). Ясно е отъ тукъ, че естественния отборъ, като прави новитѣ видове по съвършенни спрямо околнитѣ условия, сжщевременно *може да направи* тѣхната организация *по-прогрессивна*.

Факти, които могатъ да потвърдятъ това, имаме достатъчно. Но ако ний приемаме, че всички сжществующи и измрѣли форми сж плодъ отъ дѣйствието на естественния отборъ, то достатъчно е да разгърнемъ лѣтописитѣ на *палеонтологията* (науката за измрѣлитѣ организми и тѣхнитѣ изкопаеми остатки). Тая последнята ни открива, че въ най-старитѣ пластове на земната кора се намиратъ остатки само отъ най-нисши, най-прости организми; колкото по-вече се приближаваме къмъ съвременни слоеве, толкова по-вече организацията на видоветѣ, които намираме въ тѣхъ, става по-сложна, по-расчленена, а следов. по прогресивна. Въ настояще време на земята живѣятъ най-висшитѣ организми, които биологическата еволюция е могла нѣкогашъ да създаде. Ще рече, съ появяването на по-сложнитѣ организми, тия последнитѣ сж истикали въ борбата за сжществувание своитѣ предшественници по-прости организми, които по такъвъ начинъ сж могли да се съхранатъ само въ видъ на вкаменени остатъци въ ония слоеве на земята, кадѣто тѣ сж били господствующи.

Но, ако борбата за сжществувание, а следователно и естественния отборъ, дѣйствително сж били причина за биологическия прогрессъ, достигнатъ у съвременнитѣ намъ висши организми следва ли отъ това, че организацията на индивида винаги ще се усъвършенствува (въ смисълъ на прогрессъ) подъ влиянието на борбата за сжществувание, на която той е подхвърленъ? Следва ли,

---

[1]) *Сравни съ гл. IV отъ „Происхождението на видоветѣ“.*

[2]) *Понятието за биологическия прогрессъ, при всичко че се основава на такова едно съвършенно обективно мѣрило, като диfференциацията и физиологическото раздѣление на труда, все таки не е лишено отъ извѣстна субйективность. Не е трудно да се види, че ний вземаме т о в а, а н е д р у г о, мѣрило на биологическия прогрессъ исключително поради туй, че ний* à priori *предполагаме человѣка, като най-висше, най-съвършенно животно, последня дума на биологическото развитие! А тъй като своето съвършенство человѣкъ дължи най-вече на анатомическата и физиологическата диfференциация въ своя организмъ, ето защо и последнята се взема за мѣрило на биологическия прогрессъ. Трѣбва да забелѣжимъ, че главното преимущество на человѣка, — развитието на неговата нервна система, а следов. и психика, — се дължи именно на тая диfференциация. Ако на нѣкой биологъ въ царството на птицитѣ предстоеше да опредѣли, въ какво се състои биологическия прогрессъ и кои животни сж най-съвършенни, то, споредъ думитѣ на Бера, птицата-биологъ не би се постѣснила да каже, „че отъ всички млѣкопитающи (заедно съ человѣка, разбира, се) най-съвършенни сж повидиму прилѣпитѣ, защото само тѣ могатъ да хвърчатъ“.*

че резултата отъ дѣйствието на естествения отборъ ще бѫде винаги диференциацията, т. е. биологическия прогрессъ? — Да, отговаряше болшинството на естествоиспитателитѣ. „До сега натуралиститѣ приемаха, казва проф. Ланкастеръ[3]), че естествения отборъ е дѣйствувалъ и дѣйствува, или като постоянно усъвършенствува устройството на организмитѣ, или пъкъ като ги е оставалъ въ равновѣсие, т. е., тъй като тѣ сѫ се приспособили единъ пѫть къмъ срѣдата, въ която живѣятъ, безъ измѣнение. (Стр. 27).“ На основание, вѣроятно, на това убѣждение, което особенно е било распространено презъ времето, къмъ което се отнася речьта на проф. Ланкастера, нѣкои се мѫчатъ да искаратъ коренно, принципално различие, даже несъвмѣстимость между биологическия миръ и тоя на социологията, вѣрвайки, че прогресса е неизмѣненъ, абсолютенъ законъ само за първия.[4])

Както и да е, водими отъ убѣждението, че естествения отборъ винаги води организования миръ къмъ прогрессъ, естествоиспитателитѣ съвършенно логически заключаваха, че обяснението на всѣка организована форма е възможно само при помощьта на нѣкоя друга по-проста, по-несъвършенна, отъ която първата естественно трѣбва да е произлѣзла. Тѣ не можаха да допустнатъ, че естествения отборъ ще съхрани нѣкоя форма, която стои по-долу отъ своя родоначалникъ по степеньта на прогресса, който представлява, — не можаха, следователно, да приематъ, че въ борбата за сѫществувание могатъ да преживѣватъ и регрессивни форми. До колко е било распространено това заблуждение, се вижда и отъ обстоятелството, че самъ Дарвинъ е съжалявалъ, дѣто „не е обяснилъ въ своето произведение, защо споредъ неговата теория не се изисква прогресса на всички форми, и че даже въ настояще време могатъ да сѫществуватъ организми съ съвършенно проста организация“ [5]).

Причинитѣ на това заблуждение проф. Ланкастеръ вижда въ навика, създаденъ у натуралиститѣ благодарение на искуственитѣ системи и классификации, въ които биологическия материалъ е распредѣлянъ по степеньта на неговото прогрессивно съвършенство. За да се поколебае и премахне това заблуждение бѣха необходими цѣлъ редъ изследвания на такиви видни учени, като Лейкарта, Зиболда, Бенедена, Хеккеля, Дорна, К. Фохта, А. О. Ковалевски, па найсетнѣ изследванията на самаго Дарвина. Само следъ като биде изу-

---

[3]) *Брошурата на проф. Ланкастера представлява речь, произнесена въ 1879 г. на единъ отъ конгресситѣ на Британската Научна Ассоциация.*

[4]) *Вижъ „Ново Време“, год. I, кн. IV и V, стр. 460 и 470.*

[5]) Ibid. *стр. 471 — Извѣстно е, че и Ламаркъ, единъ отъ предшественницитѣ на Дарвина по създаванието на еволюционната теория, не можеше да обясни тия факти на основание еволюционния принципъ. Вѣрвайки въ постоянното, присѫще на всички организми «стремление къмъ постояненъ прогрессъ», той бѣше принуденъ да допустне, че нисшитѣ организми, които сѫществуватъ въ настояще време, се явяватъ благодарение на тъй нареченото „произволно зараждание“. Читателитѣ ни, навѣрно знаятъ, че хипотезата за произволното зараждание въ настояще време на нисшитѣ организми, благодарение трудоветѣ на Пастера, е съвършенно отхвърлено отъ науката.*

чена историята на паразититѣ, развитието на прикрепенитѣ и сидящитѣ животни, както и на тия, които па видъ представляватъ по-прости форми, — можеше да се докаже фактически, че въ борбата за сѫществувание (ако приемемъ, че само тя регулира еволюционния процессъ) могатъ да преживѣватъ не само *по-напредналитѣ*, *по-прогресивни* организми, но и тия, които по една или друга причина представляватъ една крачка назадъ отъ организацията на своитѣ непосредственни родоначалници. По такъвъ начинъ стана явно, че на биологическата еволюция е еднакво свойственно както **прогресса** въ организацията на индивидуумитѣ, които преживѣватъ така сѫщо и **регресса** или, както се изразява автора на брошурата, „*израждането*".

Въ своята речь проф. Ланкастеръ е събралъ нѣколко характерни примѣра, които доста ярко иллюстриратъ последнето, отъ указанитѣ двѣ положения.

Споредъ проф. Ланкастера, сѫществуватъ цѣлъ редъ отъ организми, происхождението на които ний можемъ да обяснимъ, само ако приемемъ „*хипотезата на израждането*". Съ други думи, сѫществуватъ организми, формата на които ний можемъ да обяснимъ, само ако допустнемъ, че тѣ сѫ произлѣзли не отъ по-нисши родоначалници, (както сѫ вѣрвали едно време), но отъ по-висши, които по тия или ония причини сѫ се „*изродили*" и превърнали въ това състояние, което има днесь. Явно е отъ тукъ, че подъ думата „*израждание*" проф. Ланкастеръ подразбира това, което въ науката е прието да се обозначава съ термина *регрессивно развитие* (регрессивна метаморфоза) или *деградация*. Съ това ний искаме само да укажимъ на обстоятелството, че терминътъ, който автора е избралъ за въпроса, третиранъ въ неговата брошура, не е съвсѣмъ сполучливъ. Подъ „*израждание*" обикновенно разбиратъ не това, което проф. Ланкастеръ обозначава въ своята брошура. Напримѣръ казватъ, че французкия народъ се израждалъ, защото въ последне време процента на смъртностьта въ Франция надминава процента на ражданията. Въ Индия англичанитѣ, вследствие па неблагоприятния климатъ, се подвъргатъ на цѣлъ редъ болѣсти, дѣцата имъ страдатъ отъ анимия, а ако да нѣмаше постояненъ притокъ отъ нови англичане, тия последнитѣ биха измрѣли, т. е. щѣха да се *изродатъ*. Въ Америка, по изследванията на д-ръ Otis грѫднитѣ клѣтки на дѣвицитѣ отъ горнитѣ классове въ профилъ не можели да се различатъ отъ дѣтскитѣ; а по изследванията на д-ра Morris 80% отъ американскитѣ жени иматъ не развити полови органи, вследствие на което или немогатъ да зачеватъ или пъкъ се подхвърлени па хиляди заболявания. Тия, и още други обстоятелства указватъ на това, че подъ влияние на неблагоприятнитѣ за англо-саксонската раса климатически условия, смъртностьта все по-вече се увеличава, или съ други думи тая раса въ Америка се *изражда*, и ако да не бѣше постоянния напливъ на нови елементи отъ Европа, би изчезнала съвсѣмъ. Всички тия примѣри, които заимствуваме изъ статията на В. Португаловъ „Влияние кли-

мата на расу"[6]), ний нарочно привождаме, за да илюстрираме по-добрѣ опредѣлението, което профессора на Петербургския Университетъ *Петри* ни дава по тоя въпросъ. Споредъ тоя антропологъ подъ израждание — dégénérescence — въ биологията, етнографията и въобще въ науката разбиратъ явлението, когато „отдѣлно семейство или цѣлъ народъ постоянно болѣдуватъ, измиратъ и се отличаватъ съ безплодие". Така щото, ний можемъ да кажемъ, че дадена една раса, порода или видъ се изражда тогава, когато благодарение на нѣкои патологически (болѣзненни) процесси, които ставатъ въ него, той клони къмъ изчезвание. Както ще има читателя случая да се убѣди, *„изроденитѣ организми"*, за които става дума у проф. Ланкастера, нѣматъ нито единъ отъ указанитѣ белѣзи. Упростяванието (регрессиранието или както още се изразяватъ: деградацията[7]) на организацията у „изроденитѣ" организми не е предизвикано отъ никакви патологически причини, напротивъ, то се явява прямъ резултатъ на постепенното и съвършенно естественно приспособяване на организма къмъ околнитѣ условия. Найсетнѣ „изроденитѣ" организми съвсѣмъ не клонятъ къмъ изчезвание, защото въ такъвъ случай тѣ не можаха да бѫдатъ съхранени отъ естественния отборъ. Ако тѣ въ борбата за сѫществувание преживѣватъ своитѣ високо-организовани родоначалници, очевидно, че тѣ иматъ по-голѣми преимущества предъ тия последнитѣ, които собственно и сѫ се изродили и изчезнали.

Пита се следъ това: въ какво се състои самата деградация (регрессъ) на организмитѣ и какъвъ е критерия, при помощьта на който ний можемъ да констатираме тоя фактъ?

* * *

По-горѣ ний отбелѣзахме вкратцѣ, че биологическия прогресъ се измѣрва съ степеньта на анатомическата диференциация, достигната въ дадена организована форма и раздѣлението на физиологическия трудъ между отдѣлнитѣ органи въ организма на тая форма; при това за исходенъ пунктъ се взима диференциацията, въ силата на която се е обособила и развила нервната система, най характерния органъ у върховния представитель на животния миръ. Значи, въ даденъ единъ животенъ типъ, като напр. гръбначнитѣ животни, оня видъ е реализиралъ въ себе си най-голѣмъ прогрессъ, у когото физиологическитѣ функции сѫ най-добрѣ расчленени и органитѣ, при помощьта на които се извръшватъ тия функции — най усъвършенствувани, най-добрѣ специализирани, ако можемъ така да се изразимъ. Така напр., млѣкопитающитѣ животни

---

[6]) *„Научное Обозрѣніе"*, — № 2 1894 г.

[7]) *Не трѣбва да се смѣсватъ думитѣ* д е г р а д а ц и я (dégradation) *съ* д е г е н е р а ц и я — dégenération — *израждание. Ако подъ думата прогрессъ въ организацията на единъ индивидъ ний разбираме нейното повишавание въ смисълъ на по-голѣма анатомическа диференциация, то подъ деградация на организма трѣбва да разбираме понижаванието на неговата организация, въ смисълъ на упростявание тая диференциация.*

сравнени съ рибитѣ представляватъ несъмнѣнно много по-прогресивни отъ последнитѣ. Скелета, нервната система, кръвоноснитѣ и пищеварителни, както и всички други органи у млѣкопитающитѣ, сж много по-развити и съвършенни, отколкото у рибитѣ. У тия последнитѣ, напр., сърдцето се състои всичко отъ двѣ отдѣления, тогава когато у млѣкопитающитѣ то се състои отъ четери и венозния кржгъ на кръвьта е съвършенно изолиранъ отъ артериалния. Сжщото нѣщо можемъ да кажемъ почти и за всѣки единъ отъ по-важнитѣ останали органи. Скелета на рибитѣ е несъмнѣнно по простъ, по несъвършенъ отъ тая на млѣкопитающитѣ; въ него отсжтствуватъ не само много части отъ тия, които намираме у млѣкопитающитѣ, но и самия той не представлява тая твърдость, която е присжща на последнитѣ. За нервната система и дума, разбира се, не може да става. У рибитѣ главния мозъкъ е съвършенно не развитъ, особенно предньта часть и полушарията. Едва само срѣдния (corpora bigemina) и малкия мозъкъ — cerebellum сж колко-годѣ развити. У млѣкопитающитѣ пакъ напротивъ; най-вече сж развити полушарията на предния мъзъкъ, а заедно съ това и всички останали части на главния мозъкъ пропорционално. Благодарение най-главно на това и се длъжи висотата на умственното развитие у млѣкопитающитѣ.

Най-сетнѣ, ако сравнимъ едно низше животно, каквото е хидрата, съ нѣкой отъ представителитѣ на висшитѣ животни, принципа на диференциацията, като основа на биологическия прогрессъ, ще стане още по-ясна. Хидрата се състои само отъ два слоя клѣтки. При помощьта на външния тя се защищава, движи се, най-сетнѣ въсприема външнитѣ впечатления. За тая цель сжществуватъ само малко-много обособени клѣтки като копривнитѣ, мускулнитѣ, чувствителнитѣ, но при все това, органътъ е единъ — *ектодермата*. У висшитѣ гръбначни ний виждаме съвсѣмъ друга картина: на повърхностьта на тѣлото сж се съхранили само защитителнитѣ копривни клѣтки въ видъ на особенъ органъ — кожата; мускулнитѣ клѣтки даже образуватъ специална система отъ органи, а чувствителнитѣ — отдѣлна нервна система заедно съ специални органи на чувствата. Раздѣлението на първоначалния физиологически трудъ, свойственъ само на единъ органъ, е повело къмъ образуванието и обособяванието на цѣлъ редъ отъ самостоятелни органи.

Ефектностьта на биологическия прогрессъ още по-рѣзко се хвърля въ очи, когато ний проследимъ развитието на нѣкой органъ въ цѣлъ редъ организовани форми. Така напримѣръ окото, което у нѣкои животни се явява като просто пигментно петно, у по-високоорганизованитѣ форми все по-вече се осложнява, като се снабдява съ нови части. У червеитѣ, членистоногитѣ и гръбначнитѣ ний виждаме вече у него ретина, стъкловидно тѣло, кристаллинъ, ирисъ, рогова покривка, и др. части. — Нервната система, която отначало се състои отъ една тръба, находяща се на повърхностьта на тѣлото, постепенно се диференцира на отдѣлни, сжществении части, всѣка една отъ които се снабдява съ специално назначение; а сжщевре-

менно отъ повърхностьта на тѣлото тя преминава въ неговата вѫтрѣшность. Най-сетнѣ бихме указали на развитието на пищеварителната система. У нѣкои животни тя се явява въ видъ на една проста задънена торба (хидра и нѣкои червеи), която се съобщава съ външната срѣда само при помощьта на предното отвърстие (устата); у други животни тя се явява въ видъ на еднакво-широка тръба, която се начева отъ предното отвърстие и се свършва съ задното. По-нататъкъ срѣщаме форми, у които въ тая тръба се диференцира особенна часть — стомахъ; още по-нататакъ — глътка, пищеводъ, черва (тънки, дебели), разнитѣ жлези, като черния дробъ, далакя, и т. н. Всѣки единъ отъ тия органи несъмнѣнно има своето специално назначение, своята специална функция. Пищеварението, извършено у по-нисшитѣ форми при помощьта на единъ съвършенно простъ и еднообразенъ органъ, у висшитѣ организми се извършва при помощьта на цѣла *система* отъ органи, които участвуватъ въ постиганието на общата задача сѫщо тъй, както отдѣлнитѣ машини въ една фабрика учавствуватъ въ изработванието на общия продуктъ.

Ний смѣтаме, че человѣческия организмъ се явява типъ на най-прогрессивна организация, т. е. такава въ която е осѫщественъ maximum-a на биологическия прогрессъ. Това се доказва и отъ даннитѣ на палеонтологическата еволюция. Никой организмъ, отъ сѫществующитѣ сега и въ миналитѣ геологически епохи, индивиди, не обладава по-диференцирана, следов., по-прогрессивна организация отъ человѣка; у никое животно ний нѣма да срѣщнемъ, като плодъ отъ тая диференциация, тъй силно развита нервната система, която се явява основа на человѣческото могѫщество. Всички организми, които нѣкога сѫ живѣли, па и тия които продължаватъ да живѣятъ, представляватъ като-че-ли отдѣлни стѫпки отъ биологическата еволюция, които незабелѣзано се приближаватъ къмъ организацията на най-висшето биологическо сѫщество. На основание на тия факти ний утвърждаваме, че человѣческата организация е резултатъ отъ прогрессивния ходъ на биологическата еволюция.

Подобно едно заключение се потвърждава и отъ фактитѣ на ембриологията. Развитието на человѣческия зародишъ непредставлява нищо друго освѣнъ кратко резюме отъ историческото развитие на человѣческия организмъ. Фазитѣ, прѣзъ които минава въ своето развитие зародиша къмъ человѣкъ, сѫ общи съ историческитѣ фази на всички представители отъ сѫщия животенъ типъ; освѣнъ това, тѣ ни напомнятъ, макаръ и въ общи черти, историческитѣ етапи на самия типъ. Благодарение на тоя знаменитъ био-генетически законъ, формуляранъ за пръвъ пѫть отъ Е. Хеккеля [*], ний имаме възможность да проследимъ генезиса на всѣки единъ организмъ.

Ембриологическото развитие на человѣка и млѣкопитающитѣ, представлява следующата картина. Оплодената яична клѣтка, веднага следъ оплодяванието, се дѣли на двѣ клѣтки; тия последнитѣ продължаватъ последователно да се дѣлятъ, като въ резултата на дѣлението си даватъ 4, 8, 16, 32, 64 и т. н. клѣтки. По такъвъ

[*]) „*Онтогенезисътъ е съкратено повторение на филогенезиса*", — *това е то кратката формула на био-генетическия законъ. Това ще рече, историята на индивида, т. е. неговото индивидуално развитие е кратко повторение на историческото развитие, което е ималъ неговия видъ.*

начинъ отъ една първоначална клѣтка получава се шарообразна колония отъ клѣтки, расположени въ единъ слой (Blastula). При помощьта на последователно вгъвание отъ едната страна, отъ тоя шаръ (Blastula). се образува двуслоенъ калпакъ, съ отвърстие отъ едната страна. Двата слоя клѣтки сѫ извѣстни подъ названията: външенъ —*ектодермъ* и вътрѣшенъ—*ентодермъ*. Това е втората стадия въ развитието на оплодотвореното яйце, тъй наречената Gastrula, която напомня въ много възрастното състояние на хидрата. По-нататъкъ, помежду първоначалнитѣ два слоя клѣтки се образува трети слой клѣтки, — *мезодерма*. Още преди образуванието на средния (мезодермалния) слой клѣтки, на ектодерма се образува зачатъка на бѫдащата нервна система въ видъ на тръба, а въ ентодерма—зачатъка на костната система, тъй наречената гръбна струна (Spina dorsalis). Заедно съ това се обособява и пищеварителния каналъ. По такъвъ начинъ, полека-лека се отдѣлятъ главнитѣ органи на зародиша, които при помощьта на дългъ процессъ отъ подобна диференциация ще дадатъ отъ себе си началото на всички останали органи и тъкани. Така, отъ нервната тръба ще се обособи предния край, който раздѣленъ на 5 шара ще бѫде началото на всичката сложна анатомия на главния мозъкъ; отъ Spina dorsalis ще се образуватъ прѫшленитѣ на гръбначния стълбъ и другитѣ принадлежащи тукъ органи; по-нататъкъ отъ пищеварителната тръба ще се обособятъ отдѣлнитѣ части, органи и жлѣзи на пищеварителната система...—съ една дума ще се получатъ всички органи на сложния човѣшки организмъ, които сѫ необходими за извънъ-утробния му животъ.

Така щото, като проследимъ последователното развитие на човѣческия зародишь, ний виждаме, че въ различнитѣ моменти на това развитие той като-че-ли въспроизвежда различнитѣ животни типове, които сѫ по-низки отъ тоя, къмъ който той принадлежи, както и классоветѣ на своя собственъ типъ. Въ качеството си на лична клѣтка зародиша възпроизвежда състоянието, въ което постоянно живѣятъ и сега най-низшитѣ, еднoклѣточни животни, тъй наречeнитѣ *първаци* (амебата и др). Като Gastrula напомня възрастното състояние на хидрата, която се отнася къмъ Coelenterata втория типъ, следъ първацитѣ, и т. н. Най сетнѣ, въ по-нататъшнитѣ си фази, зародиша напомня *Ланцетника*, най-низшето гръбначно, сетнѣ рибитѣ, съ своитѣ жабрени (хриляни) дупки и т. н. Очевидно, ако историческото происхождение на человѣка нѣмаше нищо общо съ всички тия типове, на които зародиша прилича въ разнитѣ моменти на своето развитие, то последния тоя фактъ би билъ необяснимъ.

Не тукъ му е мѣстото да се впущаме въ подробноститѣ на ембрионалното развитие на человѣческия организмъ. За насъ е важно, като укажемъ на обстоятелството, че това развитие въспроизвежда стадиитѣ, прѣзъ които минаватъ въ своето развитие и всички представители на животния типъ, къмъ който се отнася человѣкъ, да обърнемъ вниманието на читателя и върху това, че въ ембрионалното развитие на человѣка ний се срѣщаме още единъ пѫть съ факта на неговото постепенно, прогрессивно развитие. Всѣка последующа стадия отъ неговия зародишевъ животъ се отличава отъ предидущата по своята по-голѣма сложность и расчлененость. Съ всѣка една стадия, зародиша придобива все по-нови и по-вече органи

които ще му бъдатъ необходими за извънъ-утробния животъ. Съ изключение на нѣкои отдѣлни, необходими само въ зародишния периодъ, органи, които се явяватъ временно и сетнѣ изчезватъ, [9]) ний никога нѣма да намѣримъ нито една стадия отъ неговото развитие, която да е упростена, деградирала въ сравнение съ предшествующата. Ще рече, както въ своето историческо или палеонтологическо развитие организацията на животнитѣ, подъ влияние на еволюционнитѣ процеси, постоянно се е съвършенствувала, до като се е явилъ човѣческия организмъ, така също и въ ембрионалното развитие на човѣка, ний забелѣзваме същото това постепенно развитие отъ по-простото и еднообразното къмъ по-сложното и диференцираното; — съ други думи, въ ембрионалното развитие на човѣческия организмъ ний забелѣзваме въ общи черти и на късо повторено филогенетическото прогресивно развитие на човѣческата организация.

Фактитѣ на които указахме, сж достатъчни, за да разберемъ, въ какво се състои въобще биологическия прогрессъ. Отъ тѣхъ става ясно, че за да установимъ дадено едно биологическо явление, като *прогрессивно*, необходимо нужно е неговото сравняване съ друго едно предшествующе явление отъ същия родъ, наспоредъ което само първото може да бъде оцѣнено за прогрессивно. Освѣнъ това, въпроса за прогрессъ или регрессъ въ тия двѣ явления ще си има мѣстото само тогава, когато тѣ представляватъ извѣстни отличия, извѣстни измѣнения въ едно опредѣленно направление. Както за да констатираме, че дадена една точка А се движи въ пространството е необходима втора една точка В, по отношение къмъ която първата си мѣни растоянието, така също и при понятието за прогресса; необходими сж minimum двѣ явления, или двѣ фази отъ едно и също явление, които да представляватъ отличия (измѣнения) въ едно опредѣленно направление. Характерътъ на направлението, очевидно, зависи отъ критерия, който ний прилагаме. Този последния за биологията, както помѣнахме по-горѣ, се състои въ степеньта на морфологическата и физиологическа диференциация.

За читателя, вѣрваме, не ще бъде трудно да разбере, че само на основание на същия критерий ний можемъ да опредилимъ регрессивностьта на дадено едно биологическо явление, или, като говоримъ изобщо, биологическия регрессъ. Така щото, ако усъвършенствуванието на морфологическата и физиологическа диференциация въ даденъ организмъ се явява изражение на неговата по-голѣма прогрессивность, то сглажданието, изчезванието на тая диференциация ще бъде изражение на неговото регрессивно развитие, на неговата регрессивность. За измѣрванието на биологическия регрессъ, както и на биологическия прогрессъ, ний си служимъ съ едно и

---

[9]) *Не ще и дума, че може да се говори за регрессивното развитие, даже за „изграждането“ на тия временни органи въ зародишния животъ на организма, обаче тукъ въпроса е за организацията на организма въ нейната цѣлость за дадена стадия отъ ембрионалното му развитие.*

сѫщо мѣрило, съ единъ и сѫщи критерий, защото аслѫ самитѣ тия двѣ понятия не сѫ нищо друго освѣнъ изражения на двѣ различни страни отъ едно и сѫщо явление, което най-добрѣ се характеризира съ думата *развитие*. И така, когато ний изучваме даденъ организмъ, било то въ неговия индивидуаленъ или исторически животъ и забелѣзваме, че въ различнитѣ моменти на своето сѫществувание той се измѣнява, ний казваме, че той *се развива*; при това, неговото развитие ний характеризираме като *прогрессивно*, когато неговата организация се приближава къмъ по-голѣмата морфологическа и физиологическа диференциация, и като *регрессивно*, когато тя напротивъ се отдалечава. Не щѣ съмнѣние, че и въ единия, и въ другия случай явлението е еднакво законно, и никакъвъ авторитетъ не е въ състояние да ни увѣри, че едното отъ тѣхъ е „естественно“, а другото „случайно“. [10].

Както при констатиранието на прогрессивното развитие, така и при регрессивното, за да можемъ да установимъ неговия характеръ необходими сѫ не по-малко отъ два факта. За да можемъ да установимъ, че даденъ организмъ е плодъ отъ регрессивното развитие, трѣбва да знаемъ неговитѣ родоначалници, съ които да го сравнимъ. Ясно е, че установяванието регрессивностьта на организацията е трудно и почти невъзможно тамъ, дѣто генетическитѣ (родословнитѣ) отношения на организма не сѫ ясни или съвсѣмъ сѫ неизвѣстни. Не е чудно, че при отсѫтствието на понятието за родословното дърво на организмитѣ, немислимъ е билъ и въпроса за регеессивното, па даже и прогрессивното происхождение на дадена организация. Тогава едвамъ е могло да се говори за съвършенството на организацията или отдѣлнитѣ ѝ органи, и то, разбира се, до толкова, до-колкото „съвършенно“ тоя органъ или тая организация е испълнявала своето назначение. Не ще съмнѣние, че подобни заключения поневоля сѫ се отличавали съ своята неопредѣленность и безразличность. Кой органъ, — като извършва извѣстна работа, за която той е приспособенъ въ организма — на основание, разбира се, на даннитѣ, които той самъ притежава, — не е достатъчно приспособенъ къмъ испълнението на своето назначение, а следователно не е еднакво съвършенъ? Нѣщо по-вече. Кой организмъ, приспособенъ къмъ външнитѣ условия на своето сѫществувание, не е достатъчно съвършенъ при испълнението на своитѣ жизненни функции, когато самитѣ тѣ не сѫ нищо друго освѣнъ резултатъ отъ взаимното уравновѣсяванне даннитѣ на външната срѣда съ тия на животния механизмъ? И може ли, въобще, по-голѣмото или по-малко съвършенство въ указаната смисълъ да ни послуже за основа на нѣкаква по-правилна классификацня на организмитѣ? Ясно е, че

---

[10]. *По такъвъ начинъ установено, понятието за прогресса въобще нѣма нищо общо съ оня прогрессъ, на когото се придава една абсолютна, метафизическа форма. Исказанитѣ съображения, напротивъ, указватъ на неговия относителенъ и често пѫти условенъ характеръ. А като е тъй, едва ли си струва да говоримъ за нѣкакви си «стремления къмъ прогрессъ», присѫщи на материята или организмитѣ.*

идеята за прогреса или регреса е много по-богата, по-точна и определенна, отъ всѣка друга, и че само тя, при указаното по-горѣ съдържание, може да внесе извѣстенъ, цѣлесъобразенъ редъ въ биологическитѣ факти. Като е тъй, не трѣбва никога да забравяме, че само при помощьта на генетическитѣ свръзки между организмитѣ ний можемъ да се възползуваме отъ тая идея. Особенно пъкъ това е вѣрно за фактитѣ на биологическия регрессъ. Отсѫтствието на тия познания за родословнитѣ отношения между организмитѣ, т. е. неизвѣстностьта на истинскитѣ родоначалници на дадена една форма, е било главната причина, за да се счита тя, въпрѣки нейния регрессивенъ характеръ, плодъ на прогрессивното развитие. Тия условия най-вече сѫ способствували за сѫществуването на опова заблуждение, за което бѣ дума още въ началото.

Ако вий изучавате напримѣръ организацията на тъй наречелитѣ *паразитни червеи*, — които често пѫти квартируватъ като неканени гости въ тѣлото на висшитѣ гръбначни и человѣка, — и при това безъ да се стремите да определите тѣхнитѣ взаимни родственни отношения съ другитѣ организми, за васъ неможе да сѫществува въпроса за пѫтя, по който се е получила тѣхната организация. Колкото се отнася пъкъ до въпроса за нейното съвършенство, въ смисъль на приспособеность, вънъ отъ понятието за прогреса, то неговото разрешавание е безсмислено и безплодно; тъй като паразитния червей, макаръ и по-просто, но въ всѣки случай еднакво съвършенно е приспособенъ къмъ условията на своето собственно сѫществувание, както и най-висшия организмъ.

Вънъ отъ това, характерътъ на происхождението на тия биологически форми не може да ни бѫде ясенъ и тогава, когато изучената организация на паразитнитѣ червеи ний сравняваме съ организацията въобще на другитѣ организми. Подобно едно повърхностно сравнение не е въ състояние да ни опредѣли, какво е било *развитието* на тия биологически форми, прогрессивно или регрессивно. Организацията на паразитнитѣ червеи, сравнени съ другитѣ свободно живущи червеи, както и съ останалитѣ по-близки до человѣка организми, несъмнѣнно представлява нисша стадия на развитието; но, ако ний сравнимъ сѫщата тая организация съ организмитѣ отъ тъй нареченитѣ първаци—protozoa, coelenterata и пр., ще трѣбва да заключимъ, че тѣ стоятъ много по високо отъ последнитѣ. За да решимъ въпроса, който ни занимава въ дадения случай, трѣбва да прибѣгнемъ къмъ родственнитѣ отношения на тия животни съ останалитѣ. Само по такъвъ начинъ, когато знаемъ паразитнитѣ червеи, отъ кои организми сѫ произлѣзли, и като сравнимъ организацията на последнитѣ съ тая на първитѣ, ще можемъ да опредѣлимъ тѣхния характеръ.

Изучени по такъвъ начинъ паразитнитѣ червеи, както се оказва, се явяватъ типиченъ примѣръ на регрессивния метаморфозъ, който си има мѣстото въ биологията. Червеитѣ, които паразитиратъ постоянно въ тѣлото на животнитѣ, както и полу-паразитнитѣ или ***временнитѣ*** **паразити водятъ своето происхождепие отъ свободно жи-**

вущитѣ форми, близко стоящи до тѣхъ по своята направа. Обаче тѣхнитѣ родоначалници представляватъ извѣстни особености, които доста рѣзко ги отличаватъ отъ паразититѣ. Благодарение на свободния животъ, тѣ иматъ подвиженъ, двигателенъ апаратъ, органи на чувствата, пищеварителенъ каналъ и т. н. Паразитнитѣ же форми, които водятъ своето начало—това е доказано—отъ едващо указанитѣ, нѣмаъ тия органи; благодарение на паразитическия животъ, при който организма нѣма никаква нужда отъ търсение на храна, следов. излишни му сѫ всѣкакви органи за движение и въсприемание на външнитѣ предмети, тия органи сѫ съвсѣмъ изчезнали. Поради сѫщото исчезватъ и такиви важни органи като пищеварителния каналъ. Така щото извѣстния *солитеръ*, — глистия, която, загнѣздена въ червата на человѣка, му причинява толкова голѣми пакости, — представлява животно безъ всѣкакъвъ пищеварителенъ каналъ, безъ органи за движения или чувства! Но какъ живѣе, може би, ще попита читателя? — Все тъй мирно, тихо и щастливо, както и всички въобще паразити, които получаватъ всичко на готово. Солитерътъ прикрепенъ, при помощьта на якитѣ си смукала и куки, находящи се на малката му главичка, постоянно плува въ пълнитѣ съ питателна каша черва. Що му трѣбва нему да ходи и си търси храна, що му трѣбва да има органи за преработванието й, когато тя се намира около него въ съвършенно готовъ видъ, стига само да смучи презъ кожата си и да се гои! Тия условия и сѫ способствували за изчезванието на органитѣ, които несъмнѣнно сѫ имали неговитѣ прадѣди.

Изгубванието на цѣль редъ органи при паразитическия животъ на организмитѣ, и при това често пѫти на най-характернитѣ, съвършенно *измѣнятъ* физиологията на паразититѣ; така щото по-нѣкога трудно може да се открие тѣхното родство съ формитѣ, отъ които тѣ непосредственно сѫ произлѣзли.

Въ това отношение сѫществуватъ такива поразителни примѣри, които поради това сѫ били предметъ на дълги заблуждения въ науката; не говоримъ вече за неточнитѣ и ненаучни понятия у житейското мировъзрѣние. Така напр., ако погледните на паразита Pentastomum taenioides, то по неговия вънкашенъ видъ вий непремѣнно ще заключите, че това е нѣкой червей отъ групата на лентовиднитѣ, къмъ които се отнася и солитера; — до толкова той имъ прилича, както и по направата на тѣлото си, така и по неговата членистость. Изследванията обаче сѫ показали, че Pentastomum taenioides не е нищо друго освѣнъ животно отъ категорията на паяцитѣ, видоизмѣнено по такъвъ начинъ подъ влиянието на паразитизма. Въ това си състояние тя, Pentastomum taenioides, нѣма крака, кръвоносна система, дихателни органи; освѣнъ това, нервната система и пищеварителния каналъ се явяватъ значително упростени. Така щото, общия видъ на тоя организмъ е давалъ извѣстно право на ученитѣ да го отнасятъ до половината на настоящето столѣтие, къмъ лентовиднитѣ червеи (cestades), къмъ които се отнася и солитера, а не къмъ паякообразнитѣ, кадѣто му е истинското мѣсто.

Сжщото почти може да се каже и за оня палкообразенъ паразитъ, който причинява болѣстьта „краста".

Най-характерното въ дадения случай е това обстоятелство, че организмъ, който несъмнѣнно принадлежи къмъ по-високъ типъ, благодарение на паразитическия животъ се уподобява на типове, които стоятъ много по-ниско на биологическата стълба. И това е твърдѣ естествено. Изчезването на цѣлъ редъ органи, излишни при паразитическия животъ, води къмъ намаляване сжществующата диференциация въ организма, води така сжщо къмъ изглаждането на физиологическото раздѣление на труда. Еднообразието на окржжающитѣ условия води къмъ еднообразие въ организацията, къмъ нейното принижаване, което се извършва при помощьта на дълъгъ процессъ отъ атрофия, деградация, — съ една дума при помощьта на дълъгъ процессъ отъ регрессивното развитие на организма. Ето защо и паразититѣ винаги представляватъ най-типичното изражение на биологическия регрессъ.

Но не само условията на паразитизма сж, които предизвикватъ регрессивното развитие на организмитѣ. Сжщия процессъ на атрофия и деградация става и при тъй наречепитѣ прикрепени, сѣдящи животни. Има нѣщо общо, вижда се, въ условията, при които живѣятъ и еднитѣ и другитѣ животни, та за това се явяватъ тождественни резултати.

Проф. Лапкастеръ указва на единъ класически примѣръ въ дадения случай, популярностьта на който се дължи исключително на дълголѣтнитѣ, извънмѣрно трудолюбиви изследвания на Чарлза Дарвина. Думата ни е за тъй нареченитѣ *„морски-патки"* или мустаконоги раци (Cirripedia). Ако вий имате предъ себе си единъ екземпляръ отъ тия оргинални животни, вий никога нѣма да се досѣтите, че това е ракъ или сродно поне нему животно. Морската патка, покрита отъ двѣтѣ страни съ чурупки, произвожда преди всичко впечатление на малки миди или охлюви, прикрепени къмъ подводнитѣ предмети при помощьта на дълго стъбълце. Въ това си състояние тѣ нѣматъ способностьта да се движатъ отъ едно мѣсто на друго; — не виждатъ, тъй като очитѣ у тѣхъ отсжтствуватъ, а храната си ловятъ при помощьта на 6-тѣхъ мустаковидни или подобрѣ власовидни крачка. Кой би помислилъ, че тия, до-животъ привързани организми, сж раци! Това не можаха да допустнатъ едно време и естествоиспитатели като Кювйе, които поради това ги отнасяха къмъ мѣкотѣлитѣ (Mollusca). Така мислѣха и всички, до като историята на тѣхното развитие (ембриологията) не дойде да раскрие истинското происхождение на тия животни. Оказа се, че тѣ се излупватъ отъ яйчицата си въ сжщата тая личиночна форма, която се получава и при другитѣ ракообразни; че въ тая първоначална фаза на своето развитие, наречена Nauplius, всички ракообразни иматъ очи, крака (три чивта), движатъ се, като свободно плаватъ въ водата. Обаче у различнитѣ видове на ракообразнитѣ, сждбата на Nauplius-а е различна. У свободноживущитѣ тя се съвършенствува, прогрессира въ развитието на вжтрѣшната и външ-

ната си организация, като увеличава членистостьта на тѣлото си, числото на крайщата (отъ 3 чифта тѣ достигатъ до 10), като развива и съвършенствува органитѣ на чувствата и пр., а у прикрепенитѣ ракообразни ний виждаме тъкмо обратното. Личинкитѣ на бѫдѫщитѣ морски-патки, въ извѣстенъ моментъ отъ своя животъ като-че-ли се спиратъ въ своето развитие. Nauplius-а на морскитѣ патки се прикрепява къмъ нѣкой подводенъ предметъ, изгубва своитѣ очи, покрива се съ черупки, а 5-тѣхъ чифта крайща, като нѣматъ възможность да испълняватъ своята локомоторна (двигателна) функция, изнѣжватъ се и се превръщатъ въ власовидни придатъци, служащи само при ловението на храна. Въ свръзка съ особноститѣ на исключителнитѣ условия на сѫществуванието се видоизмѣнява и вѫтрѣшната организация на тия животни.

По такъвъ начинъ, особенния начинъ на живѣение у тия организми, като е направилъ излишно сѫществуванието на извѣстни органи, предизвикалъ тѣхната атрофия или „*израждание*", въ резултата на което не може да се неполучи общото деградиране или регрессъ въ организацията на тоя видъ.

Явно е, че регрессътъ, който се получава въ организмитѣ при сѣдящия или прикрепенъ животъ, не е тъй-дълбокъ и еффектенъ, както при паразитизма, но все таки той е несъмнѣненъ фактъ. Причината се крие въ обстоятелството, че сѣдящитѣ животни живѣятъ все-таки при по-разнообразни условия, които изискватъ сѫществуванието на по-вече органи. Ако сѫщитѣ тия прикрепени животни бѣха принудени да живѣятъ въ условията на паразитическия животъ, то не ще съмнѣние, степеньта на деградацията въ тѣхната организация би била още по-дълбока, още по-релиефна. Въ това най-очевидно ни убеждаватъ примѣритѣ на паразититѣ у сѫщитѣ тия животни, къмъ които се отнасятъ и морскитѣ-патки. Такава е изучената отъ французския ученъ Ives Délage Saculina Carcini, която се отнася сѫщо къмъ мустаконогитѣ (cirripedia). Нечленистото, торбообразно тѣло на паразита е обикновенно прикрепено къмъ тѣлото на хозяина, у когото паразитира, при помощьта на цѣла система отъ коренообразни придатъци, въ които се е превърнало първоначалното стълбче за прикрепяние. Съ тия корени паразита смуче необходимитѣ нему сокове. Освѣнъ това, сакулината нѣма ни уста, ни пищеварителни органи, нито пъкъ кръвоносна или дихателна система. Цѣлото тѣло е завзето съ разрастналитѣ се полови органи, набити съ полови продукти. Чурупкитѣ, които у морскитѣ-патки играятъ важна ролъ въ защитата на организма, тукъ сѫ се превърнали въ кожести образования.

Ако при такава деградация, каквато ний намираме у морскитѣ-патки, е било невъзможно откриванието на тѣхното истинско положение въ систематиката на животнитѣ, то толкова по-трудно и по-невѣроятно е било откриванието истинския характеръ на тия цирипедии, къмъ които се отнася сакулината. — Тукъ именно най-ярко ни испѫква грамадното значение на ембриологията, а така сѫщо великия смисълъ на указания по-горѣ **биогенетически** законъ.

Историята на развитието ни открива, че и сакулината преминава основнитѣ стадии, характерни за всичкитѣ останали ракообразни (науплиусъ и пр.); че на тия именно стадии тя има всички ония органи, отсѫтствието на които я правятъ тъй оригинална, тъй неузнаваема. Ето защо ний заключаваме, че сакулината, както и морскитѣ патки, въ извѣстни моменти на своя исторически животъ сѫ били свободно-живущи, тъй както виждаме днесь тѣхнитѣ събратия отъ сѫщия классъ. Но благодарение на исключителнитѣ условия на живота (за морскитѣ патки — сѣдящия, а за сакулината — паразитическия) тѣ сѫ се трансформирали въ настоящитѣ деградирани организми. Отъ първоначалния свободенъ животъ тѣмъ е останало само едно въспоминание въ видъ на кратковременна стадия на тѣхното ембрионално развитие. На основание на биогенетическия законъ въ лицето на индивидуалното регрессивно развитие на тия организми, ний виждаме съкратено изложение на ония дългъ исторически процессъ отъ деградация и регрессивно развитие, благодарение на който свободно-живущитѣ нѣкога ракообразни сѫ се превърнали въ съвременнитѣ морски патки и сакулини. Така щото, тия последнитѣ до толкова сѫ се отдалечили отъ своитѣ родоначалници въ своето опростяване или *„израждание"*, както би се изразилъ проф. Ланкастеръ, щото немислимо е на пръвъ погледъ тѣхното происхождение отъ такъвъ високъ и прогрессивенъ типъ, като *членеститѣ животни* (Arthropoda). Такова е въобще могѫществото на еволюционнитѣ закони!

Най-сетнѣ за подтвърждение на положението, че сѣдящия начинъ на живѣнието може да предизвика понижаване въ организацията и на виспитѣ животни, може да се приведе и случая съ *асцидиитѣ*, цитирани и у проф. Ланкастера. Класическитѣ изследвания на русския ембриологъ А. О. Ковалевски, сѫ показали, че тия прикрепени животни сѫ твърдѣ близки на гръбначнитѣ. Нѣщо повече, тѣ представляватъ едно-времешни гръбначни, но които, подъ влиянието на своеобразния животъ, сѫ деградирали въ своята организация. Исходния пунктъ за тия заключения е било пакъ ембрионалното развитие на тия животни. Само то ни дава да разберемъ отъ кадѣ асцидиитѣ си водятъ происхождението. Отначало тѣ се явяватъ сѫщо тъй въ видъ на палагунецъ (попова лѫжичка), както и земноводнитѣ. И еднитѣ и другитѣ на тая стадия иматъ опашка, очи, (у асцидията едно), уста, нервна тръба, гръбна струна (Spina dorsalis); обаче у земноводнитѣ тия органи се развиватъ или замѣняватъ съ нови, по-съвършенни, а у асцидиитѣ тѣ се атрофиратъ (нервната тръба и гръбната струна), а много отъ тѣхъ (като опашката, очитѣ) изчезватъ. Благодарение на това, следъ прикрепяванието си, асцидията съвършенно измѣнява формата си; тя се прѣвръща въ едно бутилкообразно животно, прикрепено къмъ нѣкой подводенъ предметъ съ единия си край.

Въ тия нѣколко примѣра, на които ний указахме, резултатитѣ отъ регрессивното развитие на организмитѣ сѫ достатъчно релиефни, за да подозремъ, че тѣ се явяватъ отъ дѣйствието на приблизително еднакви биологически закони.

Обаче за проявяванието на тия закони въ формата на регрессивенъ метаморфозъ не сѫ необходими непремѣнно указанитѣ само условия. Извѣстни сѫ случаитѣ, кадѣто въпрѣки отсѫтствието на паразитизма или неподвижность на организма, този последния е предметъ на сѫщото явление. Въ брошурата на нашия авторъ се указва на случай, въ който животни свободно-живущи могатъ да изгубятъ или опростятъ сѫщественнитѣ си органи като пищеварителнитѣ, вследствие на това, че сѫ намѣрили възможность да доставятъ своята органическа храна направо изъ въздуха, като разлагатъ въгления двуокисъ подобно на растенията.

Въ дадения случай ний ще укажемъ на другъ редъ факти, които, ако и да не се явятъ типични примѣри на биологическия регрессъ, до който може да достигне животната организация, но се явятъ доста характерни и важни особенно за по-нататъшнитѣ наши цели.

Сѫществуватъ цѣлъ редъ отъ животни, представители на разни классове, често пѫти на разни даже типове, които въ биологията сѫ извѣстни подъ името **сапрофаги**. Това не сѫ паразити, защото не живѣятъ на чуждъ гръбъ. Отличаватъ се отъ обикновеннитѣ свободно-живущи по това, че живѣятъ винаги въ гниящитѣ и разлагающитѣ се органически вещества.

Условията, при които живѣятъ тия организации, имъ даватъ грамадно изобилие отъ храна, малко или много постоянна температура и влажность на окрѫжаващата срѣда, обстоятелства, които сѫ резултатъ на гниението. Освѣнъ това, благодарение на туй, че тѣ повечето пѫти живѣятъ подъ камънитѣ, не се и нуждаятъ тъй силно отъ защита. Всички обстоятелства навидъ сѫ насочени къмъ тѣхното благоденствие, а следователно, повидиму и къмъ тѣхното развитие или съвършенствувание. Но въ сѫщность произлиза тъкмо обратното. Отсѫтствието на свѣтлина предизвика изчезванието на зрителнитѣ органи, като напр. у насѣкомитѣ Thysanura отсѫтствието на необходимость отъ защита предизвиква истъничаванието и мекостьта на външнитѣ покривки, като напр. у многоножнитѣ Diplopoda, А въ зависимость отъ това се израждатъ и органитѣ на дишанието, както и тия на кръвообръщанието. По-нататъкъ, изобилието на храната, а заедно съ това възможностьта да я добиватъ безъ трудъ — води подиръ себе си отслабванието на мускулната система, органитѣ въ устата и пищеварителния каналъ. Отъ този последния оставатъ само най-необходимитѣ части: предното, задното и срѣдното черво; а между това, у свободно живущитѣ, — у хищницитѣ напр., — пищеварителния каналъ се явява съ силно развита мускулатура, съ много жлези и отдѣли. — Съ други думи, *жизненитѣ условия въ разлагающитѣ се органически вещества водятъ къмъ упростяване на организацията, което ако че количественно, то поне качественно е подобно на онова, което ний наблюдаваме при паразитизма.* Изнѣжванието на отдѣлнитѣ органи, което води къмъ обезсилванието имъ, е първата фаза къмъ тѣхната атрофия и израждание. Ето защо измѣнението на организ-

митѣ подъ влияние на сапрофизния животъ трѣбва да се смѣта като начало на оня дългъ процессъ, резултатъ на който се явяватъ деградиралитѣ или регрессивни биологически форми.

Отъ приведенитѣ до тукъ случаи става ясно, до колко разнообразни могатъ да бѫдатъ условията, при които се явява регресса въ организмитѣ. Тѣ сѫ тъй нееднородни и разнохарактерни на видъ, щото всѣка тѣхна классиффикация не може никога да бѫде пълна и точна. Ето защо 4-тѣ случая, които проф. Ланкастеръ привожда на стр. 51, едва ли обхващатъ всички условия, които предизвикватъ това явление.

Несъмнѣнно е, че външнитѣ условия сѫ главнитѣ моменти, които насочватъ развитието на организмитѣ въ това или онова направление. Общото на различнитѣ външни условия се заключава въ еднаквото физиологическо въздѣйствие, което тѣ упражняватъ върху организма. Така щото, наредъ съ значението на външнитѣ фактори, ний никога не трѣбва да испущаме и физиологическитѣ свойства на организма. Само при тѣхната помощь ще можемъ да си дадемъ смѣтка, защо такива различни повидиму условия, като паразитизма и сѣдящия животъ даватъ горѣ-долу еднакви резултати; защо сѫщия тоя паразитизмъ, като понижава организацията въобще на животното, сѫщевременно съвършенствува, подига други, макаръ и отдѣлни органи; защо най-сетнѣ, различнитѣ външни условия веднажъ развиватъ организма прогрессивно, а други пътъ регрессивно.

Внимателното изследвание на всички тия въпроси неизбѣжно ни поставя предъ основнитѣ закони на биологическия животъ въобще, и частно предъ законитѣ на биологическата еволюция. Фактитѣ на биологическия регрессъ или прогрессъ, все едно, не сѫ нищо друго освѣнъ факти на биологическата динамика, ако можемъ да се изразимъ така. И, както за разбирането движенията на небеснитѣ тѣла сѫ необходими законитѣ за равновѣсието, така и при обясняванието явленията на биологическото развитие сѫ необходими общитѣ биологически закони. За разбирането на биологическитѣ явления е необходимо преди всичко формулирането на ония физиологически закони, които регулиратъ динамиката на отдѣлния индивидъ. А за разбиранието на биологическото развитие, отъ друга страна, е необходимо да се знае зависимостьта на тия закони отъ общитѣ условия на срѣдата, въ които организма е поставенъ. Така щото явленията на биологическия прогрессъ или регрессъ само тогава ще ни бѫдатъ ясни, когато ний бѫдемъ въ състояние да свържемъ влиянието на външнитѣ условия съ основнитѣ физиологически закони, които управляватъ организма. А това ще рѣче да обяснимъ тия явления отъ гледището на общитѣ еволюционни закони.

Самъ проф. Ланкастеръ като-че-ли чувствува това; ето защо преди да пристѫпи къмъ изложението на фактитѣ отъ „израждането“ на организмитѣ, той на кратко и бѣгло излага учението на Дарвина. Нѣщо по-вече, самия той въпросъ за *„израждането“* той обозначава, още въ заглавието, като *[illegible] отъ еволюционната тео-*

рия, отъ *дарвинизма*. Като е тъй, само посебе си следва, че трѣбваше да намѣримъ въ речьта на нашия авторъ подробенъ анализъ на факти отъ гледището на дарвинизма и неговото приложение при всѣки единъ отъ тѣхъ; трѣбваше да намѣримъ обяснението на тия факти при помощьта на борбата за съществувание и естествения отборъ. Само съществуванието на това обяснение и е въ състояние да оправдае заглавието на „речьта", като „глава отъ теорията на развитието". Най-сетнѣ, тази часть отъ въпроса е въ сѫщото време и най-интересната, най-жизненната, тъй като само тя ще ни даде правилно понятие за истинскитѣ причини на въпроснитѣ биологически явления, което, по думитѣ на самия авторъ, е и цельта на всѣка наука.

Трѣбва да признаемъ, че брошурата на проф. Ланкастера въ това отношение не ни дава абсолютно нищо. Неговата „*глава отъ теорията на развитието*" се свожда къмъ утвърждението, че регресивнитѣ измѣнения въ биологията, като факти отъ измѣняванието на организованата индивидуалность, сѫ части отъ общия биологически прогрессъ, и като такива eo ipso подпадатъ подъ общитѣ биологически закони на еволюцията; а тъй като проф. Ланкастеръ по онова време не е можалъ да допустне сѫществуванието на други еволюционни принципи освѣнъ дарвиновитѣ „борба за сѫществувание" и „естественъ отборъ", то ще рече и самитѣ тия явления сами-по-себе си подпадатъ подъ дѣйствието на тия принципи. Но това е едно голо, априорно утвърждение, което поради отсѫтствието на всѣка аргументация, не е въ състояние да убѣди читателя. Тоя пробѣлъ въ брошурата на проф. Ланкастера е особенно чувствителенъ въ настояще време, когато въпроса за факторитѣ на биологическата еволюция е станалъ тъй живутрепещушъ, поради ожесточенитѣ полемики, които ставатъ въ съвременната научна литература. Като указваме на това, ний не трѣбва да забравяме обстоятелствата, при които тая брошура се е явила за прьвъ пѫть. Това е било, както указахме и по-горѣ, въ края на 70-тѣхъ години, т. е. по онова време, когато еволюционното учение воюваше за своето право на гражданство и, следов., когато по неволя то трѣбваше да отбива ожесточенитѣ атаки отъ най-разнообразни лагери. Тогава трѣбваше да се защищава самата основа на дарвинизма, идеята за измѣняемостьта на организмитѣ. Въ това именно време учението за регрессивното развитие на организмитѣ е било една отъ най-смѣлитѣ *хипотези*, не усвоена даже отъ самитѣ еволюционисти. По изричното признание на Ланкастера, само единъ отъ тогавашнитѣ естествоиспитатели се е решилъ да се въсползува отъ тая хипотеза при обяснението на биологическитѣ явления, и това е билъ неговия приятель въ Неаполъ Д-ръ Антонъ Дорнъ. Очевидно, че въ епохата, когато е отсѫтствувала вѣрата въ сѫществуванието на самото явление, по необходимость трѣбвало да се доказва това съ факти на рѫцѣ и нищо повече. Това и виждаме ний въ речьта на проф. Ланкастера. Съ цѣлъ редъ отъ релиефни факти той се старае да докаже, че извѣстни биологически индивиди могатъ да се обяс-

нятъ, само като приемемъ *хипотезата*, както той се изразява, на регрессивното развитие. По такъвъ начинъ неговата задача е била да установи самия фактъ, че такова развитие съществува. Що се отнася до обяснението на това развитие отъ гледището на законитѣ на еволюцията, то за проф. Ланкастера по онова време тоя въпросъ не е могълъ да съществува въ формата, въ която той предстои на нашето време.

Направлението, въ което тоя въпросъ клони да се разреши отъ съвременната наука, указва между друго на това важно обстоятелство, че въ съвременния Дарвинизмъ трѣбва да се внесатъ съществени поправки или по-добрѣ допълнения, за които едва ли е било възможно да се говори прѣзъ 70-тѣхъ години. По такъвъ начинъ съвременното научно движение, основавайки се между другото и на фактитѣ на регрессивното развитие на организмитѣ, все по-вече и по-вече подкопава авторитета на ония крайни учения, които отъ борбата за съществувание и естествения отборъ искатъ да създадатъ „всемогжщи“ и „вездѣсжщи“ фактори на всѣко едно биологическо измѣнение . . . .

Въпроса за отношението на факторитѣ на еволюцията къмъ явленията отъ биологическия регрессъ е до толкова важенъ, щото ний не се осмѣляваме да го зачекнемъ за сега по издълбоко. Като указваме на него мимоходомъ, ний сме принудени съвършенно искуственно да го отдѣлимъ отъ съдържанието на настоящитѣ ни бележки, прѣдъ видъ на това, че тия последнитѣ и безъ това се разрастнаха повече, отколкото трѣбваше. Обаче независимо отъ това, кои сж истинскитѣ фактори на биологическата еволюция, изразена въ явленията на биологическия прогрессъ и регрессъ, тѣ не могатъ да отричатъ съществуванието на тия последнитѣ. Напротивъ установяванието на тия фактори е възможно само следъ всестраното изучване явленията на биологическия прогрессъ и регрессъ. Това е толкова по-необходимо, че безъ него е почти невъзможно усвояванието самитѣ принципи на съвременната еволюционна теория. А за тая последнята не е безразлично, съществуватъ ли явленията на регрессивния метаморфозъ или же биологическия процессъ се извършва само въ единичкото прогрессивно направление. Но е безразличенъ тоя въпросъ и за ония науки, които иматъ извѣстно съотношение съ биологията и често пжти сж принудени да свѣряватъ своитѣ изводи съ теоритическитѣ обобщения на биологията. Ето защо и ний сметохме за неизлишно да запознайме читателя съ фактическото съдържание на въпроса. Това бѣ толкова по-необходимо, че и въ нашата дѣвствена литература се яви неотдавна гласъ, — впрочемъ „вопіющій въ пустынѣ“ — който за да подкопае авторитета на едно неприятно нему възрѣние, искаше да убѣди своитѣ читатели, че „биологията ни учела, какво борбата за съществувание води организовия миръ къмъ прогрессивно развитие, тогасъ когато само въ человѣчеството подъ влиянието на други сили, на други условия се създава регрессивенъ отборъ. („Мисълъ“, г. VII, кн. 2)“. На подобни ревностни популяризатори

на естествознанието, ний бихме посъвѣтвали да прочетатъ макаръ и не до тамъ гладкия преводъ на брошурата на проф. Ланкастера. Макаръ и старичка, но тя доста би услужила на ония, които въ понятията си за биологическитѣ явления не сѫ по-млади отъ нея.

Тая брошурка би способствувала на нейния читатель да разбере, че ако трѣбва да се доказва сѫществуванието на *„регрессивенъ отборъ“*, то едва ли се има нужда отъ „специалнитѣ сили и условия на человѣчеството“, па и въобще отъ каквито и да било специални сили и условия въобще, тъй като „регрессивния отборъ“ сѫществува въ биологическия миръ и безъ тия „специални“ украшения. Най-сетнѣ, тя би навела читателя и на съвършенно вѣрната мисъль на *Карла Фохта*, че регрессивнитѣ типове въ биологията сѫ еднакво нормални съ прогрессивнитѣ. Що се отнася до самото учение на тия явления, то за читателя ще испъкне още по релйефно, ако приведемъ мнѣнието на знаменития женевски зоологъ по тоя въпросъ. Карлъ Фохтъ е билъ убѣденъ, че изучванието явленията на регрессивния метоморфозъ ще превърне отъ горѣ на долу родословнитѣ дървета, установени като последня дума на науката отъ дарвинизма. Така напр. главоногитѣ (cephalopoda), които се смѣтатъ почти отъ всички за най-висши представители на мекотѣлитѣ, на основание на исказаното отъ К. Фохта мнѣние, трѣбва да се разглеждатъ като първоначални форми, отъ които сѫ се получили всички останѫли представители на този типъ (Molusca) при помощьта на регрессивното развитие. По сѫщия начинъ той произвежда кораловитѣ полипи отъ свободноживущитѣ медузи. — Но това се отнася до конкретното съдържание на зоологията. Обаче, ний отбелѣзахме и по-горѣ, че сѫщитѣ тия явления хвърлятъ доста ярка свѣтлина и върху сѫщностьта на еволюционния процессъ и неговата теория; но за това другъ пѫть.

Н. И. Х.

ПО ЖЕНСКИЯ ВЪПРОСЪ

От *София Надежде*.

(Продължение отъ IX кн.)

превелъ отъ Ромѫнски П.

Веднажъ жената влѣзла въ фабриката, тя не е вечъ робиня на мѫжътъ, а надничарка на фабрикантина и тя, както и мѫжътъ, страда отъ сѫщото, мѫжътъ на сила не може я прикова до себе си,— нито тя може да му натяква, че не е донесалъ достатачно; основата на старата фамилия е дълбоко расклатена. Истина, че жената и фамилията днесъ прекарватъ

[illegible] цѣлъ отъ периода на дребното производство, когато мѫжътъ печелеше приблизително, колкото му трѣбваше, а жената се грижеше за дѣцата и стопанството; но ний не можемъ освѣнъ съ добро око да погледнемъ на този мѫчителенъ периодъ, предъ когото минава фамилията и жената, тази криза трѣбва фатално да я претърпятъ, за да достигнатъ по-после единъ по-добъръ животъ. Само чрезъ фабричното възпитание, само хвърлена въ нѣдрата на обществото, жената ще привикне да бѫде солидарна, ще загуби кривия егоизмъ отъ онѣзи времена на домашния затворъ, въ тази тѣжка фабрична школа тя се възпитава за бѫдаща гражданка. Народитѣ и съсловията само чрезъ страдания и испитни сѫ достигнале едно по-добро положение; спечеленитѣ безъ трудъ богатства не могатъ да бѫдатъ упазени нито отъ индивидумитѣ нито отъ нациитѣ. Да се повърнемъ на дребно буржуазнитѣ жени. Отъ началото на този вѣкъ този классъ живѣе отъ днесъ-за-утрѣ. Съ единъ малакъ капиталъ се бори ежедневно съ голѣмитѣ капиталисти, но тази борба е борба на гиганта съ мравката; голѣмия капиталистъ само тогава не побѣждава, когато не ще, илине му е въ интереса да побѣди.

Обикновенно малкитѣ падатъ; голѣмия капиталъ поглъща малкитѣ, които му се испречватъ на пѫтятъ, и днесъ слава Богу и ний се гордѣемъ съ „нашитѣ фалити“. Обаче отъ това следва, че женитѣ отъ този классъ, научени по такъвъ начинъ да живѣятъ добрѣ, всѣкидневно се виждатъ заплашени да останатъ безъ хлѣбъ; отъ друга страна, значението, което сѫ имали въ домътъ въ миналитѣ времена, не е сѫщото. Готови дрѣхи, готови наплѣтки отъ фабрикитѣ купува за 10 франка толкова, колкото не може изработи за една година. Пропадна прочутия „*гергйовъ*“, а какво значение имаше той! Седмогодишното момиче начеваше да си пречупва кръстътъ, да шие на гергйова, да тъче платна, да готви даръ (зестра); защото кариерата ѝ бѣше умжжванието. Днесъ, колкото върви, тази кариера става все по-несигурна, мѫжътъ отъ дребната буржуазия, трѣпери да си не загуби малкия капиталъ, да се не види по пѫтищата безъ работа; жената и дѣцата искатъ разноски, могли би да му компромитиратъ още повече капитала; затова или се не жени, или търси жена съ зестра. Оставатъ само чиновницитѣ; тѣмъ едва ли само стига заплатата, камо ли да я дѣлатъ съ жена и дѣца. Тѣ, както и рѫчнитѣ пролетарии, не могатъ да поддържатъ жена съ заплатата си; затова, кога се женятъ търсатъ жена,

която да печели; — разбира се това казано въ общи черти, работата не е още взела таквази една опредѣлена форма, но къмъ тази посока вървимъ.

И така, до като женитѣ нѣматъ що да работятъ дома, защото както казахме, всички произведения сѫ много по-ефтини отъ изработенитѣ дома, а пъкъ отъ друга страна кариерата за женидба бидѣйки трудна,—женитѣ отъ този классъ бѣгатъ отъ дома, за да си осигуратъ друга нѣкоя кариера. Така щото и тѣ се явяватъ въ обществото, за да си осигурятъ нѣкое срѣдство за прехрана.

Родителитѣ, сѣпнати отъ тѣзи социални фактори, не повтарятъ вечъ: „що й трѣбва учение на жената? нека знае домакинството“, ами тѣ (родителитѣ) ги пращатъ въ училището, та може би ще си спечелатъ нѣщо. Истински панаиръ представляватъ конкурситѣ за нѣкоя катедра.[1]) По-богатитѣ се стараятъ, щото дъщеритѣ имъ да свършватъ лицей съ матура, други ги даватъ въ „екстернати“, централни училища или занаятчийски. Една идеална любовь къмъ науката, къмъ едно по-високо образование не би биле въ състояние да искоренятъ сомнобολизма на женското познание. Борбата за сѫществувание я извлече отъ опѣзи 4 стѣни, или, както казва пословицата: „гладътъ вкарва вълка въ селото“. До толкова по-силенъ и грозенъ е страхътъ за утрѣшния день, до колкото жената отъ този классъ заемаше едно добро материално положение, робскитѣ й вериги бѣха позлатени, нѣщо повече много пѫти като доволна робиня заповѣдваше съ тропание на кракъ на господаря.

Тука нека читательтъ ни позволи да се поспрѣмъ малко. Едно нѣщо ни се види за вѣрно, това което и германскитѣ обичаи идатъ да го потвърдатъ, именно: съ преминаванието отъ матриархата къмъ патриархата, когато наследството и дробението не върведе по женска линия, жената си губи едно по едно всички положителни права. Но, като всѣкоги, формата живѣе по-дълго отъ основата; мѫжетѣ не сѫ могли да отвикнатъ отъ онова мистическо обожавание, което имаха къмъ женитѣ въ епохата на матриархата. Свѣтостьта, която германцитѣ съглеждаха у женитѣ, е следа отъ загубена слава. Dieu et madame (Богъ и госпожа) отъ срѣднитѣ вѣкове е остатъкъ отъ

[1]) Въ Романия всѣка катедра се заема чрезъ конкурсенъ испитъ.

тази слава. Може би тѣзи епитети, като сатана — дяволъ, съ които много мѫже още титулиратъ женитѣ си, сѫ останки отъ загубената власть. И сатаната бѣше единъ богъ, но като насъ, богъ съ загубена власть.

Бихме могли да приведемъ още много примѣри, ако мѣстото ни позволеше, че буржуазната жена нѣма вече онова значение, що имаше преди въ домакинството. Всички потрѣбности за облекла ги даватъ фабрикитѣ съ ефтини цѣни. Продуктитѣ за храна сѫ много по-ефтини на пазаря, отколкото обработени отъ суровъ материалъ дома, напримѣръ хлѣбътъ. На коя домакиня й иде на смѣтка, да прави днесъ домашенъ хлѣбъ? Или коя домакиня прави днесъ сапунъ? Това може би го има още у насъ, но въ Европа даже и дрѣхитѣ си неператъ дома, нито готвятъ дома. Въобразете си, следъ 2—3 години у насъ, когато основатъ фабрики за пране, движени отъ пара, какво значение ще има перачката и жената, на която рѫцетѣ ставатъ рани отъ лишията, до като опере 100—200 парчета? Въобразете си вълшебни гостилници съ машини за очистване и насичане на зарзаватитѣ, за кълцане на мѣсо, за омиване на блюдата и пр. . . . , гдѣто само десетъ души могатъ да приготвятъ храна за хиляди души, и колко проста е днешната система, гдѣто сама жена едвали сварва да задоволи цѣлата фамилия! И това не сѫ утопии, до извѣстенъ пунктъ сѫ въведени у насъ. Старото домакинство само трѣбваше да прави надениците, жамбонитѣ, пастърмата и пр., днесъ имаме фабрики за тѣзи нѣща, които приготовляватъ за хиляди фамилии. Старото домакинство имаше за всички сезони презъ годината сериозни занятия, както казахме; веднага щомъ настѫпи пролѣтъ, начеваше приготвянието на сладката, следъ това приготвяние и консервиранието на зеленчуцитѣ, зимно време обработване на вълна за постилки, фанели и чорапи,—тъй че не довършено едното подкачаше друго. Но днесъ какво да работятъ женитѣ, особенно пъкъ буржуазнитѣ моми? Какво ли пъкъ вършатъ самитѣ имъ майки?! Така че всичко това изгонва женитѣ отъ дома.

Но училищата и срѣдата, въ която попадатъ, пробуждатъ у женитѣ достоинството имъ, чувстватъ се свободни и не искатъ да признаватъ върховенството на мѫжетѣ, умътъ имъ се сѣпва и тѣ начеватъ да изучватъ економическото и социалното си положение, начеватъ да се питатъ, защо и тѣ нѣматъ сѫщитѣ права, като братията си; защо за тѣхъ е по-голѣма не-

сигурностьта на живота; защо обществото не зема въ внимание физиологическия имъ товаръ, именно: раждането на дѣцата, които ползватъ това общество; защо женитѣ сѫ много по-заплашени да загинатъ отъ гладъ съ дѣцата си?

Излѣзлитѣ отъ училището жени, начеватъ да правятъ часть отъ интелектуалнитѣ пролетариати и много отъ резервната армия, защото едва ли 10 % намиратъ служби, тъй като днесъ само учителки и телеграфистки имъ е позволено да бѫдатъ; другитѣ отъ тѣхъ оставатъ на гърбътъ на родителитѣ си или братията си. Както виждаме, днесъ економическото положение на буржуазната жена е станало безсмисленно, значението й въ домакинството е изчѣзнало, въ обществото не може намѣри занятия освѣнъ много малко,—това положение грозно по формата си е характеристика на преходното положение. Като видоветѣ сѣкашъ, че сѫ извадени отъ една срѣда, преди да бѫдатъ турени въ друга.

Ще се обадатъ нѣкои си: наистина, едрото производство отнѣ отъ рѫцетѣ на жената домашното производство, но пъкъ й остави най-добрата страна: отглеждането и въспитанието на дѣцата. Като анализираме на кѫсо и този аргументъ ще видимъ, че нѣма никаква стойность.

Женитѣ на бѣдното население кърматъ злѣ-добрѣ дѣцата си, когато не ги даватъ на дойка, въ рѫцетѣ на която често пѫти умиратъ преди време; защото повечето пѫти дойката кърми 3—4 дѣца. Като поотрастне малко, дѣтето минава у другиго да се грижи за него, — малко по-голѣмото отъ него, майката като се завърне вечерь уморена, само охота за въспитание нѣма; веднага щомъ поотрастнатъ дѣцата отиватъ или въ училището или въ фабриката, следва, че у бѣдното население и дума не може да става за майчино въспитнпае,—толкосъ повече че самата майка го не притежава.

Женитѣ на дребната буржуазия и на чиновницитѣ, — кърматъ само онѣзи, които нѣматъ възможность да се освободатъ отъ този тѣжакъ товаръ: колкото за въспитание, тѣ го оставятъ на грижата на една развалена и пияна слугиня, която напълва главата му съ всички глупости; или по-добрѣ преди 2—3 години и у насъ се основаха така нареченитѣ „*забавачници*“, гдѣто ще видите наблъскани 10 дѣчица. Отъ седмата си година дѣтето е пратено на училище. Тогава гдѣ е даденото отъ майката въспитание? И дали е въ състояние

всѣка необразована жена да даде нужното възпитание? Дали за да се даде едно направление на добритѣ привички, като се задушатъ лошавитѣ не се изисква една специална подготовка, или педагогическитѣ познания сѫ й паднали отъ небето, като единъ небесенъ даръ безъ никаква подготовка? Въпросъ е още: дали може да има тази подготовка всѣка жена?

Малко по-здраво разсѫдено и всѣкой ще се убѣди, че възпитанието и образованието не е вечъ отъ домашна область. Трѣбватъ ни специалисти, които да въспитаватъ и образуватъ дѣцата, както и наченаха да се появяватъ, — така щото домашното въспитание не може да устои на публичното. Въ старитѣ времена момата нѣмаше нужда да знае повече отъ майка си, обаче днесъ не е тъй.

Да говоримъ и за женитѣ на голѣмитѣ капиталисти е излишно; тѣ нѣматъ никаква роль въ социалното движение на женитѣ; тѣ сѫ единъ луксозенъ чешитъ и могатъ да живѣятъ подъ крилото на голѣмитѣ капиталисти. Тѣ нѣматъ нито блѣсъкътъ на кастеланкитѣ, нито значението на старитѣ чорбаджийки, които все пакъ имаха какво-годѣ значение въ управлението на домашното производство.

* *
*

Като заключение, излиза, че жената ще бѫде еманципирана напълно, когато ще има въ производството сѫщото значение като мѫжътъ и когато производството стане социално.

Въпросътъ за еманципацията на жената е въпросъ социално-економически, и като такъвъ трѣбва да си следва еволютивния пѫть напредъ, на пукъ на всички философи и натуралисти женоѣдци (gynecophagi). Могатъ да се правать прѣчки, сполучливи могатъ да бѫдатъ преследванията противъ нѣкои сѣкти, но никоги не могатъ да бѫдатъ унищожени голѣмитѣ социални течения.

* *
*

И тъй, като погледнемъ на миналото, настоящето и бѫдѫщето, можемъ да речемъ: *биле сме властвующи, мѫжетѣ съ имотитѣ си ни отнѣха властьта; днесъ вървимъ къмъ онази фаза, когато нѣма да бѫдемъ нито господари нито подчинени.*

ЛИТЕРАТУРА, ИСКУСТВО И СОЦИАЛИЗМЪ

(Карлилъ, Ръскинъ и Улиямъ Морисъ)

(Продължение отъ IX кн.)

Улиямъ Морисъ: *Искуство и социализмъ* — Улиямъ Морисъ, роденъ въ 1834 г. и умрѣлъ на 4 октомврий 1896, бѣше, споредъ изражението на негова приятель Уалтеръ Кранъ, „поетъ, художникъ, артизанъ и изобрѣтатель на едно ново общество". *) Ний ще го изучимъ отъ тази последня гледна точка. Социалнитѣ преобразувания занимаваха неговата кариера само прѣзъ последнитѣ двайсе години и то отчасти. Като Ръскина, Морисъ, дѣте на единъ лондонски търговецъ, се учи въ Оксфордъ. Подирѣ, той бѣше единъ отъ поетитѣ на младата английска школа и зае тамъ първия редъ следъ като публикува *Земния Рай* (Earthly Paradise) въ 1868. Заемание мѣстото на лордъ Теннисонъ, като поетъ лореатъ, му бѣше предназначено, когато неговитѣ социалистически убеждения и пропаганда отклониха личностьта му отъ официални облаги.

Къмъ литературната слава Морисъ прибавяше гения на декорационното искуство, което го направи прочутъ въ континента. Той бѣше, съ своя приятель Джонъ Бърнъ, единъ отъ инициаторитѣ за възраждането на декорационното искуство въ Англия. Отъ архитектурата, която бѣше първата му профессия, той мина къмъ фабрикуванието на мобилировки, къмъ таписажа, и печатанието на хубави книги. Като ненавиждa, както и Ръскинъ, произведенията на механическото производство, той се стараеше да осъществи хармонията между мускулнитѣ усилия и умственния трудъ, които уважаваше у средневѣковнитѣ учители. Всичко въ неговитѣ работилници бѣше направено съ ръка. Даже съсѣдството на парнитѣ заводи му бѣше противно. Въ Merton Abbey, въ село, се намираше неговата фабрика за таписерия, а къщата му въ Hammersmith е затулена отъ дърветата, на брѣгътъ на Темза, срѣщуположния брѣгъ на която се простира до хоризонта въ зелени ливади и листени массиви. *)

Хубавото изгледваше да е единственния му идеалъ, растящитѣ успѣхи на неговитѣ предприятия изгледваше да испълнятъ живота му, когато той се хвърли въ новото английско социалистическо движение.

---

*) *Статия публикувана едновременно на английски въ* Progressive Review *(окт. 1896) и на немски въ* Neue zeit XV *г.* t. I. *Единъ Марксовъ последователь, живущъ въ Лондонъ, г. Бернщайнъ публикува една оцѣнка на тенденциитѣ на Мориса въ* Der Socialistischer Akademiker. Berlin. 1896.

*) *В. Съчинението на* Gabriel Mourey: Passé le Détroit; L'art décoratif en Angleterre. *Това на* De Buzeba: Le mouvement socialiste en Europe. Paris 1892.

Главното теорическо съчинение*), което Морисъ написа по социализма е сбирка на сказки, издадено въ 1888 г. подъ заглавието Sings of change.

Но той започна въ движението съ едно произведение; Hopes and Tars for Art, петь сказки държани въ Бирминхамъ и Лондонъ отъ 1878 до 1881 г. Тукъ е прехода между периодътъ на чистото искуство и тоя на социализма. Морисъ намира основната теза на критиката си въ индустриалното общество, то прави невъзможно безпристрастното усилие къмъ хубавото.

Марксъ характеризира сегашното общество, като казва, че то е презанято *да произвежда стоки*, сиречъ нѣща, които се продаватъ. Морисъ показа, че грижата за стокитѣ разваляше артиститѣ и изражда вкусътъ на публиката.

По-подиръ той обобщи тази протестация; става апостолъ на коммунизма, авторъ на разни съчинения за пропаганда, най-новото отъ които се нарича: Why Iam a communist? (*Защо съмъ коммунистъ?*) Нека чуйме тази изповѣдь:

„Коммунизмътъ е едно общество, сѫщностьта на което е практическото равенство на условията: практическо сиречъ измѣнявано споредъ способноститѣ и предпочитанията на разнитѣ членове. Такава е економическата основа. Нравственната основа е придобития навикъ у човѣка да съзнава, че той е едно социално сѫщество, тъй щото той привикнова да не прави различия между общото благо и благото на всѣка личность. Следователно азъ съмъ коммунистъ, защото: 1-о, струва ми се, че неможе да се взима человѣкътъ вънъ отъ обществото и 2-о, защото нѣма економически и мораленъ фундаментъ, върху който да може да се съгради едно сѫщинско общество, освѣнъ този който дадохъ по-горѣ. Всѣка друга основа ще има една значителна часть отъ разсипничество и безполезни страдания въ системата. Накъсо, азъ не виждамъ система, въ която хората могатъ да живѣятъ извънъ терминитѣ: робство, равенство . . ."

„Азъ вѣрвамъ, твърди авторътъ, въ осѫществлението на този порядъкъ на нѣщата." Кога? Той не знае, но мисли че времето нѣма да дойде скоро и безъ преходи.

Може би, ще трѣбва да преминемъ „този периодъ който сега наричатъ *Социализмъ* и въ който срѣдствата на производството и на размѣната ще бѫдатъ въ рѫцетѣ на тия, които могатъ да си служатъ съ тѣхъ, т. е. на всички работници, въ който периодъ голѣмитѣ натрупвания на капитали ще станатъ невъзможни, понеже паритѣ ще изгубятъ привилегиитѣ си; въ които всѣки ще има случая да прави добро. Този периодъ на *непъленъ социализмъ* ще се претопи постепенно, вѣрвамъ, *въ единъ сѫщински коммунизмъ*, безъ буйно промѣнение.

Безъ буйства, безъ размирици, безъ „*катастрофически коммунизмъ*", споредъ неговото изражение! Морисъ се произнасялъ

---

*) *Социалистическитѣ брошури на У. Мориса се издаваха обикновенно отъ* Hammersmith Socialist Society; *а книгитѣ му (прости издания) отъ* Reeves and Turner.

винаги противъ революцията съ въоръжена ржка и противъ пропагандата чрезъ факти (анархизма). Слушали сж го да сравнява анархиститѣ съ нѣкой щабъ, който отива на война безъ войници. Той смѣташе срѣдствата имъ непрактични и освѣнъ това тѣхното буйство го отвръщаваше, при всичко че на теория той е толкосъ свободенъ, колкото и Крапоткинъ. Свободната личность въ свободната ассоциация бѣха опредѣлени отъ него съ следующитѣ думи:

Централизираната нация ще отстжпи мѣстото на една федерация отъ общинности, които ще турятъ всичкитѣ богатства на расположение на всички и ще си служатъ, за да удовлетворятъ нуждитѣ на всѣки членъ, като му искатъ само да работи, както може, споредъ способноститѣ си, за произвеждание на общото богатство. Впрочемъ, ще се знае, че всѣки членъ е абсолютно свободенъ да си служи съ своята часть, както му се прищѣ, безъ нѣкой да му се мѣси, когато той я прилага дѣйствително за свое собственно употрѣбление и да не си прави едно срѣдство за господаруване. Тия възгледи предполагатъ едно пълно равенстко на условията у всички хора, живота на които ще се различава само отъ способноститѣ и дѣятелностьта. Ревностьта къмъ труда за общото добро ще замѣсти конкуренцията като възбудително срѣдство . . .

Когато хората се освободятъ отъ страха, който ги раздѣля, страхъ произлѣзалъ отъ нашата система на искуственъ гладъ, тѣ ще почувствуватъ, че най-доброто срѣдство да се избѣгне разсипничеството на трудътъ ще бжде да се позволи на всѣкиго да взема отъ общия запасъ (from the common store) туй, което му трѣбва, понеже никой не ще се искушава, нито ще има случая да направи нѣщо съ по-голѣма часть отъ тази, която му е необходима *).

Въ тоя пасажъ се намира идеята, почти формулата на материалното равенство, на всички разрешения, които характеризиратъ новия коммунизмъ, гдѣто личностьта, срѣщу социализацията на имуществата си получава най-пълната морална и умственна свобода, искусна синтеза на индивидуализма и на социализма, недавно предложена отъ заточенитѣ свободници *) на континента, които се групираха около Commonweal. Морисъ я е, може би, измислилъ и даже той единъ отъ първитѣ я е твърдѣ добрѣ изразилъ. Въ *защо съмъ коммунистъ* ще се срѣщне всичко това и въ сжщето време вѣрванието въ мирния напредъкъ. Ето желанието което завършва тази исповѣдь:

Образуванието на една широка и добрѣ опредѣлена социалистическа партия, която съ срѣдството на вотирание ще измъкне отъ сегашнитѣ владѣющи класси инструментитѣ, съ които тѣ си служатъ днесъ, за да управляватъ народа за въ тѣхна полза и която ще ги употрѣби да се извърши въ нѣдрата на обществото преобразованието, което ще тури край на промѣненията.

Непримиримитѣ не очакваха да видатъ Мориса да проповѣдва за изборитѣ, следъ противопарламентарната борба на Commonweal,

---

*) True and False Society (1893).
*(*Думата е за анархисти.*

следъ комедиитѣ и расказитѣ, въ които поета усмиваше домогванията на недоволнитѣ къмъ Държавата. Обаче, като разсъждаваме безъ предубѣждение, ще намѣримъ по скоро едно промѣнение на тактика, отколкото едно покръстване.

Девиза на хаммерсмитското дружество е: Educate, Agitate, Organize. Комунистически въспитатель, Морисъ преди всичко протестира противъ осложненитѣ форми на представителното правителство; коммунистически въспитатель, той най подиръ се съгласи да приеме за време парламента, защото си въобразяваше да намѣри въ него срѣдството, за да осѫществи мечтитѣ си, безъ да се има нужда отъ груба сила.

IV. *„Новини отъ никадѣ“—утопически романъ.* Предшетствующето резюме е, тъй да се каже, нѣщо като дисекция на социалнитѣ теории на Мориса. Подобенъ единъ скелетъ отъ идеи не е достатъченъ, за да се сѫди, както трѣбва, за този поетъ и декораторъ, влюбенъ въ образитѣ и формитѣ. Остава да се покаже, какъ у него двата термина Искуство и Социализмъ се свързватъ единъ съ други. Влиянията, които извършиха тази синтеза, сѫ многобройни и можемъ да се излъжемъ, ако ги търсимъ у единъ умъ, културата на който е тъй пространна. Отъ откъслецитѣ, които Морисъ цитира обикновенно, може да се заключи, че негова духъ се е сформиралъ отъ четението на поетитѣ, на моралиститѣ и на естетицитѣ. Особенно, спомѣни за Рѫскина дохождатъ постоянно.

Повече отъ етюда, могѫществото на въображението е водило Мориса. Той обича да обективира своитѣ теории подъ формата на художественни видения. Ето напримѣръ началото на A Dream of John Ball (*Сънътъ на Джонъ Балъ*, коммунистически проповѣдникъ отъ XIV в.):

„Често азъ бѣхъ възнаграждаванъ, за гдѣто толкова се исчерпвахъ въ настоящитѣ работи отъ единъ самоволенъ и приятенъ сънъ. Тоя сънъ е, като че ли имахъ отпредѣ себе си нѣкоя архитектурна панорама. Азъ виждамъ едно хубаво и благородно здание, новопостроено и като че ли нарочно за случая. Виждамъ го тъй ясно, като че ли бѣхъ буденъ; не, нѣщо неопредѣлено и абсурдно, както винаги бива на сънѣ, но съ всичкитѣ си хармонични пропорционални подробности“.

Капиталистическата индустрия прави лошо всичко, и хората и нѣщата. Ето главния порокъ, който Морисъ не може да й прости. Расата се исчерпва въ работилницитѣ и въ градоветѣ. Фабричния димъ затъмнева небото, занаятчиския шумъ нарушава спокойствието въ селата. Любовьта къмъ печала развушава горитѣ и омърсява рѣкитѣ; механическото производство убива искуството; крайното богатство и крайната мизерия сѫ и двѣтѣ смъртоносни за вкуса. Срѣднитѣ вѣкове, когато хората живѣеха на полето, когато Манчестеръ и Бирминхамъ не сѫществуваха, когато градскитѣ жители строиха съборни черкви, намѣсто да се исчерпватъ да предатъ памукъ, не струваха ли колкото днешното общество? Карлилъ бѣше поставилъ въп-

роса; Морисъ много пѫти го повтаря, но не се спрѣ тамъ, понеже ако той образуваше идеала си отъ всичко, което му се струваше за хубаво и любимо въ всѣко време, все пакъ не го диреше въ миналото. Морисъ желаеше едно бѫдаще общество, гдѣто хубостьта, добрия животъ и свободата ще се съгласятъ.

„Справедливо и необходимо е, щото всички хора да могатъ да вършатъ: 1-о една работа достойна да се върши (work worth doing, споменъ отъ Рѫскина, който стана обичната формула на Мориса); 2-о една работа сама по себе си приятна; 3-о работа въ такива условия, щото да може да бѫде вършена безъ излишна умора или главоболие . . . Въ едно добрѣ наредено общество всички, които желаятъ да работятъ, трѣбва да бѫдатъ осигурени да намератъ: 1-о работа почтена и която имъ иде отрѫки; 2-о хубаво и здраво жилище; 3-о достатъчни почивки за умътъ и за тѣлото“ [1]).

Тъй като сухата доктрина не се нравеше на Мориса, той начърта една жива и красна картина на Лондонъ следъ 2000 г.: това сѫ—*Новинитѣ отъ никаде* или *една отсрочена епоха*, утопически романъ (News from Nowhere). Това е пакъ расказванието на единъ сънъ [1]). Повѣствованието расказва, какъ неговия пророчески сънъ му показва градътъ претопенъ въ селата; кѫщитѣ се отдѣляха една отъ друга и се скриваха въ зеленина, тѣ се сближаваха съ нови и удобни срѣдства за съобщение. Намѣсто улици, — горски алеи. Трафалгарскуеръ бѣше преобразованъ на едно абрикосово поле.

„Азъ щѣхъ да кажа: „Дали наистина това е Темза“? Но въздържахъ очудванието си и обърнахъ услѣпено погледитѣ си къмъ истокъ, за да вида моста и отъ тамъ азъ гледахъ кадѣ брѣговетѣ на лондонската рѣка. Дѣйствително имаше защо да се очудвамъ, защото при всичко, че имаше единъ мостъ на рѣката и кѫщи край брѣговетѣ, но какво всичко бѣше промѣнено въ една нощь! Сапуненитѣ фабрики съ тѣхнитѣ кумини, бълвающи димъ, бѣха исчезнали. Исчезнала оловната работа! И никакъвъ шумъ на чукъ или на наковалня не се разнасяше отъ западния вѣтеръ . . . . А моста! Може би да съмъ мечталъ за единъ хубавъ мостъ, но никога подобенъ не съмъ виждалъ освѣнъ въ единъ прикованъ рѫкописъ; па даже и Панте-Вечио въ Флоренция едва го приближаваше отъ далечъ“.

Съ ужаснитѣ модерни постройки се разрушиха укрепленията, които разваляха нѣкогашнитѣ хубави здания.

„Откакто живѣйме въ този тухленъ и циментовъ свѣтъ, твърдеше Морисъ въ *Надъжда и Страхъ за Искуството*, малко паметници ни останаха; трѣбва да се исключи фантома на тази голѣма черкова въ Вестминстеръ, разрушена отъ вънъ, благодарение на тѫпоумието на архитекта, който я поднови и оскърбена въ олтаря отъ лѫжитѣ на предприемачитѣ на погрѣбални кола, отъ пу-

---

[1]) Art and Socialisme, брошура 1884 г.

[1]) *Съчинението излезе въ Лондонъ 1891 г.*

стата слава и невѣжеството на двѣтѣ последни столѣтия и отъ половината на настощето".

Свидѣтельтъ на 2000 година донася, че той намѣрилъ всички тия опустошения отмъстени:

„На дѣсно азъ съгледахъ едно величествено здание, външния изгледъ на което ми бѣше извѣстенъ. И извикахъ: „Westminster-Abbey!

— Да, отговори Дикъ. Westminster—Abbey! Ето що остана.

— Що! А какво го направихте? казахъ азъ сърдито.

— Какво го направихме? Не много нѣщо, ако ли не да го очистихме. Вий знаете, че цѣлата вънкашность бѣше опропастена преди вѣкове; колкото за неговата вѫтрѣшность, тя запази всичката си хубость следъ голѣмото пречистване, което се направи преди сто години, пречистване на памятници издигнати въ честь на глупци и на мошеници и които по-рано го блокираха, както казва моя прадѣдъ".

„Ний продължихме по-нататъкъ и като обърнахъ погледа си отново на дѣсно, азъ казахъ съ единъ тонъ на съмнѣние: „Ето парламентарния дворецъ! Вий служите ли си още съ него?" Той се тъй силно изсмѣ, щото трѣбваше извѣстно време да се посъвземе и следъ като ме удари по рамото, той каза: „Сега ви уловихъ, съсѣде, вий можете да се очудвате че ний оставихме тоя дворецъ да стърчи и азъ знамъ нѣщо зарадъ него, понеже стария мой сродникъ ми даде книги, отъ които се вижда, какви чудновати комедии сѫ се разигравали въ него. Да ли си служилъ съ него! Да! да! Той служи за допълнителенъ пазаръ и за магазинъ на храни за угояване. Той е добръ за тая цель, тъй като се намира на брѣга на рѣката".

„Новия Лондонъ е радость не само на антикваритѣ и на художницитѣ, той е направенъ за щастието на всички хора. Всѣки си живѣе весело, работятъ по вкуса си и споредъ силитѣ си, като се ползуватъ отъ всичко, което е необходимо за живота, безъ централно правителство, безъ полиция, безъ сѫдилище, безъ тъмница, безъ различия на богатство и на класса. Нѣма ни заповѣди, ни запрѣщения, нѣма даже и малкитѣ фаланстерски неудобства.

„Предъ насъ се испрѣчи една група хора, които поправяха пѫтя, за това се и забавихме малко; но азъ не се разсърдихъ, защото всичко, що видѣхъ до сега, ми се струваше да е единъ периодъ на дълга ваканция и се позагрижихъ да видя, какъ тия хора вършаха работа дѣйствително необходима.

„Тѣ току що бѣха си починали и тъкмо, когато ний пристигнахме, тѣ захванаха отново да работятъ, тъй щото удара на коловетѣ ми распръсна мечтитѣ. Тамъ бѣха около дванайсе млади и солидни момчета, и приличаха много на група лодкаджии отъ Оксфордъ въ миналото, като си представлявахъ и сѫщо тъй малко затруднение отъ работата си; връхнитѣ имъ дрѣхи бѣха сложени на брѣга на пѫтя, наредени порядъчно и пазени отъ едно шестгодишно дѣте; това последнето бѣше обгърнало съ рѫката си едно голѣмо куче лентайски щастливо, като че ли тоя лѣтенъ день е на-

правенъ само за него. Като хвърлихъ погледа си на нареденитѣ дрѣхи, азъ можахъ да вида отблѣсъка на златото и на коприната, съ които тѣ бѣха обшити и азъ разсѫдихъ, че нѣкои отъ тия работници имаха сѫщитѣ вкусове като калния златенъ приборъ, който бѣхъ срѣщналъ въ Хаммерсмитъ; на страна се намираше голѣмъ панеръ, който изглеждаше да съдържа студено мѣсо и вино. Около половинъ дузина млади жени следяха съ очитѣ си работата и работницитѣ".

Следъ като видѣ тъй хубави нѣща, расказчикътъ испитва печалния сюрпризъ да се събуди врѣдъ сегашната лондонска мъгла. Цѣлия този расказъ е единъ сънъ, но трѣбва да се търси нѣщо повече отъ фантазията на романиста, защото видѣнието на бѫдѫщето за Мориса не бѣше една проста идилия, както и неговата обичь на срѣднитѣ вѣкове не бѣше една реакция.

Обаче можемъ да се питаме, дали единъ типъ на социална реформа, исключително основанъ на унтереситѣ на искуството, нѣма една много тѣсна основа. Да се унищожатъ машинитѣ, голѣмата индустрия, сетнѣ «laissez faire, laissez-passer», както искаха староитѣ економисти, това ли е единственото срѣдство да се унищожи мизерията?

Морисъ изглежда—не въ всичкитѣ си писания, но поне въ *Новинитѣ отъ никаде*—да се спира на това лекарство. По тоя предметъ забелѣжителното доказателство на Уалтеръ Кранъ въ забелѣжката, която той е посвѣтилъ на своя приятель*). Г. Кранъ допася, че Nens from Nowhere били съставени, за да станатъ противоположность, може даже да се каже, противоядие на други единъ утопически романъ Looking Backward**) на американеца Беллами. Looking Backward е осѫществлението на единъ видъ държавенъ социализмъ по начина на Луи Бланъ. Всички производства и всички размѣни сѫ преобразени въ обществении учреждения.

Развитието на машинизма е въ своя максимумъ, всичко става съ електричество или съ пара. Жителитѣ сѫ натрупани въ грамадни градове.

Nens from Nowhere напротивъ распръсква жителитѣ въ селата, уничтожава машинитѣ, прекратя индустриалната и политическа централизация и дава автономия на всѣка група.

Литературния интересъ на мировъзрението на Мориса, безъ съмнение надминава неговото пророческо значение и, може би, неговата научна стойность. Но духътъ, който го въодушевлява, е добрѣ английски, и неговата винаги растяща популярность се обяснява съ тия черти, които ние указахме.

V. *Развитие на художествения социализмъ.* — Морисъ бѣ турилъ беспирно своята дѣятелность за услугитѣ на социализма: книги, брошури, сказки, речи, публични събрания, участие въ избирателнитѣ борби, той спомагаше подъ всички тия форми за вър-

---

*) Progressive Review и Neue Zeit *цитирани по горѣ.*

**) *Слѣдъ сто години. Романъ отъ Е, Белалми преведенъ на български*

вежа на движението до последнитѣ мѣсеци на живота си, когато болѣстьта и умората го доведоха до покоя. Въ съсѣдство съ своето жилище той основа една група Hammersmith Socialist Society, която всѣка недѣля държеше събрание въ една зала близо до Kelmscott House и която издаваше серия отъ брошури. Морисъ писа и говори за нея. Той винаги се сближаваше съ работницитѣ, на които обичаше да носи костюма, откато стана и той сѫщо артизанъ работящъ съ своитѣ рѫцѣ.

Когато говори на народа, Морисъ прилича на всички социалистически пропагандисти. Влиянието, което упражни върху образованитѣ хора е много по свойственно на неговата личность. По пѫтя, въ който бѣ тръгналъ, той бѣше последванъ отъ много артисти и литератори. Стига само да се цитиратъ: Уалтеръ Кранъ, на когото една отъ най-извѣстнитѣ композиции, *Триумфътъ на Труда* бѣше испълнена въ честь на отпразднуването на 1 Май (1890), Уалтеръ Кранъ, на когото многобройнитѣ социалистически рисунки произвеждатъ сѫщото впечатление на грация и ясность, както и прозата на *Новинитѣ отъ никадѣ*; адвоката и публициста Белфортъ Баксъ, който написа съ съдѣйствието на Мориса: *Социализмътъ, неговитѣ успѣхи и неговата цель* (1893); издательтъ Андрей Шей; художественния подвързачъ Кобденъ Сандерсонъ.

Когато г. Йоркъ Поуелъ, профессоръ по модерната история въ Оксфордъ и замѣстникъ на Фрайманъ и Фрудъ основа въ университетския градъ една асоссиация отъ студенти и профессори социалисти, тогава Морисъ бѣше поканенъ да произнесе иноглоралната речь, къмъ края на 1895 г.

Ето резюме на думитѣ, които той исказа въ тоя случай; тѣ сѫ нѣщо като собственно негово социалистическо завѣщание *):

„Социалиститѣ се надѣватъ да извоюватъ общественно мнение по такъвъ начинъ, щото да бѫдатъ болшинство въ парламента, за да засѣдаватъ въ качеството на предадени социалисти и като автентични делегати на националния социализмъ. По настоящемъ неможемъ да се надѣваме да се получи отъ една изъ двѣтѣ голѣми политически партии въ Англия ни една напълно и дѣйствително социалистическа мѣрка. И въ сѫщность, освобождението на труда, събуждането на работническитѣ население къмъ тѣхното самосъзнание, това сѫ нѣща за които, както и за всички добри и драгоцѣнни нѣща, трѣбва да се заплати едно възнаграждение; това нѣма да стане безъ тревоги, безъ страдания отъ всѣкакъвъ видъ, за да се извърши една таквасъ голѣма промѣна, щото работницитѣ да си дадатъ смѣтка, че тѣ трѣбва да бѫдатъ не машини, а граждане.

За сега социалистическитѣ сили сѫ раздѣлени; има искренни пропаганди, има сѫщо и амбициозни хора, които мечтаятъ да прелъстятъ избирателитѣ. Дано тѣ се съединятъ всичкитѣ за едно

---

*) *Прѣзъ юлий, 1896, нѣколко недѣли преди смъртьта му У. Морисъ, задържанъ далечъ отъ Лондонъ отъ болѣстьта, испрати изражението на своитѣ чувствия и благопожелания на международния социалистически конгресъ, събранъ въ столицата на Англия.*

дѣло на сѫщинска пропаганда и да побъркатъ, щото славолюбията на тия или ония партийни водители да прѣчатъ на практическия прогрессъ, за който трѣбва да се работи."

Въ този случай, както и въ много други, виждаме Мориса да потиква къмъ социализма благосклонното расположение, което ний видѣхме да се образува въ Англия, като дава на едно злѣ гледано и малко уважавано учение авторитета на негова талантъ, на неговата знаменитость и положение на свѣта. Карлилъ и Рѫскинъ доведоха „честнитѣ хора" до вратата на социализма; той имъ я отвори. Ний ще видимъ, че сѫщата роль сѫ играли и християнскитѣ социалисти, които сѫщо считаха дѣйствията на индустриалната революция споредъ Карлила и Рѫскина.

Превелъ **И. Д-реовъ.**

КНИЖНИНА

Въспитание на волята отъ Жюлъ Пейо, превели отъ второто русско издание *П. Н. Георгиевъ и Н. Василиевъ.* Пловдивъ 1897. Цѣна 2.50 лева.

Книгата на Жюлъ Пейо разглежда единъ въпросъ отъ голѣма важность, който при въспитанието, както и въ живота играе такава роль, щото ни въспитаницитѣ, ни въспитателитѣ могатъ да го игнориратъ, за туй тя е еднакво интересна както за първитѣ, тъй и за вторитѣ.

Самия авторъ предназначава своя трудъ за учащата се младежь, която се стреми къмъ самоусъвършенствувание. Той казва: „и книгата ни не е друго освенъ разборъ на тѣзи способи и средства, къмъ които е длъженъ да прибѣгва младия човѣкъ съ още не заякнали наклонности, ако той иска, щото простото желание да се труди да се заякчи въ него и да се преобърне още въ началото въ твърда, горѣща и трайна решителность, а послѣ да се обърне въ несъкрушима привичка—втора природа".

Като рѫководстро за самоувъвършенствувание книгата е пълна съ примѣри и вѣрни психически наблюдения надъ човѣшката дѣятелность; а тъй като нашата воля се проявява въ дѣйствия и отъ тия дѣйствия се опредѣля характера на човѣка, това рѫководство може да се нарече едно отъ най-добритѣ за младежитѣ. Друго е за въспитателя, който иска научни данни, на които да се опрѣ, когато се залавя не за своето самоусъвършенствувание, а зема отговорностьта връзъ себе си за своитѣ въспитаници.

Тѣзи научни данни въспитателя не трѣбва да дири у Жюлъ Пейо. Който е следилъ малко много въпроса по психологията на

волята не може да се удовлетвори съ опроверженията на автора противъ теорията за свободната воля, нито тия на Канта, Спенсера и др. за неизмѣнностьта на характера, който не отъ насъ зависи. Това що нарича автора на „възпитание на волята" *опровержение* съвсѣмъ не прилича на такова. Противъ тия двѣ философски възрѣния автора съпоставя нравственната свобода.

Като излиза отъ тая гледна точка за волята, Жюлъ Пейо изследва ролята на идеитѣ и на чувствата въ волята. Идеитѣ споредъ него нѣматъ никакво значение, ако тѣ не сѫ станали тъй да се рече наша плъть и кръвь. Дордѣ и тогава тѣхното влияние надъ волята отслабва, когато се разделятъ въ презентативно състояние. А такова състояние ний винаги можемъ да предизвикаме, тъй сѫщо както можемъ да предизвикаме на помощь нашитѣ осѣщания, за да закрѣпимъ идеята. Най често се срѣща примѣра за безсилието на идеята предъ влечението у алкоголиститѣ и у страхливцитѣ, отъ тукъ излиза, че емоциитѣ сѫ по силни отъ идеитѣ. „Да се констатира могѫществото на емоциитѣ все едно значи да се констатира всеобщия еминетическия законъ". Но не може да се земе за основа на възпитанието волята едни само чувства, защото тѣ сѫ много обманчиви. Разсѫдъка трѣбва да преобладава надъ чувствата за правилното развитие на волята. При това не трѣбва да се игнориратъ и чуствата. Извѣстно е на всѣки възпитатель, колко е мъчно да се повлияе надъ дѣте, у което чуствата дрѣмятъ. Фенелонъ справедливо забелѣзва, че у такова дѣте всички мисли се хлъзгатъ, като топка по гладка повърхность; . . . *то всичко изслушва, но нищо не чувствува.*

Тъй, което е вѣрно за отдѣлнитѣ индивидуми, остава вѣрно и за цѣлото общество. Идеитѣ рѫководятъ обществото, въ тѣхната интенсивность, както и самия источникъ на идеитѣ се крие въ чуствата. „Народната воля и оная на една политическа група е равно-дѣйствующа на емоцианитѣ сили (общитѣ интереси, общитѣ симпатии, опасности и др. т.) и чистата идея се вижда твърдѣ слаба да рѫководи народитѣ".

Ако е такова голѣмо влиянието на чуствата връзъ отражението на волята, то пита се, какви средства се предлагатъ за правилното развитие на емоциитѣ! На тоя въпросъ отговарятъ следующитѣ глави въ книгата на Жюлъ Пейо: възможность да владѣе умътъ; съсредоточното размишление; значение на дѣйствието въ възпитанието на волята. Надъ тази последнята глава — значение на дѣйствието въ възпитанието на волята трѣбва да се остановимъ, за да се разбере по-добрѣ, какъ се извършва самия процесъ на самоусъвършенствуването. Всички сѫ съгласни, че характера е мозаична работа, която постепенно се образува отъ редъ вкоренени у човѣка навици. Постѫпката—дѣйствието на човѣка отъ често повтаряние се преобръща на навикъ, следователно и най-обикновения умъ, който не е въ състояние да анализира своитѣ чуства и да съвладѣе съ тѣхъ, когато го отклоняватъ отъ нравственнитѣ начала, съ това заедно покварятъ негова характеръ, даже такъвъ чо-

вѣкъ може въ сила на създаденитѣ у него навици да постжпва последователно и решително, както прави характерния човѣкъ. Ето защо казахме, че значението на дѣйствието въ възпитанието на волята заслужва особно внимание. Дѣйствително не можемъ да искаме отъ обикновенния студентъ, не запознатъ съ психологията да съблюдава следнитѣ правила: 1) „когато въ съзнанието ни влѣзе благоприятно на задачата ни чуство, да му не даваме да мине твърдѣ бързо, да спираме върху него вниманието си, да се погрижемъ щото то да пробуде чуства и мисли, които може да пробуди. Съ други думи, да положимъ всички грижи, щото това чуство да не остане безплодно, да се погрижимъ и извлечемъ отъ него всичко, каквото то може да даде.

2) Когато не можемъ да пробудемъ въ себе си потрѣбното ни чуство за преко въздѣйствие на волята, то да прослѣдимъ да-ли то не се намира въ свързка съ нѣкоя идея, или група идеи, да насочимъ вниманието си на тѣзи идеи, да ги задържимъ колкото се може по-дълго въ съзнанието си, да се дочака, щото естественния ходъ на асоциацитѣ да пробуди даденото чуство.

3) Когато въ съзнанието ни се втурне неблагоприятно на задачата ни чуство, трѣбва да не спираме върху него вниманието си, да не мислимъ за него, да го оставимъ, тъй да кажемъ, да умре отъ своя смърть.

4) Ако неблагоприятното чуство вече е порасло и толкова е завладѣло вниманието ни, че ние не сме въ състояние да се освободимъ отъ него, тогава трѣбва строго да раскритикуваме всичкитѣ идеи, отъ които е произлезло това чуство, да раскритикуваме даже и самия обектъ.

5) Да изучваме внимателно, до най-малкитѣ подробности, външната страна на живота, да се стараемъ да разберемъ сжщностьта на всѣки фактъ, на всѣко явление, да можемъ разумно да се ползуваме съ всички средства и да избѣгваме всички опасности, които би ни се испречили“.

Както видите, за да се ползува младежа отъ съсредоточено размишление, трѣбва му не само да има навикъ къмъ самонаблюдение, но и самъ да анализира общественнитѣ явления. Тука се иска не само знания и навикъ къмъ самонаблюдение, които малцина владѣятъ, но и необикновенна логика за правилно разбиране фактитѣ. Такъвъ проницателенъ умъ у неопитния въ живота младежъ не можемъ и да диримъ. По-лесно е въ сила на вкорененитѣ вече навици младежа да постжпва тъй или инакъ, да се бори съ естественната у човѣшката природа лѣнность и съ разни увлечения, своиственни на младостьта, които могатъ да иматъ лоши сетнини, както чувственностьта и пр.

„Чистотата е сила“, казва Золя, всѣкой младежъ който си задава благородната задача за самоусъвършенствувание, може да достигне тая сила. Редъ постжпки къмъ нравственото, възвишеното, прекрасното даватъ възможность на младежа за самообладание.

Не се залъгвайте съ думи, не се увличайте отъ хубави фрази

програми е пр. казва Жюлъ Пейо, на работа, повече работа и тогава само ще испитате истинното удоволствие отъ почивката. Систематичния, постоянния умственъ трудъ изгонва душевната мжка, оплодотворява естествената енергия у младежа, укрѣпява волята и по тоя начинъ създава твърдия характеръ. И съвсѣмъ не е тъй разрушителенъ умствения трудъ за организма, както се представлява. За съхранение на физическитѣ сили при усилени умствени занятия не се искатъ нито гимнастически упражнения, нито атлетически сили. Достатъчни сж и расходкитѣ на чистъ въздухъ, ходение изъ стаята, четение въ слухъ. При всички тия упражнения умствения процесъ продължава, безъ да предизвика умора. Въ горѣпоменатия трактатъ се отбелѣзватъ прекрасни примѣри, въ които мислители отъ първа величина, като Д. С. Милъ и др. сж обмислели своитѣ най-сериозни умствени трудове на чистъ въздухъ, въ шумнитѣ улици въ време на расходка.

Ний горѣщо препоржчваме книгата на Жюлъ Пейо на учащата се младежъ и отъ двата пола, която ще допълни дирявото наше домашно възпитание, каквото даватъ нашитѣ родители на милитѣ си чада, като ги пазятъ грижливо отъ умственъ трудъ, синонимъ за простия човѣкъ съ охтиката. **В.**

Ш. Летурно. Минало, настояще и бждъще на възпитанието (курсъ на социологията). Превелъ отъ френски *Н. Стойновъ. Добричъ* 1897 г.

Летурно като прави единъ общъ обзоръ на възпитанието у първобитнитѣ народи, това що означава минало на възпитанието намира, че у дивацитѣ се намира една прекрасна черта-кротость въ възпитанието. Всички премъдри знания, които сж необходими за живота на малкия дивакъ той придобива съ помощьта на подражателната способность, присжща на младитѣ животни отъ всички видове и у човѣка. Особно у червенокожитѣ кротостьта се счита за абсолютно правило на поведение. Това се обяснява съ животтинската педагогика. Никога животнитѣ не наказватъ малкитѣ, когато ги учатъ. Тъй като дивитѣ племена най-близко стоятъ до естественното възпитание, тѣ сж запазили това правило въ възпитанието макаръ и да считатъ родителската власть неограничена. Тѣ иматъ власть надъ живота на дѣтето, но еднажъ прието дѣтето на възпитание, то съ него се отнасятъ вече хуманно, защото „споредъ тѣхното мнѣние да ударишъ дѣте, значи да го унизишъ въ неговото достоинство, да рискувашъ разбиванието на неговия характеръ". Не можемъ ли се полза отъ това естественно възпитание, за да избѣгнемъ множество наказания въ нашата съвременна система на възпитанието, които (наказания) само възражжаватъ побѣдения чрезъ насилия възпитаникъ противъ възпитателя?

За възпитанието у древнитѣ народи Летурно отбелѣзва, че „възпитанието е просто, утилитарно и самопроизволно; но след-

вайки стария начинъ на голѣмата монархия, то зема другъ единъ характеръ. Въ тоя моментъ на социалната еволюция вредомъ се забелѣзва, какъ въспитанието става едновременно властническо, теократическо и повече интелектуално". При това такова властническо въспитание непременно води къмъ първенство на религиозното предъ свѣтското. Исключение въ това отношение правятъ Римъ и Атина. Но въ среднитѣ вѣкове тая еволюция на народитѣ най релиефно се отразява въ системата на въспитанието. Монархическата власть, като концентрира въспитанието въ рѫцѣтѣ си, има за помощници духовенството, което отъ своя страна подчини науката на теологията и породи схоластиката.

Настоящето въспитание не се много различава отъ средневѣковото властническо теологическо въспитание. Само Англия и Америка сѫ опазили независимостьта на училищата отъ една убийственна система на въспитание, която налага властьта въ своя полза: да дресира въспитаници каквито сѫ нужни на правителството, да атрофира тѣхнитѣ способности къмъ частна инициатива, свободно мисление и дѣйствие. Намисанието на правителсвото въ дѣлото на въспитанието, като подвежда подъ една обща система въспитанието съ опредѣлена дисциплина, екзамени и пр., прави отъ училищата — висши, средни и нисши само казарми. Както теократическото въспитание туря за цель да убие тѣлото, да го направи неспособно за въ живота въ полза на нѣкакви блага въ бѫдящия животъ, тъй екзаменитѣ и казйопата дисциплина убива умственнитѣ способности и волята, покваря характера: „да готвимъ млади хора да гѫгнатъ на екзаменитѣ, дѣйствително. не е добро приготовление за мѫжко сѫществувание", казва Летурно.

Ако въ Англия и Америка училищата даватъ едно по-добро въспитание и напредватъ, то е защото сѫ запазили своята независимость, защото сѫ оставени на частна иниацитива. Въ Германия тъй сѫщо университетитѣ иматъ извѣстна автономия, за туй тѣ даватъ по-добри резултати отъ държавнитѣ колегии и висши заведения въ Франция и Италия, дѣто тѣ сѫ чисто държавни. Констатира се още единъ важенъ недостатъкъ въ настоящето въспитание; той е метода на обучение, дѣто преобладава мнемониката. Въ това отношение Американската школа заслужва подражение: „тя отстранява колкото е възможно повече неуловимитѣ абстракции; винаги и още отъ първоначалното училище, тя поставя въспитаника въ съприкосновение съ фактитѣ, като му поощрява ума, намѣсто да притрупво безплодно паметьта", но не може да се каже, че това е най-доброто въспитание. Може ли да се помисли за едно по-добро въспитание?

Ето въпроса, на когото трѣбва да отговори бѫдящата педагогия.

Физическото, моралното и интелектуалното въспитание трѣбва да се водятъ еднакво. До сега ний забелѣзваме у различни народи да преобладава една страна на въспитанието: интелектуално, физическо и много редко нравственното въспитание се туря въ програмата на въспитанието. Летурно, като отговаря на последния въпросъ, туря за главна цель на въспитанието въ бѫдѫще свободно

да се развиватъ въ еднаква степень всички способности на човѣка, да се направи въспитаника не малко копие, креатура на своитѣ въспитатели, но да се усъвършенствуватъ умственнитѣ, нравственнитѣ и физическитѣ способности до естественнитѣ предѣли.

Бьорнстерне Бьорнсонъ. Еднобрачие и многобрачие (възвание къмъ сѣверната младежь) превелъ отъ русски *Екимъ Ст. Андрейчинъ*. Съ приложение биографията и портрета на автора. Цѣна 40 ст. Вратца 1897.

Една малка брошурка, която е привелъ г. Андрейчинъ за еднобрачието и многобрачието заслужва да се прочете отъ нашитѣ младежи. Това е сказка, държана отъ почтенния авторъ—Бьорнсонъ въ много градове въ Скандинавия, поканенъ отъ своитѣ съотечественници.

Бьорнсонъ туря въпроса на научна почва и доказва вредата отъ безпорядъчнитѣ полови сношения. По-добра поддържка на еднобрачието на-да-ли е имало отъ тоя. Бьорнсонъ иследва въпроса за фамилията отъ доисторическия периодъ. Разбира се, на кратко, колко е възможно да се иследва въпроса въ една сказка. Като почва отъ материнското право, когато още дѣцата признавали само майка си и унаследвали по майчина линия, той доходя до тоя периодъ на човѣшкия прогрессъ, дѣто напълно се опредѣлятъ правата и длъжноститѣ на съпрузитѣ. Жената, като почва да изучва медицината и естественнитѣ науки, дохожда до убѣждение, че за здравието на човѣка не е достатъчно само цѣломудрието на жената, остановено отъ много вѣкове. Сжщата сдържаность и чистота въ половитѣ сношения се изисква и отъ мжжа. Ето защо просвѣтенитѣ жени първи повдигатъ въпроса за въздържание. Разврата на мжжетѣ, който е станалъ въ наше време тѣхно неотемлемо право, трѣбва да се ограничи по даннитѣ на науката. Да се отнеме това право на мжжетѣ не е лесна работа. Противъ съюза на женитѣ за въздържание подига се врява навредъ. Но ето единъ отъ ученитѣ мжже—Бьорнсонъ повдига гласъ въ защита на ратницитѣ за въздържание. Той оборва всички до сега распространенни заблуждения, че половата зрѣлость у мжжетѣ настжпва рано и трѣбвало да се удовлетвори. Съ необорими данни почтенния авторъ доказва лошитѣ следствия отъ невъздържанието, както за женитѣ тъй и за мжжетѣ. „Многоженството изобщо води само къмъ физическо и нравственно отслабнуване на народитѣ", казва той и продължава: „отнасянието съ жената, като съ предмѣтъ, който се купува и продава, рано развратява и тѣлото и душата на младежитѣ; вследствие пъкъ на харемния животъ и стремлението къмъ каквото и да е нравственно усъвършенствувание остава чуждо за това, потопено въ лѣнивий сладострастенъ мракъ общество, лишено отъ бдително ободряюще влияние на жената—другарка".

Благотворното влияние на чистата любовь въ семейния животъ Бьорнсонъ счита не достжпно за младежи, които сж испитали до

женидбата сладострастия. Като превежда мнѣнието на нѣкои американски дѣятели по едноженството, оратора завършва тъй: „най-изразителнитѣ, най-милитѣ по съдържание думи на свѣта сѫ жена ми, баща ми, майка ми, дѣтето ми! Лишенъ отъ тия думи свѣта е дупка, а хората — диви животни". Не само се лишаватъ отъ щастие женкаритѣ, но и множество болѣсти разрушаватъ физическитѣ и умственни способности както у тѣхъ, тъй сѫщо у тѣхното потомство.

Това като се има предъ видъ, всѣка жена трѣбва да изисква съ сѫщата строгость въздържаность отъ бѫдащия свой съпругъ, каквато се изисква отъ нея, ако милѣе за потомството. Бьорнсонъ стои за свободата на развода. „Не можемъ да кажемъ на една жена търпи, ти имашъ дѣца". Наистина, може ли да се иска търпѣние, когато чашата е препълнена? Ако имаше възможность още да се търпи, то нѣмаше да се дири разводъ. А развода по неговото убѣждение трѣбва да става по евангелското правило: „за прелюбодѣяние". Пита се: много ли семейства ще останатъ цѣли, ако всѣка жена за невѣрностьта на мѫжа си поиска разводъ?

Такива сѫ въ кратко взглядоветѣ на знаменития писатель белитристъ Биорнстерне Бьорнстонъ по еднобрачието.

НАУКА И ЛИТЕРАТУРА ВЪ СТРАНСТВО.

Le Socialisme en Angleterre. Par Albert Métin.

F. Alcan Paris 1897

(*Социализмътъ въ Англия отъ Албертъ Метенъ*).

Това ново съчинение е единъ твърдѣ сполучливъ опитъ на социално-политическа и литературно-философска история; история, въ всичкитѣ си еволюционни фази на социализма въ Велика Британия. Това описание придобива по-голѣмъ интересъ, когато то е обективно изложение на работитѣ и гдѣто авторътъ е ималъ за водитель безпристрастното изучвание на събитията. Тъй би трѣбвало да бѫде винаги, когато се пише история, а когато се изучва социалистическото движение въ която и да било страна никакви симпатии или антипатии не би трѣбвало да се вмѣсватъ въ материята, защото увлечението или симпатиитѣ, били тѣ съзнателни или полусъзнателни, често докарватъ наблюдателя до отрицание на сѫществующи факти. Още сега ще кажемъ, че авторътъ на *Социализмътъ въ Англия* е успѣлъ да избѣгне една честа слабость. За самата книга ний бихме желали да кажемъ повече, но тъй като това е невъзможно, ний се ограничихме да преведемъ цѣла една глава, а сега ще дадемъ резюме на самото съчинение. Тъй като люлката на капитализма — Англия — често се цитира като докака-

телство за неуспѣшностьта на социализма, ний считаме за нуждно предварително да дадемъ нѣколко общи бележки върху голѣмъ единъ факторъ въ днешния социалнополитически животъ, социалистическото движение. А сега още ще кажемъ, че социализмъ винаги е сѫществувалъ въ Англия, даже много по-рано, отколкото на другадѣ; само че той е приемалъ едни или други отѣнки, споредъ както сѫ го изисквали самитѣ условия въ страната. Утопизмътъ и чартизмътъ, новѣйшитѣ писатели съ социални тенденции, християнския социализмъ, предъ унионизма фабиянцитѣ, независимитѣ и социалъ-демокрацията—всичко това е сѫществувало и сѫществува; даже тамъ въ Англия всѣка нова идея скоро се разпространива изъ всички срѣди, понеже демократизацията играе важна роль въ Албиона. Тамъ нѣма само една силна и добрѣ организирана социалистическа партия, недостатъкъ, който вече е почти исчерпанъ благодарение на живата пропаганда на социалъ-демократическа партия.

Днесъ, когато въ обществото кипи една економическа революция [1]) приготвена отъ дълги времена, революция, която е дѣло на капитализма, никакъвъ социализмъ е неспособенъ да реализира мечтитѣ на утопиститѣ освѣнъ социализма, който фатално проистича отъ разрушающето дѣйствие на машинната индустрия; най старий социализмъ, който има теоретическа основа происходяща отъ самитѣ материални обстоятелства: научния социализъ. Но дали тия последнитѣ способствуватъ за развитието на социализма въ всѣка страна —на този въпросъ може да се отговори утвърдително: винаги тамъ гдѣто има капиталистическо производство. А нима днесъ не виждаме факта, че капитализма отива да се простира даже изъ африканскитѣ полудиви страни: колонизацията е явление, което доказва едновременно голѣмия напредъкъ на капиталистическото производство отъ една страна и агонията на самото това производство, като социаленъ факторъ, отъ друга. Има обаче други единъ възобновляющъ факторъ на живота, който се роди отъ развалинитѣ и упадъка на капитализма, той работи за настоящето и за бѫдѫщето на застрашеното человѣческо общество, социализма. Възтържествуването на този последния ще дойде, когато се реализира неговата максимална программа. Тогасъ ще настѫпи часа на социалната революция, т. е. момента, когато человѣка, като социална единица, ще стане всесиленъ господаръ надъ економиката, когато днесъ той е нейнъ робъ. Но за да се осѫществи това грамадно преобразование, необходимо е да се извърши покрай сѫществующата економическа революция и революция въ човѣшкия мозъкъ, да разбере человѣкътъ, като колективна единица, че днесъ той е подчиненъ искуственно да влече хумотя на економическото робство, когато би трѣбвало да бѫде самъ той кормчия на живота си. Днесъ той реагира чрезъ науката срѣщу природата, но въ сѫщето време научи се да реагира и противъ рабската машинна индустрия, реакция отъ день на день

[1]) *Въ Принципътъ на Социализма отъ Мориса се говори по това.*

по-силна, по-остра, понеже той самъ се е издигналъ на тази висока културна степень, щото да иска да живѣе такъвъ животъ, гдѣто трѣбва да се слуша човѣшкото съзнание. Следователно, человѣкътъ съ своя умъ неможе да остане безъ да противодѣйствува на природнитѣ и обществении условия. А за да се установи животъ съзнателенъ, исторически животъ на човѣшкия родъ, необходимо е да се разруши тоя факторъ, който е билъ въ досегашната еволюция на обществата отрицание, абсолютно отрицание на човѣшкото съзнание. Той е фактора на борбата между класситѣ, фактора на **Struggle for Life**, на борбата за животъ между общественнитѣ категории, борба която води началото си още отъ първобитнитѣ классове, за да дойде до апогеята си въ модерната държава, манифестирана въ лицето на въоржжения отъ главата до петитѣ воененъ Моллохъ. Тази борба на материалнитѣ интереси е давала направление на живота. Сега тя се води най ярко между двѣ голѣми социални класси и тя ще престане, когато обществото се основе на таквасъ организация, щото всички хора да бждатъ удовлетворени. Днесъ социализмътъ дава въ ржцѣтѣ на човѣка сигурно оржжие, за да може да въздѣйствува тоя последния на анархическото положение на нѣщата, социализма днесъ възбужда умоветѣ, подига талантътъ, възобновлява енергията и направлява цѣлата човѣшка дѣятелность къмъ едничкия щастливъ край: съ неговото възтържествувание ще се унищожи самата борба между класситѣ, отъ гдѣто ще последва еманципацията на хората отъ зависимостьта на материалнитѣ условия. Науката съ всичии свои приложения иде сама да спомогне и ускори осжществлението на социалистическия идеалъ. Днесъ ний забелѣзваме, че тамъ гдѣто има индустрия и капитализмъ, съ всичкитѣ си форми за експлоатирание на коллективния човѣшки трудъ, тамъ сжществува работническо движение, има социализмъ. Обаче поддържницитѣ на класси-ческата буржуазна економия често си служатъ съ нѣкои парадоксални положения, за да искаратъ, че не навсждѣ, гдѣто сжществува развитъ капитализмъ има социализмъ. За примѣръ тѣ зиматъ Великобритания, безъ да се позамислятъ върху факта, че въ тая страна на централизирана собственность, даже и на поземелната собственность, сжществуватъ грамадни работнически корпорации и силно работническо движение, което е вече симптомъ на классова борба. И пъкъ напоследъкъ ний виждаме, че това движение зима вече социалистически характеръ. Заключенията на ортодоксалнитѣ економисти, обикновенно повърхностни и често априорни изглеждатъ повидимому като да се вѣрни, но въ сжщность тѣ се съвършенно погрѣшни, защото ако въ нѣкои страни социалистическото движение е останало назадъ, то тука има причини вжтрѣшни, специални на страната. Вѣрното е, че въ тия страни е сжществувала борбата между класситѣ, само, тя е приимала единъ или други характеръ, споредъ както сж го изисквали временнитѣ нужди на хората.

Г. Алберъ Метенъ изучва добрѣ происхождението и развитие-

то на социалистическитѣ учения въ Англия. Ето вкратце отдѣлнитѣ глави на негова трудъ: социализмътъ въ съвременна Англия; Робертъ Овенъ и Чартизма; литература, искуство и социализмъ; християнизмъ и социализмъ; теориитѣ на Хенрихъ Джоржъ; Социалъ-демокрация и фабиянитѣ; влиянието на Маркса и Стюртъ Миллъ; тредъ-унионизма; анархизма и пр.

Ва заключение автора казва: въ Англия социализмътъ е въ периода на формация; интереса който представлява неговото изучвание е да се укаже на едно промѣнение въ социалното съзниние на единъ народъ, доста честенъ за да се развива постоянно, безъ да прави бързи измѣнения, навикналъ отъ употреблението на сдружавнието и отъ практиката на политическа свобода да налага въ случай на нужда реформи. Съмнително е Англия да стане центръ на революционния социализмъ. Възможно е, щото минималната программа на предварителни реформи, изисквани отъ разнитѣ социалистически партии, да се реализира въ нея напълно и по-скоро, отколкото въ всички други страни.

И. Д-реовъ

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Националната борба въ австрийския рейстратъ.—Война безъ кръвопролитие. — Французскитѣ колективисти и дребни собственници. — Смъртьта на двама велики съвременници: Алфонса Доде и Хенри Джорджа.

Националната борба въ австрийския рейстратъ извади на явѣ, че Австрия, закърпена съ нѣколко платки, не може вече да се крѣпи; расцеплението на разнитѣ нации, които влизатъ въ нейний съставъ е неминуема. При всичкитѣ старания на правителството да удържи подъ своята власть различнитѣ народности, които влизатъ въ състава на австрийската империя, тия разнородни единици искатъ вече свое отдѣлно политическо сѫществувание.

Унгарскитѣ патриоти, на чело съ Францъ Кошута, синъ на знаменития революционеръ въ 1848 г., настоятелно искатъ щото унгарското правителство да се въсползува отъ смутоветѣ въ Австрия и да провъзгласи своята независимость. Отъ друга страна нѣмцитѣ плачатъ за своитѣ внуци, които застрашава опастность въ славянскитѣ земи. Враждата между сла-

вянитѣ и нѣмцитѣ въ Моравия, дѣто населението е смѣсено, раздухватъ нѣмцитѣ, като казватъ: „нѣмскитѣ австрийци не могатъ да отстжпятъ провинциитѣ, на които процвѣтанието въ материялно и културно отношение имъ принадлежи". Като, че славянския елементъ въ Австрия стои по долу въ културно отношение отъ нѣмския. И такива думи излизатъ подъ перото на единъ знаменитъ историкъ — Момсена, който по-добрѣ отъ всички знае, какви представители на науката иматъ чехитѣ, какви труженици иматъ тѣ. Но тукъ именно, се вижда до какво заслѣпение може да доведе шовинизма и най-умнитѣ глави. Сжщия ученъ мжжъ пише въ Neue Freie Presse: „черепитѣ на чехитѣ не сж достжпни за разума, но за ударитѣ сж достжпни." Ако ученитѣ нѣмци разсжждаватъ тъй, то какво остава за проститѣ смъртни? — Шовинизма въ Австрия до толкова распаля страститѣ въ настояще време, щото нѣмския цементъ, който крѣпи великата държава, пръщи и се руши отъ четиритѣхъ страни на зданието. Пита се, кой може да скрѣпи тѣзи обломки на Австрия, ако при днешното вжтрѣшно напряжение, тя рухне подъ собственната си тижесть? Вѣроятно, че освенъ социалъ-демократитѣ, нѣма други елементъ, който да дѣйствува тъй умиротворяюще, щото да даде на тия малки държавици едно съотвѣтствующе направление, по което самостоятелно ще могатъ свободно и правилно да се развиватъ. Само тѣ могатъ съедини въ единъ федеративенъ съюзъ разнитѣ народности и да направятъ отъ разрушеното старо здание единъ новъ много по-прогрессивенъ държавенъ механизмъ отъ настоящия въ Австро-Венгрия, защото сж чузди на всѣки шовинистически тенденции и национални вражди.

До какво напряжение сж дошли страститѣ въ Габсбурската империя по националнитѣ въпроси, ний можемъ да видимъ въ пълната илюстрация на тия въпроси, които ни даватъ продължителнитѣ бурни прения въ австрийския рейстратъ. Тия засѣдания вече не приличатъ на прения, но то е цѣло сражение, или както се изразява русския художникъ—Верещагинъ: „състоянието на тоя парламентъ съотвѣтствува на война". И наистина, въ засѣданието си отъ 28—29 октомврий, наречено „историческо" събрание, австрийский парламентъ повече прилича на мѣсто за сражение, отколкото на мѣсто за прение. Това сражение се продължава $32^1/_2$ часа и се свършва съ побѣдата на нѣмскитѣ обструкционисти.

Ний заимствуваме отъ „Новое Слово" пренията въ това истино „историческо" засѣдание. Засѣданието се почва отъ 12 часа прѣзъ деня на 28 октомврий. На дневенъ редъ стояло четението на временното съглашение съ Венгрия, но опозицията, като правѣла запитвания, формални предложения къмъ порядъка на дѣлопроизводството и като иска постоянно поименни гласувания, не допущала да го разглеждатъ. Най-сетнѣ подпредсѣдателя Абрамовичъ искалъ да се въсползува отъ приетото рѣшение, че вечернитѣ засѣдания се посвѣщаватъ изключително на разглеждание въпроса за съглашенията съ Венгрия. Мръква се и Абрамовичъ отказва на опозицията да се гласува едно отъ безбройнитѣ предложения, като приглася едного отъ прогресиститѣ, докторъ Лехеръ, като първи ораторъ противъ проекта на съглашението да начепе своята речь. Лехеръ става, но въ туй време скача шенериянеца Волфъ и прави предложение да се закрие събранието.

Подпредсѣдателя: Думата има депутата Д-ръ Лехеръ. (буренъ протестъ на лѣво)

Волфъ. Азъ искамъ думата за формално предложение (пауза). Господинъ президенте, ще ли ми дадете думата или не? (силенъ шумъ на лѣво) Азъ ще искамъ думата до тогава, дордѣто ми я дадете.

Подпредсѣдателя. Каня депутата Волфа къмъ реда.

Волфъ. Господинъ предсѣдателю, имате ли на ума си да пазите реда или не? (продължителенъ шумъ и провиквания отъ лѣво).

Деп. Д-ръ Фонъ-Песслеръ. Предложенията не пречатъ на реда на засѣданието и трѣбва да се турятъ на гласувание.

Подпредсѣдателя. Звъни, за да въстанови тишина и да даде възможность на Лехера да говори. (Шумътъ на лѣво все се усилва).

Волфъ (като заглушава шумътъ, вика). Г. предсѣдателю, азъ искамъ думата. Да видимъ кой черепъ е по-якъ, нѣмския или полския!

Деп. Кроневеттеръ. Азъ предлагамъ да се закрие засѣданието (одобрение на лѣво).

Подпредсѣдателя. Думата има Д-ръ Лехеръ.

Песслеръ. Не ни докарвайте до крайность. (Силни викове на лѣво: „отстжпете! ний ще тракаме съ капацитѣ по столоветѣ". Иронически ржкоплескания на дѣсно).

Песслеръ. Да или не? Защо ний сѣдимъ тукъ, ако вий не щете да отговаряте?

Подпредсѣдателя. Азъ дадохъ думата на единъ ораторъ и не мога, дордѣ той не свърши да я дамъ на никого другиго. (Продължителенъ шумъ на лѣво).

Волфъ. Дяволъ да ви вземе! Вий прочетете съотвѣтствующия параграфъ на устава.

Кроневеттеръ. Азъ предлагамъ да се закрие засѣданието и поимено да се гласува за това.

Лехеръ (който стои всичкото време и се готви да говори). г. Председателю, имамъ ли азъ думата или не?

Подпредсѣдателя. Думата има депутата Д-ръ Лехеръ.

Волфъ. Съ подобни насилия вий ни довеждате до крайности. Не искате ли нѣкой да ви хвърли въ очитѣ название, каквото вий заслужвате! (Негодующи викове на дѣсно). Искате ли вий това, вий, който сте доживѣли до бѣли коси! продължителенъ шумъ на лѣво. Викове отъ лѣво: на гласувание! на гласувание! Отъ дѣсно: Волфъ командува! страшна глъчка).

Лехеръ почва словото. Волфъ чука съ капака по стола си и вика: — Искамъ думата! Искамъ думата!

Абрамовичъ праща дежурния депутатъ, Д-ръ Лангъ (младочехъ) да смири Волфа. Волфъ насоча линейката си къмъ Ланга. Лангъ отстжпя. Волфъ чука на стола маршъ, послѣ самъ си дава думата и почва своята речь. Едновременно говорятъ Волфъ и Лехеръ. Минаватъ се повече отъ два часа. Най сетнѣ Абрамовичъ отстжпя и туря на гласувание предложението за закривание на засѣданието. То се отхвърля съ 184 гласа противъ 107.

Настжпя сравнителна тишина. Лехеръ продължава словото си. Той излага подробно историята по отношенията между Австрия и Венгрия, съ множество цифри доказва несгодитѣ за Австрия отъ новия проектъ на съглашението. Въ единъ и половина презъ нощьта Лехеръ иска 10 минути почивка. Абрамовичъ се съгласява само на 5 минути. Подиръ антракта Лехеръ пакъ говори. Окржжаватъ го група другари, които не редко прекжсватъ речьта съ ржкоплескание, за да му дадатъ малко да отджхне. На софата въ залата и въ каридоритѣ спятъ депутати. Отъ прозорцитѣ се показва дневната видѣлина. Огасятъ електричеството. Първитѣ лжчи на слънцето се посрѣщатъ съ ржкоплескание. Лехеръ продължава да говори. Социалдемо-

Ний заимствуваме отъ „Новое Слово“ пренията въ това истино „историческо“ засѣдание. Засѣданието се почва отъ 12 часа прѣзъ деня на 28 октомврий. На дневенъ редъ стояло четението на временното съглашение съ Венгрия, но опозицията, като правѣла запитвания, формални предложения къмъ порядъка на дѣлопроизводството и като иска постоянно поименни гласувания, не допущала да го разглеждатъ. Най-сетнѣ подпредсѣдателя Абрамовичъ искалъ да се въсползува отъ приетото рѣшение, че вечернитѣ засѣдания се посвѣщаватъ изключително на разглеждание въпроса за съглашенията съ Венгрия. Мръква се и Абрамовичъ отказва на опозицията да се гласува едно отъ безбройнитѣ предложения, като приглася единого отъ прогресиститѣ, докторъ Лехеръ, като първи ораторъ противъ проекта на съглашението да начене своята речь. Лехеръ става, но въ туй време скача шенериянеца Волфъ и прави предложение да се закрие събранието.

Подпредсѣдателя: Думата има депутата Д-ръ Лехеръ. (буренъ протестъ на лѣво)

Волфъ. Азъ искамъ думата за формално предложение (пауза). Господинъ президенте, ще ли ми дадете думата или не? (силенъ шумъ на лѣво) Азъ ще искамъ думата до тогава, дордѣто ми я дадете.

Подпредсѣдателя. Каня депутата Волфа къмъ реда.

Волфъ. Господинъ предсѣдателю, имате ли на ума си да пазите реда или не? (продължителенъ шумъ и провиквания отъ лѣво).

Деп. Д-ръ Фонъ-Песслеръ. Предложенията не пречатъ на реда на засѣданието и трѣбва да се турятъ на гласувание.

Подпредсѣдателя. Звъни, за да въстанови тишина и да даде възможность на Лехера да говори. (Шумътъ на лѣво все се усилва).

Волфъ (като заглушава шумътъ, вика). Г. предсѣдателю, азъ искамъ думата. Да видимъ кой черепъ е по-якъ, нѣмския или полския!

Деп. Кроневеттеръ. Азъ предлагамъ да се закрие засѣданието (одобрение на лѣво).

Подпредсѣдателя. Думата има Д-ръ Лехеръ.

Песслеръ. Не на докарвайте до крайность. (Силни викове на лѣво: „отстжпете! ний ще тракаме съ капацитѣ по столоветѣ“. Иронически ржкоплескания на дѣсно).

Песслеръ. Да или не? Защо ний сѣдимъ тукъ, ако вий не щете да отговаряте?

Подпредсѣдателя. Азъ дадохъ думата на единъ ораторъ и не мога, дордѣ той не свърши да я дамъ на никого другиго. (Продължителенъ шумъ на лѣво).

Волфъ. Дяволъ да ви вземе! Вий прочетете съотвѣтствующия параграфъ на устава.

Кроневеттеръ. Азъ предлагамъ да се закрие засѣданието и поимено да се гласува за това.

Лехеръ (който стои всичкото време и се готви да говори). г. Председателю, имамъ ли азъ думата или не?

Подпредсѣдателя. Думата има депутата Д-ръ Лехеръ.

Волфъ. Съ подобни насилия вий ни довеждате до крайности. Не искате ли нѣкой да ви хвърли въ очитѣ название, каквото вий заслужвате! (Негодующи викове на дѣсно). Искате ли вий това, вий, който сте доживѣли до бѣли коси! продължителенъ шумъ на лѣво. Викове отъ лѣво: на гласувание! на гласувание! Отъ дѣсно: Волфъ командува! страшна глъчка).

Лехеръ почва словото. Волфъ чука съ капака по стола си и вика: — Искамъ думата! Искамъ думата!

Абрамовичъ праща дежурния депутатъ, Д-ръ Лангъ (младочехъ) да смири Волфа. Волфъ насоча линейката си къмъ Ланга. Лангъ отстѫпя. Волфъ чука на стола маршъ, послѣ самъ си дава думата и почва своята речь. Едновременно говорятъ Волфъ и Лехеръ. Минаватъ се повече отъ два часа. Най сетнѣ Абрамовичъ отстѫпя и туря на гласувание предложението за закривание на засѣданието. То се отхвърля съ 184 гласа противъ 107.

Настѫпя сравнителна тишина. Лехеръ продължава словото си. Той излага подробно историята по отношенията между Австрия и Венгрия, съ множество цифри доказва несгодитѣ за Австрия отъ новия проектъ на съглашението. Въ единъ и половина презъ нощьта Лехеръ иска 10 минути почивка. Абрамовичъ се съгласява само на 5 минути. Подиръ антракта Лехеръ пакъ говори. Обкрѫжаватъ го група другари, които не редко прекѫсватъ речьта съ рѫкоплескание, за да му дадатъ малко да отдѫхне. На софата въ залата и въ каридоритѣ спятъ депутати. Отъ прозорцитѣ се показва дневната видѣлина. Огасятъ електричеството. Първитѣ лѫчи на слънцето се посрѣщатъ съ рѫкоплескание. Лехеръ продължава да говори. Социалдемо-

кратитѣ шумно искатъ закриване на засѣданието, като указватъ на страшното изморяване на стенографитѣ и слугитѣ.

Абрамовичъ е неумолимъ, той иска да обори опозицията и само тогава да закрие засѣданието, когато се приеме „съглашението“ въ първото четение. Въ 10 часа зараньта Лехеръ най сетнѣ свършва своята речь, която се продължава 12 часа. Опозицията му прави шумна овация. Засѣданието се продължава. Въ $12^1/_2$ ч. прѣзъ деня публичното засѣдание се обръща въ закрито, което се продължава до 6 часа вечерьта, подиръ изново се открива публично засѣдание, а до гласуването още далечъ. Най сетнѣ подиръ 33 часа отъ началото въ $8^1/_2$ часа вечерьта измъчения подпредсѣдатель се сдава и закрива засѣданието при негодующитѣ викове на чехитѣ, възмутени отъ тая отстжпчивость. Петъ дни почивка. Рейстратътъ се събира изново на 4 носмврий и подиръ неврѣоятни бурни сцени, които се продължаватъ цѣла нощь въ 10 часа зараньта на 5-й ноемврий сполучи се да завършатъ първото четение на проекта на временното съглашение съ Венгрия. „Но то вече не приличаше на засѣдание, забелѣзва «Neue Freie Presse»,—то бѣше хаосъ“. Този хаосъ наблюдаватъ съ любопитство журналиститѣ, между които бѣше знамѣнития американски писатель-Маркъ Твенъ, който се изразилъ, че нищо подобно той още не е виждалъ ни въ Америка, ни въ Австралия.

* * *

Съвсѣмъ друго нѣщо представляватъ засѣданията на французската палата на депутатитѣ. Тамъ засѣданията сж до толкова не интересни, щото читателитѣ ни ще се прозяватъ, ако не сж препирнитѣ по въпроса на Жореса, вожда на социалдемократитѣ, за мѣркитѣ които правителството има на умъ да земе за облѣкчение положението на селското население. На Жореса отговори Дешанелъ съ множество цифри и цитати, между които и цитати изъ Карлъ Маркса. Той искаше да докаже, че исканията на социалдемократитѣ за замѣняване частната собственность на едритѣ землевладѣлци и капиталисти съ коллективна не е нищо друго освенъ романъ и фантазия. Но, както често се случава въ оборването на една истина, Дешанелъ доказа тъкмо противоположното, т. е, че исканията на социалиститѣ не сж безосновни.

Противницитѣ на коллективизма, колко и да изопачаватъ сжщностьта на равномѣрното распредѣление на труда и проиэ-

водството, не могатъ да оборятъ очевидната несправедливость, която съществува въ настояще време, толкозъ осѣзателна и за най-ограниченитѣ личности. И малкитѣ дѣца виждатъ тая несправедливось въ съвременния строй по отношение къмъ работника. Тя не може съ никакви софизми да се оправдае, съ никакви полумѣрки да се уравни.

Но коллективизма съвсѣмъ не отговаря на лъжовнитѣ представления, които иматъ съвременнитѣ буржуа за раздѣлението на частната собственость. Ний ще се обърнемъ къмъ речьта на депутата Девилъ, който съ своята сказка направи болшинството на франсуската палата да се черви за своя ораторъ г. Дешанеля, за да видимъ, какъ трѣбва да се разбиратъ коллективистическитѣ идеи по мнѣнието на французскитѣ депутати социалисти.

Между другото Девилъ казва: „социалното преобразование, на което ний се явяваме защитници, ще се направи законно, съ всички законни гаранции. Ний и тукъ следваме само трецициитѣ на французската революция въ нейния основенъ принципъ за върховенството на закона.

Отъ друга страна обвиняватъ ни, че желаемъ да дѣлимъ съществующата собственность. Безъ да се спирамъ на явното противоречие между идеята за дѣлежъ и идеята за национализация или социализация извѣстенъ родъ собственность, азъ искамъ само да констатирамъ, че съвременния коллективизмъ се стреми не къмъ дѣлежъ между всички на богатство произведено или добито, но да се предадатъ въ ръцѣтѣ на всички средствата за производство, средства, които сега за сега сѫ съсредоточени въ ръцѣтѣ на малцина; той нѣма никакво отношение ни къмъ учението за дѣлежа (той го счита за утопическо), ни къмъ отвлечения принципъ на общностьта по отношение къмъ всички и къмъ всичко. Най сетнѣ, най-лъжовното обвинение въ настояще време, казва, че ний се стремимъ къмъ унищожението на индивидуалната собственность. Когато ний толкова малко желаемъ нейното унищожение, колкото и нейното осѫществление въ полза на едни и въ вреда на други. Въ всѣки случай даже най-крайнитѣ утописти не бива да се представляватъ, като разрушители на всѣка собственность, защото винаги ще сѫществува, искатъ ли я тѣ или нещѫтъ, индивидуалното добивание на това, съ което всѣки индивидумъ по тоя или оня начинъ удовлетворява своитѣ лични потрѣбности.

Ний не [illegible] индивидуалната собственность, турена [illegible] за привилегиитѣ, но ний желаемъ, щото всички [illegible] да бѫдатъ повикани да се ползуватъ отъ [illegible] дѣйствителната индивидуална собственнъсть. Ний ис[illegible] запазимъ за тия, които я иматъ, ний желаемъ да я [illegible] на тогова, който я загубилъ, ний желаемъ на тия, [illegible] до сега сѫ лишени отъ нея. (Твърдѣ добрѣ! твърдѣ добрѣ! на крайната лѣвица).

Обезпечението—и въ това състои нашата цель—на всѣки възрастенъ пълна и цѣла индивидуална собственность на часть отъ продуктитѣ, пропорционално на времето на неговата работа, ний даваме възможность на всѣкиго да се ползва отъ индивидуалната свобода, която сега хвърчи въ облацитѣ, недосѣгаема за болшинството труженици . . . Като мислимъ заедно съ Дешанеля, че идеята за собственностьта върви заедно съ идеята за свобода, ний твърдимъ, че нѣма—и противъ това не може да се възразява — пълна индивидуална свобода за тогова, у когото нѣма никакви срѣдства за сѫществование и е принуденъ да се наеме или да продава себе си (твърдѣ добрѣ! твърдѣ добрѣ! на крайната лѣвица). Трѣбва всѣкой да разполага съ срѣдствата на труда; но какъ ще се предоставятъ всѣкиму тия срѣдства, безусловно необходими за неговата свобода? Ето въпроса, който турямъ на всички наши противници отъ всѣка степень; по отговора или отъ нѣманието на отговоръ може да се види, кой дѣйствително иска за всички, а не само за нѣкои тая индивидуална свобода, за която толкова приказватъ. (Аплодисменти на крайната лѣвица).

Най-характерна черта на съвременния коллективизмъ се явява това, че той не излиза отъ отвлеченния принципъ, той не е мечтание, той е резултатъ, той произлиза отъ економическитѣ условия, които той не е създавалъ и не създава. Като констатира еволюцията, която се извършва безъ него, той не хаби безполезно своитѣ сили въ химерната надежда да я надпревари. Въ какво състои тая еволюция? Срѣдствата на производството, срѣдствата на живота, на които отъ обладанието зависи свободата на човѣка, благодарение на могѫществото и сложностьта, която тѣ добиватъ, все повече и повече се испълзватъ отъ индивидуалната дѣятелность и изискватъ коллективна масса работници. По тоя начинъ се испълзва ползуванието собственностьта отъ собственика и става колективно

предприятие. Въ туй време, когато ползованието отъ добититѣ средства на производството предизвиква необходимостьта отъ една коллективна масса работници, предприятията достигатъ такива размѣри, че ресурситѣ, които сѫ необходими, за да се приведатъ въ дѣйствие, не се намиратъ вече въ рѫцѣтѣ на едно лице, и номиналната собственность на средствата за производство минава отъ индивидуума къмъ коллективната масса на заинтересованитѣ. Подиръ това, когато ползованието отъ собственностьта престава да бѫде индивидуална и става коллективна и собственностьта на средствата за производството отъ своя страна отъ индивидуална става коллективна. Ежедневно може да се наблюдава, какъ средствата за производство се очуждаватъ отъ непосредственното распореждание на тѣхнитѣ собственници, защото съ тия средства могатъ да се ползоватъ само коллективно, че и ги владѣятъ въ повечето случаи коллективни единици. Но ний знаемъ, че ако ний дѣйствително желаемъ свобода за всички, ний сме длъжни да настояваме, щото тия, които сега се намиратъ подъ распорежданието на тия средства и на тѣхнитѣ владѣлци, тѣ да получатъ тия средства на свое расположение. (Апподисменти на крайната лѣвица).

Ний желаемъ да се социализиратъ тия средства на производството, които дѣйствуватъ въ качество на капиталъ; собственность, която ний желаемъ да преобразуваме въ собственность национална или социална — тая собственность на тия средства за производство, това ний наричаме капиталистическа собственность; сѫщественъ признакъ на тая собственность се явява това, че тя се свежда — и въ настояще време това не може да бѫде инакъ — на експлоатацията труда на массата наемни работници (d'une masse salariée).

Такова е обяснението на коллективизма, което дава Девилъ на французскитѣ депутати. Като се обръща къмъ дребнитѣ производители, той имъ казва: „при новия строй вий ще запазите вашата дребна собственность, ако бѫде таквозъ вашето желание“. Тая собственность въ настояще време всѣки часъ може да испльзне отъ рѫцѣтѣ на дребнитѣ собственници, продължава оратора, когато при коллективизма вий можите много да спечелите безъ да загубите. „Разберете настоящия свой интересъ и постѫпвайте въ нашитѣ редове, като увеличавате числото на избирателитѣ и избраннитѣ, дордѣто не настѫпи пъленъ триумфъ на коллективизма“. Оратора съзнава,

че французитѣ въ много не сж съгласни съ нѣмскитѣ социалдемократи по отношение безработицата и ослаблението конкуренцията на работническия пазаръ, а следователно стоятъ за покровителството на дребната собственность. Прочее, тоя взглядъ не се сподѣля отъ всички французски социалдемократи.

Речьта на Девиля се продължава нѣколко часа и той завърши съ сравнението на идеитѣ съ дѣцата, които растатъ и се отгледватъ съ мжка. Нему възрази между другитѣ и президентъ-министра Жюлъ Мелинъ. Съ много подробности Мелинъ се стараеше да обори коллективизма и съпоставя противъ експлоататоритѣ кооперативнитѣ и производителни дружества. Всички тия мѣрки, които правителството готви въ полза на дребнитѣ землевладѣлци, малко надежда могатъ да внушатъ на пропадналия землелѣлецъ, защото противъ него сж външната и вътрѣшната конкуренция.

Речьта на г. Мелина, която се продължавала въ двѣ засѣдания, било рѣшено да се афишира.

Жоресъ по тоя случай държалъ една кратка речь, която завършва тъй: „прекрасно, господа, продължавайте, афиширайте вашитѣ речи, вий афиширате само вашитѣ противоречия, вашата несъстоятелность, вашата безпомощность!“

*
* *

На 4 декемврий Франция изгуби единъ отъ първитѣ си романисти—Алфонса Доде. Франция ще пожали своя гениаленъ мжжъ, тъй като неговитѣ съчинения сж станали настолна книга на всѣко почти семейство. Скоропостижната смърть порази безбройнитѣ почитатели на Алфонсъ Доде. Неговата симпатична личность напълно съотвѣтствува на прекрасния стилъ, на неговата проста и ясна мисълъ, които прогледватъ въ всичкитѣ му съчинения, за туй всѣки, който лично знае писателя художникъ не може искренно да не пожали за него.

Между многобройнитѣ приятели и почитатели на великия писатель, които испращаха неговитѣ останки, е билъ и Емилъ Золя, не по-малка величина-талантъ отъ покойния. Золя е държалъ надгробно слово на Алфонсъ Доде.

Друга една чувствителна загуба претърпѣ учения свѣтъ съ загубата на Хенри Жоржъ, автора на „Прогрессъ и бѣдность“. Той умрѣлъ на 29 октомврий по новия стилъ въ време на избирателната борба, която той водеше въ качество на меръ *въ Ню-Иоркъ*. На 28 октомврий той произнесалъ нѣколко речи въ

четири различни народни събрания и се завърналъ въ кѫщи едвамъ въ 12 часа прѣзъ нощьта. Въ 3 часа му станало лошо; въ 4½ го нѣмало вече между живитѣ.

Погребението на Хенри Жоржъ е било една грандиозна народна демонстрация отъ 50,000 души. Такова стечение на народа се обяснява не само съ извѣстностьта на учения мѫжъ, но и съ това, че Жоржъ бѣше една необикновенно привлекателна личность.

А. В.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Книжарския конгрессъ въ Пловдивъ. — Неговитѣ решения. — Книжарския съюзъ и неговата цель. — Конгрессътъ на „либералната партия“— радославистската фракция. — Съставътъ и цельта на тоя конгрессъ. — Программата на «либералната партия».

Освѣнъ конгресситѣ, за които говорихме въ миналата книжка, прѣзъ тая година станаха и други два интересни конгресса. На 15 августъ тая година, се отвори така наречения *книжарски конгрессъ*, свиканъ въ Пловдивъ, т. е. събранието на по главнитѣ български книжари. Това събрание биде свикано по инициативата на извѣстния български голѣмъ книжарь въ Пловдивъ, г. Хр. Г. Данова. Събранието съставляваха извѣстнитѣ български по-голѣми книжари и книго-издатели, като Чипевъ и Олчевъ отъ София, Божиловъ отъ Варна, Блъсковъ отъ Шуменъ, Какачевъ и Едревъ отъ Казанлъкъ, Е. П. Христовъ отъ Търново и т. н. Изобщо може да се каже, че *книжарския конгрессъ* въ Пловдивъ се състоеше все отъ книжари клиенти на най-голѣмия български книго-издатель, който води своето книжарско и книго-издателско, така да кажемъ, производство по чисто капиталистически начинъ, т. е. отъ книжари клиенти на г. Данова, или отъ книжари и книго-издатели, които сѫ намиратъ въ извѣстна зависимость отъ него или иматъ съ него търговски свързки. Отъ туй едно обстоятелство може да се сѫди, за какво, съ какви цели е билъ свиканъ *книжарския конгрессъ*.

И наистина, за какво е билъ свиканъ той? За да разберемъ истинското значение на тоя *книжарски конгрессъ*, трѣбва да си припомнимъ, въ кое време живѣемъ. Нашия читатель знае, че днесъ въ нашата страна господствува стремлението къмъ капиталистическитѣ монополи. Държавенъ принципъ днесъ съставлява създаването на монополи и привилегии за капиталистическитѣ акционерни „спестовни“, банкерски, осигурителни, търговски и фабрикантски дружества. Естествено е, чевс ѣки, който е успѣлъ да натрупа, по

какъвто и да било начинъ, извѣстенъ капиталъ, се стреми не само да се ползува съ даванитѣ отъ държавата монополи и привилегии, но и да създава по своя инициатива за своя капиталъ нови монополи и привилегии. Нашитѣ книго-издатели капиталисти отъ рода на Данова, Манчева и ония, които вървятъ по дирятѣ имъ и осѣтиха тѣжестьта на капитала въ днешнитѣ времена, не можаха да не осѣтятъ нуждата отъ единъ монополъ исключително за въ своя полза. Свикания отъ тѣхъ *книжарски конгрессъ* трѣбваше да намѣри срѣдство за създаванието му. Това срѣдство нашитѣ книжари намѣриха въ създаванието на единъ *капиталистически книжарски синдикатъ*, който кръстиха съ името **Български книжарски съюзъ**. Ето за какво биде свиканъ *книжарския конгрессъ* въ Пловдивъ.

Българския книжарски съюзъ, както всѣки капиталистически синдикатъ, си е турилъ за цель да пази интереситѣ на своитѣ членове. Какви сѫ тѣхнитѣ интереси? Преди всичко трѣбва да кажемъ, че всѣки единъ капиталистачески синдикатъ има за цель да създаде монополъ за капиталитѣ на своитѣ членове и за печалбитѣ отъ тѣхъ, като се стреми да убие конкуренцията на другитѣ несъюзенни, несиндикирани капиталисти. Такава е, очевидно, и цельта на българския капиталистически книжарски синдикатъ, или на *българския книжарски съюзъ*. Очевидно е, че интереситѣ на неговитѣ членове се заключаватъ въ ограждането на тѣхнитѣ капитали и на печалбитѣ имъ отъ конкуренцията на другитѣ. Нѣма съмнение, че отъ тоя съюзъ най-много печелятъ ония книжари и книго-издатели, които иматъ най-голѣми интереси. Най-много ще спечелятъ г. г. Дановъ, Манчевъ и други такива *). Сѫщностьта на работата се състои въ следующето. Както е извѣстно, до сега съ книгоиздателство се занимаваше всѣки, който искаше. Главно се занимаваха съ него учителитѣ и инспекторитѣ. Преведе или състави единъ учитель или инспекторъ нѣкоя книга, главно учебникъ, издаде го на свои средства и го продава или чрезъ свои хора или съ извѣстна отстѫпка чрезъ книжаритѣ. Наистина тия учители и инспектори книго-издатели сѫ много и се увеличаватъ; сѫщо тъй се увеличаватъ книжаритѣ; но какво отъ туй? Толкосъ по-добрѣ, ако книжаритѣ и книго-издателитѣ сѫ повече. Конкуренцията имъ ще намали цѣнитѣ на книгитѣ и ще кара охотницитѣ на книгоиздаванието да подобряватъ изданията си. Но въпросътъ е тамъ, че тая увеличавающа се конкуренция не е износна за нашитѣ голѣми книжари и книго-издатели. Отъ една страна, тѣхнитѣ складове сѫ пълни съ учебници и други издания, които при такава конкуренция все повече се обръщатъ въ мъртавъ капиталъ, а отъ друга — тѣ губятъ печалбитѣ, които имъ принася безбожната експлоатация съ умствения трудъ, евтиния хонораръ и извънредно високитѣ цѣни на изданията. Наистина, днесъ голѣмия капиталъ по-

*) *Казватъ, че г. Д. В. Манчевъ, другия пловдивски голѣмъ книго-издатель не е приелъ да влезе въ съюза отъ омраза къмъ г. Данова, която умраза произлиза, разбира се, отъ конкуренцията на тия двама книгоиздатели*

глъща малкия, първия най-сетнѣ побѣдява последния; но тая побѣда става неизведнажъ, и за капиталиста обикновенно тя се добива чрезъ извѣстни временни жертви, като увеличение на разноскитѣ и намаление на печалбитѣ до минимумъ. Но защо да се чака и защо да се лишаватъ нашитѣ голѣми книгоиздатели отъ своитѣ тлъсти печалби, когато могатъ да достигнатъ своята цель по-скоро съ монополизирането на книгоиздателството и книжарството? На нашитѣ едри книжари и книгоиздатели не стига, че плащатъ ничтожни хонорари и продаватъ съ извънредно голѣми цѣни; тѣ искатъ при сжщитѣ условия да осигурятъ високи печалби и исключително за себе си. И за да достигнатъ това, тѣ съставляватъ „Български книжарски съюзъ"!

Главната цель на свиканото по инициативата на г. Данова събрание отъ по главнитѣ книжари и книгоиздатели въ България била именно да се състави отъ тѣхъ единъ книжарски съюзъ, да изработи уставъ на съюза и да нареди негово управление. Това и извърши *книжарския конгрессъ* въ Пловдивъ. Уставътъ се изработи и билъ пратенъ за подтвърждение отъ министерството. Отъ устава ясно се вижда, какво гони „Българския книжарски съюзъ". Два члена отъ него напълно изобличаватъ истинското стремление на *съюза*. Споредъ членъ 8 на устава, на *съюзнитѣ книжари* се забранява да продаватъ иначе книгитѣ на частни книгоиздатели освѣнъ съ 40% отстжпъ, когато споредъ чл. 6 *съюзни книгоиздатели* могатъ да вадатъ своитѣ издания (учебници) на други съюзни книжари съ отстжпъ отъ 20—25%. Отъ тия два члена на устава е ясно, че съюзътъ отъ нѣколко забогатѣли книжари монополизира книгоиздаванието само въ полза на капиталиститѣ книгоиздатели. Съ тия два члена се отнема всѣка възможность на частнитѣ книгоиздатели да конкуриратъ на едритѣ книгоиздатели и книжари, тъй като частнитѣ издатели при сжщата цѣна на учебницитѣ ще трѣбва да правятъ 40% отстжпъ. Въ сжщото време съ туй се увеличава експлоатацията съ умственния трудъ отъ нѣколко едри книжари. Частнитѣ книгоиздатели ще бждатъ принудени да продаватъ своитѣ трудове на последнитѣ, и съ увеличаванието на предложението размѣрътъ на хонорара безъ друго ще падне още по-низко. Освѣнъ това, чл. 6 отъ устава изобличава крайното жестокосърдечие на жаднитѣ капиталисти. Въ него четемъ: „а всички книжари за продажбата на частни лица, учреждения и др. продаватъ своитѣ издания въ брой, безъ никакъвъ отстжпъ". Съ туй се унищожава и отстжпа, който до сега книжаритѣ правѣха на учебнитѣ заведения за учебници, купувани за бѣдни ученици. На нашитѣ забогатѣли жадни книжари досвидѣло и тази ничтожна отстжпка, която правѣха до сега на учебницитѣ за бѣднитѣ ученици!

Цѣлия уставъ изобщо характеризира добрѣ *Българския книжарски съюзъ*. Той не се отличава отъ всички други устави, които създава днешното буржуазно общество и които се отличаватъ съ туй, че всѣки следующъ членъ унищожава постановленията на предидущитѣ. И наистина, кой може да бжде членъ на *Българския кни-*

жарски съюзъ? Споредъ чл. 1 на устава му, книжарския съюзъ се съставлява отъ книжари българи, които приематъ устава. Обаче чл. 7 унищожава чл. 1, тъй като споредъ него бюрото на съюза одобрява, кой книжарь може да бъде членъ на съюза. Така щото, споредъ чл. 7 излиза, че не всѣки, който приема устава на съюза, може да бъде неговъ членъ, а който се одобри отъ бюрото. Очевидно е, че *Българския книжарски съюзъ* е единъ синдикатъ отъ нѣколко забогатѣли книжари и книгоиздатели, които си турили за цель да монополизиратъ книгоиздателството и да концентриратъ книжната търговия въ своитѣ ръцѣ. Ако тая цель на *Българския книжарски съюзъ* се види на читателя груба и егоистична, нека той не забравя, че тя се явява напълно съвременна и че тя напълно отговаря на господствующата и у насъ днесъ обществено-економическия тенденция — концентрирането и монополизирането на всички богатства въ ръцѣтѣ на една шепа отъ членоветѣ на обществото. Цельта на съюза така също напълно отговаря на другата тенденция, която произтича отъ първата и която днесъ се проповѣдва отъ много страни — съкращението на средното общо образование. Основанието на *Българския книжарски съюзъ* се явява тъкмо на време, за да изрази тия двѣ тенденции на българското общество. *Българския книжарски съюзъ* е единъ отъ многото факти, които ни показватъ, на кадѣ отива развитието на нашата страна.

* * *

На 26 октомврий т. г., въ София, въ „Славянската Бесѣда", се отвори II-ия конгрессъ на „голѣмата либерална партия", както радославиститѣ наричатъ себе си. Ако се съди отъ численностьта на делегатитѣ въ конгреса, може да се каже, че либералната партия наистина е голѣма. Вторія конгрессъ на тая партия бѣше единъ импозантенъ, не бивалъ у насъ конгрессъ. На него сѫ се явили 455 делегати, които представлявали 225 бюра на партията. Отъ отчета, който даде шефътъ на тая партия и предсѣдательтъ на конгреса, г. Радославовъ, излиза, че бюрата биле много повече, отколкото представенитѣ чрезъ делегати бюра. Тѣ, споредъ тоя отчетъ, надминавали числото 300. Това никакъ не е чудно. Трѣбва да се признае, че единствената отъ нашитѣ буржуазни партии е радославистската или либералната партия, която представлява нѣщо организирано и централното бюро на която енергически работи за увеличението на организацията ѝ, за заякването ѝ и за поддържанието духа на своитѣ партизани. Радославовата или либералната партия е не само единствената организирана буржуазна партия у насъ, но тя наистина представлява една доста голѣма сила по количеството на партизанитѣ си, по простотата на стремленията на членоветѣ ѝ и по опредѣленостьта на желанията имъ. Въ либералната партия влизатъ, освѣнъ обявенитѣ ѝ членове на бюрата, чиновници, учители, офицери и всѣкакви предприемачи. Къмъ нея се присъединяватъ всички жаждущи часъ по-скоро да получатъ мѣс-

то около държавната трапеза или да се намѣстятъ по-добрѣ на нея, всички алчущи за власть, всички, които очакватъ опростяване на грѣховетѣ, направени отъ тѣхъ преди или въ последно време и, изобщо, всички ония, които се влѣкатъ подиръ всѣка партия, която дава хлѣбъ и вино. Следъ убиванието на Стамболова за всички спомѣнати елементи, както и за мнозина отъ практичнитѣ стамболовисти, единственното партийно надежно пристанище се явява либералната партия. Който е следилъ развитието на последната, той трѣбва да е забелѣжилъ, че тя особенно се разраства следъ убиванието на Стамболова. Това обстоятелство е и главната причина на голѣмия ядъ на редакторитѣ отъ в. „Свобода" противъ радославиститѣ. Либералната партия поглъща и ще погълне окончателно стамболовистската фракция. Тази е и причината, гдѣто либералната партия надмѣнно отблъсва предложението на непопулярнитѣ и безавторитетни водители на стамболовиститѣ за сливание. Либералната партия нѣма вече нужда отъ сливание и има основание сега да нарича себе си „голѣмата либерална партия".

Но да се обърнемъ къмъ конгреса. По конгресса, нѣма съмнѣние, може да се види, отъ какви елементи се съставлява партията, която го свиква. Съставътъ на конгресса опредѣля и състава на партията въ дадено време. Какви елементи съставляваха конгресса на либералната партия? Отъ 455 делегати на тоя конгрессъ 145 сѫ *земедѣлци*, 126—*търговци*, 73—адвокати и прошенописци и 111 души отъ различни съсловия, а именно: нѣколко неизвѣстни писатели, съ исключение на г. Даскалова, нѣколко агенти на осигурителни дружества, единъ-двама сарафи, единъ лѣкарь, единъ учитель, единъ шивачъ, единъ кроячъ, нѣколко кръчмари, единъ словослагатель, нѣколко предприемачи, единъ-двама аптекари и единъ „машинъ-майстръ". Най-голѣмата часть отъ делегатитѣ сѫ земледѣлци, търговци и адвокати и прошенописци. Отъ състава на конгресса излиза, че либералната партия се явява представителка на срѣдната селска масса, на нейнитѣ адвокати и прошенописци и на ония разночинци и деклассирани граждани, които очакватъ едно по-добро лично положение отъ идванието на власть на тая партия. Активната и основната часть на либералната партия съставлява именно *срѣдната селска масса*. Както видѣхме, най-голѣма часть отъ делегатитѣ сѫ селени и, очевидно, отъ състоятелнитѣ. Отъ 126 *търговци* грамадната часть, почти всички сѫ отъ селата. А „търговци" въ село, то е бакалинъ, кръчмарь или лихваринъ, или всичко заедно. Така щото, либералната партия въ сѫщность се явява представителка на по-заможнитѣ селени и землевладѣлци, на селскитѣ кръчмари, бакали и лихвари и на тѣхнитѣ адвокати. Съ туй, разбира се, ний никакъ не искаме да кажемъ, че либералната партия се съставлява отъ лоши или не интеллигентни елементи. Искаме само да опредѣлимъ, интереситѣ на кои елементи отъ българския народъ представлява днесъ либералната партия и до колко проповѣдванитѣ отъ нея, особенно по поводъ на конгресса, либерализмъ и демократизмъ съотвѣтствуватъ на стремленията на мас-

сата, която съставлява активната ѝ часть. Очевидно е, че последнята нѣма да се бори за високи принципи, и, ако говори за свобода, демократизмъ и т. н., то тя разбира тия принципи своеобразно, спр. въ смисъль, щото за нея да има свобода и демократизмъ, а не за принципитѣ. Ний не отричаме, че между нашитѣ *либерали* има личности, които, вѣрваме, искренно мислятъ за принципи; но тѣ, първо, сѫ единици и, второ, тѣ никакъ не обрѫщатъ внимание на тая истина, че принципитѣ се осѫществляватъ не отъ отдѣлнитѣ личности на партията, а отъ массата, която я съставлява. Интереситѣ, желанията и чувствата на тая масса и опредѣля дѣйствителната программа, рамкитѣ на практическата дѣятелность, политиката на водителитѣ ѝ, покрай тѣхното желание даже. Така щото, да се очаква осѫществлението на либерални и особенно демократически принципи въ нашето обществено и политическо управление отъ идванието на власть на либералната партия при тоя съставъ, който има радославовата партия, е една голѣма иллюзия. Отъ такава една масса, каквато е оная, както видѣхме, която съставлява активната часть на либералната партия, не може да се очаква никакъвъ либерализмъ, а още по-малко демократизмъ. Тия принципи у насъ ще намѣрятъ истинско мѣсто, когато се образуватъ обществениитѣ сили, които по положението и интереситѣ си сѫ либерални или демократични.

Либералната партия има своя програма; тя е интересна и характеризира тая партия. За любопитство на читателитѣ привеждаме я тука цѣла:

„Чл. 1. Поддържание Конституцията, като при благоприятни врѣмена бѫде разширена въ по либераленъ и демократически духъ.

Чл. 2. Пълно самоуправление въ общинитѣ и окрѫзитѣ.

Чл. 3. Намаление на данъцитѣ. Намаление на расходний бюджетъ на държавата. Равномѣрна, справедлива, сносна и опростотворна данъчна система.

Чл. 4. Безплатно учение въ всички учебни заведения. Подвѣждание общинскитѣ училища подъ прямото управление на общинитѣ.

Чл. 5. Безплатна медицинска помощь. Подвижни аптеки за всѣка околия, достѫпни за населението.

Чл. 6. Недопущание никакви концесии. Естественнитѣ богатства на страната да се експлоатирватъ отъ самата държава.

Чл. 7. Рационално подобрение на земледѣлието и скотовъдството и на всички отрасли на поминъка.

Чл. 8. Покровителствувание на кооперативното производство.

Чл. 9. Врѣменна и споредъ нуждитѣ покровителственна митническа система. Сключвание митнически договори и търговски конвенции съ съсѣднитѣ намъ държави, а съ Турция—митнически съюзъ.

Чл. 10. Постепенно изработвание на закони и нарѣдби за независимостьта на сѫдиитѣ. Евтино и бързо правосѫдие.

Чл. 11. Наказателенъ кодексъ, основанъ върху най-новитѣ хуманни и демократически принципи, приети въ криминалната наука и практика.

Чл. 12. Реорганизация на войската, съ облегчение на службата и намаление разноскитѣ за поддържание войската.

Чл. 13. Прѣобразувание въ избирателната система, за запазвание общото избирателно право отъ всѣкакви злоупотрѣбления.

Чл. 14. Поддържание приятелски отношения съ всички иностранни държави безъ исключение и особенно съ съсѣдитѣ на България".

Пита се, до колко тая програма отговаря на грѫмкитѣ увѣрения отъ шефоветѣ на либералната партия, че тя се борила за високи принципи? Ний нѣма да разгледваме тая програма членъ по членъ. Ний ще се спрѣмъ само на нѣкои отъ членоветѣ, отъ които може да се сѫди за нея. Изобщо казано, съдържанието ѝ е крайно неопредѣлено, мѫгляво, некатегорично. Така, напримѣръ, въ чл. 1 либералната партия казва, че ще поддържа конституцията, разбира се, такава, каквато си е тя днесъ. Нейното измѣнение „въ по-либераленъ и демократически духъ" остава за „при благоприятни врѣмена". Ний не знаемъ нито една партия на свѣта, която да туря въ программата си условни точки. Или измѣнението на конституцията съставлява една отъ точкитѣ на програмата ѝ, или не. При туй въ тоя членъ нищо не се говори за отмѣнението на всички закони, които стѣсняватъ свободата на печата, словото и т. н. Либералната партия въ чл. 3 на программата си говори за данъчна реформа. Обаче тя исказва въ тоя членъ цѣлъ редъ думи, като *определения* на данъчната реформа, отъ които се вижда, че никакво измѣнение въ данъчната система нѣма да направи. Въ чл. 12 тя говори за реорганизацията на войската съ *облегчение* на службата. Но въ какво ще се състои *реорганизацията* и какво се разбира подъ думитѣ *облегчение на службата*? Очевидно е, че всѣки може да си тълкува тоя членъ, както си ще, че той остава на партията широки врата, прѣзъ които да минава, безъ да направи никакви преобразования, както оставатъ такива врата за нея всички членове на программата ѝ. Но най-интересенъ е чл. 8 отъ нея. Ний сме увѣрени, че въ либералната партия нѣма да се намѣри нито единъ човѣкъ, който да може да обясни, какво тя разбира подъ думата *кооперативно производство* и какъ тя ще покровителствува това производство. Това, което характеризира тая партия, то е, че тя до сега нито еднажъ и нито единъ членъ отъ своята программа не е обяснила въ своя органъ. На конгресса, който прие направенитѣ отъ бюрото допълнения къмъ программата, се казаха много дълги и справедливи речи за вѫтрѣшната и външната политика на правителството, но нито единъ отъ ораторитѣ не обясни на делегатитѣ нито единъ отъ членоветѣ на программата или изобщо смисълътъ ѝ. Това е достатъчно основание да се съмнѣва всѣкой, че и самитѣ съставители на программата нѣматъ ясно представление за реформитѣ, които ужъ има да прокара либералната партия, както да се съмнѣва и въ искренностьта на самата партия.

Либералния конгрессъ засѣдава четири деня. Съ исключение на допълненията и измѣненията, направени въ программата и ус-

тава на партията, всичкото останало време конгрессътъ употрѣби на критикувание вътрѣшната и външната политика на днешното правителство. Тая критика е резюмирана въ „манифеста на либералната партия къмъ българския народъ“, съ който се закри конгресса. Критиката, нѣма съмнѣние, е права. Обаче тя не прави впечатление освенъ. може би, на партизанитѣ на либералната партия. Радославовата либерална партия има едно грозно минало, което мъчно се забравя отъ голѣмата часть на оня български народъ, къмъ когото тя апелира да отиде подъ нейното знаме. Радославиститѣ сега оправдаватъ това минало съ размирното време, въ което тѣхната партия е управлявала. Но очевидно е, че това не е оправдание. Въ размирни времена могатъ още да намѣрятъ сѣнка отъ оправдание осѫжданията отъ *фикти ни* сѫдилища и на основание тѣхъ растрѣлванията, или обѣсванията. Но арестувани граждани да се изтѣзяватъ, да се убиватъ по затворитѣ съ бой, да се изтѣзаватъ инквизиторски хора осѫдени на смърть и предъ самото имъ застрѣлвание, да се арестуватъ и биятъ невинни граждани само за лично отмъщение и т. н., това неможе да се оправдае съ никакви размирни времена, а се обяснява само съ развалената натура на хората отъ партията. Наистина, Радославовата либерална партия се бори съ Стамболовия режимъ. Но обстоятелствата скоро дойдоха да ни покажатъ, че тя се борѣше не толкосъ за принципи, колкото за власть. Следъ паданието на Стамболова шефоветѣ на тая партия отъ угодничество и за да стоятъ на власть, прокараха извѣстния законъ за особата, мълчаха и стояха на власть, когато се тъпчеше избирателното право на гражданитѣ при първитѣ избори и т. н. Съставътъ на тая партия днесъ и нейната покрита съ двусмисленность и мѫглявость программа каратъ всѣкиго, незаслѣпенъ отъ партизанскитѣ страсти, съмнително да се отнася къмъ гръмкитѣ фрази за високитѣ принципи, за либерализма и демократизма на либералната партия.

При всичко това, обаче, конгрессътъ на тая партия е едно важно явление у насъ. Тя е единственната партия отъ буржуазнитѣ, която днесъ дѣйствува като организирана партия и която подлага своитѣ дѣла на критиката на общественното мнѣние. Тя е едничката буржуазна партия, която излиза съ программа и я подлага на мнѣнието на обществото. Нейния примѣръ заслужава да бѫде последванъ отъ всѣка партия, която не се бои отъ общественното мнѣние. Примѣрътъ, който тя дава на нашитѣ буржуазни партии, има високо общественно значение. Организацията, пропагандата на своята программа, борбата за принципи — това е най-правилния пѫть, по който трѣбва да се стреми всѣка една що-годѣ порядъчна партия къмъ власть, и само той води къмъ политически напредъкъ. Ето защо, въпрѣки злобнитѣ нападки на правителственнитѣ органи върху конгрессътъ на либералната партия, последния се явява важно явление въ нашия политически животъ прѣзъ тази година.

Д. Б.

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Народната воля и князьтъ. — Писанната и дѣйствителната конституция. — Днешното положение на страната и причината на продължението му. — Нашитѣ партии и отношенията имъ къмъ князя.—Тѣхнитѣ взаимни отношения.—Исходътъ изъ положението.

Съ тази книга сп. „Ново Време“ навършва I си година. Деветьтѣ политически прегледи, които дадохме на читателитѣ, бѣха всички посвѣтени на вѫтрѣшното политическо управление и на въпроси, свързани съ него или произтекающи отъ него. Преди, обаче, да минемъ въ другитѣ области на държавното управление, трѣбва да разгледаме още единъ въпросъ, който е тѣсно свързанъ съ вѫтрѣшното положение на страната, произтича отъ него и който не веднажъ се разисква въ нашата журналистика. Той е въпросътъ за ролята на князя въ вѫтрѣшното управление на страната. Тоя въпросъ се явява вследствие на това обстоятелство, че днешното управление на страната се удобрява отъ князя, въпрѣки общото недоволство отъ него, въпрѣки явното желание на болшинството отъ народа за промѣнението на това управление, въпрѣки нееднократното поканване на опозиционнитѣ партии да упражни той правата, които въ такива случаи му дава конституцията. Князя обаче не чува. Какъ да се обясни това?

Въ констатуционнитѣ страни правата и длъжноститѣ на царетѣ се опредѣлятъ отъ единъ основенъ законъ, нареченъ *конституция*. Българската конституция дава много права на българския князь, вследствие на което тя се явява съ много важни, сѫществении недостатъци. Между другитѣ права, конституцията дава на князьтъ е и правото да уволнява и назначава министритѣ и да растуря Народното Събрание. Но това право на князя не е неограничено. Князьтъ не може, когато му скимне, да уволнява и назначава министри, нито споредъ волята си да растуря Народното Събрание. Споредъ самия духъ на нашата писана конституция, правителството винаги трѣбва да излиза изъ срѣдата на болшинството въ Народното Събрание, което се съставлява отъ *свободно* избрани народни представители. То значи, че волята на князя се ограничава отъ *волята на народа*, изказана чрезъ *свободни избори* на своитѣ представители за Народното Събрание. Съ други думи, споредъ българ-

ската писана конституция, на първо мѣсто стои *народната воля*, както тя се исказва въ дадено време. Князьтъ е дълженъ да се съобразява съ нея, и, отъ тука, най-първо негово задължение е да следи за свободното исказвание на народната воля. Ако единъ монархъ туря своята воля по горѣ отъ *народната воля*; ако допуска погазванието на последнята, — тогива той престава да бѫде конституционенъ монархъ и губи всички права и привилегии, които му дава конституцията. Защото конституцията не е нищо друго освѣнъ единъ писанъ договоръ между монарха и народа. Ако той нарушава договора, тогава както *народътъ* губи правата си и се освобождава отъ задълженията си спрямо монарха, така сѫщо и последния губи правата си и привилегиитѣ си. Тогава настѫпва въ управлението на страната господството на правото на силния, настѫпва времето на беззаконното състояние на революцията. Такава е теорията. Така гласятъ отвлеченитѣ учения за конституционния режимъ.

Знаменитния германски агитаторъ-социалистъ Ф. Ласалъ, въ своята забелѣжителна статия: *що е конституция?* казва, че конституция е изражението на фактическитѣ обществени отношения въ дадена страна. За пояснение той прибавя: конституция е кральтъ, който има топоветѣ и пушкитѣ; конституция е классата, която има материалната сила въ рѫцѣтѣ си. Съ това Ласалъ казваше на работническата класса, че тя ще бѫде часть, важна часть отъ *дѣйствителната конституция*, ако образува отъ себе си една силна политическа партия, и ще бѫде цѣла *дѣйствителна конституция*, ако тя вземе отъ рѫцѣтѣ на краля топоветѣ и пушкитѣ. Отъ тука е очевидно, че въ една страна, въ която общественнитѣ отношения не сѫ развити, не сѫ опредѣлени, т. е. въ която нѣма силни политически партии, тамъ *дѣйствителната* конституция ще се различава коренно отъ *писаната*. Въ такава страна може *писаната* конституция да бѫде добра, но тя, навѣрно, никога да не съотвѣтствува на дѣйствителнитѣ обществени отношения, и вследствие на това писаната конституция ще си остава само *писана*, *фиктивна*. Наредъ съ писаната въ дѣйствителния животъ ще сѫществува и една конституция, каквато изискватъ даденитѣ обществени отношения. Тъкмо такъвъ е случая съ нашата страна. Нашата страна отъ 15 години насамъ се управлява отъ една конституция, която нѣма нищо общо съ писа-

ната. Това днесъ е съвършенно ясно. Днешния режимъ, който никакъ не съответствува на писаната конституция, е действителната конституция, която отговаря на фактическитѣ обществени отношения у насъ. Българската конституция, по която се управлява днесъ България, наистина може да се опредѣли въ думитѣ на знаменития Ласалъ: конституция у насъ днесъ е князьтъ съ топоветѣ и пушкитѣ. Тя е конституцията, която изразява фактическитѣ обществени отношения въ България въ последно време.

За да ни бѫде по-ясно казаното, нека разгледаме, какви сѫ тия фактически обществени отношения, на които съотвѣтствува днешния режимъ, днешното политическо положение на страната, или отъ които проистича то. Обаче, предупреждаваме читателя, че ний тука сме принудени да не влизаме въ дълбокия анализъ на общественнитѣ отношения у насъ. Мѣстото не ни позволява да направимъ това. Отъ идущата книга ний ще почнемъ печатанието на една специална статия по тоя въпросъ. Тука ще се ограничимъ съ най-близкитѣ явления отъ нашия политически животъ, които се явяватъ непосредствената, тъй да кажемъ, видимата причина за продължението на днешното положение.

Както го доказахме съ множество факти въ миналитѣ прегледи, днешното положение е продължение на миналото, съ което се отличава много малко,—само по външность, но не и по сѫщностьта си. То ще продължава да бѫде такова, при всичко че може личноститѣ, които днесъ стоятъ на чело на него, утрѣ да бѫдатъ съвсѣмъ други. Причината на това сѫ сѫществующитѣ отношения между ония общественни сили, които образуватъ нашитѣ политически партии. Какви сѫ отношенията на тия сили? — Извѣстно е на читателитѣ ни, че у насъ нѣма нито една силна политическа партия. Ний имаме четири *либерални партии*, всѣки двѣ отъ които съвсѣмъ по нищо не се различаватъ. Каква е, напримѣръ, разликата между радославиститѣ и стамболовиститѣ, или между каравелиститѣ и цанковиститѣ? Всѣки който е следилъ, какво говорятъ тия партии днесъ, знае, че всѣка отъ тѣхъ и всички заедно говорятъ едно и сѫщо. Всички искатъ конституционно управление, всички говорятъ, че тѣхенъ принципъ сѫ свободата, народнитѣ правдини, економиитѣ и т. н. Всѣка една отъ тѣхъ и всички заедно търсятъ последователи въ едни и сѫщитѣ обществени елементи,

които образуватъ българския народъ и се явяватъ представители и защитници на интереситѣ на едни и сѫщи обществени класси. Обаче, всѣка отъ тѣхъ дѣйствува отдѣлно отъ другитѣ. И не е само това: тѣ една друга не могатъ да търпятъ; една друга взаимно преследва, напада, ненавижда; всички водятъ една ожесточена борба, и не за принципи — това е очевидно — а да се домогнатъ по какъвто и да било начинъ до властьта. Вслѣдствие на това всѣка отъ тѣхъ се явява слаба, безсилна, нищожна обществена сила. Всички дескритирани въ миналото, систематически дискредитиратъ себе си въ настоящето. Всички наши буржуазни партии—властвующи и оппозиционни—се явяватъ безъ значение, неспособни да обединятъ никакви обществени силни групи. Чудно ли е подиръ това, че фактическата конституция съвършенно не съотвѣтствува на писаната, че дѣйствителната конституция днесъ е *оня*, който има топоветѣ и пушкитѣ? Тамъ, гдѣто общественнитѣ отношения сѫ неразвити, гдѣто нѣма организирани обществени сили, тамъ не може да господствува *народната воля*, тамъ *народния суверенитетъ* е фикция, тамъ дѣйствителна сила е волята *на по-силния*. Такова е положението днесъ у насъ.

Това положение е толкова по-неизбѣжно, когато при туй моралното достойнство на нашитѣ партии е извънредно низко. То се явява така сѫщо една отъ непосредственнитѣ причини на това положение. Ний и на това мѣсто и другадѣ сме разгледвали моралното достоинство на нашитѣ буржуазни партии и поддържката, която намира днешния режимъ въ него. Какво е то, най-добрѣ го характеризиратъ отношенията имъ къмъ князя, къмъ *фактическата конституция*. И наистина, какви сѫ отношенията на нашитѣ буржуазни партии къмъ последния?

Както е извѣстно, князь Фердинандъ получи българския престолъ отъ Стамболова и биде поддържанъ на него отъ партията му. Това е несъмнѣнно. Тая партия бѣше готова да направи всичко въ угода на князя, тя измѣни въ негова полза конституцията, увеличи му листата, тъпчеше народната воля съ всички беззакония, разграбваше хазната, събличаше народа, подобъръ князь отъ Фердинанда за нея нѣмаше. Но обстоятелствата, най-сетнѣ, се стекоха така, че трѣбваше тая партия да слѣзне отъ власть. Какво казва тя днесъ?—При всичко, че днешнитѣ княжески лакеи продължаватъ сѫщата политика, съ много малко видоизмѣнение, обаче, стамболовската партия е из-

вънредно недоволна отъ княза Фердинанда и всичкото зло намира въ него. Работата е очевидна. Стамболовската партия не е доволна, защото не е въ нейнитѣ ржцѣ властьта и не тя върши това, което днешнитѣ царски слуги го вършатъ. Обаче, и тя днесь плачи за свободата, за народнитѣ правдини и осжжда разсипничеството!

Не сж по-добри отношенията и на другитѣ буржуазни опозиционни партии къмъ княза Фердинанда. Радославовата партия днесь така сжщо е извънредно недоволна отъ него, че той търпи на власть днешнитѣ лакеи. Но тая сжщата партия, като бѣше на власть, за да се държи на нея, бѣше готова, както е извѣстно, да прави всичко въ угодата на сжщия князь. Нека си припомнимъ, какво майсторство тя показа спрямо него въ кратковременното си стоение въ министерството на Стоилова. Законътъ за свободата, защищаванъ въ Народ. Събрание отъ г. Пешева, мълчанието й въ Народ. Събрание по поводъ стжпкването още при първитѣ избори на избирателното право сж най прѣсното доказателство, какво можемъ да очакваме отъ нея при повикването й отъ князя на власть. Едно любезно усмихване на князя Фердинанда, една негова мила въздушна цѣлувка е достатъчна, за да накара тая партия да се обърне отъ гръмовержци въ сжщи „вѣрни поданици и служители". Не сж по-други отношенията и на двѣтѣ други фракции отъ либералната партия. Цанковистската фракция, която отъ 1894 год. до 17-й ноемврий 1896 год. е държала къмъ княза Фердинанда поведение така сжщо лакейско и която въ Народн. Събрание низкопоклонно се хилѣше на Стоилова, отъ 17 ноемврий до днесъ мълчи по въпроса за отношенията си къмъ князя и къмъ конституцията. Сжщото прави днесь и Каравеловата фракцая, нарѣчена „демократическа партия". Шефътъ на нашитѣ „демократи", следъ като дълго време третира князя Фердинанда като незаконенъ князь на България, следъ 12 февруарий е готова съ готовность да отива на ауденция при него, при всичко, че сж извѣстни отношенията на последния къмъ „демократическитѣ принципи".

Колкото за днесь властвующитѣ партии, тѣхнитѣ отношения къмъ князя Фердинанда сж добрѣ извѣстни. Нашата консерваторска клика, на чело съ Стоилова, не може да си представи свѣта безъ царе и безъ лакейничество предъ тѣхната воля. Така щото, не е чудно, че тѣ се явяватъ готови да ис-

пълняватъ волята имъ безпрекословно. До 18-й май 1894 г. консерваторската клика бѣше така сжщо недоволна отъ князя Фердинанда; но, повикана на власть, тя веднага влѣзва въ ролята на царски лакеи, която тя винаги се стараеше да играе съ всичката нужна тънкость и предупредителность. Но наймизерна се явява така наречената съединистическа партия, на чело съ политическитѣ и морални фалити Гешовъ, Величковъ, Маджаровъ и Вазовъ. Отъ влизанието на князя Фердинанда въ България до края на 1893 година тая партия не можеше хладнокръвно да чуе името Фердинандъ и другояче не го наричаше освѣнъ „узурпаторъ", „маджаринъ", „авантюристъ" и пр. Тя мечтаеше за неговото испъждание изъ България. Но щомъ сѣти, че „узурпаторътъ" и „авантюристътъ" може да ги повика на власть, тѣ захванаха колѣнопреклонно да го молятъ да свали тиранина и, повикани на власть, тѣ днесь пълзятъ предъ краката му.

Такива сж отношенията на нашитѣ партии къмъ князя. Ний сме убѣдени, че всѣки безпристрастенъ читатель ще се съгласи съ насъ, какво тѣзи отношения характеризиратъ дѣйствителното морално достоинство на нашитѣ буржуазни партии. Презрѣнието, съ което князьтъ се отнася къмъ тѣхъ, излиза, следователно, напълно заслужено отъ страна на тия партии. А при такива фактически обществении отношения и при такива отношения на нашитѣ партии една къмъ друга и къмъ дѣйствителностьта днешното положение на работитѣ е неизбѣжно. При отсжтствието на силни организирани обществении сили, съвършенно е естественно, че въ нашето управление господствува волята на едного, на *фактическата сила* и че *суверенитетътъ народенъ* е една фикция. Това положение на работитѣ ще продължава, очевидно, до тогава, додѣто горѣописаннитѣ фактически обществении отношения не се измѣнятъ. Но нашитѣ буржуазни партии, на мѣсто да насочатъ всичкитѣ си усилия къмъ измѣнението на тия фактически отношения, напротивъ, очакватъ идванието си на власть отъ двореца. Това, разбира се, може само още повече да дискредитира тѣхъ и предъ очитѣ на двореца и предъ очитѣ на *народа*. Тѣ забравятъ истината, че нито единъ монархъ на свѣта не се е отказвалъ и нѣма да се откаже доброволно отъ фактическата си сила, отъ привилегированното си положение, въ което го турятъ дѣйствителнитѣ обществении отношения на страната.

Отъ всичко казано е ясно, че исходътъ отъ днешното тѣжко положение се състои главно въ измѣнението на днешнитѣ обществении отношения у насъ; съ други думи, се състои той въ организиранието на силни обществении групи, на силни политически партии. До тогава въ нашата страна не е възможна никаква дѣйствителна промѣна въ държавното управление. То ще продължава да бѫде такова, каквото е било вчера, каквото е и днесъ. Да мислимъ другояче, то ще рече да си правимъ само илюзии. Ний сме вече предъ новата година, и когато читательтъ получи тая книга на нашето списание, вече навѣрно ще бѫдемъ въ новата година. Като честитимъ на читателитѣ си новата 1898 година, нека заедно съ тѣхъ пожелаемъ на българския народъ, щото тя да му донесе по-добри условия за едно по-законно политическо управление и едно сѫщественно измѣнение на днешнитѣ обществении отношения въ нашата страна, — измѣнение, безъ което не е възможно политическото и общественно усъвършенствувание въ управлението. Да бѫде тя по-честита отъ туко-що миналата за всички ни!

Нови книги и списания, постѫпили въ редакцията:

Списание на Българското икономическо дружество, год. II, кн. 6—7. София 1807 год.

Мисъль, год. VII, кн. X. София 1897 год.

Животъ, год. I, кн. IV. Сливенъ 1897 год.

Въспоминания по въстанията въ Търновския санджакъ, прѣзъ 1876-та година и по сѫдението на българскитѣ въстанници въ Търново. Написалъ Юрданъ П. Тодоровъ. Русе 1867. Цѣна 1.30

Надежда Николаева, повѣсть отъ Всеволода Гаршинъ. Прев. отъ русски Г. П. Думусчиевъ. Плѣвенъ 1897. Цѣна 60 стот.

Докладъ върху економическото състояние на района на Варненската Търговско-Индустриална камара прѣзъ 1896 *г.*, написанъ отъ Х. Николовъ, и. д. секретарь на сѫщата камара. Варна 1897. Цѣна 1 левъ.

Приисхождение и распространение на идеитѣ, отъ Людвикъ Кржижевицки. Съ предговоръ по поводъ „Етюдитѣ" на г. Карѣевъ, отъ Г. Бакаловъ. Приложение: Материалистическото разбиране на историята. Библиотека по научния социализмъ № 5. Варна 1897. Цѣна 90 ст.

Отчетъ на Марийнската Държавна Дѣвическа Гимназия въ Ст.-Загора за 1896—97 учебна година. Стара-Загора 1897.

Червенъ народенъ календарь за простата 1898 *година*. София 1898. Цѣна 20 стотинки.

СЪДЪРЖАНИЕ

на първата год. (1897) на „Ново Време“

ПЪРВА КНИЖКА

1) **Нова година — вѣхтъ животъ** (новогодишенъ разказъ) отъ *Д. И. Поляновъ*. . . . . 3.
2) **Петръ Леренъ**, отъ Paul Min . Превелъ отъ френски *Б-невъ*. . . . . 20.
3) **Не се обърна.** Разазъ отъ *А. Т. Страшимировъ*. . . 24.
4) **На нова година**, стихотворение отъ *В. Русковский*. . . 31.
5) **Отъ Арраратъ** (По случай кланието въ Армения) стихотворение отъ *П. Мънковъ*. . . . . 32.
6) **Обществено-исторически очерки**, отъ *К. Каутски* (преводъ) . . . . 33.
7) **Женския въпросъ у насъ**, отъ *М. Генчевъ* . . . . 42.
8) **„И отъ каманитѣ става хлѣбъ“**, научна студия отъ Д-ръ H. Lux превелъ *Д. Б-въ*. . . . . 47.
9) **Нѣколко бележки върху земледѣлческия въпросъ у насъ** отъ *Д. Благоевъ*. . . . . 53.
10) **Критика съ побъркани заглавия**, отъ *К. Р*. . . . . 67.
11) **Социаленъ прегледъ:** Въстанието въ Критъ и кланията въ Армения. *К. Р*. . . . . 79.
12) **Изъ живота и литературата:** Животътъ и литературата.— Влиянието на литературата върху живота. — Главнитѣ въпроси на официалната литература. — Въпросътъ за измѣненията на убѣжденията. — Що е убѣждение? — Економическата еволюция и измѣнението на убѣжденията. — Материялистическото мировъзрѣние и социалистическитѣ убѣждения. — Комичното положение на противницитѣ на послѣднитѣ. Д-ръ *Б*. . . . . 99.
13) **Политически прегледъ:** Новата и старата година. — Политическитѣ събития презъ старата година. — До и подиръ 2-ий февруарий.— Личната политика и нашитѣ партии.—Изборитѣ и речьта на г. Стоиловъ.—Касирането на Ново-Пазарския изборъ . . 104
14) **Книжнина:** Парламентски речи на Павликенския народенъ представитель *Н. Х. Габровски*. . . . . 109.

ВТОРА КНИЖКА

15) **Моиче, едно вино!** Разказъ отъ *Венко* . . . . . . 115.
16) **Фабриката**, разказъ отъ Corrado Corradino. Превелъ отъ италиянски *З*. . . . . 126.
17) **Стихотворения** въ проза отъ *П. Засодимский*. — 1) невиннитѣ сълзи ; 2) Надъ безната. Превелъ *К-тъ* . . . . . 131.
18) **Гладний господарь**, отъ Clovis Hugues, пр. *Д. Поляновъ* 133.
19) **Философския критицизмъ**, мозъка и душевната дѣятелность, отъ *К. Р*. . . . . 133.

20) **Историческото происхождение на свободнитѣ градски занятия,** прев. отъ нѣмски *Л. Б.* . . . . 146.
21) **Изъ миналото на българския народъ.** Исторически студии отъ Д-ръ *Н. Б.* . . . . 153.
22) **Женското научно образование.** Прев. *Д. Д-ва* . . 161.
23) **Теорията на еволюцията и социализмътъ,** отъ профес. Енрико Ферри. . . . . 172.
24) **Социаленъ прегледъ:** Международенъ социалистически и корпоративенъ конгрессъ въ Лондонъ. *К. Р.* 183
25) **Изъ живота и литературата:** — Понятия и опредѣления. Опредѣленията: буржуазия и буржуазна класса . . . . и значението имъ. — Раздѣлението на буржуазията на партии. — Отношението на нашитѣ партии къмъ тия опредѣления. — Г. Щастливецъ и в. „Знаме" — Демократическата партия на г. Каравеловъ. *Д. Б.* 208.
26) **Политически прегледъ:** Политиката и периодическия печатъ. — Политическото положение на страната днесъ. — Единъ паралелъ между предишното и днешното положение. — Началото на края на реакцията. — Фактитѣ. 214
27) **Книжнина** 226

ТРЕТЯ КНИЖКА.

28) **Изъ „пъстритѣ писма" на Щедрина,** превелъ отъ русски *Д. Очковъ.* 235
29) **Ратакиня,** разсказъ отъ *П. Ю. Тодоровъ.* 243
30) **Сълзитѣ на Аракса,** стихотворение отъ Р. Петкапянъ, пр. *Д. И Поляновъ.* 268
31) **Стихотворения въ проза,** отъ Францъ Мажураничъ. I награда. Пр. *Кибаревъ.* 271
32) **Не викайте** . . стихотворение отъ *В. П. Неновъ.* . 272
33) **Социалното развитие и личната свобода,** отъ профессоръ Енрико Фери. 273
34) **Философския критицизмъ.** III. Историческиятъ субективизъмъ на г. проф. Карѣева и неговата Етика, отъ *К. Р.* (свършекъ) 285
35) **Пространството,** страница изъ една философия за работницитѣ отъ Леополдъ Якоби, прев. отъ нѣмски *Л. Б.* . . 299
36) **Женското образование предъ Пловд. учителски клубъ.** — Нѣколко думи по поводъ на една лекция, отъ *О. С. Б.* . . 307
37) **Писмо отъ Парижъ.** — Идейното движение въ Франция: отъ *И. Д-реовъ.* . . . . 316.
38) **Социаленъ прегледъ:** русскиятъ царь въ Франция и франко-руския съюзъ. — Френскитѣ социалисти и Руссия. — Писма на полскитѣ, българскитѣ и рускитѣ социалисти по френско-русскиятъ съюзъ. — Отзивитѣ на международната социалистическа пресса. — Третийскиятъ договоръ дежду Англия и съединенитѣ щати и неговото значение за всеобщиятъ миръ. — Официални документи изъ Английската синя книга, раздадени презъ 1896 върху Турция и дѣйствията на русската дипломация. — Френскитѣ жълти книги, издадени въ началото на 1897 по сѫщия въпросъ. Отъ *К. Р.* 324

39) **Изъ живота и литературата:** Въпросътъ за литературното сътрудничество въ периодическитѣ списания. — Неразборчивото литературно сътрудничество у насъ. — Сътрудничеството на социалиститѣ въ буржуазнитѣ списания. — Причинитѣ му. — Измѣнение на мнѣнията и ренегатството. — Убѣжденията, егоизмътъ и личнитѣ стремления.—Убѣжденията и личностьта. *Д. Б.* . . 339.

40) **Политически прегледъ.** — Политическото вътрѣшно положение и буржуазнитѣ партии. — Князьтъ и шефоветѣ на тия партии. — Потъпкването на избирателното право и послѣдствията отъ него. — Изнасилването на свободата на изборитѣ на 17-й ноемврий 1896 г. Общо изнасилване и потъпкване народната воля. — Фактитѣ. — Какво да се прави? . . . . 347.

41). **Книжнина:** . . . . 360.

ЧЕТВЪРТА И ПЕТА КНИЖКИ.

42). **Вѣра,** очеркъ отъ *В. Крестовский* (псевдонимъ). . . 367.

43). **И рекохъ . . .** Стихотворение отъ *П. Мънковъ.* . . 386.

44). **Абу-Хассанъ,** приказка отъ Котъ Мурлика, прев. отъ русски *А. Л-вский.* . . . . 386.

45). **Уви! той пада...** Стихотворение отъ *Ст. Максимовъ.* 393.

46). **Собственностьта въ стара Гърция.** отъ Ш. Летурно, пр. отъ фр. *Ц. Ц. Добруджаниевъ.* . . . . 394.

47). **Нова консепция,** отъ *К. Р.* . . . . 413.

48). **Пространството,** страница отъ една философия за работницитѣ, отъ Леополдъ Якоби (край) прев. отъ нѣмски Л. Б. 446.

49). **Гдѣ е щастието?** Драска отъ Е. Кардозе, прев. Н. Милковъ. . . . . 454.

50). **Къмъ нашитѣ противници,** (по случай първий май), стихотворение отъ *Бускассие.* . . . . 456.

51). **Стихотворения въ проза:** Par distance отъ Франъ Мажуранич, прев. Г. Кибаревъ; свѣтътъ на бѫдѫщето отъ Иоханесъ Шлафъ, прев. отъ Нѣмски *К-тъ.* . . . . 457.

52). **Социология и биология** (П. Велиновъ —Марксизмътъ и неговото научно значение), отъ *Н. И. Х.* . . . . 459.

53). **Представленията на малцинствата въ парламентитѣ,** отъ Jean Paul Laffitte. Прев. отъ френски *Д. Иксовъ.* . . . . 479.

54). **Протекционизмътъ или покровителственната система,** отъ *Д. Благоевъ.* . . . . 490.

55) **Писмо отъ Парижъ.** Литературни новини: отъ *И. Д-ревъ* 498

56). **Социаленъ прегледъ:** Въстанието на критянитѣ и европейската дипломация.—Гърция и поведението на германското и русско правителства.— Критския въпросъ и общественното мнѣние въ Европа.—Русскиятъ бюджетъ за 1897 г. и докладътъ на г. Вите—русскиятъ финансовъ министръ. — Расходитѣ и приходитѣ.—Расходитѣ на войната и народното просвѣщение. — Положението на селенитѣ, отъ *К. Р.* . . . . 512.

57) **Изъ живота и литературата:** Учителския съюзъ и расцѣплението му. — „Учителски другаръ" и „Учителско движение".

— Разногласието имъ. — Управителниятъ комитетъ на учителския съюзъ и неговитѣ грѣшки. — Цѣльта на учителското движение, отъ *Д. Б.* . . , ... , ... 520.
58 **Политически прегледъ:** Два допълнителни избора. —Нови-Пазаръ'и Рахово.—Какво показватъ тѣ.—До изборитѣ и подиръ изборитѣ. — Следствията отъ беззаконното управление на страната. — Политическитѣ убийства.—Убийството на Алека Константиновъ. — Убийството въ Пловдивъ и общественното мнение. . . 537.
59) **Книжнина:** 551
60) **Некрологъ** — Гаврилъ Баламезовъ. . . . . 567.

ШЕСТА КНИЖКА

61) **Вѣра**, очеркъ отъ *В. Крестовский* (псевдонимъ) прев. отъ руски W. ! . , ... 571.
62) **Въ лоното на сиромашията.** Разказъ отъ *Н. Ю. Тодоровъ.* 519
63) **Пуякъ** (басня) отъ *Максимовъ.* . . . . 602.
64) **Елегия** отъ *Н. Некрасовъ.* Прев. отъ русски *Д. Очковъ.* 603.
65) **Диалектика и метафизика** отъ *Фр. Енгелса*, превелъ отъ русски *Р. А.* . . . . , 604.
66) **Философия или фарсъ**, отъ *К. Р.* . . . . 612.
67) **Женското научно образование**, прев.отъ *Д. Д-а.* . 630.
68) **Пѫтни бележки** (впечатления и въспоминания) отъ *И-нъ К-въ* . . . . 640.
69) **Проблемата на богатството.** Индустриалното и земледѣлческото производство на цивилизованитѣ страни, отъ Desiré Desca mps, прев. отъ френ. *Шишкинъ.* 641
70) **Социаленъ прегледъ:** Гръцко-турската война и причинитѣ на поражението на Гърция. — Мирътъ и „европейскиятъ концертъ". — Критския въпросъ подиръ войната. S. D. . . 660
71) **Изъ живота и литературата.** Пакъ за литературното сътрудничество — Обяснението на г. Кръстевъ. — A priori ли или a pesteriori. — Редакторътъ на сп. „Бълг. Сбирка" и неговото изопачение на фактитѣ. — Въпросътъ за литературното сътрудничество въ Россия. — Литературното сътрудничество въ западна Европа. — Толерантностьта и нашитѣ противници. *Д. Б.* . . 667
72) **Политически прегледъ.** Посѣганията противъ свободата на митингитѣ и събранията. — Посѣганията противъ печата. — Опроверженията на телегр.-пощенското управление.—Фактитѣ. . 681
73) **Книжнина.** . . . . , ... 689

СЕДМА КНИЖКА

74) **Спасена отъ живота.** разказъ отъ Ионъ Хенри Макай, прев. отъ нѣмски *К-тъ.* 699
75) **Али-беговица**, отъ Карима. 705
76) **Исповѣдь на едно двадесеть-лѣтие**, стихотворение отъ *И. Димитровъ.* 710
77) **Въ училището и живота**, разказъ отъ I. Renarde прев. S. W.
78) **Собственностьта въ стария Римъ**, отъ Ш. Летурно, прев. отъ френ. *Ц. Доброжалиевъ.* 721

79) **Успѣхитѣ на Социалъ-демокрацията въ Австрия** отъ *К. И.* . . . . , 733

80) **Социологията**, като наука и като учебенъ предмѣтъ въ Франция, отъ В. Д. Ивановски, прев. *И. Денчевъ*. 749

81) **Протекционизмътъ или покровителственната система** (край), отъ *Д. Благоевъ*. 765

82) **Наука и литература въ странство**: Експедицията къмъ южния полюсъ. — Употрѣблението на електричеството въ желѣзницитѣ. — Опитъ на социалистически щатъ въ Америка. — La question agraire en Belgique par. Emile Vandervelde отъ *П. С. Н.* и *И. Д-реовъ*. 778

83) **Социаленъ прегледъ**: Манифестацията на Брюкселъ противъ военщината. — Милитаризмъ и социализмъ. — Убийството на испанския президентъ-министръ Кановасъ.—Новата инквизиция въ негово време. — Новитѣ преследвания въ Цариградъ. *Б. Л.* 783

84) **Изъ живота и литературата**: Студенческия въпросъ у насъ. — Висшето училище и нашето студенчество. — Правилникътъ на висшето училище и неговото нарушение отъ студентитѣ. — Политиката и студенчеството. — „Мисълъ“ и в. „Знаме“ за задачитѣ на студенчеството. *Д. Б.* . . . . 783.

85) **Политически прегледъ**: Принципътъ на нашата държавна уредба. — Органитѣ на самоуправлението. — Днешното имъ състояние и причинитѣ. — Изборитѣ за окржжни съвѣти тази година и нашитѣ партии. — Оттеглюванието на г. Ив. Ев. Гешевъ.—Измѣненията въ министерството. . . . . 802.

86) **Книжнина**: . . . . 809.

ОСМА КНИЖКА

87) **Подиръ бурята** (повѣстъ изъ революционното време) отъ W. . . . . 819.

88) **Исповѣдъ на едно двадесетилѣтие**, стихотворение (край) отъ *Ив. Димитровъ* . . . . 837.

89) **Баща имъ въ Америка**, разказъ отъ финския животъ, отъ Алкио, прев. отъ нѣмски F. . . . . 844.

90) **Отговоръ**, стихотворение отъ *Ш-ръ* . . . . . . 848.

91) **Сенъ Симонъ и Шарлъ Фурие**, (сравнителна обществено-политическа студия) пише Д-ръ *Драг. Радиновъ* . . . . . . 849.

92) **Социологията**, като наука и като учебенъ предмѣтъ въ Франция, отъ В. Д. Ивановски (край), прев. отъ руски *Ив. Денчевъ* 862.

93) **Проблемата на богатството** отъ Desiré Descamp (край), прев. отъ френ. *Шишкинъ* . . . . 877.

94) **Нѣколко статистически данни** по концентрацията на собствеността у насъ, отъ *Д. Благоевъ* . . . . 887.

95) **Наука и литература въ странство**: Психология и социология. *И. Д-ровъ* . . . . 898.

96) **Социаленъ прегледъ**: Конгреситѣ за защита на работницитѣ въ Цюрихъ. — Отъ *Б. Л.* . . . . 906.

97) **Изъ живота и литературата**: Христо Ботевъ.— Неговата сждба въ живота и литературата. — „Критическия опитъ“ на Д.

Т. Страшимировъ за Хр. Ботевъ. — Противоречията на „критическия опитъ“ и происхождението имъ, отъ *Д. Б.* . . . . 917.
98) **Политически прегледъ:** Тронното слово. — Съдържанието му. — Десетгодишния юбилей. — Отъ 1887 год. до 18 май 1894 и отъ тая дата насамъ. — Отговиръ на тронното слово и дебатитѣ по него.—Речитѣ на министритѣ и съдържанието имъ. 934.
99) **Книжнина:** Ф. Ласалъ. — Осемнадесетий брюмеръ. — Нови книги и списания. . . . . 952.

ДЕВЕТА КНИЖКА

100) **Подиръ бурята** (повѣстъ отъ революционното време), продължение, отъ W. . . . . 960.
101) **Економическитѣ основи на здравието**, отъ профессора Адолфо Зербоглио, прев. отъ френски *К. Бозве иевъ* . . . . 979.
102) **Басня.** Охлювъ и славей отъ *Ст. Максимовъ*, . 990.
103) **Женския въпросъ**, отъ София Надежде прев. отъ ромънски *Т.* . . . . 992.
104) **Предъ сѫда**, разказъ отъ *Карима* 990
105) **Литература, искуство и социализмъ** (Карлилъ, Рѫскинъ и Улиямъ Морисъ) изъ съчиненията на Albert Metin: L. Sosialisme en Angleterre, Paris 1897, прев. *И. Дайреовъ* . . . . 1004.
106) **Животътъ и характерътъ на Дарвина**, отъ Романесъ, пр. *Г. Б.* . . . . 1013.
107) **Книжнина:** Учителското движение и министръ Величковъ, написалъ учитель Богданъ. Севлиево, отъ А. Савовъ. . . 1021.
108) **Наука и литература въ странство** Enrico Ferri. Les Criminels dans l'art et la litterature. Paris. F. Alcan 1897 *И. Д-реовъ* . . 1029.
109) **Изъ живота и литературата:** Конгресситѣ прѣзъ тая година.—Четвъртий годишенъ конгрессъ на работническата социалдемократическа партия. — Неговитѣ решения. — Третия конгрессъ на учителския съюзъ. — Разцеплението на съюза. — Сп. „Учитель“ и клеветитѣ противъ социалъ-демократическата партия. — Решенията на стария комитетъ на съюза. *Д. Б.* . . . . . , 1032.
110) **Социаленъ прегледъ:** Гръцко-турския миренъ договоръ. — Звѣрствата на турцитѣ въ Епиръ и Тесалия. — Съчувствията на русския царь и германския императоръ Вилхелма II къмъ султанъ Абдулъ Хамида.—Критския въпросъ — Бурнитѣ засѣдания на Виенския рейстратъ.—Хамбургския социалдемократически конгрессъ и неговитѣ решения. *А. В.* . . . . 1044.
111) **Политически прегледъ:** Емигрантския въпросъ. Отношенията на правителството къмъ него. — Двѣтѣ мнѣния по сѫщия въпросъ. — в. „Поминъкъ“ и в. „Законность“ за емигрантитѣ офицери. — Логиката на руссофилитѣ. — Споразумението на Руссия и Австрия за блаканскитѣ народи и смисълъта му. . 1052.
112) Нови книги и списания. . . . . 1060.

ДЕСЕТА КНИЖКА

I) **Следъ бурята,** повѣсть отъ революционното време (продължение отъ кн. IX .), отъ W . . . . 1063.

II. **Дѣйствителность и идеалъ,** отъ М. Филиповъ. Прев. *Ив. Денчевъ* . . . . 1080.

III. **Пѣсеньта на славея,** разказъ отъ Олена Пчилка, прев. отъ русски Z. . . . . 1086.

IV. **Сенъ-Симонъ и Шарлъ Фурие,** сравнителна обществено-политическа студия, отъ Д-ръ *Драг. Радиновъ.* (Край). . . 1098.

V. **Биологически прогрессъ и регрессъ,** отъ *Н. И. Х.* . 1108.

VI. **Женския въпросъ,** отъ София Надежде (продълж. отъ IX кн.). Пр. отъ *Ромжнски II.* 1127

VII. **Литература, искуство и социализмъ** (Карлилъ, Ръскинъ и Улиямъ Морисъ) продълж. отъ IX кн. Пр. *И. Д-реовъ.* . . 1133

VIII. **Книжнина:** Въспитание на волята отъ Жюлъ Пейо. — Миналото, настоящето и бъдащето на въспитанието отъ Ш. Летурно. —Еднобрачие и многобрачие отъ Бьорнстерне Бьорнсонъ. . 1141

IX. **Наука и литература въ странство;** Le Socialisme en Angleterre, Par Albert Metin. отъ *И. Д-совъ.* 1147

X. **Социаленъ прегледъ:** Националната борба въ австрийския рейсратъ — Война безъ кръвопролитие. — Французскитѣ колективисти и дребни собственници. Алфонсъ Доде и Хенри Жоржъ. 1150.

XI. **Изъ живота и литературата:** Книжарския конгрессъ въ Пловдивъ. — Неговитѣ решения — Книжарския съюзъ и неговата цель. — Конгрессътъ на „либералната партия" — радославистската фракция. — Съставътъ и цельта на тоя конгрессъ. — Програмата на „либералната партия". 1167

XII. **Политически прегледъ:** Народната воля и князьтъ. — Писаната и дѣйствителната конституция. — Днешното положение на страната и причинитѣ на продължението му. — Нашитѣ партии и отношенията имъ къмъ князя. — Тѣхнитѣ взаимни отношения. — Исходътъ изъ положението. 1167